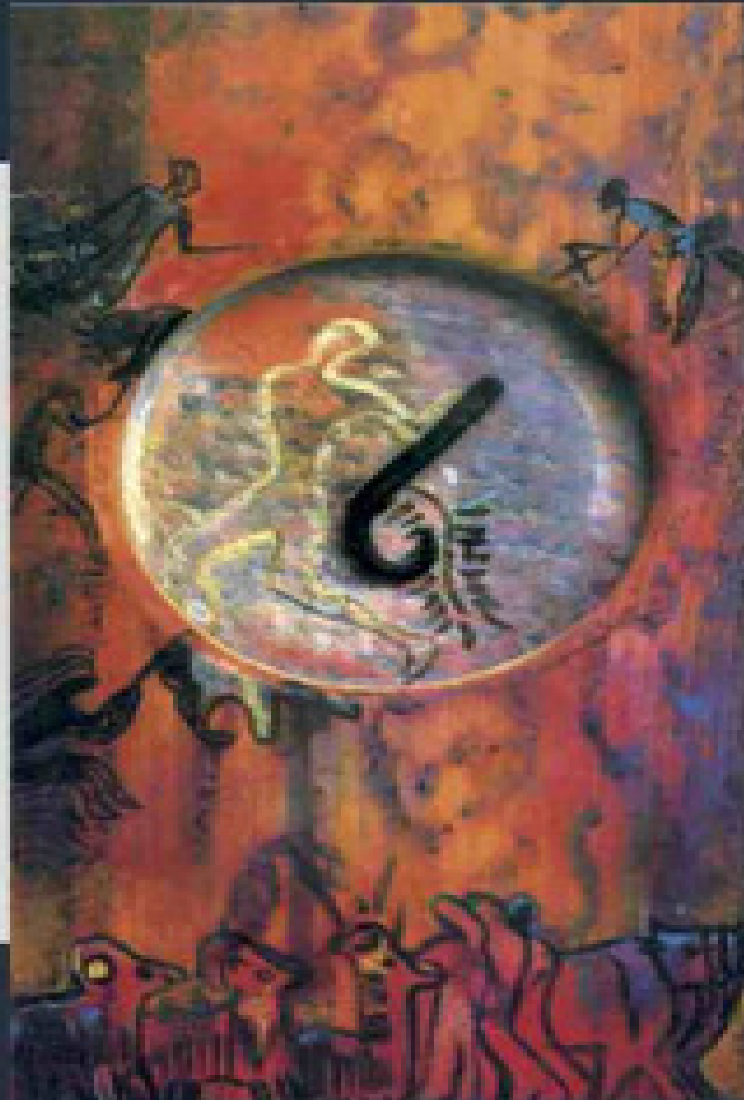
Elias Canetti

KİTLE ve İKTİDAR

İngilizce'den Çeviren: Gülşat Aygen

6. BASIM

Elias Canetti

Kitle ve İktidar

Veza Canetti'ye

Kitle

DOKUNULMA KORKUSU

İnsanı, bilinmeyenin dokunuşundan daha çok korkutan hiçbir şey yoktur. İnsan kendisine değen şeyi görmek ve tanımak, hiç değilse sınıflandırmak ister. Yabancı herhangi bir şeyle fiziksel temastan her zaman kaçınma eğilimindedir. Karanlıkta beklenmedik bir dokunuşun sebep olduğu korku, paniğe kadar varabilir. Üzerine giydikleri bile yeterli bir güvenlik duygusu vermez; giysileri yutmak ve kurbanın çıplak, yumuşak, savunmasız etini delmek kolaydır.

İnsanların etraflarında yarattıkları bütün mesafelerin nedeni bu korkudur. Kendilerini başka hiç kimsenin giremeyeceği evlere kapatırlar ve ancak orada bir dereceye kadar güvende hissederler. Hırsız korkusu yalnızca soyulma korkusu değildir, aynı zamanda karanlığın içinden aniden uzanan beklenmedik bir elden duyulan korkudur.

Dokunulma karşısında duyduğumuz tiksinti insanların arasına karıştığımızda da bizimle birliktedir; kalabalık bir sokak, lokanta, tren ya da bir otobüs içindeki hareketlerimiz bu duygu tarafından yönlendirilir. İnsanların yanı başlarında durup, onları yakından gözlemleyebilir ve inceleyebiliriz. Bu durumda bile elimizden geldiği kadar gerçek bir temastan kaçınırız. Eğer kaçınmıyorsak bu, birisinden hoşlandığımız içindir; o zaman da yaklaşan biz oluruz.

İstenmedik bir temas için dilenen özrün çabukluğu, bu özür beklenirken yaşanan gerilim, derhal özür dilenmediğinde gösterdiğimiz şiddetli ve hatta kimi zaman fiziksel tepki, bunu yapanın kim olduğundan emin olmadığımız zaman bile “mütecavize” duyduğumuz antipati ve nefret -zor bir durum karşısında gösterdiğimiz bütün farklı tavırlar ve yabancı bir dokunuşa gösterdiğimiz fevkalade duyarlı tepkiler- burada uyanık ve sinsi olduğu kadar, derine yerleşmiş bir insan eğilimiyle, bir kez kişiliğinin sınırlarını belirledikten sonra insanı asla terk etmeyecek olan bir şeyle uğraştığımızı kanıtlar. İnsan uykuda, çok daha savunmasızken, bir dokunuşla bile kolayca rahatsız edilebilir.

İnsan, bu dokunulma korkusundan yalnızca kitle içinde kurtulabilir. Korkunun karşıtına dönüştüğü tek durum budur. Bunun için insan yoğun bir

kitleye gereksinme duyar, kendisine “yaslananın” kim olduğunu artık fark etmemesi için bu kitle fiziksel bakımdan da yoğun ve sıkışık olmalıdır. İnsan kendini kitleye bırakır bırakmaz, artık kitlenin dokunuşundan korkmaz olur. İdeal durumda, kitle içinde herkes eşittir; kitle içinde cinsiyet dahil hiçbir ayrımın önemi yoktur. Kitlenin içinde kendisini iten her kimse, o da kendisi gibi biridir. Onu, kendisini duyulmuyormuş gibi duyumsar. Birdenbire her şey *tek ve aynı bedende* oluyormuş gibi olur. Belki de kitlenin yoğunlaşmaya çalışmasının nedenlerinden biri budur. Kitle, her bireyi dokunulma korkusundan, mümkün olduğu kadar bütünüyle kurtarmak ister. İnsanlar birbirlerine ne kadar kuvvetli yaslanırlarsa, birbirlerinden korkmadıklarından o kadar emin olurlar. *Dokunulma korkusunun bu karşıtına dönüşü* kitlelerin doğasında vardır. Rahatlama hissi, kitle yoğunluğunun en çok olduğu yerde en çarpıcıdır.

AÇIK VE KAPALI KİTLE

Daha önce hiçbir şeyin bulunmadığı yerde aniden beliriveren kitle, gizemli ve evrensel bir olgudur. Birkaç kişi bir arada duruyor olabilir; beş, on ya da en fazla on iki kişi; onlara hiçbir şey duyurulmamıştır, hiçbir şey beklemezler. Birdenbire her yer insan kalabalığıyla kararır ve sanki sokakların yalnızca tek yönü varmışçasına her taraftan daha çok insan nehir gibi akarak gelir. Çoğu ne olduğunu bilmez ve sorulacak olsa buna verecekleri bir cevapları yoktur; ancak diğer insanların çoğunun bulunduğu yerde olmak için acele ederler. Hareketlerinde, sıradan bir merak ifadesinden oldukça farklı bir kararlılık vardır. Sanki kimilerinin hareketi diğerlerine bir şey iletir gibidir. Ama iş bu kadarla kalmaz; onlar bunu dile getirecek sözcükleri bulamadan önce var olmuş bir hedefleri vardır. Bu hedef insanların yoğun olarak bulunduğu en karanlık noktadır.

Kendiliğinden kitlenin bu en uç biçimi üzerinde ileride daha çok duracağız. Kitlenin en iç çekirdeği, sanıldığı kadar kendiliğinden değildir, ama aslında kitlenin kaynağını oluşturan bu beş, on ya da on iki insan hariç tutulursa, her yerde kendiliğindendir. Bir kez var olur olmaz *daha çok* insanı kapsamak ister: Büyüme isteği kitlenin ilk ve en önemli niteliğidir. Erişebileceği herkesi içine almak ister; insan yapısına sahip herkes kitleye katılabilir. Doğal kitle *açık* kitledir; açık kitlenin büyümesinin hiçbir sınırı yoktur, evleri, kapıları ya da kilitleri tanımaz ve kendilerini evlerine kapatanlar zan altında kalır. “Açık” burada kelimenin bütün anlamlarıyla anlaşılmalıdır; her yerde ve her yöne açık anlamına gelir. Açık kitle büyüdüğü sürece vardır; büyümesi durur durmaz dağılır.

Çünkü kitle, ortaya çıktığı kadar ani bir biçimde dağılır. Kendiliğindenlik özelliğine sahip bu şekliyle kitle çok hassas bir yapıdır. Büyümesini sağlayan açıklık aynı zamanda onun için tehlikedir de. Korkutucu dağılma sezgisi kitlede her zaman canlıdır. Hızlı büyüme yoluyla, elinden geldiğince uzun bir süre dağılmaktan kaçınmaya çabalar; herkesi emer ve bunu yaptığı için de eninde sonunda bozulmak zorundadır.

Sınırsız bir biçimde büyüyebilen ve herhangi bir yerde baş gösterebileceği için evrensel bir bakışla incelenmesi gereken açık kitlenin tersine, bir de *kapalı* kitle vardır.

Kapalı kitle büyümekten feragat eder ve kalıcılığa önem verir. Kapalı kitlede göze çarpan ilk şey bir *sınırının* olmasıdır. Kendi sınırlarını kabul etmek suretiyle kalıcılaşır. Kendisine içini dolduracağı bir uzam yaratır. Bu uzam, içine sıvı akan ve hacmi bilinen bir kapla karşılaştırılabilir. Bu uzama giriş kapıları sayılıdır ve yalnızca bu girişler kullanılabilir; taştan, sağlam duvardan yapılmış da olsa, özel bir kabul edimi ya da giriş ücretinden de oluşsa, bu sınıra riayet edilir. Uzam bir kez tamamıyla dolunca başka hiç kimsenin girmesine izin verilmez. Taşma söz konusu olsa bile, önemli olan her zaman kapalı yerdeki yoğun kitledir; dışarıdakiler gerçekten kitleye ait değillerdir.

Bu sınır düzensiz artışı önler, ama aynı zamanda kitlenin dağılmasını çok daha zorlaştırır ve böylelikle de çözülmeyi erteler. Bu yolla kitle kendi büyüme olanağını kurban etme karşılığında dayanıklılık kazanır. Düşmanca ve tehlikeli olabilecek dış etkilerden korunur; umudunu *yineleme* üzerine kurar. Kitle üyelerinin dağılmayı her defasında kabullenmesini sağlayan şey, yeniden bir araya gelme beklentisidir. Bina onları beklemektedir; onlar için vardır ve bina orada olduğu sürece aynı şekilde bir araya gelebileceklerdir. Uzam, gelgit sırasında sular çekildiğinde dahi onlara aittir ve boş olması onlara suların yükselmesini anımsatır.

DEŞARJ

Kitle içinde meydana gelen en önemli olay *deşarjdır.* Deşarj olmadan kitle gerçek anlamda mevcut değildir; kitleyi yaratan deşarjdır. Deşarj anı, kitleye dahil olan helkesin farklılıklarından kurtulduğu ve kendilerini diğerleriyle *eşit* hissettiği andır.

Esas olarak dışarıdan dayatılan farklılıklar mevki, sosyal konum ve mülkiyet ayrımlarıdır. İnsanlar birey olarak her zaman bu ayrımların bilincindedirler; bunlar üzerinde derin derin düşünür ve bu ayrımlarım her birini diğerinden ayrı tutarlar. Bir insan güvenli ve belirlenmiş bir noktada tek başına durur, her jesti öteki insanları belirli bir mesafede tutma hakkını ifade eder. İnsan orada, devasa bir düzlükte, son derecede etkileyici bir yeldeğirmeni gibi durur; kendisiyle bir sonraki yel değirmeni arasında hiçbir şey yoktur. Bildiği kadarıyla, bütün hayat mesafe üzerine kuruludur: Kendisini ve sahip olduklarını içine kapattığı ev, bulunduğu konum, arzuladığı mevki, bunların hepsi *mesafeler* yaratmaya, mesafeleri korumaya ve genişletmeye hizmet eder. Başka bir insana yönelik serbest ya da rahat her hareket baskılanmıştır. Etki ve tepki çölde olduğu gibi giderek kaybolur. Kimse bir başkasının yanına veya seviyesine ulaşamaz. Yaşamın her alanında, sıkı sıkıya kurulmuş hiyerarşiler insanın bir üstüne dokunmasını veya bir astının seviyesine inmesini engeller; tabii görünüşte böyle davranılan durumlar hariç. Farklı toplumlarda mesafeler farklı biçimde ayarlanmıştır; mesafeleri yaratan, kimi toplumlarda doğumla edinilen payeler, kimilerinde meslek ya da mülkiyettir.

Söz konusu hiyerarşileri burada ayrıntılarıyla açıklamaya niyetim yok, ama bunların her yerde var olduğunu, her yerde insanların zihinlerine yerleştiğini ve birbirlerine yönelik davranışlarını belirlediğini bilmek gerekir. Ancak, mevki olarak diğerlerinden daha üstün olmanın getirdiği tatmin duygusu, yitirilen hareket özgürlüğünü telafi etmez. İnsan yarattığı mesafelerle taşlaşır ve çoraklaşır. Bunların yükünü sırtlanır ve yerinden kıpırdayamaz. Bunları kendisinin oluşturduğunu unutur ve kurtulmayı özler. Ama bunlardan tek başına, nasıl kurtulabilir ki? Ne yaparsa yapsın ve ne kadar kararlı olursa olsun kendisini her zaman, çabalarını boşa çıkarmaya

çalışanların arasında bulacaktır. Onlar *kendi* mesafelerini sıkı sıkıya koruduktan sürece, onlara asla yaklaşamaz.

İnsanlar mesafe yüklerinden ancak hep birlikte kurtulabilirler; kitle içinde olan da işte budur. *Deşarj* sırasında ayrımlar bir kenara atılır ve herkes kendini diğerleriyle eşit hisseder. Arada neredeyse hiçbir uzamın kalmadığı o yoğunluk içinde, vücut vücuda abanır, her bir insan diğerine kendisine olduğu kadar yakındır; sınırsız bir *rahatlama* hissi ortaya çıkar. İşte, insanlar hiç kimsenin diğerinden daha üstün ya da daha iyi olmadığı bu mutlu an uğruna bir kitle oluştururlar.

Ne var ki bu kadar arzulanan ve bu kadar mutlu olunan deşarj anı, kendi tehlikesini bağrında taşır. Bu an bir yanılsamaya dayalıdır; birdenbire kendilerini eşit hisseden insanlar gerçekten eşit olmamışlardır, sonsuza kadar eşit *hissedecek* de değillerdir. Kendi evlerine dönerler, kendi yataklarına yatarlar, mülklerini ve isimlerini korurlar. Akrabalarını bir kenara atmaz, ailelerinden de kopmazlar. Yalnızca gerçek dönüşüm insanları eski ilişkilerini terk etmeye ve yenilerini oluşturmaya yöneltir. Doğaları gereği yalnızca sınırlı sayıda üye kabul edebilen *bu gibi* birlikler, devamlılıklarını katı kurallarla güvence altına almak zorundadırlar. Bu gibi gruplara ben, kitle kristalleri adını veriyorum. Bunların işlevlerini daha sonra tanımlayacağız.

Fakat böyle bir kitle dağılır. Kitle dağılacağı önsezisini taşır ve bundan korkar. Ancak ona yeni katılan insanlarla deşarj süreci devam ettirilirse var olmayı sürdürebilir. Kitleye ait olanların kitleden ayrılarak kendi şahsi meselelerine geri dönmelerini yalnızca kitlenin *büyümesi* önleyebilir.

Kitlenin yıkıcılığından, çoğunlukla en bariz niteliği olarak söz edilir; kitlenin bu niteliğinin her yerde, birbirinden çok farklı ülke ve uygarlıklarda gözlemlenebileceği gerçeğini inkâr etmek mümkün değildir. Kitlenin yıkıcılığı üzerinde anlaşılır ve hiç tasvip edilmez, ama hiçbir zaman gerçekten açıklanmaz da.

Kitle, evleri ve nesneleri; pencere camlan, aynalar, resimler ve tabak çanak gibi kırılabilir nesneleri yok etmekten özellikle hoşlanır; insanlar da kitlenin yıkıcılığını tetikleyenin bu nesnelerin kırılganlığı olduğunu düşünme eğilimindedirler. Bu yıkımdan çıkan gürültünün, yıkımın yarattığı tatmine katkıda bulunduğu doğrudur; pencerelerin çarpılması ve camların kırılması, taze yaşamın güçlü sesleridir, yeni doğan bir şeyin ağlamasıdır. Bunu yaratmak kolaydır; bu kolaylık da popülerliğini artırır. Her şey

birlikte ses çıkarır; söz konusu patırtı nesnelerin alkışlandır. Olayların başlangıcında, kitle henüz küçükken ve çok az şey olmuşken ya da hiçbir şey olmamışken, bu türden bir gürültüye özel bir gereksinim var gibidir. Gürültü, kitlenin ümit ettiği desteğin vaadi ve gelecekte yapılacak işlerin mutlu bir kehanetidir. Ne var ki nesnelerin kırılmasındaki kolaylığın kesin bir etken olduğunu varsaymak yanlış olur. Sert taştan yapılmış heykeller tanınmayacak hale getirilmiştir; çoğu zaman yok etmek istedikleri taş çok sert olduğundan amaçlarının ancak yarısına ulaşabilmişlerse de Hıristiyanlar Grek Tanrılarının başlarını ve kollarını parçalamış, yenilikçiler ve devrimciler bazıları çok yükseklerde olan Azizlerin heykellerini devirmişlerdir.

Temsili suretlerin yok edilmesi, artık reddedilen bir hiyerarşinin yok edilmesidir. Bu yok ediş, genel olarak kabul edilmiş, herkesçe görülebilen ve her yerde geçerli mesafelerin ihlalidir. Heykellerin sağlamlığı, kalıcılıklarının ifadesiydi. Bu heykeller, dimdik ve kıpırdatılamazlıklarıyla, ezelden beri var olmuş gibiydiler; daha önce onlara düşmanca bir niyetle yaklaşmak asla mümkün değildi. Şimdi onlar devrilmiş ve parçalanmış durumdalar. İşte bu edimle *deşarj* kendini gerçekleştirmiş olur.

Ancak deşarj her zaman bu noktaya varmaz. Yukarıda sözü edilen ve daha çok rastlanan yıkım türü bütün sınırlara yönelik bir saldırıdır. Pencereler ve kapılar evlere aittir; pencereler ve kapılar evlerin dışa açılan en savunmasız kısımlarıdır ve bir kez parçalandılar mı, ev kişiye özgülüğünü yitirir; isteyen herkes o eve girebilir ve artık hiçbir şeyi, hiç kimseyi koruyamaz. Bu evlerde kitlenin düşman olduğunu varsaydığı, kitleden uzak kalmaya çalışan insanlar yaşar. Kitleyi bu insanlardan ayıran şey artık yok edilmiştir ve aralarında engel oluşturacak hiçbir şey kalmamıştır. İnsanlar artık dışarıya çıkıp kitleye katılabilir ya da evlerinden alınıp çıkarılabilirler.

Ancak iş bu kadarla kalmaz. Birey, kitlenin içindeyken kendi kişiliğinin sınırlarını aştığını hisseder. Bir tür rahatlama hisseder, çünkü onu kendisine döndüren ve içine kapatan mesafeler artık aradan kalkmıştır. Mesafenin yarattığı bu yüklerin omuzlarından kalkmasıyla kendisini özgür hisseder; onun özgürlüğü bu sınırları geçmektir. Kendi başına gelenin başkalarının da başına gelmesini ister ve ümit eder. Topraktan yapılmış bir kap bile sadece sınırlamaya yaraması nedeniyle onu rahatsız eder. Bir evin kapalı kapıları onu rahatsız eder. Ayinler ve törenler; mesafeleri koruyan her şey ona

tehditkâr ve tahammül edilemez gelir. Er ya da geç, dağılan kitleyi önceden var olan kaplara geri itecek bir girişimin olmasından korkar. Birey, daha önceden de kendinin hapishanesi durumundadır ve kitlenin dağılmasından sonra da içine döneceği hapishanelerden nefret eder. Çıplak kitleye her şey Bastille gibi görünür.

Bütün yok etme araçlarının en etkileyicisi *ateştir.* Çok uzaktan görülebilir ve daha da çok insanı kendine çeker. Geri dönüşsüz bir biçimde yok eder; ateşten sonra hiçbir şey eskisi gibi olamaz. Bir şeyi ateşe veren kitle kendisini karşı konulamaz hisseder; ateş yayıldığı sürece herkes kitleye katılacaktır ve ona düşman olan her şey yok edilecektir. İleride de anlatılacağı üzere, kitle sembollerinin en güçlüsü ateştir. Yıkım sona erdikten sonra, ateş de kitle gibi sönecektir.

PATLAMA

Açık kitle, kendi doğal büyüme dürtüsüne kendisini özgürce bırakan gerçek kitledir. Açık bir kitlenin, *ulaşabileceği* boyutlara ilişkin hiçbir kesin fikri ya da sezgisi yoktur; açık kitle, içini doldurması gereken, bilinen bir binaya bağımlı değildir; boyutları önceden belirlenmiş değildir; yalnızca sonsuza dek'büyümek ister ve bunun için gereksinimi olan şey daha fazla insandır. Kitle, bu yalın durumunda en göze batıcı biçimini kazanır. Ama sonunda hep dağıldığı için hayatın dışındaymış gibi görünür ve hiçbir zaman çok ciddiye alınmaz. Modern zamanlardaki devasa nüfus artışı ve kentlerin hızla büyümesi kitlelerin oluşumuna giderek çok daha sık yol açmamış olsaydı, insanlar kitleyi göz ardı etmeye devam edebilirlerdi.

İleride sözü edilecek olan, geçmişin *kapalı* kitleleri bildik kurumlara dönüşmüştü. Bu *kapalı* kitlelerin üyelerinin karakteristik özelliği olan alışılmamış ruh durumu doğal bir şeymiş gibi görünürdü. Bu kitlelerin üyeleri her zaman dini, askeri ya da törensel amaçlarla bir araya geliyorlardı; bu amaç ruh durumlarını kutsuyordu. Vaaza katılan bir adam kendisi için önemli olanın vaaz olduğuna dürüstçe inanıyordu ve oradaki çok sayıdaki dinleyicinin mevcudiyetinin ona vaazdan çok daha fazla tatmin verdiği söylenecek olsaydı, buna çok şaşırır, hatta hiddetlenirdi. Bu gibi kurumlara ilişkin bütün törenler ve kurallar temel olarak kitleyi ele geçirmeyi hedefler; onlar bir kilise dolusu inançlı insanı inançsız bütün bir dünyaya tercih eder. Kiliseye gitmenin düzenliliği ve belirli ayinlerin birebir ve bildik tekrarı, kitleyi evcil halde tutar. Bu törenler ve bunların belirli zamanlarda tekrarı, daha sert ve daha şiddetli ihtiyaçların yerini tutar.

İnsanların sayısı sabit kalmış olsaydı, bu gibi kurumlar yeterli olabilirdi, ancak kentleri giderek daha çok insan doldurdu ve son birkaç yüzyıl boyunca nüfus artışının giderek hızlanması, yeni ve daha büyük kitlelerin oluşmasını sürekli teşvik etti. Bu koşullarda, hiçbir şey, hatta en deneyimli ve mahir liderlik bile kitlelerin oluşmasını önleyemezdi.

Dinlerin tarihinde anlatılan, geleneksel törenselliğe karşı yapılmış bütün isyanlar, büyüme duygusunu yeniden hissetmek isteyen kitlenin kapalılığına yöneliktir. İnsanın aklına Yeni Ahit'teki Dağdaki Vaaz geliyor. Bu vaaz

açıkta yapılır; vaazı binlerce insan dinleyebilir ve hiç kuşku yok ki bu vaaz, resmi mabedin sınırlayıcı törenselliğine karşı yapılır. Bu da insana, (Aziz) Paul Hıristiyanlığının, Yahudiliğin ulusal ve kabilesel sınırlarını yıkıp bütün insanların evrensel inancı olma eğilimini; Budizmin çağdaş Hindistan'daki kast sistemini reddedişini hatırlatıyor.

Çeşitli dünya dinlerinin *iç* tarihleri de benzer türden olaylar bakımından zengindir. Tapmaklar, kastlar ve kiliseler daima dar gelmiştir. Haçlı Seferleri çağdaş dünyadaki hiçbir kilise binasının içine alamayacağı büyüklükte bir kitle oluşturdu. Daha sonra, kentin tamamı çilekeşlerin gösterilerinin izleyicisi oldu; üstelik bunlar kentten kente dolaşıyorlardı. On sekizinci yüzyılda Wesley, hareketini açık havada yapılan vaazlara dayandırdı. Kendisini dinleyen devasa kitlelerin öneminin bütünüyle farkındaydı ve bazen Günlükler'inde kendisini dinleyenlerin sayısını hesaplıyordu. Kapalı bir mekânsallıktan doğan her patlama, kitlenin ani, hızlı ve sınırsız büyümeden aldığı o eski hazzı yeniden kazanmayı arzuladığı anlamına gelir.

Patlamayı kapalı kitleden *açık* kitleye ani geçiş olarak tanımlıyorum. Bu sık rastlanan bir olaydır ve yalnızca uzama ilişkin bir şey olarak anlaşılmamalıdır. Kitle çoğunlukla güvenli herhangi bir uzamdan, bir kentin, her şeye maraz kalarak ve herkesi kendisine çekerek serbestçe hareket edebileceği, meydanlarına ve sokaklarına taşmış görünür. Ancak bu dış görünümden de önemlisi, buna denk düşen iç devinimdir: katılanların sayısının sınırlı olmasından duyulan tatminsizlik, başkalarını *çekmek* için duyulan ani istek, *bütün* insanlara ulaşmaya yönelik tutkulu kararlılık.

Fransız Devrimi'nden beri bu patlamalar, modern diyebileceğimiz bir biçim aldı. Kitle kendini geleneksel dinin özünden şaşırtıcı derecede özgürleştirdi; belki de bu, kitleyi, kafanıza sokulmuş aşkın kuram ve hedefler olmaksızın, çıplak şekliyle, biyolojik konumunda görmemizi sağlamıştır. Son 150 yıllık tarih bu gibi patlamaların hızla çoğalması açısından bir doruk noktası oluşturdu; savaşlar da buna dahildir; çünkü artık bütün savaşlar kitle savaşlarıdır. Kitle artık dindarca vaatler ve koşullarla yetinmez. Kitle, hayvansal gücü ve tutkusuna ilişkin olabilecek en güçlü duyguyu kendisi için hissetmek ister; her tür sosyal bahane ve talebi bu amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanacaktır.

Vurgulanması gereken birinci nokta, kitlenin hiçbir zaman tatmin duygusu yaşamadığıdır. Henüz ulaşmadığı bir insan var olduğu sürece aç

kalır. Bu açlığın, kitle gerçekten *bütün* insanları yuttuktan sonra da sürüp sürmeyeceği konusunda emin olunamaz, ama açlığın bu durumda da sürmesi muhtemeldir. Kitlenin *varlığını sürdürmek* için gösterdiği çabalar bir anlamda etkisizdir. Varlığını sürdürmek için tek umudu her biri kendini diğeriyle kıyaslayan, çifte kitlenin oluşmasında yatar. Bu rakip kitleler güç ve yoğunluk bakımından birbirine ne kadar benzerse, her ikisi de varlığını o kadar uzun süre devam ettirir.

ZULÜM

Bir kitlenin iç yaşamının en çarpıcı özelliklerinden biri zulme uğramış olma duygusudur; bu duygu bir kez ve sonsuza dek düşman ilan ettiği insanlara yönelttiği kendine özgü bir öfke ve sinirliliktir. Bu düşmanlar haşin ya da yumuşak, sert ya da sempatik, keskin ya da ılımlı davranabilirler; ne yaparlarsa yapsınlar yaptıkları her şeyin değişmez bir art niyetten, kitleyi açık ya da sinsi bir biçimde yok etmeye yönelik kasıtlı bir niyetten kaynaklandığı yorumu yapılacaktır.

Bu düşmanlık ve zulüm duygusunu anlamak için ise, işe kitlenin bir kez oluştuktan sonra hızla büyümek istediği gerçeğinden başlamak gerek. Kitlenin yayılma gücü ve kararlılığı ne kadar abartılsa azdır. Kitle büyüdüğünü hissettiği sürece -örneğin küçük ama son derece duygu yüklü kitleler olarak başlayan devrimci durumlarda- büyümesine karşı duran her şeyi kısıtlayıcı bir şey görür. Kitle polis tarafından dağıtılabilir, ancak bunun tıpkı bir sivrisinek sürüsünü elle uzaklaştırmak gibi yalnızca geçici bir etkisi olur. Ancak kitle, oluşumuna yol açan taleplerin karşılanmasıyla, içinden de saldırıya uğrayabilir. O zaman, güçsüz olan üyeler kitleden ayrılır ve katılmak üzere olanlar da vazgeçerler. *Dışarıdan* yapılan saldırılar kitleyi yalnızca kuvvetlendirmeye yarar; bu durumda, dağılmış olanlar daha da güçlü bir biçimde tekrar bir araya gelirler. Öte yandan, *içeriden* yapılan saldırı gerçekten tehlikelidir; herhangi bir kazanım elde etmiş bir grev gözle görülür bir biçimde unufak olur. İçeriden saldın bireysel arzulara hitap eder ve kitle, bunu rüşvet olarak, ahlâksızca bir şey olarak görür; zaten öyledir de. Böyle bir kitledeki herkes bağrında, yemek, içmek, sevişmek ve yalnız kalmak isteyen küçük bir hain taşır. Bütün bunları sessizce yaptığı ve bu konuda pek yaygara koparmadığı sürece, kitle onun yaptıklarını sürdürmesine izin verir. Ancak bu konuda bir ses çıkarır çıkarmaz, kitle ondan nefret etmeye ve korkmaya başlar. İşte o zaman, bu insanın düşmanın baştan çıkarmalarına kulak vermiş olduğu anlaşılır.

Burada kitle kuşatılmış bir şehir gibidir; pek çok kuşatmada olduğu gibi, surların dışında da içinde de düşmanlar vardır. Bu çatışma sırasında kitle giderek daha çok taraftar çeker. Bunlar içeriye alınmaları için yalvararak kale kapılarının önünde toplanırlar. Lütufkâr anlarda bu istekleri kabul

edilir; ya da surlara tırmanırlar. Böylelikle kale her gün yeni savunucular kazanır, ancak bu savunucuların her biri yanında daha önce sözünü ettiğimiz görünmez küçük haini getirir; bu hain hızla bodruma inerek zaten orada saklanmış olan diğer hainlere katılır. Bu arada kuşatma devam eder. Kuşatanlar son darbeyi vurabilecekleri bir fırsat kollarlar, bunun yanı sıra yeni askerlerin şehre ulaşmasını da önlemeye çalışırlar. Bu tuhaf kuşatmada duvarlar saldırganlar açısından savunucular için olduğundan daha önemlidir. Ya da yeni katliam uzak tutmak için rüşvet vermeyi denerler. Her iki girişimde de başarısız olurlarsa, her bir yeni gelenin yanında kaleye götürdüğü haini kendi çıkarları doğrultusunda kuvvetlendirmek ve yüreklendirmek için ellerinden geleni yaparlar.

Kitlenin zulüm duygusu bu çifte tehdidin sezgisinden başka bir şey değildir; dışarıdaki surlar giderek daha kısıtlayıcı, içerideki bodrumlar daha bozguncu olur. Dışarıdaki düşmanın surlar üzerindeki faaliyetleri açıktır ve gözlenebilir; bodrumlardaki faaliyet ise gizli ve sinsidir.

Ne var ki bu tür imgeler gerçeğin ancak bir kısmını ifade eder. Dışarıda kaleye girmek isteyerek dalgalananlar yalnızca yeni taraftarlar, bir yedek ve destek güç değildir, aynı zamanda kitlenin *gıdasıdır.* Sayıca çoğalmayan bir kitle oruç durumundadır; böyle bir orucu sürdürmenin, kitleyi bir arada tutmanın yolları vardır ve dinler bu konuda büyük maharetler geliştirmişlerdir. Şimdi dünya dinlerinin, kitleler ani ve hızlı büyüme durumunda değilken bile kitlelerini tutmayı nasıl başardıklarını göstermeye çalışacağım.

DÜNYA DİNLERİNDE KİTLELERİN EVCİLLEŞTİRİLMESİ

Evrensellik iddialarına sahip dünya dinleri, çok kısa zamanda çekiciliklerinin odağını değiştirirler. Başlangıçta amaçları ulaşılabilecek herkese ulaşmak ve kazanılabilecek herkesi kazanmaktır. Öngördükleri kitle evrenseldir; tek tek her ruh hesaba katılır ve her ruh onların olacaktır. Sürdürmek zorunda oldukları mücadele, kurumları zaten mevcut olan hasımlarına karşı giderek bir tür gizli saygı duymalarına yol açar. Mevcut durumlarını korumanın ne kadar zor olduğunu görürler; dayanışma ve kalıcılık sunan kurumlar onlara giderek daha önemli görünür. Hasımlarının çabalarından etkilenerek kendi kurumlarını ortaya koymak için büyük çabalar gösterirler ve eğer başarılı olurlarsa bu kurum zamanla önem bakımından büyür. Kendilerine özgü bir ömrü olan ölmüş kurumların ağırlığı giderek başlangıçtaki çekiciliğin şiddetini azaltır. Mevcut inananları doldurmak için kiliseler inşa edilir ve gerçekten gereksinim olduğunda bunlar ancak gönülsüzce ve ihtiyatlı bir biçimde genişletilir. İnananları ayrı bölümlerde toplamaya yönelik güçlü bir eğilim de vardır. Çoğaldıklarında, karşı konması gereken bir dağılma tehlikesi her daim var olur.

Kitleye güvensizlik duygusu, bütün tarihi dünya dinlerinin, deyim yerindeyse kanında vardır. Bağlayıcı gelenekleri, onlara kendilerinin ne denli ani ve beklenmedik bir biçimde büyüdüklerini öğretir. Kendi kitlesel din değiştirme öyküleri onlara mucizevi gelir; gerçekten öyledir de. Kiliselerin çekindiği ve zulmettiği sapkın hareketlerde aynı türden bir mucize kendilerine karşı döner, vücutlarında bu şekilde açılan yaralar acı verir ve unutulamaz. Gerek ilk günlerindeki hızlı büyümeleri gerekse hiç de daha yavaş olmayan gerilemeleri kitleye duydukları kuşkuyu canlı tutar.

Buna rağmen istedikleri şey itaatkâr bir *sürüdür.* İnananları koyun olarak değerlendirmek ve boyun eğdikleri için onları övmek âdettendir. Kiliseler kitlenin hızlı büyümeye yönelik temel eğiliminden bütünüyle feragat ederler. İnananlar arasında, makul sınırlar içinde belirli bir yoğunlukta, kesin bir yönü olan, geçici bir eşitlik kurmacasıyla tatmin olurlar; ama bunu asla sert bir biçimde dayatmazlar. Hedeflerini çok uzaklara, yaşadığı sürece

hiçbir insanın ulaşamayacağı, pek çok çabayla ve boyun eğmeyle kazanmak zorunda olduğu öteki dünyaya yerleştirirler. Yön giderek en önemli şey haline gelir; hedef ne kadar uzak olursa, hedefin kalıcılığına duyulan ümit o kadar fazla olur. Görünüşte vazgeçilmez olan büyüme ilkesi oldukça farklı bir şeyle, tekrarla yer değiştirmiştir.

İnananlar belirlenmiş yer ve zamanlarda bir araya gelirler ve her zaman aynı olan etkinlikler aracılığıyla, tehlike yaratmadan üzerlerinde iz bırakan ve giderek alıştıkları, ılımlı bir kitle duygusu içine sokulurlar.Bir’lik[1] duyguları onlara *dozlar* halinde verilir, kilisenin devamlılığı da bu dozun doğruluğuna bağlıdır.

İnsanlar, kilise ve mabetlerindeki bu aynen tekrarlanan, sınırlı deneyime nerede alışırlarsa alışsınlar, artık onsuz edememişlerdir. Buna, besine ve varoluşları için gereksinimleri olan her şeye olduğu gibi gereksinimleri vardır. Ne kültlerinin ani bastırılması ne de devletin yasasıyla yasaklanması semeresiz kalmaz. Büyük bir dikkatle ayarlanmış kitle-ekonomilerinin herhangi bir biçimde bozulması nihai olarak *açık* kitlenin patlak vermesine yol açacak, bu da bilinen bütün temel özelliklere sahip olacaktır. Açık kitle hızla yayılacak ve kurmaca eşitliğin yerine gerçek eşitliği koyacaktır; yeni ve çok daha ateşli yoğunluklar bulacaktır; o an için, koşullandığı o uzak, ulaşılması neredeyse olanaksız hedeften vazgeçecek ve hedefini *buraya,* bu somut hayatın mevcut ortamı içine yerleştirecektir.

Ani olarak yasaklanan dinlerin hepsi intikamlarını bir tür *dünyevileşmeyle* alırlar. İnançlarının niteliği büyük ve beklenmedik bir gaddarlık patlaması içinde bütünüyle değişir. Onlar hâlâ eski inanç ve kanaatlerini koruduklarını sanırlar, tek niyetleri de bunu sürdürmektir. Oysa gerçekte, birdenbire oldukça farklı insanlar olmuşlardır. Artık oluşturmuş bulunduktan açık kitlenin kendisine özgü hızla büyüme duygusuyla doludurlar ve ne pahasına olursa olsun bunun parçası olarak kalmak isterler.

Sık sık belirtildiği gibi, bir tiyatrodaki panik, kitlenin *dağılması* anlamına gelir. Gösteri dolayısıyla insanlar birbirlerine ne kadar yakınlaşmışsa ve tiyatronun mimarisi ne kadar kapalıysa, dağılma o kadar şiddetli olur.

Gösterinin tek başına gerçek bir kitle yaratmaya yetmemesi de mümkündür. İzleyiciler gösteriye kendilerini kaptırdıkları için değil, ama yalnızca orada bulunmaları dolayısıyla bir araya gelmiş olabilirler. Oyunun başaramadığını *ateş* başarır. Ateş insanlar için, hayvanlar için olduğu kadar tehlikelidir; ateş kitlenin en kuvvetli ve en eski sembolüdür. İzleyicilerin

arasındaki kitle duygusu ne kadar az olursa olsun, yangının farkına varmak bu duyguyu zirveye ulaştırır. Ortak bir aşikâr tehlike, ortak bir korku yaratır. İzleyiciler kısa bir süre için gerçek bir kitle haline gelir. İnsanlar tiyatroda olmasalar, tehlike karşısındaki bir hayvan sürüsü gibi birlikte kaçabilir ve kaçışlarının şiddetini özdeş hareketlerinin eşzamanlılığıyla artırabilirlerdi. Bu türden bir etkin kitle-korkusu, sürüler halinde yaşayan ve ortak güvenlikleri hızlarına bağlı olan bütün hayvanların yaygın kolektif deneyimidir.

Öte yandan, kitle tiyatroda kaçınılmaz olarak son derece şiddet dolu bir biçimde dağılır. Her bir çıkış kapısından aynı anda yalnızca bir ya da iki insan çıkabilir ve böylelikle kaçış enerjisi diğerlerini geri itme enerjisine döner. Koltuk sıralarının arasından ancak bir insan geçebilir ve her bir koltuk diğerlerinden özenle ayrılmıştır. Her insanın bir yeri vardır, tek başına oturur ya da ayakta durur. Herkes en yakın kapıya farklı bir uzaklıktadır. Normal bir tiyatro insanları yerlerine mıhlamak, yalnızca ellerini ve seslerini kullanmalarına izin vermek niyetiyle düzenlenmiştir; bacaklarını hareket ettirmeleri olabildiğince kısıtlanmıştır.

Yangının apansızın verdiği kaçma emri derhal herhangi bir ortak hareketin imkânsızlığıyla karşılaşır. Her insan geçmesi gereken kapıyı görür; orada kendini yalnız başına görür, diğerlerinden kesin bir biçimde ayrılmıştır. Bu tablonun çerçevesi kısa süre içinde o insana hâkim olur. Böylelikle bir kitle, bir dakika önce en gelişmiş noktasındayken, şiddet saçarak dağılmak zorundadır; bu dönüşüm kendini şiddet içeren bireysel eylemde gösterir; herkes her yönde omuz atar, vurur ve tekmeler.

Her bir insan “kendi yaşamı için” ne kadar vahşice savaşırsa, etrafını saran bütün diğerlerine *karşı* savaştığı da o kadar açıkça ortaya çıkar. Diğerleri sandalyeler, parmaklıklar, kapalı kapılar gibi önüne dikilirler; ancak farkları canlı ve düşman nitelikli olmalarıdır. Kendileri için uygun bir biçimde ya da daha doğrusu, tıpkı kendilerine yapıldığı gibi, onu şu ya da bu yana iterler. Ne kadınlar ne çocuklar ne de yaşlılar gözetilir: hiçbiri erkeklerden ayırt edilmez. Birey artık kendisini “kitle” olarak görmese de kitleyle tamamıyla kuşatılmış durumdadır. Panik, kitlenin kitle *içinde* dağılmasıdır. Birey kitleden ayrılıp kaçmak ister; çünkü kitle, bir bütün olarak tehlike altındadır. Ancak birey fiziksel olarak hâlâ kitlenin içine saplanıp kaldığı için, ona saldırmak zorundadır. Kendini ona bırakması artık mahvolması anlamına gelir, çünkü kitlenin kendisi mahvolma tehdidi

altındadır. Böyle bir anda kendi özgüllüğünü ne kadar vurgulasa azdır. İtip kakarak, itip kakmaya yol açar; ne kadar darbe vurursa kendisi de bir o kadar yer ve kendisini o kadar *kendisi* hisseder. Kendi şahsının sınırları tekrar netlik kazanır.

Yangın niteliği edinen kitleyle bir kişinin ne denli zorlu bir mücadeleye giriştiğini gözlemlemek çok tuhaftır. Kitle, alevlerin beklenmedik görüntüsü ya da "yangın" diye bağrılmasıyla ortaya çıkmıştır ve tıpkı alevlerin yaptığı gibi kendisinden kaçmaya çalışan insanla oynamaktadır. İttiği insanlar onun için yanan nesneler gibidir; dokunuşları düşmancadır ve vücudunun her yerindedir; bu da insanı dehşete düşürür. Yangının düşmanca niteliği, yoluna çıkan herkese bulaşır. Yangının yayılıp giderek, bir insanı tamamen sarıp sarmalayana kadar ilerlemesi o insanı her yönden tehdit eden kitleye çok benzer. Kitlenin içindeki birçok hareket, bir kolun, yumruğun ya da bacağın öne fırlaması birdenbire her bir yandan sarabilecek alevler gibidir. Bir orman ya da bozkırın felaketi olan türden bir yangın gerçekten de düşman bir *kitledir* ve bunun korkusu her insanda uyandırılabilir. Bir kitle simgesi olarak yangın insanın bütün duygular dünyasına sirayet etmiş ve onun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Paniklerde çok sık gözlemlenen ve açıkçası son derece anlamsız olan, insanların üzerine basıp *çiğneme* şeklindeki eşduyumsal hareket yangının üstüne basıp söndürmekten başka bir şey değildir.

Panik nedeniyle dağılmayı önlemenin tek yolu, orijinal[2] birleşik kitle-korkusu durumunu sürdürmektir. Tehdit altındaki bir kilisede bunu başarmanın bir yolu vardır: insanlar, mucize yoluyla yangını söndürme gücünü elinde tutan ortak Tanrı'ya ortak bir korku içinde dua ederler.

BİR ÇEMBER OLARAK KİTLE

Bir *arena, iki kez* kapalı bir kitleyi barındırır. Bu tuhaf niteliği nedeniyle arenanın incelenmesi gerekir.

Arenanın dış dünyayla ayrım hattı net olarak çizilmiştir. Arena, genellikle çok uzaklardan görülebilir ve şehir içindeki konumu, kapladığı uzam, gayet iyi bilinir. İnsanlar onu akıllarına getirmeseler bile her zaman onun nerede olduğunu hissederler. Arenadan gelen haykırmalar çok uzaklardan duyulur ve üstü açıksa içeride yaşananlar kendisini çevreleyen şehre ulaşır.

Ne var ki bu iletiler ne denli heyecanlı olursa olsun, arenanın içine kontrolsüz bir akışın olması imkânsızdır. Arenanın içinde oturulacak yer sayısı sınırlıdır, ulaşabileceği maksimum yoğunluk önceden belirlenmiştir. Oturulacak yerler, insanların çok sıkışmayacağı biçimde düzenlenmiştir. İnsanların burada rahat etmeleri ve her birinin kendi yerinden, diğerlerini rahatsız etmeksizin seyredebilmeleri hedeflenmiştir.

Arenanın dışarıya, şehre dönük yüzü *cansız* bir duvardır; içeride ise insan duvarı vardır. İzleyiciler şehre *sırtlarını* dönerler. Duvarlar ve sokaklardan oluşan şehir yapısının dışına çıkarılmışlardır ve arenada kaldıkları sürece şehirde olan hiçbir şeyi umursamazlar; bütün ilişkilerini, kurallarını ve alışkanlıklarını dışarıda bırakmışlardır. Belirli bir süre için kalabalıklar halinde bir arada kalmaları hem güvenlidir hem de yaşayacakları heyecan onlara vaat edilmiştir. Ancak yalnızca belirli bir koşulda: Deşarjın olacağı yer *arenanın içi* olmalıdır.

Olanları herkes görebilsin diye, oturulacak yerler sıralar halinde düzenlenmiştir. Bunun sonucunda kitle, kendi kendisine karşı oturtulmuş olur. Her izleyicinin önünde bin kişi, bin kafa vardır. O orada olduğu sürece bütün diğerleri de oradadır; onu heyecanlandıran her şey diğerlerini de heyecanlandırır ve o bunu *görür.* Diğerleri, onları birey kılan farklı ayrıntıların bulanıklaşması için, ondan belli bir uzaklıkta oturtulmuştur; hepsi birbirine benzer ve hepsi benzer tarzda davranır ve insan onlarda kendisinde olan şeyleri fark eder. Onların gözle görülebilir heyecanı kendi heyecanını artırır.

Böyle oturan, kendisini kendisine sergileyen bir kitlede hiçbir kopukluk yoktur. İçinden hiçbir şeyin kaçamayacağı kapalı bir çember oluşturur.

Büyülenmiş yüzlerden oluşan sıralar halindeki çember tuhaf bir homojenlik taşır. Aşağıda olan biten her şeyi kucaklar ve içerir; hiç kimse buna yönelik dikkatini gevşetmez; hiç kimse uzaklaşmaya çalışmaz. Çemberdeki her boşluk dağılmayı ve bunun ardından gelen ayrılmayı anımsatabilir. Ancak hiçbir boşluk yoktur; kitle iki kez, hem dışarıdaki dünyaya karşı hem de kendi içinde kapalıdır.

KİTLENİN NİTELİKLERİ

Kitleleri sınıflandırmaya çalışmadan önce kitlelerin temel niteliklerini kısaca özetlemek yararlı olabilir.

1. *Kitle daima büyümek ister.* Büyümesinin hiçbir doğal sınırı yoktur. Bu gibi sınırların yapay olarak yaratıldığı yerlerde -örneğin kapalı kitleleri korumak için kullanılan bütün kuramlarda- kitlenin patlaması her zaman mümkündür ve bu zaman zaman gerçekleşir de. Kitlenin büyümesini kesin olarak önlemek için mutlak olarak güvenilebilecek hiçbir kuram yoktur.

2. *Kitle içinde eşitlik vardır.* Bu olgu mutlak ve tartışma götürmez niteliktedir; kitle tarafından asla sorgulanmaz. Bu nitelik temel öneme sahiptir ve kitle mutlak eşitlik durumu olarak tanımlanabilir. Baş baştır, kol koldur ve tek tek baş ve kollar arasındaki farklar önemsizdir. İnsanların kitle olmaları ve bu kitleden uzaklaşmasına neden olabilecek her şeyi görmezlikten gelme eğilimi göstermeleri bu eşitlik uğrunadır. Bütün adalet talepleri ve eşitlik kuramları en nihayetinde enerjilerini, bir kitlenin parçası olmuş herkese aşina olan fiili eşitlik deneyiminden alırlar.

3. *Kitle yoğunluğu sever.* Kitle kendini asla çok yoğun bulmaz. Kendine ait parçaların arasında hiçbir şey olmamalı ya da onları bölmemelidir; her şey kitlenin kendisi olmalıdır. Yoğunluk duygusu deşarj anında en yoğun düzeye çıkar. Bir gün bu yoğunluğu daha kesin olarak belirlemek ve hatta ölçmek mümkün olacaktır.

4. *Kitlenin bir yöne gereksinimi vardır.* Kitle hareket halindedir ve bir hedefe doğra hareket eder. Bütün üyeler için ortak olan yön, eşitlik duygusunu kuvvetlendirir. Tek tek üyelerin dışında, ama hepsinin paylaştığı bir hedef, böyle bir kitlenin sonu demek olan kişiye özel farklı hedeflerin üzerini örter. Yön kitlenin varoluşunun devamlılığı bakımından temel öneme sahiptir. Kitlenin dağılma korkusu *her* amacı kabul edeceği anlamına gelir. Bir kitle erişilmemiş bir hedef olduğu sürece var olur.

Ancak kitlenin içinde gizlenmiş, yeni ve üst oluşum türlerine yol açıyor gibi görünen başka bir eğilim daha vardır. Bu oluşum türlerinin doğası çoğunlukla öngörülemez niteliktedir.

Bu dört niteliğin her biri her kitlede şu ya da bu ölçüde bulunabilir. Şu ya da bu özelliği dikkate alınmak suretiyle kitleler farklı biçimlerde *sınıflandırılır.*

Buraya kadar açık ve kapalı kitleleri tartıştım ve bu terimlerin kitlelerin *büyüme* özelliğine dayandığını belirttim. Büyümesi engellenmediği sürece kitle açıktır; büyümesi sınırlandığında kapalıdır.

Bir başka ayrım da *ritmik* ve *durgun* kitleler arasındadır. Bu terimler eşzamanlı olarak, *eşitlik* ve *yoğunluk* niteliklerinin her ikisine birden gönderme yapar.

Durgun kitle deşarj için yaşar. Yalnızca bundan kesinlikle emindir ve deşarjı erteler. Deşarj anına hazırlanmak için görece uzun bir yoğunlaşma süresi arzular. Yoğunluğu içinde, deyim yerindeyse, ısınır ve deşarjı olabildiğince geciktirir. Burada kitleleşme süresi eşitlikle değil, yoğunlukla başlar, eşitlik daha sonraları kitlenin ana hedefi haline gelir ve en sonunda bu hedefe ulaşılır. Her ortak haykırış, her sözce bu eşitliğin geçerli bir ifadesi haline gelir.

Öte yandan, *ritmik* kitlede (örneğin dans edenlerin oluşturduğu kitlede) yoğunluk ve eşitlik başlangıçtan beri bir aradadır. Burada her şey harekete bağlıdır. Bütün fiziksel uyaranlar önceden belirlenmiş bir tarzda işlev görür ve bir dansçıdan diğerine geçirilir. Yoğunluk, uzaklaşma ve yaklaşmanın tekrarı biçiminde vücut bulur; eşitlik hareketlerin kendisinde açığa vurulur. Böylelikle yoğunluk ve eşitliğin hünerli oyunculuğuyla kitle duygusu meydana getirilir. Bu ritmik oluşumlar çok hızlı ortaya çıkar; bunları sona erdiren yalnızca fiziksel bitkinliktir.

Diğer kavram çifti, *yavaş* ve *hızlı* kitle, sadece hedefin doğasına gönderme yapar. Sıklıkla sözü edilen ve modern yaşamın çok temel bir parçasını oluşturan bariz kitlelerin -her gün gördüğümüz politika, spor ve savaş kitlelerinin- hepsi hızlı kitlelerdir. Hedefi *cennet* olan dini kitleler ya da *hacılardan* oluşan kitleler bunlardan çok farklıdır. Onların hedefleri çok uzak, yolları çok uzundur; kitlenin gerçek oluşumu çok uzak bir ülkeye ya da öteki dünyaya havale edilmiştir. Bu yavaş kitlelerden gerçekte yalnızca bir hedefe kilitlenenleri görüyoruz; çünkü sonunda ne olacağı, onlar ulaşmadan bilinemez ve inanmayanlarca ulaşılamaz niteliktedir. Yavaş kitle yavaş yavaş toplanır ve kendini ancak çok uzak menzillerde kalıcı görür.

Burada söylediklerimiz, ayrıntılı bir biçimde ele alınması gereken bu kitle biçimlenmelerinin doğasına ilişkin en bariz özellikleridir.

Ritim orijinal anlamıyla ayakların ritmidir. Her insan yürür ve yürümek için önce birini sonra diğerini yere bastığı iki ayağını kullandığından, ancak bunu tekrarlayarak hareket ettiğinden, ister istemez ritmik bir ses ona eşlik eder. İki ayak hiçbir zaman yere aynı kuvvette basmaz. Aralarındaki fark kişisel yapı ya da ruh haline bağlı olarak daha büyük ya da küçük olabilir. Daha hızlı ya da yavaş yürümek, koşmak, aniden durmak ya da zıplamak da mümkündür.

İnsan her zaman diğer insanların ayak seslerini dinlemiştir; onların ayak seslerine kendisininkilerden kesinlikle daha çok dikkat etmiştir. Hayvanların da kendilerine göre yürüyüşleri vardır; onların yürüyüşlerinin ritmi çoğunlukla insanınkilerden daha zengindir ve daha kolay algılanabilir; toynaklı hayvanlar, davul gibi ses çıkarırlar. İnsanın, çevresindeki korktuğu ya da avladığı hayvanlara ilişkin bilgisi sahip olduğu en eski bilgidir. Hayvanları hareketlerinin ritminden tanımayı öğrenmiştir. Okumayı öğrendiği en erken yazı hayvanların bıraktığı *izlerdir;* bu yazı yumuşak toprak üzerine basılmış bir tür ritmik simge diliydi ve insan bu dili okudukça, bunu oluşturanın sesiyle ilişkilendirdi.

Bu ayak izlerinin çoğu birbirine yakın çok sayıda iz halindeydi ve kendileri de ilk başta sürüler halinde yaşayan insanlar, bunlara sükûnetle baktıkları anda kendi sayılarıyla bazı hayvan sürülerinin devasa sayıları arasındaki zıtlığın farkına vardılar. İnsanlar her zaman açtı ve av eti peşindeydi; ne kadar çok sayıda av hayvanı olursa, onlar için o kadar iyiydi. Ancak aynı zamanda kendileri de sayıca *çoğalmak* istiyorlardı. İnsanın kendi türünün sayıca artışına duyduğu istek her zaman güçlüydü ve bu kesinlikle yalnızca onun kendi türünün sürekliliği için duyduğu kuvvetli dürtü olarak anlaşılmamalıdır. İnsan *orada* ve *o anda* daha çok sayıda olmak *istiyordu*; avladıkları hayvanların sürülerinin sayısının büyüklüğü, duygularında, daha büyük olmasını diledikleri kendi sayılarıyla karışıyordu ve bunu, benim *ritmik* ya da *nabazan kitle* adını vereceğim kendine özgü bir ortak heyecan içinde ifade ediyorlardı.

Bu duruma ulaşmanın aracı her şeyden önce kendi ayaklarının tekrarlanan ve artan ritmiydi. Hızlı bir ardışıklık içinde birbirine eklenen ayak sesleri orada var olandan daha yüksek sayıda insana işaret eder. İnsanlar, dans ederken hareket eder ama aynı noktada kalırlar. Ayak sesleri

azalıp yok olmaz, çünkü bu sesler sürekli tekrarlanır; dans edenler yüksek ve canlı ses çıkarmayı uzun bir süre sürdürürler. Dansçılar sayıca yoksun oldukları şeyi yoğunluklarıyla telafi ederler; ayaklarını yere daha hızlı vururlarsa, sanki orada daha çok insan varmış gibi hissedilir. Dans etmeye devam ettikleri sürece, çevredekilerin dikkatini çekerler. Duyan herkes onlara katılır ve kimse ayrılmaz. Doğal olan, yeni insanların onlara katılmayı sonsuza kadar sürdürmesidir; ancak kısa süre sonra yeni katılanların ardı kesilir ve dansçılar olmayan artışı kendi kısıtlı sayılarıyla yaratmak zorunda kalırlar. Sanki olduklarından çok daha kalabalıklarmış gibi hareket ederler. Heyecanları büyür ve çılgınlık düzeyine ulaşır.

Sahip olamayacakları kadar büyük sayılarda artışın bedelini nasıl öderler? İlk olarak, hepsinin aynı şeyi yapmaları çok önemlidir. Hepsi ayaklarını yere vurur ve bunu aynı şekilde yaparlar; hepsi kollarını ileri geri, başlarını sağa sola sallarlar. Dansçıların eşdeğerliği, parçalara *ayrılır* ve uzuvlarının eşdeğerliği olur. İnsanın hareket edebilen her parçası sanki bağımsızmış gibi davranır; ama hareketler paraleldir, uzuvlar birbirinin üzerine bindirilmiş görünür. Sıklıkla birbirlerine yaslanmış olarak çok yakın dururlar ve böylelikle eşdeğerlik durumlarına bir de yoğunluk eklenmiş olur. Yoğunluk ve eşitlik bir ve aynı şey olur. Sonunda, dans eden tek bir yaratık, hepsi tam tamına aynı biçimde ve aynı amaçla devinen, elli başı, yüz bacağı ve yüz kolu olan bir yaratık olarak görünür. Heyecanları doruğa yükseldiğinde, bu insanlar kendilerini gerçekten tek bir varlık gibi hissederler ve fiziksel bitkinlik dışında hiçbir şey onları durduramaz.

Ritmin egemenliği sayesinde, bütün nabazan kitlelerin görünümlerinde ortak bir şeyler olur. Böyle *bir* dansın aşağıdaki anlatımı geçen yüzyılın ilk üçte birinde kaleme alınmıştır. Burada, orijinal olarak bir savaş dansı olan, Yeni Zelanda'daki Maoriler'in *haka'sı* anlatılmaktadır.

> "Maoriler, dörder kişilik uzun bir sıra halinde dizilirler. Haka adı verilen bu dansın, ilk kez tanık olan bir yabancıda büyük korkular uyandırdığı saptanmıştır; kadın, erkek, özgür ve köle bütün gösterici topluluğu, toplum içinde bulundukları mevki göz önüne alınmaksızın, birbirine karışmıştır. Bedenlerinin etrafındaki yuvarlak fişeklerle dolu fişeklikleri dışında, bütün erkek göstericiler tamamen çıplaktı. Hepsi mızrak ve sopalarının ucuna tutturulmuş bıçaklar ya da dolma tüfeklerle silahlanmıştı; dansa katılan şefin eşleri dahil olmak üzere bütün kadınlar bellerine kadar çıplaktı.
>
> "Dansa eşlik eden müziğe uyuluyordu; bu, hakalarda sergilenen çeşitli çeviklik gösterilerinde de, özellikle de eşzamanlı bir tarzda sık sık tekrarlanan, yerden dikine zıplamada, sanki bütün dansçıların bedeni bir tahrikle harekete geçirilmiş gibi aynı derecede iyi sergileniyordu. Silah

olarak kullandıkları aletler eşzamanlı olarak sallanıyordu ve genellikle her iki cinsten insanları da süsleyen uzun saç bukleleri, şekli bozulmuş çehreleri onlara Gorgon ordusu görünümü veriyordu.

"Hepsinin çehresi insanın yüz kaslarının izin verebildiği olası her şekilde bozulmuştu; her yeni çarpıklık bütün göstericiler tarafından tam bir uyum içinde anında benimseniyordu. Böylelikle, eğer biri sanki bedeninde bir sakatlık varmış gibi bir kasılmayla yüzünü çarpıtmaya başladıysa, yekvücut halindeki göstericiler benzer bir jestle onu anında izliyorlardı, öyle ki gözlerinin akı ancak görülebiliyor, göz küreleri geri yuvarlanıyordu. Gözleri neredeyse yuvalarından fırlıyordu, ağızlarım, çekiç başlı köpek balıkları gibi bir kulaktan diğerine yayıyorlardı. Dilleri ağızlarından bir AvrupalInın taklit etmesi imkânsız bir uzunlukta çıkarılmıştı; bu ancak erken yaşlarda başlanıp uzun süren bir çalışmayla başarılabilir. Bir bütün olarak çehreleri o kadar berbat bir görüntü sergiliyordu ki rahatlamak için bakışlarımı uzaklaştırdım.

"Bedenlerinin her parçası, kollarının ve bacaklarının yanı sıra el parmaklan, ayak parmaklan, gözleri, dilleri ayrı ayrı deviniyordu. Avuçlarıyla sol göğüslerine ya da baldırlarına vuruyorlardı. Şarkıları kulaktan sağır edecek kadar gürültülüydü. Haka'da en az 350 gösterici yer alıyordu. Bu dansların savaş zamanlarındaki, cesareti artırıcı ve çarpışan tarafların birbirlerine hissettiği antipatiyi çoğaltıcı etkisini hayal etmek zor değildir."

Gözlerin yuvarlanması ve dilin çıkarılması karşı koyma ve meydan okuma göstergeleridir. Ancak savaş çoğunlukla erkeklerin, *özgür* erkeklerin meselesi olsa da, *herkes* kendisini *haka*'nın heyecanına kaptırır. Buradaki kitle ne yaş ne cinsiyet ne de mevki farkı tanır; herkes eşitler olarak eylemde bulunur. Ancak bu dansı benzer bir amacı olan diğer danslardan ayırt eden şey, eşitliğin ekstrem ölçüde parçalanmasıdır. Sanki her bir beden, yalnızca kollar ve bacaklara değil, aynı zamanda el parmaklarına, ayak parmaklarına, dillere ve gözlere ayrılmış gibidir; sonra bütün diller bir araya gelip aynı şeyi aynı anda yapar; bütün ayak parmakları ve bütün gözler tek ve aynı hareket içinde eşitlenir. Her insan en küçük parçasına dek diğerleriyle eşit hale gelmiştir, bu eşitlik giderek şiddetlenen bir hareket ile gösterilir. Hep birlikte yerden sıçrayan, dillerini birlikte çıkaran ve gözlerini birlikte yuvarlayan 350 insanın görüntüsü yenilmez bir bir'lik izlenimi veriyor olsa gerek. Buradaki yoğunluk yalnızca insanların yoğunluğu değil, aynı zamanda ve eşit derecede, çeşitli uzuvların her birinin yoğunluğudur. Sanki parmaklar ve diller savaşmak için kendi kendilerine bir araya gelmişlerdir. *Haka'nın* ritmi bu eşitliklerin her birine töz kazandırır; ortak zirvelerine doğru birlikte tırmanışlarıyla karşı konulmazdırlar. Çünkü her şey, başkalarınca *görüldüğü* varsayımına dayanır: Düşman seyretmektedir ve *haka*'nın özü ortak tehdidin yoğunluğudur. Ancak bir kez var olduktan sonra dans, danstan öte bir şey olur. Küçük yaşlardan itibaren, çeşitli şekillerde ve her vesileyle dans edilir. Pek çok seyyah *haka*'yla

karşılanmıştır; yukarıdaki alıntı böyle bir olayı aktarmaktadır. Dost iki grup birbiriyle karşılaşınca *haka*’yla selâmlaşırlar; bu öylesine gerçektir ki saf izleyici aniden bir savaşın patlak vermesinden korkar. Büyük bir şefin cenaze töreninde, Maorilerin âdeti olan kendini sakatlamanın ve şiddet içeren bir yasın bütün aşamalarından ya da şölen ve ziyafetlerden sonra, herkes birdenbire ayağa fırlar, tüfeğine uzanır ve *haka*’ya başlar.

Herkesin yer alabileceği bu dansta, kabile kendini bir kitle olarak hisseder. Ne zaman kendilerini bir kitle gibi hissetmek ya da başkalarına bir bütün olarak görünmek isterlerse *haka*’dan yararlanırlar. *Haka* edindiği ritmik mükemmelliğiyle bu amaca kesinlikle uygundur. *Haka* sayesinde bir’likleri içeriden ciddi olarak asla tehdit edilmez.

DURGUNLUK

Durgun kitle çok sıkıştırılmıştır; gerçekten serbest hareket etmesi imkânsızdır. Durumunda pasif bir şey vardır; bekler. Durgun kitle kendisine bir insanın gösterilmesini, bir konuşma yapılmasını bekler ya da bir kavgayı seyreder. Onun için önemli olan *yoğunluktur.* Her bir üyenin etrafında hissettiği baskı artık parçası olduğu oluşumun gücünün ölçüsü olarak da hissedilir. O oluşuma akan insanların sayısı ne kadar çoksa, basınç o kadar çoğalır; ayakların kıpırdayacak yeri yoktur, kollar sıkışmıştır ve görmek, işitmek üzere yalnızca başlar serbesttir; itkiler bedenden bedene doğrudan aktarılır. Her birey orada pek çok insan olduğunu bilir; ama çok sıkışık bir durumda olduklarından, onları sanki bir bütünmüş gibi algılar. Bu tür yoğunluk kendine zaman tanır; etkileri belirli bir süre boyunca sabittir; durgun kitle şekilsizdir ve pratiği yapılmış, aşina bir ritme tabi değildir. Uzun süre hiçbir şey olmaz; ancak eylem arzusu artmış bir şiddetle patlayana kadar birikir ve artar.

Bu yoğunluk duygusunun kitle için önemi tam olarak anlaşılırsa, durgun kitlenin *sabrı* daha az şaşırtıcı olur. Ne kadar yoğun olursa o kadar çok insan çeker. Yoğunluğu boyutlarının ölçütüdür, ancak aynı zamanda daha da büyümesinin uyaranıdır da; en yoğun kitle en yüksek hızla büyür. Deşarj öncesi durgunluk bu yoğunluğun göstergesidir; bir kitle ne kadar uzun süre durgun kalırsa, yoğunluğunu o kadar uzun süre hisseder ve açığa vurur.

Böyle bir kitleyi bir araya getiren bireyler için durgunluk dönemi hayranlık dönemdir; diğer zamanlarda birbirlerine karşı kullandıkları bütün sızılar ve silahlar bırakılmıştır; birbirlerine dokunur, ama sıkıştırılmış hissetmezler; artık bir pençe pençe değildir; birbirlerinden korkmazlar. Hangi yöne doğru olursa olsun, yola koyulmadan önce, harekete geçtiklerinde bir arada kalacaklarından emin olmak isterler. Önceden birbirleriyle daha yakınlaşmak isterler; bunun için de rahatsız edilmemeleri gerekir. Durgun kitle bir'liginden henüz pek emin değildir ve bu yüzden olabildiğince uzun süre hareketsiz durur.

Ancak bu sabrın da sınırları vardır. Deşarj yaşanmak zorundadır. Deşarj olmaksızın, gerçekten bir kitlenin var olduğunu söylemek imkânsızdır.

Eskiden, halka açık idamlarda suçlunun kesilen başı cellat tarafından havaya kaldırıldığı anda ya da günümüzde spor olaylarında duyulan çığlık kitlenin *sesidir.* Ancak bu çığlık kendiliğinden olmalıdır. Provası yapılmış ve düzenli olarak tekrarlanmış çığlıklar kitlenin kendine ait bir yaşam kazandığının kanıtı değildir. Bu çığlıklar kitle oluşumuna yol açabilir; ama aynı zamanda, askeri bir birimin talimi gibi yalnızca dışsal da olabilir. Bunlarla karşılaştırıldığında, kitlenin kendiliğinden ve asla önceden tahmin edilemez çığlığı barizdir ve etkisi çok büyüktür. Her türden duyguyu ifade edebilir; bunların hangi duygular olduğu, gücünden, çeşidinden ve birbirini izleyişteki serbestlikten daha önemsizdir. Kitleye "his" dünyası kazandıran bunlardır.

Bununla birlikte bu çığlıklar öylesine şiddetli ve yoğun olabilir ki, kitleyi anında *parçalar.* Halka açık idamlarda olan budur; aynı kurban yalnızca bir kez öldürülebilir. Dokunulmaz olduğu düşünülen biriyse son ana kadar onun öldürülüp öldürülemeyeceğine ilişkin bir kuşku olacaktır; bu kuşku kitlenin içkin durgunluğunu arttıracaktır. O zaman kesilmiş kafanın görüntüsü daha sert ve büyük bir etkiye neden olacaktır. Bunu korkunç bir çığlık takip edecektir; ama bu, kitlenin son çığlığı olacaktır. Bu durumda kitlenin, yoğun bir şekilde tadını çıkaracağı uzun süren durgun beklenti döneminin bedelini kendi ani ölümüyle ödediğini söyleyebiliriz.

Bizim modern spor karşılaşmalarımız daha pratiktir. İzleyiciler *oturabilirler.* genel sabır gözle görülür hale gelir. İzleyiciler aynı yerde durmak kaydıyla ayaklarım yere vurmakta özgürdürler; ellerini çırpmakta özgürdürler. Maç için belirli bir zaman ayrılmıştır ve genel olarak bu sürenin kısaltılmayacağından emin olabilirler. En azından bu süre içinde bir arada kalacaklardır. Ancak bu sürenin içinde her şey olabilir. Hiç kimse gol olup olmayacağını, ne zaman olacağını ya da hangi tarafın gol atacağını bilemez; bu beklenen olaylardan ayrı olarak, gürültülü patlamalara yol açabilecek başka pek çok önemsiz olay, kitlenin kendi sesini duyacağı pek çok vesile vardır.

Bu kitlenin sonunda dağılıp çözülmesi önceden belirlenerek daha az sancılı kılınır. Yenilen tarafın rövanşı alma fırsatının olacağı da bilinir; her şey bitmiş değildir. Kitle maçta kendisini gerçekten rahat hissedebilir; önce giriş kapılarına üşüşüp sonra yerlerine yerleşebilir. Fırsat doğunca bağırabilir ve her şey bittiğinde bile gelecekte benzer olayların olmasını umabilir.

Çok daha pasif türden durgun kitleler *tiyatrolarda* oluşur. İdeal olarak aktörler dolu salonlara oynarlar; gelmesi istenen izleyici sayısı en baştan sabitlenmiştir. İnsanlar kendi başlarına gelirler. Bilet gişelerinin önünde küçük yığılmalar olabilir, ama insanlar salona ayrı ayrı girerler. Koltuklarına alınırlar. Her şey sabittir: görecekleri oyun, oynayacak aktörler, perdenin açılacağı saat ve koltuklarındaki izleyiciler bile. Geç gelenler hafif bir düşmanlıkla alınırlar salona. Orada hepsi iyi güdülen bir sürü gibi hareketsiz ve sonsuz bir sabırla otururlar. Ancak herkes kendi ayrı varlığının bütünüyle farkındadır. Giriş için para ödemiştir ve yanında oturanın kim olduğunun farkındadır. Oyun başlayana kadar bir araya toplanmış başların oluşturduğu sıralar hakkında dağınık biçimde düşünür. Bunlar onda, kabul edilebilir düzeyde ve çok bunaltıcı olmayan bir yoğunluk duygusu uyandırır. İzleyicilerin eşitliği gerçekte yalnızca hepsinin aynı gösteriye maruz kalmasından ibarettir. Ancak bu gösteriye gösterilen kendiliğinden tepkileri kısıtlıdır. Alkışların bile önceden belirlenmiş bir zamanı vardır; genel olarak insanlar ancak alkışlamaları gereken yerde alkışlarlar. Alkışın kuvveti ne ölçüde kitle olduklarının tek ipucudur; tek ölçü budur ve aktörler tarafından da böyle değerlendirilir.

Tiyatrodaki durgunluk öylesine bir rit[3] haline gelmiştir ki insanlar, sadece kendilerini çok derinden altüst etmeyen ve nadiren de iç bir'lik ve birliktelik duygusu veren hafif bir dış baskı hissederler. Ancak gerçek ve ortak beklentilerinin boyutu azımsanmamak, bunun bütün gösteri boyunca sürdüğü unutulmamalıdır. İnsanlar nadiren tiyatroyu oyun bitmeden terk eder; hayal kırıklığına uğradıklarında bile oyunun sonuna kadar otururlar, ki bu, her şeye rağmen o süre için bir arada oldukları anlamına gelir.

Dinleyicilerin hareketsizliğiyle kendini onlara dayatan aygıtın patırtısı arasındaki zıtlık *konserlerde* daha da çarpıcıdır. Burada her şey izleyicilerin kesinlikle rahatsız edilmemesi üzerine kurulmuştur; her harekete kaş çatılır, her ses tabudur. Çalman müzik canlılığının önemli bir kısmını ritminden alsa bile, dinleyiciler üzerinde ritmin hiçbir etkisi belli olmamalıdır. Müzik, sürekli dalgalanan, çok çeşitli ve yoğun duyguların ortaya çıkmasına neden olur. Orada bulunanların çoğu bunları hissetmeli; üstelik bunları hep birlikte, aynı zamanda hissetmelidir. Ancak her türlü tepkinin dışavurulması yasaklanmıştır. İnsanlar orada, sanki *hiçbir şey* işitmiyorlarmış gibi kıpırtısız otururlar. Burada, durgunluk içinde uzun ve sanatsal bir eğitimin gerekli olduğu apaçık ortadadır. Bunun sonuçlarına giderek alıştık ama

önyargısız bir bakışla kültürel yaşamımızda, konser salonu kadar şaşırtıcı bir olgu zor görünür. Müziğin kendilerini *doğal* bir biçimde etkilemesine izin veren insanlar oldukça farklı davranırlar; müziği daha önce hiç duymamış olup ilk kez işitenler dizginsiz bir heyecan duyarlar. Fransız denizciler Marseillaise'i[4] Tazmanya yerlilerine çaldıkları zaman yerliler duydukları tatmini bedenlerinin öyle tuhaf bükülmeleriyle ve öyle şaşırtıcı jestlerle ifade ettiler ki denizciler kahkahadan kırıldılar. Genç bir adam bundan öylesine büyülenmişti ki saçlarını yoldu, elleriyle başını tırmaladı ve tekrar tekrar yüksek sesle keskin çığlıklar attı.

Bedensel deşarj kalıntıları bizim konserlerimizde de korunmuştur. Alkış göstericilere teşekkür anlamı taşır: uzun, iyi organize edilmiş bir gürültüye karşılık kısa, kaotik bir gürültü. Alkışlar baskılanırsa ve insanlar oturdukları gibi sessizce dağılırlarsa, bunun nedeni kendilerini dindarca bir adama atmosferinin içinde hissetmeleridir.

Konserdeki izleyicilerin hareketsizliği köken olarak bu atmosferden türer. Tanrı'nın önünde hep birlikte *ayakta durma* pek çok dinde ortak bir uygulamadır. Bu duruş dünyevi kitleler içinde gördüğümüz özellikleri taşır ve aynı derecede ani ve şiddetli deşarjlara yol açabilir.

Belki en etkileyici vaka Mekke'ye yapılan haccın zirvesi olan, "Arafat'ta durma"dır. Ritüele göre saptanmış bir günde, 600. 000-700. 000 hacı, Mekke'ye birkaç saatlik uzaklıktaki Arafat düzlüğünde toplanır. Hacılar düzlüğün ortasından yükselen çıplak bir tepe olan "Rahmet Dağı"nın etrafında büyük bir daire oluştururlar. Saat ikiye doğru, güneş tam tepelerindeyken yerlerini alırlar ve güneş batana kadar orada ayakta dururlar. Hepsinin başı açıktır ve beyaz hacı giysileri (ihramlar) içindedirler. Tutkulu bir gerilim içinde, tepenin zirvesinden onlara hitap etmekte olan vaizin sözlerini dinlerler. Vaaz, Tanrı'nın sürekli yüceltilmesinden oluşur ve hacılar buna bin kez tekrarlanan bir formülle karşılık verirler: "Emirlerini bekliyoruz ya Rab. Emirlerini bekliyoruz." Kimileri heyecanla içini çeker kimileri göğsünü döver. Çoğu o korkunç sıcaktan bayılır. Ne var ki kutsal düzlükte uzun yakıcı saatler boyunca dayanabilmek çok önemlidir. Ayrılma işareti ancak günbatımında verilir.

Bilinen dini törenlerin en şaşırtıcılarından olan sonraki olaylar, başka bir bağlamda betimlenip yorumlanacaktır. Burada ilgilendiğimiz tek şey, bu saatler süren durgunluk anıdır. Giderek artan bir heyecan içindeki yüz binlerce insan o düzlükte tutulur. Allah'ın huzurunda ayakta dururlar ve ne

pahasına olursa olsun yerlerini terk etmezler. Yerlerini birlikte alırlar, ayrılma işaretini birlikte beklerler. Vaazla ve kendi sesleriyle heyecanlanırlar. “Bekleyişleri” defalarca tekrarladıkları formül dahilindedir. Algılanamayacak kadar yavaş hareket eden güneş her şeyi aynı parlak ışığa, aynı yakıcı parıltıya boğar. Güneş durgunluğun vücut bulmasıdır.

Dini kitleler arasında kaskatı kesilmenin ve hareketsizliğin her derecesi bulunabilir; ama bir kitlenin bugüne kadar ulaşabildiği en üst düzeyde durağanlık, kitleye dışarıdan zor yoluyla dayatılandır. Herhangi bir çarpışmada her biri diğerinden daha kuvvetli olmak iddiasındaki iki kitle karşılaşır. Savaş çığlıklarıyla, kendisine olduğu kadar düşmanına da, daha kuvvetli olduğunu ispat etmeye çalışır. Çarpışmanın amacı diğer tarafı susturmaktır. Birlikte çıkardıkları yüksek perdeden sesler haklı olarak korkuları bir tehdittir; hepsi öldürülünce bu ses sonsuza kadar susturulmuş olur. En hareketsiz kitle düşman cesetlerinin oluşturduğu kitledir. Önceden yarattıkları tehlike ne kadar büyükse, onları hareketsiz bir yığın olarak görme arzusu da o kadar büyüktür. Onları böyle, savunmasız bir ceset yığını olarak görmek, yoğun ve kendine özgü bir duygu uyandırır, çünkü çok kısa bir süre önce canlı bir düşman, bir savaşçı, kana susamış biri olarak karşılarındaydı. Eski zamanlarda ölülerin oluşturduğu *hareketsiz kitle* hiçbir şekilde cansız olarak algılanmazdı. Hepsinin başka bir yerde birlikte bir biçimde yaşamaya devam edecekleri varsaydırdı; oradaki yaşamlarının temel olarak bilinen biçimde olacağı düşünülürdü. Savaş alanında ceset olarak yatan düşmanlar, gözlemleyenler için durgun kitlenin en uç örneğini temsil ederdi.

Ne var ki bu kavram bir derece daha ileri götürülebilir. Katledilmiş düşmanın yerine, herkesin olan toprağın her yerinde yatan ve yeniden dirilmeyi bekleyenler, *bütün* ölüler konabilir. Ölen ve gömülenlerin hepsi onların sayısını artırır. Bugüne kadar yaşamış herkes oraya aittir ve bu insanlardan sayılamayacak kadar çok vardır. Aralarındaki toprak, yoğunluk oluşturur ve ayrı ayrı yatıyor olsalar bile birbirlerine yakın oldukları hissedilir. Orada sonsuza kadar, Kıyamet Gününe kadar yatacaklardır. Dirilme anma kadar yaşamları durgunluğunu sürdürür ve bu an onları yargılayacak olan Tanrı’nın huzurunda toplanmalarıyla aynı ana rastlar. Bu iki anın arasında hiçbir şey olmaz. Orada bir kitle olarak yatarlar; bir kitle olarak yeniden ayağa kalkarlar. Durgun kitlenin gerçek ve anlamlı

olmasının en büyük kanıtı Dirilme ve Kıyamet Günü kavramlarının gelişmiş olmasıdır.

YAVAŞLIK YA DA HEDEFİN UZAKLIĞI

Yavaş kitle hedefi uzak olan kitledir. Yavaş kitle, değişmez bir hedefe doğru büyük bir ısrarla hareket eden ve her koşulda bir arada duran insanlardan oluşur. Yol uzundur, engeller bilinmez ve her taraf tehlikelerle doludur ama hedefe ulaşılmadan hiçbir deşarja izin verilmez.

Yavaş kitle bir katar biçimine sahiptir. Bazen, İsrailoğullarının Mısır'dan Göç'ündeki gibi, ileride kendisine ait olacak olan herkesi baştan itibaren içinde barındırır. Onların amacı Vaat Edilen Topraklardır ve bu hedefe inanmayı sürdürdükleri sürece kitledirler. Göçlerinin öyküsü inançlarının öyküsüdür. Zorluklar çoğunlukla o kadar büyüktür ki kuşku duymaya başlarlar. Acıkır ve susarlar, ama hoşnutsuzluklarını dile getirir getirmez dağılma tehdidiyle burun buruna gelirler. Onlara önderlik eden kişi inançlarını yeniden oluşturmak için tekrar tekrar çaba göstermelidir. İnancı yeniden oluşturmayı her defasında başarır; bunu *o* başaramazsa düşmanların tehdidi başaracaktır. Göçleri, kırk yıla yayılır ve birçok hızlı, geçici kitle örneği içerir. Bunlar hakkında pek çok şey söylenebilirdi; ama burada önemli olan hepsinin hedeflerine, vaat edilen ülkeye doğru hareket eden tek bir yavaş kitleye ait daha geniş bir kavram içinde düşünülmesidir. Bu kitledeki erişkinler yaşlanıp ölür; çocuklar doğar ve büyür. Bütün bireyler tek tek farklı olsa da, göç bir bütün olarak aynı kalır. Onlara yeni hiçbir grup katılmaz; başından itibaren bu kitleye mensup olanların kimler olduğu ve kimlerin Vaat Edilen Topraklar üzerinde hak iddia edebileceği belirlenmiştir. Bu, çarçabuk büyüyemeyen bir kitledir, bu yüzden bütün göç boyunca şu soru en önemli soru olma özelliğini daima korumuştur: Böyle bir kitlenin çözülmesi nasıl önlenecektir?

Daha çok bir akarsu ağıyla karşılaştırılabilecek ikinci bir yavaş kitle tipi daha vardır. Bu tip giderek birleşen küçük derelerle başlar. Böylelikle oluşan akarsuya başka kollar katılır ve önündeki toprak yeterince genişse, bunlar zamanla, hedefi deniz olan bir nehir olur. Mekke'ye yapılan yıllık hac bu türden yavaş kitlenin belki de en etkileyici örneğidir. Hacılar İslam dünyasının en uzak yerlerinden kalkıp, Mekke yönünde yola koyulurlar. Bazıları küçük kafileler olarak başlarlar; bazılarıysa prensler tarafından büyük bir ihtişamla donatılmıştır ve başlangıçtan itibaren, yola çıktıkları

ülkelerin gururudurlar. Ancak yolculukları boyunca hepsi aynı hedefe yönelik başka kafilelerle karşılaşırlar; böylece, hedeflerine yaklaşıp devasa nehirler olana kadar büyürler. Mekke, içine aktıkları denizdir.

Bu tür kafileler, hacıların, bir bütün olarak yolculuklarının amacıyla doğrudan bağlantısız, sıradan yaşam tecrübelerine sahip olmalarını sağlayacak biçimde teşkil edilir. Birbirlerine benzer günleri pek çok tehlikeyle başa çıkmaya uğraşarak geçirirler ve çoğunlukla fakir olduklarından, kendilerine yiyecek ve içecek sağlamakta güçlük çekerler. Yabancı ve sürekli değişen çevrelerde bulunduklarından kendi ülkelerindekinden daha çok tehlikeye maruz kalırlar; bu tehlikeler her zaman yolculuklarıyla ilişkili değildir. Böylelikle, büyük oranda, insanların her yerde yaptıkları gibi, ayrı hayatlar yaşayan bireyler olarak kalırlar. Ancak, çoğu hacının yaptığı gibi, hedeflerine bağlı kaldıkları sürece yavaş kitlenin parçasıdırlar. Yavaş kitleye yönelik tavırları ne olursa olsun, bu kitle vardır ve hedefe ulaşılana kadar varlığını sürdürecektir.

Yavaş kitlenin üçüncü bir çeşidi, bu hayatta elde edilemeyecek, gözle görülmez bir hedefe sahip oluşumlardır. Daha önce ölenlerin, orada bulunmayı hak eden herkesi bekledikleri öteki dünya, iyi tanımlanmış bir hedeftir ve yalnızca inananlara aittir. İnananlar o dünyayı önlerinde açık seçik görürler; belirsiz bir simgeyle tatmin olmak zorunda değildirler. Hayat o dünyaya doğru bir hacdır, ama hedefleriyle aralarında ölüm vardır. Önlerindeki yol belirsizdir, çünkü hiç işaretlenmemiştir; çoğu yoldan çıkıp kaybolur. Ne var ki öteki dünya umudu inananın yaşamını o kadar renklendirir ki, bir inancın bütün müritlerinin hep birlikte ait oldukları yavaş bir kitleden söz etmemiz gerekir. Bu kitlenin anonimliği özellikle etkileyicidir. Üyeleri birbirini tanımaz, çünkü pek çok şehir ve ülkeye dağılmış olarak yaşarlar.

Bu kitle *içeriden* neye benzer ve onu *hızlı* kitleden ayırt eden başlıca nitelik nedir?

Yavaş kitle *deşarj* olanağından yoksundur. Yavaş kitlenin en ayırt edici özelliğinin bu olduğunu söyleyebilir ve yavaş kitleler yerine de şarjsız kitlelerden söz edebiliriz. Ne var ki ilk terim tercih edilir, çünkü bu kitlede deşarjdan bütünüyle vazgeçilemez. Deşarj, nihai durumun bağrında her zaman bulunacaktır, yalnızca ertelenmiştir; hedefin olduğu yerde, deşarj da vardır. Deşarjın gerçekleşmesi yolun sonunda olsa da onun hayali her zaman güçlü bir şekilde mevcuttur.

Yavaş kitle deşarja yol açan süreci uzatma ve erteleme eğilimindedir. Büyük dinler, bu erteleme işinde kendine özgü bir ustalık geliştirmiştir. Onları ilgilendiren, kazandıkları müritlerini ellerinde tutmaktır; bunu yapmak ve aynı zamanda yeni müritler edinmek için, onları zaman zaman bir araya toplamak zorundadır. Böyle toplanmalar şiddet dolu deşarjlara yol açacaktır ve bu deşarjlar bir kez gerçekleştikten sonra tekrarlanmalı ve mümkünse şiddeti artırılmalıdır. Bu düzenli tekrar inananların bir'liğinin yitirilmemesi için temel öneme sahiptir. Ancak, ritmik kitleler içinde gerçekleşen bu tür ibadetlerde çıkması muhtemel olaylar, mesafeler uzadıkça denetlenemez hale gelir. Evrensel dinlerin merkezi sorunu, dünyanın geniş sathına yayılmış insanlara nasıl egemen olunacağıdır. Bu egemenliği kurmanın tek yolu, kitle olaylarının bilinçli bir şekilde yavaşlatılmasıdır. Uzak hedeflerin önemi artmalı, yakındakiler, en sonunda değersizleşene dek ağırlığını kaybetmelidir. Dünyevi deşarj kısa sürelidir; ancak öteki dünyaya aktarılan deşarj kalıcıdır.

Böylece hedef ve deşarj çakışır; hedef korunmuş olur. Burada, yer yüzünde vaat edilmiş bir toprak işgal edilebilir ve düşmanlarca harabeye çevrilebilir; kendilerine toprak vaat edilen insanlar bu topraklardan sürülebilir. Mekke Karmatiler[5] tarafından fethedilip yağmalandı ve kutsal Kâbe taşı uzaklara götürüldü; yıllarca hiçbir hac yapılamadı. Ama *kutsananların* cenneti bu gibi tahribatlardan muaftır. O yalnızca inançla yaşar ve yalnızca inançtan yararlanabilir. Hıristiyanlığın yavaş kitlesi öteki dünyaya duyulan inanç zayıflamaya başlar başlamaz, dağılmaya yüz tutar.

GÖRÜNMEZ KİTLELER

Yeryüzünün her yerinde, nerede insanlar varsa, orada *görünmez ölü* kavramına rastlanır. İnsanın içinden bunun, insanlığın en eski kavramı olduğunu söylemek geliyor. Ölüleri hakkında fikir sahibi olmayan hiçbir horda[6], hiçbir kabile, hiçbir halk yoktur. İnsanoğlu aklını görünmez ölülerle bozmuştur; ölülerin önemi muazzamdır; ölülerin yaşam üzerindeki etkisi bizatihi hayatın temel bir parçası olmuştur.

Ölülerin, tıpkı insanlar gibi, bir arada oldukları düşünülür, genellikle de çok sayıda oldukları varsaydırdı.

> "Diğer bütün Güney Afrikalı yerliler gibi eski Bechuanalar bütün uzamın atalarının ruhlarıyla dolu olduğuna inanırlardı. Yeryüzü, hava ve gökyüzünün, isterlerse yaşayanlar üzerinde uğursuz bir etki yapabilecek hayaletlerle tıklım tıklım dolu olduğuna inanırlardı.
>
> "Kongo'daki Boloki halkı etraflarının her fırsatta işlerini bozmaya, günün ve gecenin her saatinde onlara zarar vermeye çalışan ruhlarla çevrili olduklarına inanırlar. Nehirler ve dereler atalarının ruhlarıyla hıncahınç doludur; ormanlarla çalılıklar da, karada ya da suda yolculuk yaparken gecenin pençesindeki canlılara zarar vermek için fırsat kollayan ruhlarla doludur. Bir ödül konmuş olmasına rağmen, aralarında köyümüzü bir sonrakinden ayıran ormandan gece geçecek kadar yürekli bir adama hiç rastlamadım. Hepsinin değişmez yanıtı şuydu: 'Ormanda ve çalılıklarda çok fazla ruh var!'"

İnsanlar çoğunlukla ölülerin uzak bir ülkede yeryüzünün altında, bir adada ya da cennetsi bir evde birlikte yaşadıklarına inanırlar. Aşağıdaki dizeler Gabon'daki Pigmelerin bir şarkısından alınmıştır.

> "Mağaranın kapıları
> Kapalıdır.
> Mağaranın kapıları
> Kapalıdır.
> Ölülerin ruhları sinek sürüleri gibi,
> Sinek sürüleri gibi, akşam vakti dans ederek
> Oraya sürüler halinde doluşuyorlar.
> Akşam vakti dans eden bir sürü sinek
> Gece karanlık bastırınca,
> Güneş gözden kaybolunca,
> Gece karanlık bastırınca,
> Bir sürü sinek.

> Ölü yaprakların sürüklenişi
> İnleyen fırtınada.”

Ölüler sayıca artıp, yığın oldukları duygusunu yaymakla kalmazlar. Aynı zamanda birlikte hareket edip birlikte davranırlar. Sıradan insanlar için görünmez kalırlar; ama Şaman adı verilen, büyü yapıp ruhları emri altına alan ve kendi hizmetçisine dönüştüren özel yetenekli insanlar vardır. Sibirya’daki Çukçiler arasında “iyi bir Şaman’ın yardımcı ruhlardan oluşan büyük bir lejyonu vardır ve onların hepsini çağırdığı zaman o kadar kalabalık gelirler ki, şeytan çıkarmanın (exorcism) yapıldığı küçük çadırı dört bir yandan duvar gibi sararlar.”

Şamanlar gördüklerini *anlatırlar.*

> “Şaman heyecandan titreyen bir sesle kar kulübesinden seslenir:
>
> “Cennet havada uçuşan çıplak varlıklarla, havada uçuşan, fırtınalara ve tipilere yol açan insanlarla, çıplak erkekler, çıplak kadınlarla doludur.
>
> “Bu uçuşun uğultusunu duyuyor musunuz? Yükseklerde uçuşan büyük kuşların kanat çırpışlarına benzeyen bir uğultu bu. İşte bu, çıplak insanların korkusudur. Bu, çıplak insanların kaçışıdır. Havadaki ruhlar fırtına üflerler. Havadaki ruhlar uçuşan karları yeryüzünün üzerine sürüklerler.”

Kaçış halindeki çıplak ruhların bu güçlü hayali Eskimolar’dan alınmıştır.

Kimi halklar ölülerini ya da en azından bir kısmını savaşan ordular olarak hayal eder. Kuzey İskoçyalı Keklerin, ölüler ordusu için özel bir sözcükleri vardır: *sluagh;* anlamı “birçok ruh”tur.

> “Ruhlar dünyanın üzerinde bir yukarı bir aşağı sığırcıklar gibi büyük bulutlar halinde uçarlar ve dünyevi günahlarının olay mahalline dönerler. Şaşmaz zehirli oklarıyla kedileri, köpekleri, koyunları ve sığırları öldürürler. Havada, insanların yeryüzünde yaptığı gibi savaşlar yaparlar. Açık, don yapmış gecelerde birbirlerine saldırıp geri çekilirken, sesleri duyulabilir ve görülebilirler. Bir savaştan sonra kırmızı kanlarının kayaları ve taşları boyadığı görülebilir.”

Gairm sözcüğü haykırış ya da çığlık anlamına gelir; *sluagh-ghairm* ise ölülerin savaş çığlıklarıydı. Bu sözcük daha sonra “slogan”a dönüştü. Bizim modern kitlelerimizin savaş çığlıkları için kullandığımız deyiş İskoçyalı ölüler ordusundan türemiştir.

Birbirlerinden çok ayrı iki Kuzeyli halk, Avrupa'daki *Lapplar* ve Alaska'daki *Tlinkit Kızılderilileri*, Aurora Borealis'i[7] savaşı imgelediği şeklindeki bir anlayışı paylaşırlar.

> "Kolta Lappları Kuzey Işıkları'nda, savaşmakta olan ve savaşı havada ruhlar olarak sürdürenleri gördüklerini düşünürler. Rus Lapplar, Işıklar'da, kılıçtan geçirilenlerin ruhlarım görürler. Ruhlar zaman zaman toplanıp birbirlerini ölesiye bıçakladıktan, zemini kanla kaplı bir evde birlikte yaşarlar. Kuzey Işıkları kılıçtan geçirilen ruhların arasında bu savaşların başladığını duyurur. Alaska Tlinkitlerinin inanışına göre savaşta değil de hastalıktan ölen herkes yeraltına göçer. Cennette yalnızca savaşta ölen cesur savaşçılar vardır. Zaman zaman cennet yeni ruhları kabul etmek için açılır; kendileri Şaman'a, silahlı savaşçılar olarak ve ruhları da Aurora Boeralis olarak, özellikle de savaşan Tlinkitlere çok benzer biçimde oklar ve ışık huzmeleri şeklinde, birbirinin yerini alan alevler olarak görünür. Kuvvetli bir Aurora Borealis'in büyük bir katliam duyurduğuna ve yeni yoldaşlar arayan ölülerden oluştuğuna inanırlar."

Cermen halkları devasa sayıda savaşçının Valhalla'da[8] bir araya geldiğine inanırlar. Dünyanın kuruluşundan beri savaşta ölenlerinin hepsi Valhalla'ya giderler. Bunların sayısı sürekli artar, çünkü savaşların sonu gelmez. Valhalla'da şenlik yapıp oburcasına yerler; biten yiyecek ve içeceklerin yerine devamlı yenileri konur. Her sabah silahlarını alıp savaşmaya çıkarlar. Spor yaparken birbirlerini öldürürler, ama bu gerçek bir ölüm değildir; tekrar ayağa kalkarlar. Her sırada 800 erkek, 640 kapıdan Valhalla'ya tekrar girerler.

Böyle sayılar halinde düşlenen tek şey yalnızca, sıradan canlıların göremediği ölülerin ruhları değildir. Eski bir *Yahudi* metninde şunları okuruz:

> "İnsan cennetle yeryüzünün arasındaki uzamın boş olmadığını, bölük bölük insanla ve kalabalıklarla dolu olduğunu bilmeli ve unutmamalıdır. Bunların kimileri kusursuzdur, zarafet ve iyilikle doludur; ancak diğerleri temiz olmayan yaratıklar, işkenceciler ve kötülük yapanlardır. Bunların hepsi havada ileri geri uçarlar. Kimileri barış ister, kimileri savaş peşinde koşar; kimileri iyilik yapar, kimileri kötülük; kimileri hayat taşır, kimileri de ölüm getirir."

Eski Perslerin dininde cinler -*Daevalar*- kendilerine ait yüksek bir komuta altında özel ordu oluştururlar. Kutsal kitapları *Zend-Avesta'da* sayılamayacak kadar çokluğuna ilişkin bir ifade bulunur: "*Daevaların* binlercesi, on binlercesi, sayılamayacak kadar çok binlercesi..."

Ortaçağdaki Hıristiyanlar *iblislerin* sayısı üzerinde ciddi bir biçimde düşünmüşlerdi. Caesarius von Heisterbach'ın *Dialogue of Miracles (Mucize Üzerine Diyaloglar)* adlı eserinde bir keresinde kilisenin korosuna, keşişlerin şarkılarını bozacak kadar çok sayıda iblisin üşüştüğü anlatılır. Keşişler üçüncü ilahiye başlıyorlardı, "Tanrım, benimle uğraşanların sayısı ne kadar da çok!" İblisler koronun bir yanından diğerine uçup keşişlerin arasına öyle karıştılar ki, keşişler artık ne söylediklerini bilemez hale geldiler; bu akıl karışıklığı içinde her bir taraf diğerinin sesini bastırmaya çalışıyordu. Bir tek yerde bir tek ayini bölmek için bu kadar çok cin toplanabiliyorsa, bütün dünyada kaç tane vardır kimbilir? "Ancak biz zaten Incil'den biliyoruz ki" diye ekliyor Caesarius, "bir insanın içine bir lejyon girdi."

Daha sonra, ölüm döşeğindeki günahkâr bir rahibin yanındaki akrabası olan kadına şunları söylediğini aktarır: "Karşımızdaki şu büyük samanlığı görüyor musun? Onun çatısının altında, şu anda beni saran cinler kadar çok sayıda saman çöpü var." Rahibin ruhu için pusuya yatmış, onu cezalandırmak için bekliyorlar. Ancak cinler şanslarını dindarların ölüm döşeklerinde de denerler. İyi bir rahibenin cenazesinde, büyük bir ormanın ağaçlarındaki yapraklardan daha çok sayıda cin toplanır; ölmekte olan bir baş rahibin etrafında ise sahildeki kum tanelerinden daha çok cin vardır. Bu ayrıntılar orada şahsen bulunan ve konuşmaya daldığı bir şövalyeye hepsini anlatan bir cinden alınmıştı. Cin bu verimsiz çabalar karşısında duyduğu hayal kırıklığını gizlemedi ve İsa son nefesini verdiğinde Haç'ın bir kolunda oturmakta olduğunu kabul etti.

Açıkça görülüyor ki bu iblislerin usandırıcı ısrarı, sayıları kadar korkunçtu. Bir Cistercian[9] baş rahibi olan Richalm ne zaman gözlerini kapasa, iblisleri etrafım bir toz bulutu gibi sarmış görüyordu. İblislerin sayılarına dair, daha kesin tahminler vardı; bunların ikisini ben de biliyorum, ancak bu sayılar büyük farklılık gösteriyor: biri 44. 635. 569; diğeri ise 11 trilyon.

İnsanların iblis kavramlarıyla melek ve aziz kavranılan arasında doğal ve büyük bir karşıtlık bulunur. Aziz kavramında her şey dingindir. Artık daha fazla çabalamaya gerek yoktur, çünkü hedefe ulaşılmıştır. Ancak onlar da cennete ait bir kalabalık halinde, "çok sayıda melek, ilk ata, peygamber, havari, şehit, papaz, bakire ve diğer doğru insanlar" olarak bir araya toplanmışlardır. Büyük halkalar halinde sıralanarak, yüzleri krallarına

dönük saray mensupları gibi, Tanrılarının tahtının etrafında dururlar, saadetleri başları birbirine yaslanmış olarak, ona yakın olmalarına dayanır. Tanrı onları sonsuza kadar kabul etmiştir ve ondan ayrılmadıktan sürece birbirlerinden de asla ayrılmayacaklardır. Onun seyrine dalarlar ve ona övgüler düzerler. Hâlâ yaptıkları tek şey budur ve bunu da birlikte yaparlar.

İnananların zihinleri böyle görünmez kitlelere ilişkin imgelerle doludur. Bunlar ölülerden, iblisler ya da azizlerden de oluşsa, geniş, yoğunlaşmış ordular olarak hayal edilirler. Dinlerin bu görünmez kitlelerle *başladıkları* öne sürülebilir. Dinler farklı gruplanabilir ve her bir inançta bu görünmez kitlelerin arasında farklı bir denge oluşmuştur. Dinleri, kendi görünmez kitlelerini ele alış tarzlarına göre sınıflandırmak hem olası hem de verimli olabilirdi. Bu konuda daha yüksek dinler -ki bununla evrensel geçerlilik kazanmış olan bütün dinleri kastediyorum- üstün bir kesinlik ve açıklık derecesi sergiler. Bu görünmezler ordusu dini öğretiyle canlı bir bağa sahiptir. Bunlar inancın yaşaması için gerekli kandır. İnsanların umutları ve arzuları görünmez kitlelere bağlıdır. Bunlar solduğu zaman inanç zayıflar ve inanç yavaşça ölüp giderken, taze kalabalıklar solanların yerini alırlar.

Bu kitlelerin *birinden* ve belki de en önemlisinden henüz söz etmedik. Göze görünmez niteliğine karşın, bize bugün doğal gelen tek kitledir bu: Kastettiğim kitle *gelecek nesillerdir.* Bir insan gelecek nesilleri iki ya da belki üç kuşak boyunca görebilir; ondan sonra bu bütünüyle geleceğe ait olur. Gelecek nesiller sayısız olduğunda herkes için görünmezlik kazanır. Gelecek nesillerin, önce yavaş yavaş sonra artan bir hızla, sayıca çoğalmasının gerektiği bilinir. Kabileler ve bütün halklar kendi kökenlerinin izini ortak bir ataya kadar sürerler ve bu ataya verildiği iddia edilen sözler, onun ne denli şanlı ve özellikle de ne denli çok sayıda, gökyüzündeki yıldızlar ve sahillerdeki kumlar kadar çok sayıda gelecek nesil arzuladığını gösterir. Çinlilerin klasik Şarkı Kitabı olan *Shi-King'de* gelecek nesillerin çekirge sürüsüyle karşılaştırıldığı bir şiir vardır:

> Çekirgelerin kanatları 'toplanın, toplanın' der;
> Oğullarınız ve torunlarınız
> Sayısız bir ordu olsun.
> Çekirgelerin kanatları 'bağlanın, bağlanın' der;
> Oğullarınız ve torunlarınız
> Sonsuz bir soy olarak sürsün.
> Çekirgelerin kanatları 'birleşin, birleşin' der;
> Oğullarınız ve torunlarınız
> Sonsuza kadar bir kalsın.

Burada sözü edilen gelecek nesillere ilişkin üç dilek büyük sayılar, kopukluk olmayan ardışıklık -başka bir deyişle, zaman boyunca süren bir tür yoğunluk- ve biriliktir. Gelecek nesiller kitlesinin simgesi olarak bir çekirge sürüsünün kullanılması, bunları zararlı bir haşarat olarak değil, sayıca artış gücünü örneklemesi nedeniyle övgüye değer olarak sergilemesi bakımından özellikle çarpıcıdır.

Bugün de gelecek nesillere yönelik duygular her zaman olduğu kadar canlıdır; ancak bolluk imgesi bizim kendi gelecek nesillerimizden kopmuş ve bir bütün olarak gelecekteki insanlığa aktarılmıştır. Çoğumuz için ölülerin oluşturduğu kalabalıklar boş bir batıl inançtır; ancak biz doğmamış gelecek kitleleri önemsemeyi, onların iyiliğini istemeyi ve onlar için daha iyi ve daha adil bir yaşam hazırlamayı, kutsal ve asla boş olmayan bir çaba olarak değerlendiririz. Yeryüzünün geleceği hakkındaki evrensel endişe içinde, henüz doğmamış olanlar için beslenen bu duygular çok büyük önem taşır. Gelecek nesillerin sakat olması düşüncesinin, biz grotesk savaşlarımızı sürdürürsek yeni nesillerin ne hale gelecekleri düşüncesinin yol açtığı tiksinti, bu savaşların ve savaşın toptan kaldırılmasında bizim bütün özel korkularımızdan çok daha etkili olabilir.

Şimdi, sözünü ettiğimiz görünmez kitlelerin *kaderini* düşünecek olursak, bunların bazılarının bütünüyle, diğerlerininse büyük oranda yok olduğu sonucuna varırız. Büyük oranda yok olanlar cinlerdir. Daha önceki sayılarına oranla, artık hiçbir yerde bildik biçimleriyle bulunmazlar; ama izlerini bırakmışlardır. Cinlerin *küçük* oldukları gerçeğini, cinlerin çok olduğu dönemde yaşayan Caesarius von Heisterbach çarpıcı örnekler vererek kanıtlamıştır. O zamandan beri insan figürünü anımsatabilecek bütün özelliklerini kaybetmiş ve çok daha küçülmüşlerdir. Çok değişmiş ve büyük sayılarda; *bakteriler* şeklinde, 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkarlar. Ruhlar yerine, artık insanların bedenlerine saldırıyor; insan bedenleri için çok tehlikeli olabiliyorlardı. İnsanların yalnızca küçük bir azınlığı bir mikroskoba bakıp onları gözleriyle görmüşlerdir; ama onları herkes duymuştur, onların varlığının sürekli farkındadır ve onlarla karşılaşmamak için -görünmez oldukları düşünülecek olursa bu bir biçimde boşuna da olsa- her çabayı gösterirler. Bunların zarar verme gücü ve çok küçük yerlerde devasa sayılarda toplanmaları kuşkusuz cinlerden devralınmıştır.

Ezelden beri var olmuş olan, ama mikroskobun icadından beri yalnızca böyle tanımlanan bir görünmez kitle de *spermatozoa* kitlesidir. Bu

hayvancıkların iki yüz milyonu birlikte yola koyulur. Bunlar kendi aralarında eşittir ve çok yüksek bir yoğunluk oluştururlar. Hepsinin hedefi aynıdır ve biri hariç hepsi bu yolda yok olurlar. Bunların insan olmadıktan ve bu yüzden kelimenin kullanıldığı anlamıyla onlardan kitle olarak söz etmenin doğru olmadığı itirazında bulunulabilir, ama bu itiraz gerçekte meselenin özüne dokunmaz. Bu hayvancıkların her biri atalarımızdan bize kalan bütün özellikleri taşır; her bir hayvancık atalarımızın ta kendisidir; atalarınızı yine burada, bir insan varoluşuyla diğeri arasında, radikal bir biçimde değişmiş olarak, hepsi *bir tek* minik, görünmez ve sayılamayacak çok sayıda yaratığın içinde bulmak son derece tuhaftır.

EGEMEN DUYGULARINA GÖRE KİTLELERİN SINIFLANDIRILIŞI

Şimdiye dek incelediğimiz kitleler duygunun her türüyle doludur ve bunlar hakkında hemen hemen hiçbir şey söylenmemiştir. Araştırmamızın ilk amacı biçimsel prensiplere göre bir sınıflandırma yapmaktı; ama bir kitlenin açık ya da kapalı, yavaş ya da hızlı, görünür ya da görünmez olduğu ifadesi kitlenin ne hissettiği, içeriğinin ne olduğu konusunda fazla bir şey anlatmaz.

Bu içerik her zaman saf bir durumda bulunamaz. Kitlenin hızlı bir ardışıklık içinde bir dizi duyguyu hissettiği durumlar vardır. İnsanlar tiyatroda saatler geçirebilir ve orada çok çeşitli deneyimleri paylaşabilirler. Bir konserde hissettikleri duygular yaşadıkları olaydan daha da kopuktur ve aslında bu duyguların büyük bir çeşitlilik kazandığı söylenebilir. Ne var ki bu olaylar yapaydır ve zenginlikleri, yüksek ve karmaşık kültürlerin ürünüdür. Bunların etkisi ılımlılaştırılmıştır; çünkü içlerindeki aşırı uçlar birbirini dengeler. Bir bütün olarak insanın yalnız olduğunda insafına kaldığını hissettiği tutkuları yumuşatıp azaltmaya hizmet ederler.

Başlıca duygusal kitle türlerinin izi bundan çok daha gerilere kadar sürülebilir. Ortaya çıkışları çok erken dönemlere denk düşer; tarihleri insanlık tarihi kadar eskidir ve iki türün farkı daha da eskiye dayanır. Bu türlerin her birinin homojen bir rengi vardır; tek bir tutku egemendir onlara. Bir kez iyice anlaşılınca onları bir daha karıştırmak olanaksızdır.

Duygusal içeriklerine göre beşe ayırdığım kitle türlerinin en eskileri mütecaviz kitle ve kaçış kitlesidir. Bunlara insanlar arasında olduğu gibi hayvanlar arasında da rastlanabilir ve insanlar arasında görülen şeklinin çok defa hayvanlardan esinlenmiş olması mümkündür. Öte yandan, yasak, karşıtına dönme ve şölen kitleleri tamamen insana özgüdür. Bu beş ana kitle türünün tanımlanması gerekir ve bu tanımların yorumlanması bize önemli bilgiler kazandırabilir.

MÜTECAVİZ KİTLELER

Mütecaviz kitle[10] çabucak ulaşılabilecek bir hedefe dayanır. Hedef bilinir, açıkça tanımlanmıştır ve üstelik yakındır da. Bu kitle öldürmeye çıkmıştır ve kimi öldürmek istediğini bilir. Bu hedefe kendine özgü bir kararlılıkla yönelir ve bu konuda aklını çelecek hile yoktur. Hedefin beyan edilmesi, yok edilecek olanın kim olduğunun duyulması kitleyi oluşturmaya yeter. Öldürme hedefine kitlenme özel bir konsantrasyon türüdür ve aşılmaz bir yoğunluk taşır. Herkes olayda yer almak ister; herkes bir darbe vurur ve bunu yapmak için kurbana olabildiğince yakınlaşmak amacıyla diğerlerini iter. Kurbana kendisi vuramasa da, diğerlerinin ona vurduğunu görmek ister. Her kol sanki hepsi tek bir kolmuş ve aynı yaratığa aitmişçesine havaya kalkar. Ancak en çok, *vurma* işini gerçekten yapan kolların değeri vardır. Hedef aynı zamanda en yüksek yoğunluk noktasını oluşturur. Katılan herkesin eylemlerinin birleştiği yerdir hedef. Hedef ve yoğunluk örtüşür.

Mütecaviz kitlenin hızlı büyümesinin önemli bir nedeni, hiçbir riskin bulunmamasıdır. Risk yoktur, çünkü kitlenin sınırsız bir üstünlüğü vardır. Kurban, kitleyi oluşturanlara hiçbir şey yapamaz. Ya bağlıdır ya da kaçış halindedir, vurarak karşılık veremez; savunmasızlığı içinde yalnızca bir kurbandır ve yok edilmek üzere onlara teslim edilmiştir; buna yazgılıdır; böylelikle kimsenin adam öldürme cezasına çarptırılmaktan korkmasına gerek kalmaz. Onun izin verilmiş katli, insanların öldürme cezasının korkusu yüzünden işlemekten çekindikleri bütün cinayetlerin yerini tutar. Pek çok başka insanla paylaşılan ve yalnızca caiz ve tehlikesiz değil, üstelik teşvik edilen bir cinayet insanların büyük bir çoğunluğu için karşı konulmaz niteliktedir. Hatırda tutulması gereken bir faktör daha vardır. Ölüm tehdidi bütün insanların başlarının üzerinde asılı durur ve ne denli kılık değiştirmiş olsa da, hatta bazen unutulsa bile, insanları her zaman etkiler ve onlarda ölümü diğerleri üzerine *çevirme* gereksinimi yaratır. Mütecaviz kitlelerin oluşumu bu gereksinime yanıt verir.

Bu o kadar kolaydır ve her şey o kadar çabuk olur ki insanlar oraya zamanında varmak için acele etmek zorundadırlar. Mütecaviz kitlenin hızı, coşkusu ve kendinden eminliği esrarengiz bir şeydir. Bu birdenbire

görebildiklerini sandıkları anda daha da körleşen âmâların heyecanıdır. Kitle kurbana ve infaza nihai olarak kendi ölümünden kurtulmak için yönelir. Ancak bunun tam tersi olur. İnfaz dolayımıyla, yalnızca infazdan sonra da olsa, ölüm tarafından hiç olmadığı kadar çok tehdit altında hisseder kendini; kitle çözülür ve kaçış içinde dağılır. Kurban ne kadar büyükse korku da o kadar büyüktür. Kitle ancak bir dizi benzer olay, hızlı bir ardışıklık içinde birbirini kovalarsa bir arada kalabilir.

Mütecaviz kitlenin tarihi çok eskidir. Kökeni insanlar arasında bilinen en ilkel dinamik birim olan avcı sürüsüne kadar uzanır. Kitlelerden daha küçük olan ve başka pek çok bakımdan kitleden ayrılan sürülerden ileride daha ayrıntılı olarak söz edeceğim. Burada yalnızca mütecaviz kitlelerin oluşumuna yol açan birkaç genel durumu ele almak istiyorum.

Bir hordanın ya da halkın bir bireye verebileceği ölüm cezalarının önemli iki çeşidi daha vardır. Bunlardan birincisi *dışlamadır.* Dışlanan birey, hiçbir türden savunması olmaksızın vahşi hayvanların insafına kalacağı ya da açlıktan öleceği ıssız bir yere bırakılır. Daha önce ait olduğu halkın onunla artık hiçbir ilgisi olmayacaktır; ona yiyecek ya da barınacak yer verilmez; dışlanan kişiyle her türlü iletişim bu insanları kirletir ve suçlu duruma düşürür. Burada en ağır ceza, mutlak yalnızlıktır; insanın grubundan ayrılması, özellikle ilkel koşullar altında, hemen hemen hiç kimsenin dayanamayacağı bir işkencedir. Bu yalıtılmanın bir çeşidi de düşmana teslim edilmedir. Bu teslim erkekler için savaşamadan gerçekleşirse, özellikle zalimce ve aşağılayıcıdır. Onlar için bu çifte ölümdür.

Cezalandırmanın ikinci biçimi *kolektif öldürmedir.* Mahkûm bir tarlaya götürülüp taşlanır. Onun öldürülmesinde herkesin payı vardır, herkes bir taş atar ve suçlu herkesin attığı taşların birleşik etkisiyle yere yığılır. Hiç kimse cellat olarak atanmamıştır; topluluk öldürme eylemini bir bütün olarak yapar. Taşlar topluluğu temsil eder; taşlar hem toplum kararının hem de eyleminin eseridir. Kolektif öldürme eğilimi, taşlama âdetinin kalktığı yerlerde de varlığım korur. *Yakarak öldürme* bununla karşılaştırılabilir; ateş mahkûm edilen kimsenin cezasının infazını isteyen kalabalığı temsil eder. Kurban, onu yakalayan ve aynı anda öldüren alevlerce her yandan sarılır. Cehenneme yer veren dinlerde bu konuda daha da ileri gidilir. Bir kitle simgesi olan ateşle kolektif öldürme, dışlama fikriyle, yani cehenneme yollamayla ve Şeytan’ı düşmanlara teslim etmeyle ilintilendirilir. Cehennemin alevleri yeryüzüne ulaşır ve bu cezayı hak etmiş olan sapkını

içine alır. Bir kurbanın ok yağmuruna tutulması ya da ölüme mahkûm edilenin bir manga asker tarafından kurşuna dizilmesi, ölüm cezasını yerine getiren grubu bütün bir cemaatin temsilcisi haline getirir. Afrika'da ve daha başka yerlerde uygulandığı gibi, insanların karınca yığınlarına gömülmesi durumlarında ise karıncalar kalabalıkları temsil eder ve bu kalabalığın yapacağı zahmetli işini üstlenir.

Kamuya açık idamın bütün biçimleri kolektif öldürmenin eski uygulamalarıyla ilintilidir. Gerçek cellat, idam sehpasının etrafında toplanmış olan kitledir. Kitle bu dehşet verici manzarayı onaylamaktadır ve bu gösteriyi baştan sona izleyebilmek için, tutkulu bir heyecanla yakın, uzak her yerden gelip toplanmıştır. Gösterinin gerçekleşmesini ister ve kurbanı elinden kaçırmaktan nefret eder. İsa'nın ölüm cezasına çarptırılışı bu konunun özünü içerir. "Onu çarmıha gerin!" çığlığı kitleden gelir; burada gerçekten etkin olan kitledir. Başka bir durumda kitle her şeyi kendisi yapıp İsa'yı taşlayabilirdi. Normal olarak yalnızca sınırlı sayıda insanın önünde, karan okuyan mahkeme heyeti, daha sonra idama katılacak olan kalabalığı temsil eder. Adalet adına verildiğinde soyut ve gerçekdışı görünen ölüm hükmü, kitlenin huzurunda yerine getirildiğinde gerçeklik kazanır. Aslında adalet kitle için yerine getirilir ve adaletin kamuya açık olmasının öneminden söz ederken aklımızda hep kitle vardır.

Ortaçağda idam cezaları büyük bir görkem ve ciddiyetle olabildiğince yavaş yerine getirilirdi. Bazen kurban izleyicilere dini konuşmalar yaparak nasihat ederdi. Kurban onlar için duyduğu kaygıyı dile getirir ve kendi kaderinden kaçınabilmeleri için bulunduğu yere onu getiren hayat tarzını etraflıca anlatırdı. Kitle onun bu ilgisinden çok hoşnut olurdu; kurban için onlarla *eşit* bir insan, onlar gibi iyi bir insan olarak, kitleyle birlikte önceki yaşamından vazgeçmek ve orada o yaşamı lanetleyerek durmak son bir tatmin olsa gerektir. Rahiplerin günahkârlar ve imansızlarda yaratabilmek için ellerinden gelen her şeyi yaptıkları, ölümle yüz yüze gelince duyulan pişmanlık duygusunun, ruhu kurtarma amacının yanı sıra başka bir önemi de vardır: Mütecaviz kitlenin duygusal durumunu gelecekteki şölen kitlesine ilişkin önsezilere taşır. Orada mevcut bulunan herkes, kendi temiz vicdanının ve cennetle ödüllendirileceğine ilişkin inançlarının onaylandığı hissine kapılır.

Devrim dönemlerinde idamlar hızlanır. Paris celladı Yargıç Samson, yardımcılarının "adam başına bir dakikadan fazla zaman harca-

mamalan"yla övünürdü. Böyle dönemlerdeki ateşli kitle heyecanı büyük oranda peş peşe gelen sayısız idamdan kaynaklanır. Celladın, öldürülenin kesik başını göstermesi kitle için önemlidir; bu, deşarjın olduğu andır. O baş kime ait olursa olsun, artık o insanın sosyal mevkisi düşürülmüştür; donuk bakışlarını kitleye yönelttiği o kısa an boyunca o da tıpkı diğer başlar gibi bir baştır. Daha önce bir kralın omuzlarının üstünde durmuş bile olsa, kamusal düzeyi herkesin gözünün önünde, yıldırım hızıyla düşürülmüş ve ötekilerle aynı konuma indirilmiştir. Buradaki kitle, bakışlarını ona dikmiş başlardan oluşur ve kitle, kesik başın onlara baktığı süre zarfında eşitlik duygusu edinir. Başı kesilen adamın daha önce sahip olduğu iktidar ne kadar büyükse, eskiden onu kitleden ayıran mesafe de o kadar büyük demektir ve bu yüzden deşarjın yarattığı heyecan da o kadar şiddetli olur. İdam edilen bir kral ya da benzeri bir iktidar sahibiyse, bir de *karşıtına dönmenin* verdiği tatmin işin içine girer. Uzun zamandır bu iktidar sahibince kullanılan idam cezası hakkı şimdi ona karşı kullanılmaktadır. Eskiden öldürttükleri, bu defa onu öldürmektedir. Bu karşıtına dönme özelliği oldukça önemlidir. Yalnızca karşıtına dönme sayesinde oluşan bir kitle türü de vardır.

Kurbanın kesik başının kitleye gösterilmesinin yarattığı etki, deşarjla sınırlı değildir. Başın bu düşüşünün etkisi çok büyüktür. Bu sayede kurbanın kitleyi oluşturanlardan üstün bir yanı kalmaz. Kitle onu kendilerinden biri olarak kabul eder ve böylelikle kitleyi oluşturanları birbirleriyle eşitler, çünkü hepsi o başta kendilerini görürler. Ne var ki kurbanın kesik başı aynı zamanda bir *tehdittir.* Kitleyi oluşturanlar, bu ölü gözlere öylesine tutkuyla bakmışlardır ki artık kendilerini ondan kurtaramazlar. Kurbanın başı artık kitlenin bir parçası olmuştur ve böylece onun ölümüyle kitlenin kendisi de darbe yemiştir. Kitle, esrarengiz bir hastalığa yakalanmış ve dehşet içinde, ürkmüş olarak, çözülmeye başlar ve sonunda kesik baştan kaçarcasına dağılır.

Mütecaviz kitle kurbanını bir kez elde edince hızla dağılır. Tehlike altındaki iktidar sahipleri bu gerçeğin bütünüyle farkındadır ve kitlenin büyümesini engellemek için önüne bir kurban atarlar. Siyasi nitelikli çok sayıda idam yalnızca bu amaçla düzenlenir. Öte yandan radikal partilerin sözcüleri tehlikeli bir düşmanın kamuya açık bir şekilde idamının, düşman partiden çok kendilerine zarar vereceğini çoğunlukla anlamazlar. Kendi yandaşlarının oluşturduğu kitlenin böyle bir idamdan sonra dağılması ve

kendi güçlerini daha uzun bir süre yeniden kazanamamaları, hatta belki de hiç kazanamamaları olasıdır.

Kolektif öldürme karşısında duyulan *tiksinti* yakın tarihlidir ve abartılmaması gerekir. Günümüzde herkes, gazeteler aracılığıyla kamuya açık idamlarda yer almaktadır. Ancak, başka her şey gibi, bu da eskiden olduğundan daha rahattır. Güven içinde evde oturur ve yüzlerce ayrıntının içinden bize özel bir heyecan verenleri seçip dikkatimizi onlara yöneltebiliriz. Her şey bittikten sonra yalnızca onaylarız ve keyfimizi kaçıracak hiçbir suçluluk duygusu hissetmeyiz. Ne verilen idam hükmünden ne idamı bildiren gazetecilerden ne de bunu basan gazetelerden sorumlu değilizdir. Yine de, bu olay hakkında, olayı görebilmek için kilometrelerce yürüyüp saatlerce ayakta bekleyen ve sonunda çok az bir şey görebilen atalarımızdan daha çok bilgi sahibi oluruz. Gazete okurları arasında, mütecaviz kitlenin daha yumuşatılmış, olaylardan uzaklığı nedeniyle daha sorumsuz bir biçimi varlığını sürdürmektedir. Bunun mütecaviz kitlenin en aşağılık, ama aynı zamanda da en dayanıklı biçimi olduğu söylenebilir. Bu kitle, toplanmasına bile gerek olmadığından dağılma tehlikesinden uzaktır; değişiklik gereksinimi gazetelerin her gün yeniden çıkmasıyla karşılanır.

KAÇIŞ KİTLELERİ

Kaçış kitlesi bir *tehditle* yaratılır. Herkes kaçar ve herkes kitleyle birlikte sürüklenir. Tehlike herkes için aynıdır. Bu tehlike belirli bir noktada kesifleşir ve orada ayrım tanımaz. Bir şehrin sakinlerini ya da belli bir inanca bağlı olanları ya da belli bir dili konuşan herkesi tehdit edebilir.

İnsanlar birlikte kaçarlar, çünkü kaçmanın en iyi yolu budur. Birlikte aynı heyecanı duyarlar ve birinin enerjisi diğerinin enerjisini de artırır; insanlar birbirlerini aynı yöne iterler. Bir arada oldukları sürece tehlikenin *dağıldığını* hissederler, çünkü eski inanışa göre tehlike yalnızca *bir* noktada patlak verir. Düşman birini ele geçirdiği zaman diğerlerinin kaçabileceğini düşünürler. Kaçış yolunun yanları açıktır, ama karşısında uzunlamasına konumlandıkları tehlikenin hepsini birden ve aynı anda etkilemesinin imkânsız olduğunu düşünürler. Hiç kimse o kadar çok kişinin arasından *kendisinin* kurban olacağını varsaymaz ve bütün kaçışın yegâne hareketi kurtuluşa yönelik olduğundan her biri kendisinin şahsen kurtuluşa ulaşacağına bütünüyle inanır.

Çünkü kitlesel kaçışın en çarpıcı özelliği yöneliminin gücüdür. Kitle tehlikeden uzaktır ve bir yönden ibaret hale gelmiştir. Önemli olan yalnızca güvenlik hedefi ve hedefle arasındaki mesafe olduğundan, daha önce insanlar arasında var olan bütün mesafeler önemsizleşir. Daha önce hiçbir zaman birbirine yaklaşmamış olan yabancı ve son derece farklı yaratıklar kendilerini aniden bir arada bulurlar. Kaçış içinde, aralarındaki farklılıklar yok olmasa da bütün mesafeler yok olur. Kaçış kitlesi bütün kitlelerin en kapsamlı olanıdır. Mutlak biçimde herkesi içerir ve böylelikle sergilediği tekdüzelikten uzak görüntü, kaçakların farklı hızları nedeniyle daha da karmaşık hale gelir: Aralarında gençler ve yaşlılar, güçlüler ve güçsüzler, sırtında yükü az ya da çok olanlar vardır. Ancak bu tablo yanıltıcıdır. Bu renkli görüntü yalnızca rastlantısaldır ve yönün ezici gücüyle karşılaştırıldığında son derece önemsiz kalır.

Kaçış içerisindeki herkes kendisiyle birlikte kaçan diğerlerinin farkında olduğu sürece kaçışın şiddeti artmaya devam eder. İnsan diğerlerini ileri doğru zorlayabilir, ama kimseyi yana doğru itmemelidir; sadece kendisini

düşünmeye etrafındaki insanları yalnızca bir engel olarak görmeye başladığı an kitlesel kaçışın niteliği bütünüyle değişir ve tam tersine döner; herkesin, yoluna çıkan herkesle mücadele ettiği bir *panik* çıkar ortaya. Bu karşıtına dönme genellikle kaçışın yönü sık sık değiştiği zaman gerçekleşir. Kitlenin başka bir yöne akmasını sağlamak için kitlenin yolunu kesmek yeterlidir. Yolu tekrar tekrar kesilirse, kısa bir süre sonra nereye döneceğini bilemez hale gelir. Yönünü şaşırır ve kitle iç tutunumunu da yitirir. O zamana kadar kitleyi oluşturanları birleştirmiş ve onları kanatlandırmış olan tehlike artık *her* insanı *diğerine* düşman kılar. Herkes yalnızca kendisini kurtarma derdine düşer.

Öte yandan, kitlesel kaçış, paniğin tersine, enerjisini iç tutunumundan alır. Tek, kollara ayrılmamış ve güçlü bir nehir olarak kaldığı ve dağılıp bölünmeye izin vermediği sürece onu harekete geçiren korku dayanılabilir ölçülerde kalır. Kitle bir kez harekete geçtikten sonra, kaçışın belirleyici özelliği bir tür yücelik duygusu; ortak hareket etmenin verdiği yücelik duygusu olur. Hiç kimse diğerinden daha az tehlikede değildir ve kendi hayatını kurtarmak için bütün gücüyle koşmayı sürdürmesine rağmen diğerlerinin arasında hâlâ belli bir yeri vardır ve bu yeri o telaş boyunca korur.

Bu kaçış günlerce ya da haftalarca sürebilir, bu kaçış boyunca kimileri ya düşmana yakalandıklarından ya da güçlerini yitirdiklerinden arkada kalabilirler. Yolda düşen her insan diğerlerinin ilerlemesi için mahmuz işlevi görür. Diğerleri, onu ele geçiren yazgıdan muaf kalmıştır. Düşen, tehlikeye sunulmuş bir kurbandır. Kaçış içinde bazıları için yoldaş olarak önemli olsa da, düşmekle hepsi için önem kazanmıştır. Düşenin görüntüsü bitkinlere yeniden güç kazandırır, çünkü onlardan daha güçsüz olduğunu kanıtlamıştır; tehlike onlara değil düşene yönelmiştir. Düşenin geride kalmakla içine düştüğü ve diğerlerinin onu hâlâ içinde gördükleri yalıtılmışlık, bir arada olmalarının değerini kitlenin gözünde yüceltir. Düşen herkes böylelikle kaçışın iç tutunumu için büyük bir önem taşır.

Kaçışın doğal sonu hedefe ulaşılmasıdır; bu kitle bir kez güvenliğe kavuştu mu, dağılır. Ne var ki tehlike kaynağında da ortadan kaldırılabilir. Bir ateşkes ilan edilebilir ve herkesin kaçtığı şehir artık tehlike altında olmayabilir. Hep birlikte kaçarlar, ama tek tek geri dönerler ve kısa sürede her şey eskiden olduğu gibi olur. Ancak, sıcak kumlara düşen su damlalarının buharlaşmasına benzetilebilecek, üçüncü bir olasılık da vardır.

Hedef çok uzaklardadır, çevre düşmancadır, insanlar açlıktan ölmekte ve bitkileşmektedir. Devrilip geride kalanların sayısı yalnızca bir, iki değil yüzlerce, binlercedir. Bu fiziksel çözülüş ancak yavaş yavaş gerçekleşir, çünkü başlangıçtaki kuvvet kendini uzun bir süre korur; bütün kurtuluş umutları ortadan kalktığında bile insanlar sürünerek de olsa ilerler. Bütün kitle türleri içinde, kaçış kitlesi en büyük inatçılığı sergileyenidir; kitleden arta kalanlar son ana kadar birbirlerinden ayrılmazlar.

Kitlesel kaçışların örneklerinin az olduğu söylenemez. Yalnızca çağımız bile bu bakımdan zengindir. Son savaşa gelene kadar ilkinin Napolyon'un Moskova'dan geri çekilen *Grande Armee's*i (Büyük Ordusu) olduğu düşünülürdü, çünkü bu, bütün ayrıntılarını bildiğimiz en çarpıcı örnekti: çeşitli dilleri konuşan ve çeşitli ülkelerden insanların oluşturduğu bir ordu, berbat bir kış, çoğunun yaya olarak aşmak zorunda kaldığı akıl almaz uzunlukta bir ülke. Sonunda kaçınılmaz biçimde kaçış kitlesine dönüşen bir geri çekilmeydi bu. Bir *metropolden* benzer boyutlardaki ilk sivil kaçış belki de Almanların 1940 yılında Paris'e yaklaştıkları zaman yaşanmıştır. Sonunda ateşkes ilan edildiği için bu ünlü göç uzun sürmemiştir; ama hareketin yoğunluğu ve kapsamı o kadar büyüktü ki bu, Fransızlar için son savaşın en önemli kitlesel anısı olmuştur.

Yakın geçmişe ait örnekleri burada sıralamak istemiyorum, çünkü bunlar herkesin belleğinde hâlâ tazeliğini koruyor. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta, kitlesel kaçışı insanların her zaman, hatta hâlâ küçük gruplar halinde yaşadıkları sıralarda bile bildiğidir. Kitlesel kaçış, insanların düşleminde henüz sayıları bunu yaşamaya yeterli değilken bile önemli rol oynamıştır. Bir Eskimo Şamanının görüşünü anımsatalım:

> "Cennetin uzamı havada uçuşan çıplak varlıklarla, havada uçuşan, tutmalara ve tipiye yol açan insanlarla, çıplak erkekler, çıplak kadınlarla doludur. Bu uçuşun uğultusunu duyuyor musunuz? Yükseklerde uçuşan büyük kuşların kanat çırpışlarına benzeyen bir uğultu bu. İşte bu çıplak insanlara! korkusudur. Bu, çıplak insanların kaçışıdır."

YASAK KİTLELERİ

Özel bir kitle türü de *reddetmeyle* oluşur: Bir araya toplanmış çok sayıda insan o zamana kadar kendi başlarına yapmış oldukları şeyi yapmayı artık kabul *etmezler.* Ansızın ortaya çıkan bir yasağa uyarlar, yasağı kendileri koymuştur. Bu, artık unutulmuş eski bir yasak ya da zaman zaman canlandırılan bir yasak olabilir. Fakat her halükârda yasak müthiş güçlü bir etki yaratır. Bir emir kadar mutlaktır, ama asıl belirleyici özelliği olumsuz niteliğidir. Görünüşünün tersine, asla gerçekten dışarıdan gelmez, her zaman etkilediği kişilerin bir gereksiniminden kaynaklanır. Yasak dile getirilir getirilmez kitle de oluşmaya başlar. Kitleyi oluşturanlar dış dünyanın onlardan yapmalarını beklediği şeyi yapmayı reddederler. O zamana kadar pek sorun çıkarmaksızın, sanki doğalmış ve zor değilmiş gibi yapmakta oldukları şeyi, ansızın hiçbir koşul altında yapmamaya başlarlar; reddedişlerindeki kesinlik, beraberliklerinin ölçütüdür. Doğduğu andan itibaren yasağın olumsuzluğu bu kitleye iletilir ve var olduğu sürece bu kitlenin temel niteliği olarak kalır. Böylelikle olumsuz bir kitleden de söz edilebilir. Kitleyi oluşturan direniştir; yasak, kimsenin geçemeyeçeği bir sınır, hiçbir şeyin delemeyeceği bir barajdır. Her biri, bir diğerini, barajın bir parçası olarak kalıp kalmadığım görmek amacıyla izler. Vazgeçen ve yasağı delen kişi, diğerleri tarafından aşağılanır.

Günümüzde olumsuz kitlenin, ya da yasak kitlesinin en iyi örneği *grevdir.* İşçilerin büyük çoğunluğu işlerini düzenli olarak belirli saatlerde yapmaya alışıktır. Yapılan iş insandan insana değişir, biri bir şey diğeri bambaşka bir şey yapar. Ama işe büyük gruplar halinde aynı zamanda başlar ve aynı zamanda paydos ederler. İşe başlama ve paydos etme zamanının ortaklığı açısından birbirleriyle eşitlik içindedirler. Ayrıca çoğu, işlerini elleriyle yapar ve hepsi çalışmalarının karşılığında benzer bir biçimde ücret alırlar. Ancak aldıkları ücret yaptıkları işe göre farklılık gösterir. Genel olarak açıkça görüldüğü gibi bu eşitlikleri pek ileri gitmez ve kitle oluşumuna yol açmak için yeterli değildir. Ancak grev patlak verdiğinde, işçiler arasındaki eşitlik çok daha kaynaştırıcı olur. Bu eşitlik, işi sürdürmeyi hep birlikte reddetmelerinden kaynaklanır; bu reddediş

insanın iliklerine sirayet eden bir şeydir. İş konusundaki bir yasağın yarattığı kanı hem güçlü hem de çok dirençlidir.

İşi bırakma anı büyük bir andır; işçilerin şarkılarında yüceltilir. Greve başlayan işçilerin hissettiği rahatlama duygusuna katkıda bulunan pek çok şey vardır. İşçilerin çokça dinlediği, ama gerçekte hepsinin de ellerini kullanıyor olmasından öte bir anlam taşımayan kurmaca eşitlikleri, birdenbire gerçek bir eşitliğe dönüşür. Çalıştıkları sürece, yapmaları gereken çeşitli şeyler vardır ve ne yapacakları önceden belirlenmiştir. Oysa işi bıraktıkları zaman hepsi aynı işi yapıyor olurlar. Sanki hepsi aynı anda ellerini indirirler, aileleri aç kalsa bile, hepsi bu elleri yeniden *kaldırmamak* için bütün güçlerini harcamak zorundadırlar. İşin bırakılması işçileri eşit kılar. Bu anın etkisiyle karşılaştırıldığında, somut talepleri çok daha önemsiz kalır. Grevin amacı ücret artışı olabilir ve grev yapanlar kuşkusuz bu hedef üzerinde birleşmişlerdir. Ama onları kitleye dönüştürebilmek için bu hedef tek başına yeterli değildir.

İndirilen ellerin başka eller üzerinde bulaşıcı bir etkisi olur. Bu ellerin *eylemsizliği* bütün topluma yayılır. “Sempati” uyandıran grevler, başlangıçta işi bırakmayı düşünmemiş olanların da her günkü işlerini sürdürmelerini engeller. Grevin özü, grevci işçiler çalışmazken diğerlerinin de çalışmasını önlemektir. Bu amacı ne denli gerçekleştirebilirlerse, grevden zaferle çıkma şansları da o kadar büyük olur.

Aslolan grev içinde çalışmama taahhüdüne herkesin uymasıdır. Kitlenin içinden kendiliğinden bir biçimde, devlet işlevi gören bir teşkilat çıkıverir. Ömrünün kısalığının bütünüyle farkındadır ve çok az sayıda yasası vardır ancak bu yasalara titizlikle uyulur. Grevin başladığında giriş noktalarında seçkin gözcüler bekler ve işyerinin kendisi yasak bölgedir. Bu yere ilişkin yasak, orayı her günkü sıradan yer olmaktan çıkarır ve ona özel bir önem kazandırır. Boşluğu ve dinginliği içinde neredeyse kutsal bir niteliği vardır. Grevcilerin işyerinin sorumluluğunu devralmış olmaları burayı ortak bir mülkiyete dönüştürür, böylece daha büyük bir önemle korunur ve yüce bir anlamla donatılmış olur. Oraya yaklaşan herkes niyet bakımından denetlenir. Bu kutsal havaya aykırı niyetlerle gelen, çalışmak isteyen herkes düşman ya da hain muamelesi görür.

Teşkilat, yiyecek ve paranın hakça dağıtılmasını sağlar. Sahip oldukları şeyler olabildiğince uzun süre dayanmalı, bu yüzden herkes aynı *azlıkta* almalıdır. Güçlüler kendilerinin daha çok almaları gerektiğini akıllarına

getirmezler ve açgözlüler bile kendi paylarına düşenle yetinirler. Çoğunlukla herkese çok az şey düştüğünden ve düzenleme açıkça herkesin gözü önünde gerçekleştirildiğinden, böyle bir dağıtım kitlenin, içerisinde bulunduğu eşitlik durumuyla gurur duymasına katkıda bulunur. Böyle bir teşkilatta ciddi ve saygıdeğer bir nitelik vardır, kitlelerin vahşiliğinden ve yıkıcılığından söz edildiğinde, insan kitleler içinde kendiliğinden düşüvermiş böyle yapıların sorumluluk bilincini ve saygınlığını anımsamadan edemez. Diğer kitlelerden çok farklı, hatta karşıt nitelikler taşıması bile, yasak kitlelerinin incelenmesini gerekli kılar. Bu kitle doğasına sadık kaldığı sürece, her türden yıkıma karşıdır.

Ancak kitleyi bu durumda tutmanın kolay olmadığı da doğrudur. İşler kötüye gittiğinde ve gereksinimler zor karşılanır boyutlara ulaştığında, özellikle de bir saldırıya uğrama ve kuşatılmışlık söz konusuysa, olumsuz kitle, olumlu ve etkin bir kitleye dönme eğilimi gösterir. Grevciler ellerinin alışılmış çalışmasını ansızın kesmiş insanlardır ve bir süre sonra ellerini kullanmamayı sürdürmekte zorlanabilirler. Greve gidenler, direnişlerinin birliğinin tehdit altında olduğu hissine kapıldıkları an, yıkımlar, özellikle de kendi çalışma alanları içinde yıkımlar gerçekleştirme eğiliminde olurlar. Teşkilatın en önemli görevi işte bu noktada başlar. Teşkilat yasak kitlesinin el değmemiş karakterini yozlaşmadan uzak tutmalı, her türden olumlu ya da ayrı eylemi önlemelidir. Teşkilat kitlenin varlığını borçlu olduğu yasağın kalkması gereken anı da zamanında saptamalıdır. Teşkilatın bu yöndeki saptaması kitlenin duygularına uyduğu an, yasağı kaldırarak kendi varlığına da son verecektir.

KARŞITINA DÖNME KİTLELERİ

“Sevgili Dostum, hep kurtlar koyunları yemiştir; bu kez koyunlar mı kurtları yiyecek?” Madam Jullien’in Fransız Devrimi sırasında oğluna yazdığı bir mektuptan alınan bu cümle, yalın bir anlatımla karşıtına dönmenin özünü içermektedir. O zamana kadar birkaç kurt, pek çok koyuna saldırmıştır. Artık çok sayıdaki koyunun kurtlara saldırmasının zamanı gelmiştir. Koyunların etyemez olduğu doğrudur, ancak bu cümle tam da bu tuhaflığıyla anlam kazanır. Devrimler dönüşüm zamanlandır, onca zaman savunmasız olanlar aniden dişlerini göstermeye başlarlar. Kötücüllük konusundaki deneyim eksikliklerini sayılarıyla telafi etmek zorundadır.

Karşıtına dönme, çeşitli tabakalardan oluşmuş bir toplumu gerektirir. Karşıtına dönme gereksinimi ortaya çıkmadan önce, birinin hakların ötekilerden fazla olan sınıfların net bir biçimde birbirinden ayrılması, insanların günlük yaşamlarında varlığını uzun zaman duyurmuş olmalıdır. Bu tabakalaşma, iç olaylar sonucunda gerçekleşmiş olabilir ya da üst konumdaki grup ast konumdakine emir verme hakkını ülkeyi fethederek ve böylelikle kendini yerlilerin üstünde bir konuma yerleştirerek kazanmış olabilir.

Her emir, onu yerine getirmek zorunda olan insanda acı veren bir *sızı*[11] bırakır. Bu sızıların doğasını ileride ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

Burada söylemek istediğim, bu sızıların ortadan kaldırılmasının olanaksız olduğudur. Kendilerine sürekli emir verilenler bu sızılarla ve bu sızılardan kurtulmak için çok güçlü istekle doludurlar. Kendilerini acı veren bu sızılardan iki farklı biçimde kurtarabilirler. Yukarıdan aldıkları emirleri başkalarına aktarırlar: Ama bunu yapabilmeleri için, altlarında onların emirlerini almaya hazır başkalarının bulunması gerekir. Ya da üstlerinde bulunanlardan, bunca zaman onların kendilerine çektirdiklerini ve esirgediklerinin hesabını sorabilirler. Tek bir kişinin, zayıflığı ve çaresizliği nedeniyle, böyle bir fırsat ele geçirecek kadar şanslı olması ender bir durumdur; ama çok sayıda insan bir kitle içerisinde bir araya gelebilirlerse, tek başlamayken yapamadıklarını elbirliğiyle başarabilirler; o ana kadar

onlara emir vermiş olanlara hep birlikte karşı çıkabilirler. Bir devrim durumu böyle bir karşıtına dönme durumu olarak tanımlanabilir, deşarjı, emrin neden olduğu sızılarından kolektif kurtulma eyleminden oluşan kitle *karşıtına dönme kitlesi* olarak adlandırılmalıdır.

Genellikle, Fransız Devrimi'nin Bastille baskınıyla başladığı kabul edilir. Oysa devrim daha önce, bir tavşan kıyımıyla başlamıştır. États Généraux[12] 1789 mayısında Versailles'da toplanmıştı. Meclis, aralarında soyluların avlanma hakları da bulunan feodal hakların kaldırılmasını görüşüyordu. Delege olarak toplantılara katılmış olan Camille Desmoulins, 10 Haziran tarihinde, yani Bastille baskınından bir ay *önce*, babasına yazdığı bir mektupta şunları anlatıyordu:

> "Bretanlar şikâyet dosyalarındaki *(cahiers de doléance)* bazı maddeleri geçici olarak yürürlüğe sokuyorlar. Güvercinleri ve av hayvanlarını öldürüyorlar. Buralarda 50 delikanlı yabani tavşanlarla ada tavşanlarına karşı inanılmaz bir kıyıma giriştiler. Söylendiğine göre, St. Germain ovasında, nöbetçilerin gözlerinin önünde dört ya da beş bin hayvanı öldürmüşler."

Koyunlar kurtlara saldırmaya kalkışmadan önce, tavşanlara saldırmaktadır. Yukarıdakilere yönelik bir karşıtına dönme eyleminden önce, hırslarını altlarındaki kolay avlanabilir hayvanlara yöneltmektedirler.

Ancak asıl olay Bastille Günü olur. O gün bütün şehir silahlanır. Ayaklanma kralın adaletine karşıdır; bu adalet saldırılan ve işgal edilen binada cisimleşmiştir. Mahkûmlar serbest bırakılır, böylece onlar da kitleye katılabilirler. Bastille'in savunmasından sorumlu olan komutanla yardımcıları idam edilir. Bu arada hırsızlar da sokak lambalarının direklerine asılır. Bastille yerle bir edilir; taş üstünde taş kalmaz. Adalet, iki temel öğesiyle, yani idam cezası verme ve affetme yetkisiyle birlikte halkın eline geçer. Karşıtına dönme, o an için, tamamlanmıştır.

Bu tür kitleler, kölelerin efendilerine karşı, askerlerin subaylarına, beyaz ırktan olmayanların aralarına yerleşen beyazlara karşı isyanlarında olduğu gibi çok çeşitli koşullar altında oluşabilir. Ancak her koşulda, bir grup uzun süreden beri diğer grubun emrine tabi olmuştur, isyancılar içlerinde taşıdıkları sızılar nedeniyle eyleme geçerler; eyleme geçmeleri her zaman çok uzun zaman alır.

Öte yandan, devrimlerin yüzeyde görünen eylemlerinin çoğu aslında mütecaviz kitlelerin işidir. Tek tek insanların peşine düşülür ve bunlar

yakalandığında, bütün bir kitle tarafından, hüküm gereğince ya da bir hüküm olmaksızın, öldürülürler. Ama devrim yalnızca bunlardan *oluşmaz*. Devrim, doğal sonlarına çabucak varan mütecaviz kitlelerden ibaret değildir. Karşıtına dönme bir kez başladıktan sonra, yayılmayı sürdürür. *Herkes* emir altında yaşamış olmanın yarattığı sızılarından kurtulabileceği bir konuma gelmeye çalışır; bu sızılardan herkeste çokça vardır. Karşıtına dönme, bütün toplumu kapsayan bir süreçtir; başlangıçtan itibaren başarı kazansa bile yavaş yavaş ve güçlükle sona erer. Yüzeyde mütecaviz kitleler peş peşe kısa ömürlü eylemlerde bulunurken, karşıtına dönme ağır ağır, dipten gelen dalgalar halinde yükselir.

Süreç bundan daha da yavaş olabilir; karşıtına dönmenin cennette olacağı vaat edilmiş olabilir: “Sonuncular, birinciler olacaklardır.” Mevcut durumla cennet arasında ölüm yer almaktadır. Öbür dünyada insanlar yeniden hayat bulacaklardır. Bu dünyada en çok yoksulluk çekmiş ve hiç kötülük yapmamış olanlar, öbür dünyada en yukarıda olacaklardır. Orada, daha iyi bir konumda, yepyeni bir insan olarak yaşayacaktır. İnananlara sızılarından kurtulacakları vaadinde bulunulur. Ancak bu kurtuluşun koşulları hakkında kesin hiçbir şey söylenmez. Fiziksel yakınlık, cennet kavramının önemli bir parçası olsa da, kitlenin bu karşıtına dönüşün özünü oluşturduğuna dair hiçbir gösterge bulunmaz.

Bu türden bir vaadin odak noktasında diriliş fikri bulunur. İncillerde, İsa’nın diriltiği insanlara ilişkin vakalar yer alır. Anglo-Sakson ülkelerindeki ünlü “diriliş” vaizleri, ölümün ve dirilişin etkisini her biçimde kullanmışlardır; vaizler, toplanan günahkarlan, tanımlanması olanaksız bir dehşete düşürene kadar en korkunç cehennem acılarıyla tehdit ederlerdi; ateş ve kükürt gölü, Tanrı’nın onları bu korkunç uçuruma iten eli günahkârların gözünde canlanırdı. Bu vaizlerden birinin tehditlerinin etkisini, yüzünü ürkünç bir biçimde çarpıtarak ve sesini gök gürültüsü tonlarında kullanarak güçlendirdiği anlatılırdı. İnsanlar bu türden vaazları dinlemek için kırk, elli hatta yüz mil uzaktan kalkıp gelirlerdi. Erkekler, ailelerini de kapalı arabalar içerisinde getirirler, yanlarında yataklarını ve birkaç gün yetecek yiyeceklerini taşırlardı. 1800 yılı dolaylarında Kentucky Eyaleti’nin bir bölümü böyle toplantılar nedeniyle ateşli hezeyanlara boğuldu. O sırada eyalette bulunan hiçbir bina bu kadar devasa kitleleri almaya yetmediğinden, toplantılar açık havada yapılmaktaydı. 1801 Ağustosu’nda, Cane Ridge’de 20. 000 kişi bir araya geldi; bu toplantının

anılan, aradan yüz yıl geçtikten sonra bile Kentucky’de hâlâ capcanlı kalabildi.

Vaizler, dinleyicileri, yığılıp ölmüş gibi yerde kalıncaya kadar korkuturlardı. Kitleyi oluşturanları korkutan ve sözde bir ölüme sığınıp kurtulmak istedikleri şey Tanrı’nın emirleriydi. Dinleyenleri yere yapıştırmak vaizlerin bilinçli ve açıkça dile getirdikleri amaçlarıydı. Vaazın verildiği yer bir savaş alanına dönerdi; sağdaki soldaki insanlar sıralar halinde yere yıkılırdı. Bu savaş alanı benzetmesi vaizlerin kendileri tarafından yapılmıştı. Vaizlerin hedefledikleri ahlâki dönüşüm için bu son ve doruk noktasındaki korku kesinlikle gerekliydi. Vaazın başarısı “düşen” insanların sayısıyla ölçülürdü. Bu konuda kesin kayıtlar tutmuş olan bir görgü tanığının bildirdiğine göre, pek çok gün süren toplantı sırasında 3000 kişi yere yıkılmıştır; bu sayı da toplantıda bulunanların yaklaşık altıda biriydi. Yere düşenler, yakındaki toplantı odasına taşınırlardı. Her zaman, odanın zemininin en az yarısı, yatan insanlarla dolu olurdu. Bazıları konuşamadan ve kıpırdayamadan öyle sessizce yatardı. Zaman zaman birkaç dakika için kendilerine gelir, sonra derin bir inlemeyle, insanı ürperten bir çığlıkla ya da affedilmeyi dileyen içten bir duayla yaşadıklarını belli ederlerdi.

> “Bazıları konuşabiliyor, ama kıpırdayamıyorlardı. Bazıları topuklarını yere vuruyordu. Bazılarıysa can çekişiyormuşçasına titreyip, sudan çıkmış balık gibi çırpınıyordu. Çoğu, yerde saatlerce yuvarlanıyordu. Diğerleriyse aniden sıraların, kürsülerin üstüne sıçrayıp, ‘Mahvolduk! Mahvolduk!’ diye bağırarak ormanda kayboluyordu.”

Yere düşenler kendilerine geldiklerinde, artık başka bir insan olurlardı. Ayağa kalkıp “Kurtuluş!” diye bağırırlardı. Artık “yeniden doğmuş” olarak iyi ve temiz bir yaşama başlamaya hazırdılar; eski günahkâr varlıkları geride kalmış olurdu. Bu karşıtına dönme, ancak daha önce bir tür ölüm yaşandıysa inandırıcı olabilirdi.

Aynı sonuca varan, ama bu denli uç nitelikte olmayan olgular da vardı. Toplanan bütün insanlar aniden ağlamaya başlardı, çoğu insan durdurulamaz hıçkırıklara boğulurdu. Dört beş kişilik gruplar halindeki kimileri de köpek gibi sesler çıkarmaya başlardı. Birkaç yıl geçtikten sonra, heyecan daha ılımlı biçimler almaya başlayınca, önce tek tek sonra koro halinde “kutsal gülme” krizi geçirir oldular.

Ama her şey kitle içerisinde; bildiğimiz diğer bütün kitlelerden çok daha coşkulu ve heyecanlı olan bu kitlenin içerisinde olup biterdi.

Burada hedeflenen, karşıtına dönme devrimlerde hedef alınandan farklıdır. Söz konusu olan, insanın kutsal emirler karşısındaki tutumudur. İnsanlar o ana kadar bu emirlere karşı gelmişlerdir ve şimdi Tanrı'nın vereceği cezanın korkusu sarmıştır onları. Vaizin her yola başvurarak yoğunlaştırdığı bu korku onları bir bilinçsizlik konumuna itmiştir. Kaçan av hayvanları gibi ölü taklidi yaparlar, ama korkuları öylesine büyüktür ki bilinçlerini gerçekten yitirirler. Kendilerine geldiklerinde Tanrı'nın emirlerine ve yasaklarına bütünüyle uymaya hazır olduklarını açıklarlar, böylelikle şiddetli cezalandırılma korkusunu yatıştırırlar. Bu süreç uslandırma sürecidir: İnsanlar vaiz tarafından Tanrı'nın sadık hizmetkârı olacak şekilde yola getirilirler.

Bu süreç devrim sürecinde olan bitenin tam tersi niteliktedir. Daha önce gördüğümüz gibi, devrim sürecinde önemli olan uzun süre herhangi bir egemenliğe tabi olmanın yarattığı bütün sızıların yükünden kurtulmaktır. Burada ise, yeni bir boyun eğme, Tanrı'nın buyruklarına boyun eğme ve bu yüzden de bu buyrukların neden olacağı bütün sızılara gönüllü olma söz konusudur. Her iki süreçte de bulunan ortak faktör karşıtına dönmenin kendisi ve karşıtına dönmenin yer aldığı ruhsal sahnedir: Her iki durumda da bu sahne kitledir.

ŞÖLEN KİTLELERİ

Beşinci kitle türü *şölen kitlesidir.* Burada, sınırlanmış bir yerde bolluk söz konusudur ve yakınlardaki herkes yiyip içebilir. Her türden tarım ve hayvancılık ürünü büyük yığınlar halinde sergilenir: Sıra halinde yüz domuz ateşe dizilir; meyveler dağ gibi üst üste yığılır; en beğenilen içki dev kaplarda hazırlanır ve içilmeyi bekler. Her birinden, her şeyden, insanların hep birlikte tüketebileceğinden çok daha fazlası bulunur; bunları tüketebilmek için giderek daha çok insan kitleye akar. Bu insanların pay alabileceği bir şey olduğu sürece, şölen hiç bitmeyecekmiş gibi görünür. Erkekler için bol bol kadın vardır, kadınlar için de bol bol erkek. Hiçbir şey ve hiç kimse onları tehdit etmez, kaçacak bir şey de yoktur; bir süre için hayat ve haz güvenlik altına alınmıştır. Çoğu yasaklama ve kısıtlama geçici olarak kaldırılmıştır; alışılmadık hareketlere yalnızca izin vermekle kalınmaz, bu hareketler teşvik bile edilir. Birey için bu ortam, deşarj değil gevşeme atmosferidir. İnsanların uğraşıp birlikte varmak isteyecekleri ortak bir hedef yoktur. Hedef şölenin *ta kendisidir* ve onlar oradadır. Yoğunluk son derece büyüktür ama eşitlik büyük oranda yalnızca müsamaha ve haz eşitliğinden ibadettir. İnsanlar yalnızca bir yönde değil, değişik yönlerde ileri-geri hareket ederler. Ortaya yığılmış, herkesin payı olan şeyler yoğunluğun en önemli parçası, hatta çekirdeğidir. Önce bu şeyler bir araya getirilmiştir; ancak onlar toplandıktan sonra insanlar toplanmaya başlamıştır. Her şeyin hazırlanması yıllar boyu sürebilir ve insanlar bu kısa süreli bolluğu yaşamak için uzun bir yokluğa katlanmak zorunda olabilirler. Ama onlar bu an için yaşarlar ve bu ana ulaşabilmek için durmaksızın çalışırlar. Başka zamanlarda birbirlerini nadiren gören insanlar gruplarıyla birlikte bu törensel şölene bir şekilde davet edilir. Çeşitli grupların gelmesi büyük bir heyecanla ilan edilir ve gelen her yeni grup genel coşku düzeyini yükseltir.

Ancak bu atmosferde rol oynayan bir duygu daha vardır. Bu tek şölende yaşanan ortak keyifle insanlar gelecekteki pek çok şölenin de yolunu yaparlar. Ritüel danslarda ve drama gösterilerinde daha önce yaşanmış aynı türden olaylar anımsanır; bu dans ve gösterilerin geleneği yaşanan şölenin

gerçekliğinde mevcuttur. Şölen yapanlar kutlamalarının ilk kurucularını anımsarlar; bunlar kendi ataları, tadına vardıkları zevklerin mitik yaratıcıları ya da daha sonraları, daha donuk toplumlardaki gibi yalnızca şölene hibede bulunan zenginler olabilir. Her halükârda şölene katılanlar benzer olayların gelecekte de tekrarlanacağı konusunda güven duyarlar. Şölen şölenleri *doğurur,* şölende tüketilenlerin ve insanların yoğunluğu yaşamın kendisinin artacağı vaadini taşır.

ÇİFTE KİTLE: KADINLAR VE ERKEKLER. CANLILAR VE ÖLÜLER

Bir kitlenin kendi varlığını korumasının en emin, belki de tek yolu kitlenin ilişkili olduğu ikinci bir kitlenin varlığıdır. Bu iki kitle bir oyunda rakip taraflar ya da birbirleri için ciddi bir tehlike olarak karşı karşıya gelseler de, ikinci kitlenin görüntüsü ya da yalnızca güçlü biri imgesi birinci kitlenin dağılmasını engeller. Kitleyi oluşturanların gözleri karşılarındaki gözlerin üzerine çevrili olduğu sürece, omuz omuza duracaklardır; kulakları karşı taraftan gelmesi beklenen bağrışları dinlediği sürece, kollar ortak bir ritimle hareket edecektir.

İnsanlar kendilerinden olanlarla fiziksel bir yakınlık içindedirler; alışılmış ve doğal bir birim gibi hareket ederler. Bu arada bütün merakları ve beklentileri net olarak belirlenmiş bir uzaklıktaki ikinci bir insan kütlesine yönelmiştir. İkinci insan kütlesinin görüntüsü kitleyi büyüler; onları göremeseler de seslerini duyabilirler; bütün eylemleri, onların eylemlerine ve yapmak istediklerine bağlanır. Bu tür bir karşılaşma özel bir dikkat gerektirir; bu da her bir grubun yoğunluğunu artırır. Hiçbiri diğeri dağılmadan dağılamaz. Bu iki grup arasındaki gerilim, her birini oluşturan insanların üzerinde baskı kurar. Bu gerilim ritüel bir oyundan kaynaklanıyorsa, bu baskı kendini bir tür utanç olarak dışavurur; insanlar kendi tarafında olanların düşmanın önünde aşağılanmasını önlemek için elinden geleni yaparlar. Ancak düşman onları tehdit ederse, eğer bu gerçekten de bir ölüm-kalım meselesiyse, bu baskı birleşik ve kararlı bir savunma zırhına dönüşür.

Ne var ki, her iki grubun çapı ve yoğunluğu eşitse, bu iki grup birbirini canlı tutar. Düşmanın üstünlüğü çok fazla olmamalıdır ya da en azından üstün olduğu düşünülmemelidir. Ayakta kalmanın mümkün olmadığı duygusu bir kez yayılırsa, insanlar kitlesel kaçış içinde kurtulmaya çalışacaktır; bu kaçışın umutsuz olduğu anlaşıldığında ise kitle panik içinde çözülecek, herkes kendi başını kurtarmak için kaçacaktır. Ancak burada bizi ilgilendiren nokta bu değildir. *İki-kitleli bir yapının* oluşması için her iki

tarafın da aşağı yukarı eşit güçlere sahip olduğunu hissetmesi çok önemlidir.

Bu yapının kökenini anlamak için üç temel karşıtlıktan yola çıkmamız gerekir. Bunlardan ilki ve en çarpıcı olanı, erkeklerle kadınlar arasındadır; İkincisi canlılarla ölüler, Üçüncüsü ise dostla düşman arasındadır. Bu sonuncusu bugün insanların iki zıt kitleden söz ederken şaşmaz bir biçimde ilk akıllarına gelendir.

İlk karşıtlık olan kadın-erkek karşıtlığıyla, belirli kitlelerin oluşumu arasındaki bağlantı çok bariz değildir. Erkeklerle kadınlar aile içinde birlikte yaşarlar. Farklı faaliyetler sürdürme eğilimi gösterebilirler; ama insan bunların birbirleriyle, ayrı, heyecanlı iki grup olarak karşı karşıya geldiklerini neredeyse hiç aklına getirmez. Bu karşıtlığın alabileceği biçimlere ilişkin gerçek bir kavrayışa varmak için daha ilkel yaşam koşullarının kayıtlarına başvurmak gerekir.

Genç bir Fransız Huguenot[13] olan Jean de Lery, 1557 yılında Brezilya'daki Tupinambular arasında büyük bir şölene tanık olmuştu.

> "Bize kadınların bulunduğu evde oturmamız söylendi. Ne yapacaklarım henüz bilmiyorduk; ama birdenbire erkeklerin bulunduğu, bizden ve kadınlardan 30 adım kadar ötedeki evden gelen derinden bir ses duyduk. Bu ses dua mırıltılarına benziyordu.
>
> "Bu sesi duyar duymaz sayıları yaklaşık 200 kadar olan kadınların hepsi birden ayağa fırladılar, kulak kabarttılar ve bir yığın oluşturacak şekilde bir araya geldiler. Kısa süre sonra erkekler seslerini yükselttiler. Hepsinin bir ağızdan şarkı söylediklerini ve sürekli 'He, he, he, he!' nidasını yineleyerek birbirlerini yüreklendirdiklerini net bir biçimde duyduk. Kadınlar da onlara aynı haykırışla, 'He, he, he, he!' diyerek karşılık verince şaşkına döndük. Bir çeyrek saatten fazla bir süre boyunca o kadar yüksek sesle bağırıp feryat ettiler ki ne yapacağımızı bilemedik. Feryatlarının arasında göğüslerini sallayarak ve ağızlarından köpük saçarak, büyük bir şiddetle havaya sıçradılar. Bazıları bilincini kaybedip yere düştü. Bana öyle geldi ki şeytan içlerine girip onları delinmişti.
>
> "Kendi başlarına, oldukça yakınımızdaki ayrı bir odada duran çocukların seslerinin yükseldiğini duyduk. Altı aydan uzun bir süre yerlilerin arasında yaşamış ve onlarla oldukça iyi geçinmiş olmama rağmen o sırada dehşete kapıldığımı ve kaleme dönmek istediğimi reddedemem."

Cadıların sebti sonunda dinmişti; kadınlarla çocuklar seslerini kestiler ve Jean de Lery erkeklerin koro halinde o kadar güzel şarkı söylediklerini duydu ki onların yanında olmamaya tahammül edemedi. Kadınlar ona engel olmaya çalıştılar, çünkü kendilerinin erkeklere katılmasının yasak olduğunu

biliyorlardı. Ancak Jean erkeklerin arasına sızmayı başardı; başına kötü bir şey gelmedi ve iki Fransızla birlikte şölene katıldılar.

Burada erkeklerle kadınlar farklı ama yakın evlerde birbirlerinden kesin olarak ayrılmışlardır. Birbirlerini göremezler, ama bu nedenle bir grup diğerinin seslerini büyük bir dikkatle dinler. Sonra onlarla aynı çığlıkları atarlar ve her iki grupta da ortak olan kitle heyecanına sürüklenirler. Gerçek olaylar erkekler arasında yaşanır, ama kadınlar kitlenin toparlanmasında yer alırlar. Erkeklerin evinden gelen ilk sesleri duyar duymaz yoğun bir kütle halinde birbirlerine yaklaşıp kısa süre sonra öbür yandan duydukları vahşi haykırışlara giderek daha çılgınca karşılık vermeleri kayda değer bir durumdur. Korku kadınları tepeden tırnağa sarar, çünkü içeriye kapatılmışlardır; hiçbir koşulda dışarıya çıkmalarına izin verilmez ve erkeklerin arasında neler olduğunu bilemediklerinden, heyecanları özel bir coşku kazanır. Sanki dışarı fırlamak istiyorlarmışçasına havaya sıçrarlar. Lery'nin saptadığı histerik semptomlar engellenmiş kitle kaçışının tipik özelliğidir. Kadınların doğal eğilimi erkeklere doğru kaçmaktır; ama bu konuda ağır bir yasak söz konusu olduğundan, sanki kaçma eylemini bulundukları yerde gerçekleştiriyor gibidirler.

Jean de Lery'nin duyumsadıktan da dikkate değer niteliktedir. Jean de Lery kadınların heyecanını duyumsar, ancak gerçek anlamda onların kitlesine katılamaz; çünkü hem yabancı hem de erkektir. Bu etkinliğin hem tam ortasında hem de ondan ayrı bir yerde olduğundan, kaçınılmaz olarak kurban olmaktan korkar.

Jean de Lery'nin aktardıklarının burada alıntılanmamış olan bir kısmından anlaşılıyor ki kadınların katkısı önemsiz değildir. Kabilenin büyücüleri ya da de Lery'nin verdiği adla *Caraibler* kadınların evlerini terk etmelerini kesinlikle yasaklamış, ancak aynı zamanda erkeklerin şarkılarını dikkatle dinlemelerini de emretmişti.

Birbirlerinden çok daha uzakta olsalar bile, kadınların toplanmasının erkeklerin oluşturduğu kitle üzerinde önemli bir etkisi olabilir. Kadınların, askeri seferlere katkıda bulunmak üzere çağrıldıkları zamanlar olur. Aşağıda sırasıyla Asya, Amerika ve Afrika'dan verilen örnekler birbirleriyle hiç temasta bulunmamış ve birbirlerini etkilemelerine olanak bulunmayan halklardan alınmıştır.

Hindikuş'un Kafirlerinde erkekler akına gittiğinde kadınlar savaş dansı yaparlar. Bu yolla savaşçılara güç ve cesaret verir, kurnaz bir düşman

tarafından tuzağa düşürülmemeleri için onları tetikte tutmaya çalışırlar.

> “Güney Amerika’daki Jivarolar arasında, erkeklerin savaşta olduğu süre boyunca kadınların her gece bir evde toplanıp bellerine salyangoz kabuklarından yapılmış çıngıraklar takıp dinsel şarkılar söyleyerek özel bir dans yapma âdetleri vardır. Kadınların bu savaş dansının özel bir gücünün olduğuna inanılır: Bu dans babalarını, kocalarını ve oğullarını düşmanın mızraklarından ve kurşunlarından korur; artık çok geç olmadan, yakınları için tehlike oluşturmasın diye düşmanı uyutur, son olarak da düşmanın, artık yazgısı olan mağlubiyetin intikamını almasını önler.”

Mirary, Madagaskar’da yalnızca fiili çatışma durumunda kadınların yaptığı eski bir dansa verilen addır. Savaş hemen kopacak olduğunda, durum habercilerle kadınlara bildirilir. Kadınlar o zaman saçlarını çözüp dansa başlarlar. Böylece savaşçılarla yekvücut [komünyon] olurlar. Almanlar 1914 yılında Paris’e yaklaşırken Tananarive’deki kadınlar Fransız askerleri korumak için *mirary* yapmışlardı. Aradaki mesafeye rağmen bu dans işe yaramışa benziyor.

Dünyanın her yerinde kadınlarla erkeklerin ayrı dans ettikleri şölenler vardır. Ancak kadınlarla erkekler birbirlerini görebilir ve çoğunlukla da karşılıklı dans ederler. Bu dansları tarif etmek gereksiz, çünkü yaygın olarak bilinir; ben de kendimi ayrılma, mesafe ve heyecan derecelerinin özellikle çarpıcı düzeyde uç noktalara ulaştığı birkaç vakayla sınırlamak istiyorum. Çifte kitleden bu insanların yaşamlarını derinden etkileyen bir şey olarak söz etmek kesinlikle mümkündür. Bu vakalardaki çifte kitle birbirine şekil vermektedir. Bir taraftakilerin heyecanının diğerinin esenliğini ve başarısını artırdığı varsayılır. Erkekler ve kadınlar aynı halktandır ve birbirlerine bağımlıdırlar.

Kesinlikle Antik Grek’le sınırlı olmayan, Güney Amerika yerlileri arasında bile benzerlerine rastlandığı gibi, Amazonların efsanelerinde de kadınlar erkeklerden sonsuza kadar ayrılmışlardır ve düşman bir halkmışçasına onlarla savaşılmıştır.

Ancak, ikili kitlelerin kaçınılmaz tehlikeli özü olarak görünen niteliğinin en şiddetli ifadesi olan savaşı incelemeden önce, *canlılarla ölüler* arasındaki, çağlar boyunca sürmüş uzlaşmaz karşıtlığa bir göz atalım.

Ölmekte olanlar ve ölenlerle ilgili her şey öbür dünyada ölülerin sonunda aralarına katılacağı çok daha büyük sayıdaki varlıkların imgesiyle

renklendirilmiştir. Birinin kaybı yaşayanları zayıflatır; ölen eğer yaşamının doruğunda olan biriyse, bu, sevenlerine özellikle acı verir. İnsanlar bu gerçeğe ellerinden geldiğince direnirler, ama dirençlerinin hiç işe yaramadığını da iyi bilirler. Öbür taraftaki kitle kendi kitlelerinden daha kalabalık ve daha güçlüdür, ölen insan diğer kitleye geçer. Bunu önlemek için gösterdikleri bütün gayretler bu üstünlüğün bütünüyle farkında olarak gerçekleştirilir. Ruhları huzursuz edecek her şeyden kaçınmak gerekir, çünkü bu ruhların canlılara zarar verme gücü vardır. Bazı toplumlarda ölülerin oluşturduğu kitlenin yeni doğanların ruhlarını aldığı bir depo olduğuna inanılır. Bu yüzden bir kadının çocuğunun olup olmayacağı ruhlara bağlıdır. Bazen ruhlar bulut olarak gelip yağmur bırakırlar; bazen de yiyecek olarak kullanılan bitki ve hayvanlardan yoksun bırakırlar; ayrıca yaşayanların arasından kendilerine yeni kurbanlar seçebilirler. Büyük bir direnişten sonra teslim edilen ölü insan teskin edilmelidir, çünkü o artık güçlü düşman ordusunun bir üyesidir.

Ölüm bu nedenle, güçleri eşit olmayan iki düşman arasındaki çatışmadır. Yürekleri yakan çığlıklar, acı ve umarsızlık içinde kendi bedenine açılan yaralar belki de bu kavgayı ifade etmektedir. Ölen adam kolayca gözden çıkarılmadığına, uğruna savaşıldığına inandırılmalıdır.

Bu kendine özgü bir çatışma, ne denli cesurca savaşılırsa savaşılsın her zaman kaybedilen bir çatışmadır. En başından itibaren canlılar kaçış halindedir; savaşı kabul etmiş görünmelerinin tek nedeni kendilerini düşmandan artçı savunmayla kurtarabilecekleri umududur. Bu çatışma aynı zamanda çok kısa süre sonra düşman kuvvetlerine katılacak olan ölü adamı övme niyeti taşır. Yaşayanlar, ölünün oraya vardığı zaman kendileri hakkında iyi şeyler düşünmesini, en azından düşman olmamasını isterler. Ölü adam ölülerin arasına katıldığı zaman eğer kızgınsa onları yeni saldırılar için kışkırtabilir.

Ölülerle canlılar arasındaki bu kavganın özü bunun aralıklarla sürmesidir. Neyin ne zaman olacağı asla bilinemez. Uzun bir süre hiçbir şey olmayabilir, ama buna güvenmek mümkün değildir; her yeni darbe karanlıkların içinden aniden gelir. Savaş ilanı gibi bir şey yoktur; tek bir ölümden sonra her şey bitebilir ya da uzun bir süre veba ya da başka salgın hastalıklar şeklinde devam edebilir. Yaşayanlar her zaman geri çekilme halindedir. Gerçek anlamda hiçbir şey sona ermez.

Yaşayanlarla ölülerin ilişkisi hakkında ileride daha fazla bilgi verilecektir. Burada yapılmak istenen, bunların, parçalarının sürekli etkileşim halinde olduğu bir çifte kitle olduklarını göstermekti.

Üçüncü türden çifte kitle savaşta oluşur ve bugün bizi en çok ilgilendiren de bu tür kitledir. Son elli yılın deneyimlerinden sonra bu tür kitleyi daha iyi anlamak ve çözümleyebilmek mümkün hale gelmiştir.

ÇİFTE KİTLE: SAVAŞ

Savaşta önemli olan öldürmektir. Düşman safları “seyreltilir”. Savaş *toptan* öldürmek demektir; olabildiğince çok düşman yok edilir. Amaç, canlı hasımlardan oluşan tehlikeli kitleyi ölüler yığınına dönüştürmektir. Daha çok düşman öldüren zafer kazanır. Savaştaki hasım, civarda yaşayanlardan oluşan ve giderek büyüyen bir kitledir. Sayılarının artması kendi başına bir tehlikedir ve içerdiği tehdit kendi kitlesinin saldırgan dürtülerini açığa çıkarmaya yeter. Savaş sırasında her bir taraf hayati öneme sahip olan noktada sayısal üstünlüğü elde etme ve kendi sayısını artırmadan önce düşmanın zayıf noktalarından olası bütün biçimlerde yararlanma peşindedir. Savaşın ayrıntılı bir biçimde ele alınması bir bütün olarak doğasını yansıtır. Her bir taraf daha büyük canlı savaşçı kitlesi, karşı tarafta da daha büyük ölü yığını oluşturmak ister. Büyüyen kitleler arasındaki bu rekabette savaşın özsel, hatta belki de birincil nedeni yatar. Düşmanlar, özellikle de kadınlarla çocuklar, öldürülebileceği gibi, köle de yapılabilirler; bu köleler kitlenin çoğalmasına da yarar. Fakat ilk amacı düşman ölülerinden oluşan bir yığın olmadıkça savaş gerçek bir savaş değildir.

Gerek modern gerekse eski dillerde, savaştaki olayları betimleyen son derece aşina deyişlerin hepsi tam da bu gerçeğe işaret eder. İnsanlar katliamdan, kasaplıktan ve kırımdan söz ederler; akan kandan nehirler kızıla boyanır; düşman son ferdine kadar öldürülür, ne aman verilir, ne aman dilenir.

Ancak ölülerden oluşan yığının da bir birim olarak duyumsandığını fark etmek önemlidir. Kimi dillerde bunun için özel bir sözcük kullanılır. Almanca'da savaş meydanı anlamına gelen *Walstatt* eski bir kök olan ve “arazide ölü olarak bırakılanlar’’ anlamına gelen *Wal*’dan gelir. Eski İskandinav dilindeki *Valr* “savaş meydanındaki cesetler” anlamına gelir. *Valhalla* “düşmüş savaşçıların meskeni”nden başka bir şey demek değildir. “Yenilmek” anlamına gelen wuol sözcüğü eski Yüksek Almancadaki *wal*’dan bir ses değişmesiyle türetilmiştir. Anglo-Sakson dilinde bu sözcüğe denk düşen *wol* sözcüğü “veba, salgın” anlamını taşır. İster savaş meydanında kalanlar, ister yenilgi ya da veba, salgın anlamına gelsin bütün

bu sözcüklerin ortak bir yanı vardır: Hepsi *ölülerden oluşan yığın* fikrini içerir.

Bu kavram her yerde bulunur ve hiç de salt Germenlere özgü değildir. Peygamber Yeremya* bir keresinde bütün dünyayı bir çürüyen cesetler alanı olarak gördü:

> "Ve Tanrı'nın kılıçtan geçirilmiş kulları o gün yeryüzünün bir ucundan öbür ucuna kadar yayılacaktır; onların matemi tutulmayacaktır; ne toplanacak ne de gömüleceklerdir, hepsi toprağın üzerinde bırakılacaktır."

Muhammed Peygamber düşman ölülerinin oluşturduğu yığın konusunda öyle duyarlıydı ki onlara muzaffer bir hutbeyle hitap etmişti. Mekkeli düşmanlara karşı kazandığı ilk büyük zaferi olan Bedir Savaşı'ndan sonra, kılıçtan geçirilmiş düşmanların bir çukura atılması için emir vermişti. Ölülerden yalnızca bir tanesinin üstüne toprak ve taş yığıldı; çünkü bu ölünün gövdesi o kadar şişmişti ki zırhını çıkarmak imkânsızdı; bu yüzden düştüğü yerde bırakılmıştı.

> "Diğerleri çukura atılırken, *Muhammed* ayakta durup şöyle dedi:
>
> 'Ey çukurdaki insanlar! Allah'ın tehdidinin gerçek olduğunu anladınız mı? Çünkü ben Allah'ın bana vaat ettiğinin gerçek olduğunu anladım.' Müritleri dediler ki 'Ölülerle mi konuşuyorsun?' Resul yanıt verdi: 'Onlar söylediklerimi *işitiyorlar*.'"

Daha önce onun sözlerini dinlememiş olanları çukurun içinde, bu emin yerde kitle halinde toplamıştı. Düşman ölülerinin oluşturduğu yığına, yaşamdan arta kalanları ve kitle benzeri bir niteliği bu kadar çarpıcı bir biçimde yakıştıran başka bir örnek bilmiyorum. Ölüler artık tehdit edemezdi, ama tehdit edilebilirdi. Cezalandırılma söz konusu olmaksızın onlara her şey yapılabilirdi. Bunu duysalar da duymasalar da, muzaffer olan zaferini yüceltmek için, duyduklarını varsayardı. Ölüler çukurda öyle iç içe yatıyorlardı ki kıpırdamaları olanaksızdı. Biri uyanacak olsa etrafında ölülerden başka bir şey bulamayacaktı; kendi insanları onu boğacaktı; geri döndüğü dünya ölülerin dünyası, ölüler de yaşarken ona en yakın olanlar olacaktı.

Eski Krallıklarının enerjisi fetihten çok piramitlerin inşasına yöneldiği için, antikçağ halkları arasında *Mısırlılar* gerçek anlamda savaşçı

sayılmazlardı. Buna rağmen ilk dönemlerde bile bazı seferler düzenlenmişti. Bunlardan biri, Kral Pepy tarafından Bedevilere karşı başkomutan tayin edilen yüksek yargıç Une tarafından aktarılmıştı:

> "Bu ordu mutlu gitti ve Bedevilerin ülkesini parçaladı.
> Bu ordu mutlu gitti ve Bedevilerin ülkesini yıktı.
> Bu ordu mutlu gitti ve onların kulelerini devirdi.
> Bu ordu mutlu gitti ve incir ağaçlarım ve bağlarını kesti.
> Bu ordu mutlu gitti ve köylerini ateşe verdi.
> Bu ordu mutlu gitti ve on binlerce kişilik ordularını katletti.
> Bu ordu mutlu gitti ve tutsaklar getirdi, çok sayıda."

Bu güçlü yıkım imgesi on binlerce düşmanın katledildiği haberiyle zirveye çıkar. Mısırlılar, uzun süre sürdürmeseler de Yeni Krallık döneminde planlı bir saldırganlık politikası güttüler. II. Ramses Hititlere karşı uzun savaşlara başladı. Onu öven bir ilahi şöyledir: "Hattilerin toprağına ayak bastı ve salgından sonra öfkelenen Sekhmet gibi *ceset yığınları* yaptı." Söz konusu mitte aslan başlı tanrıça Sekhmet isyankâr insanlar arasında korkunç bir katliam yaptı ve o zamandan sonra savaş ve katliam tanrıçası olarak anıldı. Yukarıdaki şarkının sözlerini yazan ozan, Hititli ölülerin oluşturduğu yığını bir salgından ölenlerinkiyle ilintilendiriyor; bize çok tanıdık gelen bir bağlantıdır bu.

II. Ramses, Hititlerle yaptığı Kadeş Savaşı'nın ünlü kayıtlarında, kendi adamlarından nasıl koparıldığını, insanüstü güç ve cesaretle savaşı tek başına nasıl kazandığını anlatır. Adamları gördüler ki "aralarından geçip yolumu bulmaya çalıştığım bütün insanlar, hatta Hattilerin en iyi savaşçıları, prensin çocukları ve erkek kardeşleri bile, kan gölünün içinde katledilmiş yatıyordu. Kadeş Ovası'nı bembeyaz kılmıştım ve bu insan cesetleri yüzünden hiç kimse nereye ayak basacağını bilemiyordu." Cesetler beyaz giysiler içindeydiler ve alanın rengini değiştiren cesetlerin çokluğuydu. Bu tablo bir savaşın sonuçlarının en dehşet verici, canlı tasviriydi.

Ama bu yalnızca askerlerin görebileceği bir sonuçtur. Savaş uzaklarda yapılabilir; bu durumda sıladaki insanlar ceset yığınlarından pay ister. II. Ramses'in oğlu ve ardılı Merneptah, Libyalılar karşısında büyük bir savaş kazandı. Libyalıların, bütün hâzineleri ve prenslerinin akrabalarıyla birlikte bütün ordugâhının nasıl Mısırlıların eline geçtiğini ve önce yağmalanıp

sonra yakıldığını öğreniyoruz. Ganimetlerin içinde 9. 376 tutsak bulunuyordu, ama bu yeterli değildi; ölülerin sayısını sıladaki insanlara kanıtlamak için ölenlerin mahrem uzuvları kesiliyordu; eğer ölenler sünnetliyse, elleri almıyordu. Bütün bu ganimetler eşeklere yükleniyordu. III. Ramses de LibyalIlarla savaştı; bu kez ganimetin sayısı 12. 535'ti. Bu korkunç yükün düşman cesetlerinin oluşturduğu yığının taşınabilir hale getirilmiş, böylelikle de memleketteki insanlara gösterilebilecek basit bir hülasası olduğu açıktır. Ölenlerin her biri vücudunun bir parçasıyla bu yığına katılır ve -bu çok önemlidir- yığındaki her parça bir diğeriyle aynıdır.

Başka halklar kafaları yeğledi. Asurlular arasında her düşman kafasına bir ödül veriliyordu; her asker kendi adına olabildiğince çok sayıda kelle kesip kazanmaya çalışıyordu. Kral Asurbanipal[14] zamanından kalan bir kabartmada yazıcıların büyük çadırlarında kesik kellelerin sayılarını kaydedişleri resmedilmiştir. Her asker kendi kestiği kelleleri getirip ortak yığına fırlatır, adını ve birliğini bildirip giderdi. Asur krallarının bu kelle yığınlarına özel bir tutkusu vardı. Ordularıyla birlikte olduklarında seferden elde edilen ganimetin ya da kellelerin getirilişine başkanlık ederler ve ödülleri askerlere kendileri dağıtırlardı. Eğer savaşa katılmamışlarsa, kelle yığınının tamamını önlerine getirtirlerdi; bu mümkün olmazsa, düşman liderlerinin kafalarıyla yetinirlerdi.

Demek ki, savaşın dolaysız somut hedefi açıktır ve artık bunun daha fazla örneğini araştırmaya gerek yoktur. Yazılı tarih bu gibi örneklerle doludur; bu da insana, tarihin en çok yeğlediği konunun bu kelleler olduğunu ve dikkatinin, ancak büyük ve sürekli çabalarla insanlığın başka anılarına döndürülebildiğini düşündürüyor.

Savaşan tarafları eşzamanlı olarak düşünürsek, savaş ortaya iki yönden iç içe geçmiş iki kitle tablosu çizer. Kendisi olabildiğince büyük olan bir ordu, olası en büyük düşman cesedi yığınını oluşturmaya soyunur. Aynı şey karşı taraf için de geçerlidir. Böylelikle savaşta yer alan herkes aynı anda *iki* kitleye aittir. Kendi halkının bakışıyla, yaşayan savaşçılar kitlesine, düşmanın bakış açısına göre ise arzulanan ve olası ölüler kitlesine aittir.

Savaşçı ruhu edinebilmek için her bir taraf, tekrar tekrar, kendisinin ne denli güçlü olduğunu, yani kaç savaşçıdan oluştuğunu, düşmanın ne denli güçsüz olduğunu, başka bir deyişle kaç düşmanın çoktan ölmüş olduğunu ileri sürmek zorundadır. Çok erken dönemlerden beri savaş kayıtları iki yönlü istatistiklerle karakterize edilmiştir: bir yanda hareket halinde bu

kadar çok insan; öte yanda bir o kadar ölü. Savaş kayıtlarında, aşın bir abartma, özellikle de düşman sayısını abartma eğilimi vardır.

Savaşa katılanların hiçbiri canlı düşmanlarının kendileri için çok kalabalık olduğunu kabul etmekten hoşlanmaz. Bunun farkında olsalar bile, bu konuda konuşmazlar ve savaşan birlikleri daha ustalıklı bir biçimde görevlendirerek dengeyi yeniden kurmaya çalışırlar. Ordu birimlerinin kendine yeterliliği ve hareket yeteneği artırılır ve daha önce de belirtildiği gibi, o noktadaki üstünlüğü garantilemek için mümkün olan her şey yapılır. İnsanlar kendi taraflarının kayıplarından ancak savaştan *sonra* açıkça söz ederler.

Savaşların çok uzayabileceği ve kaybedildikten sonra bile sürdürülebileceği gerçeği, kitlenin akut aşamada kendini korumaya, dağılmamaya, bir kitle olarak kalmaya yönelik derin bir dürtüsünden kaynaklanır. Bu duygu bazen o denli güçlüdür ki insanlar yenilgiyi kabul edip kendi kitlelerinin çözülüşünü yaşamaktansa göz göre göre hep birlikte yok olmayı yeğlerler.

Peki ama savaşçı kitle nasıl *oluşur*? Göz açıp kapayana kadar oluşan o anlaşılmaz birbirine tutunmayı sağlayan nedir? İnsanların aniden her şeyi riske atmalarına neden olan şey nedir? Bu olgu öylesine gizemlidir ki buna dikkatle yaklaşmak gerekir.

Savaş şaşırtıcı bir iştir. İnsanlar fiziksel olarak yok edilme tehdidiyle karşı karşıya olduklarına inanırlar ve bu olguyu bütün dünyaya açık bir biçimde ilan ederler. “Öldürülebilirim” derler ve buna gizlice şunu eklerler, “çünkü ben şahsen şu ya da bu adamı öldürmek istiyorum.” Vurgu açıkça cümlenin ikinci yarısındadır. Oysa cümle şöyle kurulmalıydı: “Şu ya da bu adamı öldürmek istiyorum, bu yüzden kendim de öldürülebilirim.” Ancak bir savaşın *başlaması,* patlak vermesi ve ulusun içindeki savaşçı ruhun canlandırılması söz konusu olunca, cümlenin ilk çeşitlemesi açıkça kabul edilecek tek cümledir. Gerçekte saldırgan kendisi olsa bile, her bir taraf kendisinin tehdit altında olduğunu kanıtlamaya çalışacaktır.

Tehdit, birinin kendisine başkasını öldürme hakkı tanımasıyla oluşur. Kendi tarafındaki her bir insan aynı tehdit altındadır ve bu tehditle eşit kılınmıştır, çünkü bu tehdit herkese yönelmiştir. Herkes için aynı olan belirli bir andan, savaşın ilan edildiği andan itibaren, aynı şey herkesin başına gelebilir. Bir topluluk içindeki yaşam normal olarak fiziksel yok edilmeye karşı bir savunmadır, ama artık bu yıkım çok yaklaşmıştır; bunun

tek nedeni de kişinin o topluluğa ait olmasıdır. Bir tek ve aynı tehdit, kendisini bir ulusun mensubu sayan herkese karşı yönelir. Bin kişiye tek tek ama aynı anda "Öleceksin" denmiştir ve hepsi bu ölüm tehlikesini bertaraf etmek için birleşirler. Ortak savunma adına, benzer bir tehlike altında olabilecek kişileri, hızla kendilerine çekmeye çalışırlar ve ortak bir eylem yönünde itaat etmeye razı olurlar.

Her iki taraftan da savaşa katılanlar, ister fiziksel gerçeklik anlamında ister imgelemsel ya da duygusal olarak, çoğunlukla çok çabuk bir araya gelirler. Bir savaşın patlak vermesi birincil olarak *iki kitlenin patlak vermesidir.* Bu kitleler oluşur oluşmaz, hem inanç hem de eylemle kendi varlıklarını korumak en önemli amaçları haline gelir. Kitleyi terk etmek hayatın kendisini terk etmek demektir. Savaşçı bir kitle, her zaman sanki kendisi *hariç* her şey *ölüymüş* gibi davranır. Pek çok savaştan sağ çıkmış biri olabilir, ama her yeni savaşta kendisini aynı yanılsamaya sil baştan teslim eder.

Her insan için her zaman gerçek bir tehdit olan ölüm, insanlar etkin bir biçimde ona karşı çıkmadan önce *kolektif bir hüküm* olarak ilan edilmelidir. Sanki beyan edilmiş ölüm zamanlan, ölümün tanımlı, bir bütün olarak keyfi bir biçimde seçilmiş gruba yöneldiği zamanlar vardır: "Fransızlara Ölüm" ya da "İngilizlere Ölüm" gibi. İnsanların bu gibi beyanları kabul etmeye can atmalarının kökü, bireyin ölüm korkusunda yatar; hiç kimse ölümle bir başına yüzleşmekten hoşlanmaz. Bir düelloda, *iki* düşman âdeta birbirinin idamını infaz ederken ölüm daha kolaydır; *binlercesinin* birbirine doğru ilerlediği durumdaysa ölüm bütünüyle farklıdır. Savaşta insanların başına gelebileceklerin en kötüsü *hep birlikte* yok olmaktır; bu da onları, en çok korktukları şeyden, bireyler olarak ölmekten kurtarır.

Ancak bu en kötü şeyin başlarına geleceğine inanmazlar, çünkü haklarındaki ortak ölüm cezasını başkalarına yöneltme olasılığını görürler. Buradaki *ölüm-elçisi düşmandır* ve tek yapmaları gereken şey erken davranıp onun aynı şeyi yapmasını önlemektir. Ancak ellerini çabuk tutmaları gerekir; öldürme işi bir anlık bir tereddüdü bile kabul etmez. Düşman da orada, ellerinin altındadır. Cümleyi ilk telaffuz eden, ilk olarak "Öleceksin!" diyen, düşmandır. Başkaları için niyetlendiği şey kendisine döner. Savaşı başlatan her zaman düşmandır. İlk olarak sesini yükselten düşman değilse bile, bunu kesinlikle planlıyordur; bunu düşünmemişse bile

düşünebilirdi. Ölümü görme dileği her yerdedir ve bunu gün ışığına çıkarmak için insanların derinliklerine inmeye gerek yoktur.

Savaşın bütün süreçlerini karakterize eden o tuhaf ve bariz yüksek gerilimin iki sebebi vardır: insanlar erken davranıp *ölümü bertaraf etmek isterler* ve *bir kitle olarak hareket ederler.* Bu ikinci unsur olmaksızın, birinci unsurda en ufak bir başarı şansı olamaz. Savaş sürdüğü sürece insanlar kitle olarak kalmalıdırlar ve kitle, kitle olmaktan çıktığı an savaş sona erer. Savaş kitleye belirli bir ömür beklentisi umudu verir; bu da popülerliğinde kayda değer bir etkendir. Modern zamanlardaki savaşların iç tutunumunun ve süresinin, savaşa katılan çifte kitlenin boyutlarının ve yoğunluğunun büyük oranda artmış olmasıyla ilintili olduğu kanıtlanabilir.

KİTLE KRİSTALLERİ

Kitle kristalleri, kitleleri oluşturmaya hizmet eden, son derece dayanıklı ve sabit, küçük, katı insan gruplarıdır. Yapılan bir bakışta kavranıp anlaşılmaya uygundur. Oluşturdukları bir'lik büyüklüklerinden daha önemlidir. Oynadıkları rol *bildik* olmalıdır, insanlar bu grubun orada niçin toplandığını bilmelidir. İşlevleri konusundaki en küçük bir kuşku kitle kristallerini anlamsız kılar. Tercihen her zaman aynı görünüme sahip olmalıdırlar ve aynı zamanda birini diğeriyle karıştırmak imkânsız olmalıdır ve bunu da bir üniforma ya da belirli bir etki alanı sağlar.

Kitle kristali *sabittir;* boyutlarını asla değiştirmez. Kitle kristalini oluşturanlar gerek eylem bakımından gerekse inanç bakımından eğitilirler. Tıpkı bir orkestradaki gibi farklı bölümlerde işlev görebilirler, ama tek bir birim olarak görünmelidirler; onları gören herkes ilk olarak bunun asla dağılmayacak bir birim olduğunu hissetmelidir. Kristalin dışındaki yaşamları önemli değildir. Tıpkı orkestrada yer alan müzisyenlerde olduğu gibi, bu birim yalnızca profesyonel bir nitelik taşıdığı durumda dahi, hiç kimse onların özel hayatlarının olabileceğini düşünmez; onlar bir orkestradır. Başka durumlarda üniforma giyerler ve yalnızca üniformalarının içindeyken birlikte görülebilirler; üniformasızken bütünüyle farklı insanlardır. Bu türün en önemli örnekleri askerler ve keşişlerdir. Bunlarda üniforma kristal üyelerinin birlikte *yaşadıkları* olgusunu ifade eder. Birbirlerinden ayrıyken görüldüklerinde bile, insanlar her zaman onların ait olduğu katı birimi, manastın ya da kışlayı düşünürler.

Kristalin netliği, yalıtılmışlığı ve değişmezliği, onu çevreleyen kitlenin heyecanlı değişkenliğiyle esrarengiz bir karşıtlık oluşturur. Kitleye kendine özgü huzursuzluğunu veren hızlı ve denetlenemez büyüme süreci ve çözülme tehlikesi, kristalin içini etkilemez. En büyük heyecanın ortasında bile, kristal bunun dışında kalır. Doğurduğu kitlenin doğası ne olursa olsun, bu kitleyle ne kadar bütünleşmiş görünürse görünsün, kendi kimlik duyumunu asla bütünüyle yitirmez ve kitlenin çözülmesinden sonra her defasında kristal olarak yeniden bir araya gelir.

Kapalı kitle kristalden yalnızca daha büyük olduğu için değil, aynı zamanda kendine ilişkin anlamı daha kendiliğinden olduğu ve işlevlerinin dağıtımına izin vermediği için farklılık gösterir. Kitle kristaliyle ortak yanı yalnızca tanımlanmış sınırları ve düzenli tekrarıdır. Ne var ki kitle kristali *baştan sona* sınırlardan oluşur; kitle kristalini oluşturan herkes sınırın bir parçasını oluşturur, oysa kapalı kitlenin sınırlan, yalnızca toplandığı binanın şekli ve boyutlarıyla da olsa, dışarıdan dayatılmıştır. Kapalı kitle, üyelerinin birbirine dokunduğu bu sınırlar içinde akışkan kalır ve bu yüzden ani sürprizler ve beklenmedik davranış değişiklikleri her zaman olasıdır. Etrafı kapalı olsa da, bir patlamaya yol açan yoğunluk ve heyecan düzeyine her zaman ulaşabilir. Öte yandan kitle kristali baştan sona katıdır; eylemlerinin türü önceden belirlenmiştir ve bütün sözcelerinin ve hareketlerinin tam olarak bilincinde kalır.

Bu kitle kristalleri hakkında şaşırtıcı bir başka şey de *tarihsel* kalıcılıklarıdır. Sürekli yeni biçimlerinin ortaya çıktığı doğrudur, ancak eskiler de inatla yenilerle yan yana durur. Bir süre için geri plana çekilip, keskinliklerinden bir şeyler kaybedip zorunlu olmaktan çıkabilirler; bu kristallere ait kitleler ölüp gitmiş ya da bütünüyle bastırılmış da olabilir. Ancak kitle kristalleri zararsız gruplar olarak, dış dünya üzerinde bir etkileri olmaksızın kendi başlarına yaşamayı sürdürürler. Dini cemaatlerin küçük grupları, bir bütün olarak din değiştirmiş olan ülkelerde varlıklarım sürdürürler. Onlara gereksinim duyulacak anın yeniden gelmesi, yalnızca kendilerinin teşvik edip oluşumlarına izin verecekleri, olgun yeni kitlelerin ortaya çıkması kadar kesindir. Bu gibi bütün uyuşuk, münzevi gruplar tekrar ortaya çıkarılıp etkinleştirilebilirler. Bunlar canlandırılabilir ve küçük yapı değişiklikleriyle kitle kristalleri olarak eski konumlarına döndürülebilirler. Böylesi eski, gözden düşmüş grupları ele geçirip canlandırarak, bütünüyle yeni ve tehlikeli boyutta etkinlik gösterecek kadar yoğun biçimde kullanmamış büyük politik devrim neredeyse yoktur.

Daha ileride tek tek kitle kristallerinin nasıl işlev gördüğü gösterilecektir. Bu kitle kristallerinin kitlelerin oluşumunu nasıl hızlandırdıkları ancak somut örneklerle gösterilebilir. Kristallerin kendileri çeşitli biçimlerde yapılanmıştır ve bu yüzden oldukça farklı kitlelerin doğmasına yol açarlar. Okur, neredeyse farkına varmaksızın, bu araştırma süresince birçok kitle kristaliyle tanışacaktır.

KİTLE SİMGELERİ

İnsanlardan oluşmayan, ancak yine de kitle olarak duyumsanan kolektif birimlere *kitle simgeleri* adını veriyorum. Tahıl ve orman, yağmur, rüzgâr, kum, ateş ve deniz böyle birimlerdir. Bu fenomenlerin her biri kitlenin bazı temel niteliklerini taşır. İnsanlardan oluşmasalar da, bu simgelerin her biri kitleyi anımsatır ve mitlerde, düşlerde, konuşma ve şarkılarda bir kitle simgesi olarak bulunur.

Bu simgelerle kitle kristallerini birbirinden kesin ve açık bir biçimde ayırt etmek iyi olur. Kitle kristali, insanların oluşturduğu, iç tutunum ve bir'liği nedeniyle çarpıcı olan bir gruptur. Kitle kristali bir birim olarak hayal edilir ve yaşanır, ama değişmez biçimde eylem içindeki gerçek insanlardan oluşur: askerler, keşişler, orkestra gibi. Öte yandan kitle simgeleri asla insanlardan oluşmaz, yalnızca kitle olarak *duyumsanırlar.*

İlk bakışta ayrıntılı bir incelemeyi gerektirecek kadar önemli değilmiş gibi görünürler. Ancak görülecektir ki, bu simgeler aracılığıyla kitleye yeni ve daha verimli bir yaklaşım mümkündür. Simgeler kitleye, bu çalışmanın dışında bırakılmaması gereken, doğal bir ışık tutar.

Ateş

Ateş hakkında söylenebilecek ilk şey, her zaman ve her yerde aynı olduğudur. Ne kadar büyük ya da küçük olursa olsun, nerede başlarsa başlasın ve ne kadar uzun ya da kısa sürerse sürsün, imgelemimizde her zaman, belirli bir yangın olayından bağımsız olarak bir aynılık taşır. Ateş imgesi kesin bir biçimde yer etmiş, silinmez ve bariz bir yara izi gibidir.

Ateş yayılır; bulaşıcı ve açgözlüdür. Ormanları, bozkırları ve şehirleri tamamen ele geçirişindeki hışım ateşin en etkileyici özelliklerinden biridir. Ateş tutuşturmadan önce ağaç ağacın, ev evin yanında, her biri bir diğerinden ayrı ve ayırt edilebilir bir biçimde durur. Ama ateş ayrı olanları, olası en kısa sürede birleştirir. Birbirinden yalıtılmış ve farklı türden nesneler aynı alevlerin içinde kalır. Bu nesneler o denli aynılaşır ki tamamen gözden kaybolur. Ateş evleri, ağaçlan, hepsini ele geçirir. Ateş son derece bulaşıcıdır; ateş karşısındaki güçsüzlüğü insanı her defasında şaşırtır. Bir şeyde ne kadar hayat varsa, o şey ateş karşısında o kadar dirençsizdir; yalnızca mineraller, bütün maddeler içinde yaşamdan en yoksun olanı onunla başa çıkabilir. Ateşin hızlı acımasızlığı sınır tanımaz; her şeyi yalayıp yutmak ister ve doymak bilmez.

Ateş anidir, her yerde çıkabilir. Yangın patlak verdiği zaman hiç kimse şaşırmaz; orada burada ya da herhangi bir yerde yangın çıkması her zaman beklenen bir şeydir. Tam da aniliğidir etkileyici olan ve insanlar devamlı bunun nedenini arar. Çoğunlukla hiçbir sebep bulunamaması ateş fikrine duyulan dehşet dolu ilgiyi büyütür. Ateşin gizemli bir her yerdeliği vardır, her yerde ve her zaman ortaya çıkabilir.

Ateş çoğuldur. İnsan yalnızca pek çok, hatta sayılamayacak kadar çok yerde ateş olması gerektiğini bilmekle kalmaz, aynı zamanda tek bir ateşin çoğul niteliğini de bilir: alevlerden ve alevlerin dilinden söz ederiz. *Veda*'larda ateşten “Tek bir Agni[15], kat kat alevli” olarak söz edilir.

Ateş yıkıcıdır; onunla savaşılabilir, ıslah edilebilir; söner. Onunla başa çıkabilecek temel bir düşmanı, yani nehirler ve sağanak yağmur biçimindeki su vardır. Ateşle suyun düşmanlığı atasözlerine geçmiştir; “ateş ve su” deyişi en aşın uçlarda, bir arada düşünülemeyecek türden bir

düşmanlığı dile getirir. Dünyanın sonunu anlatan eski tasvirlerde zaferi birinden biri kazanır. Tufan yeryüzündeki bütün yaşamı suyla yok eder, evrensel yangın felaketi ise ateşle dünyayı yerle bir eder. Kimi zaman aynı mitolojide birlikte görünürler ve bu yüzden ikisinin de etkisi azalır. Ne var ki bu fani dünyada, insanoğlu ateşe egemen olmayı öğrenmiştir. Ateşe karşı verdiği savaşta her zaman suyla ittifak yapmakla yetinmemiş, aynı zamanda ateşi parçalara ayırmayı ve böylelikle depolamayı da başarmıştır. İnsanoğlu ateşi ocaklarda ve sobalarda esir tutar, tıpkı bir hayvanı besler gibi besler onu; ateşi açlıktan öldürebilir ya da boğabilir. Bu, bizi ateşin son önemli temel özelliğine getirir: Ateşe sanki canlıymışçasına davranılır. Bir yerde tamamen boğulabilir, ama başka bir yerde yaşamaya devam edecektir.

Ateşin çeşitli özelliklerini bir arada düşünecek olursak şaşırtıcı bir tablo çıkar karşımıza. Ateş nerede ortaya çıkarsa çıksın aynıdır: hızla yayılır; bulaşıcı ve açgözlüdür; her yerde aniden patlak verebilir; çoğuldur; yıkıcıdır; düşmanı vardır; ölür; canlıymış gibi etkide bulunur ye öyle muamele görür. Bütün bunlar *kitle* için de geçerlidir. Hatta kitlenin özelliklerini bundan daha doğru bir şekilde sıralamak mümkün değildir. Bu özellikleri birer birer gözden geçirelim. Kitle her yerde, bütün zamanlarda ve kültürlerde aynıdır; çok farklı kökenlerden, eğitim düzeyinden ve dillerden insanlar söz konusu olsa da kitle temel olarak aynı kalır. Bir kez oluşunca müthiş bir şiddetle yayılır. Onun bulaşıcılığına çok az insan dayanabilir; her zaman büyümeye devam etmek ister ve büyümesinin önünde doğasından gelen içkin hiçbir sınır yoktur. İnsanların bir arada bulunduğu her yerde ortaya çıkabilir ve kendiliğindenliği ve aniliği esrarengizdir. Çoğuldur, ama bu çoğulluk iç tutunumludur. Çok sayıda insandan müteşekkildir, ama hiçbir zaman kaç kişiden oluştuğu tam olarak bilinemez. Yıkıcı olabilir; bastırılabilir, ıslah edilebilir. Kendine bir düşman arar. Doğduğu kadar çabuk ve çoğunlukla bir o kadar da anlaşılmaz bir biçimde ölür; huzursuz ve hızlı bir ömrü olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Ateşle kitle arasındaki bu benzerlikler imgelerinin yakından benzeşmesine yol açmıştır; bu imgeler birbirlerinin içine girer ve birbirlerinin yerini tutar. Ateş, insanoğlunun tarihinde her zaman rol oynamış olan kitle simgelerinin en önemlisi ve en çok şekle girenidir. Şimdi ateşle kitle arasındaki bu benzeşimi daha yakından değerlendirmemiz gerekiyor.

Kitlenin tehlikeli özelliklerine sık sık dikkat çekilir; bunların arasında en çarpıcı olanı kundakçılık eğilimidir. Bu eğilimin kökleri orman yangınlarındadır. Kendisi de çok eski bir kitle simgesi olan orman, insanlar tarafından yerleşim alanı açmak için yakılır; insanoğlunun ateşle başa çıkabilmeyi bu tür yangın felaketlerinden edindiği tecrübeyle öğrendiğini düşünmek için geçerli nedenler bulunmaktadır. Ormanla ateş arasında çok açık bir tarihöncesi bağlantı vardır. Tarlalar ormanlardaki yanıp kül olmuş alanlarda yaratılıyordu ve tarlaların yenilenmesi ya da genişletilmesi gerektiğinde daha fazla orman yakılmak zorundaydı.

Hayvanlar yanan ormandan *kaçarlar,* kitlesel korku hayvanların büyük yangınlar karşısında duyduğu doğal ve değişmez bir tepkidir; bir zamanlar insanların da tepkisi buydu. Ama insan ateşi ele geçirdi. Elinde ateşin yaktığı bir meşale vardır ve artık korkmasına gerek yoktur. İnsanın yeni iktidarı eski korkusunun yerini alır; bu iktidar ve korku tuhaf bir ittifaka girer.

Eskiden ateşten kaçan kitle artık kuvvetli bir biçimde ateşin çekim gücüne kapılmıştır. Çok iyi bilindiği gibi, her türden yangın felaketinin insanlar üzerinde büyülü bir etkisi vardır. İnsanlar artık, yerleşik her grubun yalnızca kendileri için özel olarak koruduğu ocaklar ve sobalarla tatmin olmuyorlar; ta uzaklardan görülebilecek, hepsinin etrafında toplanabileceği ve herkesin birlikte olabileceği bir ateş istiyorlar. Ateş yeterince büyükse eski kitlesel korkularının tuhaf bir karşıtına dönüşü onlara yangın alanına koşmayı emreder ve insanlar o parıldayan sıcaklıkta daha önceleri onları birleştirmiş olan bir şeyler duyumsarlar. Barış zamanlarında bu deneyimi yaşamadan uzun bir süre geçirmek zorunda kalabilirler, fakat bir kitle oluşur oluşmaz hissettiği en kuvvetli içgüdülerden biri kendisi için böyle bir ateş yaratmak ve bu ateşin çekiciliğini kendi büyümesini sürdürmek için kullanmaktır.

Modern insanın cebinde taşıdığı kibrit kutusu o eskil ve son derece önemli bağıntının küçük bir hatırasıdır. Hepsi uygun tek bir biçime indirgenmiş, her biri ateş alabilen bir uç taşıyan kibritler, ormanda sık sıralar halinde dizilmiş ağaç gövdelerini temsil eder. Çok sayıda kibriti, hatta hepsini birden yakmak ve böylelikle yapay bir yangın yaratmak olasıdır. Bu insanın içinden gelebilir, ama çoğunlukla yapılmaz; çünkü ortaya çıkan yangının boyutunun küçüklüğü, ateşi o eskil ihtişamından yoksun bırakır.

Ancak ateşin çekiciliği bundan da öteye gidebilir. İnsanlar ona doğru koşup etrafını sarmazlar yalnızca, aynı zamanda kendilerini ateşle özdeşleştirdikleri eski törenler de vardır. Bu törenlerin en iyi örneklerinden biri Navayo Kızılderililerinin ateş dansıdır.

> “Kuzey Meksika Navayoları, günbatımıyla şafak arasında on bir ayrı evrede, etrafında bütün gece dans edecekleri dev bir ateş yakarlar. Güneş gözden kaybolur kaybolmaz göstericiler açık arazide neredeyse çırılçıplak, boyaya batmış vaziyette fır fır dönerek, uzun saçlarını serbestçe dalgalanmaya bırakarak, vahşice dans etmeye başlarlar. Dans ederken, uçla rında tüyler bulunan dans sopaları taşırlar ve vahşi sıçrayışlarla yüksek alevlere yaklaşırlar. Bu Kızılderililer, yan bükülüp yan sürünerek beceriksiz bir zorakilikle dans ederler; aslında ateş o kadar sıcaklık yayar ki dans sopalarının ucundaki tüyleri tutuşturabilmek için ateşin yeterince yakınma sokulmak amacıyla yerde solucan gibi kıvrılırlar. Güneşi temsil eden bir disk havaya kaldırılır ve bu diskin etrafında vahşi dans sürer; bu simgenin her indirilip kaldırılışıyla yeni bir dans başlar. Güneşin doğmasına doğru kutsal törenler sona yaklaşır. Beyazlara boyanmış erkekler öne çıkarak sönmeye yüz tutmuş közlerde ağaç kabuklarım tutuştururlar, sonra tekrar ateşin etrafında vücutlarının her yerinde kıvılcımlar, duman ve alevlerle sıçrayarak vahşi bir dansla dönerler. Ciddi yanıkları önleyen beyaz kile güvenerek gerçekten közlerin arasında zıplarlar.”

Ateşin ta kendisi olarak dans ederler; hareketleri alevlerin hareketleridir. Ellerinde tuttukları alev alev yanan şey aslında yanmakta olan kendileri gibi görünür. Son olarak sönmeye yüz tutmuş küllerdeki kıvılcımları havaya fırlatarak, tıpkı güneş batarken ateşi güneşten aldıkları gibi, güneş de onlardan ateşi geri alıncaya kadar töreni sürdürürler.

Burada ateş hâlâ canlı bir kitledir. Tıpkı diğer Kızılderililerin dans ederek bizon olmaları gibi, bunlar da ateş rolü oynarlar. Daha sonraki dönemlerin halkları için, Navayoların kendilerini dönüştürdükleri canlı ateş yalnızca bir kitle simgesi olur.

Bilinen her kitle simgesinin ardında onu besleyen somut bir kitle bulunur; bu konuda tahminlerle yetinmek zorunda değiliz. İnsanın ateş *olma,* bu eski simgeyi yeniden harekete geçirme isteği, daha sonraki ve çok daha karmaşık kültürlerde hâlâ canlıdır. Kuşatma altında ümidini yitirmiş bütün şehirler çoğunlukla kendilerini ateşe verirler. Çaresizliğin son aşamasındaki krallar bütün saray mensuplarıyla birlikte kendilerini yakarlar. (Bunun örnekleri Hintliler ve Çinlilerin yanı sıra eski Akdeniz kültürlerinde de bulunabilir.) Cehennem ateşine inanılan ortaçağda yaşayanlar bütün dinleyicilerin yerine tek bir sapkının yanmasıyla tatmin oluyorlardı. Sanki temsilcilerini cehenneme gönderip gerçekten yandıklarından emin olmak istercesine onların yanışını izlerlerdi.

Ateşin farklı dinlerde edindiği önemin analizi son derece ilgi çekicidir, ama derinlemesine ele alınmadıkça değeri olmayacağından bunu başka bir zamana bırakıyoruz. Ancak burada, *dürtüsel kundakçılığın* öneminden söz etmek uygun düşer. Bu konu kundakçılığı yapan bireyle; gerçekten yalıtılmış, dini ya da siyasi alanın dışında kalmış bireyle ilintili olarak ele alınmalıdır.

Krapelin küçük bir çocukken başladığı kundakçılığı hayatı boyunca yaklaşık yirmi kez yapan yalnız bir yaşlı kadını anlatır. Altı kez kundakçılıkla suçlanmış ve yaşamının yirmi dört yılını hapishanede geçirmiştir. Kendi kendine düşünürken şöyle der, “Ah bir yansaydı”; kundakçılık sabit bir fikirdir; görünmeyen bir gücün, özellikle cebinde kibrit varken, onu kendisine çektiğini duyumsar. Bu kadın ateşi seyretmeyi kesinlikle sever, ancak aynı zamanda *itirafta bulunmayı,* hem de etraflıca itiraf etmeyi de sever. Yaşamının erken dönemlerinde insanları çekmenin bir aracı olarak ateşi keşfetmiş olsa gerek; bir ateşin etrafında toplananlar belki de onun ilk kitle deneyimiydi, böylelikle ileride ateşin kitlenin yerini alması kolay oldu. Kendini suçlaması, herkesin onu seyrettiğim hissetmesinin bir sonucudur. Bu duyguyu sever ve bu duygu aracılığıyla kendisini insanların seyrettiği bir ateşe dönüştürür. Böylece onun kundakçılıkla çift yönlü bir ilişkisi vardır. O lanet olası tarihinde çok erken yaşlarda yalnız bırakılmış olduğu için, özellikle o bitmez tükenmez hapishane döneminde kitlelere karışmaya hiç fırsatı olmamıştır; artık her şeyden önce, bütün gözlere yansıyan ve güçlü itkisiyle bütün gözleri aynı yöne çeviren ateşe gözlerini dikmiş bir kitlenin parçası olmak istemektedir. İlk alevlenme sona erip de kitlenin dağılması ve onu elinden kaçırma tehlikesi baş gösterince, *kendisini* ateşe dönüştürüp ateşi canlandırır. Bunu çok basit bir biçimde gerçekleştirir: yangını çıkaranın kendisi olduğunu itiraf eder. Öyküsü ne denli dolu ve ayrıntılı olursa, ona o kadar uzun süre bakacaklardır, kendisi de o kadar uzun süre ateş olarak kalacaktır.

Bu türden vakalar düşünüldüğü kadar nadir değildir. Her zaman bu kadar uç nitelikte olmasa da, hatta tek tek yalıtılmış bireylerde bile, ateşle kitle arasındaki bağıntının çürütülemez kanıtını oluştururlar.

Deniz

Deniz çoğul niteliklidir, hareket eder, yoğundur ve iç tutunumu vardır. Çoğulluğu sonsuz sayıdaki dalgalara dayanır. Dalgalar denizdeki insanı her yönden kuşatır. Dalgaların hareketlerinin aynılığı boyutlarının farklılığına mani değildir. Dalgalar hiçbir zaman büsbütün kıpırtısız değildir. Hareketlerini dışarıdan esen rüzgâr belirler; dalgalar rüzgârın emriyle şu ya da bu yöne çarparlar. Dalgaların yoğun iç tutunumu kitle içindeki insanın çok iyi bildiği bir şeydir. Diğerlerine sanki kendileriymişlercesine, kendisiyle diğerleri arasında hiçbir mutlak ayrım yokmuşçasına yaslanır. Bu uyumdan kaçmanın hiçbir yolu yoktur; böylece sonuçta oluşan hız ve kuvvet duygusu bütün birimlerce hep birlikte yaratılan bir şey olur. İnsanlar arasındaki bu birbirine tutunmanın özgül doğası bilinmez. Deniz bunu açıklamasa da dile getirir.

Denizdeki tek çoğul unsur dalgalar değildir. Ayrıca tek tek su *damlaları* vardır. Bunların yalnızca yalıtıldıklarında, birbirlerinden ayrıldıklarında damla oldukları doğrudur. Bu damlaların küçüklükleri ve tekillikleri güçsüz görünmelerine neden olur; damlalar neredeyse hiçbir şeydirler ve izleyende acıma hissi uyandırırlar. Elinizi suya sokun, çıkarın, damlaların tek tek ve güçsüz bir biçimde elinizden kayışını seyredin. Sanki bu damlalar, birbirinden umutsuzca ayrılmış insanlarmış gibi, acıma hissi duyarsınız. Ancak artık sayılamayacak kadar çok olduklarında, yine bir bütünün parçası olduklarında *önemsenirler.*

Denizin, çok değişken ve hemen hemen her zaman işitilebilen bir sesi vardır. Kulağa binlerce sesmişçesine gelen bir sestir bu. Bu sese sabır, acı, öfke gibi pek çok şey atfedilmiştir. Ancak bu sesin en etkileyici yanı ısrarcılığıdır. Deniz asla uyumaz; yıllar, on yıllar ve yüz yıllar boyunca, gece gündüz sesini duyurur. Gücü ve öfkesi, bu nitelikleri bir dereceye kadar taşıyan bir olguyu yani kitleyi getirir akla. Ancak denizin bir de kitlenin yoksun olduğu bir sabitliği vardır. Deniz her zaman oradadır; zaman zaman giderek gözden kaybolup yok olmaz. *Varlığını korumak* bir kitlenin, sonuçsuz da olsa en büyük arzusudur; bu arzu denizde gerçekleşmiş görünür.

Deniz her şeyi bağrına basandır; asla doldurulamaz. Dünyadaki bütün akarsular, nehirler ve bulutlar, bütün sular denize aksaydı yine de denizin suyunu artıramazlardı; deniz değişmeksizin kalırdı; onun hâlâ aynı deniz olduğunu duyumsardık. Böylelikle boyutlarıyla da, sürekli büyümek ve deniz kadar büyük olmak isteyen, bunu başarmak yolunda giderek daha çok insanı içine alan kitle için bir model işlevi görür. “Okyanus” sözcüğü, denizin vakur itibarının nihai ifadesidir. Okyanus evrenseldir, her yere ulaşır, bütün karalara değer; eski insanlar dünyanın okyanusun üzerinde yüzdüğüne inanırlardı. İlk ve son kez okyanusu doldurmak mümkün olsaydı, kitlenin kendi doyumsuzluğuna, giderek daha çok, daha çok insanı içine almak anlamına gelen o en derin ve karanlık dürtüsüne ilişkin hiçbir imgesi kalmazdı. Okyanus, kitlenin gözlerinin önünde, evrenselliğe doğru kendi zaptedilemez itkisinin mitsel doğrulanışı olarak uzanır.

Demek ki denizin duyguları değişebilir: yatışabilir, tehdit edebilir ya da fırtınalar halinde patlayabilir. Ama o hep oradadır. Onun nerede olduğu bilinir; açık ve barizdir; daha önce hiçbir şeyin bulunmadığı bir yerde aniden belirmez. Aç bir kurt gibi olmadık yerden insanın üstüne atlayan ve bu yüzden her yerde beklenebilen ateşin gizeminden ve birdenbireliğinden yoksundur. Deniz yalnızca var olduğu bilinen yerde beklenebilir.

Gene de denizde bir gizem, birdenbirelikte yatan bir gizem değil de, içerdikleri ve üzerini örttükleriyle ilgili bir gizem vardır. İçini dolduran yaşam, bariz değişmezliği kadar onun parçasıdır. Yüceliği, içerdikleriyle, içinde gizlenen çok sayıda bitki ve hayvanla zenginleşir.

Denizin iç sınırları yoktur, halklara ya da ülkelere ayrılmamıştır. Her yerde aynı olan bir *tek* dili vardır. Bu nedenle onun dışında tutulabilecek bir tek insan yok gibidir. Bildiğimiz herhangi bir kitle türüne tam olarak denk düşemeyecek kadar kapsayıcıdır, ama durulmuş insanlığınimgesidir de; bütün yaşam onun içine akar ve o bütün yaşamı içerir.

Yağmur

Dünyanın her yerinde, özellikle de nadir görüldüğü yerlerde, *yağmur,* yağmadan önce bir bütün olarak duyumsanır. Bir bulut olarak yaklaşıp gökyüzünü kaplar; yağmur yağmadan önce hava kararır ve her şey griliğe boğulur. O sırada, yağmur boşalmak üzereyken, gerçekten yağdığı zamankinden daha çok bir bütün olarak duyumsanır; çünkü çoğu zaman şiddetle hasreti çekilmiştir ve kelimenin tam anlamıyla hayati önemi olabilir. Ancak duasına çıkıldığında bile her zaman ortaya çıkmaz; büyü yardıma çağrılır; yağmuru çekmenin çok ve çeşitli yöntemi vardır.

Yağmur damlalar halinde yağar. Pek çok damla vardır; bunlar görülebilir; hareketlerinin yönü de tek tek fark edilebilir niteliktedir. Bütün dillerde yağmurun yağmasından *düşmek* diye söz edilir. Yağmur paralel çizgiler olarak görülür ve düşen damlaların sayısı yönlerinin birörnekliğini vurgular. İnsanı düşüşten daha fazla etkileyen başka hiçbir hareket yoktur; düşmeyle karşılaştırıldığında diğer bütün hareketler önemsiz ve ikincil görünür. Çok erken çağlardan itibaren düşmek insanın en korktuğu şeydir, insanın hayatta, karşısında savunmaya geçtiği ilk şeydir. Çocuklar düşmemeyi yavaş yavaş öğrenirler; düşmek belirli bir yaştan sonra, aptalca ve tehlikeli olur. İnsanın tersine, yağmur düşmesi *gerekendir* ve bu kadar sık ve bu kadar çoğulluk içinde düşen başka hiçbir şey yoktur.

Düşüşün ağırlığının ve sertliğinin düşen damlaların sayısıyla azalması olasıdır. Damlaların yere çarpışı işitilebilen hoş bir ses çıkarır. Damlalar cildin üzerinde hissedilebilir; bu da hoş bir duygudur. En azından üç duyu, görme, işitme ve dokunma, yağmurun deneyimlenmesinde yer alır ve bütün duyular için yağmur çoğul niteliklidir. İnsanın kendisini yağmurdan koruması kolaydır. Ancak nadiren ciddi bir tehlike oluşturur; çoğunlukla yararlı ve bütün insanları saran yoğun bir şeydir yağmur.

Yağmur damlalarının yarattığı etkide bir aynılık vardır. Düşüşlerinin paralel çizgiler halinde oluşu, gerek seslerinin gerekse cilt üzerinde bıraktıkları ıslaklığın birörnekliği, bu aynılığı vurgulamaya hizmet eder.

Yağmurun yoğunluğu değişkendir. Yağmur şiddetli ya da hafif olabilir; düşen damlaların sayısı da dalgalanmalar gösterir. İnsan hiçbir şekilde

giderek artacağına güvenemez; tersine sona ereceğini ve damlaların toprakta iz bırakmadan yok olacağını bilir.

Yağmur bir kitle simgesi olduğunda, ateş'te olduğu gibi öfke ve karşı konulmaz artış aşamasını temsil etmez. Deniz kadar sabit de değildir ve nadiren *deniz* kadar sonu gelmez bir nitelik taşır. Yağmur deşarj anındaki kitledir ve kitlenin çözülmesini temsil eder. Zamanı gelince bulutlar yağmurun içinde çözünür; damlalar düşer; çünkü artık bir arada duramazlar ve tekrar birleşip birleşmeyecekleri ya da ne zaman birleşecekleri açıkça belli değildir.

Nehir

Bir nehrin en çarpıcı yanı yönüdür. Nehir, hareketsiz kıyılar arasında hareket eder ve bu da akışı sürekli görünür kılar. Sularının durup dinlenmeden kesintisiz akışında, ana yönünün -ayrıntıda değişse bile- belirliliğinde, denize doğru hareketinin kararlılığında, diğer, küçük akarsuları yutuşunda, bunların hepsinde tartışmasız kitle-benzeri bir nitelik vardır. Böylelikle nehir kitlenin genel olarak simgesi değilse de, bazı kitle biçimlerinin simgesi olmuştur. Nehrin eni sınırlıdır; belirsiz boyutlarda ya da beklenmedik bir şekilde genişleyemez. Bu yüzden bir kitle simgesi olarak kullanılması bir ölçüde yalnızca eğreti kalır. Gösteri alaylarını temsil eder; kaldırımlardan izleyenler, nehrin akışının somut sınırlarını oluşturan kıyılarındaki ağaçlar gibidir. Büyük şehirlerdeki gösterilerin de nehir benzeri nitelikleri vardır: Yan kollar çeşitli yörelerden gelip ana akıntıyı beslerler. Nehirler özellikle kitlenin halihazırdaki biçimini edinmeden önceki zamanının simgesidir. Nehir ateşin bulaşıcılığından ve denizin evrenselliğinden yoksundur. Ama bunların yerine sonu gelmez gibi görünen ve beslenmediği hiçbir an olmadığı için ta baştan beri var olan bir hıza sahiptir. Bu yüzden bazen hedeflerinden çok kaynakları açısından ciddiye alınır.

Nehir vakur, kendisini teşhir eden kitledir. Bu nokta yön unsuru kadar önemli görülür. Kıyışız nehir yoktur; kenarlarındaki yeşillik insanlardan oluşan bir patika gibidir. Gösteri alayları ve göstericiler gibi bütün nehir benzeri oluşumlar, *görülmek* isterler. Olabildiğince uzak mesafeye uzanarak ve kendilerini olası en kalabalık seyirci kitlesine sunarak, yüzeylerinin olabildiğince büyük kısmım gösterirler. Takdir edilmek ya da kendilerinden korkulmasını isterler. Eğreti bir hedefleri vardır, ama bu o kadar da önemli değildir. Önemli olan, onları hedeflerinden ayıran mesafedir, geçmek zorunda oldukları caddenin uzunluğudur. Bu gösterilere katılanların yoğunluğunun çok büyük olması gerekmez. Yoğunluk izleyiciler arasında daha yüksektir. İzleyicilerle gösteriye katılanlar arasında, iki yılan arasındaki aşk oyununa benzeyen özel bir ilişki gelişir; biri diğerinin kolları arasından yavaşça ve nazikçe sıyrılır.

Elbette büyüme nehrin kaynağında ve yalnızca belli yan kollar aracılığıyla belirlenir. Bir nehir, suyun yanı sıra daha pek çok farklı şeyi sürükler; sürükledikleri şeylerle görüntüsü, devasa su yüzeyinde gözden kaybolan gemilerle değişen denizin görüntüsünden çok daha etkili bir biçimde değişir.

Toparlayacak olursak, nehrin yalnızca sınırlı bir kitle simgesi olduğunu ve bu bakımdan ateşten, denizden, ormandan ya da ekinlerden farklılık gösterdiği sonucuna varabiliriz. Nehir, patlama ve deşarj *öncesinde,* hâlâ denetim altında olan bir hareketin simgesidir; patlama ve deşarjın kendisinden çok tehdidini içerir. Nehir *yavaş* kitlenin simgesidir.

Orman

Orman insandan daha *yüksektir.* Etrafı çevrili olabilir, her türden çalıyla kaplanarak aşın büyümüş olabilir; içine girilmesi zor olabilir; bir uçtan diğerine geçmek daha da zor olabilir, ama orman gerçek bir yoğunluk taşır. Onu orman yapan, bu yoğunluğu yaratan yapraklandır; yapraklar da başımızın üstünde dururlar. Birbirine sarılmış tek tek ağaçların yaprakları yekpare bir çatı oluşturur, ışığı engelleyen ve kapsamlı bir gölge yaratan işte bu yapraklardır.

İnsan bir ağaç gibi dimdik durur ve kendisini diğer ağaçların arasına sokar. Ama ağaçlar insandan daha uzun boyludur ve insan onlara bakmak için başını yukarıya kaldırmak zorundadır. İnsanın çevresindeki, başka hiçbir doğal fenomen her daim insanın üstünde, aynı zamanda ağaç kalabalığı kadar yakın ve çoğul nitelikte değildir. Çünkü bulutlar geçip gider, yağmur buharlaşıp uçar, yıldızlar da uzaktadır. İnsanı yukarıdan etkileyen bütün doğal fenomenler içinde hiçbiri ona orman gibi her daim yakın değildir. Ağaçların tepeleri erişilebilirdir; ağaçlara tırmanılabilir, meyveleri toplanıp aşağıya indirilebilir; çünkü insanlar onları yiyerek yaşamıştır.

Orman insanın bakışlarını kendi büyüme yönüne çeker. Orman düzenli olarak yukarıya doğru büyür; ağaçları yaklaşık olarak eşittir; aslında bu eşitlik yalnızca yönlerindeki birörneklikten ibarettir. İnsan bir kez ormana girdi mi kendisini bir barınakta hisseder. İnsan ormanın en büyük yoğunluğa sahip olduğu, büyümenin devam ettiği tepe noktasında değildir. Tersine, yoğunluk başının üstündedir ve onu korur. Böylelikle orman *saygıyla karışık korku* duygusunun ilk imgesidir. İnsanları, başlarının üstündeki koruma karşısında duyduktan şükranla yukarıya bakmaya zorlar. Yukarıya doğru, ağaçlara bakmak, genel olarak yukarıya bakma haline gelir. Orman insanı kilisede olma hissine, sütunların ve kolonların arasında, Tanrı’nın huzurunda durmaya hazırlar. Orman son derece ahenklidir ve bu yüzden de bir kubbenin eğiminin en mükemmel ifadesidir; tıpkı pek çok ağacın gövdesinin yüce ve bölünemez bir bir’lik içinde iç içe geçmeleri gibi.

Ormanın hiç de daha az önemli olmayan bir başka yönü çoğul hareketsizliğidir. Her bir ağaç gövdesi toprağa kök salmıştır ve dışarıdan gelecek hiçbir tehdit onu yerinden kıpırdatamaz. Direnci mutlaktır, bir milim bile kıpırdamaz. Kesilip devrilebilir, ama kaydırılamaz. Bu yüzden orman, hiçbir koşulda kaçmayan, belirli bir konum almış ve bir karış toprak vermeden önce son adamına kadar öldürülmesi gereken bir *ordu* simgesi olmuştur.

Ekin

Ekin, birçok bakımdan, indirgenmiş ve boyun eğdirilmiş bir ormandır. Daha önce orman bulunan bir yerde yetişir ve asla çok yüksek olmaz. İnsanın eseridir ve bütünüyle onun iktidarı altındadır. İnsan onu eker, biçer ve eski ritlerle büyümesine katkıda bulunur. Ekin bir ot kadar esnektir ve her rüzgârın etkisine açıktır. Başak sapları rüzgârla sallanır; bütün tarla eşzamanlı olarak eğilir. Fırtınalarda tamamen yere yapışır ve uzun süre orada öylece kalır. Ama tekrar dikilmesini sağlayan gizemli bir yeteneği vardır ve çok kötü hırpalanmadığı sürece, bütün bir tarla birdenbire tekrar dikilir. Başaklar ağır başlar gibidir; rüzgâra göre ya insana başıyla selam verir ya da başını başka tarafa çevirir.

Ekin çoğunlukla insandan kısa boyludur, ama boyu insanınkini aştığında bile insan onun efendisi olarak kalır. Ekinler büyürken ve ekilirken birlikte oldukları gibi kesilirken de bir aradadırlar. İnsanoğlunun kendisi için kullanmadığı samanlar bile tüketilinceye kadar bir arada kalırlar. Ancak birlikte ekilen biçilen, harman edilen ve ambarlanan ekinin akıbetindeki aynılık çok daha çarpıcıdır! Buğday büyürken, aynı noktada kök salar; hiçbir başak diğerlerinden ayrılamaz. Birinin başına gelen diğerlerinin de başına gelir. Başakların, insanlar arasındaki kadar olmasa da büyüklükleri değişir. Bir ekin tarlası bir bütün olarak boy bakımından genellikle birörnektir. Rüzgârla coştukları zamanki ritimleri yalın bir dansın ritmini andırır.

İnsanlar ölüm karşısında eşit olduklarını açıkça ekin imgesinde görürler. Ama ekinler eşzamanlı olarak kesilirler ve bu da akla oldukça özgül bir ölümü getirir: savaşta rastlanan yaygın ölümü, sıra sıra insanların tümünün yere yıkılmasını. Ekin tarlası, savaş alanıdır.

Ekinlerin esnekliği boyun eğme olur. Direnç fikrim kavramaktan aciz, sadık tebaanın bir araya gelmesine benzer. Ürkmüş bir biçimde sadakat göstererek, her emre itaat ederek orada bekleşirler. Düşman gelince acımasızca ayaklar altına alınırlar.

Tohum yığınları sonunda dönüştüğü tahıl taneleri yığını kadar önemlidir. İster bire yedi ister bire yedi yüz versin, ürün yığını tohum yığınından kat

kat büyüktür. Büyüyerek ve bir arada durarak artar ve bu artış onun lütfudur.

Rüzgâr

Rüzgârın şiddeti çeşitlilik gösterir ve şiddeti değiştikçe sesi de değişir. Yüksek ya da alçak sesle inleyebilir ya da sızlanabilir; çıkaramayacağı çok az ses vardır. Böylece, diğer doğal fenomenler hayatiyetlerini kaybettikten çok sonra bile, canlı bir şey olarak insanları etkiler. Sesinden başka, rüzgârın en çarpıcı özelliği yönüdür; rüzgâra adını verebilmek için hangi yönden estiğini bilmek gerekir. İnsan bütünüyle havayla çevrili olduğundan, rüzgârdan aldığı darbeler kendine özgü bir biçimde fiziksel bir şey olarak hissedilir. İnsan kendini bütünüyle rüzgârın içinde hisseder; rüzgâr her şeyi kendine toplar ve fırtınada ele geçirdiği her şeyi beraberinde sürükler.

Rüzgâr gözle görülemez; ama bulutlarda, dalgalarda, yapraklarda çimenlerde neden olduğu hareket, çoğulluğunu görünür kılar. *Vedalar*'ın ilahilerinde fırtına tanrıları ya da *Marutlar* her zaman çoğul olarak görünürler.

“Sayıları üç kere yedi ya da üç kere altı olarak ifade edilir... Yaşları aynı olan erkek kardeşlerdir, doğum yerleri ve evleri aynıdır... Marufların çıkardığı ses gök gürültüsü ve rüzgârların kükremesidir. Dağların sarsılmasına, ağaçların sallanmasına neden olurlar ve vahşi filler gibi ormanları yiyip yutarlar. Sıklıkla ‘şarkıcı’ olarak adlandırılırlar; rüzgârın şarkı söylemesi. Aslanlar gibi kudretli, saldırgan ve korkunçturlar; ama aynı zamanda çocuklar ya da danalar gibi oyuncudurlar da.”

Rüzgârla nefesin çok eskilere dayanan özdeşliği rüzgârın ne denli yoğun hissedildiğinin kanıtıdır; rüzgârda nefesin yoğunluğu vardır. Öte yandan gözle görülemez oluşu görünmez kitleleri ve elbette *ruhları* temsil etmesini sağlar. Görünmez kitleler fırtına gibi, vahşi bir kalabalık gibi kükreyerek gelir; ya da Eskimo Şamanı’nın aktardığı düşündeki gibi kaçış halinde ruhlardır.

Bayraklar görünür kılınmış rüzgârdır. Bayraklar bulutlardan kesilmiş, onlardan daha yakın, renkleri daha çeşitli, göndere çekilmiş ve sabit bir şekil verilmiş parçalar gibidir. Sallanırlarken gerçekten alımlıdırlar. Uluslar bayrakları, sanki rüzgâr parçalara ayrılabilirmiş gibi, üstlerindeki havanın kendilerine ait olduğunu işaretlemek için kullanırlar.

Kum

Kumun tartışmamızla ilgili çeşitli nitelikleri vardır, ama bunlardan ikisi özellikle önemlidir. Birincisi parçalarının küçüklüğü ve aynılığıdır. Bu aslında iki değil bir niteliktir, çünkü kum taneleri küçük olduklarından aynıymış gibi algılanırlar. İkincisi kumun sonsuzluğudur. Kum sınırsızdır; her zaman gözün görebildiğinden daha fazlası vardır. Küçük yığınlar halinde belirdiği yerlerde kum önemsenmez. Ancak sahillerde ya da çölde olduğu gibi tanelerinin sayısı sonsuz olunca kum gerçekten çarpıcıdır.

Kum sürekli yer değiştirir ve bu yüzden bir kitle simgesi olarak akışkan ile katı simgelerin arasında yer alır. Kum deniz gibi dalgalar oluşturur ve bulutlar halinde yükselir; *toz* incelmiş kumdur. Kumun düşman ve saldırgan nitelikli bir şey olarak insanın karşısına çıkması, tehlike oluşturması da önemlidir. Sayılamayacak kadar çok, homojen parçacıklardan oluşan çölün tekdüzeliği, göz alabildiğine uzanması ve yaşamdan yoksun olması neredeyse yenilmez bir güç olarak insanın karşısında yer alır. Kum tıpkı denizin yaptığı gibi insanı boğar; ancak bunu denizden daha haince yapar, çünkü daha yavaştır.

İnsanın çöldeki kumla ilişkisi onun giderek artan bir güçle minik düşmanlardan oluşan dev sürülere karşı sürdürdüğü mücadeleyi akla getirir. Kumun yıkıcı özelliği çekirgelere bulaşmıştır. Çekirgeler, kum gibi bitki örtüsünü kurutur ve ekip biçen biri olarak insan çekirgelerden kumdan korktuğu gibi korkar; çünkü bunlar arkalarında bir çöl bırakırlar.

Kumun nesillerin simgesi olması çok şaşırtıcıdır. Böyle bir simgenin pek çok örneği İncil’de bulunabilir ve bu gerçek, insanın çok sayıda torununun olmasını şiddetle arzuladığını kanıtlar. Burada vurgu birincil olarak nitelik üzerinde değildir. İnsanların bir alay kuvvetli ve dimdik oğullarının olmasını diledikleri doğrudur, ama daha uzak bir gelecek, yani nesillerin yaşamının toplamı için bundan daha fazlasını isterler. Zürriyetlerinin bir kitle olmasını isterler; bildikleri en geniş, en sınırsız ve en sayılamaz kitle kumun oluşturduğu kitledir. Yeni nesillerin bireysel niteliğinin ne kadar önemsiz olduğu Çinlilerin benzer bir simgesinde görülebilir. Çinliler yeni nesilleri çekirge sürüsüyle bir tutarak sayılarını ve iç tutunumlarını insanın zürriyeti için bir model olarak yüceltirler.

Zürriyet için İncil’in kullandığı bir başka simge de yıldızlardır. Yıldızların da temel niteliği, sayılamayacak kadar çok olmalarıdır. Incil’de tek ve özel nitelikli yıldızların parlaklığından söz edilmez. Burada önemli olan yıldızların kalıcılığıdır; asla yok olmamaları, her zaman orada olmalarıdır.

Yığın

İnsanların oluşturduğu bütün yığınlar, bir araya toplanmış şeylerden oluşur. Meyve ya da tahıl yığınının bir'liği bir faaliyetin sonucudur. Bunların toplanmasıyla ya da hasadıyla pek çok el meşgul olmuştur. Bu ürünler belirli bir mevsime bağlıdır ve mevsimlerin öylesine belirleyici önemleri vardır ki yılın bölümlere ayrılmasının en eski tarihlisi bunlardan türetilmiştir. İnsanlar toplamayı başardıkları çeşitli yığınlar nedeniyle duydukları coşkuyu şölenlerle kutlarlar. Bu yığınları gururla sergilerler ve şölenler çoğunlukla bunların etrafında düzenlenir.

Toplanan şeylerin hepsi aynı türden meyve ya da tahıldır. Bunlar olabildiğince yakın bir şekilde üst üste yığılırlar; bu ürünlerden ne kadar çok varsa ve yığın ne kadar yoğunsa, o kadar iyidir. Yığın ellerinin altında olduğundan, uzaklardan alınıp getirilmesine gerek yoktur. Yığın büyük olmalıdır ki insanlar onunla övünebilsinler. Ancak yeterince büyükse, uzun süre hepsine yetebilir. İnsanlar bu yığınlar için gereken şeyleri toplamaya alışır alışmaz, bu yığınları daha da büyütmeye devam ederler. En bereketli hasadın yaşandığı yılları anımsamaya bayılırlar ve yıllıklar tutulmaya başlanır başlanmaz bunlar saadet yılları olarak kaydedilir. Hasatlar yıldan yıla ve bölgeden bölgeye birbiriyle yarışırlar. ister cemaate ister tek tek bireylere ait olsunlar, ürünlerin oluşturduğu yığınlar korunması ve değer verilmesi gereken örnekler olarak görülürler.

8u yığınlardaki ürünlerin, bazen özel durumlarda hızla, bazen de ihtiyaca göre yavaşça kullanıldığı doğrudur. Varlıklarını koruduktan süre sınırlıdır. Azalma fikri bunlarda ta başından beri vardır ve yeniden bir araya toplanmaları mevsimlerin ritmine tabidir. Hasadın bütünü ritmik bir yığma işinden ibarettir ve şölenler bu ritme uygun olarak kutlanır.

Taş yığınları

Ne var ki bütünüyle farklı türden, yenebilir olmayan yığınlar da vardır. Taştan yapılan yığınlar bu türdendir; onları parça parça alıp götürmek zordur. Taş yığınları uzun süre, sonsuz uzun bir süre dayanmaları için yapılır; asla küçülmemeli her zaman oldukları gibi kalmalıdırlar. Bu yığınların gideceği yer insanların mideleri olmadığı gibi, içinde sürekli yaşanmaz da. En eski biçiminde her bir taş *ayrı ayrı* yığına katkıda bulunmuş olan insanın yerine geçer. Daha sonraları tek tek taşların büyüklüğü ve ağırlığı artar ve her biriyle ancak bir arada çalışan bir grup insan başa çıkabilir. Bu gibi anıtlar farklı şeyleri temsil edebilir, ama her bir anıt sayısız zor yolculuğun yoğunlaştırılmış çabasını içerir. Bazen bu anıtların nasıl, olup da dikildiği bir sırdır ve açıklanması çok zordur; taşın getirildiği kaynak ne kadar uzaksa bu anıtın yapımında çalışanların tahmini sayısı o kadar büyüktür ve bu anıtların daha sonraki nesiller üzerindeki etkisi de bir o kadar güçlüdür. Bu anıtlar pek çok insanın ritmik çabasını temsil eder; bu insanlardan geriye yok edilemez anıtlardan başka hiçbir şey kalmamıştır.

Hazine

Hazine, diğer yığınlar gibi, bir araya getirilmiş bir şeydir. Ancak, meyve ve tahılın tersine yenmez ve bozulmaz birimlerden oluşur. Önemli olan bu birimlerin her birinin özel bir değerinin bulunmasıdır, insanları bir hâzineyi biriktirmeye iten yalnızca bu değerin kalıcılığına duydukları güvendir. Biriktirilmiş hazine bozulmadan çoğalmaya bırakılmış bir yığındır. Hâzinenin ait olduğu insan güçlü biri olabilir; ama onu soyacak, onunla eşit güce sahip bilileri her zaman vardır. Hazinenin sahibine kazandırdığı itibar beraberinde tehlike de taşır; hazineler uğruna kavgalar ve savaşlar çıkmıştır ve hâzineleri daha küçük olsaydı pek çok insan daha uzun yaşayabilirdi. Hâzinelerin gizli tutulması bu ihtiyaçtan kaynaklanır. Hâzinenin kendine özgü niteliği, yayması gereken ihtişamla, korunması için gereken gizlilik arasındaki gerilimde yatar. Sayma, *sayıların arttığını* görme şehveti büyük oranda hâzineden türer ve bu konuda en anlaşılabilir düzeye gelir. Arzulanan sonucun olası en yüksek sayı olduğu diğer hiçbir rakamsallaştırma -örneğin hayvanların ya da insanların sayılması- sayılabilen birimlerle aynı yoğunluğu paylaşmaz. Hâzinesini gizlice sayan mal sahibi imgesi insanlığın zihnine kazınmıştır; kendileri için bir hazine keşfetme umutları da yok edilemez; bu hazine o kadar iyi saklanmıştır ki saklandığı yerde unutulmuştur ve artık hiç kimseye ait değildir. Disiplinli ordular yozlaşıp hâzineye duydukları açgözlülüğe yenilmişlerdir ve bu yüzden pek çok zafer yenilgiye dönüşmüştür. Bir ordunun savaştan önce bile bir hazine avcıları grubuna dönüşümü Plutark’ın Pompey’in yaşamını anlattığı eserde betimlenmiştir.

> “Pompey donanmasını Kartaca yakınlarında karaya çıkarır çıkarmaz, düşmanlarından 7000’i ayrılıp ona katıldı. Kendi ordusu tam olarak altı lejyondan oluşuyordu. Söylendiğine göre burada Pompey’in başına oldukça saçma bir şey gelmiş. Görünüşe göre'askerlerinden bazıları saklı bir hâzineye rastlamış ve kayda değer miktarda para ele geçirmiş. Bu öykü gemide duyulunca ordunun geri kalanı o yerin, bolluk zamanında Kartacalılar tarafından gömülmüş paralarla dolu olduğu fikrine kapılmış. Böylece Pompey, hepsi hazine aramakla meşgul olan askerleriyle günlerce hiçbir şey yapamamış. Bu binlerce adamın hep birlikte toprağı kazıp altüst ettiklerini görünce gülüp geçmiş. Sonunda hepsi bu işten usanarak Pompey’e gelip kendilerini nereye isterse götürebileceğini ve aptallıklarının cezasını çoktan çektiklerini söylemişler.”

Ancak, gizli oldukları için karşı konulmaz olan yığınlar ve hâzinelerden ayrı olarak, gönüllü vergi gibi, bir ya da bir iki kişinin eline geçeceğine inanılan ve gayet açık bir biçimde toplanmış olan başkaları da vardır. Bu gruba her türden piyango girer; piyangolar hızlı hazine birikimidir. Sonuçların açıklanmasından hemen sonra, bunların talihlilere devredileceği bilinir. Bu talihlilerin sayısı ne kadar azsa, hazine o kadar büyüktür ve bu yüzden çekiciliği de o kadar fazladır.

Bu gibi olaylarda insanları bir araya getiren açgözlülük, hâzineyi oluşturan birimlere duyuları mutlak bir güveni varsayar. Bu güvenin kuvvetini daha da abartmak mümkün değildir. İnsan kendisini para biriminin değeriyle özdeşleştirir; buna düşürülen kuşku ona hakarettir ve bu güven sarsılırsa, kendine duyduğu güven de sarsılır. Para biriminin değerinin azaltılmasıyla kendini hafife alınmış, aşağılanmış hisseder. Bu süreç hızlandırılır ve *enflasyon* baş gösterirse, kendilerini, kaçış kitleleriyle eşitlenebilecek oluşumların içinde bulana kadar değerini kaybetmiş *insanlar* olurlar. İnsanlar ne kadar kaybederlerse ortak yazgılarında o kadar birleşirler. Kendileri için bir şeyler kurtarabilecek kadar talihli olan çok az kişide baş gösteren panik, paralarından mahrum edilerek eşitlenmiş bütün diğerleri için kitlesel kaçışa dönüşür. Daha ilerideki bir bölümde, özellikle günümüzde ölçülemeyecek kadar büyük ve tarihi önem taşıyan bu olgunun sonuçlarından söz edilecektir.

Sürü

SÜRÜ: SÜRÜ TÜRLERİ

Sözcüğün modern anlamıyla kitle kristalleri ve kitleler, hâlâ aynı olan daha eski bir birimden türemiştir. Bu birim *sürüdür*.[16] On ya da yirmi kişilik güruhlar halinde dolaşan küçük hordalar arasında sürü, komünal heyecanın ortak ifadesidir.

Sürünün karakteristik özelliği büyüyememesi olgusudur. Etrafı boşlukla çevrilidir ve kelimenin tam anlamıyla ona katılabilecek hiç kimse yoktur. En yakıcı dileği *daha fazla sayıda* olmak olan, heyecan içinde bir grup insandan oluşur. Avlanma ya da kavga olsun, birlikte yaptıkları her ne ise daha fazla sayıda insanla birlikte yapmaları çok daha iyi olur. Bu kadar az kişiden oluşan bir grup için, sürüye dahil olan her bir insan ayrı, önemli ve vazgeçilmez bir katkı anlamını taşıyacaktır. Bu insanın sürüye kattığı kuvvet, sürünün toplam kuvvetinin onda ya da yirmide biri kadar olabilir. İşgal ettiği konum hepsi için kazançtır; bugün hemen hemen hiçbirimiz için olmadığı bir biçimde, grup ekonomisi içinde hesaba katılır.

Bir birey zaman zaman grubun içinden çıkan ve bir'lik duygusunu en kuvvetli biçimde ifade eden sürünün içinde, kendini asla, modern insanın günümüzdeki bir kitlede kendini kaybettiği gibi bütünüyle kaybetmez. Sürünün değişen düzeni içinde, dans ederken ve sefere çıkarken, birey kendini tekrar tekrar sürünün *kenarında* bulacaktır. Sürünün ortasında da olabilir; o zaman hemen sonra kenarında bulur kendini; ya da önce kenarında sonra tam ortasında da. Sürü ateşin etrafında bir çember oluşturduğu zaman, her insanın sağında ve solunda başkaları olacaktır ama arkasında hiç kimse olmaz; sırtı çıplaktır ve vahşi doğaya açıktır. Sürünün içindeki yoğunluk daima bir tür yanılsamadır. İnsanlar birbirlerine sımsıkı yaslanabilirler ve geleneksel ritmik hareketlerle bir kalabalık taklidi yapabilirler, ama onlar kalabalık değildir; birkaç kişidirler ve sayı olarak yoksun oldukları şeyi yoğunlukla telafi etmek zorundadırlar.

Kitlenin bildiğimiz dört temel niteliğinden ikisi, son derece hararetle arzulanıp taklit edilmesine rağmen, sürü söz konusu olduğunda en kurmaca olanlardır. Bu yüzden diğer iki nitelik gerçekte çok daha kuvvetli bir biçimde var olmalıdır. *Büyüme* ve *yoğunluk* yalnızca oynanır: *eşitlik* ve *yön*

gerçekten mevcuttur. Sürü konusunda insana çarpıcı gelen şey sapmaz yönüdür; eşitlik, sürüdeki herkesin aklım aynı amaca, belki öldürmek istedikleri bir hayvanın görüntüsüne takmış olduğu olgusunda ifadesini bulur.

Sürü birçok biçimde kısıtlanmıştır. Sürüde görece az insan bulunur ve bu insanlar birbirini iyi tanır. Bu insanlar her zaman birlikte yaşamışlardır, her gün görüşmüşlerdir ve pek çok ortak girişimde birbirlerini tam olarak değerlendirmeyi öğrenmişlerdir. Sürü kendisine yeni katılacakların olmasını bekleyemez; benzer koşullarda yaşayan insan sayısı çok azdır ve çok geniş bir alana dağılmıştır. Ama yine de sonsuz bir büyüme kapasitesine sahip olan kitleye göre bir bakımdan üstünlüğü vardır. Bütünüyle, birbirini iyi *tanıyan* insanlardan oluştuğu için kötü koşullar nedeniyle dağılmış olsalar bile, her zaman yeniden sürü oluşturabilirler. Sürü devamlılığı umabilir; sürüyü oluşturan insanlar hayatta oldukları sürece sürünün varlığı garanti altındadır. Sürü, ritler ve törenler geliştirecektir; bunlarda yer alanların yeniden ortaya çıkması beklenir. Onlar nereye ait olduklarını bilirler ve yoldan çıkma konusunda akılları çelinemez. Bu gibi akıl çelmeler gerçekten de o kadar azdır ki bunlara taviz verme alışkanlığının gelişme şansı yoktur.

Ancak sürü büyüdüğünde, büyüme, ayrı ayrı çekirdeklerde ve katılanların karşılıklı mutabakatıyla gerçekleşir. İkinci bir gruptan oluşan sürü ilk sürüyle karşılaşabilir ve kavga etmezlerse eğer, geçici amaçlarla güç birliği yapabilirler. Ancak iki ayrı çekirdek olma bilinci her zaman korunacaktır. Birleşik eylemin heyecanı içinde bu bilinç ayrılığı ortadan kalkabilir, ama bu uzun sürmez. Her halükârda, payelendirme ya da diğer törenler sırasında bu bilinç ayrılığı yine ön plana çıkacaktır. Sürü hissi her zaman, bireyin sürüden ayrı olarak kendisine yönelik duygularından daha kuvvetlidir. Ortaklaşa yaşamın belirli bir düzeyinde sürünün ayrı çekirdekler halinde olma duygusu belirleyici ve sarsılmaz niteliktedir.

Burada bilerek, kabile, aşiret, klana ilişkin alışılmış kavramların hepsinin karşısına, farklı türden bir birim, sürü birimi koyuyorum. Bu iyi bilinen sosyolojik kavramlar, önemli olsalar da, statik bir şeyi temsil eder. Bunun aksine, sürü, bir *eylem* birimidir ve dışavurumları da *somuttur.* Kitlelerin, davranışlarının kökenlerini araştırmaya sürüden başlamalıyız. Sürü, kitlelerin en eski ve en kısıtlı biçimidir; sürü modern anlamdaki kitle bilinmeden önce de varolagelmiştir. Sürü, on binlerce yıl içinde, kolayca kavranabilecek çeşitli biçimlerde ortaya çıktı; öyle etkili bir gücü vardı ki

bu sürünün izleri her yerde, hatta bizim bütünüyle farklı olan dünyamızda bile bulunur, doğrudan sürüden türemiş oluşumlar hâlâ mevcuttur.

Çok erken devirlerden itibaren sürünün *dört* farklı biçimi ya da işlevi olmuştur. Bunların hepsinde geçici bir şeyler vardır ve her biri kolayca diğerine dönüşebilir, ama öncelikle birbirlerinden hangi bakımlardan *farklılık* gösterdiklerini belirlemek önemlidir. En gerçek ve doğal sürü, sürü sözcüğünün türediği *avcı* sürüsüdür. Nerede yalnızca tek bir insan tarafından ele geçirilemeyecek kadar kuvvetli ve tehlikeli bir hayvanı hedefleyen bir sürü varsa, bu bir avcı sürüsüdür. Bir de, ne zaman kitlesel bir av olasılığı oluşsa, bunun olabildiğince azını elden kaçırmak için avcı sürüsü gereklidir. Katledilen hayvan çok büyükse, örneğin balina ya da filse, bu hayvanın boyutları, bu hayvan aslında bir ya da iki kişi tarafından vurulmuş olsa bile, taşınıp bölünmesi için birlikte çalışan çok sayıda insanı gerektirebilir. Böylelikle avcı sürüsü *paylaştırma* aşamasına girer. Paylaştırmanın ille de avlanmadan sonra yapılması gerekmez; ama bu iki aşama ya da durum, yakından bağlantılıdır ve birlikte incelenmelidir. Her ikisinin de nesnesi *avdır.* İster canlı ister ölü olsun, tek başına bu hayvan, bu hayvanın doğası ve davranışları, onu hedef kılarak oluşan sürünün davranışlarını da belirler.

İkinci tür sürü, *savaş sürüsüdür,* bunun avcı sürüsüyle ortak pek çok yanı vardır; hatta avcı sürüsüyle pek çok geçiş durumları açısından ilintilidir. Savaş sürüsü ikinci bir insan sürüsünün varlığını gerektirir; savaş sürüsü karşıt sürü henüz oluşmamışsa bile, her zaman düşman olarak gördüklerine cephe alır. Daha erken dönemlerde savaş sürüsünün nesnesi sıklıkla tek bir canlı, intikam alınması gereken bir insandı. Kurbanını *bilmesindeki* kesinlik bakımından savaş sürüsü bilhassa avcı sürüsüne yakınlaşır.

Üçüncü tür *yas sürüsüdür.* Bu tür sürü, grubun bir mensubu ölüm nedeniyle gruptan kopup ayrıldığında oluşur. Grup küçük olduğundan kaybettiği kişinin yerinin doldurulamaz olduğunu hisseder ve bu olay vesilesiyle bir sürü olarak birleşir. Birincil meselesi, ölmekte olan insanı alıkoymak veya bu adam tamamen yok olmadan, onun yaşamından kendi bedenine katabileceği kadarını kapmak olabilir; ya da kendisi öldükten sonra yaşayanlara düşman olmasın diye ölmekte olanın ruhunun teveccühünü kazanmak isteyebilir. Her halükârda, bu tür bir eylemin zorunlu olduğu duyumsanır, hiçbir yerde bundan bütünüyle vazgeçen hiçbir insan yoktur.

Dördüncü olarak, bütün çeşitliliğine karşın, ortak bir niteliği olan çeşitli fenomenleri özetleyeceğim. *Artış sürüleri,* grubun kendisinin, ya da ister bitkiler ister hayvanlar olsun, grubun ilintili olduğu canlıların sayısı *daha fazla* olsun diye oluşur. Kendilerini, belirli bir mitsel önemin atfedildiği danslarla açığa vururlar. Diğer sürüler gibi, artış sürüleri de insanların bir arada yaşadığı her yerde bulunur; dile getirdikleri ise her zaman grubun sayısından duydukları tatminsizliktir. Modern kitlenin en temel niteliklerinden biri olan büyüme niyeti çok önceden, kendileri büyüme kapasitesine sahip olmayan sürülerde ortaya çıkar. Büyümeye zorlamak için yapılan ritler ve törenler vardır; bunların etkililiği konusunda kim ne derse desin, zaman içinde büyük kitlelerin oluşumu sonucunu verdikleri olgusu ortadadır.

Bu dört tür sürünün ayrıntılı olarak incelenmesi, insanı şaşırtıcı sonuçlara götürmektedir. Dördü de diğeri yönünde değişme eğilimi taşımaktadır; sürülerin bu dönüşümü kadar öğretici başka bir şey yoktur. Çok daha büyük kitledeki değişkenlik, bu küçük ve görünüşte çok daha katı oluşumlarda bile görülebilir. Bu küçük kitlenin geçirdiği başkalaşımlar çoğu zaman alışılmamış dini fenomenlere yol açar. Avcı sürülerinin, yas sürüleri şeklinde nasıl değiştiğini; bu işlemin etrafında özel mit ve kültlerin nasıl oluştuğunu göstereceğim. Bu gibi durumlarda yas tutanlar kendilerinin avcı olduklarının unutulmasını isterler. Uğruna feryat edip ağladıkları kurban, avın kanının dökülmesinden doğan suçluluk duygusundan arınmaya hizmet eder.

Bu daha eski ve daha kısıtlı kitle türü için “sürü” teriminin seçilmesi, insanlar arasındaki kökeninin, hayvanlar, birlikte avlanan hayvan sürüleri olduğunu bize anımsatmayı hedeflemektedir. İnsanların iyi tanıdığı ve kullandığı köpeklerin çoğunun türetilmiş olduğu kurtlar insanı çok eski tarihlerde etkilemişti. Çeşitli halklar arasında mitsel hayvanlar olarak kabul edilmeleri, kurt-adam kavramı, kurt kılığına girmiş insanların diğer insanlara nasıl hücum edip parçaladığını anlatan öyküler, kurtlar tarafından büyütülmüş çocuk efsaneleri, bunların hepsi ve başka pek çok veri kurdun insana ne kadar yakın olduğunu kanıtlamaktadır.

Birlikte ava çıkmak için eğitilen av köpeği sürüsü, bu eski bağıntının yaşayan hatırasıdır. İnsanlar kurtlardan çok şey öğrenmiştir. Kurt taklidi yapılan danslar vardır. Elbette başka hayvanlar da avcı halklar arasında benzer becerilerin gelişimine katkıda bulunmuştur. “Sürü” kelimesini

hayvanlar için olduğu kadar insanlar için de kullanıyorum; çünkü bu sözcük, birleşik ve kıvrak hareketi ve görünürdeki hedefin somutluğunu çok iyi ifade ediyor. Sürü, avını, avının kanını ve ölümünü ister. Peşinde olduğu şeyi ele geçirmek için kıvrak, kurnaz ve dayanıklı olmalı ve hedefinden saptırılmasına izin vermemelidir. Sürü hep bir ağızdan haykırışlarla kendi kendisini cesaretlendirir ve sürü elemanlarından her birinin sesinin toplamı olan bu gürültünün önemi yadsınamaz. Bu ses yükselip alçalabilir; ama süreklidir, tam saldın anında da mevcuttur. Sonunda ele geçirilip öldürülen av *bütün* sürü tarafından birlikte yenir. Âdete uygun olarak her üyeye bir pay düşer; hayvanlar arasında bile paylaştırmanın ilk adımları görülebilir. “Sürü” sözcüğünü sözünü ettiğim diğer üç temel oluşum için de kullanıyorum. Bunlara hayvanlar dünyasından bir model bulunmasının zor olduğu doğrudur; ama söz konusu işlemlerin somutluğunu, doğrudanlığını ve şiddetini ifade edecek daha iyi bir sözcük bilmiyorum. Almancada sürü karşılığı olan sözcük *Meute'*dur. Bu sözcük ortaçağ Latincesi’ndeki, hareket anlamına gelen *movita* sözcüğünden türemiştir. Eski Fransızcada *meute'ü*n iki anlamı vardır: “İsyan ya da ayaklanma” ve “av”. Bu anlamlarda insan unsuru hâlâ ön plandadır ve sürü sözcüğü de burada kastedilen anlamı tam olarak vermektedir.

AVCI SÜRÜSÜ

Avcı sürüsü bütün gücüyle, sonunda kendi bedenine katmak için öldürmek istediği canlıya doğru hareket eder. Bu hareketin sonu daima bir öldürme eylemidir; *ansızın* karşısına çıkmak ve *etrafını sarmak* bu sona götüren araçlardır. Avcı sürüsü bir tek büyük hayvanın ya da hep birlikte kaçan çok sayıda küçük hayvanın peşinden gider.

Av her zaman hareket halindedir ve kovalanması gerekir. Önemli olan sürünün hızıdır; kovalanan şeyi yorabilmek için ondan daha iyi koşabilmesi gerekir. Kovalananlar birden çoksa ve sürü bunların etrafım sarmayı başarırsa, kitlesel kaçışları paniğe dönüşür; avlanan hayvanların her biri düşman çemberinden kendi başına çıkmaya çalışır.

Avlanma geniş ve değişen bir alan üzerine yayılır. Kovalanan av tek bir hayvansa, bu hayvan bir ölüm-kalım mücadelesi içinde olduğu sürece, sürü *varlığını sürdürecektir.* Av sırasında heyecan giderek yükselir; avcıların haykırışları kana duydukları susuzluğu artırır.

Sürekli hareket halinde olan, gözden kaybolup birdenbire tekrar ortaya çıkan, sık sık kaybedilip yeniden aranması gereken, avcıların ölümcül niyetinden ya da kendi ölüm korkusundan asla kurtulamayan bir nesne üzerinde dikkatin yoğunlaştırılması bütün avcılar tarafından hep *birlikte* paylaşılır. Her avcının gözünün önünde aynı nesne vardır ve herkes aynı nesneye doğru hareket etmektedir. Sürüyle av arasında giderek azalan mesafe, sürüdeki avcıların *her biri* için azalmaktadır. Avın müşterek ve ölümcül bir nabzı vardır; bu nabız uzun bir süre atmaya devam eder, yer değiştikçe, avcı hayvana yaklaştıkça giderek daha da şiddetlenir. Bir kez av ulaşılabilir ve vurulabilir mesafeye gelince, avcıların her birinin onu öldürme şansı olur ve her biri bunu yapmaya çalışır. Avın peşinde koşanların mızrakları ve okları bir *tek* mahlukun üzerine yoğunlaşmıştır; bu oklar ve mızraklar, av sırasında ava yöneltilmiş doymak bilmez bakışların uzantısıdır.

Çünkü bu türden her sürecin doğal bir sonu vardır. Bir kez hedefine ulaştıktan sonra, sürü, tıpkı amacının kesinliği ve netliğinde olduğu gibi, ani bir değişime uğrar. Öldürme işi gerçekleştiği anda, sürünün öfkesi yatışır. Herkes birdenbire yere uzatılmış olan kurbanın etrafında kalakalır. Orada

bulunanlandan, avdan pay almaya hakkı olanlarla bir halka oluşturulur. Avlarını diri diri mideye indiren kurtlar gibi ava dişleriyle girişebilirler; ama insanlar bu bedene katma eylemini daha sonraya bırakırlar. *Paylaşma* barışçıl bir tarzda ve belirli kurallara göre yapılır.

Öldürme işi ister bir tek büyük hayvan ister çok sayıda daha küçük hayvan üzerinde gerçekleştirilsin, bir sürü tarafından yapılmışsa, av o sürünün bütün üyeleri arasında paylaştırılmalıdır. Bu paylaştırma işlemi, sürünün *oluşturulmasındaki* işlemin tam tersidir. Artık her insan kendisi için bir şey istemektedir; üstelik olabildiğince çok miktarda istemektedir. Paylaştırma işlemi, yasaya benzer bir şeyle kesin olarak düzenlenmemiş, yönlendirilmemiş, deneyimli insanlarca denetlenmemiş olsaydı, kaçınılmaz olarak kan dökülerek sona ererdi. *Paylaşım* yasası *en eski* yasadır.

Bu yasanın temel olarak farklı iki çeşitlemesi vardır. Birincisine göre, paylaştırma gerçek avcılar arasında yapılır; İkincisine göre ise avla ilgisi olmayan kadın ve erkekler de bu paylaştırmadan yararlanabilir. Paylaştırmaktan sorumlu olan, bu işlemin düzenli bir biçimde yapılıp yapılmadığını denetleyen kişinin, ilk başlarda bu görevden hiçbir çıkan olmazdı. Bu denetleyici, kimi Eskimo balina avcıları arasında görüldüğü gibi, şerefi uğruna kendi payından vazgeçebilir. Av üzerinde ortak mülkiyet hissi çok daha ileri gidebilir. Sibirya'daki Korjaklarda, ideal avcı kendi avından yararlanmak için herkesi davet eder ve kendisi arta kalanlarla yetinir.

Paylaştırma yasası karmaşık ve değişkendir. Avın en değerli parçası her zaman öldürücü darbeyi vuran insana verilmez. Bazen bu hak avı ilk gören insana aittir. Ama öldürme işleminin yalnızca uzak görgü tanıkları olanlar bile avdan pay talep edebilirler. Durum böyle olunca, izleyiciler bu zorlu işin ortakları sayılır; bunun sorumluluğunu paylaşırlar ve meyvelerinden de yararlanırlar. Bu aşırı uç ve pek de yaygın olmayan örneği, avcı sürüsünden yayılan bir'lik duygusunun gücünü göstermek için veriyorum. Paylaştırma işlemi nasıl olursa olsun, belirleyici iki faktör avın *tespit edilmesi ve öldürülmesidir.*

SAVAŞ SÜRÜSÜ

Avcı sürüsüyle savaş sürüsü arasındaki temel farklılık, avcı sürüsünün bir oluşumun yalnızca *yarısından* ibaret olmasında yatar. Sorun sadece heyecanlı bir grubun, cezalandırmak istediği tek bir insanın peşinde olmasıyla sınırlı olduğu sürece, avcı sürüsünü andıran bir oluşumdan söz ediyoruz demektir. Ancak av olan insan onu teslim etmek istemeyen ikinci bir gruptansa, bu durum hızla iki sürünün karşı karşıya geldiği bir vakaya dönüşür. Düşmanlar birbirinden çok farklı değildir. Hepsi insanoğlu, erkek ve savaşçıdır. Savaşın orijinal biçiminde düşmanlar birbirine o kadar benzer ki birini diğerinden ayırt etmek zordur.

Saldırı yöntemleri ve silahları üç aşağı beş yukarı aynıdır. Her iki taraf da vahşi ve korkutucu çığlıklar atarlar, karşılıklı *niyetleri* de aynıdır. Avcı sürüsü, bunun aksine, *tek taraflıdır.* Kovalanan hayvanlar insanların etrafını sarıp onları avlamaya çalışmazlar; kaçış halindedirler ve karşılık verirlerse, bu ancak öldürme anında gerçekleşir. Çoğu zaman kendilerini insana karşı savunabilecek durumda değillerdir.

Savaş sürüsünün şeklini belirleyen faktör, ortada, her ikisi de birbirine aynı şeyi yapmaya niyetlenmiş *iki* sürünün bulunmasıdır. Sürünün ikileşmesi kesindir ve iki sürü arasındaki bölünme, bir savaş durumu var olduğu sürece mutlak nitelikte kalır. Birbirlerine gerçekten ne yapmak niyetinde olduklarını anlamak için, aşağıdaki aktarımı okumak yeterlidir. Bu Güney Amerikalı bir kabile olan *Taulipangların* düşmanlan *Pishaukolara* karşı giriştiği seferin öyküsüdür. Aktarılanlar bir erkek Taulipangdan sözcüğü sözcüğüne alınmıştır ve savaş sürüsü hakkında bilinmesi gereken her şeyi kapsamaktadır. Anlatıcı bu maceradan büyük bir keyif almaktadır; konuyu içeriden, kendi açısından, korkunç olduğu kadar gerçek de olan bir tür çıplaklık içinde anlatır ve bu açıdan gerçekten de benzeri yoktur.

> “Başlangıçta Taulipang ve Pishauko arasında dostluk vardı. Sonra kadınlar konusunda tartışmaya başladılar. Önce Pishaukolar ormanda saldırdıkları yalnız bir Taulipangı öldürdüler. Sonra genç bir Taulipangı ve karısını öldürdüler, sonra ormanda üç Taulipangı daha öldürdüler. Böylece Pishaukolar giderek bütün Taulipang kabilesini ortadan kaldırmak istediler.

“Sonra Taulipangların savaş şefi Manikuza bütün adamlarını bir araya topladı. Taulipangın üç lideri vardı: büyük şef Manikuza ve biri küçük, tıknaz ama çok cesur bir adam, diğeri onun kardeşi olan iki yardımcı şef. Bir de Manikuza’nın babası olan eski şef vardı. Halkının arasında komşu kabile Arekuna’dan yine küçük ama çok cesur bir adam vardı. Manikuza, beş sukabağından yapılma kap dolusu mayalanmış kaşiri hamuru hazırlattı. Sonra altı kano yaptırdı. Pishaukolar dağlarda yaşıyorlardı. Taulipanglar yanlarına iki kadın aldılar; kadınların görevi evleri ateşe vermekti. Oraya gittiler ama hangi nehirden, bilmiyorum. Savaş bitene kadar hiçbir şey yemediler; ne biber, ne büyük balık, ne de av eti; yalnızca küçük balıklar yediler. Vücutlarını boyamak için boya ve beyaz kil de aldılar yanlarına.

“Pishaukolann yerleştikleri yere yaklaştılar. Manikuza, hepsinin orada olup olmadığını öğrenmek için Pishaukoların evine beş adam yolladı. *Hepsi oradaydı*. Bu, içinde çok sayıda insan bulunan, etrafı çitle çevrili büyük bir evdi. Gözcüler dönüp bu bilgiyi şefe verdiler. Sonra yaşlı adam ve üç şef kaşiriyi okuyup üflediler. Ayrıca boyayı, beyaz kili ve savaş sopalarını da okuyup üflediler. Yaşlı adamların yalnızca demir uçlu okları ve yayları vardı, ateşli silahları yoktu. Ötekilerin tüfekleri ve saçmalan vardı. Her birinin bir kese saçması ve altı kutu barutu vardı. Bunların hepsi de (büyünün gücüyle) okunup üflenmişti. Sonra alınlarından başlayarak üste kırmızı, altına beyaz bir çizgi sürerek bütün yüzlerini boyadılar. Savaşçılar birbirini tanıyabilsinler diye göğüslerine üç kalın çizgi çektiler; üste kırmızı, altına beyaz; aynı şeyi kollarının üstüne de yaptılar. Kadınlar da kendilerini aynı şekilde boyadılar. Sonra Manikuza, kaş iri hamurunun üstüne su dökülmesini istedi.

“Gözcüler evlerde çok sayıda insanın bulunduğunu söylediler. Çok büyük bir ev vardı, daha küçük üç ev biraz daha ilerideydi. Pishaukolar, o tek Arekunalı adam hariç yalnızca on beş kişi olan Taulipanglardan çok daha kalabalıktılar. Kendilerini daha cesur kılmak için her biri bir kâse dolusu kaşiri içti. Manikuza dedi ki: ‘Bu adam ilk atışı yapacak! O silahını doldururken diğeri ateş edecek. Peş peşe ateş edilecek!’ Adamlarını evin etrafında geniş bir çember oluşturacak şekilde beş kişilik gruplara ayırdı. Dedi ki: ‘Boş yere ateş etmeyin! Bir adam düşünce, bırakın kalsın ve hâlâ ayakta duran adamlara ateş edin!’

“Sonra üç gruba ayrılarak ilerlediler, arkalarındaki kadınlar içki dolu sukabağından kapları taşıyordu. Çalılıkların bittiği yere vardılar. Manikuza dedi ki: ‘Şimdi ne yapacağız? Çok kalabalıklar. Belki de en iyisi geri dönüp daha fazla insan getirmek.’ Ama o tek Arekuna dedi ki: ‘Hayır! İleri! Ben kalabalığın içine dalınca öldürecek kimse bulamıyorum!’ (Bunun anlamı şudur: Bütün bu insanlar bana göre çok az sayıda, çünkü ben sopamla çok hızlı öldürürüm.) Manikuza cevap verdi: ‘İleri! İleri! İleri!’ Hepsini şevke getirdi. Eve yaklaştılar. Geceydi. Evde hasta bir adama okuyup üfleyen bir büyücü vardı. Dedi ki: ‘Gelen insanlar var!’ ve böylelikle evdekileri uyardı. Evin efendisi, Pishaukoların şefi dedi ki: ‘Gelsinler bakalım! Gelenin kim olduğunu biliyorum! Manikuza! Ama buradan çıkamayacak!’ Büyücü onu uyarmaya devam etti ve ‘İnsanlar geldi!’ dedi. Şef dedi ki: ‘Bu Manikuza! Buradan çıkamayacak! Hayatı burada son bulacak!’

“Sonra Manikuza evin etrafındaki çitleri bağlamada kullanılmış olan sarmaşıkları kesti. İki kadın, biri ön diğeri arka kapıdan içeriye girip evi ateşe verdiler. Evin içinde çok sayıda insan vardı. Sonra her iki kadın çitlerin dışına çıktılar. Yangın evi sardı. Yaşlı bir adam yangını söndürmek için yukarıya tumandı. Birçok insan evin dışına çıktı; hiç kimseyi görmedikleri için yalnızca düşmanları korkutmak amacıyla, hedef gözetmeksizin ateş açtılar. Taulipangların yaşlı şefi bir Pishaukoyu okla vurmak istedi, ama onu kaçırdı. Pishauko bir çukurun içine girmişti. Yaşlı adam ikinci okunu yerleştirirken Pishauko onu silahıyla vurdu. Manikuza babasının öldüğünü gördü. Sonra savaşçılar sürekli ateş ettiler. Bütün evi sarmışlardı ve Pishaukoların kaçacak yeri yoktu.

“Sonra adı Ewama olan bir Taulipang savaşçısı içeriye girdi. Arkasından yardımcı şeflerden biri geliyordu; onun arkasında erkek kardeşi, onun arkasında savaş şefi Manikuza, onun

arkasında da Arekuna vardı. Diğerleri kaçmak isteyen Pishaukoları öldürmek için dışarıda kaldı. Beşi düşmanların arasına dalarak onlara sopalarıyla vurdular. Pishaukolar onlara ateş ettiler, ama hiçbirini vuramadılar. Manikuza Pishaukoların şefini öldürdü. Yardımcı şef Pishaukoların yardımcı şefini öldürdü. Onun erkek kardeşi ve Arekuna çok sayıda insanı çok hızlı öldürdüler. Yalnızca iki genç kız kurtuldu; bu kızlar Taulipanglarla evlendiler ve hâlâ nehrin yukarı kısımlarında yaşıyorlar. Diğerlerinin hepsi öldürüldü. Sonra ev ateşe verildi. Çocuklar ağlaştılar. Bütün çocuklar ateşe atıldılar. Ölülerin arasında hâlâ canlı olan bir Pishauko vardı. Düşmanlarını ölü olduğuna inandırmak için bütün vücudunu kana bulayıp ölülerin araşma yatmıştı. Taulipanglar yenilen Pishaukoları peş peşe tutup onları bir orman bıçağıyla ikiye böldüler. Hâlâ canlı olan adamı bulup öldürdüler. Sonra Pishaukoların yenik şefini alıp kollarını açarak bir ağaca bağladılar ve kalan cephaneleriyle onu paramparça edene kadar ateş ettiler. Sonra ölü bir kadın aldılar. Manikuza parmaklarıyla kadının cinsel organını açıp Ewama'ya dedi ki: 'Bak, burada girebileceğin iyi bir şey var!'

"Diğer üç küçük evde bulunan, geri kalan Pishaukolar kaçıp o bölgedeki dağlara dağıldılar. Bugün hâlâ diğer kabilelerin ölümcül düşmanları ve *gizli katiller* olarak, özellikle Taulipangları arayarak yaşıyorlar.

"Taulipanglar yaşlı şeflerini oraya gömdüler. Ondan başka karnından hafif yaralı yalnızca iki adam vardı. Sonra, 'Hey-hey-hey-hey-hey!' diye bağırarak eve döndüler."

Tartışma kadınlar yüzünden başlar ve tek tek birkaç erkek öldürülür: Yalnızca *diğer* tarafın neden olduğu ölümlere dikkat çekilir. Bu dakikadan sonra düşmanın bütün Taulipang kabilesini yok etmek istediğine dair sarsılmaz bir inanç hüküm sürer. Adamlarını iyi tanıyan şef onları bir araya toplar. Sayıları çok fazla değildir; komşu kabileden gelen adam dahil yalnızca on altı kişidirler ve hepsi savaşta birbirinden ne bekleyeceğini bilir. Yalnızca berbat küçük balık yiyerek katı bir oruç tutarlar. Mayalanmış sert bir içki hazırlanmıştır ve bunu "kendilerini daha cesur kılmak" için savaştan önce içerler. "Savaşçılar birbirini tanıyabilsinler diye" boyayla bir tür üniforma yaparlar. Savaşla ilintili her şey ve özellikle silahlar "okunup üflenir" ve büyünün gücüyle donanır, kutsanır.

Düşmanın yerleşim alanının civarına varır varmaz, gözcüler, bütün düşmanların orada olup olmadığını öğrenmek üzere gönderilirler. Düşmanların hepsi oradadır ve orada olmaları hepsinin aynı anda öldürülmesi bakımından önemlidir. Karşılarında, içinde çok sayıda insan bulunan bir ev, üstün ve tehlikeli bir güç bulunmaktadır. On altı adamın cesaret kazanmak amacıyla içmek için çok nedeni vardır. Şef tam bir komutan gibi emir verir. Düşmanın evine yaklaşınca *sorumluluğunu* hissetmeye başlar. "Çok kalabalıklar" der ve tereddüt eder. Dönüp destek mi getirmelidirler acaba? Ancak savaşçılarının arasında, öldürmek için

yeterli sayıda düşman olmadığını söyleyen bir adam vardır. Onun kararlılığı şefe yansır, o da ilerleme emrini verir.

Gecedir ama evdeki insanlar uyanıktır. Bir büyücü görevini yapmakta, hasta bir adamı tedavi etmektedir ve herkes onun etrafında toplanmıştır. Diğerlerinden daha kuşkucu olan büyücü son derece uyanıktır ve tehlikeyi sezer. “Gelen insanlar var” der, hemen sonra da “İnsanlar geldi” der. Ama şef gelenin kim olduğunu kesin olarak bilmektedir. Bir tek düşmanı vardır ve onun düşmanlığından emindir. Ancak, şayet gelecek olursa, düşmanının öleceğinden de emindir. “Buradan çıkamayacak. Hayatı burada son bulacak.” Yok olmak üzere olan bir adamın körlüğü, saldırganın tereddüdü kadar dikkate değer niteliktedir. Tehdit edilen adam, başına felaket çoktan çökmüş olmasına karşın, hiçbir şey yapmaz.

Kısa süre sonra ev, kadınlar tarafından ateşe verilir ve içeridekiler dışarıya çıkmaya çalışırlar. Karanlıktan kendilerine ateş edenlerin kim olduğunu göremezler, ama kendileri iyi aydınlatılmış hedefler durumundadırlar. Düşmanları bastırır ve sopalarla saldırırlar; yok etme öyküsü birkaç cümle içinde bitirilir. Buradaki mesele savaş değil, düpedüz imha etmedir. Ağlaşan çocuklar ateşe atılır. Ölüler peş peşe doğranır. Kurtulma umuduyla, üstünü kana bulayıp ölülerin arasına yatan hayatta kalmış bir adam ölülerin yazgısını paylaşır. Ölü şef bir ağaca bağlanıp paramparça olana kadar kurşun yağmuruna tutulur. Ölü bir kadına tecavüz edilmesi korkunç bir doruk noktasıdır. Her şey ateşin içinde yok olur.

Yakındaki küçük evlerden kaçabilen çok az sayıdaki insan dağlara çıkıp orada “gizli katiller” olarak yaşarlar.

Savaş sürüsünün bu tasvirine eklenecek hiçbir şey yoktur. Benzer nitelikteki sayısız aktarımın içinde bu öykü gerçeğe en uygun olanıdır, çünkü en çıplağıdır. Konu dışı hiçbir şey içermez; anlatıcı hiçbir şeyi düzeltmemiş ya da gizlememiştir.

Yola çıkan on altı adam geri dönerken hiç ganimet getirmemiştir; zaferleri onları hiçbir biçimde zenginleştirmemiştir. Arkalarında bir tek kadın ya da çocuğu sağ bırakmamışlardır. Amaçlan, arkalarında hiçbir şey, sözcüğün tam anlamıyla hiçbir şey kalmasın diye düşman sürüsünü ortadan kaldırmaktır. Kendi eylemlerini zevkle anlatıyorlar; katil olan ve katil kalanlar diğerleridir.

AGIT SÜRÜSÜ

Bildiğim en etkileyici yas sürüsü tasviri Orta AvustralyalI *Warramungalar*'ınkidir.

"Acı çeken adam son nefesini vermeden önce bile, feryatlar ve kendi kendini yaralamalar başladı. Sonun yaklaştığı açıkça belli olunca, yerlilerin hepsi oraya koştu. Her yönden gelip toplanan kadınların bazıları ölmekte olan adamın vücudunun üzerine kapanıyorlardı; diğerleri ise bir yandan yüksek sesle sürekli feryat ederken, diğer yandan topraktan patates çıkarmakta kullandıkları sopaların sivri uçlarıyla başlarında açtıkları deliklerden yüzlerine kan sızar durumda, ölmekte olan adamın etrafında ayakta ya da dizleri üstünde duruyorlardı. Olay mahalline koşan erkeklerin çoğu kendilerini karman çorman ölenin üstüne atıyor, kadınlar kalkıp erkeklere yer açıyordu; sonunda birbirine karışmış, boğuşan vücutlardan başka bir şey görünmez oldu. Birdenbire bir adam bağırıp çağırarak ve elinde taş bir bıçak sallayarak çıkageldi. Tam oraya varınca, aniden her iki baldırını bıçakla yaraladı; ayakta duramayıp boğuşmakta olan vücutların üstüne yığılabilsin diye kaslarını kesmişti. Sonunda annesi, karısı ve kız kardeşleri onu bu karmaşadan sürükleyerek çıkardılar ve derhal ağızlarını onun kanayan yaralarına yapıştırdılar; o ise bitkin ve çaresiz bir biçimde yerde yatıyordu. Esmer vücutların oluşturduğu boğuşan kütle yavaş yavaş çözülerek, bu iyi niyetli şefkat ve üzüntü gösterisinin nesnesi, daha doğrusu kurbanı olan talihsiz hasta adamın üstünü açtı. Daha önce hastaysa bile, dostları üstünden kalktığında daha da ağır hasta olmuştu; gerçekten de yaşayacak fazla zamanı kalmamıştı. Yine de ağlamalar ve feryatlar devam etti; güneş battı, kampın üzerine karanlık çöktü ve o akşam geç saatlerde adam öldü. O zaman feryatlar eskisinden de yüksek tonlara çıktı ve kadınlarla erkekler, belli ki acıdan kendilerinden geçmiş bir halde telaşla kendilerini bıçaklarla ve sivri uçlu sopalarla yaralamaya koyuldular; bu sırada kadınlar birbirlerinin başlarına sopalarla vuruyorlar, hiç kimse bu kesik ve darbelerden korunmaya çalışmıyordu.

"Bir saat sonra cenaze alayı meşale ışıkları altında karanlığa doğru yola koyuldu; cenazeyi bir mil ötedeki ormana taşıyarak alçak bir sakızağacında dallardan yapılmış bir platforma yatırdılar. Ertesi sabah şafak sökünce, adamın öldüğü kampta insan türüne ait hiçbir işaret kalmamıştı. İnsanların hepsi, ölüm yerini yalnızlığa terk ederek, basit kulübelerini uzakta bir yere taşımışlardı; çünkü hiç kimse ölüm mekânını şeytanca bir zevkle seyretmek için kötü büyüyle adamın ölümüne sebep olan hayvanın şekline bürünerek oraya gelmesi beklenen katil ruhun yanı sıra, etrafta kesinlikle dolaşacak olan ölü adamın ruhuyla da karşılaşmak istemiyordu.

"Ancak yeni kampta yerler boylu boyunca yatmış erkeklerle kaplıydı; baldırları, kendi elleriyle açtıkları yaralarla doluydu. Ölünün yanında görevlerini yerine getirmişlerdi ve baldırlarındaki derin yara izlerini hayatlarının sonuna kadar şeref madalyası gibi taşıyacaklardı. Bir adamın üzerinde, çeşitli zamanlarda vücudunda açtığı 23'ten fazla yara izi sayılıyordu. Bu arada kadınlar ağıt yakma işine yeniden başlamışlardı. Kırk elli tanesi beşli ya da altılı gruplar halinde oturmuş, kolları birbirlerine sarılmış durumda çılgıncasına ağlayıp feryat ediyorlardı; bu sırada gerçek eşleri ve kabile âdetlerine göre eşi durumunda olanlar, anneler, kayınvalideler, kız evlatlar, kız kardeşler, anneanneler, kız kardeşlerin kayınvalideleri, kız torunlar, âdet olduğu üzere, toprağı kazmada kullandıkları sopalarıyla kafalarını bir kez daha yarıyorlardı; dul kalan eşler ilaveten kafalarındaki bu yaralara ateşte kor haline getirilmiş sopalar sokuyorlardı."

Pek çok benzeri de bulunabilecek bu tasvirde, bir olgu derhal öne çıkıyor: Önemli olan *heyecanın* kendisidir. Pek çok niyet bu olayda rol oynar; bunlar tartışılabilir ama temel olan heyecanın kendisi, toplu halde ağıt yakılacak bir şeyin olmasıdır. Ağıdın şiddeti, süresi, ertesi gün yeni kampta yeniden başlaması, artışındaki inanılmaz ritim, hatta bütünüyle bitkin düştükten sonra, en baştan başlanılması, bunların hepsi burada önemli olanın ağıt için birbirlerini karşılıklı harekete geçirmek olduğunun kanıtıdır. Avustralya yerlilerine özgü bu tek vakada bile, bu heyecanın neden bir sürünün heyecanı olarak tanımlandığı ve ağıt sürüsü terimini önermenin neden gerekli olduğu hemen anlaşılacaktır.

Bu olay ölümün *yakın* olduğu haberiyle başlar. Erkekler son hızla olay mahalline koştuklarında kadınları oraya çoktan gelmiş durumda bulurlar. Ölmekte olan adamla yakın ilişki içinde olanlar bir yığın oluşturacak şekilde adamın üstüne kapanırlar. Önemli bir olgu da ağıdın ölümden sonraya ertelenmemesi, hasta insana dair umudun yitirildiği an başlamasıdır. Adamın hemen öleceğine inanırlar; etrafındakiler ağıtlarını durduramaz hale gelirler. Sürü birden ortaya çıkar; fırsatını kollamıştır ve kurbanının kaçmasına izin vermeyecektir. Nesnesinin üstüne çöküşündeki müthiş şiddet nesnenin yazgısını da belirler. Ciddi bir biçimde hasta bir insanın böyle bir muameleden sonra ayağa kalkması olacak şey değildir. Kendi insanlarının kudurmuşçasına ulumalarıyla, adam neredeyse boğulur; bazen gerçekten de sıkışıp ölmesi olasıdır. Her halükârda ölümü hızlandırılır. Bize çok doğal gelen, insanın huzur içinde ölmesi gerektiği duygusu, kendi heyecanları konusunda bu kadar gayretli olan bu insanlara göre kesinlikle kavranması imkânsız bir şeydir.

Ölmekte olan adamın üstünde oluşan bu yığın, ona olabildiğince yakın olmak için bariz bir biçimde boğuşan bu vücut kütlesi ne anlama gelmektedir? Oraya ilk yatan kadınların, erkeklere, sanki onların da, en azından bazılarının da ölene yakın olma hakkı varmış gibi yer açmak için kalktıklarını söylemiştik. Bu karmaşanın oluşumu konusunda yerliler bize hangi açıklamaları yaparlarsa yapsınlar, gerçekte olan, insan vücutlarının oluşturduğu yığının ölmekte olan adamı bütünüyle içine çekmesidir.

Sürü üyelerinin fiziksel yakınlığı, yani *yoğunlukları,* daha ileri götürülemez. Acı çekenle birlikte, tek bir yığın oluştururlar; onu aralarında tutarlar. Ölmekte olan kalkıp onlarla birlikte ayakta duramadığından, onlar *adamla birlikte* yatarlar. Ölmekte olan üzerinde hakkı olan herkes, onun

merkezini oluşturduğu yığının bir parçası olabilmek için mücadele eder. Sanki onunla birlikte ölmek istiyor gibidirler. Kendi bedenlerine açtıkları yaralar, kendilerini yığının üstüne ya da başka bir yere atma biçimleri, yaralıların yere yıkılışı, bunların hepsi niyetlerinin ciddiyetini göstermek amacı taşır. Bu insanların ölmekte olanla *eşit* olmak istediklerini söylemek de doğru olabilir. Ama gerçekten kendilerini öldürmeye niyetleri yoktur. İstedikleri ve davranışlarıyla sağlamaya çalıştıkları şey, ölenin ait olduğu *yığının* sürekliliğidir. Ölüm henüz vuku bulmadığı sürece, ağıt sürüsünün özü, ölen kişi ile eşit olma isteğinde yatar.

Ancak aynı derecede önemli bir şey de gerçekten öldüğü andan itibaren sürünün onu *reddetmesidir. Ölmekte olana* çılgıncasına bağlanmaktan, onu alıkoymaya çalışmaktan, *ölünün* korkuyla reddedilmesine ve terk edilmesine doğru gerçekleşen ani değişim, ağıt sürüsünün özgül gerilimini yaratır. Aynı gece ölenin vücudu telaşla uzağa taşınır. Varoluşundan kalan bütün izler, aletleri, kulübesi ve ona ait olan her şey yok edilir, hatta yaşadığı kamp bile yıkılıp yakılır. Aniden, kararlı bir biçimde ölene karşı dönmüşlerdir. Artık kalanlar için tehlikeli olmuştur, çünkü onları terk etmiştir. Ölü olduğu için yaşayanları kıskanabilir ve onlardan intikam alabilir. Duydukları şefkatin bütün göstergeleri ve hatta fiziksel yakınlıkları onun ölmesine engel olamamıştır. Ölenin kini onlar için bir düşman haline gelir; yüzlerce hile ve düzenle tekrar aralarına sızabilir; kendilerini ona karşı korumak için aynı derece kurnaz olmak zorundadırlar.

Ağıtlarına yeni kampta devam ederler. Kendilerine güçlü bir bir'lik duygusu vermiş olan heyecandan hemen vazgeçmezler. Artık bu heyecana her zamankinden çok ihtiyaçları vardır; çünkü grup tehlikededir. Kendilerini yaralamaya devam ederek acılarını sergilerler. Bu bir savaş gibidir, ama bir düşmanın yapabileceklerini kendi kendilerine yaparlar. Vücudunda böyle yirmi üç yara taşıyan adam, bu yaraları savaşta aldığı şeref madalyaları olarak telakki eder.

Bu gibi durumlarda insanların kendi vücutlarında açtıkları yaraların tek öneminin bu olup olmadığını düşünmemiz gerek; kadınlar belli ki bundan da ileri giderler; ağıtları daha uzun süre devam ettirirler. Bu kendi vücudunu sakatlama eyleminde çok fazla *öfke:* ölüm karşısındaki iktidarsızlığın öfkesi vardır. Sanki kendilerini ölüm yüzünden cezalandırıyor gibidirler; sanki birey ölümün bütün grupta neden olduğu sakatlığı, kendi vücudunu sakatlayarak sergilemek ister gibidir. Ancak yıkım aynı zamanda derme

çatma *barınaklara* da yöneltilmiştir; bu bakımdan zaten bildiğimiz ve önceki bölümde açıkladığımız kitlenin yıkıcılığını anımsatır. Terk edilmiş bütün nesneleri yok ederek, sürü kendini gerçekleştirir ve böylelikle *varoluşunu* uzatır. Ayrıca ilk kez fark ettiği ve sonra acı çekmesine neden olan felaketin olduğu dönemle arasına çektiği çizgiyi de vurgular. Ortak heyecanın güçlü olduğu bir durumda her şey yeniden başlar.

Ağıt sürüsünün gelişiminde temel öneme sahip olan faktörleri saptamak gerekirse: Birincisi, ölmekte olan ve yaşamla ölüm arasında ortada duran adama doğru güçlü bir hareket ve onun etrafında çift anlamlı bir yığın oluşumu; İkincisi, ölü adamdan ve onun dokunmuş olabileceği her şeyden dehşetle korkarak kaçıştır.

ARTIŞ SÜRÜSÜ

Herhangi bir ilkel topluluğun yaşamını inceleyecek olsak, derhal bu halkın varoluşunun merkezinde yer alan avcı sürüsü, savaş sürüsü ya da ağıt sürüsüyle karşılaşırız. Bu üç tip sürünün gidişatı nettir; hepsinde temel bir nitelik vardır. Bunlardan birinin ya da diğerinin geri plana çekildiği durumlarda bile, geçmişteki varlığını ve önemini kanıtlayan bir kalıntı bulunabilir.

Ancak *artış sürüsünde*, daha karmaşık bir oluşumla karşı karşıya kalırız. İnsanların yayılmasının arkasındaki özgül itici güç olması nedeniyle, artış sürüsü muazzam öneme sahiptir; insanoğlu adına dünyayı fethetmiş, hep daha zengin uygarlıklara götürmüştür. Etkisinin bütün kapsamı hiçbir zaman tam olarak anlaşılamamıştır; çünkü yayılma kavramı, gerçek artış sürecini çarpıtmış ve gölgelemiştir. Bunlar, ta en başından, *dönüşüm* süreciyle bağlantılı olarak anlaşılabilir.

Geniş ve çoğu zaman boş alanlarda küçük gruplar halinde dolaşan ilk insanlar, hayvanların sayısal üstünlüğüyle yüz yüze geldiler. Hayvanların hepsi ille de düşman değildi; aslında hepsi de insan için bir tehlike oluşturmuyordu. Ancak çoğu devasa sayılardaydı. İster bizon ya da geyik sürüleri, balık ya da çekirge sürüleri, ister anlar ya da karıncalar olsun, hepsinin sayısı insanların sayısından fazlaydı.

Çünkü yeni insan nesilleri, tek tek doğdukları ve çok uzun zamanda geliştikleri için sayıca azdı. Daha *fazla* sayıda olma arzusunun, insanın ait olduğu topluluğun daha kalabalık olması arzusunun, her zaman çok büyük ve acil olması gerekir; üstelik bu arzu sürekli daha da kuvvetlenmelidir. Bir sürünün oluştuğu her vesile, daha fazla sayıda insandan oluşan bir topluluk oluşturma arzusunu daha da kuvvetlendirmiş olsa gerek. Büyük bir avcı sürüsü daha fazla avın etrafını sarabilirdi. Avın miktarı hiçbir zaman güvenilecek bir şey olmamıştır; birdenbire bollaşabilir; öyleyse ne kadar çok sayıda avcı olursa, o kadar çok da av olur. Savaşta insanlar düşman *horda*'sından daha kuvvetli olmayı istediler ve her zaman az sayıda olmanın yarattığı tehlikenin bilincindeydiler. Yasını tuttuklarını her ölüm, özellikle

de deneyimli ve etkin birinin ölümü, ciddi bir kayıptı. İnsanın güçsüzlüğü sayısının azlığında yatıyordu.

İnsanoğlu için tehlikeli olan hayvanların çoğunlukla tek başına ya da insanlar gibi küçük gruplar halinde yaşadığı doğrudur. İnsan da onlar gibi bir yırtıcı hayvandı, ancak asla yalnız olmak istemeyen bir türüydü. İnsanlar, kurt sürüleri büyüklüğünde gruplar halinde yaşamış olabilir, ama kurtlar bundan hoşnuttu oysa insan hoşnut değildi. İnsan, küçük gruplar halinde yaşadığı son derece uzun süre içinde, tanıdığı bütün hayvanları, *dönüşüm* yoluyla kendine kattı. Dönüşüm yoluyla gerçekten insan oldu; bu onun özel yeteneği ve hazzıydı. Başka hayvanlara dönüştüğü ilk zamanlarda, sayıca kalabalık olan pek çok tür gibi davrandı ve dans etti. Bu yaratıktan temsil edişi ne kadar mükemmel olursa, onların sayılarının o kadar farkına varıyordu. *Çok* sayıda olmanın nasıl bir duygu olduğunu anladı, her defasında kendi küçük gruplar halindeki yalnızlığının bilincine vardı.

İnsanoğlunun, insan olur olmaz *daha fazla sayıda olmayı* istediği kesindir. Bütün inançları, mitleri, ritleri ve törenleri bu arzuyla doludur. Bunun pek çok örneği vardır; bunların bir kısmını araştırmamız sırasında göreceğiz. İnsandaki artış yönelimli her şey böylesine temel nitelikli bir “güç” ile donatılmış olduğuna göre bu bölümün başında artış sürülerinin karmaşıklığının vurgulanması tuhaf gelebilir. Ancak konu üzerinde biraz düşününce artış sürüsünün neden bu kadar farklı biçimlerde ortaya çıktığı anlaşılabilir. Artış sürüsü her yerde beklenmelidir; gerçekten de bulunması umuları yerde ortaya çıkar. Ama gizli saklı yerleri de vardır ve hiç beklenmedik bir yerde aniden belirebilir.

Çünkü, başından beri insan kendi artışını başka canlıların artışından kopuk olarak düşünmez. Kendi artma arzusunu etrafındaki her şeye aktarır. Nasıl kendi hordasını bol bol çocuk tedarikiyle genişletmek istiyorsa, daha fazla av ve meyveyi, daha fazla hayvan ve tahılı, beslendiği her neyse ondan daha fazlasını da öyle ister. Ona göre, zenginleşmek ve çoğalmak için, yaşamak için gereksindiği her şeyden bol bol olmalıdır.

Yağmur seyrek yağmaya başlayınca daha fazla yağmur sağlamaya koyulur. Kendisi gibi canlılar en çok suya gereksinim duyar. Böylelikle, dünyanın pek çok bölgesinde, yağmur ve artış ritleri özdeştir. İnsanlar ya Pueblo yerlilerinde olduğu gibi kendi kendilerine yağmur dansı yaparlar ya

da suya hasretle, onlar için yağmur çağıran büyücülerinin etrafını sararlar; her halükârda bir artış sürüsü durumundadırlar.

Artışla dönüşüm arasındaki yakın bağlantıyı anlamak için Avustralya yerlilerinin ritlerine değinmemiz gerekir. Bu ritler, elli yıl kadar önce çeşitli kâşiflerce ayrıntılı biçimde incelendi.

Yerlilerin efsanelerindeki *ataları* dikkate değer varlıklardır, bu ataların doğası çift nitelik taşır: kısmen insan, kısmen hayvandırlar ya da daha doğrusu aynı anda hem hayvan hem de insandırlar. Törenleri ilk başlatanlar bu atalardı; törenlerin yapılmasının nedeni bunun ataların buyruğu olmasıdır. Bu törenlerin her biri insanı belirli bir hayvan ya da bitkiyle ilintilendirir. Bu yüzden kanguru-ata aynı anda hem kanguru hem de insandır, emu-ata[17] aynı anda hem emu hem de insandır buna karşın *bir* atada asla iki hayvan temsil edilmez. İnsan her zaman atanın bir yarısıdır, diğer yansı belirli bir hayvandır; özellikleri bize son derece naif ve şaşırtıcı gelen bir tarzda iç içe geçmiş olduğundan, hem insanın hem de hayvanın aynı anda bir figürde mevcut olması ne kadar vurgulansa azdır.

Bu ataların, dönüşümün ürünlerinden başka bir şey olmadıkları açıktır. Tekrar tekrar kanguru gibi görünmeyi ve kanguru gibi hissetmeyi başaran insanlar kanguru totemi olurlar. Sık sık tekrarlanan ve kullanılan böyle bir dönüşüm, bir kazanım karakteri edinmiş, mitlerin dramatik temsilleriyle bir nesilden diğerine aktarılmıştır.

İnsanların çevresindeki gerçek kanguruların atası, aynı zamanda kendilerine kanguru diyen insan grubunun da atası olmuştur. Bu ikili neslin kökeninde yatan dönüşüm kayalık tepelerde temsil edilir. Kimi zaman bazıları kanguru dansı yapar, bazıları da geleneksel dönüşümde izleyiciler olarak yerlerini alırlar. Kimi zaman da ataları olan kanguruların danslarını yapıyor olabilirler. Dönüşümden alınan zevk, bu dönüşümün zamanla edindiği, kendine özgü önemi ve yeni kuşaklardan insanlar için değeri, dönüşümün gerçekleştirildiği ritlerin kutsallığıyla ifade edilir. Başarılı ve tamamlanmış dönüşüm bir tür *Tanrı vergisidir;* bu beceri, bir dili oluşturan sözcük hâzinesi ya da bize bütünüyle maddesel gelen, silahlar, süsler ve belirli kutsal araç-gereç benzeri diğer nesnelerin oluşturduğu hazine gibi kutsal tutulmuştur.

Bir gelenek olarak aziz tutulan ve totem olarak belirli insanlarla kangurular arasında var olan ilişkinin göstergesi olan dönüşüm, aynı zamanda onların *sayılarına* ilişkin bir bağlantıyı da gösterir. Kanguruların

sayısı her zaman insanlarınkinden fazlaydı ve insanla bağlantılı olduklarından insanlar onların artışını istiyordu. Kangurular artınca kendileri de artıyordu; totem hayvanın sayıca artışı kendi sayılarının artışıyla özdeşti.

Bu yüzden artışla dönüşüm arasındaki bağın kuvveti ne kadar vurgulansa azdır; bu ikisi el ele gider. Dönüşüm bir kez sabitleştikten, kesinleşmiş biçimiyle bir gelenek olarak geliştirilebildikten sonra, bu dönüşümle bölünemez bir bütün olmuş olan yaratıkların her ikisinin de artışını güvence altına alır. Bu yaratıklardan biri her zaman insandır. İnsan her totemle, bir başka hayvanın da artışını güvence altına alır. Çok sayıda totemden oluşan bir kabile hepsinin artışını kendine mal etmiştir.

Avustralya totemlerinin büyük bir çoğunluğu hayvandır, ama aralarında bitkiler de vardır. Bunlar genellikle insanların beslendikleri bitkiler olduğundan, bunların artışı için özel ritlerin olması şaşırtıcı değildir. İnsanların erik ya da ceviz sevmesi, bu meyvelerin artmasını istemesi doğal görünmektedir. Bizim iğrenç bulduğumuz bazı böcekler, örneğin bazı tırtıllar, termitler ve çekirgeler, yerliler için bir lezzet kaynağıdır ve bu yüzden de totem olmuşlardır. Peki ama akrepleri, bitleri, sinekleri ya da sivrisinekleri kendilerine totem seçen insanlara ne demeliyiz? Bu durumlarda sözcüğün düz anlamıyla yararlılıktan söz edemeyiz, çünkü bu gibi yaratıklar bizim için olduğu kadar yerliler için de zararlıdır. İnsanı çeken, bu hayvanların son derece büyük sayılarda bulunmaları olabilir; onlarla bir ilişki kurarak kendi sayılarının artışını da güvence altına almaya çalışıyor olmaları mümkündür. Sivrisinek-totemden geldiğine inanan insan, toplumunun da sivrisinekler kadar çok sayıda insandan oluşmasını ister.

Avustralya yerlilerinin çift figürlerine yaptığım bu kısa ve öz nitelikli değinmeyi, yine onlar arasında bulunan başka bir totemden söz etmeden bitirmek istemem. Aşağıda vereceğim liste okuru şaşırtacaktır, çünkü bu liste başka bir ilinti dolayısıyla iyi bilinmektedir. Yerlilerin totemleri arasında bulutlar, yağmur, rüzgâr, ot, yanan ot, ateş, kum, deniz ve yıldızlar da vardır. Bu, zaten etraflıca incelemiş olduğum doğal *kitle simgelerinin* listesidir. Bu simgelerin önemi ve eskidiğine, bunların Avustralya'da da totem olarak bulunmasından daha iyi bir kanıt olamaz.

Ancak bütün artış sürülerinin totemlerle ilintili olduğunu ve bunların sonuç vermelerinin her zaman Avustralya yerlileri örneğinde olduğu kadar çok zaman gerektirdiğini varsaymak doğru olmaz. Amacı, arzulanan

hayvanın doğrudan ve derhal dikkatini çekmek olan daha basit ve yoğun işlemler de vardır. Bir Kuzey Amerika Kızılderili kabilesi olan *Mandanların* aşağıda aktarılan ünlü bizon dansı geçtiğimiz yüzyılın ilk yansında kaleme alınmıştır.

> "Bilindiği gibi, bizonlar, nadiren büyük kitleler halinde toplanan, doğudan batıya, ya da kuzeyden güneye ülkenin her yerinde dolaşan, ya da canları nereye isterse oraya giden, avare avare dolaşan mahluklardır. Bu yüzden Mandanların bazen yiyecek hiçbir şeyleri kalmıyordu. Küçük bir kabile oldukları için kendilerinden daha güçlü düşmanları karşısında evlerinden uzağa giderek hayatlarını riske atmaya kalkışmadıklarından, çoğu zaman neredeyse açlıktan ölme noktasına geliyorlardı. Bu türden her acil durumda, her erkek böyle zamanlar için saklamak zorunda olduğu maskesini (üstünde boynuzları duran bir bizon kafa derisini) kulübesinden çıkarıp getirir; sonra (onların deyişiyle) 'bizonların gelmesini' sağlamak amacıyla yaptıkları bizon dansına başlar. Bu dansın amacı bizonların gittikleri yönü değiştirmek ve yollarını Mandan köyüne doğru yöneltmektir.
>
> "Bu dans köyün ortasında, herkese açık bir alanda yapılır. Her defasında yaklaşık on ya da on beş Mandan bu dansa katılır; dansa katılanların her birinin başında, üstünde boynuzları duran bizon kafa derisi, yani maske bulunur, elinde de bizon öldürmekte kullandığı, en sevdiği yay ya da mızrak olurdu.
>
> "Dans her zaman arzulanan sonucu verirdi; asla başarısız olmazdı; olamazdı çünkü dans durmaz ve 'bizonlar gelene' kadar gece gündüz ısrarla sürdürülürdü. Davullar çalınır, çıngıraklar sallanır, şarkılar ve haykırışlar durmazdı; seyredenler de başlarında maskeleri, ellerinde silahlan, yorulup halkadan ayrılan birinin yerini almak için beklerlerdi.
>
> "Genel bir heyecanın herkesi sardığı bu süre boyunca, köyün civarındaki tepelerde, bizonları görünce, köyden derhal görülüp bütün kabilece anlamı bilinen uygun işareti 'giysilerini atarak' verecek 'gözcüler' bulunurdu. Bu köyde danslar bazen bizonların göründüğü o coşkulu ana kadar, iki ya da üç hafta bir an bile durmaksızın sürerdi. Bu yüzden asla başarısız olmazlar ve yerliler bizonları getirenin danslar olduğunu düşünürdü.
>
> "Maske başa takılır ve genellikle hayvanın uzunluğu boyunca kesilmiş ve ucuna kuyruk tutturulmuş bizon derisinden ince bir şerit taşırdı; dansçının arkasından sallanan bu parça yere sürünürdü. Biri bitkin düşünce, epey bir öne eğilerek ve yere çökerek bunu ifade eder; başka biri yayım gerip kör bir okla onu vurursa, adam bir bizon gibi düşer, seyredenler onu topuklarından tutar, bıçaklarını ona doğru sallayarak halkanın dışına çekerler; derisini yüzüp kesme hareketlerini de yaptıktan sonra onu bırakırlar. Bıraktığı yer, maskesiyle dans eden başka biri tarafından derhal doldurulur; yer değiştirme yöntemiyle birlikte bu sahne, arzulanan sonuca varılıncaya, yani 'bizonların gelmesi sağlanıncaya' kadar gece gündüz yinelenir.

Dansçılar aynı anda hem bizonları hem de avcıları temsil eder. Dansçılar bizon kılığına girmiştir; ama yaylar, oklar ve mızraklar onları avcı kılar. Bir insan dans etmeyi sürdürdüğü sürece bir bizon gibi davranır ve bizon olarak görülür. Yorulunca, bir bizon gibi yorulur ve ölmeden sürüden ayrılmasına izin verilmez. Yorgunluktan değil de okla vurulduğu için, yere çöker.

Verdiği ölüm kalım mücadelesi boyunca bir bizon olur, avcılar tarafından alınıp götürülür ve kesilir. Önce “hayvan sürüsü”ndendir, sonra av olur.

Şiddetli ve çok uzun süren bir dans aracılığıyla bir sürünün gerçek bizonlardan oluşan bir hayvan sürüsünü kendine çekebileceği fikri iki şeyi varsayar. Mandanlar bir kitlenin büyüdüğünü ve yörüngesinde bulunan aynı türden her şeyi kendine çektiğini deneyimlerinden bilirler; nerede bir arada duran çok sayıda bizon varsa, onlara daha fazla bizon katılır. Ama dansın heyecanının sürünün yoğunluğunu artırdığını da bilirler. Sürünün dayanıklılığı ritmik hareketlerinin şiddetine bağlıdır; sürü sayıca eksikliğini dansın şiddetiyle telafi eder.

Görünüşü ve hareketleri bu kadar iyi bilinen bizonlar, dans etmeyi sevmeleri ve kılık değiştirmiş düşmanlarının kendilerini bir eğlenceye ayartmasına izin vermeleri bakımından insanları andırırlar. Dans uzun sürer, çünkü çok uzun mesafeleri etkilemesi gerekir. Bizonlar bir sürünün varlığını ta uzaklardan hissederler ve dans sürdüğü sürece bunun çekiciliğine kapılırlar. Dans dursaydı, ortada artık doğru düzgün bir sürü kalmazdı ve hâlâ çok uzakta olabilecek olan bizonlar başka bir yöne gitmekte serbest olurlardı. Her zaman etrafa dağılmış başka sürüler bulunur; bunlardan herhangi biri bizonları çekebilir. Dansçıların en kuvvetli çekime sahip olmaları ve hep öyle kalmaları gerekir. Sürekli devam eden bir heyecan durumunda bir artış sürüsü olarak, insanlar gevşek bir biçimde gruplanmış hayvan sürülerinden daha kuvvetlidirler ve bizonları karşı konulmaz bir biçimde kendi yörüngelerine çekerler.

KOMÜNYON

Kutsal Sofra'da özgül bir artış töreni görürüz. Kendine özgü bir rite uygun olarak katılanların her birine kesilen hayvanın bir parçası verilir. Birlikte ele geçirilen, birlikte yenir. Aynı hayvanın parçaları bütün sürü tarafından içe alınır. *Bir tek* bedenin bir kısmı hepsinin içine girer. Sürüdekiler aynı şeyi yakalar, ısırır, çiğner ve midesini doldurur. Bunu yemiş olanların hepsi artık bu hayvan dolayımıyla birleşmişlerdir; hayvan hepsinin içinde mevcuttur.

Bu ortaklaşa içe alma riti bir *komünyondur.* Komünyona özel bir önem atfedilmiştir; öyle bir biçimde gerçekleştirilir ki yenmiş olan hayvan kendini onurlandırılmış hisseder ve yanında kendi türünden pek çoklarını getirerek geri döner. Hayvanın kemikleri kırılmaz, dikkatlice saklanır. Her şey olması gerektiği gibi yapılırsa, bu kemikler yeniden ete bürünür, hayvan ayağa kalkar ve tekrar avlanmasına izin verir. Ama bir yerde hata yapılırsa, hayvan kendini hakarete uğramış hisseder ve kendini vermez. Bütün kardeşleriyle birlikte kaçacak; bir daha hiçbiri görülemeyecek ve insanlar açlıktan ölecektir.

İnsanların pay aldıkları hayvanın bizzat varolduğunu düşledikleri şölenler vardır. Bu yüzden, belirli Sibirya halkları arasında, *ayı* kendinden oluşan yemekte misafir muamelesi görür. Kendi bedeninin en iyi parçaları sunularak onurlandırılır. Ona kutsal ve güzel sözlerle hitap edilir ve kardeşleriyle insanlar arasında aracılık yapması için yalvarılır. İnsan onun dostluğunu nasıl kazanacağını bilirse, hayvan avlanmasına gönüllü olarak izin verecektir. Bu gibi komünyonlar avcı sürüsünün genişlemesine yol açabilir; ava katılmayan erkeklerle kadınlar da komünyonda yer alırlar. Ancak bu şölenler fiili avcılardan oluşan küçük bir grupla sınırlanabilir de. Sürünün tanımlayıcı niteliğiyle ilişkili olduğu sürece içsel işlem her zaman aynıdır: *Avcı sürüsü*, *artış sürüsü* şeklinde değişir. Belirli bir av başarılı olmuştur ve ava katılanlar avdan paylarım alırlar ama, komünyonun ciddi ortamında, zihinleri gelecekteki bütün avların düşüncesiyle doludur. Arzuladıkları hayvanların oluşturduğu gözle görülmez kitle imgesi, yemekte yer alan herkeste açık bir şekilde bulunur ve bu insanlar bu imgeyi gerçek kılma konusunda son derece kararlıdır.

Orijinal avcı komünyonu, artış arzuları bütünüyle farklı bir nitelik taşıyan kültürlerde bile korunmuştur. Tarımcı halklar, günlük yiyecekleri olan

tahılın artışına dalmışlardır; ama gene de, yalnızca avcı oldukları günlerdeki gibi, huşu içinde hayvan bedenini ortaklaşa paylaşırlar.

Daha yüksek dinlerde komünyona[18] yeni bir faktör katılır: *inananların* artması fikri. Komünyon töreni bozulmadan varlığını sürdürürse, inanç yayılmaya devam edecektir ve giderek daha çok inananı kendine çekecektir. Ama elbette bundan daha da önemli olan yeniden canlanma ve diriliş vaadidir. Avcıların törensel bir biçimde pay aldıkları hayvan tekrar yaşayacaktır; ayağa kalkıp yine avlanmasına izin verecektir. Bu diriliş daha yüksek komünyonların temel amacı olur, ama hayvan yerine bu kez yenen bir Tanrı'nın bedenidir ve inananlar bu dirilişi kendi dirilişleriyle ilişkilendirirler.

Ağıt dinleriyle ilgili bölümde komünyonun bu yönü hakkında daha fazla bilgi verilecektir. Burada vurgulamak istediğim nokta avcı sürüsünden artış sürüsüne geçiştir; yiyecek en başta canlı bir şey olarak düşünüldüğü için, yiyecek artışı belirli yeme ritüelleriyle güvence altına alınır. Burada bariz olan bir başka nokta da sürünün çok değerli ruhsal özünün yeni bir şeye dönüştürülerek korunması güdüsüdür. Bu töz ne olursa olsun -belki de töz burada doğru bir sözcük değildir- yok olmasını ya da dağılmasını önlemek için mümkün olan her şey yapılır.

Ortak yemekle yiyeceğin artışı arasındaki ilinti, içinde hiçbir yeniden canlanma ya da diriliş unsuru olmaksızın, Yeni Ahit'te yer alan, binlerce aç insanın beş somun ekmek ve iki balıkla doyurulma mucizelerinde olduğu gibi doğrudan da olabilir.

İÇE DÖNÜK VE SESSİZ SÜRÜLER

Bu dört ana sürü türü çeşitli biçimlerde gruplanabilir. Önce *içe dönük* ve *dışa dönük* sürülerin farkına bakalım.

Daha çarpıcı olan ve bu yüzden de tanımlanması daha kolay olan *dışa dönük* sürü, kendisinin dışındaki bir hedefe yönelik hareket eder. Uzak mesafeler kat eder ve normal hayattaki hareketle karşılaştırıldığında daha büyük bir yoğunluğu vardır. Gerek avcı gerekse savaş sürüleri dışa dönük sürülerdir. Avlanacak olan av hayvanı bulunup ele geçirilmelidir; savaşılacak düşman da aranmalıdır. Savaş dansının ya da av dansının kısıtlı bir alanda yarattığı heyecan ne denli yoğun olursa olsun, dışa dönük sürünün gerçek faaliyeti kendisinin dışına, belli bir uzaklığa yönelmiştir.

İçe dönük sürü tek merkezlidir. Ölmüş ve gömülmesi gereken bir insanın etrafında oluşur. Temel itkisi bir şeye ulaşmak değil, onu elde tutmaktır. Ölü insan için yakılan ağıt, o insanın, cesedi etrafında toplananlara ait olduğu olgusunu mümkün olan her biçimde vurgular. Ölen adam yola koyulduğunda yalnızdır; diğer ölülerin onu beklediği ve kabul edileceği yere varana kadar tehlikeli ve korkunç bir yolculuk yapar. Ölüme engel olmak imkânsız olduğundan ölen kişi adeta bedenden *dışa* atılır (*excorporate*). Ağıt yakan sürü, bir tür bedeni, kolay olmasa da ölenin ayrıldığı ve uzaklaştırıldığı bir bütünü temsil eder.

Artış sürüsü de içe dönük bir sürüdür. Dansçıların oluşturduğu bir grup, dışarıdan katılacak -istenen budur- henüz gözle görülmeyen bir şeyle bir çekirdek biçimini alır. Zaten orada bulunanlara daha fazla insanın, avlanan ya da yetiştirilen hayvanlara daha fazla hayvanın, toplanan meyvelere daha fazla meyvenin katılması beklenir. Burada egemen olan duygu, bu kadar değer verilen gerçek, gözle görülebilir birimlere katılacak şeylerin varlığına duyulan inançtır. Bu şeyler, oralarda bir yerdedir, yalnızca buraya çekilmeleri gerekmektedir. Törenlerin, gözle görülmez olsalar da bu gibi pek çok şeyin bulunduğu sanılan yerlerde yapılma eğilimi vardır.

Komünyon dışa dönük sürüden içe dönük sürüye önemli bir geçişi ifade eder. Av sırasında ele geçirilen belirli bir hayvanın içe alınması yoluyla ve bu hayvanın bir parçasının onu yiyen herkeste bulunduğu olgusunun kutsal

bilinci yoluyla, sürü kendi *içine döner.* Bu durumda, yenmiş olan hayvanın yeniden canlanmasını ve her şeyden önce de sayısının artmasını ümit eder.

Bir başka ayrım da *sessiz* ve *gürültülü* sürüler arasındadır. Ağıtların ne kadar sesli olduğunu anımsamak yeterlidir; kendilerini olabildiğince yüksek perdeden duyuramasalardı bu ağıdın hiçbir anlamı kalmayacaktı. Bütün gürültü biter bitmez, ağıt sürüsü dağılır ve herkes yine yalnız ve yalnız kendisi olur. Av ve savaş, doğaları gereği, gürültülüdür. Sessizlik düşmanı yanıltmak için sık sık gerekli olabilir, ama o zaman saldırının doruk noktası daha da gürültülü olur. Köpeklerin havlaması, avcıların kendi heyecanlarını ve kana susuzluklarını kışkırtmak için haykırmaları her avda belirleyici öğedir. Meydan okumanın fütursuzluğu ve düşmanın yüksek perdeden tehdidi savaşta her zaman vazgeçilmez bir nitelik taşımıştır; savaş naraları ve savaşın gürültüsü tarihin her yerinde yankılanmıştır; günümüzde bile savaş, patlama gürültülerinden ayrı düşünülemez.

Sessiz sürü bir beklenti sürüsüdür. Bu sürü sabırla, insanlar bu şekilde toplandığında özellikle çarpıcı olan bir sabırla doludur. Sessiz sürü, sürünün hedefi hızlı ve yoğun faaliyetle ulaşılamayacak nitelikte olduğu zaman ortaya çıkar. Belki de “sessiz” sözcüğü yanıltıcıdır; “beklenti sürüsü” daha net bir terim olabilir; çünkü sürünün bu türü, ilahiler, şeytan çıkarma (cin kovma), kurban etme gibi faaliyetlerle tanımlanır. Bu faaliyetlerin ortak yanı, uzakta bulunan, kısa bir süre içinde *elde edilemeyecek* bir şeyi hedeflemeleridir.

Öteki dünya inancına sahip dinlerde yer alan şey bu türden bir beklenti ve suskunluktur. Bu yüzden bu hayatlarını, öteki hayatta daha iyisini yaşama umuduyla geçiren insanlar vardır. Ancak sessiz sürünün en parlak örneği komünyondur. Eğer mükemmel olması isteniyorsa, içe alma işlemi yoğun bir suskunluk ve sabır gerektirir. Kutsal görülen ve derin bir anlamla yüklü olduğu kabul edilen ve bunu kendi içinde taşımakta olan bir şey karşısında duyulan huşu, sessiz ve vakur bir tavrı gerektirir.

SÜRÜNÜN BELİRLİLİĞİ. SÜRÜLERİN TARİHSEL SÜREKLİLİĞİ

İnsanlar, arkasından ağıt yaktıkları ölüyü *tanırlar.* Yalnızca ona yakın olanların ya da onun kim olduğunu tam olarak bilenlerin ağıt sürüsüne katılma hakkı vardır. Ölenle yakınlıklarına bağlı olarak acıları da artar; onu en iyi tanıyanlar en iyi ağıt yakar ve ağıdın kraliçesi, öleni karnında taşımış olan annesidir. Yabancıların yası tutulmaz ve en baştan hiç kimse ağıt sürüsünün merkezi olamaz.

Bir nesneyle ilişkideki bu *belirlilik* bütün sürülerin karakteristiğidir. Bir sürüye ait olanlar birbirlerini iyi tanımakla kalmaz, aynı zamanda hedeflerini de çok iyi bilirler. Ava çıkınca, peşinde oldukları avın ne olduğunu çok iyi bilirler; savaşa gidince düşmanlarının kim olduğunu çok iyi bilirler; ağıt yaktıklarında duydukları ıstırap iyi tanıdıkları biri içindir ve artış liderinde, artması gerekenin ne olduğunu tam olarak bilirler.

Sürünün belirliliği korkutucu ve değişmez niteliktedir, ama aynı zamanda bir yakınlık öğesi de içerir. İlkel avcıların avlarına bir tür şefkat duydukları sezilebilir. Ağıtlarda ve artış ritlerindeki bu bildik şefkat doğal görünebilir; ama bu bazen, artık korkulacak bir şey olmaktan çıkan düşmana da duyulabilir.

Sürü tekrar tekrar aynı şeyleri hedefler. İnsanoğlunun diğer bütün yaşama yöntemleri gibi sürü de sonsuz bir biçimde tekrarlanır. Bu belirlilik ve tekrarlanma esrarengiz bir biçimde sürekli olduğu kanıtlanan oluşumlara yol açmıştır. Söz konusu oluşumlar her zaman hazırdır ve kullanılabilir; bu olgunun, daha karmaşık uygarlıklarda kullanılabilmesini sağlayan şey esrarengiz değişmezliğidir. Önceki bölümlerden birinde keşiş ve asker birimlerini örnekleyerek *kitle kristallerinden* söz etmiştim. Sürüler, tıpkı kitle kristalleri gibi, aslında kitlelerin hızla oluşmasının istendiği her yerde, tekrar tekrar kullanılır.

Ancak, modern kültürlerde hâlâ varlığını ısrarla sürdüren gerçekten arkaik öğelerin çoğu, ifadelerini bir sürüde bulurlar. Artan baskılardan ve günümüzün ayak bağlarından kurtulmuş, daha basit ve doğal bir varoluşa duyulan nostalji tam tamına bunun göstergesidir; bu nostalji, *yalıtılmış*

sürülerde yaşama arzusudur. Ingiltere'deki tilki avlan, asgari sayıda tayfayla küçük teknelerle okyanus yolculukları, az bilinen ülkelere keşif gezileri, hatta birkaç kişiyle, insan çabası olmaksızın her şeyin kendiliğinden çoğaldığı doğal bir cennette yaşama hayali bile, bunların hepsi arkaik durumlardır ve ortak bir yanları vardır: açık, karmaşık olmayan, belirli ve kısıtlı özellikteki girişimleri paylaşan az sayıda insan hülyası.

Bunlara ek olarak, günümüze kadar kalmış hiçbir kural tanımayacak kadar ilkel bir sürü daha, *linç hukuku* adı altında işleyen bir sürü vardır. Sözcük, işin kendisi kadar utanmaz bir nitelik taşır; çünkü yapılanlar aslında hukukun bir reddidir. Kurbanın hukuka layık olduğu düşünülmez; insanlar arasındaki alışılmış biçimlerin hiçbirine uyulmaksızın, bir hayvan gibi gebertilir. Kurban, görünüş ve davranış bakımından katillerinden farklıdır ve katillerin kendileriyle kurban arasında hissettikleri bu uzaklık ona hayvan muamelesi yapmalarını kolaylaştırır. Kurban, kaçışı sırasında onlara yakalanmamayı ne kadar uzun süre becerirse, katillerin oluşturduğu sürü o kadar gözü dönmüş olur, iyi koşabilen ve hayatının en iyi çağındaki bir insan, onlara hevesle ele geçirecekleri iyi bir av sunmuş olur. Bu kovalama doğası gereği sık sık gerçekleşemez; seyrekliği de çekiciliğini artırır. Sürüyü oluşturanların, vahşeti kendilerine hak olarak görmeleri, adamı *yiyememeleri* olgusuyla açıklanabilir. Muhtemelen, dişlerini adama gerçekten geçirmedikleri için kendilerini insan olarak görürler.

Bu türden sürünün kökeninde sıklıkla cinsel suçlama yatar ve bu da kurbanı tehlikeli bir varlığa dönüştürür. Kurbanın gerçek ya da sözde vukuatı gözde canlandırılır. Siyah bir adamın beyaz bir kadınla ilişkilendirilmesi, fiziksel yakınlıklarının görüntüsü aralarındaki farklılığı saldırganların gözünde vurgular; kadın daha da beyazlaşır, adam daha da kararır. Kadın masumdur; çünkü öbürü, erkek olduğundan, daha güçlüdür. Eğer kadın ilişkiyi kabul etmişse, bu onun erkeğe atfedilen üstünlük sayesinde kandırılmış olmasındandır, insanların tahammül edemediği ve hepsini adama karşı birleşmeye zorlayan şey, adamın üstünlüğü fikridir. Vahşi bir hayvan gibi -değil mi ki bir kadını hırpalamıştır- hep birlikte kovalanır ve öldürülür. Bu adamın katli onlara hem mubah hem de zorunlu görünür ve bu eylem hepsine apaçık bir tatmin verir.

ARANDALARIN ATALARINA İLİŞKİN EFSANELERDEKİ SÜRÜLER

Avustralya yerlilerinin zihnindeki sürü neye benzer? Arandaların atalarına ilişkin efsanelerinden ikisi bu konuda açık bir tablo sunar. İlk öykü mitik zamanların ünlü kangurusu olan Ungutnika'nın öyküsüdür. Aşağıda bu kangurunun *yabani köpeklerle* ilgili maceraları anlatılmaktadır.

> "Henüz tam büyümemiş, küçük bir kanguruydu ve kısa bir süre sonra bir yere gitmek üzere yola koyuldu. Üç mil kadar gittikten sonra, çok iri annelerinin yanına uzanmış bir yabani köpek sürüsünün bulunduğu açık bir ovaya geldi. Yabani köpeklere bakarak etrafta hopladı ve köpekler onu görüp hemen kovalamaya başladılar; elinden geldiğince hızlı hoplamasına karşın onu bir başka ovada yakaladılar; kamun yararak önce karaciğerini yediler, sonra derisini soyup bir yana attılar ve bütün etlerini kemiklerinden sıyırdılar. Bunları yaptıktan sonra yine uzanıp yattılar.
>
> "Ancak Ungutnika bütünüyle yok edilmemişti, çünkü derisi ve kemikleri duruyordu; köpeklerin gözlerinin önünde deri gelip kemiklerin üzerini örttü, kanguru tekrar ayağa kalktı ve kaçmaya başladı. Arkasından gelen köpekler bu kez onu Ulima tepesinde yakaladılar. Ulima karaciğer anlamına gelir; tepeye bu adın verilmesinin nedeni köpeklerin bu kez karaciğeri yemeyip bir kenara atmalarındandır. Karanlık bir tepe olan Ulima o noktayı işaretlemek için yükselmiştir. Aynı şeyler yine oldu ve Ungutnika bu kez küçük yarasaların çıkardığı tuhaf sese verilen ad olan Pulpunya'ya kadar kaçtı. Tam bu noktada Ungutnika arkasına dönüp, köpeklerle alay ederek o sesi çıkardı. Derhal yakalandı, kamı yarıldı, o yine, kendisini kovalayanların şaşkın bakışları karşısında, kendisini yeniden bir araya getirdi. Sonra, arkasında köpeklerle Undiara'ya doğru koştu ve su birikintisine yakın bir yere vardığında, köpekler onu yakalayıp yediler, kuyruğunu kesip bugün hâlâ taş biçiminde durduğu yere gömdüler. Bu taş Kanguru Kuyruğu Churinga diye anılır."

Artış törenlerinde bu taş her zaman kazılıp çıkarılır, etrafa gösterilir ve dikkatle temizlenir.

Kanguru, köpek sürüsü tarafından dört kez kovalanır. Öldürülür, parçalanır ve yenir. İlk üç keresinde derisine ve kemiklerine dokunulmaz. Bunlara dokunulmadığı sürece tekrar ayağa kalkabilir; ete bürünür, kemikleri örtülür ve köpekler yine onun peşine düşerler. Böylelikle aynı hayvan *dört kez* yenmiş olur. Yenmiş olan et birdenbire yine ortaya çıkar. Bir kanguru dört kanguru olmuştur, ama o yine de aynı hayvandır.

Kovalama da aynıdır, yalnızca yeri değişir. Mucizevi olayların olduğu yerler sonsuza kadar işaretli kalır. Öldürülen vazgeçmez; tekrar hayata döner ve sürüyle alay eder; sürü her defasında yeni baştan şaşırır. Ancak sürü de vazgeçmez; avını çoktan mideye indirmiş olsa bile onu öldürmesi gerekir. Sürünün belirliliği ve eyleminin tekrarlanması bundan daha açık ya da yalın bir biçimde anlatılamazdı.

Burada artış bir tür dirilişle sağlanır. Hayvan tamamen büyümemiştir ve henüz yavrusu olmamıştır. Ama bunun yerine kendisini dört kez çoğaltmıştır. Artışla yavrulamanın özdeş olmadığı görülmektedir. Hayvan, kendisini kovalayanların gözünün önünde, deri ve kemiklerinden tekrar ayağa kalkıp onları kendisini kovalamaları için kışkırtmıştır.

Gömülmüş olan kuyruk bu mucizenin anısı ve delili olarak orada taş şeklinde kalmıştır. Dört kez dirilmenin gücü artık bu taşta bulunmaktadır ve ilgili törenlerde olduğu gibi, uygun bir biçimde davranılırsa, zamanla tekrar yeni artışlar gerçekleştirecektir.

İkinci efsane çok büyük ve güçlü bir kangurunun peşine düşen yalnız bir adamla başlar. Adam kanguruyu görmüştür ve onu öldürüp yemek ister. Ülkenin geniş arazilerinde onu izler; bu çok yorucu bir kovalamadır ve her ikisi de çeşitli yerlerde mola vermek zorunda kalırlar, ama her zaman aralarında belli bir uzaklık bulunur. Hayvan nerede duraklarsa, o arazide iz bırakır. Bir yerde bir ses duyduğunda, arka ayaklarının üstüne kalkmıştır. Şimdi tam o noktada kangurunun bu kalkışını temsil eden, sekiz metre yüksekliğinde bir taş vardır. Daha sonra hayvan su bulmak için toprakta bir çukur açmıştır; bu çukur da bugün hâlâ oradadır.

Ama sonunda hayvan kendisini son derece bitkin hisseder ve yere uzanır. Çok sayıda insan gelip avcıya katılır. Ona, “Büyük mızrakların var mı?” diye sorarlar; o “Hayır, küçükleri var. Sizin büyük mızraklarınız var mı?” diye yanıtlar. Adamlar da “Hayır, yalnızca küçükleri var” derler. O zaman avcı “Mızraklarınızı yere koyun” der, onlar ise “Peki. Sen de seninkileri koy” derler. Sonra mızraklar yere atılır ve bütün adamlar hep birlikte kanguruya doğru ilerler; asıl avcının elinde kalkanı ve kutsal taş Churinga’sı vardır.

> “Kanguru çok kuvvetliydi ve hepsini sağa sola savurdu; sonra adamlar hep birlikte onun üstüne atladılar; altta kalan avcı, *ezilerek öldü.* Kanguru da ölmüş görünüyordu. Avcıyı kalkanı ve Churinga’sıyla birlikte gömdüler, sonra kangurunun bedenini Undiara’ya götürdüler.

> Gerçekte kanguru ölü değildi; ama kısa süre sonra öldü ve bir mağaraya yerleştirildi, fakat yenmedi. Hayvanın mağarada konduğu yerde bir kaya çıkıntısı belirdi ve hayvan ölünce ruhu buraya girdi. Kısa süre sonra diğer adamlar da öldü ve ruhları yakındaki su birikintisine gitti. İnanışa göre çok sayıda kanguru daha sonra mağaraya gelip toprağa, ruhları da kayanın içine girdi."

Bu öyküde, bir kişilik av bütün bir sürünün avına dönüşür. Hayvana silahsız saldırılır. Hayvan bir insan yığınının altına gömülür; bütün avcıların birleşik ağırlığı onu boğacaktır, ancak hayvan çok kuvvetlidir ve tekmeler atar; insanların işi zordur. Kavganın karmaşası içinde asıl avcı kendisini yığının altında bulur ve ayaklar altında ezilerek ölen kanguru değil avcı olur. Avcı kalkanı ve kutsal Churinga'sıyla gömülür.

Özel bir hayvanı avlayan ve yanlışlıkla en önde gelen avcıyı öldüren sürünün öyküsüne bütün dünyada rastlanır. Öykü ölülere yakılan ağıtla sona erer. Avcı sürüsü *ağıt sürüsü* şeklinde değişir ve bu başkalaşım pek çok önemli ve yaygın dinin çekirdeğini oluşturur. Bu Aranda efsanesinde de, kurbanın gömülmesine gönderme yapılır. Kalkan ve Churinga onunla birlikte gömülür; kutsal kabul edilen Churinga'dan söz edilmesi bütün olaya bir kutsiyet kazandırır.

Daha sonra ölen hayvanın kendisi başka bir yere gömülür. Onun gömüldüğü mağara kanguruların merkezi olur. Daha sonraki dönemlerde çok sayıda hayvan aynı kayaya gelip içine girer. Undiara adı verilen bu yer kanguru totemi üyelerinin törenlerini gerçekleştirdikleri kutsal bir yer olur. Bu törenler, kanguruların sayısının artmasına hizmet eder ve gerektiği gibi yapıldıkları sürece civarda her zaman yeterli sayıda kanguru olmasını sağlar.

Bu efsane, birbirinden oldukça farklı; ama eşit derecede dini işlemi birleştirmesi bakımından kayda değerdir. Daha önce gördüğümüz gibi, bunlardan birincisi avcı sürüsünün ağıt sürüsü şeklinde başkalaşmasıdır. Mağarada gerçekleşen İkincisi, avcı sürüsünün artış sürüsüne değişimidir. Avustralya yerlileri için ikinci işlem çok daha önemlidir; bu işlem kültlerinin tam merkezinde yer alır.

Bu iki işlemin birbirinin peşi sıra gerçekleşmesi bu araştırmanın temel tezlerinden birini desteklemektedir. Dört sürü türünün hepsi insanoğlunun bulunduğu her yerde mevcuttur. Bu yüzden bir sürünün diğerine dönüşmesi her zaman mümkündür. Hangi dönüşümün vurgulandığına bağlı olarak, dinin farklı ana biçimleri gelişir. İki en önemli biçim olarak, ağıt dinlerini,

artış dinlerinden ayırt ediyorum. Aynı zamanda, ileride göstereceğim gibi, avcı ve savaş dinleri de vardır.

Alıntıladığım efsanede bile savaş imaları vardır. İlk avcıyla karşılaştığı adamlar arasında geçen mızrak konuşması bir savaş olasılığını içerir. Bütün mızrakları yere atarak, bu olasılığı reddederler ve ancak o zaman kanguruya saldırmak için birleşirler.

Bana bu efsanede kayda değer görünen ikinci noktaya geliyoruz: kendilerini kangurunun üstüne atan insan *yığını*, kanguruyu boğacak olan, insan bedenlerinden oluşmuş yoğun yığın. Bu insan bedeni yığınlarına, Avustralya yerlileri arasında sık rastlanır. Törenlerinde tekrar tekrar görülür. Genç erkeklerin sünnet törenlerinin bir yerinde, aday yere uzanır ve birçok adam onun üstüne yatar; öyle ki genç aday hepsinin ağırlığını taşır. Kimi kabilelerde bir yığın insan kendilerini ölmekte olan insanın üzerine atıp her yandan onu sıkıştırırlar. Daha önce betimlediğim bu çok ilginç olay, bu kitapta sık sık sözü edilen, ölmekte olanlar ve ölüler yığınına geçişi temsil eder. Bir sonraki bölümde yerliler arasındaki birkaç yoğun yığın örneği ele alınacaktır. Burada bilerek ve zor kullanılarak ortaya çıkarılan, yaşayan bedenlerin oluşturduğu yoğun yığın, ölülerin oluşturduğu yığın kadar önemlidir. Ölüler yığınının *bize* daha aşina gelmesinin nedeni, tarih boyunca korkunç boyutlara varmış olmasıdır. Çoğu kez insanların ancak ölüyken bu kadar çok sayıda ve birbirine bu kadar yakın olabildikleri geliyor insanın aklına. Ama aslında yaşayanların oluşturduğu yığın da bizim için aynı derecede aşinadır, çünkü özünde kitleden başka bir şey değildir.

ARANDALARDA GEÇİCİ OLUŞUMLAR

Yukarıdaki bölümde alıntılanan iki efsane, yazarları Spencer ve Gillen'ın, Arunta adını verdikleri Aranda kabilesi üzerine yazılmış bir kitaptan alınmıştır. Bu ünlü yapıtın büyük kısmı kabilenin şölen ve törenlerine ayrılmıştır. Bu kabilenin çok-çeşitliliğini abartılı bulmak mümkün değildir. Törenlerin akışı sırasında ortaya çıkan fiziksel insan oluşumlarının zenginliği özellikle çarpıcıdır. Bunlardan bazıları bize çok aşina gelen oluşumlardır; çünkü bugüne kadar önemlerini korumuşlardır, ama aşın tuhaflıklarıyla bizi şaşkına çevirenler de vardır. Bunların önemli olanları aşağıda kısaca sıralanmıştır.

Sessizlik içinde yapılan bu gizli törenlerde *kaz yürüyüşüne* sık rastlanır. Erkekler kaz yürüyüşü ile kutsal Churinga'larını mağaralardan ve saklı oldukları diğer yerlerden alıp getirmek için çıkıp giderler. Hedeflerine ulaşmak için bir saat kadar yolculuk yaparlar. Bu seferlere götürülen genç adamların soru sormalarına izin verilmez. Liderleri olan yaşlı adam arazide bulunan, atalarının efsaneleriyle ilişkili belli bir özelliği açıklamak isterse, işaret dilini kullanır.

Gerçek törenler sırasında çoğunlukla, totemin ataları gibi boyanan ve onların rolünü yapan, çok az sayıda gösterici olur. Genellikle iki ya da üç gösterici vardır, ama bazen yalnızca bir tane olur. Genç erkekler göstericilerin etrafında bir daire oluştururlar, dönerler ve çığlıklar atarlar. Daire oluşturacak şekilde dönüp durmaya çok rastlanır ve tekrar tekrar sözü edilir.

Bir başka önemli günde, kabilenin yaşamındaki en önemli ve kutsal olayı temsil eden Engwura törenlerinde, genç erkekler başlarını uzun, alçak bir tümseğe yaslayarak sıra halinde toprağın üzerine uzanırlar ve bu şekilde saatlerce dururlar. Sıra halinde bu uzanma sık sık tekrarlanır ve gece 9'dan sabah 5'e kadar, sekiz saat sürebilir.

Çok etkileyici, çok daha yoğun bir oluşum daha vardır. Erkekler birbirlerine çok yaklaşarak bir grup oluştururlar; bu grupta yaşlılar ortada gençler dış kısımdadır. Katılan herkesin birbirine olabildiğince yapışık durduğu bu *silindirimsi* oluşum durmaksızın tam iki saat öne arkaya

sallanır; bu arada hepsi şarkı söyler. Sonra, hâlâ birbirlerine yapışık biçimde, aynı durumda yere otururlar ve belki iki saat daha şarkı söylemeyi sürdürürler.

Bazen erkekler karşı karşıya *iki sıra* halinde ayakta durup şarkı söylerler. Engwura'nın ritüel kısmım sona erdiren en önemli tören için, genç erkekler, yaşlı erkeklerin eşliğinde *yoğun bir kare* oluştururlar ve nehir yatağının, kendilerini kadınların ve çocukların beklediği karşı tarafına geçerler.

Bu törenin çok zengin ayrıntıları var; ama burada yalnız gruplaşmalarla ilgilendiğimizden, bütün erkeklerin birlikte oluşturdukları *yerdeki yığın* üzerinde duracağım. İlkel zamanlarda bebeklerin taşındığı keseyi temsil eden en kutsal nesnelerini aralarında taşıyan üç yaşlı erkek, kadınların ve çocukların görmelerine izin verilmeyen nesneyi vücutlarıyla saklayarak, kendilerini toprağa boylu boyunca ilk atanlardır. Sonra diğer bütün erkekler, öncelikle de erişkinliğe geçişleri nedeniyle bu törenin düzenlendiği genç erkekler, kendilerini bu üç yaşlı erkeğin üstüne atarlar ve toprağın üstünde karmakarışık bir yığın olarak yatar kalırlar. Artık hiçbir şey ayni edilemez; yalnızca, insan vücutlarının oluşturduğu yığının içinden çıkmış üç yaşlı erkek başı seçilebilir. Herkes birkaç dakika kadar öylece yatar soma hepsi ayağa kalkmaya ve kendisini bu karmaşadan kurtarmaya çalışır. Başka zamanlarda da yerde benzeri yığınlar oluşturulur, ama bu benim alıntıladığım gözlemcilerin sözünü ettiği en büyük ve en önemli olaydır.

Ateşle yapılan dayanıklılık denemelerinde genç erkekler tüten ağaç dalları üzerine boylu boyunca uzanırlar, ama bu kez birbirlerinin üstüne yatmazlar. Ateşle yapılan dayanıklılık denemeleri farklı biçimler alabilir; en önemlilerinden biri şöyledir: Genç erkekler, nehir yatağının ötesine, kadınların iki grup halinde onları beklediği yere giderler. Kadınlar üzerlerine yanan dallar atarak erkeklere saldırırlar. Bir başka olayda uzun bir sıra halinde genç erkekler kadın ve çocukların oluşturduğu bir başka sıranın karşısına dizilirler. Kadınlar dans ederler, erkekler bütün güçlerini kullanarak onların başlarının üzerinden yanan çubuklar fırlatırlar.

Bir sünnet töreninde, altı erkek bir masa oluşturacak şekilde yere uzanırlar. Erkekliğe yeni giren onların üzerine yatar bu durumda cerrahi işlem yapılır. Aynı törende yapılan, sünnet edilenin üzerine yatma olayı önceki bölümde anlatılmıştı.

Bu oluşumların ardındaki anlamı bulmaya çalışırsak şunları söyleyebiliriz:

Kaz yürüyüşü göçü ifade eder. Bunun kabilenin geleneklerindeki önemi büyüktür. Çoğunlukla ataların toprağın altında bile dolaştıkları varsayılır. Genç erkeklerin, peş peşe atalarının ayak izlerini sürmeleri gerekir. Sessizlikleri ve hareket tarzları kutsal yolculuklara ve hedeflere borçlu olunan saygıyı içerir.

Döne döne koşma ve bir daire şeklinde dans etme merkezde gerçekleştirilen gösterilere bir sabitlik veriyor gibi görünür. Gösteriler dairenin dışından gelebilecek yabancı her şeyden korunur. Alkışlanır, saygı gösterilir ve bunlara sahip çıkılır.

Bir sıra halinde yere uzanma bir ölü rolü olabilir. Yeni yetmeler bu pozisyonda bütünüyle hareketsiz kalırlar ve saatler boyunca kimse kıpırdamaz. Sonra birdenbire ayağa fırlarlar; yine canlıdırlar.

Birbirine bakan *iki sıra* oluşturmak ve böyle bir etkileşime girmek iki düşman sürüye ayrılmayı temsil eder; bazen karşı cins düşmanın yerine geçer. *Yoğun kare* zaten dört bir yandan korunmaya yönelik bir oluşumdur. Düşmanca ortamda bulunulduğunu varsayar ve tarihin ileri dönemlerinde de bu oluşuma sık sık rastlanır.

Hepsinden daha yoğun oluşumlar kaldı geriye: yalnızca sıkışmış insanlardan oluşmuş *dans eden silindir,* düzensiz *yerdeki yığın.* Silindir tam da bu devinimiyle, içinde kendisini oluşturan insanların dışında hiçbir şeye yer olmayan, olabildiğince yoğun ve kapalı kitlenin, yani ritmik kitlenin uç örneğidir.

Yerdeki yığın değerli bir sim gizler. İnsanın bütün gücüyle saklaması ve elinden bırakmaması gereken bir şeyin varlığına işaret eder. Ölmekte olan bir insanın içe dahil edilmesi böyle bir yığınla olur ve böylelikle ölmeden hemen önce ona son bir saygı gösterisinde bulunulmuş olur. Yığın, ölen adamın halkı için değerinin bir ölçütüdür; ortasında ölmekte olanla birlikte ölüler yığınını andırır ve anımsatır.

Sürü ve din

SÜRÜLERİN BAŞKALAŞIMI

Belirttiğim gibi, bütün sürü biçimleri bir diğerine değişme eğilimi taşır. Genel olarak sürü tekrarlayıcı nitelikte olmasına ve ortaya her yeniden çıkışı öncekilere benzemesine rağmen, tek tek her tezahürünün seyrinde akışkan bir yan da vardır.

Peşinden koştuğu hedefe ulaşmanın kendisi, kaçınılmaz olarak sürünün yapısında bir değişikliğe neden olur. Toplu av, başarılı olursa, paylaştırmaya konu olur. Amacı düşmanın imhası olan "katışıksız" vakalar bir yana bırakılacak olursa, *zaferler* yağma şeklinde yozlaşır. *Ağıt*, ölen kişinin uzaklaştırılmasıyla sona erer. Ölü, insanların onun olmasını istediği yerde olduğu ve insanlar kendilerini ondan gelebilecek tehlikelere karşı güvencede hissettiği anda, sürünün heyecanı azalır ve üyeleri dağılır. Ancak ölü kişiyle ilişkileri gerçekte burada bitmez. Ölenin başka bir yerde yaşamayı sürdürdüğünü, yaşayanlara yardım etmesi ve tavsiyelerde bulunması için geri çağrılabileceğini düşünürler. Ölünün ruhunun çağrılması durumunda ağıt sürüsü yeniden oluşur. Ama artık amacı orijinal amacının tam tersidir. Daha önce dışlanmış olan ölü adam şu ya da bu biçimde kendi halkının arasına çağrılmaktadır. Başarılı *artış sürüsü*, bir paylaşma şöleni haline gelir. Mandanların bizon dansı, bizonların gelmesiyle sona erer.

Her sürü türünün değişerek oluşturduğu bir karşıt sürüyle ilişkisi olduğu açıktır. Doğal görünen bu karşıtına dönmeye ek olarak, bütünüyle farklı bir hareket de vardır: birbirinden oldukça *farklı* sürü türlerinin bir diğerine başkalaşımı.

Bunun bir örneği, yukarıda alıntılanan Aranda efsanesinde verilmiştir. Güçlü bir kanguru bir grup erkeğin ayaklarının altında ölüme gönderilmiştir. Bu mücadele sırasında öncü avcı yoldaşlarına kurban olur ve onlar tarafından törenle gömülür. Avcı sürüsü ağıt sürüsü şeklinde başkalaşmıştır. Komünyonun anlamı uzun uzadıya tartışıldı; orada avcı sürüsü artış sürüsü şeklinde değişir. Savaşların başlangıcında bir başka başkalaşım vardır. Bir insan öldürülür ve kabile üyeleri ona ağıt yakar. Bir askeri birlik haline gelir, düşmandan onun intikamını almak için yola koyulurlar; ağıt sürüsü savaş sürüsü şeklinde değişir.

Sürülerin başkalaşımı olağanüstü bir süreçtir. Her yerde gerçekleşir ve insanın faaliyet gösterdiği çok farklı alanlarda görülebilir. Hakkında kesin bir bilgi sahibi olmaksızın, hiçbir sosyal olayı anlamak mümkün değildir.

Bu başkalaşımların bazıları daha geniş bağlamlarından çıkarılmış ve *sabitlenmişlerdir.* Bunlar özel bir önem kazanarak ritüeller haline gelmiştir. Tamı tamına aynı biçimde tekrar tekrar yeniden üretilmişlerdir. Önemli her inancın temel tözü, özü haline gelmişlerdir. Sürülerin dinamikleri ve aralarındaki kendilerine özgü etkileşim, dünya dinlerinin ortaya çıkışını açıklar.

Burada dinlerin baştan sona bir yorumunu vermek mümkün değil; bu ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak, aşağıdaki sayfalarda, birkaç sosyal ve dini yapıyı, bunlarda yaygın olan sürülerin doğasına gönderme yaparak inceleyeceğim. Burada av ve savaş, artış ve ağıt dinlerinin varlığına dikkat çekilecektir. Eski Belçika Kongosu'ndaki *Lelelerde* pek de bereketli olmamasına karşın, av sosyal yaşamın merkezinde yer alır. Ekvador'daki *Jivarolar* yalnızca savaş için yaşarlar. Birleşik Devletler'in güneyindeki *Pueblo* kabileleri savaş ve av konusunda körelmeleri ve ağıdın inanılmaz baskılanmasıyla göze çarpar; bunlar bütünüyle barışçıl *artış* için yaşarlar.

Tarih içinde, bütün dünyaya yayılıp dünyayı bütünleştiren *ağıt dinlerini* anlamak için Hıristiyanlığı ve İslami mezheplerden birini ele alacağız. Şiilerin Muharrem törenine ilişkin betimleme bu türden bir dinde ağıdın merkezi niteliğini teyit edecektir. Son bölüm Kudüs'teki Anıtmezar Kilisesinde kutlanan Kutsal Ateş Paskalyasındaki yeraltına inişe ayrılmıştır. Bu, Hıristiyan ağıdına anlam veren ve haklılık kazandıran Diriliş Şölenidir.

KASAİ LELELERİNDE AVCILIK VE ORMAN

Yakın zamanlarda yapılan bir araştırma gezisinde, İngiliz antropolog Mary Douglas, bir Afrika halkında yaşamla din bir'liğinin nasıl kurulduğunu göstermeyi başardı. Bu çalışmanın karakteristikleri gözlem netliği, açık fikirlilik ve önyargısızlıktır. Yapılacak en iyi şey bu çalışmayı özetleyip bazı alıntılar aktarmaktır.

Yaklaşık 20. 000 kişiden oluşan bir kabile olan Leleler, Kasai nehri yakınlarındaki bir bölgede, Belçika Kongosu'nda yaşarlar. Yirmi ila yüz kulübenin bulunduğu sıkışık kareler halindeki köyleri her zaman çayırlara kurulmuştur, ama asla ormandan uzakta değildir. Başlıca ürünleri, ormanda yetiştirdikleri darıdır. Her yıl yeni tarım alanları açılır ve her birinden ancak bir dan mahsulü alınması ümit edilir. Bu alanlarda, bütün ürünlerinden yararlanılan rafya palmiyesi de yetişir. Bunların genç yapraklarından Lelelerin rafya kumaşlarını dokudukları malzeme sağlanır. Komşularının tersine bütün Lele erkekleri dokuma yapabilir; bu malzemenin kareler halinde dokunmuş parçaları bir tür para olarak kullanılır. Palmiye ayrıca son derece değerli olan mayalanmamış bir şarap yapımında kullanılır. Palmiyeler ve muzlar en iyi ormanda yetişiyor olsa da köyün etrafına da dikilir; yerfıstığıysa yalnızca köy içine dikilir. Diğer bütün iyi şeyler ormandan gelir: su, ateş yakmak için odun, tuz, dan, manyok, yağ, balık ve hayvan eti. Erkeklerle eşit biçimde kadınlar da zamanlarının büyük kısmını ormanda çalışarak geçirirler; yine de Leleler ormanı neredeyse bütünüyle erkeklerin bölgesi olarak görürler. Üç günde bir kadınlar ormandan uzak tutulur; yiyeceklerini, odunlarını ve sularını bir gün önceden hazırlamaları gerekir.

> "Ormanın prestiji müthiştir. Leleler ormandan neredeyse şiirsel bir coşkuyla söz ederler... Genellikle ormanı köyle karşılaştırırlar. Gün ortasında, tozlu köy çekilmez ölçüde sıcak olduğunda, ormanın serinliğine ve karanlığına kaçmaktan hoşlanırlar. Ormandaki işler ilginç ve keyiflidir, oysa başka yerlerde ağır ve sıkıcıda. 'Zaman köyde yavaş, ormanda hızlı geçer' derler. Erkekler ormanda bütün gün acıkmadan çalışabilmeleriyle övünürler; ama köyde yalnızca yemeği düşünürler."

Ancak orman aynı zamanda tehlikelerle doludur. Ne yas tutan biri ne de kâbus görenler ormana girebilir. Kötü bir rüya, ertesi günü ormana gitme konusunda bir uyarı olarak yorumlanır. Bunu ciddiye almayan insana her türden doğal tehlike zarar verebilir. Başına bir ağaç düşebilir, bir yerini kesebilir ya da bir palmiye ağacından aşağı düşebilir. Bir erkek için tehlike kişisel bir talihsizliktir, ama ormana girme kısıtlamasını ihlal eden bir kadın bütün köyü tehlikeye atabilir.

> "Ormanın sahip olduğu büyük prestijin üç ayrı nedeni var gibi görünmektedir: orman iyi ve gerekli olan her şeyin, yiyecek, içecek, kulübe ve giysilerin kaynağıdır; kutsal ilaçların kaynağıdır ve Üçüncüsü avlanma alanıdır ki bu Lelelerin gözünde son derece önemli bir faaliyettir."

Leleler ete düşkündür. Bir konuğa sebze yemeği sunmak ciddi bir hakarettir. Sosyal olaylar konusundaki konuşmalarının çoğu sağlanan etin miktarı ve türü üzerinedir. Gene de, güneyli komşularının tersine, ne keçi ne de domuz beslerler. Köyde beslenen hayvanları yeme fikri onları tiksindirir. Antilop ve yabani domuz gibi temiz ve sağlıklı yani iyi gıda ormandan gelmelidir, derler. Sıçanlar ve köpekler temiz değildir ve aynı sözcükle, irin ve dışkı için kullandıktan *hama* sözcüğüyle anılırlar. Köyde beslendikleri için keçilerle domuzlar da temiz değildir. Köpeklere ve kümes hayvanlarına oldukça başarılı bakmalarına ve isteseler başarılı bir keçi besiciliği yapabilecek olmalarına karşın, Lelelerin ete düşkünlüğü onları ormanın ya da avlanmanın ürünü olmayan herhangi bir şeyi yemeye sevk etmemiştir.

> "Kadınların erkeklerden, ormanın köyden ayrılması, köyün ormana bağımlılığı ve kadınların ormandan uzak tutulması, ritüellerinin tekrarlanan temel temalarıdır."

Çayırların hiçbir prestiji yoktur. Çayırlar, kuru ve çoraktır; ne ormandır ne köy; burası bütünüyle kadınlara bırakılmıştır.

Leleler insanları, hayvanlan, nehirleri ve her şeyi yaratan bir Tanrı'ya inanırlar. Ayrıca korktukları ve haklarında ihtiyatla ve istemeye istemeye konuştuktan *ruhlara* da inanırlar. Ruhlar asla insan olmamışlardır ve asla insanlarca görülmemişlerdir. İnsan bir ruha bakacak olsaydı, kör olur, acılar içinde ölürdü. Ruhlar ormanın derinliklerinde, özellikle de akarsu kaynaklarında ikamet ederler. Gündüzleri uyur, geceleri etrafta dolaşırlar.

Ne ölürler ne de hastalanırlar. Kadınların doğurganlığını denetler, erkeklerin avını bereketlendirirler. Bir köye hastalık taşıyabilirler. Su domuzlarının ruhların gücüyle donatıldığını düşünürler; çünkü bu hayvanlar günlerini, ruhların en sevdiği mekân olan akarsu kaynaklarında yuvarlanarak geçirirler. Domuz, bir ruhun sahip olduğu bir tür köpektir; o ruhla beraber yaşar ve ona bir köpek gibi boyun eğer. Hayvan boyun eğmezse ruh onu, bir avcı tarafından vurulmasına izin vererek cezalandırır; aynı eylemle avcı da ödüllendirilmiş olur.

Ruhlar insanlardan her tür talepte bulunabilir; özellikle de,

> "bir köyde yaşayanların birbiriyle barış içinde olmasını isterler... İyi bir av, köyde her şeyin yolunda gittiğinin iyi bir göstergesidir. Yabani bir domuz öldürüldüğü zaman her erkek, kadın ve çocuğun payına düşen küçük miktardaki et, haftalar sonra bu olaydan söz edilirken gösterilen neşeyi açıklamaya yetmez. Av, düşüşü ve çıkışı bütün köy tarafından izlenen bir tür ruhsal barometredir."

Çocuk doğurmayla avlanmanın, sanki eşdeğerli erkek ve kadın işlevleriymişçesine, birlikte anılmaları çarpıcı bir olgudur. "Köy mahvoldu" der Leleler, "av başarısız oldu, kadınlar kısır, herkes ölüyor." Öte yandan, işler iyi gidiyorsa, "Köyümüz hoş ve iyi artık. Üç domuz ve birçok antilop öldürdük, dört kadın hamile kaldı, hepimiz sağlıklı ve güçlüyüz!"

En çok prestije sahip olan faaliyet tek bir avcının ya da tuzakçının başarısı değil, *toplu avdır.*

> "Avlanma yöntemi ok ve yaylarla silahlanmış bir dizi adamı ormanın bir kesimine göndermek ve sonra yanlarına sopacıları[19] ve köpeklerini yollamaktır. Küçük çocuklar ve güçlükle yürüyen yaşlı erkekler ava katılmaya çalışırlar, ama en değerli üyeler köpek sahipleridir; çünkü bunlar bir yandan köpeklerini yüreklendirmek ve idare etmek için bağırır diğer yandan çalılar arasında sürünerek en ağır işi yaparlar. Onlardan ürken av hayvanları, bekleyen avcıların oklarına doğru koşar. Sık bir ormanda belki de en etkili av yöntemi, avı şaşırtıp onu çok kısa mesafeden bir anda vurmaya dayanır.
>
> "Avlanmalarından gurur duyan bir halkta tuhaf olan, tek tek becerilerin genelde bulunmamasıdır. Herhangi bir amaçla ormana giden bir adam yanında yay ve birkaç ok taşır, ama bunlar kuşlar ya da sincaplar içindir. Büyük av hayvanlarım kendi başına avlayabilmeyi aklına bile getirmez. Tek başına avlanan avcının özelleşmiş tekniklerinden hiçbirini bilmezler. Ava sezdirmeden yaklaşmazlar, hayvanların seslerini taklit etmeyi bilmezler, kamufle olmazlar, tuzak hazırlamazlar, ormanın derinliklerine nadiren tek başına girerler. Bütün ilgileri toplu av üzerinde odaklanmıştır. Ormanda yürüyen bir adam çamur içinde yuvarlanan bir domuz sürüsüne rastlayabilir, onların soluklarını duyacak kadar yakınlarına sokulabilir, sonra uzun

mesafeli bir atış riskine girmektense köye haber vermek için ayaklarının ucuna basa basa uzaklaşır.

"Leleler çayırlarda yalnızca otları yaktıkları kuru mevsimde avlanırlar. Yılda bir gerçekleşen bu olayda birçok köy, yanan bölgenin etrafında çember oluşturmak için bir araya gelir. Bu, küçük erkek çocuklarının öldürme eylemini ilk kez gerçekleştirdikleri zamandır; çünkü katliam, bana anlatıldığı kadarıyla korkunçtur. Bütün orman avlarında olduğu gibi, avcı birliğine birden fazla köyün erkeklerinin katıldığı tek olaydır. Sonuç olarak köy siyasi ve ritüel bir birimdir, çünkü köy tek bir av birimidir. Lelelerin kendilerininkini öncelikle öncü bir avcı kültürü olarak düşünmeleri şaşırtıcı değildir."

Av etinin *paylaşılmasının* özel bir önemi vardır. Hayvan, avın dinsel anlamını vurgulayan katı kurallara göre pay edilir. Leleler arasında, her biri başkalarına yasaklanan bir yiyeceğin ayrıcalığına sahip üç kült grubu vardır. İlk grup olarak Genç Babalar bir çocuklu erkeklerden oluşur. Bu gruba hayvanın "göğsü" ve bütün körpe hayvanların eti verilir. Genç Babalar grubunun içinde bir kız, bir erkek çocuğu olan erkeklerin oluşturduğu bir alt grup vardır; bunların arasından ikinci ve daha özel grup seçilir: Pangolin erkekleri grubu. Pangolinlere bu adın verilmesinin nedeni yalnızca bir tür zırhlı hayvan olan pangolin[20] eti yemelerine izin verilmesidir. Üçüncü grup Medyumlardır; bunlar yaban domuzunun kafasını ve bağırsaklarını alırlar.

Hiçbir büyük hayvan, kendisi ve etinin paylaşılması bir dini edimin nesnesi olmaksızın öldürülemez.

"Bütün hayvanların içinde yaban domuzunun çok büyük önemi vardır; yaban domuzu şöyle paylaşılır: Kafası ve iç organları Medyumlara ayrılır, göğsü genç babalara, sırtı onu eve taşıyanlara, boynu köpek sahiplerine, butlarından ve önkollarından biri domuzu vuran adama, işkembesi ise okları yapan köy demircilerinden oluşan gruba verilir."

Lele toplumunun yapısı her avla yeniden tasdik edilir. Avcı sürüsünün heyecanı genişlemiş ve bütün cemaati sürükleyen bir duygu haline gelmiştir. Yazarın bulgularını çarpıtmaksızın burada sözcüklerin en gerçek anlamıyla bir av dininden söz edebiliriz. Böyle bir din daha önce hiç böylesine bütünüyle inandırıcı ve kuşkuya yer bırakmayacak tarzda betimlenmemiştir. Ayrıca ormanın bir kitle simgesi olarak gelişimine ilişkin çok değerli bir fikir de edinmiş oluyoruz. Orman değerli olan her şeyi içerir; en değerli şeyler bütün sürü tarafından hep birlikte ormandan getirilir. Avcı

sürüsünün nesnesi olan hayvanlar ormanda yaşar; ayrıca müsamahalarıyla insanların avlanmasına izin veren, korkuları ruhlar da ormanda yaşar.

JİVAROLARIN SAVAŞ GANİMETİ

Günümüzde Güney Amerika'da yaşayan en savaşçı halk Jivarolardır. Savaşın ve ganimetin Jivaroların âdet ve törenlerinde oynadığı rolün incelenmesinden birçok şey öğrenilebilir.

Jivarolar arasında nüfus fazlalığı sorunu yoktur; savaşa yeni topraklar fethetmek için gitmezler. Tersine yaşadıkları yerler küçük olmak bir yana çok büyüktür; 60. 000 kilometrekareden geniş bir alanda yaklaşık 20. 000 kişi yaşamaktadır. Büyük yerleşim birimleri yoktur, hatta köylerde yaşamayı bile sevmezler. Sözcüğün en geniş anlamıyla her aile, kendi başına bir evde yaşar. Ailenin reisi en yaşlı erkektir. Her aile bir sonraki aileden kilometrelerce uzak olabilir. Jivaroların hiçbir siyasi örgütlenmesi yoktur. Barış zamanlarında aile içinde baba kimseye hesap vermesi gerekmeyen en yüksek otoritedir. Eğer düşmanca niyetleri birbirlerinin peşine düşmelerine yol açmasaydı, bir Jivaro grubu bakir ormanların geniş alanlarında bir diğeriyle hemen hemen hiç karşılaşmazdı.

Onları birbirine bağlayan şey, *kan davası*, ya da daha doğrusu ölümdür. Onların gözünde doğal ölüm diye bir şey yoktur; bir adam ölürse bunun nedeni uzaklardaki bir düşmanın ona büyü yapmasıdır. Hangi büyücünün onun ölümünden sorumlu olduğunu bulup çıkarmak ve intikamını almak akrabaların görevidir. Bu yüzden her ölüm bir *cinayettir* ve her cinayetin intikamı ancak bir karşı cinayetle alınabilir. Ne var ki düşmanın ölümcül büyüsü uzak mesafeden etkili olabilirken, bir görev olan fiziksel intikam, ya da kan davası, yalnızca düşmanı *fiilen* ele geçirmekle mümkün olur.

Jivarolar intikam almak için birbirlerinin peşine düşerler ve bu yüzden kan davasının bu toplumun çimentosu olduğu söylenebilir.

Bir evde birlikte yaşayan aile çok yoğun bir birim oluşturur. Bir insan hangi sorumluluğun altına girerse ev halkından diğer erkeklerle birlikte girer. Daha büyük ve daha tehlikeli seferlerde görece yakın evlerden birçok erkek birleşir ve ancak o zaman, yani ciddi bir cezalandırma kampanyası amaçladıklarında, savaş döneminde gönüllü olarak tabi olacakları deneyimli ve genellikle yaşlı bir adamı şef seçerler.

Bu yüzden savaş sürüsü Jivaroların gerçek dinamik birimidir; durağan aile biriminden başka önemli tek birim budur ve bütün şölenler savaş sürüsü çerçevesinde düzenlenir. Savaşa gitmeden bir hafta önce toplanırlar ve savaştan döndükten sonra bir dizi büyük kutlama için tekrar toplanırlar.

Savaş seferleri salt *yıkımdan* ibarettir. Ailelerine dahil ettikleri birkaç genç kadın ve belki bazı çocuklar dışında bütün düşmanlar öldürülür. Düşmanın son derece kıt olan mülkleri, evcil hayvanlan, ekip biçtiği yerler ve evi yok edilir. Jivaroların gerçekten istedikleri tek nesne düşmanın kesik kellesidir. Bu nesneye gerçek bir tutku duyarlar; her savaşçının en yüce amacı evine en az böyle bir kelleyle dönmektir.

Kelle özel işlemlerden geçirilir ve yaklaşık bir portakal boyutuna iner. Bu aşamadan sonra ona *tsantsa* adı verilir. *Tsantsa*'nin sahibi özel bir prestij kazanır. Belli bir süre, belki bir iki yıl geçtikten sonra, merkezinde uygun biçimde hazırlanmış kelle bulunan bir şölen yapılır. Bu şölene herkes davet edilir; kutlamanın kurallarına uygun olarak yer içer ve bol bol dans ederler. Bu şölen nitelik olarak bütünüyle dinidir ve yakından incelenmesi artış arzusunu ortaya koyar; artışa ulaşma araçları şölenin özünü oluşturur. Burada bütün ayrıntılara girmek mümkün değil; bu ayrıntılar Karsten'in "Jivaro Kızılderilileri Arasında Kan Davası, Savaş ve Zafer Şölenleri" adlı makalesinde uzun uzun anlatılmıştır. Burada avladıkları bütün hayvanlara bir dizi tutkulu büyü sözleriyle hitap ettikleri ve sonra da insanın kendi artışını sağlayan cinsel eylemi kutsadıkları en önemli danslardan birinden söz etmek yeterlidir.

Bu dans büyük şölene fiili bir giriştir. Bütün erkekler ve kadınlar çadırın merkezi sütununun etrafında bir çember şeklinde sıralanır ve el ele tutuşarak yavaş yavaş dönerler; önce keskin bir sesle ıslık çalarlar, sonra etini yemeyi sevdikleri bütün hayvanların isimlerini telaffuz ederler. [Sonra evlerinde kullandıkları ve kendilerinin imal ettiği eşyaların adları sayılır.] Her bir isimden sonra bir 'hey' çığlığını tekrarlarlar.

"Hey! Hey! Hey!
Uluyan maymun, hey!
Kırmızı maymun, hey!
Kahverengi maymun, hey!
Siyah maymun, hey!
Kapuçin[21] maymunu, ' hey!
Gri maymun, hey!
Yaban domuzu, hey!

Yeşil papağan, hey!
Uzun kuyruklu papağan, hey!
Evcil domuz, hey!
Besili domuz, hey!
Kadın elbisesi, hey!
Kuşak, hey!
Sepet, hey!”

Bu büyü bir saat kadar sürer, dansçılar bir sağa sola hareket ederler. Ters yöne gitmek için her duruşlarında yüksek sesle ıslık çalarlar ve sanki büyünün sürekliliğini bu yolla korumak istercesine: “Şi, şi, şi” diye bağırırlar.

Bir başka büyü de kadınlar ve onların doğurganlığıyla ilgilidir.

“Hey, hey, hey!
Kadın, hey!
Kadın, hey!
Cinsel ilişki, hey!
Cinsel ilişki, hey!
Tsantsa cinsel birleşme ihsan etsin!
Eşleşme, hey!
Çiftleşme, hey!
Kadın, hey!
Kadın, hey!
Gerçek olsun, hey!
Yapacağız, hey! İyi olsun, hey!
Yeter, hey!”

Bu büyülerin ve şölenin diğer bütün edimlerin odağında düşmanın ele geçirilip küçültülmüş başı, *tsantsa* durur. Ruh her zaman başın yakınındadır ve son derece tehlikelidir. Ona boyun eğdirmek için her şey yapılmıştır; bir kez hâkim olununca çok yararlı olur. Domuzların, kümes hayvanlarının, manyokun artışını güvence altına alır ve her tür zenginliği temin eder. Ancak ona bütünüyle boyun eğdirmek kolay değildir. En başta kinle doludur; insana yapabileceklerini akıl almaz. Ancak onu hükmü altına almak için inanılmaz sayıda rit ve ayin çeşidi vardır ve günlerce süren şölenin sonunda başın ve ona ait olan ruhun üzerinde tam bir iktidar kurulur.

Bizim daha aşina olduğumuz savaş alışkanlıklarımızla karşılaştırınca, *tsantsa’nın* bizim ganimet dediğimiz şeyin yerini tuttuğunu söylemeliyiz.

Jivaroların savaşa gitmelerinin nedeni bu başları almaktır; başlar onların *tek* ganimetidir; ama bu ganimetin son şekli, özellikle portakal büyüklüğüne inince çok küçük görünse de, onların sorun ettikleri her şeyi içinde barındırır. Bu baş onların arzuladığı bütün artışı, beslendikleri hayvan ya da bitkilerin artışını, yaptıkları nesnelerin ve son olarak da kendi insanlarının artışını sağlar. Bu, tüyler ürpertici yoğunlukta bir ganimettir ve yalnızca ele geçirilmesi yetmez; onu olması gereken şey kılmak için uzun müdahaleler yapmak gerekir. Bu müdahaleler şölenin toplu heyecanında, özellikle de büyü ve dans zenginliği içinde en yüksek noktasına varır. Bir bütün olarak *tsantsa* şöleni artış sürüşünce devam ettirilir. Savaş sürüsü, şansı varsa, şölenin artış sürüsü olur; birinin diğerine başkalaşımı Jivaro dininin gerçek dinamiğidir.

PUEBLO KIZILDERİLİLERİNİN YAĞMUR DANSLARI

Yağmur dansları yağmurun yağmasını sağlamayı hedefleyen artış danslarıdır. Bu danslar, yere ayakların vurulmasıyla, sanki yağmuru topraktan çıkarırlar. Dansçıların ayaklarını yere vurmaları yağmurun yağışı gibidir. Gösteri sırasında yağmur başlasa da, dans etmeyi sürdürürler. Yağmuru temsil eden dans sonunda yağmur olur. Kırk kişilik bir grup ritmik hareketler aracılığıyla kendisini yağmura dönüştürür.

Pueblolar arasında yağmur en önemli kitle simgesidir. Başka yerlerde yaşamış ataları için bile, yağmur her zaman önemli olmuştur, ama kıraç düzlüğe yerleşmiş olduklarından yağmurun önemi artmış ve dinlerinin doğasını kökten belirlemiştir. Temel besinleri olan darı ve darının onsuz büyüyemeyeceği yağmur bütün törenlerinin merkezinde yer alır. Yağmuru çekmek için kullanılan bütün sihirli yöntemler, yağmur danslarında bir araya getirilip yüceltilir.

Gözlemciler bu dansların vahşi hiçbir yanı olmadığı olgusunu vurgulamışlardır. Bunun nedeni yağmurun kendi doğasıdır. Bir bulut olarak yaklaşarak, yukarılarda başların üzerinde, uzak, yumuşak ve beyaz bir birim oluşturur; yaklaştığında insanda şefkat duygusu uyandırır. Kendi kendini deşarj ettiği zaman çözülmesi gerekir; yağmur insanlara ve içine gömüldüğü toprağa yağmur taneleri olarak düşer. Yağmur şekline dönüşmesiyle yağmuru çeken dans, bu yüzden, bir kitlenin oluşumundan çok kaçışını ve çözülüşünü temsil eder. Dansçılar bulutların varlığını arzular; ama onların gökyüzünde kalmaları değil, sağanak şeklinde yağması istenir. *Atalarla* eşitlenmelerinden de açıkça görülebileceği gibi, bulutlar dosttur.

“Ölüler yağmur bulutları halinde dönüp bütün yeryüzüne bereket getirirler. Yaz öğleden sonralarında gökyüzüne bulutlar gelince, insanlar çocuklarına ‘Bak! Büyükbaban geliyor’ derler ve kastedilen ölü kendi akrabaları değildir, bütün ecdada atıfta bulunur...

Sunakların önünde inzivadaki rahipler hareketsiz ve kendi içlerine çekilmiş olarak sekiz gün oturur, yağmur çağırırlar:

“Sürekli olarak nerede kalırsan kal,
Oradan yola çıkacaksın Rüzgârın üflediği küçük bulutlarını,
Canlı sularla dolu Narin bulut demetlerini,
Bizimle kalmaları için yollayacaksın.
Buraya, İtiwana’ya,

Babalarımız,
Analarımızın,
Ve bizden önce yaşayanların vatanına,
Bol su ile toprağı okşayan,
Güzel yağmurunuzla birlikte geleceksiniz."

Arzulanan "bol su"dur; ama bulutlarda toplanan bu büyük kütle, damlalar halinde çözülür. Yağmur danslarının vurgusu çözülme üzerindedir. Arzulanan *yumuşak* bir kitledir, ele geçirilmesi gereken tehlikeli bir hayvan ya da savaşılması gereken iğrenç bir düşman değil. Yağmur, bu insanlara göre barışçıl ve iyicil ataların oluşturduğu kitleyle bir tutulur.

Yağmur damlalarının toprağa getirdiği bereket, yaşamaları için gerekli olan diğer kitleyi, darılarını getirir. Her hasat öbekler halinde bir araya getirmenin, yağmur ise tersi işlemin göstergesidir. Bulutlar yağmur damlatan olarak dağılmıştır, oysa hasadı yapılan her bir ekin koçanı zaten durağan bir tane toplamından oluşur.

Bu besinle erkekler güçlenir kadınlar doğurganlaşır. Dualarında sık sık "çocuk" sözcüğü yer alır. Rahip, kabilenin yaşayan üyelerinden çocuklar olarak söz eder, ama aynı zamanda, kız ve erkek bütün küçük çocuklardan ve "önlerinde uzun bir yaşam olanların hepsinden" de söz eder. Bunlar kabilenin geleceği olarak adlandırabileceğimiz kişilerdir. İmgesi daha kesin olan rahip hepsini, önlerinde uzun bir yaşam bulunanlar olarak görür.

Yani Puebloların yaşamındaki en önemli kitleler ataların ve çocukların, yağmur ve darının oluşturduğu kitlelerdir; ya da olağan sıralamasıyla, atalar, yağmur, dan ve çocuklardır.

Dört *sürü* türünden ikisi, avcı ve savaş sürüleri, Puebloların arasında neredeyse körelmiştir. Hâlâ biraz toplu tavşan avı yapılır ve bir savaşçı grubu vardır, ama bunların işlevi polisinkine benzer ve sözcüğün bizim anladığımız anlamıyla polisiye çok az olay yaşanır. Ağıt kitlesi şaşırtıcı düzeyde baskılanmıştır. Ölüm konusunu çok az dert edinirler ve bireyler olarak ölümü olabildiğince çabuk unutmaya çalışırlar. Ölümün üstünden dört *gün* geçtikten sonra, "şef insanlarla konuşup onlara artık anımsamamaları gerektiğini söyler. 'O öleli artık dört *yıl* oldu' der." Ölüm geçmişe taşınır ve böylece çekilmekte olan acıya da son verilir. Pueblolar ağıt sürülerine itibar etmezler; acıyı *yalıtırlar.*

Geriye, Puebloların arasında son derece gelişmiş ve etkin olan artış sürüsü kaldı. Komünal yaşamlarının bütün vurgusunu artış kitlesine yaparlar; tamamen olumlu bir anlamda, yalnızca artış için yaşadıktan söylenebilir. Birçok halkta ortak bir imge olarak bulunan, bir yanda insanın kendi artışı, diğer yanda düşmanın azalmasını temsil eden, Janus başı, [22] Pueblolar arasında bilinmemektedir; onlar savaşla ilgilenmezler. Yağmur ve dan onları ılımlılaştırmıştır; yaşanılan bütünüyle kendi atalarına ve çocuklarına bağımlıdır.

SAVAŞIN DİNAMİKLERİ ÜZERİNE: İLK ÖLÜM. ZAFER

Savaşın iç ya da sürü dinamikleri temel olarak aşağıdaki gibidir. Ölü bir adamın etrafındaki ağıt sürüsünden onun intikamını almaya niyetli bir savaş sürüsü oluşur; savaş sürüsünden de, eğer zafer kazanırsa, artış sürüsü oluşur.

Herkese tehdit altında olduğu duygusunu veren, *ilk* ölümdür. Savaşın patlak vermesinde ölen ilk adamın oynadığı rol ne kadar abartılsa azdır. Savaşı dizginlerinden boşaltmak isteyen yöneticiler bir ilk kurban sağlamak ya da icat etmek zorunda olduklarını çok iyi bilirler. Kurbanın belirli bir öneme sahip biri olması gerekmez; hatta hiç tanınmayan biri bile olabilir. Ölümü dışında hiçbir şeyin önemi yoktur ve bu ölümden düşmanın sorumlu olduğuna inanılması gerekir. Kurbanın ölümünün olası bütün sebepleri, biri hariç baskılanır; hariç tutulan bu sebep kurbanın insanın kendi grubuna dahil olmasıdır.

Hızla oluşan ağıt sürüsü bir kitle kristali olarak hareket eder; kitle kristali *açılır* ve kendisini aynı tehdit altında hisseden herkes ona tutunur. Sürünün ruhu savaş sürüsü ruhu şeklinde değişir.

Savaş bir ya da en fazla birkaç kişinin ölümüyle dizginlerinden boşalır, ama muazzam sayıda ölüme yol açar. Zafer kazanılınca bu insanlar için yakılan ağıt ilk baştaki ağıtla karşılaştırıldığında gayet hafif kalır. Zafer, düşmanın topyekûn yok olduğu ya da düşmanın sayısının önemli miktarda azaldığı duygusunu verir ve insanın kendi ölüleri için yaktığı ağıdın gücünü azaltır. Kendi ölüleri ölüler ülkesine bir öncü kolu olarak gönderilmiş ve arkalarından çok daha fazla düşmanı çekmişlerdir. Böylelikle kendi halklarını, savaşmak için ihtiyaç duydukları korkunun yükünden kurtarmışlardır.

Düşman yenilince, insanları birleştiren tehdit ortadan kalkar ve herkes yine kendisi için var olur; savaş sürüsü, avcı sürüsünün avını paylaştırılması aşamasına geçtiği durumdaki gibi, *talan* uğruna dağılma noktasına gelir. Tehdit edilme duygusunun genelleşmediği yerde, insanları etkili bir biçimde savaşa çekmenin yolu ganimet vaadidir; böyle bir durumda ganimetlerini

almalarına izin verilmelidir. Eski dönemlerde bir komutan onların bu talebini reddetme cüretini gösteremezdi, ama talan nedeniyle bir ordunun bütünüyle çözülmesi tehlikesi o kadar büyüktür ki, liderler her zaman savaşma ruhunu yeniden canlandıracak bir yol bulmaya çalışmışlardır. Bu sonuca götürecek en etkin araç *zafer şölenleridir.*

Zafer şölenlerinin gerçek önemi, burada insanın kendi artışıyla düşmanın azalışının karşı karşıya gelmesidir. Kadınlar, erkekler, çocuklar; bütün insanlar toplanır. Kazananlar savaşa giderken olduğu gibi uygun adım yürürler. Kendilerini insanlara göstererek onlara zafer ruhunu bulaştırırlar. Evini terk edebilen herkes orada toplanana kadar insanlar gelmeye devam eder.

Ancak kazananlar yalnızca kendilerini göstermezler, yanlarında bir şeyler de getirirler. Birer artış faili olarak gelirler ve ganimetlerini insanlara sergilerler. İnsanların istediği ya da değer verdiği her şeyden bol bol vardır, herkese birazı düşecektir. Muzaffer kumandan ya da kral insanlara büyük paylar verilmesini emredebilir ya da vergileri azaltma veya başka sözler verebilir. Ganimet yalnızca altın ve eşyalardan oluşmaz; düşman sayısının azaldığını gözle görülür bir biçimde dışavuran tutsaklar da gösterilir.

Uygar olmakla övünen toplumlarda, tutsak alınan düşmanların sergilenmesi yeterli olur. Bize göre barbar olan diğer toplumlar ise daha fazlasını isterler. Düşmanın sayısının fiilen azalışım *deneyimlemek* isterler; bu deneyimi halihazırdaki bir tehdidin baskısından kurtulmuş olarak, *hep birlikte* yaşamak isterler. Bu da pek çok savaşçı toplumun zafer şölenlerinden aşina olduğumuz, tutsakların aleni idamları demektir.

Dahomey Krallığı'nın[23] başkentinde bu gibi idamlar inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Günlerce süren ve "Yıllık Gelenek" adı verilen törenlerde, kral halkına kanlı bir gösteri sunar ve herkesin gözü önünde yüzlerce tutsağın kafasını kestirirdi.

Kral, ileri gelenlerin arasında bir platformun üstünde otururken halk aşağıda yoğun bir izdiham yaratarak beklerdi. Kralın bir işaretiyle cellatlar işe başlardı. Öldürülen tutsakların kafaları yığın oluşturacak şekilde bir yere atılırdı; bu gibi pek çok yığın görülebilirdi. İdam edilen düşmanların çıplak vücutlarının sallandığı darağaçlarının sıralandığı sokaklarda gösteri alayları düzenlenirdi. Kralın sayısız eşinin iffetini kurtarmak için tutsaklar hadım edilirdi. Şölenin son gününde saray efradı platformun üstünde yeniden toplanır, halka hediyeler sunardı. Halka, itişip kakışarak ele

geçirebilecekleri, ipe dizilmiş, para yerine geçen midye kabukları atılırdı. Elleri bağlı düşmanları halka doğru fırlatılıp atılırdı; bunların da kafası kesilirdi. İnsanlar bu cesetler için kavga ederdi; bu çılgınlık içinde cesetleri yedikleri de söylenir. Herkes düşman ölüsünden bir parça isterdi; buna zafer komünyonu adı verilebilir. İnsanların arkasından sıra hayvanlara gelirdi, ama en önemli şey düşmandı.

Bu şölenlerin, 18. yüzyılda, Avrupalı görgü tanıklarınca yazılmış kayıtları vardır. O dönemde beyaz ulusların kıyı boyunca uzanan ticaret noktalarında temsilcileri vardı. Ticaret konusu mallar kölelerdi ve başkent olan Abomey'e kraldan köle satın almak için gelirlerdi. Kral elindeki tutsakların belli bir kısmını AvrupalIlara satmaya alışıktı ve savaş seferlerini de bu amaçla yapardı. O berbat kitlesel idamlara tanık olmaktan hoşlanmamalarına karşın, o zamanlar AvrupalIlar bütün bunlara aldırış etmiyorlardı; ne var ki bu idamlarda Avrupalıların bulunması saray seremonisinin gereklerindendi. İdam edilecek kurbanların kendilerine köle olarak satılması konusunda kralı ikna etmeye çalışırlardı. Bu onların kendilerini daha insanca hissetmelerini sağlıyordu, aynı zamanda iyi bir işti de. Ancak onları hayrete düşüren bir şey oldu ve kral, bütün açgözlülüğüne karşın, kurbanlarını gözden çıkarmayı reddetti. Köle kıtlığı olup, işlerin kötü gittiği zamanlarda, bu inatçılık AvrupalIları usandırıyordu. Kral için iktidarın, sahip olunan şeylerden daha önemli olmasını anlayamıyorlardı. Kralın halkı, kurban görüntülerine alışıktı. Düşmanlarının kitlesel bir biçimde azaltılışının zalimce ve alenen sergilenmesi, onlara kendi artışları konusunda güvence veriyordu; bu güvence de kralın iktidarının dolaysız kaynağıydı. Bu görüntünün ikili bir etkisi vardı. Bir yandan insanları kralın yönetimi altında artışları konusunda ikna etmenin, böylelikle de onları dini olarak inançlı bir kitle durumunda tutmanın şaşmaz bir yoluydu. Diğer yandan da kral idamları şahsen emrettiği için, kralın buyruğunun yarattığı dehşeti canlı tutuyordu.

Romalılar arasında en büyük kamusal olay *zaferdi.* Bunun için bütün şehir bir araya toplanırdı. Ama, imparatorluk iktidarının doruklarına ulaşıp da sürekli fetihlere duyulan gereksinim aciliyetini kaybedince, muzaffer olma duygusu kendi başına, takvimdeki tarihlerde periyodik olarak tekrarlanan, bir kurum haline geldi. Savaş, artık *arenada* toplanmış olan insanların önünde cereyan ediyordu. Zafer duygusunu yeniden uyandırma ve canlı tutma aracı olarak önem taşıyan bu savaşın hiçbir siyasi sonucu

yoktu. Bir izleyici olarak Romalıların kendileri savaşmazlardı; ama bir kitle olarak, kazananın kim olduğuna onlar karar verir ve eski zamanlardaki gibi onu bağırarak ilan eder, alkışlarlardı. Önemli olan tek şey zafer duygusuydu; artık o kadar zorunlu görünmeyen savaşın kendisinin önemi azalmıştı.

Bu türden tarihi halklar arasında savaş, artışın fiili aracı haline gelir. Savaş onlara ister yaşamları için gereken ganimeti, ister onlar için çalışacak köleleri temin etsin, bu insanlar artışın diğer, daha sabır gerektiren araçlarını reddeder, onların aşağılık şeyler olduğunu düşünürlerdi. Buradan olası en hızlı artışı amaçlayan savaşçı bir devlet dini gelişir.

BİR SAVAŞ DİNİ OLARAK İSLAM

İnanmış Muhammediler dört farklı biçimde toplanır.

1) Yükseklerden gelen bir sesin çağrısıyla, gün içinde birkaç kez namaz kılmak için toplanırlar. Burada *ibadet sürüleri* denebilecek küçük ritmik gruplar oluşur. Her bir hareket önceden belirlenmiş ve bir tek yöne yöneltilmiştir: Mekke'ye. Haftada bir, Cuma namazlarında, bu sürüler kitle oluşturacak şekilde büyür.

2) İnanmayanlara karşı girişilecek Kutsal Savaş [Cihat] için toplanırlar.

3) Hac zamanında, Mekke'ye gitmek için toplanırlar.

4) Kıyamet Günü toplanırlar.

Bütün dinlerde olduğu gibi, gözle görülmeyen kitleler çok büyük önem taşır, ama İslam'da, diğer dünya dinlerindekinden çok daha güçlü bir biçimde, bunlar, birbirine karşıt konumda duran, gözle görülmeden *çifte* kitlelerdir.

Kıyamet Günü'nde sur'un sesi duyulunca, bütün ölüler mezarlarından kalkıp "bir Bayrak altında toparlanan insanlar gibi", Kıyamet Alanına koşarlar. Orada, bir yanda inananlar diğer yanda inanmayanlar olmak üzere birbirinden ayalmiş iki fevkalade büyük kitle halinde, Tanrı'nın huzurunda yerlerini alırlar; her bir birey Tanrı tarafından yargılanır.

Böylelikle bütün kuşaklardan insanlar toplanır ve her insan kendisini sanki bir gün önce gömülmüş gibi hisseder. Hiçbirinde, mezarında yatmış olabileceği ölçülemez zaman aralığına ilişkin hiçbir fikir yoktur; ölülerinde rüya ya da bellek yoktur. Ancak sur'un sesi hepsi tarafından duyulur. "O gün insanlar dağınık gruplar halinde geleceklerdir." Bu muhteşem anın "gruplaa" ve "izdihamı" Kuran'da sık sık yinelenir; bu, Muhammedilerin düşleyebileceği en kapsamlı kitle fikridir. Hiç kimse bugüne kadar yaşamış bütün insanların toplamından daha büyük bir sayıyı tasavvur edemez; üstelik burada bütün insanlar aynı noktada sıkışık bir şekilde durmaktadırlar. Bu, büyüyemeyecek olan tek kitledir; aynı zamanda en yoğun kitledir de çünkü her bir insan Yargıcıyla yüz yüze durmaktadır.

Ancak, boyutlarına ve yoğunluğuna rağmen, bu kitle baştan sona *ikiye* bölünmüş olarak kalır. Her insan kendisini neyin beklediğini bilir;

bazılarının içinde umut, bazılarının içindeyse dehşet vardır. “O gün ışıldayan, gülümseyen ve mutlu yüzler olacaktır. O gün karanlığın örttüğü, tozlu yüzler olacaktır. Bunlar kötülerin ve inanmayanların yüzleridir.” Her iş kaydedilmiş ve yazıyla kanıtlanabilir olduğundan, hükmün adaleti mutlaktır; hiç kimse kitlenin, müstahak olarak ait olduğu o yansından kaçamaz.

İslamda kitlenin iki parçalılığı kayıtsız şartsız mevcuttur. İnananlarla inançsızlar ebediyen ayrıdırlar ve birbirleriyle savaşmaları mukadderdir. Din Savaşı kutsal bir görevdir ve böylelikle, daha az kapsayıcı bir biçimde olsa da, Kıyamet Günü’nün çifte kitlesi dünyevi her savaşta önceden canlandırılır.

Muhammediler hiç de daha az kutsal olmayan bir görevi, Mekke’ye haccı düşündüğünde, zihinlerinde çok farklı bir imge vardır. Bu imge, pek çok farklı ülkeden gelen kollarla tedricen oluşan, bir *yavaş* kitledir. İnananların Mekke’ye uzaklıklarına bağlı olarak, bu hac yolculuğu haftalar, aylar, hatta yıllar alabilir. Hayat boyunca haccı en az bir kez yapma yükümlülüğü, insanın bütün dünyevi varlığına renk katar. Bu hac yolculuğuna katılmamış insan gerçek anlamda yaşamamıştır. Bu deneyim, inancın yayıldığı bütün alanları bir araya çeker ve onu ortaya çıktığı yerde toplar. Hacıların oluşturduğu kitle, barışçıl ve kendini bütünüyle hedefine ulaşmaya adamış bir kitledir. Görevi, inanmayanlara boyun eğdirmek değil, yalnızca belirlenen yere ulaşmak ve orada bulunmaktır.

Mekke büyüklüğündeki bir şehrin bu kadar kalabalık bir hacı topluluğunu içine alabilmesi müstesna bir mucize olarak değerlendirilir. 12. yüzyılın sonlarında hacı olarak Mekke’de bulunan ve bu ziyaretin ayrıntılı tasvirini yapan Mağribli İspanyol İbni Zübeyr, dünyanın en büyük şehrinin bile bu kadar çok insanı içine alamayacağı görüşündeydi; ama Mekke, ona göre, özel bir *genişleme* melekesine sahipti ve içinde taşıdığı fetusun boyutlarına göre küçülüp büyüyen bir rahme benzetilebilirdi.

Haccın en önemli anı Arafat düzlüğünde toplanıldığında yaşanır. Orada 700. 000 kişinin bir araya geldiği kabul edilir. Eğer sayı bundan azsa, insanların arasında görünmeden duran melekler bu eksikliği telafi eder.

Ancak barış günleri sona erince, yine Kutsal Savaş ortaya çıkar. En büyük İslam uzmanlarından biri şöyle der:

“Muhammed *savaşmanın* ve savaşın peygamberidir... Arap dünyasında ilk başarısını cemaatinin istikbali için bir vasiyet olarak bırakır: kâfirlere karşı mücadele ve bu alan Allah'ın iktidarının alanı olduğu için inançtan çok inancın iktidar alanının genişlemesi. İslam uğruna savaşanlar için önemli olan kâfirlerin dinini değiştirmek değil, onlara boyun eğdirmektir.”

Peygambere, Tanrı tarafından vahyedilmiş kitap olan Kuran, bu konuda kuşkuya hiçbir yer bırakmaz.

“Kutsal aylar sona erince, puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün. Yakalayıp hapsedin ve pusuya yatın.”[24]

AĞIT DİNLERİ

Dünyanın çehresi ağıt dinleriyle değişti ve Hıristiyanlıkla birlikte bu dinler bir tür evrensel geçerlilik kazandı. Bu dinlere mensup sürüler çok kısa ömürlüdür. Peki öyleyse bu dinlere direnç gücü bahşeden nedir? Ağıttan kaynaklanan bu dinlere bin yıllık kendine özgü dayanıklılığı temin eden nedir?

Haksızca yok edilmiş bir insan ya da tanrının etrafında bir efsane oluşturmuşlardır. Burada hep bir kovalama, av ya da tuzak kurma öyküsü bulunur; adil olmayan bir yargılama da söz konusu olabilir. Bir av durumunda, kovalanan hayvan yerine en önde gelen avcı yani yanlış canlı vurulur. Adonis ile yabani domuzunun öyküsündeki gibi, bu hayvan bir karşıtına dönmeyle, avcıya saldırıp onu ölümcül bir biçimde yaralamış olabilir. Bu olmaması gereken bir ölümdür; bu ölümün neden olduğu ıstırap sınırsızdır.

Afrodit'in Adonis için hissettikleri gibi, bir tanrıça, kurbanı sevip onun için ağıt yakabilir. Babil'de bu tanrıçanın adı İştar, ölen güzel genç de Temmuz'dur. Frigyalılar arasında genç sevgilisi Attis için ıstırap çeken ana tanrıça, Kibele'dir.

> "Gözü dönmüş bir biçimde aslanlarını koşturur ve en az kendisi kadar çılgın olan Korybantlarını* da yanına alıp Attis'in adını haykırarak, İda dağında dolaşır. Korybantlardan[25] biri kollarına kılıçla yaralar açar, biri saçlarını salıp dağlarda bir o yana bir bu yana koşar, biri boru, biri davul çalar, biri de zilleri birbirine vurur. İda'nın her yerini gürültü ve çılgınlık kaplar."

Mısır'da ise bu, kocası Osiris'i kaybeden İsis'tir. Hiç yılmadan kocasını arar. Üzüntü içinde ülkenin her yanını dolaşır ve onu bulana kadar huzura kavuşamaz. "Evine dön" diye feryat eder.

> "Evine dön... Seni görmüyorum; ama yüreğim seni özlüyor, gözlerim seni arzuluyor. Seni sevene, seni seven kadına dön, mübarek varlık. Kız kardeşine dön, eşine dön, eşine; yüreğin hâlâ çarparken. Karma dön. Ben senin aynı anneden doğmuş kız kardeşinim. Benden uzak durma. Tanrılar ve insanlar yüzlerini sana dönmüş hep birlikte ağlıyorlar. Seni çağırıyorum ve ağlayışım cennetten duyulana kadar ağlayacağım, ama sen beni işitmiyorsun. Gene de,

> yeryüzünde sevdiğin kız kardeşinim ben; benden başka hiç kimseyi sevmedin sen, kardeşim benim.”

Daha geç dönemlerde, artık mitik bir nitelik taşımaksızın, bir grup akrabanın ve müridin ölünün arkasından ağıt yakması da mümkündür; örneğin, İsa ya da Muhammed peygamberin torunu olan ve Şiilerin gerçek şehidi Hüseyin için olduğu gibi.

Av ya da kovalama bütün ayrıntılarıyla resmedilmiştir; çok somut ve kişisel, *sarih* bir öyküdür. Her zaman kan akar; bütün duyguların en insancası olan İsa’nın çarmıha gerildiği zaman çektiği ıstırapta bile yaralar ve kan vardır. Bu ıstıraba neden olan hiçbir şeyin adil olmadığı düşünülür; mitik zamanlardan ne kadar uzaklaşılırsa, bu ıstırabı uzatma, ıstırap öyküsünü insanca ayrıntılarla doldurma eğilimi o kadar güçlenir. Av, ya da tuzağa düşme, her zaman kurbanın bakış açısından deneyimlenir.

Kurbanın sonunun gelmesi yaklaşınca, bir ağıt sürüsü oluşur, ama ağıdın belirli bir tonu vardır; ölen, onun için yas tutanlar uğruna ölmüştür. İster ağıt tutanların büyük avcısı olsun, ister yüce değerlere sahip olsun, her halükârda ölen onların kurtarıcısıdır. Kurbanın genç olması olası bütün biçimlerde vurgulanır; her şeyden önce o, ölmemesi gerekendir. Yas tutanlar, onun ölümünü kabullenmezler, onun yeniden canlanmasını isterler.

Avustralya yerlileri arasında bulunan arkaik ağıt sürülerinin tasvirinde, ağıdın *ölmekte olan* insanın etrafında başladığına dikkat çekmiştim. Yaşayanlar onu geri almak isterler ve bedenini kendi bedenleriyle örterler. Ölmekte olanı oluşturdukları yığının içine alırlar; bedenleriyle her yandan bastırarak bırakmamaya çalışırlar. Öldükten sonra bile, geri dönmesi için ona sık sık seslenirler; ikinci aşama, yani onun ölüler dünyasına atılıp uzaklaştırılması, ancak artık geri gelmeyeceğinden emin olduktan sonra başlar.

Bu, insanların birlikte olmak için telaş ettikleri bir zamandır ve yas tutmak isteyen herkes kabul edilir. Bu gibi dini kültlerde ağıt sürüsü sürekli büyüyen bir kitle olmak üzere dışa *açılır.* Bu ilk olarak ölen adamın şöleninde, onun çektiği ıstırap temsil edildiğinde gerçekleşir. Bu gibi şölenlere bütün şehirlerden, bazen de çok uzaklardan gelen büyük hacı kafilelerinden katılım olur. Ancak ağıt sürülerinin dışa açılması inananların sayısının, uzun süreler içinde yavaş yavaş artmasıyla da olur. Ağıt sürüsü çarmıhın altında duran bir avuç inananla başlar, onlar ağıdın çekirdeğidir.

İlk Whitsuntide'da[26] belki 600 Hıristiyan vardı; İmparator Konstantin zamanında ise 10 milyon. İnananların sayısı ne olursa olsun dinin özü, yani ağıt, aynı kalır.

Ağıda neden bu kadar çok insan katılır? Ağıdın çekiciliği nereden gelir? Ağıt insanlara ne verir? Katılan herkese aynı şey olur: avcı sürüsü ya da mütecaviz sürü, suçunun *kefaretini,* ağıt sürüsü haline gelerek öder. İnsanlar bugüne kadar bir şeyin peşinden koşarak yaşadılar ve kendi tarzlarında yine böyle yaşamayı sürdürmekteler. Yabancı etin peşindedirler; o eti kesip parçalar, daha zayıf canlıların çektiği eziyetten beslenirler; kurbanın donuk bakışları kendi gözlerine yansır, haz duydukları o son çığlık silinmez bir şekilde ruhlarına nakşolur. Belki de çoğu bunu önceden tahmin edemez, ama kendi bedenlerini beslerken aynı anda içlerindeki karanlığı da beslerler. Ancak günahları ve korkuları durmaksızın büyür, dört gözle kurtulmayı beklerler. Böylece onların yerine ölen birine bağlanıp onun yasını tutmakla *kendilerini* çile çekmiş hissederler. Ne yapmış, ne denli öfkelenmiş olurlarsa olsunlar, o anda çekilen çile onları o anda yan yana getirmiştir. Ağıt, çok ileri giden sonuçları olan ani bir taraf değiştirmedir; insanları birikmiş olan öldürme günahından ve ölüm sırasının onlara da geleceği korkusundan kurtarır. Başkalarına yaptıkları her şeyi, şimdi bir başkası üstüne almaktadır, ona inançla ve hiçbir şey esirgemeksizin bağlanarak, intikamdan kurtulmayı umarlar.

Bu yüzden, insanlar sürü cinayetlerinden vazgeçmedikleri sürece bu ağıt dinleri insanların ruhsal yapılan için vazgeçilemez nitelikte olacak gibi görünmektedir.

Daha yakından incelenebilecek bütün geleneksel ağıt dinleri içinde en aydınlatıcı olan İslami Şiilerdir. Temmuz ve Adonis, Osiris ve Attis kültleri de geçerli örneklerdir, ancak bunların hepsi geçmişe aittir ve yalnızca çiviyazısıyla ya da hiyeroglifle yazılmış metinlerden ya da antikitenin klasik metinlerinden öğrenilmiştir; bu kayıtlar paha biçilmez nitelikte olsalar da, bugün canlı ve zayıflamaksızın hâlâ var olan bir inançla ilgilenmemiz daha inandırıcı olur.

Ağıt dinlerinin içinde en önemlisi Hıristiyanlıktır ve bu dinin Katolik biçimi hakkında da bir şeyler söylemek gerekecektir. Ancak Hıristiyanlığın büyük önem taşıyan anlarından, gerçek kitle heyecanı anlarından, artık nadirleşen gerçek ağıt anlarım değil başka bir anı betimleyeceğim: Kudüs Anıtmezar Kilisesindeki Diriliş Şölenini.

Kabına sığamayan bir sürü, gerçek bir kitle olmak üzere dışa açılırken, yasın kendisi, Şiilerin Muharrem Törenlerinde unutulmaz bir güçle açığa vurulur.

ŞİİLERİN MUHARREM TÖRENLERİ

İslam, açık bir biçimde savaş dinine özgü bütün özellikleri sergilemektedir; ama yine de bir kolu, başka hiçbir yerde bulunamayacak ölçüde kesif ve aşırı bir ağıt dinidir; bu kol, Şii inancıdır. Şiilik İran ve Yemen'in resmi dinidir; Hindistan ve Irak'ta da oldukça yaygındır.

Şiiler, *İmam* adını verdikleri ruhani ve dünyevi bir lidere iman ederler. İmam'ın konumu Papa'nınkinden daha önemlidir. İmam kutsal ışığın taşıyıcısıdır ve yanılmazdır. Yalnızca İmam'a bağlanan inananlar kurtulacaktır. "Her kim ki kendi zamanının gerçek İmam'ını tanımadan ölürse, kâfir olarak ölür."

İmam, doğrudan Peygamber soyundan gelir. Muhammed'in damadı, başka bir deyişle kızı Fatma'nın kocası olan Ali'nin ilk İmam olduğu kabul edilir. Peygamber, diğer inananlardan sakladığı özel bilgileri Ali'ye emanet eder, Ali de bunları ailesine aktarır. Peygamber bariz bir biçimde Ali'yi gerek öğretisinin hocası, gerekse yönetici olarak kendi halefi tayin etmiştir. Peygamber'in buyruğuyla o Seçilmiş İnsan olmuştur; yalnızca onun "Müminlerin Yöneticisi" unvanını taşımaya hakkı vardır. Ali'nin oğulları Haşan ve Hüseyin, Peygamber'in torunları olarak, görevi Ali'den devralmışlardır; Haşan ikinci, Hüseyin de üçüncü İmam'dır. Müminler üzerinde egemenlik iddiasında bulunan başka herkes gaspçı sayılır.

İslamın, Muhammed'in ölümünden sonraki siyasi tarihi Ali ve oğulları etrafında bir efsanenin oluşumunu beslemiştir. Ali hemen Halife seçilmedi. Muhammed'in ölümünü takip eden yirmi beş yıl boyunca, "*Sahabeden*" üç kişi peş peşe bu en yüksek mevkiyi ellerinde tuttu. Ali ancak üçüncünün ölümünden sonra iktidara geldi; kendi yönetim dönemi de çok kısa sürdü. Bir Cuma Namazı sırasında, Irak'taki Küfe camiinde, fanatik bir düşman tarafından zehirli bir hançerle öldürüldü. En büyük oğlu Haşan, haklarını milyonlarca dirhem karşılığında satıp Medine'ye çekildi; birkaç yıl sonra sefahat hayatının etkileri yüzünden öldü.

Hasan'ın küçük kardeşi Hüseyin'in çektikleri, Şii inancının özünü oluşturur. Hüseyin, Hasan'ın tam zıddıdır; içine kapanık ve ciddi biri olarak Medine'de sessizce yaşar. Kardeşinin ölümüyle Şiilerin başına

geçmesine karşın, uzun süre bütün siyasi faaliyetlerden uzak durur. Ancak Halife Şam'da ölüp de oğlu, yönetimi almak isteyince, Hüseyin ona biat etmeyi reddeder. Çalkantılı Küfe şehrinin sakinleri ona yazıp Hüseyin'in gelmesini isterler. Hüseyin'in Halife olmasını isterler; Kûfe'ye gelirse, herkesin onun sancağı altında toplanacağını söylerler. Hüseyin ailesi, eşleri, çocukları ve az sayıdaki bağlılarıyla, çöl boyunca sürecek uzun yolculuğuna çıkar. Şehrin civarına varana kadar, şehrin sakinleri onun davasından çoktan dönmüşlerdi. Şehrin valisi Hüseyin'e karşı güçlü bir süvari birliği yollayıp teslim olmasını ister. Hüseyin bunu reddedince, su yollarını keserler. Hüseyin ile etrafındaki az sayıda insan kuşatılır ve Miladi 680 yılında, Muharrem ayının onuncu gününde, Kerbela düzlüklerinde, kendilerini cesurca savunmalarına rağmen öldürülürler. Kendisinin ve kardeşinin ailesinden pek çok kişi de dahil olmak üzere, Hüseyin'le birlikte seksen yedi adamı ölür. Cesedinde otuz üç mızrak darbesi ve otuz dört kılıç yarası sayılır. Düşman birliğinin komutanı Hüseyin'in cesedinin atların ayakları altında çiğnenmesini emreder. Peygamberin torununun başı kesilip Şam'daki Halife'ye gönderilir. Halife sopasıyla bu başın ağzına vurur; ama orada hazır bulunan yaşlı bir "sahabe" karşı çıkarak, "Sopanı çek" der "çünkü ben Peygamberin ağzını bu ağzı öperken gördüm."

"Peygamber ailesinin çektiği azap" Şii kendini helak etme edebiyatının gerçek temasıdır.

> "Gerçek Şiiler, vücutlarının yoksulluk içinde zayıflamış, dudaklarının susuzluktan çatlamış ve gözlerinin sürekli ağlamaktan şişmiş olmasından tanınıyor olsa gerek. Gerçek bir Şii, haklarını savunduğu ve uğruna azap çektiği aile kadar zulme uğramış ve perişandır. Kısa sürede, çile ve zulmün Peygamber ailesinin çağrısı olduğu fikri egemen olur."

Bu ailenin tarihi Kerbela'daki yas gününden itibaren, sürekli acı ve azapla doludur. Bu aile hakkında nazım ve nesir biçiminde yazılmış öyküler zengin bir şehadet edebiyatı şeklinde elden ele dolaşmıştır. Bu öyküler Şiilerin, 10. günü Aşure günü olan, Kerbela trajedisinin yıldönümünü andıkları Muharrem ayının ilk on gününde yaptıkları toplantıların konusudur. "Anımsanacak günlerimiz ağıt toplantılarımızda." Şii şehzade, Peygamber ailesinin çektiği birçok azabı anımsattığı şiirini bu sözlerle bitirir. Ali ailesinin talihsizliği, çektiği azaplar ve şehadeti için ağlama, ağıt yakma ve yas tutma gerçek inananın temel ilgi alanıdır. Arapçada "Şii

gözyaşından daha dokunaklı” şeklinde bir deyiş vardır; bu inanca bağlı olan modern Hintlilere göre:

> “Hüseyin için ağlamak yaşamımızın ve ruhumuzun ödülüdür; aksi takdirde cümle mahlukatın en nankörü oluruz. Cennette bile Hüseyin’in yasım tutacağız... Hüseyin için duyulan keder İslamın bir göstergesidir. Bir Şii için, ağlamamak imkânsızdır. Şiinin başı canlı bir mezardır, başı kesilen şehidin başının gerçek mezarı.”

Hüseyin’in kişiliği ve yazgısı üzerinde duygusal planda derin düşünceye dalmak bu inancın merkezini oluşturur; bunlar inananın dini deneyiminin ana kaynağını oluşturur. Hüseyin’in ölümü gönüllü bir kendini kurban etme olarak yorumlanır ve zaten azizler çektikleri acılar yoluyla cenneti hak ederler. Orijinal olarak, aracı kavramı İslama yabancıdır, ama Hüseyin’in ölümünden bu yana bu kavram Şiiler arasında geçerlilik kazanmıştır.

Hüseyin’in Kerbela düzlüklerindeki mezarı çok erken tarihlerden beri Şiilerin en önemli hac yeri olmuştur. “Hüseyin’in mezarını kuşatan 4.000 melek gece gündüz ağlar ve hangi hacı gelirse gelsin, sınır bölgelerinden bile gelse, bu melekler onu karşılamaya gider.” Türbeyi her ziyaret eden şu kazanından elde eder: Evinin çatısı asla üstüne çökmeyecektir; asla boğulmayacak, yanarak ölmeyecek ya da vahşi hayvanların saldırısına uğramayacaktır. Tersine türbede inançla dua eden insanın ömrü uzayacaktır. Bu haccı şevkle yapan insan Mekke’ye 1.000 hac gezisinin, 1.000 şehitliğin, 1.000 oruç gününün ve 1.000 köleyi serbest bırakmanın sevabını kazanacaktır. Haccı takip eden yıl içinde ne Şeytan ne de cinler ona hiçbir biçimde zarar vermeyecek; ölecek olursa melekler tarafından gömülecektir ve Diriliş Gününde, İmam Hüseyin’in takipçileriyle birlikte ayağa kalkacaktır; elinde taşıdığı sancaktan tanıyacaktır; ve İmam kendi hacılarını, zafer içinde doğrudan Cennete şahsen götürecektir.

Bir başka inanışa göre İmamın türbesinde gömülü olan herkes, hangi günahları işlemiş olursa olsun Diriliş Gününde hiçbir sorgulamaya tabi tutulmayacak, bembeyaz bir sayfa gibi doğrudan Cennete alınacaklardır; melekler onları kutlayarak ellerini sıkacaklardır.

Bu nedenle pek çok yaşlı Şii ölmek için Kerbela’ya yerleşti. Bu kutsal şehirden uzakta yaşayanlar ise vasiyetlerinde cenazelerinin oraya taşınmasını istediler. Yüzyıllar boyunca ölüleri taşıyan sonsuz kervanlar

İran ve Hindistan’dan Kerbela’ya gelip şehri geniş bir mezarlığa dönüştürdüler.

Şiiler büyük törenlerini nerede yaparlarsa yapsınlar, bunun zamanı Muharrem ayının Hüseyin’in ıstırap çektiği günlerine denk düşer. Bu on gün boyunca İran bütünüyle yastadır. Kral, bakanlar ve resmi görevliler siyah ya da gri giysiler giyerler. Katırları sürenler ve askerler göğüsleri çıplak, gömlekleri sallanarak dolaşırlar; bu, büyük bir acının işareti olarak değerlendirilir. Aynı zamanda yılın başı da olan Muharrem’in ilk gününde tören resmen başlar. Ahşap kürsülerden Hüseyin’in çektiği ıstırap, olayların olabildiğince ayrıntısı verilerek hikâye edilir. Dinleyenler derinden etkilenirler; “Ya Hüseyin, ya Hüseyin!” haykırışlarına inlemeler ve gözyaşları eşlik eder. Mollaların ya da vaizlerin, çeşitli kürsülerde sırayla yer almasıyla, ezberden okunan bu hikâyeler gün boyunca sürer. Aynı ilk dokuz günü boyunca, yan çıplak bedenlerini kırmızıya ya da siyaha boyamış erkek grupları sokaklarda dolaşır. Saçlarını yolarlar, kılıçlarla kendilerini yaralar, sırtlarını zincirlerle döverler ve vahşi danslar yaparlar. Bu insanlarla farklı mezhepten olanlar arasında sık sık kan dökülmesiyle ve hatta ölümle sonuçlanan kavgalar çıkar.

Muharrem ayının onunda tören Hüseyin’in gömülmesini yeniden gerçekleştirmek için aslına benzer bir cenaze töreni şeklinde tasarımlanan büyük bir gösteri alayıyla doruğa çıkar.

Gösterinin merkezi, sekiz erkek tarafından taşınan ve her iki yanında sancak taşıyanlar bulunan, Hüseyin’in tabutudur. Tabutun arkasından dört at ve marş söyleyen altmış kadar kan revan içinde adam gelir. Onları Hüseyin’in savaş atı Düldül’ü temsil eden bir at takip eder. Arkada birbirlerine ritmik bir biçimde iki tahta değnekle vuran yaklaşık elli kişilik bir grup olur.

Bu tören boyunca yas tutan kitleleri saran çılgınlık neredeyse aklın alamayacağı boyutlardadır. Okur, daha sonra aktarılacak olan Tahran’daki olayların tasvirinden bu konuda bir fikir edinecektir.

Hüseyin’in çektiği acıların dramatik olarak temsil edildiği gerçek ıstırap piyesleri ancak 19. yüzyılın başlarına doğru bir gelenek haline gelmiştir. 1850 ve sonrasında İran’da uzun zaman geçiren Gobineau bu oyunların büyüleyici bir tasvirini yapmıştır.

Tiyatrolar zengin insanlar tarafından kurulmuştur; o yıllarda, tiyatrolara para harcamak övgüye değer bir iş olarak görülürdü ve bağışta bulunanın "kendisine cennette bir saray yaptırdığı" söylenirdi. Büyükçe tiyatrolar 2000-3000 kişi alırdı; İsfahan'da oyunlar 20. 000 kişi önünde oynanırdı. Tiyatroya giriş bedavaydı; dilenci ya da zengin herkes içeriye girebilirdi. Gösteri sabah beşte, gerçek ıstırap piyesinden önce başlardı; gösteri alaylarıyla, danslarla, vaazla ve şarkılarla pek çok saat geçirilirdi. Yiyecek ve içecekler elden ele dolaştırılırdı; zengin ve saygı değer izleyiciler en pejmürde olanlara şahsen hizmet etmekten şeref duyarlardı.

Gobineau bu olaylarda yer alan iki tür kardeşlik grubundan söz eder:

> "Ellerinde meşaleler bulunan erkekler ve çocuklar büyük siyah bir sancağın ardından alay halinde tiyatroya girer ve el ele tutuşup halka olarak şarkı söylerler. Geceleri bu grupları sokaklarda telaş içinde bir tiyatrodan diğerine giderken görmek mümkündür. Birkaç çocuk önden, tiz bir sesle 'Ya, Hüseyin. Ya, Hüseyin!' diye bağırarak koşar. Din kardeşleri, şarkılar söyleyip vahşi ve tuhaf bir tarzda vaizlere eşlik ederek, kürsülerin önündeki yerlerini alırlar. Sağ ellerini bir deniz kabuğu gibi açarak ritmik bir biçimde ve şiddetle sol göğüslerine vururlar. Aynı anda vuran ellerin oluşturduğu tok bir ses yayılır; uzaktan duyulabilen bu ses çok etkileyicidir. Kimi zaman bu vuruşlar ağır ve yavaş olur, sürükleyici bir ritim oluşturur; kimi zaman da hızlanarak izleyicileri heyecanlandırır. Bu kardeşlik grubu harekete bir kez başladıktan sonra bütün tiyatro tarafından taklit edilmemesi hemen hemen imkânsızdır. Liderlerinden gelen bir işaretle bütün din kardeşleri şarkı söylemeye, kendilerini dövmeye, sıçramaya ve kısa ve ani bir çığlıkla, 'Haşan, Hüseyin!' isimlerini tekrarlamaya başlarlar.
>
> "Farklı türden bir kardeşlik grubu da kendilerine ceza çektiren Berberilerde görülür. Berberiler farklı boyutlardaki teflerden oluşan müzik aletlerini yanlarında getirirler. Bedenlerinin üst kısmı ve ayakları çıplaktır, başlarına hiçbir şey giymezler. Her yaştan erkek, hatta yaşları on ikiyle on altı arası çocuklar da vardır. Tenleri çok koyu renklidir. Demir zincirler, uzun şişler taşırlar; bazılarının her bir elinde tahta bir disk bulunur. Tiyatroya başta oldukça yavaş bir biçimde yalnızca 'Haşan, Hüseyin!' sözcüklerinden oluşan bir nakarat tutturarak alay halinde girerler.
>
> "Tefler onlara giderek hızlanarak eşlik eder; ellerinde tahta diskler olanlar bunları ritme uygun olarak birbirine vururlar; hepsi dans etmeye başlar. İzleyiciler daha önce tarif ettiğimiz tarzda göğüslerini döverek onlara eşlik eder. Bir süre sonra din kardeşleri önce hafifçe ve bariz bir özenle, sonra heyecanlanıp giderek sertleşen bir biçimde, kendilerini zincirlerle kırbaçlarlar. İğneleri olanlar, bunları kollarına ve yanaklarına batırırlar, kanlar akar; vecd halindeki kitle hüngür hüngür ağlamaya başlar ve heyecan zirveye çıkar. Tarikat lideri sıraların arasında telaşla ileri geri dolaşarak bitkin düşenleri ayağa kaldırır ve aşın coşanları yatıştırır. Heyecan çok yükselirse müziği susturup bir ara verir. Böyle bir sahneden etkilenmemek çok zordur; insan aynı anda acıma, sempati ve dehşet duyar. Bazen dans durduğunda, kendilerini kırbaçlamış olanlar zincirli kollarını göklere doğru kaldırıp derinden gelen bir sesle 'Ya Allah!' diye bağırırken görülebilir, yüzlerinde öylesine inanmış ve zorlayıcı bir ifade olur ve bütün varlıktan şekil değiştirir ki takdir etmemek elde değildir."

Din kardeşliği bir acı orkestrası olarak tanımlanabilir; yarattıkları etki de kitle kristallerinin etkisine benzer. Kendilerine verdikleri acı, sergilenmekle bütün cemaatin acısı haline gelen, Hüseyin'in acısıdır. İzleyicilerin de katıldığı, göğüs dövme işlemi, yas duygusuyla korunan ritmik bir kitleyi ortaya çıkarır. Hüseyin onlardan koparılıp alınmıştır, ama hepsine aittir.

Ancak izleyicileri ağıt kitlesine dönüştüren, kristallerde olduğu gibi yalnızca din kardeşliği değildir. Vaizler ve tek tek ortaya çıkan, aynı etkiyi yaratan başkaları da vardır. Gobineau'nun böyle bir olayın görgü tanığı olarak yaşadıklarını dinleyelim:

> "Tiyatro ağzına kadar doluydu. Haziranın sonuydu ve dev çadırın altında boğucu bir sıcak vardı. Kitle yiyecek ve içeceklerden payını aldı. Bir derviş sahneye çıkıp bir methiye söyledi. İnsanlar göğüslerini döverek ona katılıyordu. Adam yorgun görünüyordu; sesi pek de etkileyici değildi; hiçbir iz bırakmadı ve usandırıcı bir hal aldı. Bunu kendisi de fark etmiş olsa gerek ki, sözünü bitirip, sahneden indi ve kayboldu. Her şey yine sessizliğe gömüldü. Sonra iri, etkileyici bir Türk askeri gümbürdeyen bir sesle şarkıyı kaldığı yerden alıp, giderek artan bir şiddetle göğsünü döverek devam etti. İkinci bir asker ona karşılık verdi; başka bir birlikten olsa da o da bir Türk'tü ve en az birinci kadar perişan görünüyordu. Yirmi beş dakika boyunca soluk soluğa kalan kitle bu iki adamın peşi sıra sürüklendi, hepsi mosmor olana kadar kendilerine vurdular. Hızlı bir ritmi olan tekdüze şarkı onları vecd haline soktu. Bütün güçleriyle kendilerine vurdular; çıkardıktan ses tok, derin, düzenli ve sürekliydi; ancak bu onları tatmin etmeye yetmedi. Hamal kılıklı bir zenci yere çökmüş olan kitlenin ortasında ayakta durdu. Başındakini atıp avazı çıktığı kadar yüksek sesle şarkı söylemeye, aynı zamanda da tıraşlanmış başını her iki yumruğuyla dövmeye başladı. Benden on adım kadar uzakta olduğundan yaptığı her hareketi izleyebiliyordum. Heyecanlandıkça dudakları solgunlaştı, beti benzi attı. Bağırdı ve sanki örsmüşçesine başına vurmaya devam etti. Yaklaşık on dakika kadar bu böyle devam etti. Öte yandan iki asker kan ter içinde kalmışlardı ve artık devam edemeyeceklerdi. Onların yol gösteren kesin ve güçlü seslerinden yoksun kalan koro hata yapmaya ve aklı karışmaya başladı. Bazıları sessizleşti, zenci sanki onların fiziksel destekten yoksun kaldıklarını hissetmiş gibi, gözlerini kapattı ve yanında duranın üstüne yığılıp kaldı. Herkes ona acıyıp saygı duyuyor gibiydi. Başına buz koydular ve dudaklarına su sürdüler. Ancak bayılmıştı ve kendine gelmesi zaman aldı. Kendine gelince yumuşak ve kibar bir tavırla kendisine yardım eden herkese teşekkür etti.
>
> "Sükûnet tekrar hâkim olur olmaz, yeşil giysiler içinde bir adam sahneye çıktı. Olağanüstü bir hali yoktu; pazardaki baharatçılara benziyordu. Bu adam cennet hakkında bir vaaz verip, cennetin büyüklüğünü güçlü bir belagatla tasvir etti. Cennete gitmek için Peygamberin kitabı Kuran'ı okumak yetmezdi. 'Kutsal Kitabın buyurduğu her şeyi yapmak yetmez; sizin yaptığınız gibi her gün tiyatroya gelip ağlamak da yetmez. Yaptığınız iyi işler Hüseyin adına ve onun aşkıyla yapılmalıdır. Hüseyin ki Cennetin kapısıdır, Hüseyin ki dünyayı ayakta tutar, kurtuluş Hüseyin'le hak edilir. Haykırın, 'Hasan, Hüseyin!'
>
> "Bütün kitle haykırır, 'Ya, Hasan, Ya, Hüseyin!'
>
> 'Tamam, şimdi bir daha.'
>
> 'Ya Hasan, Ya Hüseyin!'
>
> 'Tanrı'ya sizi Hüseyin'in sevgisinden mahrum etmemesi için dua edin.

Şimdi Tanrı'ya yakarın.'

"Bütün kitle bir tek hareketle kollarını yukarıya kaldırıp uzun uzun yankılanan bir haykırışla, 'Ya Allah! Ya Allah!' dediler."

Bu uzun ve heyecanlı giriş bölümünün arkasından gelen ıstırap piyesinin kırk ya da elli sahneden oluşan gevşek bir sıralaması vardır.

Her olay Peygambere Cebrail tarafından anlatılır ya da sahnede gerçekleşmeden önce rüyada görülür. Her halükârda olacak her şey izleyiciler tarafından bilinir. Sözcüğün bizim anladığımız anlamıyla dramatik gerilim diye bir sorun yoktur; önemli olan katılımdır. Hüseyin'in çektiği acılar, yolları kesildiği zaman çektiği susuzluk işkencesi, savaşın bütün bölümleri ve ölümü son derece gerçekçi bir tarzda aktarılır. Yalnızca İmamlar, *Erenler,* Peygamberler ve Melekler *şarkı söyler.* Hüseyin'in ölüm emrini veren Halife Yezid ve ölümcül darbeyi vuran katil Şamir gibi nefret edilen figürlerin şarkı söylemelerine izin verilmez; onlar yalnızca ezberden kendi bölümlerini okurlar. Bazen yaptıkları işin gaddarlığı onları kahreder. O zaman, haince konuşmalarını yaparken gözyaşlarına boğulurlar. Alkış olmaz. İzleyiciler ağlar, inler ve başlarına vururlar. Heyecanları öyle yükselir ki oyundaki kötü adamları, Hüseyin'in katillerini linç etmek isterler. Sona doğru şehidin başının Halifenin huzuruna getirilişini görürler. Yol boyunca mucize üstüne mucize olur. Bir aslan bu başın önünde eğilip selam verir, kafile bir Hıristiyan manastırında durduğunda, başrahip Hüseyin'in başını görünce kendi inancından vazgeçip İslama döner.

Hüseyin'in ölümü beyhude değildir. Diriliş Gününde Cennetin anahtarı ona teslim edilmiştir. Tanrı şöyle buyurur: "Başkaları adına ihsan talep etme ayrıcalığı yalnızca onundur. Hüseyin, benim özel inayetimle, herkesin Elçisidir." Peygamber Muhammed Cennetin anahtarını Hüseyin'e verir ve şöyle der: "Git ve hayatı boyunca senin için göz yaşı dökmüş olan herkesi, herhangi bir biçimde sana yardım edenleri, senin türbene hacca giden ya da senin için yas tutan, trajik şiirler yazan herkesi, git ve alevlerden kurtar. Her birini al, Cennete götür."

Bugüne kadar hiçbir inanç, ağıt yakmayı bu kadar çok vurgulamamamıştır. Ağıt en yüksek dini görevdir, başka bütün iyi işlerden çok daha sevaptır. Burada bir ağıt dininden söz etmek için yeterli gerekçe vardır.

Ancak ıstırap piyesleri sırasında bu kitlenin galeyana geldiği yer tiyatrolar değildir. Tahran sokaklarında yarım milyon insanla gerçekleştirilen “Kan Günü” bir görgü tanığının anlattıkları aşağıda verilmiştir. Bu konuda daha zorlayıcı ve daha ürkütücü bir şey bulmak zordur:

> “Çılgına dönmüş beş yüz bin kişi başlarını küllerle kaplayıp alınlarını yere vururlar. Kendilerini işkenceye bırakmak, gruplar halinde intihar etmek ya da uzman işi bir acımasızlıkla kendilerini sakatlamak isterler. Yardım birlikleri sıra halinde birbirlerini takip eder. Bir parçacık aklı kalan insanlardan oluştuğu için -kendini korumaya yönelik insan içgüdüsü de denebilir- üyeleri sıradan bir biçimde giyinmiştir.
>
> “Büyük bir sessizlik çöker. Yüzlerce beyaz gömlekli erkek ilerler, vecd halinde yüzlerini cennete dönmüşlerdir.
>
> “Bu insanlardan bir kısmı akşam olmadan ölecek, daha da fazlası sakatlanıp kötürüm kalacaktır; kandan kıpkırmızı olmuş gömlekleri kefenleri olacaktır. Bu insanlar çoktan bu dünyaya ait olmayı bırakmış varlıklardır. Kabaca dikilmiş gömlekleri yalnızca yüzlerini ve ellerini açıkta bırakır: Şehitlerin yüzleri ve katillerin elleridir bunlar.
>
> Diğerleri, yüreklendirici bağrışlarla, kendi çılgınlıklarını onlara bulaştırarak ellerine kılıç verirler. Heyecanları ölüm saçar; kendilerine verilen silahları başlarının üzerinde çevirerek döner dururlar. Bağrışları kitlenin bağrışlarını bastırır. Çekecekleri acıya dayanabilmek için kendilerini katalepsi[27] durumuna sokarlar. Otomatik adımlarla ilerler, geriler, yanlamasına hareket ederler, gözle görülür bir düzenleri yoktur. Her adım atışta ellerindeki sivri uçlu kılıçlarla başlarına vururlar. Kanları akar ve gömlekleri kıpkızıl olur. Kan görüntüsü, bu gönüllü şehitlerin bilinçlerindeki bulanıklığı doruğa çıkarır. Kimileri kılıçlarıyla kendilerine rastgele vurarak yere yığılırlar. Bu çılgınlık içinde atar ve toplardamarlarını keserler ve polisin onları bir dükkânın kapalı kepenklerinin ardına yerleştirilmiş ambulansa taşımaya vakti kalmadan düştükleri yerde ölürler.
>
> “Polisin darbelerine duyarsız olan kitle onların üzerine kapanır ve kentin, katliamın devam edeceği bir başka kesimine sürükler. Onlar taşınırken çılgına dönen kitle giderek daha da azgınlaşır. Aklı başında bir tek insan yoktur. Katliama katılacak cesareti olmayanlar diğerlerine içecek sunarlar, ilaçlarla ve bela okuyarak onları körüklerler.
>
> “Şehitler artık mübarek görülen gömleklerini çıkarıp kendilerini taşıyanlara verirler. Başta gönüllü kurbanlar arasında olmayan diğerleri bu genel karışıklık içinde birdenbire kendi kana susamışlıklarını keşfederler. Silah isterler, giysilerini yırtarlar ve kendilerini rastgele yaralarlar.
>
> “Bazen, katılanlardan biri bitkin bir biçimde yere düşünce göstericilerin arasında bir boşluk oluşur. Kitle derhal bu perişan adamın üstüne çullanır, onu tekmeler ve ayaklar altında ezer. Hiçbir kader, sekiz Cennetin hepsinin kapılarının erenler için açık tutulduğu Aşure Günü’nde ölmekten daha güzel değildir; herkes bu kapılardan geçmek ister.
>
> “Kitlenin büyük heyecanı yaralananlarla ilgilenmeleri ve düzeni sağlamaları gereken nöbetçi askerlere bulaşır, üniformalarım yırtıp kan dökme işine katılırlar.
>
> “Bu çılgınlık çocukları da hatta çok küçük olanları bile sarar. Bir çeşmenin yanında duran gururdan sarhoş bir anne az önce kendisini sakatlamış bir çocuğu kucaklar. Bir başka kadın koşarak gelir ve şöyle bağırır: ‘Bir gözünü çıkardı. Az sonra öbürünü de çıkaracak.’ Ebeveynler bunları hoşnutlukla izler.”

KATOLİSİZM VE KİTLE

Katolisizm yansız bir izleyiciye *itidal*, *sükûnet* ve *geniş gönüllülük* izlenimi verir. Katolisizm[1] adı, onun baş iddiasını, yani kendisinde herkese yer olduğu iddiasını yansıtır. Beklentisi, herkesin sonunda ona döneceğidir. Hiç kimseye zor gelmeyecek belirli koşullarda herkes Katolisizme kabul edilir. Pratikte olmasa da bu kabulün teorisinde Katolisizmde, başka bakımlardan katı hiyerarşik yapısıyla şiddetle çatışan, son bir eşitliğin izi kalmıştır.

Katolisizm[28], pek çok insan için geniş gönüllülüğünden sonra en çekici özelliği olan sükûnetini, eskiliğine ve heyecanlı kitleye benzeyen her şeyden tiksinmesine borçludur. Kitleden uzun süreden beri kuşku duyar; belki de bu kuşkunun geçmişi Montanusçuların ilk sapkın faaliyetlerine kadar uzanır. Montanusçular kesinlikle saygısızlık diyebileceğimiz bir tavırla piskoposlara karşı gelmişlerdir. Bu gibi ani patlamaların içerdiği tehdit -yayılışlarının kolaylığı ve hızı, denetlenmelerinin güçlüğü ve hepsinden önce kendilerine katılanlara sağladıkları (özellikle de ruhani hiyerarşide yer alan mesafeleri içeren) her tür mesafenin getirdiği yükten kurtulmaları- kilisenin kolayca, açık kitleyi kendi düşmanı olarak görmesine ve ona olabildiğince karşı çıkmasına neden oldu.

İnancın bütün özü, örgütlenmesinin tüm pratik biçimlerinin yanı sıra, bu sarsılmaz kanaatin damgasını taşır. Yeryüzünde, kendisini kitleye karşı bu kadar çok yolla savunabilecek bir devlet hiç olmamıştır. Kilisedeki ruhban kesimiyle karşılaştırıldığında diğer bütün yöneticiler zavallı amatörler gibi görünürler.

Bu konuda, toplanan müritler üzerinde dolaysız bir etkide bulunan ritüelin önemi büyüktür. Ritüel, sürekli ve eşsiz bir itidal içerir. Rahiplerin ağır ve katı, dini esaslar içindeki hareketleri, ölçülü adımları, sözcüklerin ağızlarından çıkışı; bunların hepsi, ağıdın son derece seyreltilmiş hali gibidir; bu seyreltik ağıt yüzyıllar boyunca öyle düzenli bir biçimde yayılmıştır ki ölümün aniliğinden ve kederin şiddetinden geriye neredeyse hiçbir şey kalmamıştır; *mumyalanmış* fani bir ağıttır bu.

İbadet edenler *arasındaki* iletişim çeşitli yollarla engellenir. Birbirlerine vaaz vermezler; basit bir inananın sözünün hiçbir kutsallığı yoktur. Beklediği ve üzerine ağırlığı çökmüş kat kat yükten onu kurtaracak olan her şey, yüksek bir otoriteden gelir. O yalnızca kendisine açıklananı *anlar.* Kutsal söz ona, dikkatlice ölçülüp biçildikten ve sunulmaya hazırlandıktan sonra arz edilir; tam da kutsallığından dolayı bu söz ondan *korunur.* Günahları bile itiraf etmek zorunda olduğu rahibe aittir. Günahları diğer sıradan inananlara anlatmak ona rahatlama hissi vermez; bunları kendisine saklamasına da izin verilmez. Daha derin ahlâk sorunlarında, tek başına ve bütün rahiplik kurumuyla yüz yüzedir. Ona temin ettikleri ortalama yaşam karşılığında, kendisini bütünüyle onların eline bırakır.

Komünyonun veriliş biçimi bile, orada ve o anda inananları birleştirmek yerine, her inananı, kendisiyle birlikte komünyonu alan diğerlerinden ayırır. Komünyonu alan kişi kendisi için çok değerli bir hazine alır. Bunu kendi adına bekler ve kendisi için korumak zorundadır. Komünyon için sırada bekleyenler gözlemlenecek olursa, her bireyin yalnızca kendisiyle meşgul olduğu gerçeğiyle sarsılmamak imkânsızdır. Önündeki ya da arkasındaki kişi onun için, sıradan hayattaki tanıdık bir insandan bile önemsizdir. Komünyon, komünyonu alanı, o geniş ve gözle görünmez kiliseye bağlar, ama orada fiilen bulunanlardan koparır. Komünyonu alanlar kendilerini tek vücut olarak hissetmekten bir hâzineyi ele geçirip az önce aralarında paylaşmış insanlar kadar uzaktırlar.

İnanç açısından böylesine büyük önem taşıyan bu işlemin şeklinde, kilisenin kitleyle en ufak bir benzerlik taşıyan her şeye karşı ne kadar dikkatli olduğu açığa çıkar. Orada mevcut bulunan gerçek insanların ortak yönlerini zayıflatır ve bulanıklaştırır; bunun yerine gizemli bir biçimde komünal nitelik taşıyan bir şey, inananlardan çok üstün ve bağımsız, onunla aralarındaki engeli yaşam boyu asla kaldırmayacakları uzak geleceğe ait bir beklenti koyar. Katolisizmin her zaman insanları yönlendirdiği, izin verdiği kitle, meleklerin ve takdis edilenlerin oluşturduğu kitledir; bu kitle öteki dünyaya ait ve uzak olması sayesinde zararsız hale getirilmiştir, izin verilen bu kitle, ayrıca kendi içinde örnek teşkil edecek bir dinginlik ve sükûnet sergiler. Takdis edilenlerin aktif olmaları düşünülemez; dinginlikleri bir gösteri alayınınkini andırır. Yavaş yavaş yürür ve şarkı söylerler; Tanrı'yı yüceltirler ve kendi mutluluklarını duyumsarlar. Hepsi aynı biçimde hareket eder; gittikleri yerin birörnekliği konusunda yanılmak olanaksızdır ve

varoluşlarının sonsuz aynılığını bozmaya ya da maskelemeye kalkışmak da olanaksızdır. Çok sayıdadırlar, birbirlerine çok yakındırlar ve aynı saadetle doludurlar, onların kitleye benzer özellikleri yalnızca bunlardır. Sayıları *artar,* ama bu artış algılanamayacak kadar yavaştır; bu artıştan hiç söz edilmez. Yönleri yoktur, çünkü durumları ebedidir. Oluşturdukları cennetsi alan değişmez niteliktedir. Ne gitmek istedikleri başka bir yer vardır ne de bekleyebilecekleri bir şey. Bu kesinlikle düşünülebilecek en ılımlı ve en zararsız Kitledir. Buna kitle adım vermek mümkündür, ancak gerçekte tam kitle tanımının sınırındadır, bir araya gelmiş, güzel ama çok heyecan verici olmayan şarkılar söyleyen bir koro; mücadelenin belirsizliğine, ebedi kalıcılığın yerleşik bir durumu olarak *seçilmişliğe* ulaşan bir korodur bu. Bütün insani arzular içinde kalıcılık en zor ulaşılan olmasaydı, takdis edilmişlerin oluşturduğu kitleye insanları çekenin ne olduğunu anlamak zor olurdu.

Yeryüzündeki hayat hiçbir zaman takdis edilmişlerin arasında olduğu kadar berrak ve düzenli değildir, ama kilise neyi göstermek zorundaysa, bunu *yavaşça* gösterir. Gösteri alayları bunun etkileyici örneklerindendir. Gösteri alaylarının olabildiğince çok insan tarafından görülmesi hedeflenir, ilerleyişleri buna göre düzenlenmiştir; hareketleri yumuşak bir ayak sürümeyi andırır. İnananları, yanlarından hafifçe sürtünerek ve kibarca geçerek bir araya getirirler. Onları, gösteri alayının içinde daha önemli bir konuma sahip olmayı düşünmek ya da istemeksizin, tapınırcasına dizlerinin üzerine çökmek ya da uygun bir düzenle yürüyüş alayına -elbette en sonuna- katılmak dışında önceden belirlenmiş hiçbir harekete kışkırtmazlar.

Gösteri alayı her zaman ruhban hiyerarşisinin bir tablosunu sunar. Bu alayın üyeleri, cüppelerinin içinde bütün vakarlarıyla yürürler, her biri görevine göre adlandırılır ve tanınır. Takdis, onu ihsan etme hakkına sahip olanlardan beklenir. İzleyicilerin kitle benzeri bir duruma gelmesini önleyen, gösteri alayındaki bölümlerin parça parça ayrılmasıdır. İzleyicilerin bakışları aynı anda o kadar farklı noktalara çekilir ki aynı düzeye yönelme, aralarında bir birlik oluşturmaya yönelik bir dalgalanma olanaksızlaştırılır. Erişkin bir izleyici kendisini asla rahip ya da başrahip olarak göremez. Bu konumlar ondan her zaman uzak kalır ve onları hep kendinden üstün görür. Kendisi ne kadar inanmış olursa, kendisinden daha yüksek ve kutsal olanlara duyduğu hürmeti kanıtlamayı da o kadar ister. Gösteri alayı da yalnızca ve yalnızca bunun için yapılır. Amacı, inananlar

arasında komünal hürmet doğurmaktır. Diğer komünal duygular kesinlikle istenmez; çünkü bu duygular denetlenemeyecek duygu patlamalarına ve faaliyetlere yol açabilir. Hatta *hürmet* duygusu bile gösteri alayı boyunca, hepsi bilinen, beklenen ve kalıcı olan düzeyler halinde adım adım, yükselecek şekilde derecelenmiştir. Böylece ani herhangi bir olayın neden olabileceği sızı önlenmiş olur. Hürmet duygusu, gelgit gibi en yüksek düzeye ulaşana kadar yavaş yavaş ve düzenli olarak yükselir sonra yine diner.

Kilisenin her türden örgütlenmeye verdiği önem düşünülecek olursa, pek çok kitle kristalini bağrında taşıması şaşırtıcı değildir. Belki de kitle kristalinin işlevlerini incelemek için bundan daha iyi bir yer bulunamaz. Ancak, özellikle bu kitle kristallerinin, kilisenin, kitlelerin oluşumunu önlemek ya da daha doğrusu yavaşlatmak yönündeki genel eğilimine tabi olduğu unutulmamalıdır.

Bu kitle kristalleri arasında manastırlar ve dini mezhepler vardır. Bunların içinde yoksulluk, iffet ve itaat için yaşayan gerçek Hıristiyanlar bulunur. İşlevleri, kendilerini Hıristiyan addeden ama buna uygun olarak yaşayamayan çoğunlukla, buna uygun olarak yaşayanları defaatle yüz yüze getirmektir. Kıyafetleri bu amaca yönelik en önemli ve tek araçtır. Bu kıyafet alışkanlık haline gelmiş aile bağlarından vazgeçişi ve kopuşu gösterir.

Tehlikeli zamanlarda kilisenin işlevleri bütünüyle değişir. Vakur sınırlılığını, açık kitleden hoşlanmayışını ve bu kitlenin oluşumuna karşı normalde uyguladığı yasağı sürdürecek gücü her zaman bulamaz. Düşmanların dışarıdan kiliseyi tehdit ettiği zamanlarda kusurlar o kadar hızlı artar ki bunlarla ancak bir yayılmayla mücadele edilebilir; öyle zamanlar olur ki kilise düşmanca davranan kitlelerin karşısına kendi kitleleriyle çıkmaya zorlanır. Böyle zamanlarda keşişler, vaaz vererek, insanları çoğunlukla yasaklanan türden etkinliklere kışkırtarak dolaşan ajitatörlere dönüşürler. Kilisenin böyle bilinçli kitle oluşturma örnekleri içinde en hayret verici olanı Haçlı Seferleridir.

KUDÜS'TEKİ KUTSAL ATEŞ

Kudüs'te, Paskalya Haftasında kutlanan Yunan Yortusu olağandışı bir olayla doruğa varır. Paskalya Gecesi, Kutsal Ateş Cennetten Anıtmezar Şapeli'ne iner. Dünyanın her yerinden binlerce hacı, Kurtarıcı'nın mezarından çıkan alevlerle ellerindeki mumları yakmak için toplanırlar. Ateşin kendisi tehlikeli görülmez; inananlar bu ateşin kendilerine zarar vermeyeceğine inanırlar. Ancak ateşe ulaşma mücadelesinde pek çok hacı hayatını kaybetmiştir.

Daha sonra Westminister Başpapazı olan Stanley, 1853 yılındaki Paskalya Yortusu sırasında Anıtmezar Kilisesi'nde bulunmuş ve bunun hakkında ayrıntılı anlatımlarda bulunmuştu:

> "Anıtmezar'ın bulunduğu şapel kilisenin ortasındadır ve sıkışık bir biçimde ayakta duran ya da oturan yoğun bir hacı kütlesinin ortasında yükselir; bu kütleyle kilise duvarlarının etrafında dönen, en az içerideki kadar yoğun bir kütle arasında düzeni sağlamak için yerleştirilen iki sıra, daha doğrusu iki halka halindeki Türk askerleri bir yol oluşturmuştur. Yukarıda ise izleyiciler için üstü kapalı balkonlar bulunur. Paskalya, Cumartesi sabahıdır ve ilk iki saat boyunca her şey sükûnet içindedir. Anıtmezarın duvarındaki deliğe yaklaşan birkaç hacının ellerini deliğin içine sokup sımsıkı yumruk yapmış olmaları dışında, neler olacağını gösteren hiçbir işaret yoktur.
>
> "Öğle saatlerinde, büyük bir telaşla koşan birbirine girmiş bir grup daire şeklindeki yolu aniden bozar ve sonunda Türk askerlerine yakalanıncaya kadar Anıtmezar'ın etrafında döner. Anlaşılan, Hıristiyan inancına göre Anıtmezarın etrafında birkaç kez dönmezlerse ateş gelmeyecektir. Buna göre, önceki gece ve o andan itibaren iki saat boyunca Kutsal Anıtmezarın etrafında çılgın sıçrayışlarla bir gösteri yürüyüşü yapılır. Birbirine karışmış, yirmili, otuzlu, ellili gruplar halindeki erkekler koşmaya başlarlar, birbirlerini yakalayıp içlerinden birini omuzlarına alırlar, o atlayana kadar onunla koşarlar ve sonra başka biri gösteriye devam eder; bazıları koyun postu giyer, bazıları neredeyse çıplakta-; lider olarak diğerlerinin önünde giden biri ellerini çırpar; diğerleri benzer bir biçimde buna karşılık verirken feryat ederler: 'Bu İsa'nın kabridir', 'Tanrı Sultanı korusun', 'İsa bizi kurtardı'. Küçük gruplar halinde başlayan hareketin çapı ve boyudan kısa sürede büyür ve sonunda Anıtmezarın etrafında fırdönen bu vahşi figürlerin akıntısı içinde birliklerin arasında kalan daireyi yarış ve telaş kaplar. Giderek bu çılgınlık yatışır ya da kontrol altına alınır, yol boşaltılır ve ellerinde işlenmiş sancaklar bulunan göstericiler Yunan kilisesinden çıkıp Anıtmezarın etrafında sıra halinde yürümeye başlar.
>
> "O andan itibaren, daha önce yalnızca koşanları ve dans edenleri saran heyecan diğerlerine de yayılır. Askerler tarafından çevrilmiş olan iki dev hacı kütlesi hâlâ yerlerinde durmaktadır; ancak zaman zaman tuhaf bir biçimde gösteri alayının şarkılarını etkileyen, onlarinkilere karışan vahşi haykırışlarla onlara katılırlar. Gösteri alayı üç kez döner; üçüncü dönüşlerinde Türk askerlerinin oluşturduğu iki sıra birleşerek arkalarına takılırlar. Büyük *bir* hareket, kalabalığı bir yandan ötekine savurur. Günün en kritik anı artık yaklaşıyordun Türkler'in varlığının ateşin azalmasını önlediğine inanılır ve bu noktada askerler kilisenin dışına çıkarılır ya da onlar çıkarılmayı onaylar. Bir savaşın ya da zaferin neden olacağı türden bir karışıklık bir anda

kiliseyi sarar. Öfkeden çıldırmış güruh her tarafta askerlerin önünü keser ve güneydoğu köşesinden kilisenin dışına taşar; gösteri alayı delinip geçilmiştir ve bayraklar sarsakça sallanır.

"Küçük ama sıkışık bir grubun içinde (bu olayda Partriark'ın temsilcisi 'Ateş' Başrahibi olan) Petra Başrahibi telaşla Anıtmezar Şapeli'ne götürülür ve kapılar ardından kapanır. Artık bütün kilise tek bir dalgalanan kafalar denizine dönüşmüştür ve yükselen haykırışlarla inlemektedir. Yalnızca bir tek boş yer kalmıştır: şapelin kuzey tarafındaki açıklıktan kilisenin duvarına kadar uzanan bir hat. Açıklığın yanı başında ateşi yakalayacak bir rahip durur, göz alabildiğine uzanan bu hattın her iki yanında, yapraksız bir ormanda şiddetli bir fırtınanın salladığı dallar gibi yüzlerce çıplak kol uzanır.

"Daha önceki dönemlerde, Kutsal Ruhun inişini gözle görülür hale getirmek için, şapelin kupolasının üzerinden bir güvercin uçurularak Kutsal Varlığın beklentisi çok daha artırılırdı. Bu olağanüstü eylem artık sürdürülmüyor, ama inanç sürüyor, görüntünün korkunçluğu, bundan sonraki yoğun heyecan ancak bu inancın bilinmesiyle yeterince kavranabilir. Sonunda o an gelir. Yanan odunlardan çıkana benzeyen parlak bir alev deliğin içinde belirir, bu ateş, kültürlü bütün Yunanlıların bildiği gibi içerideki Başrahip tarafından tutuşturulmuştur; oysa her hacı bu ışığın Tanrı'nın şahsen Kutsal Kabre inişi olduğuna inanır. Ateş, o büyük kalabalığın arasında yavaş yavaş, adım adım, elden ele, mumdan muma yayıldıkça, gelişen heyecan tufanı içinde birbirinden ayrı hiçbir özellik ya da olay kalmaz; ta ki sonunda balkondan balkona ve aşağıda kalan alanın tamamı boyunca bütün bina yanan binlerce mumun parıltılarıyla dolana değin.

"Artık Başrahip ya da Patriark insanların omzunda zafer edasıyla taşınır ve huzurundan geldiğine inanılan Kadiri Mutlak olanın muhteşemliğine yenik düştüğü izlenimi vermek için baygın bir biçimde şapelden çıkarılır.

"Artık yayılan duman ve bunaltıcı sıcaktan kaçmak, yanan mumları sokaklara ve Kudüs evlerine taşımak için, telaşla kilisenin girişine doğru kaçışmanın zamanı gelmiştir ve bu kaçış zaman zaman 1834'te olduğu gibi yüzlercesinin çıkan kargaşada ezilerek ölmesine yol açar. Kısa bir süre için hacılar, ateşin zararsız olduğu inancını doğrulamak için yüzlerini ve göğüslerini ateşe sürerek ileri geri koşarlar. Ancak ateşin dağıtıldığı andan itibaren o vahşi aşın isteklilik hali sona erer; böylesine yoğun çılgınlığın hızla ve toptan yatışması belki de olayın en olağanüstü yanlarından biridir. Sabahki öfkeli ajitasyon, akşam kilise tekrar derin uykuya dalmış duayı bekleyen hacı kütlesiyle dolduğunda görülen derin sükûnetle tuhaf bir karşıtlık sergiler."

1834'te yaşanan büyük felakete bir İngiliz olan Robert Curzon da görgü tanıklığı etmiştir. Onun korkunç bir açıklıkla anlattıklarının önemli kısmı aşağıda verilmiştir.

Paskalya Yortusu'ndan önceki cuma günü, Curzon Yunanlıların gösteri yürüyüşünü izlemek için arkadaşlarıyla birlikte Kutsal Anıtmezar Kilisesi'ne gider. Kudüs'ün Türk valisi İbrahim Paşa ve İngiliz konuklarına ayrılan balkon haricinde, her pencere, her köşe, insanoğlunun sığabileceği en ufak bir yer bile tıklım tıklım doludur. Kudüs'te 17. 000 hacı bulunduğu söylenmektedir ve hemen hepsi kutsal ateşi görmeye gelmiştir.

Ertesi sabah askerler kitlenin arasından İbrahim Paşa için bir yol açar ve Paşa çılgın bir alayın eşliğinde balkondaki yerini alır.

“O zamana kadar insanların gözü çoktan dönmüştü; bütün gece kalabalığın içinde ayakta durmaktan bitkin haldeydiler ve kutsal ateşin sergileneceği an yaklaştıkça sevinçten yerlerinde duramaz hale gelmişlerdi. Heyecanlan, saat yaklaşık bir civarında Yunan Şapelinden muhteşem bir gösteri alayı çıkana kadar giderek arttı. Bu alay Patriark’ı üç kez türbenin etrafında döndürdü; sonra Patriark simle dokunmuş cüppesini çıkardı, Kutsal Kabre girdi, kabrin kapısı kapandı. Hacıların heyecanı aşın boyutlara varmıştı; yüksek sesle çığlıklar atıyorlardı; yoğun insan kütlesi, rüzgârda sallanan ekinler gibi ileri geri sallanıyordu.

“Şapelin bir bölümünde, Anıtmezarın üstünde yuvarlak bir delik vardı ve bu şerefe nail olmak için en yüksek ödemeyi yapan adam, güçlü kuvvetli askerlerce bu deliğe çıkarıldı. Bir dakika için sessizlik oldu; sonra türbenin dışında ışık belirdi ve şanslı hacı kutsal ateşi içerideki Patriark’tan aldı. Aldığı ateş yanmakta olan bir deste ince mumdan oluşuyordu ve bu mumlar kitle tarafından parçalanmasını ya da söndürülmesini engellemek için demirden bir çerçeve içine alınmıştı; derhal çılgıncasına bir savaş başladı; herkes kutsal ateşi ele geçirmeye son derece hevesli olduğundan, kendi mumunu yakmaya çalışırken yanındakininkini söndürüyordu.

“Bütün tören bundan ibaretti; yürüyüş sırasında söylenen ilahiler dışında ne vaaz, ne dua, hiçbir şey yoktu. Kısa süre sonra herkes mumunu kutsal ateşten yaktığı için her yönde ışıkların arttığını görebiliyordunuz: bir mumun sergilenebileceği her yer, şapeller, balkonlar ışıl ışıl oldu. Cinnet halindeki insanlar yanan destelerle mumu, günahlarından arınmak için, yüzlerine, ellerine, göğüslerine sürüyordu.

“Kısa sürede mumların çıkardığı is orada bulunan her şeyi kararttı, isin dumanlar halinde kubbenin üstündeki delikten çıktığım görebiliyordum.

Koku berbattı; sıcak ve kirli havaya yenik düşen Uç talihsiz insan balkonların üst kısmından aşağıdaki insanların üzerine düşerek paramparça oldu. On yedi yaşında zavallı bir Ermeni kız sıcaktan, susuzluktan ve bitkinlikten oturduğu yerde öldü.

“Bir süre sonra, İbrahim Paşa görülebilecek her şeyi gördükten sonra, kalkıp gitti; çok sayıdaki güvenlik görevlisi doğrudan kuvvet kullanarak, kiliseyi dolduran yoğun insan kütlesinin arasından ona yol açtı. Kitle çok büyük olduğundan bir süre bekledik ve manastırımıza dönmek için hep birlikte yola koyulduk. Ben önden gittim, arkadaşlarım beni takip ediyorlardı; askerler kilisenin bir ucundan diğerine bize yol açıyorlardı. Kilisenin bu kısmında birbirinin üzerine yatmış birçok insan gördüğümde, İsa’nın Çarmıha gerilmesi sırasında Bakire Meryem’in durduğu söylenen yere vardım; en çok kapıya yakın olan kısmı görebiliyordum. Elimden geldiğince kendime yatan insanların arasından yol açtım, ama sonunda o kadar kalabalıklaştı ki üst üste duran insan yığınlarına fiilen basıyordum. Sonra birdenbire hepsinin ölü olduğunu fark ettim! Bunu en başta algılayamamıştım, çünkü onların yalnızca törenden çok bitkinleştiklerini ve dinlenmek için uzandıklarını düşünmüştüm; ama çok büyük bir gövde yığınına gelip onlara bakınca, yüzlerinde o, yanılmama imkân bırakmayan keskin, sert ifadeyi gördüm. Çoğu boğulmanın etkisiyle epey kararmıştı; daha ileride de kanlar içinde ölüler vardı, kitle beyinleri ve bağırsaktan çiğniyordu.

“Bu sırada kilisenin bu kısmında kitle yoktu; ancak biraz ileride büyük kapıya doğru köşeyi dönünce, paniğe kapılmış insanlar ileriye doğru birbirini sıkıştırmaya devam ediyorlardı ve herkes kaçmak için elinden geleni yapıyordu. Dışarıda içeriden gelen bu hücumdan korkan korumalar Hıristiyanların kendilerine saldırmak istediklerini sandılar ve bu karmaşa kısa sürede bir savaşa dönüştü. Askerler süngüleriyle perişan halde bayılacak gibi olan pek çoklarım süngülediler, duvarlar, askerlerin dipçikleriyle yere devrilenlerin kan ve beyinleriyle kaplanmıştı. Herkes kendisini korumak ya da oradan uzaklaşmak için mücadele ediyordu ve bu meydan kavgasında düşenler derhal diğerlerinin ayakları altında ölüme gönderiliyordu. Savaş o

kadar umarsız ve vahşi bir hal aldı ki, paniğe kapılmış ve korkmuş hacılar bile sonunda kendilerini kurtarma arzusundan çok diğerlerini yok etmeye kararlı hale gelmişlerdi.

“Bana gelince, tehlikeyi algılar algılamaz, arkadaşlarıma geri dönmeleri için seslendim, onlar da döndüler; ancak ben arkadan itenlerin baskısıyla, herkesin ölüm kalım mücadelesi verdiği kapıya yaklaştım. Önümdeki kesin yok oluşu görünce, geri gidebilmek için her çabayı gösterdim. İbrahim Paşa’nın, yıldızına bakılırsa albay olan bir subayı benim kadar panik içinde geri gitmeye çalışıyordu; beni pelerinimden yakalayıp, son nefesini vermekte olan bir adamın üstüne çekti. Subay beni yere bastırdığından, umutsuz bir enerjiyle ölülerin ve ölmekte olanların arasında güreşiyorduk. Subayı yere devirene kadar onunla mücadele ettim ve neyse ki tekrar ayağa kalkabildim (daha sonra, onun bir daha ayağa kalkamadığını öğrendim).

“İnsanların baskısı arasında bir dakika kadar ayakta durdum; kilisenin bu dar kısmında sıkışmış durumdaki yoğun kitle beni ölü bedenlerin üzerinde ayakta tutuyordu. Kısa bir süre hepimiz ayakta durduk, sonra kitle aniden dalgalandı, bir çığlık yükseldi, kitle açıldı ve ben kendimi bir sıra oluşturmuş insanların merkezinde buldum; karşımda, hepsi yırtılmış kanlı giysilerinin içinde solgun ve perişan insanların oluşturduğu bir başka sıra vardı ve orada öylece durup birbirimize baktık; ama bir anda hepimizi ani bir itki sardı; Kutsal Anıtmezar Kilisesi’nin uzun geçitlerinde yankılanan bir çığlıkla iki karşıt sıra birbirine saldırdı ve ben kendimi bacaktan kanla kaplı, zayıf, yan çıplak bir adamla güreşirken buldum. Kitle tekrar geri yıkıldı ve çaresiz dövüşerek, zor mücadelelerle kendimi tekrar kilisenin içine atacak yolu açtım; orada arkadaştanım buldum ve Katoliklerin kilise eşyalarını sakladığı bölüme ulaşmayı başardık; sonra keşişlerin bize tahsis ettiği odaya vardık; ama bu başarımız, odanın kapısında bizimle birlikte girmeye çalışan ürkmüş hacı kitlesiyle şiddetli bir çatışma yaşanmadan gerçekleşmedi. Kaçabildiğim için Tanrı’ya şükrettim, çünkü kurtulma şansım çok azdı.

“Ölüler her yerde, hatta takdis taşının üzerinde bile yığınlar oluşturmuştu; ölü-canlı farkı olmadan, birbirinin üzerine yığılmış dört yüz kadar talihsiz insan gördüm; kimi yerlerde bu yığınlar bir buçuk metre yüksekliği buluyordu. İbrahim Paşa kiliseyi benden yalnızca birkaç dakika önce terk etmiş ve kıl payı sağ kurtulmuştu. Kitle her yandan o kadar sıkıştırmıştı ve söylendiğine göre saldırıya da uğramıştı ki, ancak çoğu öldürülen korumalarının olağanüstü çabasıyla dış kısma çıkabilmişti. Bu mücadele sırasında birçok kez bayılmıştı ve yanındakilerin anlattığına göre, sonunda çılgına dönmüş hacıların oluşturduğu yoğun insan kütlesinin içinden palalarıyla yol açmışlardı. Paşa dışarıda kalıp cesetlerin taşınması için emir verdi; adamları ölü yığınlarının içinden hâlâ yaşayanları çekip çıkardılar.

“Kutsal Anıtmezar Kilisesi’ndeki korkunç felaketten sonra, bütün hacı kalabalığı paniğe kapılmış gibiydi ve herkes şehri terk etme endişesi içindeydi. Bir veba salgınının patlak verdiği söylentisi çıktı; biz oradan ayrılmak için derhal hazırlık yaptık.”

Burada ne olduğunu anlamak için, Paskalya Yortusu’nun normal akışıyla, Curzon’un tanık olduğu 1834 paniğini ayırt etmek gerekir.

Paskalya, Diriliş Şölenidir. Çarmıhın ve İsa’nın mezarının etrafında oluşan ağıt sürüsü bir zafer sürüsüne dönüşmüştür, çünkü Diriliş bir zaferdir ve zafer olarak kutlanır. Ateş burada zafere ilişkin bir kitle simgesi işlevi görür. Ateş her insana iletilmelidir ki ruhu Dirilişten payını alsın. Her insan, Kutsal Ruhtan yayılan o ateş olmalıdır ve mumu onunla yakması bu nedenle gereklidir. Bunu yapınca, değerli ateşi kilisenin dışına, evine taşır.

Ateşin kökeniyle ilgili olan sahtekârlık burada konu dışıdır. Temel olgu sürünün ağıt sürüsünden zafer sürüsüne başkalaşımıdır. Sürünün üyeleri, kurtarıcının mezarının etrafında toplanarak onun ölümünde yer almış olur; mezardan fışkıran Paskalya ateşinde mumlarını yakarak onun Dirilişinde yer almış olurlar.

Bir ışığın birdenbire binlercesine çoğalması da çok güzel ve önemlidir. Bu ışık kitlesi, inandıkları için hayata sahip olacak insanların oluşturduğu kitledir. Bu kitle önce oluşur, sonra ateşin, yalnızca ateşin yayılacağı bir hızla genişler. Ateş kitlenin büyümesinin aniliğinin ve hızının en gerçek simgesidir.

Ancak bu aşamaya varılmadan, ateş fiilen ortaya çıkmadan önce, onun uğruna mücadele edilmelidir. Kilisede, bunlara inanmayan Türk askerleri dışarı çıkarılmalıdır, çünkü onlar orada bulundukça ateş ortaya çıkamaz. Türkler'in geri çekilişi Yortu ritüelinin parçasıdır ve belirlenen zamanda, Yunan ruhbanlarının gösteri alayından sonra gerçekleşir. Türkler kendi tarzlarında çıkışa doğru yürür, ama hacılar sanki onları dışarı atıyormuşçasına arkalarından iter ve kilise birdenbire bir savaş ve zafer kargaşasıyla dolar.

Tören, askerlerin ayırdığı iki durgun kitleyle başlar. Arap Hıristiyanların oluşturduğu küçük ritmik sürüler, aralarında hareket edip kitleleri kışkırtır. Bu vahşi, fanatik sürüler *kitle kristali* işlevi görür ve ateşi bekleyenleri kendi heyecanlarıyla kışkırtırlar. Sonra kutsal suretleri taşıyanların gösteri alayı başlar. Bu, yavaş bir kitledir, ama bu olayda amacına ilk ulaşacak kitle de budur; ateş tutuşturulduktan sonra kilisenin etrafında dolaştırılan yan baygın Patriark bu kitlenin başarısına canlı bir tanıktır.

Korkunç sonuçları olan 1834 paniği, törenin doğasında içkin olan kavga unsurlarından doğmuştur. Kapalı bir yerde ateşten doğan paniğin yarattığı tehlike her zaman büyük olur, ama kilisede törenin başında iki karşıt grubun bulunmasıyla bu panik artmıştır; inançsız Türkler ve onları dışarı atmak isteyen hacılar. Curzon'un tasviri, paniğin bu yönünü netleştiren ayrıntılar bakımından zengindir. Günün bariz bir biçimde bütünüyle akıldışı ve bağlantısız anlarından birinde, Curzon kendisini aniden düşman sırasıyla yüz yüze gelmiş bir sıra insan arasında bulur. Bu iki sıra insan, iki tarafta da kimlerin olduğunu dahi bilmeksizin, birbiriyle ölümcül bir çatışmaya girişir. Curzon, insanların kendilerini kurtarma çabasıyla üstüne basıp ezdikleri ceset yığınlarından söz eder. Kutsal Mezar Kilisesi bir savaş alanına

dönüşmüştür. Ölüler ve hâlâ yaşamakta olanlar üst üste yığılmıştır. Diriliş, karşıtına dönmüş ve artık genel yenilgi olmuştur. Daha da büyük bir ölü yığını anlamına gelen veba fikri hacıları sarar ve hepsi Kutsal Mezarın bulunduğu şehirden kaçar.

Tarihte kitle

ULUSAL KİTLE SİMGELERİ

Ulusların gerçekte ne olduklarını ortaya koyma girişimlerinin çoğu esasa ilişkin bir kusurla maluldür: Bu girişimler genel bir ulus kavramı tanımlamaya çalıştılar. İnsanlar, önemli olanın doğru tanımı bulmak olduğuna inanarak, ulusun şu ya da bu olduğunu söylediler; bu tanım bir kez bulunursa, bütün uluslara aynı biçimde uyarlanabilecekti. Bu amaçla dil ya da toprağı, yazılı edebiyatı, tarihi, yönetim biçimini ya da ulusal duygu adını verdikleri şeyi tanımlarına kanıt olarak gösterdiler; her halükârda istisnaların kuraldan daha önemli olduğu çıktı ortaya. Bu biraz, canlı birinin böyle ele geçirilebileceğini sanarak giysisini yakalamaya benziyor.

Bu nesnel görünen yaklaşımdan ayrı olarak, yalnızca bir ulusla, kendi ulusuyla ilgilenip diğerleriyle ilgilenmemek biçimindeki daha naif bir başka yaklaşım da vardır. Bu yaklaşımın bileşenleri bir tek ulusun üstünlüğüne duyulan inançtır; eşsiz büyüklüğe ilişkin kehanetle, ahlâki ve ilkel iddiaların kendine özgü karışımıdır. Ama bütün bu ulusal ideolojilerin aynı içeriğe sahip oldukları varsayılmamalıdır. Yalnızca doymak bilmez iştahları ve öne sürdükleri iddialar bakımından hepsi birbirine benzer. Aynı şeyi *isterler* ama kendi içlerinde *farklıdırlar.* Değerlerinin artmasını isterler ve iddialarını sayıca arttıkları olgusuyla temellendirirler. Bütün yeryüzü onların her birine vaat edilmiştir ve tabii ki bütün dünya onları ait olacaktır. Bunu duyan diğer uluslar korkarlar ve korkuları bu korku dışındaki her şeye, gözlerini kör eder. Böylelikle insanlar bu ulusal iddiaların somut içeriğinin yani arkalarındaki gerçek ideolojilerin birbirinden çok farklı olduğu olgusunu gözden kaçırırlar. Her ulusa özgü olan şeyi ortaya çıkarma zahmetine girilmelidir ve bu da milletin açgözlülüğünden etkilenmeksizin yapılmalıdır. İnsan hiçbirine bağlanmadan, ama hepsiyle derinden ve dürüstçe ilgilenerek ayrı bir noktada durmalıdır. Sanki ömrünün büyük bir kısmını gerçekten o ulusa ait olarak yaşamaya mahkûmmuş gibi ruhuna işlemesine izin vermelidir. Ancak insan asla diğerleri pahasına, birine bütünüyle teslim olmamalıdır.

Uluslardan sanki aralarında gerçek farklılıklar yokmuşçasına söz etmek boşunadır. Birbirlerine karşı uzun savaşlar sürdürürler ve her ulusun kayda değer bir kesimi bu savaşlarda etkin bir rol oynar. Ne *için* savaştıkları

yeterince sık öne sürülür, ama ne *olarak* savaştıkları bilinmez. Bunun için kendilerine verdikleri bir ad vardır; Fransızlar olarak ya da Almanlar, İngilizler, Japonlar olarak savaştıklarını söylerler. Peki ama bu sözcükleri kendisi için kullanan insan bunlara hangi anlamı yükler? Bir Fransız, Alman, Japon ya da İngiliz olarak savaşa gittiği zaman kendisinin ne açıdan farklı olduğuna *inanır*? Bu noktada olgusal farklılıklar o kadar önemli değildir. Âdetlerin, geleneklerin, siyasetin ve edebiyatın ayrıntılı bir araştırması yapılabilir; ama yine de savaşa gidildiği zaman ulusun *inancı* haline gelen ayırt edici niteliğine değinilmeyebilir.

Bu yüzden uluslar burada sanki dinmiş gibi değerlendirilirler; gerçekten de zaman zaman dini andıran bir şeye dönüşme eğilimi gösterirler. Savaş zamanlarında etkinleşen uyku halindeki bu tohum içlerinde her zaman vardır.

Bir ulusun hiçbir üyesinin kendisini asla *yalnız hissetmediğini* söyleyebiliriz. Bu insanın adı verilir verilmez ya da o insan kendi kendini adlandırır adlandırmaz, kendisini ilişkilendirdiği daha büyük bir birim, daha kapsayıcı bir şey bilincine işlenir. Bu birliğin özelliği akrabalık ilişkilerinden daha yakın olmasıdır. Ulus, insanın ülkesinin, haritada bulunduğu şekliyle, coğrafi birimi değildir yalnızca; ortalama insan buna kayıtsız kalabilir. Sınırlar onda bir gerilim yaratabilir, ama ülkenin bütünü değil. Dili diğer dillerden ayrı olsa da dilini diğerlerinden farklı olarak, ayırt edilebilir bir biçimde düşünmez. Ona aşina gelen sözcükler, özellikle heyecan anlarında, onu derinden etkileyebilir. Ancak arkasında duran ve uğruna savaşabileceği şey bir sözlük değildir. Ulusunun tarihi, sokaktaki adama daha da az şey ifade eder. Tarihin gerçek akışını da bilmez, sürekliliğinin tamamını da. Ulusunun eskiden nasıl yaşadığım bilmez ve kendisinden önce yaşamış ancak birkaç kişinin adını bilir. Farkında olduğu figürler ve anlar doğru düzgün bir tarihçinin tarihten anladığı şeyden çok uzaktır.

Kendisini ilişkili hissettiği daha büyük birim her zaman bir *kitle* ya da bir *kitle simgesidir.* Bu birimde kitlelerin ya da simgelerinin niteliklerinden bazıları, örneğin yoğunluk, büyüme, sonsuz açıklık her zaman vardır, çok şaşırtıcı bir iç tutunum; ortak ritim ya da ani bir deşarj. Bu simgelerin çoğu daha önce ayrıntılarıyla ele alındı; örneğin deniz, orman, ekin gibi. Bunları kitle simgeleri yapan niteliklerini ve işlevlerini burada yeniden ele almak gereksiz. Ancak bu kitle simgelerinin hiçbir zaman bu kadar yalıtılmış ya

da çıplak halde görünmediğini vurgulamak gerek. Bir ulusun her üyesi, kendisini ya da kendi temsilini, ulusu için en önemli olan belirli bir simgeyle sabit bir ilişki içinde görür her zaman. Ulusal duygunun sürekliliği, gerektiğinde düzenli olarak tekrarlanmasıyla sağlanır. Bir milletin kendisine ilişkin bilinci ancak ve ancak simgesi değişince değişir. Bu bilinç insanın sandığından çok daha değişkendir ki bu da insanoğlunun varlığının devamı konusunda biraz umut vaat eden bir olgudur.

Aşağıdaki sayfalarda, birkaç ulus, simgelerine gönderme yapılarak değerlendirilmektedir. Öne sürülen savlan, önyargısız bir biçimde izlemek için okurun kendisini yirmi yıl öncesinde düşlemesi gerekir. Ayrıca okurun, burada her şeyi en basit ve en genel biçimine indirgediğimi ve böylelikle tek tek bireyler olarak insanlar hakkında yok denecek kadar az şey söyleyeceğimi anımsaması oldukça önemlidir.

İngilizler

Kimliğiyle pek fazla kamusal gösteriş yapmasa da, gene de kuşkusuz bugün dünyada en oturmuş ulusal duyguyu koruyan bir ulusla, İngilizlerle başlamak uygun olur. Herkes *denizin* bir İngiliz için ne anlam taşıdığını bilir; yeterince bilinmeyen ise denizle ilişkisiyle o ünlü bireyciliği arasındaki bağlantının doğru biçimidir. İngiliz insanı kendisini küçük bir grup insanı taşıyan, dört yanında ve altında deniz bulunan bir geminin *kaptanı* olarak görür. Hemen hemen yalnızdır; kaptan olarak kendi mürettebatından bile pek çok bakımdan yalıtılmıştır.

Deniz *yönetilmek için* orada hazır durmaktadır. Bu düşünme tarzı belirleyici bir öneme sahiptir. Gemiler o geniş yüzeyleriyle yalıtılmış insanlar kadar tek başınadır, her gemi, kaptanında kişileştirilir. Kaptanın emir gücü mutlak ve tartışma götürmez niteliktedir. Dümen kırdığı rota denize verdiği bir emirdir. Bu emrin mürettebat aracılığıyla uygulanıyor olması, asıl itaat etmesi gerekenin *deniz* olduğunu insanlara unutturur. Hedefi kaptan belirler ve deniz fırtına ve diğer kötülüklerden azade olmasa da, kendi canlılığıyla onu hedefe götürür. Denizin enginliğini düşünecek olursak, çoğu zaman kime itaat ettiği meselesi önem taşır. Gidilecek yer bir İngiliz toprağı olduğu zaman, itaat etmek ona daha kolay gelir. Bu durumda deniz, yolu ve sürücüsünü iyi tanıyan bir at gibi davranır. Başka bir ulusa ait bir gemi, ödünç at üstünde antrenmansız sürücü gibidir; at, kendi efendisinin bindiği zamankinden çok daha kötü hareket eder. Deniz de o kadar büyüktür ki, onu denetleyen gemilerin sayısı da önem taşır.

Denizin kendisinin niteliklerini düşünmeye sıra gelince, denizin maruz kaldığı değişikliklerin ne denli çok sayıda ve şiddetli olduğu anımsanmalıdır. Deniz, dönüşümleri bakımından, insanları ilgilendiren bütün hayvan kitlesinden daha çok çeşitlilik gösterir; denizle karşılaştırıldığında, avcının ormanları, çiftçinin tarlaları ne kadar da zararsız ve değişmezdir.

İngiliz insanının başından geçen bütün felaketler denizde vuku bulmuştur; ölülerinin denizin dibinde yattığını sık sık düşlemek zorunda kalmıştır; bu yüzden deniz ona dönüşüm ve tehlike getirmiştir.

İngiliz insanının evdeki yaşamı denizdekini tamamlar niteliktedir; güvenlik ve tekdüzelik evdeki yaşamının temel nitelikleridir. Herkesin denize gitmek hariç herhangi bir dönüşüm uğruna, terk etmemesi gereken bir yeri vardır; herkes kendi alışkanlıklarından sahip olduğu şeyler konusunda olduğu kadar emindir.

Hollandalılar

Ulusal kitle simgelerinin önemi özellikle İngilizlerle Hollandalıların karşılaştırılmasında net bir biçimde görülebilir. Bu iki halk aynı kökten gelmektedir; dilleri birbiriyle ilişkilidir ve her iki ülkenin de dini gelişimi hemen hemen aynıdır. Her ikisi de denizci uluslardır ve deniz imparatorluklarının kurucularıdır. Ticaret ve keşif seferine çıkan HollandalI bir kaptanın rotası İngiliz kaptanınkinden hiçbir biçimde farklılık göstermez. Birbirleriyle savaştıklarında bu, yakın akraba rakiplerin savaşı gibidir. Ama gene de önemsiz görünebilecek, aslında önemli bir fark vardır aralarında. Bu fark ulusal kitle simgeleriyle ilgilidir.

İngilizler adalarını fethetmişlerdir, ama bunu denizden gasp etmemişlerdir. Bir İngiliz denizi yalnızca gemileriyle kendine tabi kılar; yöneticisi geminin kaptanıdır. HollandalI ise yerleştiği toprakları *denizden kazanmıştır.* Bu ülke o kadar alçak rakımlıdır ki topraklarını setlerle korumak zorundadır. Bu setler HollandalInın ulusal yaşamının başı ve sonudur. İnsanların oluşturduğu kitle kendisini bir setle eşit görür ve hep birlikte denize karşı direnirler. Setler hasar görürse, toprak tehlikeye girer. Kriz zamanlarında setler bozulur ve HollandalIlar düşmanları karşısında güvenliği yapay adalarda bulurlar. Hiçbir yerde insan eliyle yapılmış, denize karşı duran bir duvarın hissettirdikleri bu kadar güçlü olmamıştır. Barış zamanlarında insanlar setlere güvenirler; ancak ilerleyen düşmanın karşısında yıkılması zorunlu olan bu setlerin kuvveti, savaştan sonra onları tekrar yapacak olan insanlara geçer. Set yeniden gerçek olana kadar, varlığını insanların inancında devam ettirir. Tuhaf ve şaşmaz bir biçimde, Hollandalılar gerçek tehlike anında, denize karşı kurdukları duvarlarını *kendi içlerine* taşırlar.

İngilizler adalarında saldırıya uğradıklarında denize güvenirlerdi; deniz, düşmanlarına karşı fırtınalarıyla yardıma gelirdi. Kendi adalarından emindiler ve gemilerinde de her biri aynı güvenliği hissederdi. Öte yandan tehlike hep Hollandalıların arkasında oldu; onlara göre denize hiçbir zaman tam olarak boyun eğdirilememişti. Dünyanın bir ucundan öbür ucuna yelken açtıkları doğrudur, ama deniz her zaman aleyhlerine dönebilirdi; savaş gibi uç durumlarda, bizzat kendileri tehditkâr düşmanı geri

püskürtmek amacıyla denizin topraklarını basması için ellerinden geleni yapmak zorunda bile kalmışlardır.

Almanlar

Almanların kitle simgesi *orduydu*. Ancak ordu, ordudan fazla bir şeydi; ordu *uygun adım* yürüyen bir *ormandı*. Diğer hiçbir modern ülkede orman-duygusu Almanya'da olduğu kadar canlı kalmamıştır. Dimdik duran ağaçların bu dikliğe koşut eğilmezliği, yoğunlukları ve sayılan, Almanların yüreğini derin ve gizemli bir hoşnutlukla doldurur. Atalarının yaşadığı ormanın ta derinliklerine gitmeyi bugün bile sever, kendilerini ağaçlarla bir hissederler.

Ağaçların düzenli bir biçimde ayrılmış olması ve dikeylikleri üzerindeki vurgu, ormanı çalıların her yönde büyüdüğü tropik ormandan ayırt eder. Tropik ormanlarda gözler önplanda yolunu kaybeder; çünkü her türden düzeni hatta tekrar duyusunu yok eden renkli, yaşam dolu, karmaşık ve bağıntısız bir kütlesel büyüme vardır. Öte yandan, ılıman bölge ormanının bariz bir ritmi vardır. Gözler eşit mesafelerde, net bir biçimde görülebilen ağaçların oluşturduğu hat boyunca hareket eder. Her bir ağaç teki her zaman bir insandan uzundur ve bir dev olana kadar büyümeyi sürdürür. Ormanın dayanıklılığında aynı erdeme sahip olan bir savaşçıyla ortak pek çok yan vardır. Bir tek ağacın kabuğu, bir insanın üstündeki zırha benzer, aynı tülden pek çok ağacın birlikte büyüdüğü bütün bir orman bir ordunun üniformasını getirir akla. Açıkça bunun farkında olmasa bile bir Alman için ordu ve orman, olası her biçimde birbirinin içine geçmiştir. Başkalarına ordunun sıkıcılığı ve verimsizliği gibi gelen şey Alman için ormanın taşıdığı yaşam ve ihtişamdır. Alman ormanın içindeyken hiç korkmamıştır; kendisini, benzerlerinin arasında biri olarak güvende hissetmiştir. Ağaçların eğilmezliğini ve dimdik oluşunu kendisi için yasa kabul etmiştir.

Eve kapatılmışlıktan orada yalnız kalıp hayal kurabileceğini düşünerek ormana kaçmış olan bir çocuk, aslında orduya girişini önceden yaşamış olur. Ormanda diğerlerini, gerçek, sadık ve kendisinin her zaman olmak istediği gibi dimdik kendisini beklerken bulmuştur; her biri dimdik büyüdüğü için bir diğeri gibi olan, ama yine de yükseklik ve güç bakımından oldukça farklı ağaçlar bulmuştur. Almanlar üzerindeki bu erken orman romantizminin etkisi asla azımsanmamalıdır. Orman, Alman şiir ve

şarkılarına konu olmuştur; bu şiir ve şarkılarda yer alan ormana çoğu zaman “Alman” adı verilir.

İngiliz insanı kendisini *denizde* düşlemeyi sever; bir Almansa *ormanda*. Onların ulusal duygularının arasındaki farkı bundan daha öz bir biçimde dile getirmek imkânsızdır.

Fransızlar

Fransızların mevcut kitle simgesi olan *devrimleri* yakın tarihlidir. Özgürlük Şöleni yılda bir kez kutlanır ve ulusal coşkunun özel bir vesilesi olur. 14 Temmuz'da herkes sokaktaki herhangi biriyle dans edebilir. Aslında diğer ülkelerdeki kadar az özgür, eşit ve kardeş olan insanlar bir kereye mahsus olmak üzere sanki gerçekten öyleymişlercesine davranabilirler. Bastille basılır ve sokaklar yine o zaman olduğu kadar dolar. Yüzyıllar boyunca kraliyet adaletinin kurbanı olan kitle, adaleti kendi eline geçirir. O zamanki idamların anısı, en ateşli türden aralıksız kitlesel heyecan silsilesi, kutlama duygusuna insanların kabul edeceğinden daha çok katkıda bulunur. Kitleye karşı çıkan herkes kellesini kaybetmiştir. Bu insan kellesini kitleye borçludur; onu vererek heyecanı koruyup artırmaya kendi tarzında yardımcı olur.

Marseillaise o zamandan kalmıştır ve bu kadar canlılık taşıyan başka bir ulusal marş yoktur. Periyodik bir olayın, her yıl tekrarlanan ve her yıl beklenen özgürlüğün patlak vermesinin, bir ulusun kitle simgesi olarak büyük avantajları vardır. Marseillaise gerçek Devrimin ta kendisiymiş gibi savunma güçlerini harekete geçirir. Avrupa'yı fetheden Fransız orduları Devrimden doğmuştur; bu ordu Napolyon'unu buldu ve askeri zaferin doruklarına ulaştı. Zaferler Devrime ve onun generaline aitti; nihai yenilgiyse İmparator'undu.

Devrim'in Fransızların ulusal kitle simgesi olarak kabul edilmesine çeşitli biçimlerde itiraz edilebilir. Ne gemisinin üzerindeki İngiliz kaptanın somutluğunu ne de uygun adım yürüyen Alman ordusunun ormansı düzenliliğini taşımadığından, bu simge belirsiz görünebilir. Ancak şu unutulmamalıdır ki İngilizin gemisi dalgalı denize, Almanın ordusuysa rüzgârda sallanan bir ormana aittir. Onların duygularını besleyen ve akıcı kılan bunlardır. Devrimin kitle duygusu, aynı derece somut bir nesne ve hareketle ifade edilir: Bastille baskınıyla.

Bir iki kuşak önce herkes “Devrim” sözcüğüne “Fransız” sözcüğünü eklerdi. Kendi en popüler anıları dünyaca en çok tanındıkları şeydi de; Devrimleri en karakteristik eserleriydi. Bu yüzden Ruslar devrimlerini yaparak Fransızların ulusal bilincinde derin bir hasar yarattılar.

İsviçreliler

İsviçre ulusal iç tutunumu su götürmez bir devlettir. İsviçrelilerin vatanseverlik duyguları yalnızca *bir* dil konuşan pek çok halkınkinden daha güçlüdür. İsviçre'de konuşulan dört dil, kantonlarının çeşitliliği, farklı sosyal yapılan, savaşları hâlâ anılarda taze olan iki ayrı mezhep; bunların hiçbiri, İsviçrelilerin ulusal bilincini ciddi bir biçimde zayıflatmaz; bu yüzden ortaklaşa sahip oldukları kitle simgeleri *dağlarıdır.* Dağlar başka hiçbir ulusal simgeyle eşitlenemeyecek derecede sarsılmaz ve zaptedilemez nitelikleriyle her zaman gözlerinin önündedir.

İsviçreliler dağlarının doruklarını her yerden görebilirler, ancak dağ zincirlerinin daha açık seçik göründüğü belli noktalar vardır. Bütün dağların birlikte görülebilmesinin yarattığı duygu bu gibi yerlere bir kutsallık unsuru katar. Bazen, hiç kimsenin önceden tahmin edemeyeceği akşamlarda dağlar parıldamaya başlar; bu onların en yüce takdis törenidir. Bu dağlara ulaşmanın zorluğu ve sertlikleri İsviçrelilere güvenlik hissi verir. Zirveler ayrı ayrıdır, ama dağların etekleri tek bir dev vücudun uzuvları gibi birbirine bağlanmıştır. Bu dağlar tek bir *vücuttur* ve bu vücut ülkenin ta kendisidir.

Son iki savaş sırasında İsviçrelilerin yaptıkları savunma planları ulusla Alp sıradağları arasındaki bu eşitliği tuhaf bir biçimde ifade ediyordu. Bir saldın durumunda bütün bereketli topraklar, bütün şehirler bütün üretim merkezleri boşaltılacaktı. Ordu dağlara çekilecek ve yalnızca orada savaşacaktı. İnsanlar ve ülke feda edilecekti, ama İsviçre hâlâ dağlardaki ordusuyla temsil ediliyor olacaktı; ulusun kitle simgesi ülkenin kendisi olacaktı.

İsviçrelilerin sahip oldukları set özel bir türdendir. İsviçreliler bu seti HollandalIlar gibi kendileri yapmak zorunda değildir. Bu seti ne inşa ederler ne de yıkarlar; bu seti döven bir deniz de yoktur. Dağlar orada durur ve İsviçrelilerin yapması gereken tek şey bu dağları adamakıllı tanımaktır. Dağların her köşesine tırmanılır ya da üzerlerinde gezip dolaşılır. Alpler bir mıknatıs gibi bu dağlara hayran olup onları keşfetmede İsviçrelileri taklit eden her ülkeden insanı kendine çeker. Hangi ülkeden gelirlerse gelsinler dağcılar inanmış İsviçreliler gibidir; onların ordusu gibi dağlarda yaptıkları

kısa dönemli bir görevden sonra bütün dünyaya yayılarak İsviçre'nin prestijini korurlar. Bu dağcıların İsviçrelilerin bağımsızlığını korumaya pratik katkılarının boyudan incelenmeye değer.

İspanyollar

Bir İngiliz kendisini nasıl bir kaptan olarak görürse İspanyol da kendisini bir *matador* olarak görür. Kaptanın kendisine boyun eğen denizinin yerine boğa güreşçisinin hayran kitlesi vardır. Sanatının soylu kurallarına göre öldürmesi gereken hayvan, mitin eski kötü canavarıdır. Boğa güreşçisi hiçbir korku belirtisi göstermemelidir; her şey onun kendisini kontrol etmesine bağlıdır. En ufak bir hareketi binlerce insan tarafından izlenir ve değerlendirilir. Burada korunan Roma arenasıdır, ama boğa güreşçisi o zamandan beri değişmiş ve soylu bir şövalye olmuştur. Artık yalnızca dövüşür; boğa güreşçisinin taşıdığı anlam ve kostüm, özellikle de prestiji ortaçağda değişmiştir. İnsanın kölesi olan, kendisine itaat ettirdiği vahşi hayvan ona bir kez daha baş kaldırmıştır.

Ancak eski çağlarda onunla dövüşmeye çıkan kahraman yine hazırdır. Bu kahraman bütün bir insan ırkının gözünün önünde vaziyet alır. Sanatından o kadar emindir ki izleyicilerine canavarı öldürüşünün her bir ayrıntısını gösterebilir. Ne yapacağını tam olarak bilir; adımları hesaplıdır hareketleri de bir dansınkiler gibi belirlenmiştir. *Ama o gerçekten öldürür.* Binlerce insan bu ölümü seyreder ve coşkularıyla ölümü çoğaltır.

Artık kendi vahşilik hakkı kalmayan, idama mahkûm edilmek için vahşiliğe kışkırtılan hayvanın idamı; idam, kan ve kusursuz şövalyenin, hayranların gözünde çifte yansısı vardır. Her insan aynı anda hem boğayı katleden şövalyedir hem de onu alkışlayan kitlenin bir parçasıdır. Boğa güreşçisinin karşısında kendisidir, arenanın uzak köşesinde kendisini yine görür; bu defa kitle olarak. İzleyiciler bir çember oluşturur; kendi üstüne kapanmış bir mahluk gibidirler. İnsan nereye bakarsa baksın bir insanın gözleriyle karşılaşır; yalnızca tek bir ses işitilir; bunlar o insana aittir.

Böylelikle matadorunu görmek için can atan bir İspanyol, bu kendine özgü kitlenin görüntüsüne çabucak alışır. Bu kitleyi iyice tanır; kitle öylesine canlıdır ki diğer ülkelerde zorunlu olan çok daha yakın tarihli gelişme ve oluşumları engeller. Bir İspanyol için bu kadar çok şey temsil eden arenadaki matador aynı zamanda ulusal bir kitle simgesi haline gelir. Ne zaman çok sayıda İspanyolu bir arada düşünse aynı zamanda onların çok sık bir araya geldikleri yeri de düşünecektir. Bu ateşli kitlesel hazlarla

karşılaştırılınca kiliseninkiler ılımlı ve zararsız görünür. Bu her zaman böyle değildi ve İspanyolların kitle ekonomisi, kilisenin sapkınlar için cehennem ateşini bu dünyada tutuşturmaktan çekinmediği zamanlarda farklı bir biçimde düzenlenmişti.

İtalyanlar

Modern bir ulusun özbilinci ve savaştaki davranışı büyük oranda ulusal kitle simgesini benimsemesine bağlıdır. Birlik mücadelesini kazandıktan çok uzun zaman sonra, tarih, pek çok halkın üzerinde, kötü bir oyun oynamıştır. İtalya, bütün şehirlerinin yaşadığı anılar henüz aklından çıkmamışken ve bu anılar şimdiki zamanı karıştırmak için bilinçli olarak kullanılırken, bir ulusun kendisini kendi gözünde canlandırmakta nasıl güçlük çektiğine ilişkin iyi bir örnektir.

İtalya birliğini kazanmadan önce, halkının zihninde her şey daha açık ve netti. Asalak düşmanlar kovulur kovulmaz, parçalanan gövde tekrar bir araya gelecek ve tek bir organizma gibi hissedip hareket edecektir. Bu gibi durumlarda, düşman ülkede uzun süre bulunmuşsa ve ezilme duygusu şiddetliyse, bütün halklar bu kötü durumlarına ilişkin benzer tablolar oluştururlar. Düşman çok kalabalıktır, çirkindir ve ondan nefret edilir; düşman yerlilerin iyi, şerefli vatan toprağından geçinmek için çekirge sürüleri gibi gelir. *Kalmaya* niyeti varsa bu toprağı bölecek ve yerliler arasındaki bağları zayıflatmak için her şeyi deneyecektir. Buna karşı yapılacak olan suikast eylemleridir; eğer şans yaver giderse düşman kovulur.

Sonunda İtalya'da olan budur; uzun zaman gerçekleşmemiş olsa da en büyük beyinlerinin, ateşli bir şekilde arzulandığı birliğini kurdu.

Ancak o andan itibaren, Roma gibi bir şehrin varlığını sürdürmesine izin vermenin tehlikeleri olduğu açıkça ortaya çıktı. Eski zamanlardan kalma kitle binaları hâlâ orada, *boş* duruyordu. Kolezyum[29] gereğinden iyi korunmuş bir harabeydi; orada insanın kendisini zavallı ve toplumdan dışlanmış hissetmesi çok kolaydı. Öte yandan ikinci Roma, St. Peter'in Roması eski çekim gücünü büyük oranda koruyordu. St. Peter Kilisesi bütün dünyadan gelen hacılarla dolup taşıyordu. Ancak bu ikinci Roma ayrı ulus olma halinin odak noktası olmaya hiçbir şekilde uygun değildi. Çekiciliği hâlâ ayrımsız bütün insanlara yönelikti ve örgütlenmesi modern anlamdaki ulusların var olmadığı bir dönemden kalmaydı.

Bu iki Roma arasında modern İtalya’nın ulusal duygusu felç olmuştu. Bundan kaçış yoktu, çünkü Roma ve Romalılar bir zamanlar İtalya’ydı. Faşizm en kolay çözüm gibi görünen şeye, hakiki antik kostümlere bürünmeye girişti. Ancak bu üzerine uymadı; kostüm çok büyüktü ve içindeki bedenin yaptığı hareketler öylesine şiddet doluydu ki bütün kemikler kırıldı. Eski meydanlar kazılıp çıkarıldı, ama bunlar Romalılarla dolmadı. Fasces[30] dayak yiyen bu insanlarda yalnızca nefret uyandırdı; ne tehdit ne de azarlama gurur duyulacak bir şey kazandırmadı. Sonunda İtalya üzerine sahte bir kitle simgesi *dayatma* girişimi başarısız oldu.

Yahudiler

Hiçbir halkı anlamak Yahudileri anlamak kadar zor değildir. Köklerinin olduğu ülkeden yoksun bırakılınca dünyanın insan bulunan her bölgesine yayıldılar. Yahudilerin uyum sağlama yetenekleri iyi bilinir, ama uyum sağlama dereceleri son derece değişkendir. Aralarında İspanyollar, Hintliler ve Çinliler bulunmaktadır. Bir ülkeden diğerine dilleri ve kültürleri taşırlar ve bunları kendi mallarından daha büyük bir titizlikle korurlar. Aptallar onların her yerde aynı olduklarına dair öyküler anlatabilir; ama onları iyi tanıyan herkes aralarında, başka hiçbir halkta olmayacak kadar çok değişik tipin bulunduğunu düşünür. Gerek doğaları gerekse görünümleri bakımından Yahudiler arasındaki farklılığın boyutları var olan en olağanüstü görüngülerden biridir. Hem en iyi hem de en kötü insanların Yahudilerden çıktığını söyleyen popüler deyiş bu olguyu dile getirmenin naif bir yoludur. Yahudiler diğer insanlardan farklıdır, ama gerçekte onlar en çok birbirlerinden farklıdır.

Yahudiler var olmayı sürdürmeleri bakımından takdir edilirler. Her yerde bulunan tek halk onlar değildir; Ermeniler de kesinlikle aynı derecede yayılmış durumdadırlar. En eski halk da Yahudiler değildir. Çinlilerin tarihi onlarınkinden çok daha eskilere uzanır. Ancak eski halklar arasında, *bu kadar uzun zamandır dolaşan* tek halk Yahudilerdir. Hiç iz bırakmadan ortadan kaybolmaları için en çok zaman onlara verilmiştir, ama buna rağmen bugüne kadar olduklarından çok daha fazla buradadırlar.

Birkaç yıl öncesine kadar, toprak ya da dilsel birlikleri yoktu. Çoğu artık İbranice bilmiyordu; yüz ayrı dil konuşuyorlardı. Milyonlarcası için eski dinleri boş bir şeydi. Aralarındaki Hıristiyan sayısı, özellikle entelektüeller arasında, giderek artıyordu; hiçbir dine mensup olmayanların sayısı daha da fazlaydı. Yüzeysel olarak, kaba anlamıyla kendini koruma bakımından düşünecek olursak, Yahudilerin Yahudi olduklarının unutulması için ve kendileri unutmak için her şeyi yapmış olmaları gerekir. Ama bunu unutamıyorlar; çoğu unutmak da istemiyor. İnsan bu insanların hangi bakımdan Yahudi kaldıklarını sormadan edemiyor; onları Yahudi kılan nedir? “Ben bir Yahudiyim” derken hissettikleri bağın nihai doğası nedir?

Bu bağ tarihlerinin başından beri var oldu ve bugüne kadar çarpıcı bir tekdüzelikle yeniden yeniden oluştu; bu bağ *Mısır'dan Göçtür.* Bu geleneğin fiili içeriğini gözümüzün önüne getirelim: Sayılı olduğu doğru olmasına doğru, ama yine de kalabalık bir halk kırk yıl boyunca çölde dolaşıp durmuştur. Efsanedeki atalarına, deniz kıyısındaki kumlar gibi sayısız yeni kuşaklar vaat edilmişti. Şimdi bu kuşaklar yaşamakta ve çölün kumları arasında dolaşmaktadır. Deniz onlara geçit verir, ama düşmanlarının üzerine kapanır. Hedefleri, kılıçlarıyla fethedecekleri Vaat Edilmiş Topraklardır.

Yıllar boyunca hareket halinde olan bu kalabalık imgesi Yahudilerin kitle simgesi haline gelmiştir. Bu simge, günümüze dek, zamanındaki gibi ayrık ve kapsayıcı kaldı. İnsanlar kendilerini yerleşmeden önce bir arada görürler ve sonra dağılırlar; kendilerini göç ederken görürler. Yasalarını bu *yoğunluk* durumunda kabul etmişlerdir. Bir hedefi olan kitle varsa, o da Yahudi kitlesidir. Pek çok maceraları olmuştur ve bu hepsi için ortaktır. Oluşturdukları kitle *çıplak* bir kitledir; insanları ayrı ayrı hayatlarında normal olarak ağ gibi saran pek çok şeyin neredeyse hiçbiri bu çevrede bulunmaz. Etraflarında kumdan başka bir şey bulunmadığından kitlelerin en çıplağıdır; oradan oraya sürüklenmenin yarattığı kendini yapayalnız hissetme duygusunu kum imgesinden daha iyi anlatacak bir şey olmasa gerek. Hedef sık sık yok olurdu; kitle, dağılma tehdidi, cezalandırma ya da teşvik yoluyla canlandırılır, kavranır ve bir arada tutulurdu. Hareket halindeki insanların sayısı, uzak geçmişin mütevazı standartlarının ötesinde müthiş büyüktü: 600. 000-700. 000. Göçlerinin süresi de özellikle önemlidir. Bu kitle kırk yıl boyunca koruyabildiği niteliğini istenen uzunluktaki sürede de koruyabilir. Bir ceza olan bu uzun göç daha sonraki göçlerin bütün eziyetlerini de bağrında taşır.

ALMANYA VE VERSAILLES

Formüle ettiğim bazı kavramları olabildiğince netleştirmek için, *Almanya'nın* kitle yapısı hakkında birkaç sözcük daha eklemek istiyorum; o Almanya ki, bu yüzyılın ilk üçte birinde benzeri görülmemiş türden oluşumlar ve eğilimlerle dünyayı şaşkınlığa düşürdü; bu oluşum ve eğilimlerin ölümcül ciddiyeti o zaman hiçbir şekilde anlaşılmadı ve ancak şimdi yavaş yavaş anlaşılmaya başlanıyor.

Birleşik Alman milletinin, 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra oluşan kitle simgesi orduydu ve hep ordu olarak kaldı. Her Alman, ordusuyla gurur duyuyordu; bu simgenin etkisinin dışında kalabilenler yalnızca birkaç kendi başına bireyden ibaretti. Nietzsche gibi evrensel bir düşünüre dahi, en önemli eseri olan *Güç İstenci*'ni yazmasında uyaran etkisi yapan unutamadığı süvari bölüğü görüntüsünü sağlayan yine savaştı. Nietzsche'ye yaptığımız göndermenin gerekçesi, Nietzsche'nin ordunun Almanya'da ne kadar önemli olduğunu, bu kitle simgesinin kendilerini kitleden kibirle koparmış olanların üstünde nasıl etkide bulunduğunu kanıtlamasıdır. Burjuva ya da işçi, köylü ya da akademisyen, Katolik ya da Protestan, Prusyalı ya da Bavyeralı, bütün Almanlar orduyu milletin simgesi olarak görüyorlardı. Bu simgenin köklerinin, *ormanda* olduğu daha önce açıklandı. Bir Alman için *orman* ve *ordu* öylesine yakın bir bağlantı içindedir ki, ikisi de ulusun kitle simgesi olarak eşdeğerli bir işlev görebilir; bu bakımdan özdeştirler.

Ordu, bir simge olmasının etkisinden ayrı olarak, somut bir biçimde de var oldu, bu olgu belirleyici bir önem taşımaktaydı. Bir simge, o tuhaf varlık olan orman-ordu gibi, insanların zihinlerinde ve duygularında yaşar. Öte yandan, her Alman gencinin hizmet verdiği gerçek ordu, bir *kapalı kitle* olarak işlev gördü. Genel askerlik hizmetine duyulan inanç, bunun büyük önemi olduğu kanaati ve buna gösterilen hürmet geleneksel dinlerden daha geniş bir alana sahipti; çünkü aynı anda hem Katolikleri hem de Protestanları kucakladı. Askerlik yapmayan, Alman sayılmazdı. Daha önce orduların ancak çok sınırlı bakımlardan kitle olarak görülebileceğini söylemiştim. Ancak bir Alman için durum böyle değildi; ordu, onun o güne kadar gördüğü en önemli kapalı kitleydi. Bu kitle kapalıydı, çünkü bu

kitleyi oluşturanlar ya sınırlı bir dönem için hizmet veren ve yalnızca belirli yaş gruplarından gençlerdi ya da profesyonel askerlerdi. Ancak her genç erkek bir süre için bu kitleden geçti ve yaşamının geri kalan kısmında ona içten bağlı kaldı.

Subaylarının büyük kısmını oluşturan Prusyalı Junker kastı bu ordunun *kitle kristali* işlevini gördü. Bu kristal, yazılı olmayan, katı kurallarla işleyen bir şövalyelik örgütü ya da aşina bir müzikle dinleyicilerini aşka getirmek zorunda olan soydan soya geçen bir orkestra gibiydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle bütün Alman halkı tek bir *açık kitleye* dönüştü. O günlerin coşkusu sık sık anlatılır. Başka ülkelerdeki pek çok insan Sosyal Demokratların enternasyonalizmine güveniyordu ve harekete geçmemeleri karşısında şaşkına dönüyorlardı. Sosyal Demokratların da onların içinden, uluslarının bu orman-ordu simgesiyle doğmuş olduklarını unutmuşlardı; kendilerinin de ordunun kapalı kitlesinin içinde olduklarını ve ordunun içindeyken, son derece disiplinli ve müthiş etkili bir kitle kristalinin, Junker ve subay kademesinin emir ve etkisi altında olduklarını da unutmuşlardı. Bununla karşılaştırıldığında onların bir siyasi partiye üye olmalarının önemi çok küçüktü.

Ancak 1914 yılı Ağustosunun o ilk günleri Nasyonal Sosyalizmin de *doğmasına* sebep olan günlerdi. Bu konudaki kaynağımız Hitler'in kendisidir. Daha sonraları, savaş patlak verince nasıl dizlerinin üzerine çöküp Tanrı'ya şükrettiğini anlatır. Bu onun dönüm noktası niteliğindeki deneyimi, kendisinin de şahsen dürüstçe bir kitlenin parçası olduğu bir andı. O anı asla unutmadı ve bu anı takip eden kariyeri o anın, yeniden; fakat *dışarıdan* yaratılmasına adandı. Almanya o zamanki haline dönecekti; çarpıcı askeri gücünün bilincinde, onunla övünerek ve onun içinde birleşerek.

Ancak Versailles Antlaşması Alman ordusunu terhis etmeseydi, Hitler amacına asla ulaşamazdı. Askerlik hizmetine konan yasak, en temel kapalı kitlelerini Almanların ellerinden aldı. Talimler, alınıp verilen emirler, artık ne pahasına olursa olsun kendi kendilerine yapmaları gereken, mahrum kaldıkları etkinlikler oldu. Askerlik hizmetinin yasaklanması Nasyonal Sosyalizmin *doğuşu* oldu. Zor kullanılarak çözülen her kapalı kitle bütün karakteristik özelliklerini aktardığı açık kitleye dönüşür. Parti ordunun cankurtaranı haline geldi ve partinin yeni askerlerini ulusun içinden çıkarmasının önünde hiçbir engel kalmadı. Kadın, erkek, çocuk, asker ya da

sivil, her Alman bir Nasyonal Sosyalist haline gelebilirdi. Daha önce asker olmamışsa, asker olmaya daha da hevesli olabilirdi, çünkü böylece o ana kadar yoksun bırakıldığı etkinliklerde yer almayı başaracaktı.

Hitler, eşi benzeri görülmemiş ve bitmez tükenmez bir tekdüzelikle, *Versailles Diktesi* sloganını kullandı; çoğunluk bu sloganın etki gücüne hayret etti. Tekrarlanması, sloganı asla zayıflatmadı; tersine yıllar içinde daha da güçlendi. Bu sloganın gerçek içeriği neydi? Hitler'in dinleyenlerine bu sloganla ilettiği neydi? Bir Alman için "Versailles", gerçekte hiçbir zaman kabullenmediği yenilgiden çok ordunun yasaklanması, onsuz bir hayatı düşünemeyeceği özel ve çok kutsal pratiklerin yasaklanması anlamına geliyordu. Ordunun yasaklanması, bir dinin yasaklanması gibiydi. Atalarının inancı yasak edilmişti ve onu yeniden kurmak her insanın kutsal göreviydi. "Versailles" sözcüğü her kullanıldığında, asla kapanmaması için bu yarayı deşiyor ve kanamaya devam etmesine neden oluyordu. "Versailles" sözcüğü kitlesel toplantılarda yeterince güçlü bir biçimde telaffuz edildiği sürece bu yaranın iyileşmesine olanak yoktu.

Bu bağlantı içinde önemli olan, sözü edilenin asla bir anlaşma değil *dikte* olduğunu fark etmektir. *Dikte*, *emir* alanına ait bir sözcüktür. Yabancı bir tek emir, düşmandan gelen; bu yüzden de *dikte* adı verilen bir emir, Almanların kendi aralarındaki, yani kendi ordularındaki bütün erkekçe etkinliklerin tümünü sona erdirmişti. "Versailles Diktesi" sözcüklerini duyan ya da okuyan her insan yüreğinin ta derinlerinde, elinden alınan Alman ordusunu duyumsuyordu. Bu orduyu yeniden yapılandırmak önemli tek hedef gibi görünüyordu; bir kez yeniden yaratılırsa, her şey eskisi gibi olacaktı. Ordunun ulusal bir kitle simgesi olarak önemi hiç sarsılmamıştı; bu simgenin daha eski ve kökleri daha derinde bulunan kısmı, *ormana* hâlâ el sürülmemişti.

Bu yüzden ana slogan olarak "Versailles" sözcüğünün kullanılması Hitler açısından özellikle talihli bir seçimdi. Bu sözcük Almanlara yalnızca bir ulus olarak yaşamlarındaki son acılı olayı, genel zorunlu askerliğin, her erkeğin birkaç yıl hizmet edebileceği bir orduya sahip olma hakkının ellerinden alınışını anımsatmakla kalmıyor, aynı zamanda Alman tarihinin diğer bildik önemli anlarım da özetliyordu.

Bismarck İkinci Alman İmparatorluğu'nu Versailles'da kurmuştu. Almanya'nın birliği büyük bir zaferi takip eden gurur ve karşı konmaz güç anında orada ilan edilmişti. Bu zafer, kendisini büyük Napolyon'un ardılı ve

onun ruhunun mirasçısı olarak gören ve onun efsanevi adına duyulan saygıdan faydalanarak iktidara yükselen IH. Napolyon'a karşı kazanılmıştı. Ancak Versailles, XTV. Louis'nin de koltuğuydu; hatta onun tarafından inşa ettirilmişti. Napolyon'dan önce gelen bütün Fransız yöneticiler içinde Almanları en çok aşağılamış olan XIV. Louis'ydi. Strasbourg'u katedraliyle birlikte Fransız topraklarına katan oydu, Heidelberg'deki şatoyu yakıp yıkan onun birlikleriydi.

Böylelikle Alman İmparatorluğu'nun Versailles'da ilan edilmesi gerek XIV. Louis gerekse Napolyon'a karşı gecikmiş bir zaferdi; üstelik bu zafer başka hiçbir müttefikin yardımı olmaksızın tek başına kazanılmıştı. "Versailles" sözcüğünün o zamanlar Almanlar üzerindeki etkisinin büyüklüğüne ilişkin pek çok kanıt vardır ve bu etki kaçınılmazdı; çünkü Versailles adı, modern Alman tarihinin en büyük galibiyetiyle ilişkilendirilmişti.

Hitler'in, adı kötüye çıkmış *Dikte* sözcüğünü her telaffuz edişinde, bu zaferin anısı sözcüğün içinde yankılanıyor ve dinleyicilere bir vaat olarak iletiliyordu. Almanya'nın önceki düşmanlarının bunu duyacak kulakları olsaydı, bunun bir savaş tehdidi ve yenilgi demek olduğunu anlarlardı. Yahudileri hedefleyenler hariç, Nasyonal Sosyalizmin "Üçüncü Reich", "Sieg-heil"[31] ve benzeri önemli bütün sloganlarının, doğrudan "Versailles Diktesi" sözcüklerinden türediğini söylemek abartı olmaz. Hareketin bütün içeriği bu sloganlar üzerinde yoğunlaşmıştı: *yenilgi zafere dönüştürülmeliydi;* yasaklanan ordu bu amaç için yeniden yaratılacaktı.

Hareketin simgesi olan Swastika (Gamalı Haç) da düşünmeye değer bir önem taşır. Bu simgede ikili bir etki vardı: göstergenin etkisi ve sözcüğün etkisi. Her ikisinde de zalimce bir şey vardır. Gösterge çarpık iki darağacını andırır; göreni, sanki "Bekle. Burada neyin sallanacağını görünce şaşıracaksın" der gibi, sinsice korkutur. Bir dönme hareketi de içeren swastika bir tür gözdağı verir; suçluların tekerleklerde kırılan uzuvlarını çağrıştırır.

Swastika sözcüğü, sanki çarmıha germek iyi bir şeymiş gibi, Hıristiyan haçının bütün zalim ve kana susamış unsurlarını soğurmuştur. Sözcüğün Almancasının [Hakenkreuz] ilk parçası *haken*, erkek çocuklar tarafından "çelme takmak" anlamında kullanılan *hakenstellen* sözcüğünü çağrıştırır. Böylelikle pek çok insanın düşüşünün kehanetinde bulunur. Kimilerine göre ise topuk vurmanın askeri görünümlerini akla getirir, çünkü Almancada

“topuklar” anlamına gelen sözcük *hacken'* dır. Böylece, bu sözcük zalim bir cezalandırma tehdidiyle, sinsice kötülüğü ve gizli bir askeri disiplini birleştirir.

ENFLASYON VE KİTLE

Enflasyon, sözcüğün en katı ve en somut anlamıyla bir kitle fenomenidir. Enflasyonun bütün ülkelerin vatandaşları üzerinde yarattığı karışıklık etkisi hiçbir şekilde yalnızca fiili enflasyon dönemiyle sınırlı değildir. Savaşlar ve devrimler bir yana, modern uygarlıklarımızda önem bakımından onunla karşılaştırılabilecek hiçbir şeyin olmadığı söylenebilir. Enflasyonun neden olduğu kargaşalar öylesine büyüktür ki insanlar bunları örtbas edip gizlemeyi yeğlerler. Her şeyden önce değeri yapay bir biçimde insanlarca belirlenen parayı kitlelerin oluşumunu etkileyecek bir güç olarak görmekte tereddüt gösterirler; bu paranın pratik işleviyle orantısız, akla aykırı, hem de son derece utanç verici bir şeydir.

Bu noktada paranın psikolojik niteliklerinden söz etmek gerekir. Para bir kitle simgesi haline gelebilir ve belirli koşullarda, parayı oluşturan *birimler* bir kitle oluşturmak için birikebilir. Ancak, ele aldığım diğer kitle simgelerinin tersine, para birimlerinin kendi başına özellik arzetmesi her zaman eşduyumlu bir biçimde vurgulanır. Her bir metal paranın belirgin kenarları ve kendine özgü bir ağırlığı vardır. Bir bakışta tanınabilir ve elden ele özgürce geçerek sürekli çevre değiştirir.

Genellikle, üzerinde bir yönetici başının kabartmasını taşır; özellikle değerli bir para olduğu zaman onun adını da taşır; Louis d’oru ve Maria Theresa taleri gibi. İnsanlar bir metal parayı bir insanmış gibi düşünmekten hoşlanırlar. El, yüzeylerini ve kenarını bir bütün olarak hissederek bu paranın üstünü sarar. İnsanlar için bu kadar çok şey yapabilecek olan metal paraya duyulan şefkat evrenseldir; bu özelliği paranın “karakteri”nin bir parçasını oluşturur. Metal para bir bakıma bir canlıdan, yaratıktan üstündür. Metalden yapılmış olduğu için, sertliği “ebedi” varoluşunu güvence altına alır; ateş haricinde hemen hemen hiçbir şey onu yok edemez. Metal para boyutlarını büyümeyle elde etmez; darphaneden hazır, yapılmış durumda çıkar ve o zamanki halinde kalması, asla değişmemesi gerekir.

Güvenilirlik belki de metal paraların en önemli niteliğidir. Sahibinin tek yapması gereken, onu başka insanlardan korumaktır; paralar, hayvanlar gibi başını alıp kaçmaz. Göz kulak olunması gerekmez; kullanılacakları bir yer

her zaman bulunur; saygı gösterilmesi gereken ruh halleri yoktur. Her metal paranın statüsü, farklı değerlerdeki başka metal paralarla ilişkisi yoluyla daha da sağlamlaşır. Bu katı hiyerarşi onları insanlara daha da çok benzetir. Metal paraların, değer sınıflarından oluşan sosyal sisteminden söz edilebilir. Daha üst konumdaki bir metal para her zaman ast konumdakiyle değiştirilebilir, ama tersi asla söz konusu olmaz.

Pek çok halk arasında metal para yığını her zaman *hazine* olarak bilinir ve daha önce gördüğümüz gibi hazine bir kitle simgesidir. Hazine bir birim olarak duyumsanır; insan tam olarak ne kadar para içerdiğini bilmeksizin peşine düşebilir; her yeri altüst ederek onu arayabilir ve her bir parayı tek tek ayırabilir; her zaman, olduğundan daha büyük olması umulur; genellikle saklanmıştır ve birdenbire gün ışığına çıkar. Ancak hâzinenin olduğundan daha fazla olmasını umanlar yalnızca yaşam boyu bütün umutlarını hazine bulmaya bağlayanlar değildir. Hâzineyi biriktirme işlemini yapan insan, onu sürekli büyürken düşler ve bunu sürdürebilmek için de gücünün yettiği her şeyi yapar. Yalnızca paraları için yaşayan pek çok insan açısından hâzinenin insan kitlesinin yerini aldığı kesinlikle doğrudur. Bu durum, yapayalnız cimrileri anlatan pek çok öyküde örneklenir. Bu insanlar yalnızca bir hâzineyi beklemek, gözlemek ve üzerine titremek için varolan mitik canavarların ardıllarıdır.

Metal paralarla hazine arasındaki bu bağlantının artık modern insan için geçerli olmadığı, her yerde kâğıt paraların kullanılmakta olduğu, zenginlerin hâzinelerini soyut ve görünmez bir biçimde bankalarda tuttukları itirazı yapılabilir. Ancak paranın geçerli olmasında *altın rezervinin* önemi ve hâlâ fiilen altının geçerliliğinin olduğu olgusu, hâzinenin önemini bütünüyle kaybetmediğini kanıtlar. Teknolojik yönden son derece gelişmiş ülkelerde bile, insanların büyük çoğunluğunun ücreti, çalışıkları saate göre ödenir ve hemen hemen her yerde, ücretlerinin büyüklüğü metal paralarla düşünülen ölçüler içindedir. Metal paralar hâlâ kâğıt paranın bozdurulmuş hali olarak görülür ve onlara ilişkin eski duygular, eski davranış kalıbı hâlâ herkese aşina gelir. Para bozdurmak, her çocuğun mümkün olan en küçük yaşta öğrendiği bir şeydir; bu, hayatın en yaygın ve basit işleminin günlük parçasıdır.

Ne var ki parayla, eskisinin yanı sıra yeni bir ilişkinin daha geliştiği doğrudur. Her ülkede para birimi daha soyut bir değer kazandı. Ancak bu bir birim olarak daha az duyumsanıyor demek değildir. Eski günlerin metal

parasının, kapalı bir toplumun katı hiyerarşik örgütlenişi içinde bir yeri vardıysa, modern kâğıt para da büyük şehrin sakinleriyle böyle bir yakınlık ilişkisi içindedir.

Modern hazine *milyondur.* Bu sözcüğün büyük şehre özgü bir sesi vardır, dünyanın her yerinde her türden paraya gönderme yapabilir. Milyonun en ilginç yanı, akıllıca bir spekülasyonla büyük bir hızla ulaşılabilir olmasıdır; bütün hırslan para yapmak olanların gözlerinin önünden gitmez. Milyoner, eski peri masallarındaki kralın göz kamaştın« niteliklerinden bazıları devralmıştır. Milyoner sözcüğünün yan anlamlan ikilidir; hem insanlara hem de paraya gönderme yapabilir. Bu özellikle siyasi konuşmalarda çok çarpıcıdır. *Sayıların çığ gibi büyümesini isteme şehveti* karakteristiktir, mesela Hitler'in konuşmalarında. Burada sözcük, Reich'ın dışında yaşayan ve hâlâ kurtulmayı bekleyen milyonlarca Almana gönderme yapar. Kansız ilk zaferlerinden sonra ve savaşın patlak vermesinden önce, Hitler'in imparatorluk nüfusunun artan sayılarına bakışında kendine özgü bir biçimde tek yanlılık vardı. Bu sayıyı dünyadaki bütün Almanların sayısıyla karşılaştırıyordu. Bunların hepsini kendi etki alanında toplamak, kendisinin itiraf ettiği bir amaçtı; ve bütün tehditlerinde, kendini kutlamalarında ve taleplerinde *milyon* sözcüğünü kullandı. Başka politikacılar bu sözcüğü daha sık olarak para için kullanır, ama hiç kuşku yok ki sözcüğün bir çiftanlamlılığı vardır. Bir yerdeki insan sayısını, özellikle de değişmez bir biçimde milyonlarla ifade edilen büyük şehirlerin nüfuslarını dile getirmek için kullanılmak suretiyle, bu soyut sayı bugün başka hiçbir sözcükte bulunmayan bir kitle anlamıyla doldu. Aynı milyonlarla sayıldığına göre, para ve kitle bugün birbirlerine her zaman olduğundan çok daha yakındır.

Bir *enflasyon* durumunda ne olur? Para birimi aniden kimliğini yitirir. Parçası olduğu kitle büyümeye başlar ve büyüdükçe her birimin değeri küçülür. İnsanın her zaman istediği milyonlar birdenbire eline geçer, ama aslında artık yalnızca *adları* milyondur. Sanki ani artış süreci, milyonları değerini artıran şeyden yoksun bırakmıştır. Bu hareketin bir kaçış niteliği vardır; bir kez bir para biriminde patlak verdiği zaman bunun sonunu görmek mümkün değildir. İnsan herhangi bir sayıdan yukarı doğru saymaya başlar başlamaz, paranın değeri de o kadar aşağıya düşebilir.

Bu süreç, kitlenin en önemli ve çarpıcı psikolojik özelliklerinden biri olarak nitelendirdiğim, hızlı ve sınırsız büyüme isteğini içerir. Ancak buradaki büyüme eksi yöndedir; kitle büyüdükçe, birimleri daha da zayıflar.

Bir zamanlar 1 mark olan önce 10. 000 sonra 100. 000 sonra da milyon olarak adlandırılırdı. Böylelikle bireyin marklarıyla özdeşleşmesi bozulur; çünkü artık mark sabit ve durağan değildir, bir anda değişir. Artık bir kişi gibi *değildir,* sürekliliği yoktur ve değeri de giderek düşer. Paraya güvenmeye alışmış bir insan onun değer kaybını kendi değer kaybıymış gibi hissetmeden edemez. Çok uzun zamandan beri kendisini parayla özdeşleştirmiştir ve ona duyduğu güven kendisine güveni gibi olmuştur. Enflasyon sırasında her şey gözle görülür bir biçimde sarsılmamakla, hiçbir şey bir saat için bile kesin ve sabit durmamakla kalmaz, aynı zamanda her bir kişi, insan olarak *değer yitirir.* Her neyse ya da her ne idiyse, her zaman istediği milyon gibi bir hiç haline gelir. *Herkesin* bir milyonu vardır ve herkes bir hiçtir. Hâzinenin oluşum süreci tersine dönmüştür ve paranın bütün güvenilirliği rüzgâra kapılıp uçmuştur. Hiçbir hazine çoğaltılamaz; tersine her biri azalır; her hazine birikimi yok olur. Enflasyon, insanların ve para birimlerinin birbirleri üzerinde tuhaf etkilerinin olduğu bir cadı kazanı olarak adlandırılabilir. Biri diğerinin yerini tutar, insanlar kendilerini paraları kadar “kötü” hissederler; ve bu giderek daha da beter olur. İnsanların hepsi, hep birlikte enflasyonun merhametine kalmışlardır ve kendilerini eşit derecede değersiz hissederler.

Enflasyonda, kesinlikle hedeflenmemiş ve herhangi bir ölçüde kamusal sorumluluğu olup enflasyonu öngörebilecek insanları bile korkutacak kadar tehlikeli şeyler olur. Bu durum ikili özdeşleşmeden kaynaklanan ikili bir değer yitimi yaratır. *Birey,* değerini düşürülmüş hisseder, çünkü güvendiği ve kendisini özdeşleştirdiği birim değer kaybetmeye başlamıştır; *kitle* de değerini düşürülmüş hisseder, çünkü *milyonun* değeri gerçekten de düşmüştür. Milyon sözcüğünün iki anlamlı olduğu, hem büyük miktardaki paranın hem de çok sayıda insanın, özellikle de modern bir şehirde oturan insanların sayısını gösterdiği ve bu anlamlardan birinin diğerine geçip onun anlamım beslediğinden daha önce söz edildi. Enflasyon dönemlerinde oluşan, oldukça da sık oluşan bütün kitleler değeri düşürülmüş olan milyonun baskısı altında ezilir. Bir aradaki insanların değeri, tek başına olanlarınki kadar düşüktür. Milyonlar çığ gibi büyüdükçe, milyonlarca insandan oluşan bütün bir halk bir hiçe dönüşür.

Bu süreç, normalde maddi çıkarları birbirinden uzak olan insanları bir araya getirir. Ücretli biri, rantiyeyle eşit düzeyde darbe yer. İnsan bir gecede, bankada güvencede olduğunu sandığı parasını kısmen ya da

bütünüyle yitirebilir. Enflasyon, insanlarla sokakta onlara belki de hiç selam vermeyecek oldukları insanlar arasındaki ebedi görünen farklılıkları siler ve onları aynı enflasyon kitlesi içinde bir araya getirir.

Hiç kimse başına gelen ani değersizleşmeyi hiçbir zaman unutmaz, çünkü bu çok acı veren bir deneyimdir. Bu acıyı başka birine yükleyemezse, hayatı boyunca taşır. Bir kitle de kendi değer kaybını asla unutmaz. Bu değer kaybından sonra ortaya çıkan doğal eğilim kendisinden bile daha değersiz, kendisini küçümsediği gibi küçümseyebileceği bir şey bulmaktır. Eski bir hor görmeyi devralıp onu aynı seviyede korumak yetmez. Burada istenen dinamik bir *aşağılama* sürecidir. Bir şeye öyle muamele edilmelidir ki, tıpkı paranın enflasyon altındaki akıbeti gibi, giderek değersizleşsin. Bu sürecin o nesne mutlak değersizliğe indirgenene kadar sürdürülmesi gerekir. O zaman o nesne bir kâğıt parçası gibi atılabilir ya da kâğıt hamuruna dönüştürülebilir.

Hitler'in, Almanya'daki enflasyon sırasında bu süreç için bulduğu nesne Yahudilerdi. Yahudiler bu iş için biçilmiş kaftan gibi görünüyorlardı: parayla uzun sürmüş ilişkileri, paranın hareketlerini ve dalgalanışını kavrama gelenekleri, spekülasyon becerileri, davranışlarının, Almanların ideali olan askerce tutumla çarpıcı karşıtlıklar gösteren para piyasalarında, birlikte sürüler oluşturmaları; bunların hepsi, paraya karşı tavrın değişken olduğu, ona kuşku ve düşmanlıkla bakılırken, Yahudiler kuşkulu ve düşman görülmeyebilirdi ama öyle olmadı. Birey olarak Yahudi göze "kötü" görünüyordu; çünkü diğerleri parayla nasıl başa çıkacağını bilmezken ve parayla hiçbir işinin olmamasını yeğlerken, onun parayla arası iyiydi. Eğer enflasyon Almanların yalnızca *bireyler* olarak değerlerinin düşmesine yol açsaydı, birey olarak Yahudilere duyulan nefretin kışkırtılması sorunlu olurdu. Ancak durum böyle değildi; çünkü, milyonları baş aşağı gidince, Almanlar kendilerini bir *kitle* olarak da aşağılanmış hissettiler. Hitler bunu açık bir biçimde gördü ve bu yüzden eylemlerini bir bütün olarak Yahudilere karşı çevirdi.

Nasyonal Sosyalizm, Yahudilere yaptığı muamelede, enflasyon sürecini büyük bir titizlikle tekrarladı. Yahudiler önce kötü, tehlikeli ve düşmanlar olarak görülerek onlara saldırıldı; sonra daha da değersizleştirildiler; sonra Almanya'da yeterince Yahudi bulunmadığından, işgal edilen ülkelerdekiler toplandı; son olarak sözcüğün tam anlamıyla, milyonlarcası cezalarını çekerek yok edilecek haşarat muamelesi gördüler. Almanların bu kadar ileri

gidebildikleri; bu denli büyük çaptaki bir suçta ya doğrudan yer aldıktan ya göz yumduktan ya da görmezlikten geldikleri gerçeği karşısında dünya, hâlâ dehşete kapılmış ve sarsılmış durumdadır. Birkaç yıl önce, markın değerinin önceki değerinin milyarda birine düştüğü enflasyondan geçmemişken Alınanlara bunu yaptırmak mümkün olmayabilirdi. Almanlar, bir kitlesel deneyim olarak bu enflasyonun yerine Yahudileri koydu.

PARLAMENTER SİSTEMİN DOĞASI

Modern parlamentoların iki-partili sistemi birbirine karşıt orduların psikolojik yapısını kullanır. İngiltere'de İç Savaş sırasında bunlar, istenmese bile, gerçekten mevcuttu. Hiç kimse kendi ülkesinin insanlarım öldürmekten hoşlanmaz; akrabalık duygusu her zaman kan dökmeyi engelleme eğilimindedir ve hatta bazen iç savaşların erken sona ermesine neden olur. Ancak taraflar savaşmayı, bu kez birbirlerini öldürmeksizin sürdürür. Gerçek savaşta sayısı daha çok olanın kazanacağı varsayılır. Her komutanın asıl kaygısı, çatışma alanında hasmından daha güçlü olmak, orada daha çok insan bulundurmaktır. Başardı komutan, toplam kuvveti diğerinden az da olsa, kuvvetleri hayati önem taşıyan noktalarda en yüksek sayılarda yoğunlaştırmakta başarılı olandır.

Parlamenter bir oylama, iki grubun belirli bir yer ve zamandaki göreli kuvvetlerini ölçmekten başka bir şey yapmaz. Bu kuvvetleri önceden bilmek yetmez. Bir partinin 360, diğerinin yalnızca 240 milletvekili olabilir; ama birinin diğeri karşısındaki gücünün fiilen ölçüldüğü an olması nedeniyle, gerçek oylama belirleyicidir. İlk baştaki ölümcül çarpışmadan geriye kalan sadece budur ve bu oyun pek çok biçimde oynanır: baskınlara ya da patlamalara yol açabilecek tehditlerle, istismarla ve fiziksel provokasyonla. Ancak oyların sayılması çarpışmaları sona erdirir. 360 kişinin 240 kişiyi yeneceği varsayılır. "Ölülerin oluşturduğu kitle" hesaba katılmaz; parlamentoda ölüler yoktur ve olamazlar da. Bu olgu parlamenter dokunulmazlık uygulamasıyla netleştirilir. Bir parlamenterin dokunulmazlığı ikilidir: Hem hükümetle ve hükümetin üyeleriyle olan ilişkilerde hem de diğer üyelerle olan ilişkilerde mevcuttur. Bu ikinci yön genellikle çok az vurgulanır.

Artık hiç kimse çoğunluğun kararının, daha fazla oy almış olduğu için ille de daha akıllıca olduğuna inanmıyor. Savaştaki gibi iradenin karşısında irade vardır. Taraflardan her biri hakkın ve aklın kendisinden yana olduğu kanaatindedir. Bu kanaat çok kolayca edinilir ve bir partinin görevi tam da bu irade ve kanaati canlı tutmaktır. Oyları aşılan taraf çoğunluğun kararına, artık kendi davasına inanmaktan vazgeçtiği için değil, yalnızca yenilgiyi kabul ettiği için uyar. Bunu yapması kolaydır, çünkü ona hiçbir şey olmaz;

önceki karşı çıkışından dolayı hiçbir biçimde cezalandırılmamıştır. Yaşamı tehlikede olsa daha farklı davranırdı. Ancak gelecekte pek çok çarpışmanın olacağını sezinler, ama bu çarpışmaların hiçbirinde öldürülmeyecektir.

Bir parlamentonun bütün üyeleri benzer bir dokunulmazlığı paylaşırlar. Onları kitle yapan bu eşitlik ölçütüdür ve burada iki partinin de üyeleri arasında bir ayrım yapılmaz. Parlamenter sistem bu dokunulmazlık sürdüğü sürece işler. Herhangi biri başka bir üyenin ölümünü herhangi bir biçimde işin içine sokar sokmaz, parlamenter sistem unufak olur. Bu noktada yaşayanlardan birini ölü olarak görmekten daha tehlikeli bir şey yoktur. Savaş, ölüler nihai hesaba dahil edildiği için savaştır. Parlamentoysa, yalnızca ölüler hariç tutulduğu sürece parlamentodur.

Örneğin İngiliz Parlamentosu’nun kendisini ölülerden, hatta barışçıl bir biçimde ve kendi duvarlarının dışında ölenlerden ayırmak için kullandığı içgüdüsel yöntemler ara seçim sisteminde görülür. Ölen adamın ardılı önceden belirlenmez ve hiç kimse onun yerini otomatik olarak almaz. Yeni adaylar gösterilir ve bütün formaliteleriyle yeni bir seçim yapılır. Ölen insanın Parlamento’da yeri yoktur; üyeliğini kimseye miras bırakamaz ve kendisinden sonra yerini alacak olanın kim olduğunu bile bilemez. Ölüm sonradan çıkacak bütün tehlikeli sonuçlarıyla birlikte, başarılı bir biçimde İngiliz Parlamentosu’nun dışında bırakılmıştır.

Parlamenter sistemin bu yorumlanışına, Kıta Avrupası’ndaki bütün parlamentoların büyüklükleri bakımından çok çeşitlilik gösterdiği ve ancak bazen karşıt iki grup halinde ayrılan birçok partiden oluştuğu gerekçesiyle karşı çıkılabilir. Ancak bu olgu oylamanın önemini etkilemez. Oylama her yerde ve her zaman, olayları belirleyen hayati andır. Bu anın en önemli unsuru, büyük olanın oylamada yer alan diğerini kendisine uymaya zorladığı *iki sayıdır.* Bütün parlamentolar üyelerinin ikili dokunulmazlığıyla ayakta durur ya da devrilir.

Milletvekili seçimi temel olarak parlamenter prosedüre benzer. Kendisinin en güçlü, muzaffer olduğunu kanıtlamış olan adayın en iyisi olduğu düşünülür. En güçlü aday en çok oy alandır. Ona oy veren 17. 562 kişi, rakibine oy vermiş olan 13. 204 kişiyle savaşacak olsa, savaşı kazanırlardı. Ancak bu çatışmanın da öldürme olmadan sona ermesi gerekir. Ancak seçmenlerin “dokunulmazlığı” oy pusulalarının “dokunulmazlığından” daha önemsizdir. Seçmenlerin sonunda bir aday üzerinde karar verip bunu yazdıkları ya da bir şekilde işaretledikleri ana

kadar onları etkilemenin her tür yöntemine izin verilir. Karşı aday her tür aleni hakaret ve nefretle teşhir edilir. Seçmen seçimle ilgili çeşitli mücadelelerde yer alabilir. Politik bir eğilimi varsa, kavganın bütün iniş çıkışlarının tadını çıkaracaktır; ancak oyunu kullandığı an neredeyse kutsaldır; oy pusulalarının atıldığı sandıklar da kutsaldır; elbette sayım işlemi de.

Bu etkinliklerin kutsallığı bir karar aracı olarak ölümden feragat etmekten çıkar. Her bir oy, sanki, bir taraf için ölüm demektir. Ancak öldürmenin düşmanın gücü üzerindeki etkisi titizlikle sayılara dökülmüştür; bu sayılarla oynayan, bunları yok eden ya da üzerinde tahrifat yapan insan, bilmeden ölümün aralarına girmesine izin verir. Oy pusulasıyla alay eden militaristler yalnızca kendi kan dökmeye yönelik eğilimlerini açığa vururlar. Oy pusulası, tıpkı bir anlaşma gibi, onlar için yalnızca bir kâğıt parçasıdır; kana bulanmamış olması onların gözünde pusulayı aşağılık kılar; onlara göre geçerli kararlar yalnızca kanla elde edilenlerdir.

Bir parlamento üyesinin oy kullanması bir seçmeninkinden çok daha kesif bir prosedürdür. Seçmenin oy kullandığı seçimler arasındaki uzun zaman aralığında, temsilcisinin şahsında var olur. Parlamenterin varlık nedeni budur: *sık sık* oy kullanmak. Ancak birlikte oy kullandığı insanların sayısı göreli olarak çok daha azdır. Kesafet ve tekrar, seçmenlerin kendi sayılarından çıkardıkları heyecanı tamamlamalıdır.

PAYLAŞIM VE ARTIŞ. SOSYALİZM VE ÜRETİM

Adalet sorunu paylaşım sorunu kadar eskidir. İnsanlar ne zaman birlikte ava gitseler sonucunda paylaşım yapılırdı. Bir sürü olarak bütünleşmişlerdi, ama iş avın paylaşımına gelince bölünmek zorundaydılar; çünkü tek bir yaratıkmışlarcasına beslenmelerini sağlayacak ortak bir mide geliştirmemişlerdi. Komünyonda belki de bu kavrama en yaklaşan riti buldular. Bu, yetersiz de olsa ihtiyaç duydukları ideal bir duruma, yakın bir durumdu. Yemenin gerektirdiği *yalıtım* o adına iktidar denen dehşete düşürücü büyümenin köklerinden biridir. Yalnız ve gizlice yiyen biri, yalnız öldürmelidir. Başkalarıyla birlikte öldüren, avı onlarla paylaşmalıdır.

Adalet, paylaşma gereksiniminin fark edilmesiyle başlar. En eski yasa paylaşmayı düzenleyendir; bugün hâlâ en önemli yasa budur ve odağında faaliyet gösteren insan cemaatini ve genel olarak da insanın varoluşunu taşıyan bütün hareketlerin temel ilgi alanı olarak kalmıştır.

Adalet herkesin yeterince yiyeceğinin olmasını gerektirir. Ama aynı zamanda herkesin yiyeceğin üretimine katkıda bulunmasını da gerektirir. İnsanların ezici çoğunluğu her türden malın üretimiyle meşguldür; paylaşımda ters giden bir şey vardır. Bu, en basit haline indirgenecek olursa, sosyalizmin içeriğini oluşturur.

Ancak sosyalizmin karşıtları ve yandaşları, modern dünyada malların nasıl paylaşılacağı konusunda ne denli bölünmüş olurlarsa olsunlar, sorunun önkoşulu konusunda birleşirler. Bu ön koşul, *üretimdir.* Dünyayı neredeyse iki eşit parçaya bölmüş olan ideolojik çelişkinin her iki yanı da üretimi olası her biçimde teşvik eder ve artırırlar. Mallar ister satılmak için ister paylaşılmak için üretilsin, fiili üretim süreci her iki tarafça hem sorgulanmaz hem de üretime *saygı gösterilir.* Neredeyse, günümüz insanlarının çoğunun gözünde, üretimin kutsal bir yanı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu saygının nereden kaynaklandığı pekâlâ sorulabilir. Belki insanlık tarihinde üretimin çok kutsal olduğu bir nokta bulunabilir. Ancak üzerinde biraz düşününce böyle bir noktanın olmadığı görülür. Bu fenomen o kadar

eskidir ki bunun için tarihsel an saptamaya yönelik her girişim anlamsız olacaktır.

Üretimden duyulan *kibrin* kökleri, *artış sürüsüne* kadar uzanır. Bu bağlantı gözden kaçırılabilir, çünkü pratikte artık kendilerini üretimin artışına adayanlar sürüler değildir. Kendilerini adayanlar her uygarlık merkezinde her gün daha da büyüyen dev kitlelerdir. Ancak bu büyümenin sonunun olmadığı, giderek daha çok mal üreten artan sayıda insanın olduğu, bu malların içinde canlı hayvanların ve bitkilerin bulunduğu; bunların üretiminde kullanılan yöntemlerin artık cansız malların üretiminde kullanılanlardan hemen hemen hiç ayırt edilemez nitelikte olduğu anımsanırsa, artış sürüsünün insanın en verimli ve başarılı yaratısı olduğunu kabul etmek zorunda kalırız. Artış törenleri makineler ve üretim teknikleri haline gelmiştir. Her fabrika aynı külte hizmet eden bir birimdir. Yeni olan işlemin hızlandırılmasıdır. Eski günlerde yağmur ya da ekine, avlanabilecek hayvan sürülerine ya da evcilleştirilmiş diğer hayvanların büyümesine yönelik *beklentileri* doğurmak ve arttırmak için gerekli her çaba, bugün üretimin kendisi olmuştur. Birkaç düğmeye basıyoruz, çeşitli kolları kaldırıyoruz ve aklımıza gelen, istediğimiz her şey birkaç saat içinde, hatta daha kısa sürede elimize geliyor.

Son yüz yılda büyük prestij kazanmış olan, proletarya ve üretimin kesin ve özel bileşimi, artış sürüsünün odağını oluşturan eski kavrayışı, kendine özgü bir saflıkta yeniden kurmaktadır. Proletarya en hızlı çoğalan şeydir ve bu çoğalmayı iki yolla gerçekleştirir. Birincisi, diğer insanlardan daha çok çocuktan vardır ve böylelikle yeni kuşaklar sayesinde kitleye benzemeye başlar, İkincisi, sayılan, kırlardan üretim merkezlerine akan insanlarla artar. Bu büyüme, okurların, ilkel artış sürüsünün karakteristiği olarak anımsayacaktan aynı iki misli büyüme modelidir. İnsanlar şölenler ve törenlerde toplanıyor ve orada zaten hep bir araya geldikleri için kendilerini, çok sayıda yeni nesli güvence altına almak için tasarlanmış olan uygulamalara ve ritlere bırakıyorlardı.

Mülksüzleştirilmiş proletarya kavramı ilk kez öne sürüldüğü ve etkili olmaya başladığı zaman, artışın bütün iyimserliğini kazandı. Hayadan çekilmez olduğu için, hiç kimse belki de sayılarının daha az olması gerektiğini bir an için bile düşünmedi. İnsanlar üretime bel bağladılar; üretimdeki artışla, proletarya da artacaktı. Üretkenlikleri kendilerine hizmet etmeliydi. Proletarya ve üretim birlikte büyümeliydi. Bu, ilkel artış

sürülerinin etkinliklerinde kendini her zaman dışavuran bağlantının ta kendisidir. İnsanlar kendilerinin daha kalabalık olmalarını isterler ve bu yüzden yaşamaları için gereken her şey de çok sayıda olmalıdır. Bu arzulardan biri diğerinden ayrılamaz. Bunlar birbirleriyle o kadar yakından bağlantılıdır ki artması gerekenin *hangisi* olduğu çoğu zaman net değildir.

İnsanoğlunun, kalabalık sayılarda birlikte yaşayan hayvanlara dönüşüm yoluyla, kendi artış duygularını kuvvetlendirdiğinden söz etmiştik. Hatta insanın bunu, bu gibi hayvanlardan *öğrendiği* bile söylenebilir. Karşısına balık, böcek, toynaklı hayvan sürüleri çıkmıştı ve insan bu hayvanları danslarıyla o kadar iyi taklit edip onlar gibi olup onlar gibi hissettiyse, bu dönüşümleri totem olarak sabitleştirmeyi ve bunları gelecek kuşaklara kutsal bir gelenek olarak aktarmayı başardıysa, bunlarla birlikte insan için doğal olanı çok aşan bir artışı başarma kararlılığını da aktarmıştır.

Modern insanın üretimle ilişkisi tam tamına aynıdır. Günümüzde makineler bir zamanlar düşlenebilenden çok daha fazla üretebiliyor. Makineler aracılığıyla, çoğalma korkunç oranlara varmıştır. Ancak genellikle çoğalan canlı mahluklar değil de nesneler olduğundan insanın salt sayılara olan düşkünlüğü ihtiyaçlarıyla birlikte artmaktadır. İnsanın nasıl kullanacağını bildiği şeyler artmaktadır ve bunları kullanırken daha da fazlasına gereksinimi olduğunu keşfetmektedir. “Kapitalist” ülkelerin en çarpıcı özelliği, üretimdeki bu hiçbir biçimde kısıtlanmamış çoğalma anlayışıdır. “Proletarya”ya özel bir konum verilen ve bireylerin elinde büyük sermayelerin birikmesine izin verilmeyen ülkelerde, hakça *paylaşım* sorunları en azından teorik olarak artışa verilen önemle eşit düzeydedir.

ZOSALARIN KENDİ KENDİLERİNİ YOK ETMELERİ

Mayıs 1856'da bir sabah genç bir Zosa[32] kızı evinin yakınında akan küçük nehirden su getirmeye gitti. Döndüğünde nehrin kenarında, daha önce gördüklerinden oldukça farklı yabancı erkekler gördüğünü anlattı. Adı Umhlakaza olan amcası yabancıları görmek için nehre gitti ve onları kızın söylediği yerde buldu. Yabancılar ona evine dönüp belirli törenleri yapmasını söylediler, bunları yaptıktan sonra ölülerin ruhlarına bir öküz kurban etmeliydi ve dördüncü gün yine yabancılara geri gelmeliydi. Adamların görünüşünde itaat talep eden bir şey vardı ve Umhlakaza söylediklerini yaptı. Dördüncü gün tekrar nehre gitti. Yabancılar yine oradaydılar ve amca şaşırarak aralarından yıllar önce ölmüş olan erkek kardeşini tanıdı. Sonra, ilk kez kim ve ne olduklarını öğrendi. Adamlar Zosalara, ebedi düşmanları olan beyazlara karşı yardım etmek için denizin ötesindeki savaş meydanlarından geldiklerini açıkladılar; onların yenilmez güçleri sayesinde İngilizler o topraklardan kovulacaktı. Umhlakaza, ona verecekleri talimatları ileterek onlarla şefler arasında bir aracı olmalıydı. Çünkü yardım önerileri kabul edilirse bugüne kadar yaşanmış olan her şeyden çok daha şaşırtıcı şeyler olacaktı. Her şeyden önce, Umhlakaza halkına birbirlerine karşı büyü yapmaktan vazgeçmelerini ve besili sığırları kesip yemelerini söylemeliydi.

Ruhlar dünyasıyla kurulan bu iletişimin haberi Zosalar arasında hızla yayıldı. Kabilenin en önemli şefi Kreli bu haberi sevinçle karşıladı. Aslında ispatlanamasa da bu planın asıl yazarının Kreli olduğu söylenir. Ruhların emirlerine itaat edilmesi ve en iyi sığırların kesilip yenmesi gerektiği lafı yayıldı. Zosaların bazıları Büyük Britanya'ya ait topraklarda yaşıyordu, bu yüzden onların şeflerine de olan biteni anlatıp yardımlarını isteyen ulaklar yollandı. Bütün Zosa klanları derhal ayaklandı. Şeflerin çoğu sığırlarını kesmeye başladı. İçlerinden yalnızca biri, Sandile tereddüde kapıldı; dikkatli bir adamdı o. İngiliz Yüksek Komiseri, Kreli'ye kendi topraklarında istediğini yapabileceğini; ancak İngiliz tebaasını mülklerini yok etme yönünde kışkırtmaya devam ederse cezalandırılacağını bildirdi.

Ama bu tehdit Kreli'yi pek rahatsız etmedi. Ceza kararlarını *kendisinin* vereceği günlerin yakın olduğuna inanmıştı.

Peygamber yoluyla iletilen vahiyler hızla çoğaldı. Nehrin ortasında duran kız birçok aldatılmış insanın huzurunda ayağının altından dünyevi olmayan sesler duydu. Amcası olan peygamber bu seslerin insanların meseleleri hakkında toplantı yapan ruhların sesleri olduğunu ilan etti. İlk emir sığırların kesilmesiydi, ama ruhların talepleri doymak bilmiyordu. Giderek daha çok sığır öldürüldü, ama bu yetmiyordu. Bu delilik her gün biraz daha yayılıp yeni kurbanlar ele geçirerek aylarca sürdü. Babalarının ölmüş iki danışmanının ruhunu kendi gözleriyle görmüş olan erkek kardeşi tarafından ısrarla zorlanan dikkatli Sandile bir süre sonra dayanamayıp ikna oldu. Kardeşi ruhlarla konuşmuştu ve onlar Sandile'ye beyazlarla birlikte yok olmak istemiyorsa sığırlarını kesmesini emretmişlerdi.

Son emir peygamber aracılığıyla verilmişti. Bu, Zosaların kalabalık ruhların yardımına değer olup olmadıklarına karar verilmeden önce yapmaları gereken son eylem olacaktı. Sürülerinde bir tek keçi, öküz ya da inek canlı bırakılmamalı ve ambarlarındaki her tahıl tanesi yok edilmeliydi. Bu emre uyanları parlak bir gelecek bekliyordu. Belirlenen günde kestiklerinden çok daha güzel binlerce sığır sürüsü topraktan kalkıp otlakları göz alabildiğine kaplayacaktı; olgun ve yenmeye hazır geniş ekin tarlaları bir anda topraktan fışkıracaktı. O gün kabilenin eski kahramanlan, geçmiş yıllarda yaşamış olan büyük ve bilge insanlar topraktan kalkıp inananların sevincini paylaşacaktı. Artık ne hastalık ve üzüntü olacaktı ne de yaşlılıktan kaynaklanan illetler kalacaktı; yaşayan zayıf düşmüş insanların yanı sıra topraktan kalkan ölüler de gençleşip güzelleşeceklerdi. Ancak ruhların isteğine karşı çıkanların ya da onların emirlerini yerine getirmeyi ihmal edenlerin kaderi çok korkunç olacaktı. İnananlara bu kadar saadet getiren gün onlar için bir bozgun ve yıkım günü olacaktı. Gökyüzü melezlerin, beyazların ve inanmayanların üstüne düşecek ve onları ezecekti.

Misyonerler ve hükümet görevlileri bu çılgınlığı önlemek için beyhude çaba harcıyorlardı. Zosalar delicesine bu coşkunun tutsağı olmuştu ve ne konuşulanları dinliyor ne de itirazlara tahammül ediyorlardı. Onlara karışmaya çalışan beyazları tehdit ediyorlardı; bu insanların hayadan da artık güvencede değildi. Zosalar fanatik bir inancın pençesindeydiler ve üstelik liderlerinin çoğu bu durumda uygun bir savaş fırsatı görüyorlardı. Baştan beri niyetleri silahlanmış ve açlıktan ölmek üzere olan Zosa

kabilesini bütün gücüyle İngiliz kolonisinin üstüne saldırtmaktı. Kendi heyecanları böyle bir işe girişmenin yaratacağı korkunç tehlikeleri görmelerini engelleyecek kadar büyüktü.

Bazıları da ne peygamberin öngörülerine ne de böyle bir savaşta başarı şansları olduğuna inanmıyor, ama yine de son yiyecek parçalarını da yok ediyordu. Kreli'nin amcalarından biri de bunların arasındaydı. Adam, "Bu şefin emridir" dedi; sonra yiyecek hiçbir şey kalmayınca, bu yaşlı adam ve en gözde eşi boş bir ağılda kendi başlarına oturup öldüler. Kreli'nin baş danışmanı da sözlerinin yararsız olduğunu görene kadar plana karşı çıkanlardandı. Sonra sahip olduğu her şeyin şefinin olduğunu söyleyerek kesim ve yıkım emri verdi ve akli dengesini kaybederek oradan kaçtı. Binlercesinin durumu böyleydi: Şef emir veriyor onlar da itaat ediyorlardı.

1857 yılının ilk aylarında bu toprakların her tarafında alışılmadık bir faaliyet hüküm sürdü. Çok yakında ve çok büyük sayılarda gelmeleri beklenen sığırları koymak için büyük ağıllar hazırlandı. Çok yakında su gibi akacak olan sütü doldurmak için büyük deri tulumlar hazırlandı. Bu işlerde çalışırken bile pek çok insan açlıktan öldü. Kei nehrinin doğusunda peygamberin emri sonuna kadar uygulanmıştı, ama diriliş günü durmadan erteleniyordu. Şef Sandile sığırlarının kesilmesine başlamakta geç kalmıştı ve onun bölgesinde bu işlem henüz tamamlanmamıştı. Bu yüzden Zosaların bir kısmı hâlâ kendi kaynaklarını yok etmekle meşgulken diğerleri açlıktan ölmeye başlamıştı.

Hükümet sınırları korumak için elinden geleni yaptı. Nöbetçi kuleleri sağlamlaştırıldı ve işe yarar her asker buralara yerleştirildi. Sömürgeciler de şoku karşılamaya hazırlanıyordu. Savunma işi halledildikten sonra açlıktan ölmekte olanların hayatlarını kurtarmak için erzak depolandı.

Sonunda beklenen gün geldi. Bütün gece boyunca Zosalar büyük bir heyecan içinde gökyüzünü seyretmişlerdi. Doğudaki tepelerin üzerinden iki kan kırmızı güneşin doğmasını bekliyorlardı. Sonra gökler düşmanlarının üzerine çökecek ve onları ezecekti. Açlıktan yan ölü halde geceyi vahşi eğlencelerle geçirdiler. Sonunda her zamanki gibi yalnızca bir güneş doğunca yürekleri karardı. Ama hemen umutsuzluğa kapılmadılar. Belki kastedilen, güneşin en yüksek olduğu gün ortasıydı. O zaman da bir şey olmayınca umutlarını güneşin batışına bağladılar. Ama güneş battı ve her şey bitti.

Koloninin üzerine yekvücut olarak saldıracak olan savaşçılar anlaşılmaz bazı hatalar nedeniyle bir araya gelememişlerdi. Ve artık çok geçti; artık ayaklanma gününü ertelemek de mümkün değildi. Zosaların vahşi heyecanları çok derin bir umutsuzluğa dönüşmüştü. Artık koloniye savaşçılar olarak değil, açlıktan ölmekte olan dilenciler olarak geliyorlardı. Umut dolu günlerde bu kadar dikkatlice yapılmış olan büyük süt tulumlarından bir parça koparıp çiğneyebilmek uğruna kardeş kardeşle, baba oğulla dövüşüyordu. Yaşlılar, hastalar ve güçsüzler kaderlerine bırakılmışlardı. İnsanlar yenecek bitkilerin hatta ağaç köklerinin peşindeydi. Denizin yakınlarında olanlar deniz kabuklularıyla hayatta kalmaya çalıştılar, ama bu türden yiyeceklere alışık olmadıklarından dizanteriye yakalandılar ve yüzlercesi öldü. Pek çok yerde aileler topluca oturup öldüler. Daha sonra bir tek ağacın altında birlikte ölmüş olan anne baba ve çocuklara ait on beş yirmi iskelet bulundu. Açlıktan ölmekte olanlar durmaksızın koloniye akıyordu. Çoğu genç kadın ve erkeklerden oluşuyordu, ama aralarında yarı ölü çocuklarını sırtlarında taşıyan anne ve babalar da vardı. Çiftlik evlerinin önüne oturup acınası bir halde yiyecek dileniyorlardı.

Söz konusu 1857 yılında İngiliz egemenliği altındaki Zosa topraklarında nüfus 105. 000’den 37. 000’e düştü: 68. 000 kişi ölmüştü. Üstelik bu, hükümetin verdiği yiyecek stoklarıyla binlerce hayatın kurtarıldığı bölgedeki sayılardı. Böylesi stokların bulunmadığı yerli bölgelerinde daha da çok insan öldü. Zosa kabilesinin gücü tamamen kırılmıştı.

Bu öykü bu kadar ayrıntısıyla boşuna anlatılmadı. Bu bir kitle içinde olayların nasıl bir tutarlılık ve kesinlikle peş peşe geldiğini göstermek isteyen biri tarafından uydurulmuş olabilirdi. Ancak bu öykü gerçektir; bu olaylar Güney Afrika’da gerçekten yaşandı, üstelik uzak geçmişte değil; geçtiğimiz yüzyılın ellili yıllarında yaşandı. Görgü tanıklarının herkesin okuyabileceği anlatımları vardır.

Bu anlatının temel noktalarını ayırt etmeye çalışalım.

Dikkati çeken ilk şey Zosa ölülerinin *canlılığıdır.* Ölüler yaşayanların kaderini gerçekten de paylaşırlar. Yaşayanlarla iletişim kurmanın yollarını ve araçlarını bulurlar. Bir ordu ile yardım sözü verirler. Bir ordu ve böylelikle de bir *ölü savaşçılar kitlesi* olarak, yaşayan Zosaların ordusunu, ittifak içindeki bir kabilenin bir diğerini desteklemesi gibi desteklerler. Ancak bu ittifak kabileyle kabilenin ölüleri arasındadır.

Vaat edilen gün gelince, herkes birdenbire *eşit* olacaktır. Yaşlılar tekrar gençleşecek, hastalar iyileşecek, üzüntüden bitkin olanlar neşelenecektir; ölüler de yaşayanların arasına karışacaktır. Bu evrensel eşitliğe doğru hareket ilk emirle başlatılmıştır; Artık birbirlerine büyü yapmayacaklardır; kabilenin bir'lik ve eşitliğini bozmada en çok etkisi olan çatışan isteklerin yarattığı karmaşadır. Vaat edilen günde, düşmanlarıyla yalnız başa çıkamayacak kadar güçsüz olan kabile kitlesi birdenbire, ölülerin oluşturduğu büyük kitleyle çoğalacaktır.

Bu kitlenin gideceği yön de önceden söylenmiştir: Kitle beyaz adamın, ancak bir bölümünün etrafı çevrilmiş olan kolonisine karşı harekete geçecektir. Ruhların vereceği destek sayesinde, kitlenin gücü yenilmez olacaktır.

Üstelik ruhlar, yaşayanlarla aynı arzulara sahiptir; et yemeyi severler, yiyebilmeleri için sığırlar kurban edilmelidir. Muhtemelen yok edilen tahılı da onlar yer. İlk başta kurbanlar teker teker gelir ve bu kurbanlar dindarlık ve bağlılık göstergeleri olarak görülebilir. Ama sonra kurbanların sayısı artar; ölüler her şeyi talep etmektedirler. İnsanların çoğalmaya, normalde ekinlerinin ve sığırlarının çoğalmasına duydukları tutku dolu arzu burada ölülerin çoğalmasına duyuları arzuya dönüşmüştür. Çoğalması gereken, *kesilmiş* sığırlar ve *yok edilmiş* olan tahıldır: ölüler için tahıl ve sığır.

Bütün insan kitlelerinin daha da artma eğilimi -her şeyi kendisine kurban eden ve toplanan bir kitlede her zaman var olan kör, pervasız ve dinamik hareket- *aktarılabilir* niteliktedir. *Avcılar* bunu, onlara göre hiçbir zaman yeterince çok sayıda olamayan ve doğurganlıklarını, ritüel törenlerle teşvik ettikleri *avlarına* aktarırlar. *Çoban halklar* bunu *sürülerine* aktarır; büyümeleri için mümkün olan her şeyi yaparlar ve hayvan yetiştirmedeki beceri ve pratikleriyle bunu gerçekten de başarırlar. *Tarımcı halklar* ürünlerine aktarır; *ekinleri* bire otuz ya da yüz verir ve ürünlerini stokladıkları ambarların görülmesi ve hayranlık uyandırması sağlanır; bu ambarlar başarılı artışın dışa dönük ve gözle görülebilir göstergeleridir. İnsanlar bunu başarmak için o kadar çok çalışırlar ve tahılları ve sığırlarına aktarılan kitle duyguları öylesine güçlüdür ki bu duygudan yeni bir insanlık şerefi edinirler. Bazen gerçekten de hepsini kendi başlarına yapmış gibi hissederler.

"Kendi kendilerini yok etme" eylemi sırasında Zosaların insanların, ekinlerin ve sığırların çoğalmasına ilişkin bütün insani arzuları *ölüler*

fikriyle bağlantılı hale gelmiştir. Topraklarını ellerinden azar azar çalmış olan beyazlardan intikam almaları ve onlara karşı defalarca yenik çıktıkları savaşta zafer kazanmak için bir tek şey elzemdir: ölülerinin yeniden ayağa kalkması. Bu temin edilir edilmez, sonsuz sayıdaki ölüler gerçekten ayağa kalkar kalkmaz, savaş başlayabilir. Ölüler döndüklerinde yalnızca onların kurban ettikleri sığır ve tahılları telafi etmekle kalmayıp, o zamana kadar kendilerine kurban edilenlerin hepsini de geri getireceklerdir.

Kesilen sığır ve tahılın kitle kristali işlevleri vardır ve tahıl ve sığırların *hepsini* kendilerine çeker. (Daha erken dönemlerde aynı amaçla insanlar da kurban edilirdi.) Sonra, belirlenen gün gelince, otlaklar yeni sürülerle dolup taşacak, ekinler tarlalarda biçilmeye hazır olacak şekilde boy verecekti.

Böylece bütün proje, yanlarında yaşam araçlarını da getirecek olan ölülerin yeniden ortaya çıkmasına dönüştü. Ölülerin arasındaki *tanıdıkları* tarafından amaçları beslenmiş olduğundan, bu muhteşem son için canlı her şeylerini kurban ettiler. Peygamberin erkek kardeşi ve önceki şefin iki danışmanı ölülerle yapılan anlaşmanın kefilleriydi. Bu anlaşmaya karşı çıkan ya da tereddüde düşen herkes kitleden, kitleye ait olan bir şeyi aldı ve onun bir'liğini yok etti. Bu yüzden, bunların açıkça düşmanın tarafında olmaları çok daha iyiydi; çünkü o zaman onlarla birlikte yok edilirlerdi.

Zosaların inançları gereği bu olayların, felakete yol açan sonuçları yani vaat edilen günde hiçbir şeyin olmaması, hiçbir ekinin boy vermemesi, ne sürülerin ne de ölü ordularının ortaya çıkmaması gibi olgular olmuşsa; gerçekten de ölüleri tarafından kandırıldıkları söylenebilir. Ölüler cidden anlaşmaya niyetli değillerdi; beyazlar karşısındaki zaferle değil, yalnızca kendi artışlarıyla ilgileniyorlardı. Bahanelerle önce yaşayanların sığırlarını ve tahıllarını aldılar ve sonra da açlıktan ölen canlıların kendilerini ele geçirdiler. Böylece ölüler *gerçekten* galip geldi, ama farklı bir tarzda ve farklı bir savaşta. Sonunda, *en büyük kitle* ölüler kitlesi oldu.

Zosaların davranışlarında önemli bir özellik de *emirlerin* rolüdür. Emir tek başına durur; emir yalıtık bir şeydir. Emri veren ölüler bunu iletebilmek için bir aracıya gereksinim duyarlar; bunun için de dünyevi hiyerarşiden yararlanırlar. Peygamber şeflere hitap edip onları ruhların emirlerine uyma konusunda ikna etmek zorundadır. Büyük Şef Kreli emri kabul ettiğini ilan eder etmez, her şey normal emir zinciri içinde seyreder. İngilizlerin “sahte” yönetimi altındakiler de dahil olmak üzere bütün Zosa soylarına haberciler yollanır. Bu planın uygulanmasına uzun süre itiraz eden ve aralarında

Kreli’nin amcası ve başdanışmanı da bulunan inanmayanlar bile sonunda boyun eğerler; gerekçeleri şudur: Bu şefin “emri”dir.

Emrin *içeriğini* düşündüğümüzde öykü daha da olağandışı bir hale gelir. Emrin gerçekte yöneldiği şey sığırların kesilmesi, yani *öldürmedir.* Emir ne kadar ısrarla tekrarlanırsa, uygulama da o kadar kapsamlı hale gelir. Emir bir kitle olayı halini alır ve bir savaşın çıkması beklenir. Bu açıdan bakılınca sığırlar *düşmanı* temsil eder. Düşmanın kendisini ve *onların* sığırlarını temsil eder; tıpkı yok edilen tahılın *düşmanın* tahıllarını temsil etmesi gibi. Savaş saldırganın kendi ülkesinde başlar, ancak sanki çoktan düşman ülkesine girmişlercesine savaşı sürdürürler; bu sırada emir özgün niteliği olan *ölüm cezası* niteliğini, bir türün diğer türe verdiği içgüdüsel ölüm cezası niteliğini korur.

İnsanın elinde tuttuğu bütün hayvanların üzerinde ölüm cezası tehdidi vardır. Bu cezanın çoğunlukla uzun bir süre *ertelendiği* doğrudur, ama asla cezadan vazgeçilmez. Böylelikle insan, kendisi cezasını çekmeden, her zaman bilincinde olduğu ölüm cezasını hayvanlarına çektirir. Hayvanlarına tanıdığı ömür kendisininki kadar sınırlıdır; ancak söz konusu olan hayvanlar olunca, onların ömrünün ne zaman biteceğine *insan* karar verir. Elinde çok hayvan olunca onların ölümü daha da kolay gelir ona ve kesilecek olanlar bütün bir sürünün dışından seçilebilir. Sonra insanın iki amacı, yani sürüsünün çoğalması ve ihtiyacı olan tek bir hayvanın öldürülmesi, kolayca birleştirilebilir. Burada, bir sürü çobanı olarak her türlü avcılardan daha çok güce sahiptir. Hayvanlarının hepsi bir yerdedir ve ondan kaçmazlar. Yaşam süreleri onun elindedir. Onları bulduğu yerde ve zamanda öldürmek zorunda değildir. Avcının *zor*’u, sürü çobanının *iktidar*'ı olmuştur.

Bu yüzden Zosalara verilen emir özünde tam bir emirdir. Sanki temelde bu iki öldürme işi tekmiş gibi, kendi sığırlarının ölüm cezalarının uygulanması düşmanlarının katledilmesinden önce gelmelidir: Gerçekten de bu iki öldürme işi tek bir öldürmedir.

Öldürme emrinin, sanki nihai otorite onlarmış gibi, ölülerin kendisinden geldiği gözden kaçırılmamalıdır. Aslında sonunda, her şeyi ve herkesi kendi taraflarına geçmeye zorlarlar. Ölülerin arasında nice nesilden, hayattayken emir vermiş olan şefler de vardır. Onların birleşik otoritesi çok büyüktür ve yaşayanlar arasında ölü değil de canlı olarak bulunsalar bile otoriteleri yine büyük olurdu. Ancak insan ölümün onların erkini artırdığı izleniminden kaçamaz. Peygamber aracılığıyla seslerini duyurabilmeleri, görünebilmeleri

ve onunla konuşabilmekti, önceki doğal otoritelerine bir de doğaüstü otorite ekler; ölümü kandırmışlardır ve hâlâ etkileyici düzeyde *etkindirler. Ölüme üstün gelmek*, onu *savuşturmak* yöneticilerin en eski ve en kuvvetli arzularından biridir. Bu bağlamda Kreli'nin halkının açlıktan ölmesinden sonra yıllarca yaşadığını eklemek gerek.

İktidarın iç organları

ELE GEÇİRME VE İÇE ALMA

Ele geçirme ve içe almanın psikolojisi, tıpkı yeme psikolojisi gibi, genel olarak henüz keşfedilmemiştir. Bütün bu süreci doğal kabul ederiz ve bu süreç boyunca olan bitenin gizemi üzerinde hiç düşünmeyiz. Oysa bize ilişkin bundan daha eski bir şey yoktur. Bu, bizim hayvanlarla paylaştığımız bir özelliktir; ama bu olgu bile bugüne kadar onunla ilgilenmemizi sağlamamıştır.

Bir yaratığın bir diğerine düşmanca bir niyetle yaklaşması, her biri kendine göre geleneksel anlamı olan farklı eylemlere ayrılır. Birincisi, ava pusu kurmaktır; av, bizim onun hakkındaki tasarımlarımızın farkına varmadan çok önce mimlenir. Av, göze kestirilerek ve haz duyularak düşünülür, gözlemlenir ve özlenir; henüz daha canlıyken bile et olarak görülür; öylesine yoğun ve değişmez bir biçimde et olarak görülür ki hiçbir şey avı takip edeni, onu ele geçirme kararlılığından döndüremez. Fırsat kollanarak avın etrafında dolaşırken bile onun kendisine *ait olduğunu* düşünür. Onu av olarak seçtiği andan itibaren, onu kendi içine almış olarak düşünür.

Bu gözetleme ve pusu kurma hali öylesine özgül bir gerilim taşır ki, bu durum koşullarından bağımsız olarak tek başına bir önem kazanabilir. Bu, insanın uzatma eğiliminde olduğu bir durumdur. Daha sonra bu durum, herhangi bir av hedeflenmeksizin, kendi için geliştirilebilir. İnsanın gözetleme ve izleme eylemi karşılıksız kalmaz. Etkin olarak gerçekleştirdiği bu türden her şeyi, tam tamına aynı ama daha kuvvetli bir biçimde kendinde de edilgen olarak deneyimler, çünkü avından daha yüksek olan zekâsı daha fazla sayıda tehlikenin farkında olmasını sağlar ve bu da izlenmenin eziyetini ikiye katlar.

İnsan her zaman avını doğrudan elde edecek kadar güçlü değildir. Edindiği av peşinde koşma becerisi ve deneyimi, her türden karmaşık tuzaklar geliştirmesine yol açmıştır. Kendi özel yeteneği olan dönüşüm gücünden sık sık yararlanır ve peşinden koştuğu avın kılığına girer. Bu rolü o kadar iyi oynar ki hayvan inanır. Bu tuzak kurma tarzına dalkavukluk adı

verilebilir. Hayvana şu mesaj verilmektedir: “Ben senin gibiyim. Ben şenim. Yanına yaklaşmama izin verebilirsin.”

Sinsice yaklaşıp, başka bir bağlamda ele alacağımız sıçrama yapıldıktan sonra ilk iş ava *dokunmaktır.* Bu belki de en korkulan şeydir. Saldırganın parmakları kısa süre sonra kendi bedenine ait olacak olan şeyi yoklar. Görme, işitme ve koklama gibi diğer duyular yoluyla kurulan temas bu denli tehlikeli değildir. Diğer duyularda saldırganla kurban arasında bir mesafe kalabilir ve mesafe kaldığı sürece hiçbir şeye nihai olarak karar verilmemiştir ve hâlâ kaçış şansı vardır. Öte yandan dokunma duyusu tatmanın müjdecisidir. Masaldaki cadı, kurbanının parmağını uzatmasını, böylece onun yeterince şişmanlayıp şişmanlamadığını anlamak istediğini söyler.

Bir bedenin diğer bir beden üzerindeki niyeti dokunma anından itibaren somutlaşır. Yaşamın en derin düzeylerinde bile bu anın belirleyici bir yanı vardır. Bu an en eski dehşet duygularını içerir; onu tahayyül ederiz, düşleriz; uygar yaşam dokunulmaktan kaçınmaya yönelik çabaların sürdürülmesinden başka bir şey değildir. Direncin bu andan sonra devam mı ettiği yoksa bütünüyle direnmekten vaz mı geçildiği dokunanla dokunulanın arasındaki iktidar dengesine ya da daha doğrusu dokunulanın bu oram nasıl tahayyül ettiğine bağlıdır. Dokunulan çoğunlukla kendini kurtarabilmek için dövüşecektir ve ancak karşısındaki iktidar ona ezici gelirse bu kurtulma çabasından vazgeçecektir. İnsanın, özellikle de gelecek söz konusu olduğunda, her tür direnç umutsuz göründüğü için kendini teslim ettiği dokunuş, toplumumuzda *tutuklanma* biçimini almıştır. Otoritenin elinin insanın omzunda bıraktığı his, insanın gerçekten ele geçirilmesine gerek kalmaksızın teslim olması için çoğunlukla yeterlidir. Omuzları çöker, sessizce gider. Sükûnetini korur; oysa bu tavır kısa bir süre sonra başına gelecekler karşısında mazur görülmeyebilir.

Yaklaşmanın ikinci aşaması *yakalama* eylemidir. Elin parmaklan, dokundukları canlının bir kısmını sıkıştırmaya çalışan bir çukur oluşturur. Parmaklar bunu avın şeklini ya da organik iç tutunumunu hesaba katmaksızın yapar. Bu aşamada avın yaralanıp yaralanmaması önemsizdir; önemli olan sadece onun bedeninin bir parçasının bu yerde, bütünü için bir rehine durumuna düşmesidir. Kavrayan elin içindeki bu yer avın sonunda içe alınmada kullanılacağı ağzın ve midenin ön bölümüdür. Birçok hayvanda yakalama işini yapan, el ya da pençe değil silahlanmış ağızdır.

İnsanlar arasında tuttuğunu asla bırakmayan el iktidarın amblemi olmuştur: “Onun ellerine bıraktı”, “Onun elindeydi”, “O Tanrı’nın elinde”. Bütün dillerde bunun gibi deyişler yaygın olarak bulunur.

Fili yakalama işlemi için önemli olan insan elinin uyguladığı *basınçtır*. Parmaklar yakalanan nesnenin üstüne kapanır; parmaklarla oluşturulan çukur daralır. Amaç bunu elin bütün iç yüzeyiyle sımsıkı hissedebilmektir. Dokunuşun orijinal hafifliği ve zarafeti önce daha geniş bir alana yayılır, sonra kuvvetlendirilir ve sonunda vücudun dokunulan kısmı olabildiğince sıkıştırılana kadar yoğunlaştırılır. Bu türden basınç giderek kurbanı parçalamak için pençeleri kullanma alışkanlığına üstün gelmiştir. Bazı arkaik kültlerde kurbanın hâlâ pençelerle parçalandığı doğrudur; ama bu işi yapanlar hayvan kılığına girmişlerdi ve bu kasıtlı yaptıkları bir hayvanilikti. Asıl iş için insanlar dişlerine güvenir oldular

Basınç sonunda uygulandığı şeyi *ezene* kadar artabilir. Gerçekten bu noktaya ulaşıp ulaşmayacağı avın ne kadar tehlikeli olduğuna bağlıdır. Eğer saldırgan onu altetmek için zor bir savaş vermişse, eğer onun tarafından ciddi bir biçimde tehdit edilip öfkelenmiş ya da yaralanmışsa, ondan bunun hesabını vermesini isteyecek ve ezdiğinden emin olmak için gereğinden çok bastıracaktır. Ancak onu avını ezmeye zorlayan, korku ya da öfkeden çok, küçümseme duygusudur. Hesaba katılmayacak kadar küçük olan bir böcek *ezilir*, çünkü aksi koşulda insan ona ne olduğunu anlayamaz; hiçbir insan eli onu içine alacak kadar küçük bir çukur yaratamaz. Ama, bir haşereden kurtulma ve ondan gerçekten kurtulduğumuzdan emin olma arzusuna ek olarak bir sivrisinek ya da pireye karşı davranışımız, bütünüyle savunmasız olan ve bizden bütünüyle farklı bir türe ve güce sahip olan ve aniden kitleler halinde belirmedikçe asla korkmadığımız bir varlığa duyduğumuz küçümseme duygusunu ele verir. Bu minik yaratıkların yok edilmesi *içimizde* [vicdanımızda] bile cezalandırılmadan kalan tek şiddet eylemidir. Kanları ellerimizi boyamaz, çünkü kendi kanımıza benzemez. Asla onların parıldayan gözlerinin içine bakmayız, onları yemeyiz. En azından Batı’da bizim aramızda, henüz çok etkili olmasa da, yaşama duyduğumuz ilginin giderek artmasının onlara bir yaran olmamıştır. Kısaca, onlar kanun kaçağıdır. Birine, “Seni tek elimle ezebilirim” derken, olası en ileri küçümsemeyi dile getiririm. Sanki şunları söylemiş olurum: “Sen bir böceksin. Benim için hiçbir şey ifade etmiyorsun. Sana istediğim her şeyi yaparım; bunun da benim için hiçbir anlamı olmaz. Sen hiç kimse için

hiçbir anlam taşımıyorsun. Hiç kimse fark etmeden, hiç kimse zarar görmeden yok edilebilirsin. Yok olman hiç kimse için fark etmez. Hele benim için hiç.”

Basınç yoluyla yok etmenin en aşın biçimi, yani *öğütme* elle yapılamaz, çünkü el bu iş için fazlasıyla yumuşaktır. Öğütme büyük bir ağırlık baskısı ile altta ve üstte, arasında bir şeyin öğütüleceği sert nesneler gerektirir. İnsan bunu kendisi yapmak istediğinde dişlerini kullanmak zorundadır. Genel olarak öğütmeden söz ettiğimizde canlı bir şeyi düşünmeyiz; bu işlem organik olmayan maddelere gönderme yapar; burada öğütme sözcüğü çoğunlukla canlı yaratıkları öğüten ya da ezen büyük kayaların düşmesi gibi doğal felaketlerle bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Bu sözcük mecazi anlamda kullanılır, ama hiçbir zaman gerçekmiş gibi algılanmaz; aslında insanın kendisine yakıştıramadığı yıkıcı bir iktidar fikrini aktarır. Bu sözcükte kişisel olmayan bir şey vardır. Beden öğütme işini yapmaya muktedir değildir ve bu nedenle bu işlemi yüce gönüllülükle reddeder. Yapabileceğinin en fazlası “demir bir kavrama”dır.

Kavramaya gösterilen saygı dikkate değerdir. Elin işlevleri o kadar çeşitlidir ki bu işlevlerle bağlantılı çok sayıda deyişin bulunması şaşırtıcı değildir. Ancak elin gerçek ünü o merkezi ve en şöhretli iktidar eylemi olan *kavramadan* gelir. İnsanlar arasında olduğu kadar hayvanlar arasında da belirleyici önem taşıyan ele geçirme anı, her zaman insanlar üzerinde kuvvetli bir etki yaratmıştır ve insanın kaplan, aslan gibi, avlanan vahşi kedi türüne ilişkin batıl korkulan buna dayanır. Bu hayvanlar büyük *yakalayıcılardır* ve yakalama işini tek başlarına yaparlar. Bu hayvanlar için pusuya yatma ve izleme, ani sıçrama, pençe vurma ve parçalama hâlâ tek eylemdir. Eylem anı, acımasızlığı, yapılma tarzındaki kendine güven hali, öldürenin asla sorgulanmayan üstünlüğü, istediği her şeyi kendine av olarak seçebileceği olgusu; bunların hepsi bu devasa prestije katkıda bulunmuştur. Nasıl bakarsak bakalım bu, iktidarın en yüksek düzeyde yoğunlaşmış halidir ve böyle olduğundan da insan üzerinde silinmez bir intiba bırakmıştır; bütün krallar aslan olmak istemişlerdir. Burada takdir edilen ve övülen şey tam da bu yakalama edimi ve onun başarısıdır. Üstün bir kuvvetin bu basit uygulaması evrensel olarak cesaret ve büyüklük olarak görülür.

Aslan avını yakalamak için *kendisini dönüştürmek zorunda değildir,* baştan sona *kendisi olarak* kalır. Ava çıkmadan önce kükreyerek varlığını

hissettirir; o yalnız başına niyetini yüksek sesle, her yaratığın duyabileceği şekilde ilan edebilir. Bu da hiçbir zaman caydırılamayacak, tam da bu nedenle daha büyük bir dehşet saçarak yayılan ve yok edilemeyecek bir azameti açığa vurur. Odağında ve doruğunda bulunan iktidar, dönüşümü küçümser. Bu erk, kendisine yeter ve yalnızca kendisini amaçlar. Aslanın erki bu şekliyle insana her zaman değerli görünmüştür; özgür ve mutlak olduğu için kendisi dışında hiç kimse ve hiçbir şey için var olmaz. Tam da bu nokta ihtişamının doruğunu oluşturur ve bugüne kadar onun aynı biçimde yeniden ortaya çıkmasını engelleyecek hiçbir şey yokmuş gibi görünmektedir.

Ancak belki bu kadar muhteşem olmayan, ama daha önemsiz olduğu da söylenemeyecek ikinci bir iktidar eylemi vardır. Yakalama eyleminin azametiyle gözlerimiz kamaştığından, bu eyleme paralel giden onunla eşit derecede önem taşıyan bir şeyin, *yakalanmaktan kaçınmanın* varlığını unutma eğilimi gösteririz.

Elinde iktidar bulunan insanın etrafında oluşturduğu boş alanın tamamı bu ikinci amaca hizmet eder. Her insan, en güçsüzü bile, başkasının, yanına yaklaşmasını önlemek ister. İnsanlar arasında kurulan her toplumsal yaşam biçimi kendisini, ele geçirilip yakalanmanın durmak bilmeyen korkusunu teskin eden mesafelerde dile getirir. Pek çok kadim uygarlığın çarpıcı özelliği olan simetri, kısmen insanın kendi etrafında eşit mesafeler yaratma girişiminden türer. Bu uygarlıklarda, güvenlik mesafelere dayandırılır ve sembolik olarak mesafelerle ifade edilir. Başka herkesin varlığının temeli olan yönetici en uzakta ve en bariz biçimde ayrı durur; yalnızca parlaklığıyla değil, bu bakımdan da güneşle, ya da Çinlilerde olduğu gibi, daha da geniş olan gökyüzüyle özdeşleştirilir. Etrafında giderek daha çok odalı saraylar inşa edilerek ona ulaşmak zorlaştırılır. Onun isteği olmadan içeriye girilmesini imkânsızlaştırmak için her dış ve iç kapıya çok sayıda muhafız yerleştirilir. Uzaktaki güvenli yerinden, herhangi bir insanı, nerede olursa olsun yakalatabilir. Ama yüz kat duvarın arkasında korunurken, herhangi biri onu nasıl yakalayabilir?

Avın fiili olarak içe *alınması* ağızda başlar. Yenebilecek her şey elden ağza uzanan yolu takip eder. Kavramak için kolları olmayan pek çok canlı arasında bu işlem ağzın kendisi, dişler ya da ağızdan bir çıkıntı oluşturan gaga aracılığıyla başlatılır.

İnsanda ve pek çok hayvanda iktidarın en çarpıcı doğal aracı *dişlerdir.* Sıra sıra dizilmiş olmaları ve parlak pürüzsüzlükleri bedene ait olan başka her şeyden farklıdır. İnsanda, onların *düzenin* ilk tezahürü olduklarını söyleme hissi uyandırırlar; bu öyle bir düzendir ki, dikkat çekmek için neredeyse avaz avaz bağırır. Bu düzen, her zaman görülebilir olmasa da, oldukça sık yapıldığı gibi, ağzın her açılışında dış dünyaya bir tehdit oluşturur. Dişlerin yapıldığı madde, bedenin gözle görülebilir diğer bütün bölümlerininkinden farklılık gösterir; insanların yalnızca iki dişleri bile olsa aynı derecede etkileyici olurdu. Pürüzsüz, sert ve direngendirler, hiçbir şekil değişikliğine uğramaksızın sıkılabilirler; iyice cilalanmış ve sımsıkı yerleştirilmiş taşlarla aynı etkiyi yaparlar.

Çok erken dönemlerden itibaren, insanoğlu her türden taşı silah ya da alet olarak kullanmıştır; ama bunları dişler kadar pürüzsüz hale getirinceye kadar cilalamayı öğrenmesi çok zaman almıştır. Aletlerinin geliştirilmesinde belki de dişler model vazifesi görmüştür. Her türden büyük hayvanın dişi her zaman işine yaramıştır; bu hayvanları hayatı pahasına yakalamış olabilir ve onu tehdit etmiş olan hayvanın gücünün bir kısmı ona hâlâ bu dişlerde saklıymış gibi gelir. İnsan bu dişleri, bir zamanlar kendisi üzerinde yaratmış olduğu dehşet hissini başkalarına aktarmak için, bir hatıra ve tılsım olarak taşır. Bu dişlerin vücudunda açtığı yaraların izlerini gururla sergiler; bu izler şeref madalyası değeri taşır ve o kadar revaçtadır ki çoğu zaman yapay olarak üretilir.

Böylelikle hem kendi dişleri hem de yabancı ve çok daha güçlü hayvanlarınkiler insanı çeşitli biçimlerde etkiledi. Doğaları gereği dişler vücudun gerçek bir parçasıyla bir alet arasında ortada bir yerdedir. Düşebilecekleri ya da vurup düşürülebilir olmaları dişleri alet olmaya daha da yaklaştırıyordu.

Dişlerin bariz nitelikleri, *pürüzsüzlük* ve *düzen,* iktidarın doğasına nüfuz etmiştir. Bu nitelikler iktidardan ayırt edilemezler ve iktidarın her tezahüründe saptanacak ilk şey bu niteliklerdir. Bu bağlantı ilkel araçlarla başlamıştır, ama iktidar büyüdükçe bu ilk nitelikler daha çok telaffuz edilir oldu. Taştan metale sıçrayış belki de artan pürüzsüzlük yönündeki en çarpıcı hareketti. Taş ne kadar çok cilalansa da, önce bronzdan sonra demirden yapılan kılıç çok daha pürüzsüzdü. Metalin gerçek çekiciliği başka her şeyden çok pürüzsüz olmasında yatar. Çağdaş dünyanın makine ve taşıtlarında pürüzsüzlük artmış ve aynı zamanda kullanımın

pürüzsüzlüğü söz konusu olmuştur. Dil bunu çok yalın bir biçimde ifade eder; “her şey yolunda gitti, hiçbir pürüz çıkmadı” ya da “pürüzsüz çalışıyor” gibi; bununla bir sürecin bütünüyle ve rahatça bizim iktidarımızın alanında olduğunu kastederiz. Modern yaşamda, pürüzsüzlükten yana olmak, daha önceleri uzak durulan alanlara kadar yayıldı. Evler ve mobilyalar, insanların uzuvları ve gövdeleriymiş gibi süslenirdi. Dekorasyon tarzları değişti, ama dekorasyon her zaman var oldu ve simgesel anlamını kaybettikten çok sonra bile inatla korundu. Günümüzde pürüzsüzlük evlerimizi, duvarları ve evlere koyduğumuz bütün nesneleri fethetti; süsleme ve dekorasyon küçümseniyor ve zevksizlik olarak değerlendiriliyor. İşlevden, düzgünlükten ve yararlılıktan söz ederiz, ama gerçekte zafer kazanan pürüzsüzlük ve onun gizlediği iktidarın prestijidir.

Modern mimarlık pürüzsüzlüğü düzenden ayırmanın ne denli zor olduğunu gösteren bir örnektir. Ortak tarihleri, dişler kadar eskidir. Öndeki bütün dişlerin birörnekliği ve aralarındaki düzenli aralıklar pek çok farklı türden düzenlemelere model oluşturmuştur. Bugün varlıklarını doğal kabul ettiğimiz pek çokları orijinal olarak bunlardan türemiş olabilir. İnsan tarafından yapay olarak yaratılmış olan askeri oluşumların düzeni mitte dişlerle bağlantılıdır; Topraktan çıkıveren Cadmus askerleri ejderhanın dişleri olarak dikilmişti.

Doğada, çeşitli otların düzeni ya da ağaçların daha katı düzeni gibi, görülebilecek başka düzen örnekleri de vardır. Ancak insan bunları dişleri gibi kendi içinde bulmadı; bunlar insanların yiyecekleri içlerine almalarıyla o kadar doğrudan ve kesintisiz bağlantılı değildi; ayrıca bunları kullanmak da o kadar kolay değildi. İnsanın dikkatini vurgulu bir biçimde dişlerin düzenine çeken, dişlerin ısırmak için kullanılmasıydı ve dökülmelerinin nahoş sonuçlara yol açması ise insanı bu düzenin öneminin bilincine varmasını sağladı.

Dişler *ağzın* silahlı gardiyanlandır. Ağız gerçekten de bütün hapishanelerin prototipi olarak dar bir yerdir. Oraya giren her şey kaybolur; pek çok şey de hâlâ canlıyken girer oraya. Çok sayıda hayvan avını yalnızca ağzına aldığında öldürür, bazıları o zaman bile öldürmez. Ağzın bir avı beklerken açılmaya bu kadar istekli oluşu, kapanma, tek hamleyle kapanma kolaylığı, hapishanenin en korkulan özelliklerinden birini anımsatır. Ağzın hapishaneler üzerinde gizli bir etkisinin olduğunu varsaymak yanlış olamaz. İlkel insan balinaların yanı sıra ağzına sığabileceği başka hayvanların da

varlığını kesinlikle biliyordu. Bu korkunç mekânda, oraya yerleşecek zaman kalsa bile, hiçbir şey gelişemez. Kısırdır ve orada hiçbir şey kök salamaz. Ejderhaların ağzı virtüel olarak yok edilince, insanoğlu onun yerini simgesel olarak alacak hapishaneler kurdu. İşkence odaları olarak kullanıldığı zamanlarda hapishaneler pek çok açıdan düşman bir ağzı andırır. Cehennem deyince göz önüne aynı görünüm gelir. Öte yandan hapishaneler giderek sertleşti. Dişlerin pürüzsüzlüğü dünyayı fethetti; hücrelerin duvarları pürüzsüz hatta pencere deliği bile küçüktür. Mahkûm için özgürlük sıkılmış dişlerin arasındaki açıklıktır ve bunlar artık hücresinin duvarlarıyla temsil edilmektedir.

Her şeyin geçmesi gereken *dar boğaz*, o noktaya kadar canlı kalanlar için nihai dehşet anlamı taşır. İnsanın düşlemi sürekli olarak içe almanın çeşitli aşamalarıyla meşgul olmuştur. Onu tehdit eden büyük hayvanların açılan çeneleri, düşlerinde ve hatta mitlerinde insanın arkasını bırakmamıştır. Bu çenelerin arasından geçilerek yapılan keşif gezileri en az onlar kadar tehlikeli olan denizdekilerden daha az önemli değildi. Kimileri bütün ümitlerini yitirmişken bu canavarların ağzından alınıp çıkarılmış ve bu insanlar hayatlarının geri kalan kısmında canavarın diş izlerini taşımışlardır.

Av vücutta uzun bir yol izler ve yolda bütün özü emilir; geriye artık ve pis koku kalana kadar yararlı her şey alınır.

Her ele geçirme eyleminin sonunda bulunan bu işlem bize genel olarak iktidarın doğasına ilişkin bir ipucu verir.

İnsanları yönetmek isteyen herhangi biri, bu insanlar onun önünde hayvanlar kadar iktidardan yoksun kalana kadar onları önce aşağılamaya, haklarını ve direnme kapasitelerini onları kandırarak ellerinden almaya çalışır. Onları hayvan gibi kullanır ve onlara söylemese bile, onların kendisi için hayvanlar kadar az değer taşıdığını *kendi içinde* her zaman açıkça bilir; yakınlarıyla konuşurken, onlardan koyun ya da sığır diye bahseder. Nihai amacı onları kendi içine almak ve özlerini emmektir. Onlardan arta kalan onu ilgilendirmez. Onlara ne kadar kötü davranırsa, onları o kadar küçümser. Artık işe yaramaz hale geldiklerinde tıpkı kendi dışkısından kurtulur gibi, yalnızca evinin havasını kirletmemelerine dikkat ederek onlardan kurtulur.

Bu sürecin tek tek aşamalarının tümünü kendine bile söyleme cüretini gösteremez. Palavracı biriyse, tanıdıklarıyla konuşurken ele geçirdiği insanları hayvan konumuna kadar aşağıladığını kabul edebilir. Ancak

kendine tabi olanları mezbahalarda katlettirmediği ve onları kendi bedenini fiilen beslemek amacıyla kullanmadığı için, onları emip *sindirdiğini* inkâr eder; tersine, onları besleyen kendisidir. Bu yüzden, özellikle bir insan olarak, kendisine başka biçimlerde daha yararlı oldukları için öldürmeden, en azından hemen öldürmeden hayvan bakmayı öğrendiğinden, bu süreçlerin gerçek doğasını gözden kaçırmak kolaydır.

Ancak, iktidarı kullanan ve elinde bu kadar çok iktidarı nasıl yoğunlaştıracağını bilen insandan ayrı olarak, her insanın kendi dışkısıyla ilişkisi iktidar alanına aittir. Hiçbir şey daha sonra dışkıya dönüşecek olanlar kadar insanın bir parçası olamaz. Bedenin içindeki uzun süreç sırasında besine dönüşmüş ava sabit basınç uygulanır; avın çözünüp kendisini sindiren yaratıkla çok yakın bir birliktelik oluşturması; öncelikle bütün işlevlerinin ve sonra da bir zaman bireyselliğini oluşturan her şeyinin bütünüyle ve nihai olarak hiçe dönüştürülmesi; zaten var olan bir şeye, yani yiyenin gövdesine karışması; bunların hepsi iktidarın en gizli ve önemli süreci olarak görülebilir. Bu öylesine doğal, öylesine kendiliğinden ve öylesine bilincin ötesinde bir şeydir ki insan önemini azımsar. İnsan yalnızca yüzeysel olarak gerçekleştirilen binlerce iktidar oyununu görme eğilimindedir; oysa bunlar işin en hafif kısmıdır. Bunun altında gece gündüz süren sindirim ve yine sindirim vardır. Yabancı bir şey ele geçirilir, küçük parçalara bölünür, içe alınır ve özümlenir. İnsan yalnızca bu süreç sayesinde yaşar; bu süreç durursa, ölür. Bu kadarının her zaman farkındadır. Ancak şu açıktır ki bu sürecin yalnızca dışsal ve yarı farkında olunan aşamalarının değil, *tüm* aşamalarının insan ruhunda da karşılıklarının olması gerekmektedir. Bu karşılıkları apaçık bulmak kolay değildir. Gerçi araştırmamızın akışı içinde bunların belirgin izlerine rastlayıp onları takip edeceğiz. Tahmin edileceği gibi, *melankoli* semptomları bu bağlamda özellikle aydınlatıcı niteliktedir.

Bütün bu aşamalardan geriye kalan dışkı, bütün kandökücülüğümüzün izlerini taşır. Onun sayesinde neyi öldürdüğümüzü biliriz. Dışkı aleyhimizdeki bütün delillerin sıkıştırılmış toplamıdır. O bizim günlük, kesintisiz günahımızdır; böyle olduğu için pis kokar ve göklere haykırır. Kendimizi ondan nasıl yalıttığımız çok çarpıcıdır; bu amaçla ayrılmış özel odalarda ondan kurtuluruz; en mahrem anımız oraya çekilince yaşanır; orada dışkımızla baş başa kalırız. Ondan utandığımız açıktır. Dışkı,

sindirime ilişkin o iktidar sürecinin en eski damgasıdır; bu damga olmasaydı, karanlıkta meydana gelen bu süreç gizli kalırdı.

El, kökenini ağaçlarda sürdürülmüş yaşamdan alır. Elin en önemli karakteristik özelliği başparmağın ayrık olmasıdır. Bir zamanlar pençe olan elin, dalları tam olarak kavrayıp ağaçlarda kolayca ve doğal bir biçimde hareket etmek için kullanılmasını mümkün kılan, başparmağın güçlü gelişimi ve başparmakla diğer parmaklar arasında oluşan açıklıktır. Ellerin bu bakımdan ne kadar yararlı olduğunu *maymunlarda* görebiliyoruz. Artık genel olarak kabul edildiği gibi, bu, elin en eski işlevidir.

Ancak iki elin tırmanmada farklı işlevlerinin olduğu gerçeğini gözden kaçırma eğilimi vardır; aynı zamanda aynı işi yapmazlar. Bir el yeni bir dala uzanırken, diğeri önceki dala sımsıkı tutunur. Bu sımsıkı tutunma çok büyük önem taşır, çünkü ani bir harekette düşmeyi tek başına bu el önler. Bedenin bütün yükünü taşıyan elin hiçbir koşulda bu tutuşu gevşetmemesi gerekir; bu hareket bu ele, daha önceki, avı tutma hareketinden daha farklı bir şeyi, tuttuğunu bırakmamayı öğretir. Buna ek olarak, ikinci el yeni dalı tutar tutmaz ilk el önceki dal üzerindeki kavrayışını *gevşetmek* zorundadır. Bu hareket hızla yapılmazsa tırmanan canlı ilerleyemez. Böylelikle el yeni bir yetenek, bir şeyi derhal bırakabilme yeteneği kazanır. Yakalanan avın bırakılması, yakalayanın bütün alışkanlıklarına ve arzularına karşıt bir durum olduğu için, av aşın bir baskı olmadıkça bırakılmaz.

Bu yüzden tırmanma hareketi her el için, iki ardışık aşamadan oluşur: kavrama, bırakma; kavrama, bırakma. Bir elin diğerinin yaptıklarının aynısını yaptığı doğrudur, ama bunu bir aşama sonra yapar. Verili herhangi bir anda her biri diğerinin yaptığının tersini yapar. Maymunları diğer hayvanlardan ayırt eden şey, bu iki hareketin hızlı ardışıklığıdır; kavrama ve bırakma birbirini izler ve onlarda takdir ettiğimiz harikulade çevikliği buna borçludurlar.

Ağaçları terk edip yere inen daha yüksek maymunlar ya da kuyruksuz maymunlar, sanki birbirinin ortağı olan iki elin bu temel becerisini korumuşlardır; bütün biçimleriyle bu beceriyi akla getiren çok yaygın bir insan uğraşı vardır: *ticaret.*

Ticaretin özü bir nesnenin başka bir nesne karşılığında verilmesidir. Bir el, yabancı birini imrendirmede kullanacağı nesneyi bırakmamacasına tutar. Diğer el kendisininkinin karşılığında almak istediği ikinci nesneye doğru uzanır. Buna dokunur dokunmaz kendi nesnesini bırakır; bu hareketi daha

önce yapmaz, yoksa ikisini birden kaybedebilir. Birinden karşılığını vermeksizin bir şey alma, en kaba biçimiyle aldatma, tırmanma bağlamına tercüme edildiğinde, ağaçtan düşmeye denk düşer. Bunu önlemek için tüccar bütün işlem boyunca dikkat kesilir ve karşısındakinin her hareketini iyice inceler. İnsanların ticaretten aldıkları derin, evrensel haz böylece, ticaretin, en eski hareket kalıplarından birinin fiziksel olmayan bir tercümesi olduğu gerçeğiyle kısmen açıklanabilir. İnsanlar bugün başka hiçbir şeyde maymunlara bu kadar yakın değillerdir.

Çok daha geç bir döneme göz attıktan sonra ele ve kökenlerine dönelim. El, ağaç dalları arasında, artık yalnızca doğrudan yiyecekle ilgilenmeyen bir kavrama tarzı öğrenmiştir. Elden ağza uzanan ve çeşitlenmeye neredeyse hiç yatkın olmayan bu kısa yol böylelikle kesintiye uğramıştır. Elde kırılan bir dal parçası *sopanın* kökenini oluşturur. Düşmanlar sopayla uzaklaştırılabilir, belki de insana benzemekten daha öte olmayan ilkel yaratığa bir yer açılabilirdi. Ağaçtan bakıldığında, sopa ele en yakın silahtı. İnsan ona güvendi ve onu hiç terk etmedi. Çomaktı, sivriltti mızrak oldu; büktü ve uçlarını bağladı, yay oldu; maharetle kesince de ok. Ama bütün bu dönüşümler boyunca, kökeninde olduğu şey olarak kaldı, yani mesafe oluşturan, insanların korktuğu dokunulma ve kavranmadan uzak tutan bir araç olarak. Aynı şekilde insanın dimdik duruşu hâlâ ihtişam ölçütü olarak korunur ve böylece bütün dönüşümleri boyunca sopa hiçbir zaman büyülü niteliğini tamamen kaybetmemiştir; asa olarak ve büyücünün değneği olarak iktidarın iki önemli biçiminin özelliklerini taşımaya devam etmiştir.

Elin sabrı

Elin bütün şiddet içeren faaliyetlerinin en eski özelliği olduğu düşünülür. Bunu söylerken yalnızca acımasız ve ani olması beklenen, düşmanca bir niyetle yapılan yakalama eylemini değil; kendiliğinden, teknik karmaşıklıkları ve türedikleri şeyden uzaklıklarına rağmen, aslında ancak çok sonra gelişmiş olan pek çok hareketi de kastediyoruz: vurma, bıçaklama, itme, atma, ateş etme. Bu hareketlerin hızı ve isabet oranı artmış olabilir, ama özde ve niyette aynı kalmışlardır. Bu hareketler avcılar ve askerler için önemlidir, ama bunlar insan elinin özgün *şanına* hiçbir şey eklememiştir.

El kendisini mükemmelleştirmek için başka yollar da bulmuştur ve bunlar, her durumda, yağmacı şiddeti reddeder. Elin gerçek büyüklüğü *sabrında* yatar. İçinde yaşamak istediğimiz bu dünyayı yaratmış olan, elin sakin ve yavaş faaliyetleridir. Elleri kili şekillendirme becerisi kazanmış çömlekçi, Incil'in başında yaratıcı olarak geçer.

Peki ama eller sabrı nasıl öğrendiler? Elin parmakları nasıl duyarlılık kazandı? Bildiğimiz en eski uğraşlardan biri, maymunların da çok hoşlandığı, bir dostun postunu ayıklamaktır. Bizler onların bir şeyler aradıklarını düşünürüz ve kuşkusuz sık sık gerçekten de bir şeyler bulurlar, o zaman da biz bu faaliyete salt pratik ve çok kısıtlı bir amaç atfederiz. Gerçekte, onlar bunu her şeyden önce tek tek parmakların derinin üstündeki tüylerden aldığı hoş duyu için yaparlar. Bu hareket bildiğimiz en ilkel "parmak alıştırması"dır. Bu alıştırmalar sayesinde el, bugün hayran olduğumuz hassas alet haline gelmiştir.

Maymunların parmak alıştırmaları

Maymunları izleyen herkes birbirlerinin postlarım merakla inceleyişleri karşısında hayrete düşer. Her bir kılı ayırıp inceleyişlerindeki titizlik insana parazit aradıklarını düşündürür. Duruşları insanların pire aramasını çağrıştırır ve elleri sanki bir şey bulmuşçasına dikkatle ağızlarına gider; bunu o kadar sık ve verimli yaparlar ki böyle bir arayışın gerekliliğini kanıtlar gibidirler. Bu yüzden söz konusu davranışın popüler yorumu her zaman böyle olmuştur. Bu davranış ancak son zamanlarda zoologlarca kesin olarak açıklanabilmiştir.

Bu maymun alışkanlığına ilişkin tutarlı bir betimleme ve çözümleme Zuckerman’ın kitabı *The Social Life öf Monkeys and Apes*’de (Maymunların ve Kuyruksuz Maymunların Sosyal Hayatı) bulunabilir. Çok aydınlatıcı olan bu kitaptan uzunca bir alıntı yapacağım.

> “Sosyologlar bu konuda ne derse desin, ‘pire yakalama’, Rhesus maymunları arasındaki sosyal ilişkinin esas ve temel biçimidir. Maymunlar ve daha az oranda kuyruksuz maymunlar günlerinin büyük bir kısmım birbirlerinin tımarım yaparak geçirirler. Bir hayvan dikkatlice arkadaşının postunu parmaklarıyla inceler ve bulduğu ıvır zıvırı yer. Bunlar bazen ağza elle götürülür bazen de doğrudan bir ısırıkla bir tutam kıl yalanır. Bu gösteri son derece iyi koordine edilmiş parmak hareketlerini ve bununla ilintili olarak gözlerin tam olarak uyumunu ve yakma odaklanmasını içerir. Bu davranış yanlış olarak bitleri ayıklama gayreti şeklinde yorumlanır. Aslında ne tutsak ne de vahşi ortamda yaşayan maymunlarda haşarat hemen hemen hiç bulunmaz. Maymunun bu arayışının meyveleri genellikle küçük, kopmuş deri parçalan, deri salgısı topaklan, dikenler ve diğer yabancı maddelerden oluşur. Başka şeyin peşinde olmadıkları zaman maymunlar bir postun varlığına derhal ‘ayıklama’ hareketiyle karşılık verirler. Tüyün neden olduğu uyaran, maymunun doğduğu andan itibaren karşılık verdiği ve büyümesinin bütün aşamaları boyunca çok güçlü bir biçimde etkili kalan bir uyarandır. Bir arkadaşı olmayınca sağlıklı bir maymun kendi postunu ayıklar. İki hatta bazen üç maymun bir grup oluştururak birbirlerinin postunu ayıklarlar. Temizlenmekte olan maymun, kendisini temizleyenlerin işini kolaylaştırmak için yaptığı hareketler dışında edilgen kalır. Ancak bazen o da aynı zamanda bir başka hayvanın postunu ayıklamakla uğraşabilir. Maymunların bu faaliyetleri sadece kendi türleriyle sınırlı değildir. Canlı ya da cansız herhangi bir tüylü nesne araştırmalarının konusu olabilir. İnsan ‘dost’larının saçlarını da aynı rahatlıkla ayıklayabilirler. Gerek tutsaklık altındaki gerekse vahşi doğadaki maymunlar farklı türlerden hayvanların tüylerini ayıklarken görülebilir. Bu eylemin, yalnızca derideki sayısız sinir ucunun hafifçe uyarılması nedeniyle değil; aynı zamanda bazen bu harekete doğrudan cinsel eylem de eşlik ettiği için cinsel bir anlamı var gibi görünmektedir. Bu nedenle ve sık sık yapıldığı için ayıklama işlerini ve kılın uyaran niteliğini, insanımsı primatların oluşturduğu sosyal grubun korunmasına dair faktörler olarak değerlendirmek belki de doğru olur.”

Bu alıntıda çarpıcı olan Zuckerman'ın söz konusu davranışa cinsel bir anlam atfetmesidir. İki üç maymunun birlikte bir arkadaşının postunu ayıklamalarından söz eder ve her türden postun maymunlar için anlamını vurgular. Daha sonra bu kitapta bu "ayıklama"yı cinsel eylemle *karşılaştırır* ve maymunların ayıklamaya yönelik hemen hemen hiçbir ilgi göstermedikleri cinsel hareketsizlik dönemlerinde bile kaşınmak için kafeslerinin parmaklıklarına gelmeye devam ettiklerine dikkat çeker. Ayrıca postun yavru maymun için hayatının erken dönemlerinden itibaren başlayan önemi hakkında da çok şey söyler.

Bir maymunun herhangi bir duyusal deneyiminin olduğu ilk dış fenomen kıldır. Maymun ya da kuyruksuz maymun yavrusu doğar doğmaz annesi onu göğsüne çeker ve bebeğin parmakları derhal annenin postunu sımsıkı kavrar.

> "Yavru hayvan meme ucunu hiç kimseden yardım almadan, 'deneme yanılma' ile bulur. Yaşamının yaklaşık ilk ayı boyunca yalnızca sütle beslenir ve annesi nereye giderse oraya taşınır. Anne oturduğu zaman yavruyu genellikle bedenine yakın tutar; yavrunun ayakları annenin karın bölgesindeki kıllara tutunur, elleri de annenin göğsündeki posta gömülür. Anne hareket ettiği zaman bebek aynı biçimde onun altında sallanır. Bebek çoğunlukla kendi çabalarıyla tutunur, ama bazen anne bir 'kol'uyla onu tutarken üç 'ayak' üstünde sıçrayarak ilerler. Anne oturduğu zaman bebeğini her iki koluyla kucaklayabilir. Bebek posta büyük ilgi gösterir. Annesinin postunun üzerinde sürünür ve bir hafta içinde kendi bedenini kaşımaya başlayabilir. Bir keresinde bir haftalık bir maymunu annesinin yanında oturan babasının postunu elleriyle belli belirsiz keşfederken gözlemlemiştim. Bazen anne maymun kendi postunun sıkıca tutulmasından rahatsız oluyormuş gibi davranır."

Londra Hayvanat Bahçesi'ndeki bir maymun yavrularının ellerini ve ayaklarını, postunu her kavrayışlarında uzaklaştırmakta ısrar etmişti.

Emziren maymunun davranışı, bebeği ölse bile değişmez. Bebeği göğsüne bastırmaya devam eder ve onu her gittiği yere kollarında taşır.

> "Önce onu hiç yere bırakmaz, bebek yaşarken yaptığı gibi postunu ayıklar. Bebeğin ağzını, gözlerini, burnunu ve kulaklarını inceler. Birkaç gün sonra hareketlerinde bir değişiklik fark edilir. Artık hafifçe çürüyen beden kollarının üzerinden sarkmaktadır. Anne maymun hareket ettiği durumlar dışında artık onu göğsüne bastırmaz ve bebeğin bedenine bakmaya ve derisindeki bir şeyleri ısırmaya devam etmesine rağmen onu yere daha sık bırakmaya başlar. Bebeğin bedeni daha da çürür ve mumyalaşma başlar, ama anne bebeğin derisini ve postunu incelemeyi sürdürür. Artık kurumuş olan beden dağılmaya başlamıştır. Bir bacağın ya da kolun

> eksildiği görülür ve kısa süre sonra geriye buruşmuş bir deri parçası kalır. Anne sık sık bu deriden parçalar ısırırken görülür, ancak bunları yutup yutmadığı bilinmemektedir. Bu aşamada buruşmuş artıklardan kalanı kendi isteğiyle terk eder.”

Maymunlar sık sık çeşitli postlu ve tüylü nesneleri alıkoyarlar. Zuckerman bir kedi yavrusunu yakalayıp öldüren ve sonra onu bütün gün kollarının arasında tutup bu arada tüylerini ayıklayan ve akşam elinden alınmasına şiddetle karşı çıkan bir yaşında bir babunu gözlemlemiştir. Londra Hayvanat Bahçesi’ndeki maymunları öldürdükleri serçelerin tüylerini ayıklarken görmek mümkündür. Ayrıca kendisine atılan bir sıçanın cesedine, yukarıda kendi ölü bebeğine annelik eden maymun kadar dikkatlice bakan bir maymun vakası da kaydedilmiştir.

Zuckerman, topladığı bulgulardan hareketle etkili anne davranışlarına katkıda bulunan üç faktörün olduğu sonucuna vardı. Birincil öneme sahip iki tanesi temel olarak sosyal nitelik taşır: ilki, anne için küçük postlu bir nesnenin çekiciliği, İkincisi canlı bebek için annenin postunun kuvvetli çekiciliği. Üçüncü faktör, yavru hayvanın emme refleksidir; bu refleks annenin memelerindeki gerilimi giderir.

Posta gösterilen tepki bu yüzden sosyal davranış içinde temel bir faktördür. Bunun önemi yavru primatın annesinin postuna, anne öldükten sonra bile tutunmasıyla ortaya konur; ama onu çeken, o özel beden değildir; çünkü başka herhangi bir babun ölüsü de onu aynı derecede rahatlatabilir.

> “Posta gösterilen tepkinin esas doğası, belki de postun belirsiz niteliği ve görüldüğü durumların çeşitliliğinden çıkarılır. Kuş tüyleri, süpürgeler, fareler, yavru kediler, bunların hepsi uygun uyaranlar sağlamaktadır. Bakıma yönelik bu sosyal hareketin, posta verilen bu doğuştan gelen karşılıktan kaynaklanması ve bunun maymunları hep bir arada tutan temel bağlardan biri olarak kalması kuvvetle muhtemeldir.”

Bu uzun alıntılarda da görüldüğü gibi Zuckerman şahsen, primatlar arasındaki post hakiminin kendine özgü bir cinsel anlamı olduğuna aslında inanmamaktadır. Maymunlar için postun kendi başına ve her koşulda tuhaf bir çekiciliği olduğu konusu onun için nettir. Kıllara dokunmanın sağladığı haz özel bir haz olmalıdır ve maymunlar bu hazzı canlılardan olduğu kadar ölülerden, kendi türlerinden olduğu kadar başka türlerden, herhangi bir kaynaktan alma peşindedir. İlgi duydukları hayvanın büyüklüğü de önemli değildir. Bu amaç söz konusu olduğunda bebek anne için, annenin bebek

için olduğu kadar anlamlıdır. Eşler de arkadaşlar da eşitlik içinde diğerine müsamaha gösterirler ve pek çok hayvan aynı anda birinin postuyla meşgul olabilir.

Bu haz *parmakların* hazzıdır. Parmaklar için ne kadar çok kıl olursa o kadar iyidir; bütün saatlerini parmaklarını bu kıllar arasında gezdirerek geçirebilirler. Bunlar, canlılıkları ve mantıksız hareketlilikleri atasözlerine geçmiş hayvanlardır. Maymunların midelerinin olmadığı ve bütün yediklerini etrafta sıçrayarak sindirdiklerini söyleyen eski bir Çin inanışı vardır. Bu tür bir bakım işinde sergiledikleri sonsuz sabır bu yüzden çok daha çarpıcıdır. Bu işlem sayesinde parmaklar giderek daha duyarlılaşır. Pek çok kılın ucunu aynı anda duyumsamak, kapma ya da kavramanın verdiği kaba duygudan bütünüyle farklı olan özel bir dokunuş duyusuna kaynaklık eder. Kaçınılmaz olarak insanoğlunun daha ileri dönemlerdeki, parmakların *zarafetine* ve *sabrına* dayanan uğraşlar akla geliyor. İnsanın henüz bilinmeyen atalarının, bütün kuyruksuz maymunlar gibi arkalarında bu türden uzun bir parmak alıştırması tarihi olmuştur. Bu alıştırmalar olmasa ellerimiz asla bu kadar gelişemezdi. Bu ayıklama davranışına yol açan çeşitli faktörler olabilir; belki parazitlerin aranması, belki yavru maymunun annesinin kıllı göğsünde yaşadığı erken deneyimler. Gelişmiş haliyle bütün maymunlarda gözlenen bu sürecin bizzat kendi birleşik önemi vardır. O olmaksızın asla herhangi bir şeye *şekil vermeyi*, dikiş dikmeyi ya da *okşamayı* öğrenemezdik. Elin kendine özgü gerçek yaşamı bu davranışla başlar. İnsan elini çalışırken seyrederken, gördükleri değişken şekiller giderek zihninde etki bırakmış olsa gerek. Bu olmadan, belki de nesnelere karşılık gelen simgeler oluşturmayı, dolayısıyla da *konuşmayı* asla öğrenemezdik.

Eller ve nesnelerin doğumu

El su taşıyan ilk kaptır. Her iki elin birbirine geçmiş parmaklan ilk sepettir. İp bulmacası oyunundan dokumaya kadar her türden iç içe geçmenin zengin gelişiminin kökeni bana kalırsa ellerdedir. İnsana ellerin kendilerine ait yaşamları ve dönüşümleri varmış gibi geliyor. Bizi çevreleyen dünyada şu ya da bu şeklin var olması yetmez. İlk insanlar bu şekli kendileri yaratmadan önce elleri ve parmaklan onun taklidini yapmak zorundaydı. Hindistancevizi kabuklan gibi tas şeklindeki boş meyve kabuklan ezelden beri var olmuş olabilir, ama aldırış edilmeksizin bir kenara atılıyordu. Tası gerçek kılan suyu taşımak için bir çukur oluşturan parmaklardı. Bizim anladığımız anlamdaki nesnelerin; kendimiz yaptığımız için değerli olan nesnelerin ilk olarak *ellerin yaptığı işaretler* olarak var olduğunu söyleyebiliriz. Şeyleri ifade etmede kullanılan olgunlaşmamış işaret dilinin, o şeyleri şekillendirme arzusunu içermesi, son derece önemli bir dönüm noktası olmuştur; oysa bu şekillendirmenin fiilen gerçekleştirilmesi çok daha sonraya denk düşer.

İnsanın ellerinin yardımıyla taklit ettiği şey, çok uzun süre sonra, ancak o şey yeterince sık taklit edildikten sonra *yapılabilmiştir.* Buna göre *sözcükler* ve *nesneler* bir tek birleşik deneyimin ürünleridir: *Ellerin aracılığıyla üretilen temsillerdir.* İnsan yapabildiği her şeyi, kültürünü temsil eden her şeyi önce dönüşüm yoluyla kendi içine aldı. Eller ve yüz bu dönüşümlerin araçlarıydı ve önemleri, bedenin geri kalanıyla karşılaştırıldığında giderek arttı. Bu en eski anlamıyla ellerin kendine özgü yaşamı eski gücünü jestlerde hâlâ korumaktadır.

Maymunlarda ve insanlarda yıkıcılık

Maymunlarda ve insanlardaki yıkıcılık rahatlıkla, ellerin ve parmakların “sertleştirme alıştırmaları” olarak görülebilir. Ağaçlardaki yaşam tırmanan maymunun ellerini onlardan daha sert bir malzemeyle sürekli temasa sokar. Maymun, ağaçların dallarını kullanmak için onlara tutunmak zorundaydı; ama aynı zamanda onları kırmayı da öğrenmeliydi. Kendi “zemin”inin sınanması, dalların ve uçların sınanması anlamına geliyordu; kolayca kırılan dal ilerleme için yanlış bir temeldi. Ağaç dünyasının keşfi durmadan sertlikle yüzleşmek demekti. Kayda değer deneyimler kazanmış olsa bile her dalı yine de sınaması gerekiyordu. Kendisinin bir insan olarak ilk silahı yaptığı sopa *sert* araçlar dizisini başlatıyordu. Ellerinin sertliği, tıpkı daha sonra taşlarla olduğu gibi sopalarla karşılaştırılarak ölçülüyordu. Meyveler ve hayvanların eti yumuşaktı; hepsinin en yumuşağı ise kürktü. Postların bakımı ve ayıklanması parmaklara zarafetini kazandırdı; tuttukları şeyin kırılması ise güçlerini korumalarını sağladı.

Elin, doğrudan av ve öldürmeyle bağlantılı olmayan böyle bir *yıkıcılığı* vardır. Bu yıkıcılık salt mekanik bir niteliktedir ve mekanik icatlar bunun uzantılarıdır. El tam da masumiyeti nedeniyle özellikle tehlikeli olmuştur. Kendisinin hiçbir öldürme niyetinin olmadığını bilir ve bu yüzden herhangi bir şeye başlamakta kendisini özgür hisseder. Yaptığı, sadece ellerin esnekliği ve becerisiyle, zararlı olmayan işe yararlılığıyla ilgili görünmektedir. Ellerin günümüzde karmaşık bir teknolojik sistem haline gelen mekanik yıkıcılığı, gerçek öldürme niyetiyle bağlantılı olduğu her defasında, sonucu olduğu sürecin otomatik yönünü, özellikle de endişe verici düşünce yokluğunu tamamlar. Hiç kimse hiçbir şey yapmaya gerçekten girişmemiştir. Sanki her şey kendi kendine olmuştur.

Herkes parmaklarının düşüncesizce kibritleri her kırışında ya da kâğıdı her buruşturuşunda, aynı süreci kendi başına küçük çapta deneyimler. Yıkmaya yönelik bu mekanik isteğin çeşitli şekilleri, insanlar arasında alet kullanma tekniğinin gelişmesiyle yakından ilişkilidir. İnsan sert olana sert olanla hükmetmeyi bu teknik aracılığıyla öğrendi. Ancak son tahlilde mesele her zaman ellerdir. Ellerin bağımsız yaşam melekesinin çok büyük sonuçları olmuştur. Elleri birçok bakımdan insanın yazgısı olmuştur.

Öldürenler her zaman güçlüdür

Bir model ve uyaran olarak hizmet etmiş olan yalnızca elin bütünü değildir. Tek tek parmaklar, özellikle de uzatılmış işaretparmağı da kendine özgü bir önem kazanmıştır. Parmağın ucu sivridir ve tırnakla zırhlanmıştır. Parmak insana ilk olarak delme hissini yaşatmıştır. Parmaktan, ondan çok daha sert ve sivri olan hançer gelişmiştir. Ok parmakla kuş arasındaki geçiştir; ok daha derine girmesi için uzatılmış, daha iyi uçması için de inceltilmiştir. Gaga ve diken de okun şeklini etkilemiştir; gagalar tüylü nesnelere uygundur. Ucu sivriltilmiş bir sopa mızrak, yani sadece bir parmağı uzatılmış kol oldu.

Bu türden bütün silahlar tek bir uçta yoğunlaşmıştır. İnsanın derisini uzun, sert dikenler delmiştir, o da bunları parmaklarıyla çekip çıkarmıştır. Elin geri kalanından kendini ayıran ve diken gibi iş görerek delip geçen parmak bu türden silahların psikolojik kökenini oluşturur.

Sivri bir şeyle yaralanan insan, parmağıyla ve giderek yapmayı öğrendiği yapay parmakla karşı saldırıya geçer ve bıçaklar.

Elin yaptığı bütün işler aynı derecede iktidar sağlamaz; bu işlerin prestiji büyük çeşitlilik gösterir. Bir grup insanın varlığı söz konusu olduğunda önemli olan şeylere çok yüksek değer verilebilir, ama en büyük saygı her zaman *öldürmekle* ilgili olanlara duyulur. Öldürebilenden korkulur; doğrudan öldürmeye yaramayan şey yalnızca yararlıdır. Elin, kendilerini bu yararlı işlerle sınırlayan bütün becerileri tabi olma anlamına gelir. Kendilerini öldürmeye adayanların iktidarı vardır.

YEMENİN PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE

Yenen her şey iktidarı besler. Aç insan, içinde boş yer hisseder. Açlığın neden olduğu bu rahatsızlığı kendisini yiyecekle doldurarak giderir. Karnı ne kadar doluysa, kendisini o kadar iyi hisseder. Başka herkesten daha çok yiyebilen insan tatmin olmuş ve yemekle ağırlaşmış bir şekilde sırtüstü uzanır; o bir *şampiyon* yemek yiyicidir. Böyle bir yeme şampiyonunu kendilerine şef olarak seçen halklar vardır. Onun dolu karnı bu halklardan insanlara kendilerinin de hiçbir zaman uzun süre aç kalmayacakları güvencesini verir. Sanki o insan kamını hepsinin yerine doldurmuş gibidir. İktidarla sindirim arasındaki bağlantı bu örnekte aşikârdır.

Diğer şeflik biçimlerinde, yöneticinin yeme kapasitesi daha önemsizdir. Onun belindeki kemerin herkesinkinden uzun olması artık gerekmez. Ama o kendi maiyetiyle birlikte bol miktarda yer ve içer; onların önüne koyduğu yiyecek ve içecekler *ona aittir.* En büyük yiyici kendisi olmayabilir; ama en büyük yiyecek stokuna, en çok tahıla ve sığıra sahip olan odur. İstese, hâlâ yeme şampiyonu olabilir; ama doygunluktan duyulan tatmini maiyetine, kendisiyle birlikte yiyenlere aktarır; yalnızca her şeyin önce kendisine sunulması hakkını saklı tutar. Ancak şampiyon yiyici karakterindeki bu kral asla bütünüyle ortadan kalkmış değildir. Zaman zaman bu rol, kendisine tabi olanların uğruna tekrar oynanır. Yönetici gruplar genel olarak oburluğa eğilimli olabilir; son dönem Romalıların şölenleri bu bakımdan atasözlerine geçmiştir; iktidarları sağlam kurulmuş bütün aileler kendilerini bu şekilde teşhir etmeye yatkındırlar ve daha sonra yeni gelenlerce taklit edilip aşılırlar.

Pek çok toplumda ziyan miktarı ve tutkusu biçimsel olduğu kadar, ritüellerce dayatılan yıkım orjilerine kadar varmıştır. Bunların en ünlüsü Kuzeybatı Amerika Kızılderililerinin Potlaç'ıdır; Potlaç, şefler arasında yıkım yarışmalarının yapılmasıyla doruğa ulaşan, bütün cemaatin katıldığı büyük şölenden ibarettir. Her şef yok etmeye hazır olduğu mülkün miktarıyla övünürdü. En çok yıkım yapan galip ilan ediliyordu ve en büyük ünü kazanıyordu. Başka herkesten çok yemek, yiyene ait hayvanların yok edildiği önkabulünü taşır. Potlaç'ta başka türden malların yok edilmesi, yenebilir şeylerin yok edilmesinin bir uzantısıdır diye düşünülebilir.

Böylelikle şef her şeyi yemek zorunda kalacağı duruma göre daha fazla övünebilirdi ve üstelik her şeyi yemenin fiziksel sonuçlarından kurtulmuş oluyordu.

Yeme eylemine genel olarak, yiyenin toplumsal konumundan bağımsız olarak bakmak yararlı olabilir. Birlikte yemek yiyen insanların hepsinin birbirine belirli bir itibar gösterdiği açıkça bellidir. Bu zaten *paylaşma* durumuyla ifade edilir. Önlerindeki ortak tabaktaki yiyecek orada bulunanların hepsine aittir. Herkes biraz alıp diğerlerinin de almasını sağlar. Herkes adil olmaya ve başka birinin zaafından istifade etmemeye çalışır. Paylaştıkları şey *tek bir* hayvan, yaşayan bir birimken tanıdıkları bir tek gövde ya da bir somun ekmek olduğu zaman, yiyenler arasındaki bağ en kuvvetli haldedir. Ancak tavırlarındaki törensel üslup bununla açıklanamaz; karşılıklı saygıları aynı zamanda birbirlerini yemeyecekleri anlamına da gelir. Aynı gruba ait olmanın her zaman beraberinde bu güvenceyi de taşıdığı doğrudur, ama bu güvence ancak yeme anında ikna edici bir tarzda ifade edilebilir. İnsanlar birlikte otururlar, dişlerini aralayıp yerler ve bu can alıcı anda bile birbirlerini yeme arzusu duymazlar. Bunun için kendilerine, kendisininkiyle eş iştahsızlığı nedeniyle de arkadaşlarına saygı duyarlar.

Ailede, koca yiyeceği getirir, karısı da bunu onun için hazırlar. Kocanın âdet olduğu üzere karısının hazırladığı şeyleri yemesi, aralarındaki kuvvetli bağın oluşmasını sağlar. Aile fertlerinin sık sık birlikte yediği yerde aile hayatı daha içli dışlıdır. İnsan bir aileyi düşününce, gözünün önüne bir masanın etrafında oturan anne, baba ve çocuklar gelir. Her şey bu ana bir hazırlıkmış gibi görünür. Bu sahne ne kadar düzenli ve sık tekrarlanırsa, böyle birlikte yemek yiyenler kendilerini o kadar bir aile gibi hissederler. Aile masasına kabul edilmek neredeyse aileye kabul edilmek anlamına gelir.

Bu kurumun özü ve kalbi olan *anne* hakkında bir şeyler söylemenin zamanıdır. Anne kendi bedenini yensin diye veren bir insandır. Çocuğu önce rahminde besler sonra da sütünü verir. Bu faaliyet daha az yoğun biçimde yıllar boyunca sürer; anne olduğu sürece düşünceleri büyümekte olan çocuğun ihtiyaç duyduğu yiyecekler üzerinde döner durur. Bu ille de kendi çocuğu olmak zorunda değildir; yabancı bir çocuk kendi çocuğunun yerini alabilir ya da bir çocuğu evlat edinebilir. Annenin tutkusu yemek vermek, çocuğun yemek yerken ve yediklerinin faydasını görürken izlemektir; çocuğun büyümesi ve kilosunun artması değişmez amaçlandır.

Davranışı fedakârlık gibi görünür ve insan ona farklı bir birim olarak, başlı başına bir insan olarak bakarsa, gerçekten de fedakârlıktır. Ancak gerçekte, artık bir değil iki midesi vardır ve anne her ikisini de kontrolü altında tutar. Başlangıçta kendi midesinden çok yeni mideyle ve yeni, gelişmekte olan bedenle ilgilenir; hamilelik dışsallaştırılmıştır. İktidarın merkezi işlemi olarak öne sürdüğüm sindirim kavramı anne için de geçerlidir, ama onun durumunda işlem iki beden arasında paylaştırılmıştır ve beslenmesini sağladığı yeni bedenin kendisininkinden ayrılmış olduğu olgusu bu kavramı daha net ve bilinçli kılar. Annenin çocuk üzerindeki iktidarı, yalnızca çocuğun yaşamı ona bağlı olduğu için değil, aynı zamanda anne bu iktidarını her zaman uygulamak için çok kuvvetli bir istek duyduğu için, mutlaktır. Böylesine küçük bir organizma üzerinde egemenlik kurmak için iştahın yoğunlaştırılması, insanlar arasında kurulan diğer âdet olmuş ilişkilerin hepsinden daha büyük bir üstünlük duygusu yaratır.

Anne gece gündüz bu egemenlikle meşguldür ve bu egemenliğin sürekliliği ve ifade edilişindeki sayısız ayrıntı başka hiçbir iktidarın başaramayacağı bir kesinlik ve mükemmeliyet kazandırır ona. Bu iktidar yalnızca emir vermekle yetinmez, çünkü emirler küçük bir çocuk tarafından anlaşılamaz. Bunun anlamı, bu durumda gerçekten de kendi yararına olsa bile, bir canlının tutsak tutulması; ne olduğunu bilmeden de olsa, annenin onlarca yıl önce *kendisine* dayatılmış olan ve o zamandan beri kendi içinde eksiksiz koruduğu emirleri çocuğuna geçirmesi; *büyümeyi,* yöneticilerin ancak paye dağıtarak yaklaşabildikleri bir şeyi, annenin sağlayabilmesidir. Anne açısından, çocuk hem bitkilerin hem de hayvanların niteliklerini kendinde birleştirir. Çocuk, annenin aksi koşulda yalnızca ayrı ayrı uygulanabilecek egemenlik haklarının tadını çıkarmasını sağlar; bir bitki gibi, çocuğun kendi isteklerine göre büyümesini sağlar, bir hayvan gibi onu tutsak edip hareketlerini denetleyebilir. Çocuk, annenin ellerinde ekin gibi büyür ve evcil hayvan gibi annenin izin verdiği hareketleri yapar; çocuk, uygar her varlığın üzerine bütün ağırlığıyla çöken emirler yükünün annenin payına düşen çok eski kısmını üstlenir ve sonunda yeni ve tam bir insan olarak, bir kadın ya da erkek olarak büyür ve bu başarıdan dolayı annenin içinde yaşadığı grup, ebediyen anneye borçlu kalır. Bundan daha kuvvetli bir iktidar biçimi yoktur. Annenin rolünün normal olarak bu açıdan görülmemesinin nedeni iki olgudan oluşur: Birincisi, herkesin hatırladığı başlıca şey bu iktidarın *azalmakta* olduğu dönemdir ve İkincisi, babanın

egemenlik haklarının, gerçekte daha önemsiz olmasına karşın, yüzeysel olarak daha çarpıcı olmasıdır.

Aile başka kişileri sofrasına almama eylemiyle katılığını sergiler; beslenmesi gerekenler diğerlerinin dışarıda bırakılması için doğal bir gerekçe sağlar. Bu gerekçenin boşluğu, çocukları olmayan ama yine de yiyeceklerini başkalarıyla paylaşmak için en ufak bir harekette bulunmayan ailelerce açığa vurulur. İki kişilik bir "aile" insanın en sevmediği eseridir. Ama çocuklar olduğunda bile, bunları yalnızca o çıplak bencilliklerini örtmek için kullandıkları hissine kapılabiliriz. İnsanlar "çocuklar uğruna" bir şeyleri biriktirir ve başkalarının açlıktan ölmesine izin verirler. Aslında yaptıkları, yaşadıktan sürece her şeyi kendilerine saklamaktır.

Modern insan lokantalarda, ayrı masalarda, kendi küçük grubuyla birlikte, parasını *kendisinin* ödediği yemekler yemeyi sever. O yerde bulunan başka herkes aynı şeyi yapıyor olduğu için, yemeğini, her yerde herkesin yeterince yiyeceğinin olduğuna ilişkin hoş bir yanılsamayla yer. Duyarlı insanların bile daha sonraları bu yanılsamaya gereksinimi kalmaz; kamını doyurmuş olanlar açların üzerine basıp geçmeyi umursamazlar.

Yemek yiyenin ağırlığı artar; daha ağır çeker ya da öyle hisseder; bunda övünülecek bir şey vardır: Artık daha fazla büyüyemez; ama tam da bu yerde, herkesin gözünün önünde ağırlığını arttırabilir. İnsanların başkalarıyla yemek yemeyi sevmesinin bir başka nedeni daha vardır; bu bir dolgunluk yarışıdır. Dolgunluğun, daha fazlasının yenemeyeceği anın verdiği tatmin, hedefin ve yeme hazzının bir parçasıdır ve kökensel olarak hiç kimse bundan utanç duymaz; bozulmadan önce yenip bitirilmesi gereken çok miktarda av eti olabilir, bu yüzden herkes elinden geldiğince çok yiyip kendi yiyecek deposunu içinde taşır.

Yalnız yiyen herkes, bu işlemin başkalarının gözünde ona sağlayacağı prestijden feragat etmiş demektir. Ağzım yalnızca yeme işlemi için açar ve bu hiç kimseyi etkilemez, çünkü ortalıkta etkilenecek kimse yoktur. Ama insanlar birlikte yemek yediklerinde, hepsi birbirinin ağzını açışını görebilir. Herkes kendi dişleri de aynı anda aynı işi yaparken başkalarının dişlerini izleyebilir. Dişsiz olmak rezilce bir şeydir ve insanın dişlere sahip olduğunu göstermeyi reddetmesinde asketik bir hava vardır. İnsanın dişlerini başkalarına gösterebileceği doğal vesile, birlikte yemek yemektir. Çağdaş görgü kuralları yemek yerken ağzın kapalı tutulmasını gerektirir ve böylelikle ağzı açmanın getirdiği hafif tehdidi en aza indirir. Ancak bizler

henüz bu görgü kuralının bizi gösterdiği kadar zararsız değiliz; çatal bıçakla yani kolaylıkla saldın amacıyla kullanılabilecek iki araçla yemek yeriz; herkesin önünde bu araçlar hazır bekler, hatta insan bunları yanında taşıyabilir. Olabildiğince zarif bir biçimde kesip ağzımıza attığımız yiyecek parçasına hâlâ "bir ısırımlık" denir.

Kahkaha kaba olduğu gerekçesiyle hoş karşılanmaz, çünkü gülerken ağız geniş bir biçimde açılır ve dişler gösterilir. Orijinal olarak kahkaha, garantilenmiş av ya da yiyecek karşısında duyulan haz duygusunu içeriyordu. Düşen bir insan, avlayıp yere düşürmüş olabileceğimiz bir hayvanı akla getirir. Her ani düşüşün kahkaha nedeni olmasının akla çaresizliği getirmesi ve bize istersek düşene av muamelesi yapabileceğimizi anımsatmasındandır. Üzerine gidip onu gerçekten yiyecek olsaydık, gülmezdik. Onu yemek *yerine* ona güleriz. Kahkaha, potansiyel yiyeceğimizin kaçması karşısında gösterdiğimiz fiziksel tepkimizdir. Hobbes'un dediği gibi, kahkaha ani bir üstünlük duygusunun dile getirilişidir, ancak Hobbes bunun yalnızca bu üstünlüğün normal sonuçlarının ortaya çıkmadığı zaman gerçekleştiğini eklememiştir. Onun kavrayışı gerçeğin yalnızca bir yansını kapsar. Belki de hayvanlar gülmediği için, bizim kahkahamızın aslında bir hayvan tepkisi olduğunu görememiştir. Ama hayvanlar da gerçekten istiyorlarsa elde edilebilir bir yiyecekten kendilerini mahrum bırakmazlar. Yalnızca insan içe almanın son aşamasının yerine simgesel bir eylemi ikame etmeyi öğrenmiştir. Sanki yiyeceği mideye indirmeye yönelik içsel işlemin bütünü toplanıp yerine kahkahaya özgü bu diyafram hareketleri konabilir gibi geliyor bana.

İnsan kahkahasına gerçekten benzeyen bir ses çıkarabilen tek hayvan sırtlandır. Kafesteki bir sırtlanın önüne bir yiyecek koyup sonra hayvan onu kapmadan geri çekerek bu sesi çıkartması sağlanabilir. Burada, özgür koşullarda sırtlanın yiyeceğinin leşlerden oluştuğunu unutmamak gerek. Bu hayvanın iştahı kabarana kadar, gözünün önünde başka hayvanların ne kadar sık yiyeceğini kapıp kaçtığını düşlemek hiç de zor değil.

Hayatta kalan

HAYATTA KALAN

Hayatta kalma anı iktidar anıdır. Ölümün görüntüsü karşısında düşülen dehşet ölen bir başkası olduğundan tatmine dönüşür. Hayatta kalan ayakta dururken ölen yerde yatmaktadır. Sanki bir kavga olmuş ve biri diğerini yere devirmiş gibidir. Hayatta kalma mücadelesinde her insan diğer bütün insanların düşmanıdır ve asıl galibiyet olan hayatta kalmayla karşılaştırıldığında, çekilen bütün ıstırap önemsizdir. Hayatta kalan adam ister bir, ister çok sayıda ölüyle karşılaşmış olsun, durumun özü onun kendisini *emsalsiz* hissetmesidir. Kendisini orada tek başına dururken görür ve bununla övünür; bu anın ona verdiği iktidardan söz ederken, bu duygunun başka bir şeyden değil; yalnızca kendi *tekil* olma duygusundan türediğini asla unutmamalıyız.

İnsanın ölümsüzlük hakkındaki bütün planlan hayatta kalma tutkusuna ilişkin bir şey taşır. İnsan yalnızca her zaman var olmak istemekle kalmaz, aynı zamanda diğerleri artık yokken de var olmak ister. Başka herkesten daha uzun yaşamak ve bunu da *bilmek* ister; kendisi artık orada yokken bile adının süreceğini bilmek ister.

Hayatta kalmanın en alt biçimi *öldürmedir.* Bir insan nasıl yiyecek elde etmek için bir hayvanı öldürüp, hayvan yerde savunmasız yatarken kendisi ve yakınları yesin diye onu parçalara bölerse, yoluna çıkan ya da karşısına düşman olarak dikilen herkesi de öyle öldürmek ister.

Düşmanı yere serilmiş yatarken kendisinin hâlâ ayakta olduğunu hissedebilmek için onu yere devirmek ister. Ama söz konusu olan öteki, bütünüyle yok olmamalıdır; onun bir ceset olarak fiziksel varlığı, zafer duygusunu yaşamak için vazgeçilmez bir unsurdur. Muzaffer olan artık ona istediğini yapabilir, ama o misilleme yapamaz; bir daha asla ayağa kalkmamak üzere orada yatacaktır. Ölenin silahı alınıp götürülebilir, vücudundan parçalar kesilip şeref madalyası gibi sonsuza kadar saklanabilir. Hayatta kalanın, öldürdüğü adamla yüz yüze geldiği bu an onu özel bir güçle doldurur. Bununla karşılaştırılabilecek hiçbir şey yoktur; bu kadar çok tekrar gerektiren başka hiçbir an da yoktur.

Çünkü hayatta kalan, çok sayıda ölüme tanık olmuştur. Eğer savaşta bulunmuşsa etrafındakilerin düştüğünü görmüştür. Savaşa, düşmana karşı ülkesini korumak niyetiyle gitmiştir. Dile getirilmiş olan amacı ise olabildiğince çok sayıda düşmanı öldürmektir; ancak bunu başarırsa, fethedebilir. *Zafer* ve *hayatta kalma* onun için bir ve aynı şeydir. Ancak, zaferin bir de ödenmesi gereken bedeli vardır. Kendi halkından pek çok insan ölülerin arasında yatmaktadır. Dost ve düşman aynı savaş meydanını paylaşır; ölüleri bir araya üst üste yığılmışlardır ve gerçekten de çoğu zaman birbirlerinden ayırt edilemezler; onları *ortak* bir mezar beklemektedir.

Talihli ve iltimaslı durumdaki hayatta kalan, düşenlerin ortasında ayakta durur. Onun için muhteşem bir tek gerçek vardır: Çoğu kendi yoldaşları olan, sayılamayacak kadar çok sayıda insan ölmüşken, kendisi hâlâ hayattadır. Ölüler çaresizce yatar; hayatta kalan onların arasında dimdik ayaktadır ve sanki onun hayatta kalması için savaşılmış gibidir. Ölüm ondan uzaklaşıp diğerlerine dönmüştür. Kendisi tehlikeden kaçmamış, arkadaşlarıyla birlikte ölümün yoluna çıkmıştır. Onlar düşmüştür, o ise gururla ayakta durmaktadır.

Ölüler karşısında duyulan bu üstünlük hissi fiilen savaşmış herkesçe bilinir. Bu duygu, yoldaşlar için duyulan ıstırapla maskelenebilir; ama yoldaşların sayısı her zaman az, ölülerin sayısı her zaman çoktur. Ölülerin arasında tek başına ayakta durmanın verdiği güçlülük hissi, sonuç olarak her tür ıstıraptan daha güçlüdür. Açıkça aynı kaderi paylaşmış olan çoğunluğun arasından *seçilmiş olma* duygusudur bu. Hayatta kalan, yalnızca hâlâ orada bulunduğu için kendisinin onlardan daha iyi olduğunu hisseder. Diğerlerinin arasında kendisini kanıtlamıştır, çünkü düşenler artık yaşamamaktadırlar. Bunu sık sık başaran *kahraman* olur. O güçlüdür. Ondaki hayat daha çoktur. O tanrıların gözdesidir.

HAYATTA KALMA VE YARALANMAZLIK

İnsan bedeni, çıplaktır ve yaralanabilir bütün yumuşaklığıyla her tür saldırıya açıktır. Üstüne doğru gelen şeyleri dikkat ve kurnazlıkla savuşturabilir, ama yine de ona belli bir mesafeden ulaşmak kolaydır; mızraklar ve oklar onu delip geçebilir. İnsan kalkanı ve zırhı icat etmiştir, kendi etrafına surlar ve kaleler inşa etmiştir; bütün bu önlemlerin nedeni, yaralanmazlık duygusunu çok istemesidir.

İnsan bu duyguyu edinmek için İki yol izler. Bunlar birbirinin tam zıddıdır ve bu yüzden sonuçları da oldukça farklıdır. İlk olarak insan zaman zaman tehlikeyi belli bir mesafede tutmaya çalışır. Tehlikeyle arasında, gözlenip korunabilecek geniş alanlar bırakmıştır. Sanki böylece tehlikeden sakınmış ve tehlikeyi uzaklaştırmış olur.

Ancak diğer yol ona her zaman gurur veren bir yoldur. Tehlikeyi arayıp bularak onunla yüzleşmiştir. Tehlikenin olabildiğince yakınlaşmasına izin vererek bu uğurda her şeyini tehlikeye atmıştır. Olası bütün durumlardan risk taşıyanı seçmiş ve bu riski artırmıştır. Kendine bir düşman yaratıp ona meydan okumuştur; o insan zaten düşmanı olabilir ya da onu önce kendisi düşman seçmiş olabilir, ama onun hareketi her zaman olduğu gibi en büyük tehlikeye ve kaçınılmaz karara yönelmiştir.

Bu, *kahramanın* seçtiği yoldur. Kahraman aslında ne ister? Gerçek amacı nedir? Bütün insanların kahramanlarına yakıştırdıkları şeref -peş peşe yerine getirdikleri görevler yeterince çeşitlilik gösteriyorsa, bu zorlu ve uzun süreli şeref- kahramanların derinlerdeki itkilerini gizleme eğilimindedir. Şerefin onların tek itkisi olduğu varsayılır, ama işin başında farklı bir şeyin peşinde olmaları daha olasıdır: örneğin, bu yolla kazanılabilecek giderek artan bir yaralanmazlık duygusu.

Kahramanın, bir tehlikenin üstesinden geldiğinde kendisini içinde bulduğu somut durum hayatta kalanın durumudur. Düşmanı onun canına kastetmiştir, tıpkı onun düşmanın canına kastetmesi gibi; onları birleştiren değişmez ve dile getirilmiş niyet budur. Düşman yenilir, ama kahraman savaştan yaralanmamış ve bu müthiş gerçeğin bilincinde olarak çıkar ve bir sonraki savaşa koşar. Ona hiçbir zarar gelmemiştir ve

gelmeyecektir de, çünkü her bir zafer, öldürülen her bir düşman onun kendisini daha çok güvencede hissetmesini sağlar; yaralanmazlığı onu giderek daha da bütünlüklü bir zırh gibi sarar.

Bu duygunun kazanılabileceği başka hiçbir yol yoktur. Tehlikeden sakınan, onu uzak tutan insan yalnızca karar anını ertelemektedir. Tehlikeyle yüzleşen ve ondan gerçekten sağ kurtulan, sonra bir başka tehlikeyle yüz yüze gelen, hayatta kalma anlarını üst üste yığan insan, yaralanmazlık duygusunu edinen insandır. Ancak bu duyguyu elde edince gerçekten bir kahraman olur, her türlü riski göze alabilir, çünkü artık korkacağı hiçbir şey kalmamıştır. Korkuya *rağmen* bunları yapsaydı belki onu daha çok takdir ederdik; ama bu, bir izleyicinin, olayların dışında duran birinin bakış açısıdır. İnsanlar kahramanlarının yaralanmaz olmasını isterler.

Ancak, bir kahramanın yapması gerekenler, hiçbir zaman yalnızca teke tek vuruşmalarla sınırlı değildir. Bütün bir düşman sürüsünü karşısına alabilir ve yalnızca bu savaştan sağ çıkmayı değil, onları öldürmeyi de başarır ve böylelikle bir hamlede kendi yaralanmazlık inancını da kurar.

Bir zamanlar Cengiz Han’a, en eski ve en sadık arkadaşı sormuş: “Sen hükümdarsın ve sana kahraman deniyor. Üstünde hangi fetih ve zafer nişanlarını taşıyorsun?” Cengiz Han cevap vermiş: “Tahta geçmeden önce bir keresinde, yolda yalnız başıma atla gidiyordum, karşıma bir köprüde tuzak kurmuş, hayatıma kasteden altı adam çıktı. Yaklaştığımda, kılıcımı çekip onlara saldırdım. Beni ok yağmuruna tuttular, ama oklar hedeften saptı ve hiçbiri bana dokunmadı. Kılıcımla bütün adamları öldürdüm, sağ salim yoluma devam ettim. Dönüşte, altı adamı öldürdüğüm yerden geçtim. Atlan sürücüsüz kalmış ortalıkta dolaşıyordu; onları önüme katıp eve geldim.”

Cengiz Han’ın zafer ve fethin gerçek nişanı olarak gördüğü şey aynı anda altı düşmanla savaştığı zamanki yaralanmazlığıdır.

BİR TUTKU OLARAK HAYATTA KALMA

Bir tür hazza denk düşen, hayatta kalmaktan duyulan tatmin, tehlikeli ve doyurulamaz bir tutku halini alabilir. Bu tutku kendi kendini besler. Hayatta kalanın karşılaştığı ölü yığınları ne kadar büyükse ve onlarla ne kadar sık karşılaşırsa, onlara duyduğu gereksinim de o kadar ısrarcı olur. Askerlerin ve kahramanların kariyerleri, sonunda tedavi edilemez hale gelen bir tür tiryakiliğin geliştiği izlenimini uyandırır. Bunun bildik açıklaması şöyledir: Böyle insanlar ancak tehlikedeyken soluk alabilirler; onlar için tehlikesiz bir varoluş tatsız ve tekdüzedir; barışçıl bir hayattan hiçbir tat almazlar. Tehlikenin çekiciliği azımsanmamalıdır, ama böylesi insanların serüvenlerine tek başlarına çıkmadıklarını unutma eğilimi gösteririz. Onlarla birlikte olup tehlikeye yenik düşen başkaları vardır ve bu da onlara, gerçekten ihtiyaçları olan ve artık onsuz edemeyecekleri, sürekli tekrarlanan hayatta kalma hazzını sağlar.

İçin için kemiren bu ihtiyacı tatmin etmek için her zaman insanın kendisini tehlikeye maruz bırakması gerekmez. Hiçbir insan yeterince çok sayıda insan öldüremez. Oysa savaş meydanında, aynı şekilde davranan binlercesi vardır ve biri onların komutanıysa, onların hareketlerini denetliyorsa, savaş onun kararıyla başlamışsa, o zaman o insan, savaşın sonucu olan ölü bedenleri sahiplenebilir; çünkü onlardan sorumludur. Savaş alanındaki komutanın unvanını gururla taşıması boşuna değildir. O emir verir; adamlarını düşmanın üstüne, ölüme gönderir. Zafer kazanırsa, savaş alanında gerek kendisi adına gerekse kendisine karşı savaşmış olan bütün ölüler onun olur. Ölenlerin tersine, zaferden zafere koşarak hayatta kalır. İstediği de budur; zaferin sonraki kutlamaları, zafer üzerindeki kuşkuları kaldırır. Kazandığı zaferlerin önemi ölülerin sayısıyla ölçülür. Düşman, doğru düzgün bir savaş olmaksızın teslim olmuşsa ve yalnızca birkaç ölü varsa, zafer gülünçleşir. Düşman kendisini cesurca savunmuşsa, zafer zor kazanılmışsa ve pek çok hayata mal olmuşsa, muhteşemdir.

> “Sezar, diğer bütün komutanlardan daha çok savaşa katılmış ve daha çok sayıda düşman öldürmüş olduğundan onlardan üstündür. Çünkü, on yıl kadar bile sürmeyen Galya Seferi boyunca Sezar 800’den fazla şehri ele geçirmiş, 300 halka boyun eğdirmiş ve çeşitli

> zamanlarda, bir milyonunu fiili savaş sırasında öldürdüğü, bir milyonunu da tutsak aldığı üç milyon insanla savaşmıştı.”

Bu, insanlığın yetiştirdiği en insancıl adamlardan biri olan ve bu nedenle de savaş düşkünü ya da kana susamış olarak saldırılamayacak birinin, Plutark’ın fikridir. Bunu göz önüne almak ve yapılan hesabın kesinliği üzerinde düşünmek gerek. Sezar bir milyonunu öldürüp, bir milyonunu da tutsak aldığı üç milyon kişiyle savaşmıştır. Gerek Moğollar gerekse daha sonraki Moğol olmayan komutanlar bu sayıları aşmıştır, ama olan biten her şeyin yalnızca komutana atfedilmesindeki naiflik nedeniyle bu yargı önemlidir: Ele geçirilen şehirler, boyun eğdirilen halklar, savaşılan ve tutsak alınan milyonlarca düşman, bunların hepsi Sezar’a aittir. Ama naif olan Plutark değil, tarihtir. Firavunlar savaşlarını anlattıklarından beri bu gibi kayıtlar âdet olmuştur ve bugüne kadar da hemen hemen hiç değişmemiştir.

Sezar talihliydi, bütün düşmanları ölürken o hayatta kaldı. Kazananın kendi kayıplarını sayması, o koşullarda görgüsüzlük olarak görülürdü. Sezar’ın durumunda ise bu sayılar öldürülen düşmanlarınkiyle karşılaştırdığında çok fazla değildi. Gene de Sezar binlerce müttefiki ve Romalı ölürken, hayatta kaldı. Bu anlamda, tamamen başarısız sayılmazdı.

Gurur veren bu bilançolar kuşaktan kuşağa aktarılır ve her kuşak, insan kardeşleri büyük kitleler halinde ölürken hayatta kalma tutkusuna çıldırasıya hayran olduğu potansiyel savaşçı kahramanlara sahiptir. Tarih, onların amacım, daha onlar başarıya ulaşmadan haklı çıkarmıştır. Bu türden hayatta kalmada en yetenekli olanlar, tarihteki en büyük ve en emin yeri alırlar. Onların şöhreti sonuç olarak, galibiyet ya da mağlubiyetten çok kurbanlarının devasa sayısına dayanır. Hiç kimse Napolyon’un Moskova’dan çekilirken gerçekte neler hissettiğini bilmez.

HAYATTA KALAN OLARAK YÖNETİCİ

Paranoyak bir yönetici, tehlikeyi şahsından uzak tutmak için her aracı kullanan biri olarak tanımlanabilir. Tehlikeye meydan okuyup onun karşısına çıkmaktan ve sonucu kendi aleyhine olabilecek bir savaşa katlanmaktansa, konunun etrafında dolaşarak ve kurnazlık yaparak tehlikenin kendisine yaklaşmasını engellemek ister. Etrafında denetleyebileceği boş bir alan bırakır ve yaklaşmakta olan tehlikeye ilişkin her işareti gözlemler, değerlendirir. Bunu her tarafta yapar, çünkü kendisine aynı anda saldırabilecek çok sayıda tehlikeyle uğraştığını bilir ve bu da onun içindeki kuşatılma korkusunu diri tutar. Tehlike yalnızca önünde değil, her yerdedir; özellikle de, yeterince çabuk fark edemeyeceği arkasındadır. Her tarafında gözleri vardır ve en ufak bir ses bile dikkatinden kaçmamalıdır, çünkü bu seste düşmanca bir niyet saklı olabilir.

Bütün tehlikelerin özü doğal olarak ölümdür ve yöneticinin ölüme karşı özel tavrının ne olduğunu keşfetmek önemlidir. Otokratın ilk ve en belirleyici özelliği yaşamı ve ölümü üzerindeki iktidarıdır. Hiç kimse ona yaklaşamaz; bir ulağın ya da ona yaklaşan herhangi birinin üstünde silah olup olmadığı kontrol edilir. Ölüm sistematik olarak ondan uzak tutulur; ama o şahsen ölüm hükmü verebilir, vermelidir de. Ölüm hükmünü istediği zaman ve istediği şekilde verebilir, onun verdiği hüküm her zaman infaz edilir; idam onun iktidarının mührüdür ve iktidarı, ancak ölüm hükmü verme hakkına itiraz edilmediğinde mutlaktır.

Çünkü yöneticinin tek gerçek tebaası onun kendilerini öldürmesine izin verecek olan insanlardır. Bu, itaatin nihai kanıtıdır ve kanıt hep aynı kalır. Askerleri bir tür çifte hazırlılık içinde eğitilirler: onun düşmanlarını öldürmek için savaşa gönderilirler ve onun için ölmeye hazırdırlar. Fakat, asker olmayan diğer bütün tebaası onun kendilerine de her an yöneleceğini bilir. Etrafına yaydığı dehşet yöneticinin bir parçasını oluşturur; bu onun hakkıdır ve en çok tam da bu hakkı nedeniyle onurlandırılır: aşın durumlarda bunun için ona tapılacaktır. Tanrı'nın kendisi de yaşayan ve yaşayacak bütün insanlar için ölüm cezasını söz konusu etmiştir. Bu cezanın *ne zaman* uygulanacağı onun keyfine kalmıştır. Hiç kimse buna karşı çıkmaya çalışmaz, çünkü böyle bir çaba sonuç vermez.

Ancak dünyevi yöneticiler Tanrı’dan daha talihsizdirler; çünkü kendileri de sonsuza kadar yaşamazlar ve tebaaları onların günlerinin de sayılı olduğunu, bu sonun da diğer insanlarınki gibi şiddet kullanımıyla hızlandırılabileceğini bilirler. Yöneticisine itaat etmeyi reddeden her insan ona meydan okumuş olur. Hiçbir yönetici kendisine tabi olanların itaatinden kalıcı olarak emin olamaz. Kendilerini öldürmesine izin verdikleri sürece o huzur içinde uyuyabilir, ama içlerinden biri onun hükmünden kaçar kaçmaz tehlike altındadır demektir.

Bu tehlike duygusu bir yöneticide her zaman tetikte bekler. Daha sonra, emrin doğası tartışılırken, emirleri sık sık uygulandıkça korkularının artması *gerektiği* gösterilecek. Korkularını ancak birini ibret göstererek yatıştırabilir. Kurbanın suçu konuyla neredeyse ilgisiz olabilir, ama kendi amacı için hemen bir idam emri verecektir. Zaman zaman idama *ihtiyacı* olur ve korkulan ne kadar artarsa, idama ihtiyacı da o kadar artacaktır. En güvenilir ya da en hakiki tebaası ölüme gönderdikleridir.

Çünkü sorumlu olduğu her idam ona biraz güç kazandırır. İdamdan *hayatta kalma* gücü kazanır. Kurbanlarının ona gerçekten meydan okumuş olması gerekmez, ama bunu yapmış olabilirlerdi. Bu yüzden korkusu bu insanları, belki yalnızca geriye dönük olarak, ona karşı savaşmış düşmanlara dönüştürür. Onları mahkûm eder; yenilirler ve yönetici onların yerine hayatta kalır. Ölüm cezası verme hakkı onun elinde başka herhangi bir silah, ancak daha etkili bir silah haline gelir. Pek çok barbar ve Doğulu yönetici, kurbanlarını etraflarında, onları her zaman görebilecekleri yerde, yığınlar halinde biriktirmeye özen göstermiştir; ancak âdetlerin böyle biriktirmelere karşı olduğu yerlerde bile, yöneticilerin düşünceleri hep bu yığınlarla meşgul olmuştur. İmparator Domitianus’un[33] bu türden meşum bir oyun tertiplediği söylenir. Düzenlediği ve hiçbir zaman aynı biçimde tekrarlanmayan yemek, bu paranoyak yöneticinin en derinlerdeki doğasına ilişkin çok net bir tablo çizmektedir. Dio Cassius’u[34] olaya ilişkin tasviri şöyledir:

> “Bir başka vesileyle senatörler ve şövalyelerin önde gelenlerini şöyle ağırladı. Her tarafı, tavanı, duvarları ve zemini simsiyah bir oda hazırladı ve çıplak zeminin üzerine aynı renkte çıplak koltuklar koydurdu; sonra konuklarını gece yansı tek başlarına, yanlarında adamları olmaksızın içeriye davet etti. İlk önce her birinin yanına, üzerinde konuğun adı yazılı mezar-taşı şeklinde bir tahta ve mezarlarda sallanan türden küçük bir lamba yerleştirdi. Sonra aynı şekilde siyaha boyanmış çıplak erkek çocuklar hayalet gibi içeriye girdiler ve konukların etrafında dehşet uyandıran bir dansla döndükten sonra ayaklarının dibindeki yerlerini aldılar. Bundan

> sonra, ölenlerin ruhlarına kurban adanırken yaygın olarak sunulan şeylerin hepsi, tabii siyah tabaklar içinde önlerine kondu. Sonuç olarak her bir konuk korkup, titredi ve sürekli, az sonra gırtlağının kesileceği korkusu içinde kaldı; Domitianus hariç herkes ölüm sessizliği içindeydi, sanki çoktan ölüler âlemine karışmışlardı; imparatorun kendisi de yalnızca ölüm ve katletmeyle ilgili konularda konuşuyordu. Sonunda gitmelerine izin verdi, ama önce girişte bekleyen kölelerini uzaklaştırdı ve onları arabalarıyla götürmek üzere tanımadıkları başka köleler verdi; bunu yapmakla onları daha da çok korkuttu. Her bir konuk evine ancak varmış ve tekrar soluk almaya başlamıştı ki, Augustus'tan bir ulağın geldiği söylendi onlara. Bu kez her halükârda sonlarının geldiğini düşünürken, biri gümüşten yapılmış mezar taşını, diğerleri de sırayla, yemekte önlerine konan, çok pahalı bir malzemeden yapılmış olan tabaklar gibi şeyleri getirdi; son olarak da her konuğun hayaleti olan, artık yıkanmış ve süslenmiş erkek çocuk getirildi. Böylelikle bütün geceyi dehşet içinde geçirdikten sonra armağanlarını aldılar."

İnsanların verdiği adla, Domitianus'un Cenaze Yemeği böyle geçti.

Domitianus'un konuklarım içinde tuttuğu sürekli dehşet durumu onları konuşamaz hale getirmişti. Yalnızca o konuştu, ölümden ve öldürmeden söz etti. Sanki hepsi ölmüş, bir tek o yaşıyormuş gibiydi. Bu yemekte konuk kılığında olsalar da, bütün kurbanlarını -çünkü kendilerini kurban gibi görmüş olsalar gerek- bir araya topladı ve onlara hitap etti. Kendisi de bir ev sahibi kılığındaydı, ama gerçekte hayatta kalandı. Hayatta kalan olarak durumu yalnızca her bir konukla ilişkisi içinde onaylanmakla kalmayıp aynı zamanda ustalıkla çoğaltılıyordu da. Konuklar *ölü gibidirler,* ama o hâlâ onları öldürebilecek konumdadır. Böylelikle tam da hayatta kalma *süreci* yakalanmış olur. Onları bırakarak affetmiş olur; ancak onları tanımadıkları kölelere teslim edince yine korkuyla titrerler. Evlerine ulaştıklarında yine onlara ölüm ulakları yollar; ama bu ulaklar hediyeleri getirir ve hediyelerin içinde en büyüğü, yani yaşam bulunur. Adeta Domitianus onları hayattan koparıp ölüme yollayabilmekte ve tekrar hayata döndürebilmektedir. Bu, ona düşlenebilecek en yoğun iktidar duygusunu vermiştir ve bunun sonuna kadar tadını çıkarmıştır.

JOSEPHUS'UN[35] KURTULUŞU

Yahudilerle Romalılar arasında Domitianus'un gençliğinde geçen savaşın öykülerinde, hayatta kalanın doğasını mükemmel bir biçimde sergileyen bir olay vardır. Roma kuvvetlerine Domitianus'un babası Vespasianus komuta ediyordu ve Flavyenlerin[36] imparatorluk iktidarına kavuşması da bu savaş sırasında oldu.

Yahudiler bir süredir Romalıların yönetiminden tedirgindiler. Sonunda yönetime karşı gerçekten ayaklandıklarında ülkenin her bölgesinde birlikler toplamak ve şehirlerin savunması için gerekli hazırlıkları yapmak üzere komutanlar tayin ettiler; böylelikle Roma lejyonlarının kaçınılmaz saldırılarını geri püskürtme şansları olabilirdi. O sırada ancak otuz yaşında olan Josephus, Galile'ye[37] komutan olarak atanmıştı ve görevini yerine getirmek için şevkle çalışmaya koyuldu. Yazdığı *History of the Jewish War* (Yahudi Savaşının Tarihi) adlı yapıtta mücadele etmek zorunda kaldığı engelleri anlatır: şehrin sakinleri arasındaki anlaşmazlıklar; ona karşı entrikalar çeviren ve kendi adlarına birlikler toplayan rakipler; onun liderliğini kabul etmeyi reddeden ya da sonradan vazgeçen şehirler. Fakat kötü bir şekilde silahlanmış da olsa, şaşırtıcı bir enerjiyle bir ordu toplayıp Romalıların gelişine karşı kaleleri tahkim etti.

Ve beklendiği gibi geldiler. Yanında, Josephus'la aynı yaşta olan oğlu Titus'la birlikte gelen Vespasianus'un komutasındaydılar. (Neron zamanlar hâlâ Roma'da imparatordu.) Vespasianus pek çok savaş alanında kendini göstermiş, deneyimli bir general olarak biliniyordu. Galile'ye doğru ilerledi, Josephus'u ve ordusunu Jotapata şehrinde kuşattı. Yahudiler şehri cesurca ve inatla savundular. Josephus gerekli donanıma sahipti ve her saldırının nasıl karşılanması gerektiğini biliyordu. Kuşatma kırk yedi gün sürdü ve Romalılar bu sırada büyük kayıplar verdiler. Sonunda, o da ancak geceleyin ve hainlerin yardımıyla, içeriye girmeyi başardıklarında, savunmadakilerin hepsi derin uykudaydı ve gün doğana kadar Romalıların aralarında olduğunu fark etmediler. Sonra korkunç bir umutsuzluğa kapıldılar ve çoğu kendini öldürdü.

Josephus kaçtı. Şehir ele geçtikten sonra başına gelenlerin öyküsünü onun sözleriyle aktaracağım; çünkü bildiğim kadarıyla, bütün literatürde bununla karşılaştırılabilecek başka bir hayatta kalan öyküsü yoktur. Tuhaf bir kendinin farkında olma hali ve hayatta kalmanın tam da doğasına ilişkin bir sezgiyle hayatını kurtarmak için yaptığı her şeyi anlatmaktadır. Onun için dürüst olmak görece kolaydı; çünkü bu anılarını çok daha *geç* bir döneme kadar, Romalıların gözünde yükselene kadar yazmamıştı.

> "Jotapata düştükten sonra, Romalılar, kısmen askerler ona kızmış oldukları için, kısmen de komutanları, savaşın bütün seyrini değiştirebileceğini düşünerek Josephus ün ele geçirilmesine karar verdiği için her yerde, ölülerin arasında ve şehrin gizlenilebilecek her yerinde, onu aradılar. Ancak, Josephus, sanki kutsal bir el yardım etmişçesine, savaş sırasında düşmanın arasından geçerek kaçmayı başarmış ve bir tarafı büyük bir mağaraya açılan ve yukarıdan görünmeyen yeraltı sarnıcına atlamıştı. Bu mağarada yanlarına günlerce yetecek yiyecek almış önemli kırk adam buldu ve gündüzleri burada gizlendi; çünkü düşman her yerdeydi, ama geceleri kaçacak bir yol bulmak ve nöbetçi askerlerin nerelere yerleştirildiğini görmek için çıkıyordu. Ancak anlattığına göre, bütün çevre o kadar sıkı korunuyordu ki kaçmanın imkânı yoktu; bu yüzden tekrar mağaraya döndü. İki gün boyunca peşindekileri böyle atlattı, ama üçüncü gün mağaradakilerden bir kadın yakalandı ve kadın ona ihanet etti. Vespasianus derhal iki tribünü[38], Josephus'a güvenlik sözü verip mağaradan çıkmaya ikna etme talimatıyla oraya yolladı.
>
> "Tribünler geldi ve onunla kibarca konuşup hayatı konusunda güvence verdiler; ama tabii Romalıların onun yüzünden bütün çektikleri karşılığında başına neler gelebileceğini biliyor ya da bildiğini sanıyordu. Onunla konuşanların nazik tutumu kendisini bekleyen kader hakkındaki tahminlerini hiç değiştirmedi. Romalıların onu yalnızca idam etmek için mağaradan çıkarmaya çalıştıkları korkusundan kurtulamıyordu. Sonunda Vespasianus, Josephus'un iyi tanıdığı üçüncü bir ulağı, Tribün Nicanor'u yolladı; aslında ikisi eskiden arkadaştılar. Nicanor Romalıların yendikleri düşmanlarına nasıl yumuşak davrandıklarını anlattı. Ayrıca generallerin ondan nefret etmekten çok cesaretinden dolayı takdir ettiklerini ve Vespasianus'un onu idam ettirmek gibi bir niyeti olmadığını da anlattı. İstese, Josephus mağaradan çıkmasa da onu öldürebilirdi; ama aslında istediği cesur bir adamın hayatını kurtarmaktı. Ayrıca Vespasianus'un dostluk maskesi altında güvenini kötüye kullanarak, Josephus'u tuzağa düşürmek için arkadaşını haince yollamasının düşünülemeyecek bir şey olduğunu da ekledi; Nicanor'un kendisi de arkadaşlığa ihanet edilmesine asla izin vermezdi.
>
> "Ancak Nicanor'un kendisi bile Josephus'un karar vermesini sağlayamayınca, askerler öfke içinde mağarayı ateşe vermeye hazırlandılar, ama Nicanor onlara engel oldu; çünkü Josephus'u canlı çıkarmaya kararlıydı. Böylece Josephus, bir yandan tehditkâr düşman askerlerce kuşatılmış, öte yandan da Nicanor onu hâlâ teslim olmaya zorlarken, birdenbire, Tanrı'nın ona Yahudi halkının yakın gelecekteki felaketlerini ve Romalı imparatorların kaderini açıkladığı rüyalarını anımsadı; rüya yorumlamada çok yetenekliydi. Bir rahibin oğlu ve kendisi de bir rahip olarak Kitabı Mukaddes'in kehanetlerine aşinaydı ve karanlık noktaları açıklayabilirdi. Tam o anda ilham geldi; bu rüyaların dehşeti önünde yükseldi ve o sessizce Tanrı'ya dua etti: 'Sen Kendi yarattığın Yahudi halkına boyun eğdirmeye karar verdiğine göre, şans artık Romalılardan yana olduğuna göre, olacakları bildirmek için Sen benim ruhumu seçtiğine göre, kendimi Romalılara veriyorum; ama Sen benim bir hain olarak değil Senin hizmetkârın olarak gittiğime tanıksın.'

“Dua ettikten sonra Nicanor’a onunla gideceğini söyledi. Birlikte saklandığı Yahudiler onun düşmanın ikna çabalarına taviz verdiğini görünce etrafında toplanıp hiddetle kınadılar. Kendisinin özgürlük uğruna ölmeye ikna ettiği insanları, o büyük cesaretiyle saldığı ünü anımsattılar ona; oysa şimdi bir köle olarak yaşamak istiyordu. Bu kadar akıllı olması gereken Josephus’un, karşılarında böylesine inatla savaştığı insanlardan ne merhamet bekleyebileceğim sordular. Kendisini tamamen unuttuğunu ve kendi canıyla bu kadar ilgilenmesinin Tanrı’yı ve atalarının Yasasını hiçe saymak olduğunu söylediler. *Onun* gözleri Romalıların talihiyle kamaşmış olabilirdi; *onlar* hâlâ halklarının şerefini düşünüyorlardı; Josephus eğer Yahudilerin lideri olarak gönüllü ölüme gidecekse, sağ elleri ve kılıçları onun ermindeydi; eğer onları reddederse istemese de bir hain olarak ölecekti. Kılıçlarını çektiler ve eğer Romalılara teslim olmaya kalkışırsa onu kılıçtan geçirmekle tehdit ettiler.

“Josephus çok korkmuştu, ama ona öyle geliyordu ki onlara olacakları söylemeden ölürse Tanrı’nın emirlerine ihanet etmiş olacaktı ve bu acil durum hakkında arkadaşlarıyla akıl yürütmeye başladı. Savaşta ölmenin gerçekten de soyluca olduğunu; ama o zaman savaşını kurallarına göre, yani kazananın elinden ölmek gerektiğini söyledi. En nihayetinde kendini öldürmek korkakçaydı. İntihar hem bütün canlı varlıkların doğasına aykırıydı hem de Yaratan Tanrı’yı hiçe saymak demekti. Hayatı Tanrı vermişti ve insanlar son hükmü Tanrı’ya bırakmalıydılar. Ellerini kendilerine çevirenler Tanrı’ya karşı nefret doluydular ve Tanrı hem onları hem de soylarım cezalandırırdı. O güne kadar bu hayatta çektiklerine bir de Yaratıcılarına karşı gelme günahını eklememeliydiler. Eğer kurtuluş olasılığı varsa bunu reddetmemeleri gerekirdi. Hayatlarını kurtarmak utanç verici olamazdı, çünkü yaptıklarıyla cesaretlerini yeterince kanıtlamışlardı. Ama öleceklerse de kendilerini yenenlerin eliyle ölmeliydiler. Şahsen, Romalılara gidip hain olmak gibi bir düşüncesi yoktu; daha çok *onlardan* bir ihanet bekliyordu. Verdikleri söze rağmen onu öldürürlerse, güle oynaya ölürdü. Onların sözlerinden dönmeleri, ki Tanrı bunu mutlaka cezalandıracaktı, onun için zaferin kendisinden daha büyük bir teselli olurdu.

“Böylelikle Josephus arkadaşlarını intihardan caydırmak için olası bütün savları öne sürdü. Ancak umutsuzluk onları sağır etmişti. Kendilerini çoktan ölüme adamışlardı ve Josephus’un sözleri ancak öfkelerini artırdı. Onu korkaklıkla suçladılar ve sanki onu öldürmeye hazırlarmışçasına kılıçlarını çekerek sıkıştırdılar. Hayatı tehlikede olan ve kendisi de çatışık duygular içindeki Josephus bir adamı adıyla çağırdı, bir diğerini buyurgan bakışıyla yerine mıhladı, üçüncüyü kolundan yakaladı, dördüncüye rica etti ve böylece her defasında ölüm kılıcım savuşturmayı başardı. Peş peşe her saldırgana yüzünü dönerken, zorda kalmış vahşi bir hayvan gibiydi; bu son derece zor durumda bile hâlâ ona komutanları olarak saygı duydukları için sanki kollarına felç inmiş gibi hançerleri ellerinden kaydı ve kılıçlarım ona karşı çekmiş olanlar kendiliklerinden tekrar kınlarına koydular.

“Çaresiz konumuna karşın, Josephus’un soğukkanlılığı onu yan yolda bırakmadı. Tersine, Tanrı’ya inancını ortaya koyarak, hayatıyla kumar oynadı ve arkadaşlarına şöyle dedi: ‘Ölmeye karar verdiğimize ve bundan dönmeyeceğimize göre, kura çekelim ve birbirimizi buna göre öldürelim. Kurada ilk çıkanı ikinci öldürsün, onu da üçüncü; bu böyle şansa göre sürsün. Böylece herkes ölür; ama son kişi hariç. Hiç kimse kendi canına kıymak zorunda kalmaz. Eğer o bütün arkadaşları öldükten sonra fikrini değiştirip kendini öldürmezse bu haksızlık olur.’

“Bu teklifle Josephus tekrar onların güvenini kazandı ve hepsi kabul ettiğim söyleyince, herkesle birlikte kura çekti ve çeken her biri kendisini bir somakinin öldürmesini teklif etti, çünkü her biri bir dakika sonra generalinin de öleceğim sanıyordu; ve ölüm Josephus’a hayattan tatlı geliyordu. İster şanstan ister kutsal bir yardımdan, sonunda yalnızca Josephus ve bir adam kaldı. Hem kuranın kendisine düşmesi riskine girmek istemediği hem de kurtulacağını varsaymadığı ve elini Yahudi arkadaşının kanına bulamak da istemediği için bu adamı her ikisinin de Romalılara teslim olup hayatlarını kurtarmaları konusunda ikna etti.

“Josephus, böylece, biri Romalılarla, diğeri kendi adamlarıyla girdiği iki savaştan da sağ salim çıkarak, Nicanor tarafından Vespasianus’un huzuruna getirildi. Bütün Romalılar Yahudilerin komutanını görmek için toplandılar, etrafında bağrışarak onu sıkıştırdılar; kimileri hayatının kurtulmasına sevindi, kimileri onu tehdit etti, diğerleri de onu yakından görmek için ite kaka kendilerine yol açmaya çalıştılar. Arkadakiler haykırarak idamım istiyorlardı; ona yakın duranlarsa yaptığı yararlılıklarını hatırlayıp talihindeki değişikliğe şaştılar. Oysa üst rütbeliler arasında, daha önceki nefretlerine rağmen, onun görüntüsünden etkilenmeyen yoktu. Özellikle Titus, kötü talihini metanetle göğüslemesinden etkilenmiş ve genç olmasından duygulanmıştı; ikisi aynı yaştaydılar. Onun hayatını kurtarmak istedi ve babasından bunu ısrarla rica etti. Ancak Vespasianus Josephus’u çok sıkı güvenlik altına alıp onu derhal Neron’a göndermeyi önerdi.

“Josephus bunu duyunca, Vespasianus Ta yalnız konuşmak istediğini söyledi. Vespesianus oğlu Titus ve iki yakın dostu hariç herkesin çekilmesini istedi. Josephus şöyle konuştu:

“Vespasianus sen eline düşmüş basit bir savaş tutsağı olduğumu sanıyorsun. Ama yanılıyorsun: Senin önünde büyük olayların müjdecisi olarak duruyorum. Ben, Josephus sana bu mesajı iletmek için Tanrı tarafından gönderildim. Yoksa ben burada olmazdım, çünkü ben Yahudi yasasım ve bir generalin nasıl ölmesi gerektiğini biliyorum. Beni Nero’ya göndermek istiyorsun. Niçin? O ve tahta senden önce çıkacak olan ardılları uzun süre yönetemeyecekler Romalıları. Sen Vespasianus, Sezar ve İmparator olacaksın; sen ve yanındaki oğlun. O günler gelene. kadar beni zincire vur ve kendin için koru. Çünkü sen Sezar ve efendi olacaksın; yalnızca benim üzerimde değil; toprağını, denizin ve bütün insan türünün üzerinde hüküm süreceksin. Beni yakından izlet ve eğer Tanrı’nın adını ağzıma boş yere almışsam, hak edeceğim gibi öldür beni.’

“Vespasianus başlangıçta Josephus’a gerçekten güvenmedi; hayatını kurtarmak için yalan söylediğini düşündü. Ancak giderek söylediklerine inanmaya başladı, çünkü Tanrı’nın Kendisi onda krallık hırsları uyandırmıştı zaten ve kendisi de gelecekte sahip olacağı iktidarla ilgili başka işaretler almıştı. Josephus’un başka olaylarda da doğru kehanetlerde bulunduğunu keşfetmişti. Josephus’un Vespasianus’la yaptığı özel görüşmede hazır bulunanlardan biri, onun ne Jotapata’nm düşüşünü ne de kendi tutsaklığını tahmin edememesi karşısında hayrete düştüğünü ifade edip şimdi öne sürdüğü şeyin düşmanlarına yaranmaya yönelik bir yalan olduğu düşüncesini savundu. Ancak Josephus, Jotapata halkına şehrin kırk yedi günde düşeceğini ve kendisinin de sağ olarak tutsak alınacağını önceden söylediğini belirtti. Vespasianus diğer tutsaklar arasında gizli soruşturmalar yaptı; onlar Josephus’un söylediklerini doğrulayınca, Josephus’un onun hakkındaki kehanetlerine de inanmaya başladı. Josephus’u hâlâ zincirli ve hapiste tuttuğu doğruydu, ama ona muhteşem bir cüppe ve başka değerli armağanlar verdi ve o andan itibaren Titus sayesinde ona sevecen ve saygılı davrandı.”

Josephus’un mücadelesi üç perdeliktir. Birincisinde, Jotapata düştükten sonra katliamdan kaçar. Şehri savunanlar ya kendilerini öldürür ya da Romalılar tarafından öldürülürler; birkaçı tutsak alınır. Josephus sarnıcın yanındaki mağaraya saklanarak kurtulur. Orada, bilhassa “önemli” olarak nitelediği kırk kişi bulur. Hepsi de, kendisi gibi, hayatta kalanlardır. Kendilerine yetecek yiyecek sağlamışlardır ve bir kaçış yolu bulana kadar Romalılardan saklanmayı ummaktadırlar.

Ancak, Romalıların fiilen aradıkları Josephus’un varlığı bir kadın tarafından ihbar edilir. Bu olaydan sonra durum kökten değişir ve ikinci ve

en önemli perde açılır: Baş aktörün olayları anlatışındaki dürüstlük bakımından bu perdenin eşsiz olduğu söylenebilir.

Romalılar Josephus’a hayatını bağışlama sözü verirler. Josephus onlara inanır inanmaz artık düşman olmaktan çıkarlar. Bu, en derin anlamıyla, bir inanç sorunudur. Tam zamanında, bir zamanlar gördüğü kehanet içeren rüyasını anımsar. Bu rüyada Yahudilerin teslim alınacağı konusunda uyarılmıştır. Doğrudur, başlangıçta yalnızca Josephus’un komuta ettiği Jotapata kalesinde de olsa Yahudiler teslim alınmıştı. Talih Romalılardan yanaydı. Bu kehanetin açıklandığı rüya ona Tanrı’dan gelmişti ve Tanrı ona Romalılara katılmasını sağlayacak yolu bulmasına da yardımcı olacaktı. Kendisini Tanrı’ya emanet eder ve yeni düşmanlarına, mağarada onunla birlikte olan Yahudilere döner. Onlar Romalıların eline düşmemek için intihar etmek isterler. Bu yok olma biçimini memnuniyetle karşılayacak ilk kişi, onları savaşa sürükleyen liderleri olmalıdır. Ancak o yaşamaya kararlıdır. Onlara yalvarır ve yüzlerce sav öne sürerek onlardaki ölüm arzusunu bertaraf etmeye çalışır. Ama bunu başaramaz. Josephus’un ölüm aleyhine söylediği her şey ölüme duydukları kör tutkuyu ve ölümü onlardan sakınan liderlerine duydukları nefreti artırır. Josephus ancak, hepsi birbirini öldürür ve sağ kalan son kişi o olursa kurtulabileceğini anlar. Bu nedenle onlarla aynı fikirdeymiş numarası yapar ve *kura çekme* fikrini ortaya atar.

Bu kuraların nasıl çekildiği konusunda okur fikir edinmiş olsa gerektir; bir sahtekârlıktan kuşkulanmamak zordur. Josephus’un öyküsünde karanlıkta bıraktığı tek nokta budur. Bu kumarın olağandışı sonucunu Tanrı’ya ya da şansa atfeder, ama aynı zamanda olayların gerçek akışını okura bırakmış gibidir. Çünkü kuradan sonra olanlar çok gaddarcadır: Arkadaştan onun gözlerinin önünde birbirlerini doğrarlar. Ama aynı anda değil. Çekilişe göre, her öldürme bir diğerini izler ve her öldürmenin arkasından tekrar kura çekilir. Her adam kendi eliyle yoldaşlarından birini öldürmek ve sonra da kurada çıkan bir sonraki yoldaşı tarafından da öldürülmek zorundadır. Josephus’un kendini öldürme aleyhinde öne sürdüğü dini sakıncalar belli ki başkasını öldürme konusunda geçersizdir. Her adam düştükçe, Josephus’un kendi kurtuluş umudu büyür. Hepsinin tek tek bireyler olarak ve toptan, ölmesini ister. Kendisi içinse yaşamaktan başka bir şey istemez. Adamlar, komutanlarının da kendileriyle birlikte öleceğine inandıklarından, memnuniyetle ölürler. Onun sağ kalacak son kişi olacağını düşünemezler. Bu olasılığı gözlerinin önüne getirmeleri bile

muhtemel değildir. Ama bir tanesi sona kalmak zorunda olduğuna göre, Josephus bu düşünceye karşı da önlem alır. Sona kalan, arkadaşlarının ölümünden sonra fikrini değiştirirse bunun haksızlık olacağını söyler ve hayatını tam da böyle kurtarır. Aslında yapmaya niyetlendiği şey tam da budur. Yoldaşlarının ölümünden sonra en yapılmayacak şey, kendisinin yapmak istediği şeydir. Bu son saatte onlarla tamamen birlikteymiş, onlardan biriymiş gibi davranarak, hepsini ölüme yollar ve bunu yapmakla kendi hayatını kurtarır. Aynı kaderin ağına yakalanmış ve onun da yakalandığına inanmışlardır. Ama o, bu kaderin dışında durur ve bu kader yalnızca onlar içindir. O yaşasın diye, onlar ölürler.

Hile tamamlanmıştır. Bu bütün liderlerin hilesidir. İlk ölecek olanmış gibi davranırlar, ama gerçekte kendileri daha uzun yaşayabilsinler diye insanlarını ölüme yollarlar. Bu numara her zaman aynıdır. Lider hayatta kalmak ister, çünkü her hayatta kalma onu daha kuvvetli kılar. Düşmanları varsa, bu daha da iyidir; onların karşısında *hayatta kalır.* Düşmanları yoksa, kendi insanları vardır. Her olayda, ister peş peşe ister birlikte ikisini birden kullanır. Düşmanları açıkça kullanabilir, düşmanlarının olmasının nedeni de budur. Kendi insanlarının gizlice kullanılması gerekir.

Josephus’un mağarasında bu numara açığa çıkmıştır. Dışarıda düşmanlar vardır, ama onların önceki tehditleri bir vaade dönmüştür. Mağaranın içindeyse arkadaşları vardır. Onlar hâlâ liderlerinin eski inançlarına, onlara kendisinin aşıladığı inançlara sımsıkı bağlıdırlar ve bu yeni umuttan yararlanmayı reddederler. Böylelikle Josephus’un kendine sığınak olmasını istediği mağara onun için en büyük tehlikeyi barındıran yer olur. Şiddet dolu ellerini hem ona hem de kendilerine uzatmak isteyen arkadaşlarını kolaylıkla aldatır ve onları ortak bir ölüme gönderir. En başından itibaren, bu ölümü paylaşmak gibi bir düşüncesi yoktur; zamanı gelince paylaşmaz da. Sonunda yalnızca bir arkadaşıyla kalır ve söylediğine göre, ellerini kendi Yahudi kardeşinin kanına bulamak istemediğinden, bu adamı teslim olmaya ikna eder. Sadece *bir* insanı yaşamaya ikna edebilir. Kırk onun için çok büyük bir sayıdır. İkisi Romalılara teslim olurlar.

Böylelikle kendi insanlarına karşı verdiği savaştan sağ salim çıkar. Romalılara verdiği tam da bu duygu, önderlik ettiği insanların ölümünden beslenerek çoğalmış kendi hayat duygusudur. Bu yeni kazanılmış iktidarın Vespasianus’a aktarımı mücadelenin üçüncü perdesidir. Bu perde kâhince bir vaatte vücut bulmuştur. Romalılar Yahudilerin Tanrı’ya olan sebatkâr

inançlarına tamamen aşinaydılar. Bir Yahudinin yapacağı son şeyin Tanrı'nın adını boş yere ağza almak olduğunu biliyorlardı. Josephus'un Neron yerine Vespasianus'u imparator olarak görmek istemesinin kuvvetli sebepleri vardı. Ona canını bağışladığı sözünü veren, Vespasianus'un onu göndermeye niyetlendiği Nero değil, Vespasianus'tu. Ayrıca Nero'nun kendisinden çok daha yaşlı olan Vespasianus'u küçük gördüğünü ve Vespasianus şarkılar söylerken halkın içinde uyukladığını biliyordu. Ona çok kötü davranıyordu ve askeri deneyimine ancak Yahudi isyanı tehlikeli sınırlara varınca başvuruyordu. Bu nedenle Vespasianus'un Nero'ya güvenmemek için her türlü nedeni vardı. Gelecekte sahip olacağı bir iktidar vaadini çok hoş karşılamış olsa gerek.

Josephus, Vespasianus'a verdiği haberin Tanrı'dan geldiğine kendisi de inanmış olabilir. Kâhinlik onun kanındaydı; gerçek bir kâhin olduğuna inanıyordu ve kehanette bulunmakla Romalılara yoksun oldukları bir şey getirmişti. Romalıların tanrılarını ciddiye almıyordu; Josephus'a göre bu tanrılar batıl inançtan başka bir şey değildi. Ama haberin önemi ve doğruluğu konusunda Vespasianus'u ikna etmek zorunda olduğunu biliyordu; Vespasianus, her Romalı gibi, Yahudileri ve dinlerini küçük görüyordu. Josephus, ağır yaralar açtığı, yakın zamana kadar ona lanetler okuyan düşmanların arasında tek başına bir insandı; ama gene de onlarla kendinden emin bir biçimde yüzleşiyordu, kendisini çok iyi ifade ediyordu ve başka her şeyden çok kendisine inanıyordu. Bu inancı, kendi halkının ölümünden sonra hayatta kalmasına borçluydu. Mağarada ele geçirdiği iktidarı, Vespasianus'a aktardı; böylece Vespasianus yalnızca kendisinden otuz yaş genç olan Nero'nun değil, aynı zamanda Nero'nun en az üç ardılının ölümünden sonra da hayatta kaldı. Bu insanlar gerçekten de Vespasianus'un eliyle öldüler ve Vespasianus Romalıların İmparatoru oldu.

DESPOTUN HAYATTA KALANLARA DÜŞMANLIĞI. HÜKÜMDARLAR VE ARDILLARI

Delhi Sultanı Muhammed Tuğluk'un Napolyon ve İskender'inkilerden bile muhteşem planları vardı. Bunların arasında Himalayalar üzerinden Çin'in fethi bulunuyordu. 100. 000 atlıdan oluşan bir ordu toplandı ve 1337 yılında sefere çıktı. On asker dışında bu ordunun tümü dağlarda mahvoldu. Kurtulan on kişi felaket haberiyle Delhi'ye döndü ve hepsi orada Sultan'ın emriyle *idam edildi.*

Hayatta kalanlara gösterilen bu düşmanlık, hayatta kalmayı kendi ayrıcalıkları olarak gören despot hükümdarlarda yaygındır; bu onların gerçek serveti ve en değerli mülküdür. Büyük bir tehlike atlatıp hayatta kalarak dikkat çekme cüretini gösteren herhangi biri ve özellikle de çok sayıda başka insan ölürken hayatta kalan biri, despot hükümdarların alanına izinsiz girmiş sayılır ve hükümdarların nefreti hayatta kalanlara yönelir.

Örneğin İslami Doğu'da olduğu gibi, yönetimin mutlak ve sorgulanamaz olduğu her yerde, hayatta kalanların yöneticilerde doğurduğu öfke açıkça görülebilir. Despot hükümdar, bu insanların yok edilmesi için bir bahane bulmaya kendini zorunlu hissetse bile bu bahaneler, onu saran çıplak tutkuyu neredeyse hiç gizleyemezdi.

Delhi'den uzakta, Dekkan'da başka bir İslami imparatorluk doğdu. Yeni hanedanın sultanlarından biri olan Muhammed Şah bütün hükümdarlık süresince, komşu Hint krallarıyla savaş halindeydi. Bir gün Hintliler önemli bir şehir olan Mudkal'ı ele geçirmeyi başardılar ve şehrin bütün sakinlerini, erkekleri, kadınları ve çocukları kılıçtan geçirdiler. Yalnızca *bir* adam kaçtı ve bu haberi Sultanın başşehrine ulaştırdı. "Bunu duyunca" diyor tarihi kaydeden, "Muhammed Şah ıstırap ve öfkeyle kendinden geçti, bu duygular içinde talihsiz habercinin derhal öldürülmesini emretti; bu kadar çok cesur arkadaşının katledilişine tanık olmasına rağmen hayatta kalabilen bir alçağın varlığına asla tahammül edemeyeceğini haykırıyordu."

Burada hâlâ bir bahaneden söz etmek mümkündür ve Sultanın hayatta kalmış tek kişinin görüntüsüne neden tahammül edemediğini gerçekten bilmemesi de muhtemeldir. M. S. 1000 yılı sıralarında Mısır Halifesi olan Hakim, iktidarla oynanabilecek oyunlar konusunda çok daha yaratıcıydı ve İmparator Domitianus'u anımsatan bir tarzda, bu oyunların tadını çıkarıyordu. Kılık değiştirip geceleri dolaşmayı severdi. Bu gece dolaşmalarından birinde, Kahire yakınlarındaki bir tepede onu tanıyıp para dilenen silahlı on adama rastladı. Onlara, "İki gruba ayrılın ve birbirinizle savaşın. Kazanana para verilecek" dedi. Onun sözüne uyup öylesine vahşice savaştılar ki dokuzu öldü. Hakim geriye kalan onuncuya, giysisinin kolunda sakladığı çok sayıda altın parayı attı. Ama adam bunları toplamak için eğilince, Hakim muhafızlarına onu parçalattı. Böylece hayatta kalma *sürecinin* içyüzünü kavradığını gösterdi. Bundan, kendisinin akıl ettiği bir gösteri olduğu için de hoşlanmıştı. Son noktayı koymadan önce bu keyfe hayatta kalanı yok etme hazzını da ekledi.

Hepsinden tuhafı hükümdar ile *ardılı* arasındaki ilişkidir. Ardıllığın kalıtsal olduğu, bir hükümdarın ardından oğlunun görevi devraldığı yerlerde bu ilişki iki misli zordur. Herhangi bir insan için olduğu gibi, hükümdar için de oğlunun kendi ölümünden sonra hayatta kalması doğaldır ve bu durumda oğlu şahsen gelecekteki hükümdar olduğundan, onun da küçük yaştan itibaren hayatta kalmak için giderek yükselen bir tutku beslemesi de doğaldır. Böylelikle babayla oğulun birbirlerinden nefret etmek için her tür nedeni vardır. Rekabetleri, konumlarının eşitsizliğinden kaynaklanır ve tam da bu nedenle özellikle kesindir. Mevcut iktidarın sahibi olan, diğerinden önce öleceğini bilir. Henüz iktidara geçmemiş olan ise diğeri öldükten sonra da yaşayacağını bilir. Buyanda kendisinden yaşlı bir insanın -bütün insanlar içinde ölmeyi en az isteyen, aksi koşulda hükümdar olamayacak birinin- ölmesi için duyulan ateşli arzu vardır; diğer yanda olası bütün araçları kullanarak iktidarın daha genç birine geçmesini erteleme kararlılığı vardır. Bu, gerçek çözümü olmayan bir çelişkidir. Tarih, babalarına karşı isyan eden oğullarda doludur. Kimileri babalarını düşürmeyi başarır, diğerleri onlar tarafından yenilgiye uğratılıp ya affedilir ya da öldürülür.

Uzun ömürlü mutlak yöneticileri olan bir hanedanda, oğulların babalarına karşı isyan etmesinin bir tür kurum haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Moğol imparatorlarının tarihi bu noktayı açıkça örneklemektedir. İmparator Akbar'ın en büyük oğlu Prens Selim, "yönetimin dizginlerini eline almakta

sabırsızdı; bu kadar çok arzuladığı mevkinin zevklerinden onu uzak tutan babasının uzun ömründen tedirgin olarak yönetimi zorla ele geçirmeye karar verdi ve kendi otoritesiyle kral sıfatını alıp yetkilerini kullanmaya başladı.” Bu cümle, hem babanın hem de oğulun yararına çalıştıkları için ikisini de iyi tanıyan Cizvitlerin o döneme ait tarih yazılarında bulunmaktadır. Prens Selim kendi maiyetini oluşturdu. Tuttuğu suikastçılar pusu kurup babasının en yakın dostunu ve danışmanını öldürdüler. İsyanı üç yıl sürdü ve bu süre içinde sahte bir barış dönemi yaşandı. Sonunda Akbar tahta bir başkasını vâris gösterme tehdidinde bulundu ve Selim bu baskı altında babasının sarayına yapılan daveti kabul etti. Önce bariz bir samimiyetle karşılandı, sonra babası onu içerideki bir odaya alıp tokatlayarak bir banyoya kilitledi. Sonra onu, sanki deliymiş gibi, bir doktor ve iki hizmetkâra devretti; çok sevdiği şarap da yasaklanmıştı. Prens o zamanlar otuz altı yaşındaydı. Birkaç gün sonra Akbar onu serbest bıraktı ve yeniden vârisi ilan etti. Ertesi yıl Akbar dizanteriden öldü. Oğlu tarafından zehirlendiği söylendi, ama artık gerçekte ne olduğunu ortaya çıkarmanın bir yolu yok. “Babasının bu kadar çok arzuladığı ölümünden sonra” nihayet Selim, Cihangir adını alarak imparator oldu.

Akbar kırk beş yıl, Cihangir yirmi iki yıl hüküm sürdü. Oğlunun dönemi babasınınkinin ancak yansı kadar sürmüş olsa da, tam tamına aynı şey onun başına da geldi. Kendisinin şahsen tahtın varisliğine aday gösterdiği, gözde oğlu Şah Cihan isyan etti ve babasına karşı üç yıl savaştı. Sonunda yenildi ve barış için babasına yalvardı. Affedildi, ama çok sert bir koşulla: İki oğlunu imparatorluk sarayına rehin olarak göndermek zorundaydı. Babasının huzurunda görünmemeye özen göstererek onun ölümünü bekledi. Barıştan iki yıl sonra Cihangir öldü ve Şah Cihan imparator oldu.

Şah Cihan otuz yıl hüküm sürdü. Babasına yaptığı şimdi ona yapılıyordu, ama *onun* oğlu daha şanslıydı. Büyükbabalarının sarayında rehin tutulmuş olan iki prensten daha genç olanı, Aurangzeb babasına ve ağabeyine karşı isyan etti. O zaman başlayan ünlü “Ayrılık Savaşı” AvrupalI görgü tanıklarınca kaleme alınmıştı. Bu savaş, ağabeyini idam ettirip babasını ölene kadar, sekiz yıl hapiste tutan Aurangzeb’in zaferiyle sona erdi.

Aurangzeb zafer kazandıktan hemen sonra kendisini imparator ilan etti ve yarım yüzyıl kadar saltanat sürdü. Kendi gözde oğlu bu süre sona ermeden çok önce sabrını tüketti ve babasına baş kaldırdı. Ancak yaşlı

adam oğlundan çok daha kurnazdı ve müttefiklerini ondan uzaklaştırdı. Oğlu İran'a kaçmak zorunda kaldı ve babasından önce sürgünde öldü.

Bir bütün olarak Moğol İmparatorluğu'nun hanedan tarihinden ortaya, dikkate değer ölçüde birörnek bir tablo çıkmaktadır. 150 yıllık ihtişam dönemi içinde yalnızca dört imparator hüküm sürdü; bunların her biri bir önceki imparatorun oğluydu ve her biri direngendi, uzun ömürlüydü; iktidara bütün gücüyle yapışmıştı. Hüküm sürdükleri dönemler çarpıcı biçimde uzundu; Akbar'ınki kırk beş yıl, oğlununki yirmi iki yıl, torunununki otuz ve torununun oğlununki elli yıl sürdü. Akbar'ın kendisi başta olmak üzere oğullardan hiçbiri beklemeye dayanamadı; daha sonra imparator olacak olan her biri babasına baş kaldırdı.

İsyanları farklı biçimlerde sona erdi. Cihangir ve Şah Cihan yenildi ve sonra babaları tarafından affedildiler; Aurangzeb babasını tutsak aldı ve sonra idam ettirdi; kendi oğlu başarısız bir şekilde, sürgünde öldü. Aurangzeb'in ölümüyle Moğol İmparatorluğu'nun iktidarı sona erdi.

Bu uzun ömürlü hanedanda her oğul babasına isyan etti ve her baba oğluna savaş açtı.

En yoğun iktidar duygusu *oğul istemeyen* bir hükümdarda bulunur. Bilinen en iyi vaka, Güney Afrika'daki Zulu ulusunun ve imparatorluğunun kurucusu olan Shaka'nınkidir. Shaka, Napolyon'la karşılaştırılan büyük bir generaldi ve despotluğu onunkinden daha çıplak görülebilen bir hükümdar hiç olmamıştır. Evlenmeyi reddetti; çünkü meşru bir vâris istemiyordu. Her zaman son derece saygı gösterdiği annesinin ısrarlı ricaları bile onu etkilemedi. Annesi torun sahibi olmayı her şeyden çok istiyordu, ama Shaka inatçıydı. Haremi, resmi adları "kız kardeşler" olan yüzlerce, son olarak da 1. 200 kadından oluşuyordu. Bu kadınların hamile kalması yasaktı ve yakından izleniyorlardı. Hamile olduğu anlaşılan her "kız kardeş" ölümle cezalandırılıyordu. Shaka bu kadınlardan birinin ondan sakladığı çocuğunu kendi elleriyle öldürdü. Becerileri ve kendini kontrol yeteneği nedeniyle kendisini göklere çıkarıyordu ve bu yüzden hiçbir kadının hiçbir zaman kendisinden hamile kalamayacağına inanıyordu. Böylelikle korkulacak, büyümekte olan bir oğul sahibi durumuna düşmek istemiyordu. Kırk bir yaşında erkek kardeşlerinin ikisi tarafından öldürüldü.

İnsan yöneticilerden kutsal yöneticilere dönersek, burada otokrasisi en az tartışılmış tanrı olan Muhammed'in Allahım anımsayabiliriz. En başından beri iktidarının bolluğuyla oradadır ve Eski Ahit'in Tanrısının tersine

uğraşacak ciddi rakipleri yoktur. Kuran'da tekrar tekrar önemle kimsenin onun babası olmadığı ve onun da kimsenin babası olmadığı vurgulanır. Bu vurgulama ve bunun Hıristiyanlığa karşı ifade ettiği tartışmacı tavrı, Tanrı'nın iktidarının bir'liği ve bölünmezliği anlamından türer.

Buna karşıt olarak, taht için hepsi birbiriyle savaşmaya mecbur edilen yüzlerce oğlu bulunan Doğulu hükümdarlar vardır. Oğullarının arasındaki düşmanlığı bilmesinin, babanın içlerinden birinin ardılı olmasından duyduğu acıyı azaltacak bir etki yaptığı varsayılabilir.

Soya bağlı ardıllığın önemi, gerçek amacı ve yaran bir başka bağlamda tartışılacak. Burada yalnızca bir hükümdarla ardılı arasındaki düşmanlığın, özgül iktidar tutkusuyla yani hayatta kalma tutkusuyla yan yana artması gereken özel bir tür düşmanlık olduğu gösterilmeye çalışıldı.

HAYATTA KALMA BİÇİMLERİ

Pek çok hayatta kalma biçimi vardır ve önemli olanların hepsini burada gözden geçireceğiz.

Her insanın hayatında, doğumundan çok önce gerçekleşen ve çok daha önemli olan en erken olay ana rahmine düşmedir: Bu henüz hiçbir şekilde hayatta kalma kavramıyla ilişkilendirilmemiştir. Sperm hayvancığı yumurta hücresine fiilen girdikten sonra neler olduğu hakkında zaten çok şey biliyoruz ve belki de yakında her şeyi biliyor olacağız. Ancak, bir bütün olarak üreme sürecinde etkin bir rol oynasalar da hedefine ulaşamayan muazzam sayıda sperm hayvancığının olduğu gerçeği üzerinde neredeyse hiç düşünülmemiştir. Yumurta hücresine girmek üzere yola çıkan yalnızca tek bir sperm hayvancığı değildir, hepsi *bir* ejakülasyonda serbest bırakılan ve yoğun bir kütle halinde *bir* hedefe doğru hareket eden yaklaşık 200 milyon sperm hayvancığı vardır.

Sperm hayvancıkları devasa sayılardadır ve bölünmeyle çoğaldıkları için hepsi eşittir; olası en büyük yoğunluktadırlar ve hepsinin hedefi aynıdır. Anımsanacağı üzere bu dört özelliği, kitlenin temel öneme sahip nitelikleri olarak tanımlamıştım.

Bir sperm hayvancığı kitlesinin insan kitlesiyle aynı olamayacağını belirtmeye gerek yok. Ama bu iki fenomen arasında kuşkusuz bir benzeşim, belki benzeşimden de fazlası vardır.

Biri hariç bütün sperm hayvancıkları hedefe giden yolda ya da hedefin yakınlarında *yok olur.* Yalnızca bir tek tohum yumurta hücresine nüfuz eder ve bu tohuma hayatta kalan adı verilebilir. Sanki o diğerlerinin lideridir ve her liderin gizlice ya da açıkça umut ettiği şeyi, yani liderlik ettikleri ölürken, o *hayatta kalmayı* başarır. Her insan, varlığını 200 milyonun içinden çıkan böyle bir hayatta kalana borçludur.

Buradan, daha tanıdık başka bir hayatta kalma biçimine geçiyoruz. Önceki bölümlerde sık sık *öldürme*'den söz edildi. Bir insan düşmanla karşı karşıya getirilir. Bu düşman, tuzağa düşürebileceği ya da açıkça düello yapabileceği tek bir düşman olabilir; etrafını sarmakta olduğunu hissettiği bir sürü olabilir; ya da bütün bir kitle olabilir. Son olasılıkta yalnız değil, kendi insanlarıyla birlikte savaşıyor olacaktır. Ancak rütbesi ne kadar

yüksekse, hayatta kalmanın başlı başına onun hakkı olacağını o kadar hissedecektir: “Kazananlar” generallerdir. Ama düşmanın yanı sıra kendi adamlarından da pek çok insan düşeceğinden, ölülerin oluşturduğu yığın karışık bir yığındır; birbirinin aynı olan dost ve düşmanlardan oluşur; bu bakımdan savaşlar, salgınlar gibi “yansız”dır.

Bu noktada *öldürme*’den *ölme'ye*, bilinen en muazzam çapta ölmeye, yani salgınlar ve diğer doğal afetlere geçiyoruz. Burada hayatta kalmayı başaran, dost düşman fark etmeksizin *bütün* ölümlüler ölürken hayatta kalır. Bütün normal bağlar çözülür ve ölenler o kadar genel bir nitelik kazanır ki gömülmekte olanın kim olduğunu bile hiç kimse bilmez. Bu bağlamda en önemli konu bir ölü yığınının ortasında hayata geri dönen, ölülerin arasında uyanan insanlarla ilgili yinelenen öykülerdir. Bu gibi insanlar kendilerinin yaralanmaz olduklarını, sanki salgın kahramanları olduklarını düşünme eğilimindedirler.

Tek tek ölümleri izleyen tatmin duygusu daha ılımlı ve daha örtüktür. Kurbanlar arkadaş ya da akraba olabilir; aktif bir öldürme ve saldırıya uğrama söz konusu değildir. Ölümü hızlandırmak için hiçbir şey yapılmaz, ama yine de ölüm beklenir. Yaşlılar ölürken gençler; babalar ölürken oğullar hayatta kalır.

Bir oğul babasının kendisinden önce ölmesini doğal karşılar. Evlatlık görevi, babasının gözlerini kapatmak ve onu mezara taşımak için ölüm döşeğine koşmasını gerektirir. Günlerce sürebilecek olan bu süre içinde babası önünde ölü olarak uzanmaktadır. Bir zamanlar ona herkesten çok emir verebilecek olan insan, şimdi sessizliğe gömülmüştür ve bedenine yapılan her şeye çaresizce katlanmak zorundadır. Bütün bunları yöneten ve düzenleyen de, uzun yıllar boyunca bütünüyle onun insafına kalmış olan oğludur.

Burada hayatta kalmaktan duyulan tatmin, iki baş karakter arasındaki ilişkinin sonucudur. Bir zamanlar her şeye muktedir olan artık iktidarsızdır, kuvveti tükenmiştir; cansız bedeni uzun yıllar boyunca güçsüz, çaresiz ve bütünüyle onun iktidarı altında olan varlığın tasarrufundadır.

Babanın bıraktığı her şey oğulu kuvvetlendirir; miras oğulun ganimetidir. Oğul babanın yapacağı her şeyin tersini yapabilir. Baba cimriyse, oğul müsrif olabilir, babanın sağduyulu olduğu yerde pervasız olabilir. Sanki yeni bir rejim ilan edilmiş gibidir ve eskiyle yeni arasındaki gedik hudutsuz

ve onarılmaz niteliktedir. Bu gedik hayatta kalmanın bir sonucudur ve aynı zamanda en mahrem ve kişisel ifadesidir.

Hayatta kalma *aynı yaştan kişiler* arasında çok farklıdır. Bu, insanın kendi grubuna ilişkin bir sorun olduğundan, hayatta kalma itkisi rekabetin daha ılımlı biçimleriyle örtülmüştür. Aynı yaştan genç insanlar bir sınıf olarak gruplanırlar ve sonra, haşin ve sık sık da zalim çileleri içeren belli ritlerin yerine getirilmesinden sonra, bir sonraki sınıfa terfi ettirilirler. Bu çileler sırasında bazıları canından olabilirse de bu istisnai bir durumdur.

Yaşlılar, yani belli sayıda yıl geçtikten sonra hâlâ yaşamakta olan insanlar, özellikle, genelde daha büyük tehlikelere maruz kaldıkları ve hastalıklara karşı daha savunmasız oldukları için bizlerden daha erken ölme eğiliminde olan ilkel insanlar arasında, büyük bir otoritenin keyfini sürerler. Onlar için belirli bir yaşa ulaşmak, kendi ödülünü getiren gerçek bir başarıdır. Yaşlılar, çok çeşitli durumlarda deneyim kazanmış oldukları için daha çok şey bilmekle kalmazlar, aynı zamanda hâlâ hayatta olmaları kendilerini kanıtladıklarını gösterir. Savaşın, avlanmanın ve kazaların bütün tehlikelerinden sağ salim çıkmak için şanslı olmaları gerekir; bu tehlikeleri her atlatışlarında prestijleri artmıştır. Düşmanları karşısında kazandıktan zaferleri kanıtlayan yadigârları vardır. Ait oldukları grup zorunlu olarak küçüktür ve bu yüzden de bu grupta uzun sürmüş üyeliklerinin son derece farkındadırlar. Pek çok yas tutma deneyimi yaşamışlardır, ama hâlâ hayattadırlar ve akranlarının her ölümü prestijlerini artırır. Grup bunun bütünüyle bilincinde olmayabilir ve düşmanlar karşısında kazandıkları zaferlere daha büyük önem atfedebilir, ama kesin olan bir şey vardır: Başarının en temel ve bariz biçimi hayatta kalmaktır. Yaşlılar yalnızca hayatta değildir, *hâlâ* hayattadırlar. Yaşlı erkekler diledikleri kadar çok sayıda genç kadın alabilirler, oysa genç erkekler eski eşleriyle yetinmek zorunda kalabilirler. Grubun nereye göç edeceğine, kimle savaşacağına ve kimle ittifak yapacağına karar verme hakkı yaşlılara aittir. Bu gibi durumlarda yönetimden söz etmek mümkünse, yönetenler yaşlılardır; birlikte yönetirler.

Çoğu kültürde böylesine büyük yeri olan, uzun yaşama duyulan arzu, gerçekte çoğu insanın kendi akranları öldüğünde bile yaşıyor olmayı istemesi anlamına gelir. Çoğunun erken öldüğünü bilir ve kendileri için farklı bir yazgı isterler. Uzun ömürlü olmak için tanrılara dua ettiklerinde kendilerini arkadaşlarından ayırırlar. Duada arkadaşlarının adının geçmediği

doğrudur, ama dua edenin gözünün önüne getirdiği şey kendisinin diğerlerinden uzun yaşamasıdır. Uzunluğun en sağlıklı vücut buluşu *Patriark*, yani kendi soyundan pek çok kuşak boyunca hayatta kalabilen; ama kendi kuşağı içinde her zaman tek başına düşlenen kişidir. Sanki onunla yeni bir soy başlamış gibidir. Torunları ve onların çocukları hayatta olduğu sürece bazı oğullarının kendisinden önce ölmesi önemli değildir. Üstelik kendi hayatının onlarınkinden daha dayanıklı olduğunun kanıtlanması onun otoritesini artırır.

Yaşlı erkekler sınıfı içinde sonunda tek başına kalan, hepsinin en yaşlısı olan biri her zaman vardır. Etrüskler yüzyılın uzunluğunu en yaşlı adamın ömrünün uzunluğuyla ölçerlerdi. Bu konu, üzerinde bir şeyler daha söylemeye değer niteliktedir.

Etrüsk "yüzyılı", kimi zaman kısa kimi zaman uzun olup, süresi her defasında baştan belirlenerek çeşitlilik gösteriyordu. Her kuşakta diğerlerinden daha uzun yaşayan biri vardır. Etrüskler, hepsinden daha yaşlı olan, kendi akranlarının hepsi öldüğünde hayatta kalmış olan bu adam ölünce, tanrıların insanlara belirli işaretler verdiğine inanırlardı ve sonra yüzyılın uzunluğunu bu adamın ömrünün uzunluğuna göre ayarlarlardı. 110 yaşına kadar yaşadıysa, o yüzyıl, 110 yıl olarak hesap edilirdi; 105 yaşında Öldüyse yüzyıl kısalırdı. Hayatta kalan, yüzyılın ta kendisiydi; yaşadığı yılların sayısı yüzyılı oluşturuyordu.

Her şehrin ve her halkın, şehrin kuruluşundan itibaren başlayan, kaderine yazılmış böylesi yüzyıllarının olduğu düşünülürdü. On tanesi Etrüsk ulusuna tahsis edilmişti. Her kuşaktan hayatta kalan alışılmadık ölçüde uzun ömürlü olursa, ulus bir bütün olarak o kadar daha yaşlı olurdu. Bu ikisinin arasındaki bağlantı kayda değer niteliktedir ve dini bir kurum olarak da eşsizdir.

Yalnızca belirli bir zaman aralığında hayatta kalmak bütünüyle masum bir şeydir. İnsan kendisinden çok önce yaşamış olan ve tanımadığı insanları öldürmüş olamaz; onların ölmelerini dilemiş olamaz, hatta ölmelerini bekleyemez bile. Onların varlığını ancak artık var olmadıkları zaman öğrenir. Aslında onlara eşlik eden hayatta kalma biçimi ne denli özden yoksun olsa da, ölenlerin yaşamış olduklarının farkında olması sayesinde, aslında onlara ne denli hayali bir biçim atfetmiş olursa olsun, onlara yaptığı hizmet onların kendisine yaptığından daha fazladır. Ancak, ölülerin onun kendi hayatta kalma duygusuna bir şey kattıkları gösterilebilir.

Kişisel olarak tanımadığımız *atalarımız* ölmüşken, hayatta kalırız; ayrıca bir bütün olarak *bizden önceki insanlığın* ölümünden sonra da hayatta kalırız. Bu deneyimlerden İkincisi bize mezarlıklardan aktarılır ve o zaman bunun salgın hastalıklarda hayatta kalmaya ne kadar benzediğini anlarız. Burada karşımıza çıkan, veba değil genel bir ölüm salgınıdır; bu salgının yıllar içinde verdiği kurbanlar bu yerde bir arada yatmaktadırlar.

Bu noktada benim tanımladığım şekliyle hayatta kalma kavramının uzun zamandır farklı bir isim altında, kendini koruma içgüdüsü adı altında tanındığı itirazında bulunanlar olabilir.

Ancak bu ikisi gerçekten özdeş midir? Bu sözcükler aynı şeyi mi ifade ediyor? Bana öyle geliyor ki aynı şeyi ifade etmiyor ve kendimize kendini korumadan söz ederken ne türden bir etkinliği tahayyül ettiğimizi soracak olursak ve sözcüğün kendisine bakacak olursak, kavramın neden uygun olmadığı açıkça ortaya çıkar. Birincisi, vurgu *kendi* üzerindedir: Her insan tek başına ve kendine yeter kabul edilir. Ancak sözcüğün ikinci yansı daha da önemlidir; "koruma" derken aslında iki şeyi kastederiz: birincisi, her yaratığın canlı kalmak için *yemek* zorunda olmasını, İkincisi, her mahlukun kendisini saldırı karşısında şu ya da bu şekilde *savunmasını*. Bunu daha çok gözümüzde sanki bir eliyle yiyeceğe uzanan, diğeriyle düşmanlarını uzaklaştıran bir heykel gibi canlandırırız. Ne de barışçıl bir mahluk! Kendi başına bırakılsa, bir avuç ot yer ve hiç kimseye en ufak bir zarar vermez.

İnsana bu kadar uygun olmayan, daha yanıltıcı ve gülünç bir kavram olabilir mi? İnsanın yediği doğrudur, ama ne ineklerin yediğini yer ne de otlaklara gider. Avını ele geçirme biçimi kurnaz, kana susamış ve emek gerektiren bir biçimdir; bunun kesinlikle edilgen hiçbir yanı yoktur. Kendisini ılımlı bir şekilde savunmaz, avının uygun bir uzaklıkta olduğunu hisseder hissetmez saldırır; saldırı silahları savunma silahlarından çok daha gelişmiştir. Kendisini "korumak" istediği doğrudur, ama aynı zamanda bundan ayrılamayacak başka şeyleri de ister. Başkaları ölürken hayatta kalmak için öldürmek ister; o ölürken başkaları sağ kalmasın diye hayatta kalmak ister.

"Kendini koruma" bu iki arzuyu içerseydi kavramın bir anlamı olabilirdi; ama bu şekliyle, diğeri çok daha isabetliyken, bu anlamı korumamız için hiçbir neden yoktur.

Burada sıraladığım bütün hayatta kalma biçimleri çok eskildir ve aşağıda da görüleceği gibi ilkel topluluklardan beri mevcuttur.

İLKEL İNANÇTA HAYATTA KALAN

Mana, Pasifik'te insandan insana geçebilen, bir tür doğaüstü ve kişisel olmayan iktidara verilen addır. Çok arzulanan bir şeydir ve bir birey *mana* kapasitesini artırabilir. Cesur bir savaşçı yüksek derecede *mana* elde edebilir, ama bu iktidarı savaşma becerisine ya da bedensel kuvvetine borçlu değildir; bu iktidar ona katledilen düşmanının *mana*'sı olarak geçer.

> "Marquesalarda bir kabile üyesi, kişisel yiğitlik yoluyla savaş şefi olurdu. Savaşçının, öldürdüğü herkesin *mana*'sını kendisine kattığı düşünülürdü, kendi *mana'sı* yiğitliğiyle orantılı olarak artardı. Yerlinin zihninde, yiğitlik *mana*'nın nedeni değil sonucuydu. Savaşçının sebep olduğu her ölümle mızrağının *mana'sı* da aynı şekilde artıyordu. Göğüs göğse bir çarpışmanın galibi, yenilen düşmanının iktidarını üzerine almaş mm nişanı olarak, katledilen düşmanın adını alırdı; onun *mana*'sını doğrudan kendine katabileceği, onun etinin birazım yerdi; ve savaşta bu iktidar kazandıran etkinin varlığını garantilemek için, ele geçirilen *mana*'yla özel, dostça ilişkisini temin etmek için, alt edilen düşmanın fiziksel bir yadigârım savaş giysisinin bir parçası olarak taşırdı: bir kemiğim, kurumuş bir elini, bazen bütün bir kafatasını."

Zaferin hayatta kalan üzerindeki etkisi daha açık bir biçimde ortaya konamazdı. Hayatta kalan rakibini öldürmekle, daha kuvvetli olur ve *mana*'nın eklenmesi onu yeni zaferler kazanmaya muktedir kılar. Bu, düşmanından bilek zoruyla aldığı bir tür nimettir; ama bunu ancak düşman ölürse elde edebilir. Önce canlı sonra da ölü olarak düşmanın, ölü ya da diri, fiziksel varlığı esastır. Bir savaş ve öldürme gerçekleşmiş olmalıdır ve kişisel öldürme edimi nihai önem taşır. Galip olanın kesip çıkardığı veya kendine kattığı ya da savaş nişanı olarak taşıdığı uygun ceset parçalan, iktidarının artışını sürekli hatırlatmaya hizmet eder. Bunlar kendisini daha kuvvetli hissetmesini sağlar ve bunları dehşet yaratmak için kullanır; meydan okuduğu her yeni düşman titrer ve kendisini tehdit eden aynı kaderi görür.

Avustralya'daki Arnhem Land'in Murnginleri, öldürenle öldürülen arasında daha kişisel; ama eşit derecede kârlı bir ilişkiye inanır. Katledilen insanın ruhu katledenin bedenine girer ve böylece öldüren yalnızca iki misli kuvvet edinmekle kalmaz, aynı zamanda daha da *büyür.* Böyle bir beklentinin genç erkekleri savaşta nasıl uyardığını, her birinin kuvvetini

alabileceği bir düşman aradığım tahayyül etmek zor değil. Ancak bu, öldürme eylemi *gece* gerçekleşirse başarılabilir; çünkü gündüz kurban katilini görecek ve onun bedenine girmeyecek kadar öfkelenecektir.

Bu “girme” işlemi eksiksiz olarak tasvir edilmiştir. Çok önemli olan bu tasvirden uzun bir alıntı yapacağım.

> “Bir adam kavga sırasında bir başkasını öldürünce eve döner ve ölen adamın ruhu ona yaklaşana kadar pişmiş yiyecek yemez. Ölen adamın ruhunun geldiğini *işitebilir,* çünkü adama hâlâ saplı duran taş uçlu mızrağın sapı, o yürürken yerde sürüklenir ve ağaçlara çalılara çarpar. Ruh çok yaklaşınca, öldüren, ölenin yarasından gelen sesleri işitebilir.... Mızrağı alır, taş ucunu çıkarır ve bunu ayağının başparmağıyla yanındaki parmağın arasına koyar. Mızrağın diğer ucunu sol omzuna dayar.... Ruh mızrağın başının bulunduğu oyuğa girer ve yukarıya, öldürenin bacağının içinden, yukarıya doğru ilerler ve sonunda da vücuduna girer. Bir karınca gibi yürür. En sonunda mideye girer ve mideyi kapatır. Adamın midesi bulanır, karın bölgesi ateşlenir. Midesini ovuşturur ve öldürdüğü adamın adını söyler. Bu onu iyileştirir ve tekrar normalleşir, çünkü ruh mideyi terk edip kalbine girer. Ruh kalbe girince sanki ölenin kanı öldürene verilmiş gibi etki yapar. Sanki adam ölmeden önce, yaşam kanım kendisini öldürecek olana vermiş gibidir.
>
> “Daha büyümüş ve aşın derecede kuvvetlenmiş olan öldüren, ölen adamın bir zamanlar sahip olduğu bütün yaşam kuvvetini edinir. Öldüren rüya gördüğünde, ruh ona yiyecekler ve bunları nerede bulacağı konusunda bilgi verir. ‘Nehrin aşağı kısmında pek çok kanguru bulacaksın’, ‘o yaşlı ağaçta büyük bir an kovam var’ ya da ‘o büyük kumsalın yakınında çok büyük bir kaplumbağa zıpkınlayacaksın ve sahilde birçok yumurta bulacaksın’ der.
>
> “Öldüren onu dinler ve kısa bir süre sonra kamp yerinden kendi başına usulca ayrılır ve ölen adamın ruhuyla buluşacağı çalılıklara gider. Ruh çok yakınma gelir ve yere uzanır. Öldüren korkar ve bağırır ‘Kim o? Yakınımda biri var.’ Ölen adamın ruhunun bulunduğu yere yaklaşınca bir kanguru bulur.... Kanguru genellikle küçüktür. Öldüren, kanguruya bakar ve onun, ölen adamın ruhunun hareketlerini işittiği o yerde bulunmasının nedenini anlar. Koltukaltından terini alıp sağ koluna sürer.... Mızrağım eline alır ve ölen adamın adını bağırarak hayvanı mızraklar. Hayvan derhal ölür, ama ölürken büyür. Adam onu kaldırmaya yeltenir. Çok fazla büyüdüğü için bunun imkânsız olduğunu görür. Öldürdüğü hayvanı bırakıp arkadaşlarına anlatmak için kampa döner. Döndüğünde şöyle der: ‘Az önce, ölen adamın ruhunu öldürdüm. Bunu kimse duymasın, çünkü ruh yine kızabilir.’ Daha yakın arkadaşları ve akrabaları hayvanın derisini yüzüp yemek üzere hazırlamasına yardım etmek için onunla birlikte giderler. Hayvanı kestiklerinde, en lezzetli şey olarak kabul edilen yağı her yerinde bulurlar. Bunu pişirirken, ateşe önce çok küçük parçalar konur. Dikkatle tadılır; et her zaman lezzetsizdir.
>
> “Sonra bütün hayvan pişirilir ve yerliler tarafından daha beğenilen kısımlarından bir şölen verilir. Kalanlar asıl kampa taşınır. Kampın yaşlıları bakar ve hayvanın devasa bir büyüklükte olduğunu görürler. Hayvanın etrafına toplanırlar ve biri sorar: ‘Onu nerede öldürdün?’
>
> ‘Yukarıda nehrin yanında.’
>
> “Yaşlılar bunun sıradan bir öldürme olmadığını bilirler, çünkü her yerde yağ vardır. Biraz zaman geçtikten sonra yaşlılardan biri sorar: ‘Orada çalılıkların arasında kimsenin ruhunu gördün mü?’
>
> ‘Hayır,’ diye yalan söyler genç adam.

> “Yaşlılar sonra hayvanın etini tadarlar, ama etin tadı her zamanki gibi değildir. Hafifçe farklı bir tadı vardır; tadı doğal kanguru gibi değildir.
>
> Yaşlılar başlarını olumlu anlamda sallarlar ve damaklarını şaklatırlar:
>
> ‘Ölen adamın ruhunu görmüşsün sen.’”

Burada hayatta kalan, düşmanının kuvvetini ve kanını elde eder. Yalnızca kendisi artmakla kalmaz, avı olan hayvan da şişmanlar ve büyür. Düşmandan elde ettiği kazanımı kişiseldir ve tamamen dolaysız olarak elde edilir. Böylelikle genç erkeklerin düşüncesi erken yaşlardan itibaren savaşa yönelir. Ama, bütün iş gece ve gizlice yapıldığından bizim geleneksel kahraman kavramımızla çok az ortak yanı vardır.

Bizim bildiğimiz korkusuz ve tek başına, düşmanın üstüne atlayan kahraman, Fiji Adaları’nda bulunur. Babasını hiç tanımadan, annesi tarafından büyütülmüş bir erkek çocuk öyküsü vardır. Çocuk annesini tehdit ederek babasının kim olduğunu söylemeye zorlar ve babasının Gök-kral olduğunu öğrenir öğrenmez onu bulmak için yola koyulur. Babasını bulduğunda, baba, çocuk çok küçük olduğu için hayal kırıklığına uğrar. Kendisi savaşıyor olduğu için erkeklere ihtiyacı olduğunu söyler; bir çocuğa değil. Kralın etrafında oturan adamlar gülerler; ama çocuk elindeki sopasıyla, kendisiyle alay edenlerden birinin kafasını parçalar. Kral hoşnut kalır ve ondan kalmasını ister.

> “Ve ertesi gün, sabah erkenden, düşman savaş çığlıktan atarak şehre gelir: ‘Çık dışarı bize gel, Ey Gök-kral, çünkü açız. Çık dışarı bize gel ki seni yiyelim.’
>
> “Sonra çocuk ayağa kalkıp şöyle der: ‘Arkamdan hiç kimse gelmesin. Siz hepiniz şehirde kaim’; eline kendi yaptığı sopasını alıp düşmanın ortasına dalar ve sağa sola vahşice darbeler vurup her vuruşta birini öldürür; sonunda onun önünden kaçarlar ve çocuk ölü bedenlerin oluşturduğu yığının üstüne oturup şehir halkına seslenir: ‘Dışarı çıkın ve katledilenleri sürükleyerek götürün.’ Böylece, şehir halkı Ölüm şarkısını söyleyerek dışarıya çıktı ve onlar kırk iki kişinin bedenlerini uzağa sürüklerken, tahta davullar şehirde ‘Ölüm ezgisi’ni çalıyordu.
>
> “Çocuk babasının düşmanlarının ruhları küçülsün diye onlara dört darbe indirdi ve düşmanlar Gök-krala barış önerileri getirip, ‘Bize acıyın efendim, bırakın yaşayalım’ dediler; bu yüzden Gök-kral düşmansız kaldı ve gökyüzünün her yerine hükmetti.”

Burada çocuk bütün düşmanları yalnız başına göğüsler ve her vuruşu hedefe isabet eder. Sonunda ölü yığının üstünde otururken görülür ve yığındaki her bir adam onun tarafından bizzat öldürülmüştür. Ancak böyle şeylerin yalnızca öykülerde olduğu düşünülmemelidir. Fiji Adalıların

kahraman için kullandıktan dört farklı ad vardır. Bir kişiyi öldürene *Koroi,* on kişiyi öldürene *Koli,* yirmisini öldürene *Visa* ve otuzunu öldürene *Wangka* adı verilir. Başarısı daha da büyük olan bir şefe *Koli-Visa-Wangka* adı verilmişti; 10 + 20 + 30 yani altmış kişiyi öldürmüştü.

Bu süper kahramanların şölenleri belki bizim şölenlerimizden daha da etkileyicidir; çünkü onlar düşmanlarını yalnızca öldürmekle kalmazlar onları sonradan yerler de. Bir insandan özel olarak nefret eden bir şef onu tek başına yeme hakkını saklı tutar ve bu durumda başka birinin onun bir parçasını bile yemesine izin vermez.

Ama bir kahramanın yalnızca insan düşmanlarla savaşmadığı söylenebilir. Öykülerde kahramanın asıl kaygısı, halkını tehlikeli canavarlardan kurtarmaktır. Canavar onları azar azar mideye indirir ve ona direnecek kimse yoktur. Yapabilecekleri en iyi şey dehşetin düzene sokulmasıdır: her yıl canavara çok sayıda kurban verilmektedir. Ama kahraman halkına acur, tek başına yola çıkar ve büyük tehlikelerle karşı karşıya kalıp canavarı kendi elleriyle katleder. Halkı ona müteşekkirdir ve anısına sadakatle hürmet ederler. Yaralanmazlığı sayesinde başkalarını kurtarmayı başardığı için bir ışık figürü olarak belirir.

Ancak, bu ışık figürüyle sadece düşmanlara ait olmayan ölü yığını arasındaki bağlantının açıkça görüldüğü mitler de vardır. Bu mitlerin en yoğunlaşmış olanı bir Güney Amerika halkı olan *Uitoto*'dan gelir. Bu mit K. T. Preuss'un önemli ve çok az tanınan seçkilerinde bulunur. Bu seçkinin konumuzla ilgili olan kısmı burada kısaltılarak aktarılmıştır.

> "Babalarıyla birlikte nehir kıyısında yaşayan iki kız kardeş bir gün suda çok güzel, minik bir yılan görüp onu yakalamaya çalışmışlar. Ama yılan onlardan hep kaçmış; ta ki babaları onlara çok ince bir kalbur yapana kadar; kızlar hayvanı bu kalburla yakalayıp eve getirmişler. Yılanı içinde su bulunan bir kaba koyup yanına çeşit çeşit yiyecek bırakmışlar, ama yılan her şeyi reddetmiş. Ama sonra, rüyasında, babanın aklına yılanı özel bir tür nişastayla besleme fikri gelmiş; o zaman yılan doğru dürüst yemeye başlamış. Bir iplik kadar kalınlaşmış sonra da parmak kadar büyümüş ve kızlar onu daha büyük bir kaba koymuşlar. Hayvan nişastayı yemeyi sürdürmüş ve bir kol kadar kalınlaşmış. Onu küçük bir göle koymuşlar. Nişastayı açgözlülükle yemeye devam etmiş ve öyle açmış ki yiyecekle birlikte onu besleyen kızın elini ve kolunu da yakalayıp yutmuş. Kısa sürede bir ağaç kütüğü kadar büyümüş. Karaya çıkıp geyikleri ve başka hayvanları yemeye başlamış, ama yine çağrılınca geliyor ve kızların ona hazırladığı devasa miktardaki nişastayı yiyormuş. Yılan köylerin ve kabilelerin altında kendisine bir mağara yapmış, insanların atalarını, dünyadaki ilk insanları yemeye başlamış. Kızlar 'Sevgilim, gel ve ye' diye ona seslenmiş ve yılan deliğinden çıkıp kızlardan birini, elinde tuttuğu nişasta kâsesiyle birlikte, kolundan başlayıp ta başına kadar yakalamış, onu sürükleyip yutmuş.

“Diğer kız ağlayarak gidip durumu babasına anlatmış. Baba intikam almaya karar vermiş. Bu insanların bir hayvanın ölmesine karar verdiklerinde yaptıkları gibi, tütün çiğnemiş, sarhoş olmuş ve rüyada gibi, intikam almak için yola koyulmuş. Yılana sunmak üzere nişasta hazırlamış, kızını yutan hayvanı çağırmış ve ona ‘Beni yut!’ demiş. Her tür acıyı çekmeye hazırmış ve onu öldürmek için boynuna astığı kutusundan tütün suyu içmiş. Yılan onun çağrısı üzerine gelmiş ve adamın elinde tuttuğu nişasta kâsesini yakalamış. Sonra baba onun ağzının içine atlayıp oturmuş. ‘Onu öldürdüm’ diye düşünmüş yılan ve babayı sürükleyip uzaklara götürmüş.

“Sonra bütün bir kabileyi yemiş ve babanın bedeninin üstünde çürüyen insanlar varmış. Sonra yılan bir başka kabileyi yutmuş ve insanlar onun bedeninin üstünde çürümüş. Baba orada otururken cesetler onun üzerinde çürümüş ve o bu kokuya dayanmak zorunda kalmış. Yılan nehirdeki bütün kabileleri yutmuş ve onları bitirmiş, öyle ki artık canlı kimse kalmamış. Baba yılanın kamını yarmak için yanına bir deniz kabuğu almışmış. Ama ancak çok az kesip yarabilmiş, bunun üzerine yılan bir sancı hissetmiş. Sonra yılan başka bir nehir boyunca yerleşmiş olan kabileleri yemiş. İnsanlar korkudan tarlalara gitmeyip devamlı evde oturuyorlarmış. Gerçekten de dışarıya çıkmak imkânsızmış, çünkü yılanın deliği yolun ortasındaymış ve tarlalardan kim gelirse onu yakalayıp sürüklüyormuş. İnsanlar ağlıyor ve yılan onları yer diye korkuyorlarmış ve kapılarından dışarıya adım atmıyorlarmış. Hamaklarından indiklerinde bile yılanın deliğinin orada olmasından ve yakalayıp onları da sürüklemesinden korkuyorlarmış.

“İnsanlar, babanın bedeninin üstünde kokuşup çürümüş. Baba kutusundan tütün suyu içip, büyük sancılar çeksin diye yılanın kamının ortasında delikler açmış. ‘Benim neyim var? Deihoma’yı, Kesen Adam’ı yuttum. Sancılar hissediyorum’ demiş yılan ve çığlık atmış.

“Sonra bir başka kabileye gitmiş, topraktan dışarıya çıkmış ve oradaki bütün insanları ele geçirmiş. İnsanlar hiçbir yere gidememişler, nehre bile gidemiyorlarmış. Nehirden su almaya giderlerse, yılan onları yakalayıp sürüklüyormuş. Deihoma onun kamını kabukla yarmış ve yılan bağırmış: ‘Nasıl oluyor da sancı çekiyorum? Deihoma’yı, Kesen Adam’ı yuttum ve canımı yakan da o!’

“Ve koruyucu ruhları onu ikaz etmiş: ‘Deihoma, henüz senin yaşadığın nehrin koyuna gelmedik. Nasıl kestiğine dikkat et. Senin koyun hâlâ uzakta.’ Bu sözler üzerine Deihoma kesmeyi bırakmış ve yılan daha önce beslendiği insanların araşma dalmış ve onları derhal yakalamış. ‘Yemeye devam ediyor! Biz nerede yaşayacağız? Halkımızı yok etti’ demiş köylerin sakinleri. Hepsi ziyan olmuş. Yiyecek neleri vardı ki?

“İnsanlar Deihoma’nın bedeninin üzerinde can verip çürümüşler. Bu arada Deihoma tütün suyundan içmiş, yılanın kamını kesmiş ve yılanın içinde eskisi gibi oturmaya devam etmiş. Çok uzun bir süre zavallı adamın yiyecek hiçbir şeyi olmamış, yalnızca içecek tütün suyu varmış. Ne yiyebilirmiş ki? Tütün suyu içmiş ve çürümenin leş kokusuna rağmen sakin kalmış.

“Artık kabileler yokmuş. Yılan, cennetin eteklerindeki nehrin yakınında yaşayan insanların hepsinin bedenini yemiş; öyle ki artık hiç insan kalmamış. Deihoma’nın koruyucu ruhları onunla konuşmuş: ‘Deihoma, yaşadığın nehirdeki koy burası. Şimdi işe koyul ve kuvvetlice kes. Nehir iki kez daha kıvrılacak ve eve varacaksın.’ Deihoma kesmiş. ‘Kes, Deihoma, kuvvetli kes’ demişler. Deihoma kesmeye devam etmiş, yılanın karnını yarmış ve koya gelince karnını açıp açıklıktan dışarı atlamış.

“Dışarıya çıkar çıkmaz yere oturmuş. Başı bütünüyle soyulmuş gibi saçsız kalmış. Yılan orada yatmış kıvranıyormuş. Böylece Deihoma yılalım içinde çok uzun bir süre çektiği perişanlıktan sonra geri dönmüş. Derede iyice yıkanmış, kulübesine gitmiş ve kızlarını yeniden görmüş; kızlar babalarını sevinçle karşılamışlar.”

Burada önemli ölçüde kısaltılmış olan bu mitin tamamında, yılan tarafından yutulan insan bedenlerinin kahramanın üstünde nasıl çürüdüğünü anlatan en az on beş pasaj vardır. Bu imgenin saldırgan ve zorlayıcı bir yanı vardır; mitte yemeden sonra en sık tekrarlanan şey budur. Deihoma tütün suyu içerek canlı kalır. Kokuşmanın ortasındaki sükûneti ve soğukkanlılığı kahramana özgü bir niteliktir. Dünyadaki bütün insanlar onun üzerinde çürüyerek yatabilir ama o yine de evrensel çürümenin ortasında yalnız başına dimdik ve amacında kararlı bir biçimde kalır. O, adeta *masum* bir kahramandır, çünkü cesetlerin hiçbiri onun öldürmesinin sonucu değildir. Ama o, kokuşmanın ortasındadır ve buna dayanır. Bu onu yıkmaz; tersine, onu dimdik tutanın bu olduğu söylenebilir. Gerçekten önemli olan her şeyin yılanın vücudunun içinde gerçekleştiği bu mitin yoğunluğu, bütünüyle güvenilir niteliktedir; bu gerçeğin ta kendisidir.

Kahraman, öldürme yoluyla tekrar tekrar hayatta kalan bir adamdır. Ama hayatta kalanın her zaman kahraman olması gerekmez. Hayatta kalan yalnızca, kendisi hariç hepsi yok olan kendi halkının oluşturduğu kitleyle kendisini eşdeğer bir konumda bulan bir adam olabilir.

İnsan, ait olduğu bütün insanlar öldürülmüşken savaşta kendi hayatını nasıl olup da kurtarabilir ve yalnız olduğu zaman kendisini nasıl hisseder? Güney Amerika'daki Taulipanglar arasında Koch-Grünberg tarafından kaydedilen bir Kızılderili mitinde bu konuya ilişkin bilgilendirici bir pasaj bulunmaktadır.

> "Düşmanlar gelmiş ve saldırmış. Gece vakti beş evden oluşan köye gelmişler ve her taraf aydınlık olsun ve köyün sakinleri karanlıktan yararlanıp kaçmasınlar diye, köyü iki taraftan ateşe vermişler. Çoğunu evden kaçmaya çalışırlarken sopalarla öldürmüşler.
>
> "Maitchaule adlı bir adam yara bile almadığı halde ölü yığınının arasında yatmış, düşmanı kandırmak için yüzüne ve bedenine kan sürmüş. Düşmanlar herkesin ölü olduğuna inanıp oradan ayrılmışlar. Adam orada yalnız kalmış. Sonra kalkmış, yıkanmış ve oradan pek uzak olmayan bir başka eve gitmiş. Orada insanlar olduğunu sanmış, ama kimseyi bulamamış. Hepsi kaçmış. Yalnızca manyok ekmeği ve soğuk kavrulmuş et bulup yemiş. Sonra düşünmeye başlamış. Evden çıkıp uzaklara yürümüş. Oturup düşünmüş. Düşmanları tarafından öldürülen annesini, babasını ve artık kimsesinin kalmadığını düşünmüş. 'Ölen arkadaşlarıma katılmak istiyorum' demiş. Korku içinde yakılıp yıkılmış köye dönmüş. Orada çok sayıda akbaba varmış. Maitchaule büyücü doktormuş ve güzel bir kızı düşlemiş. Akbabaları kovalayıp ölü arkadaşlarının yanına uzanmış. Üstüne başına yine kan sürmüş. Çabucak ölebilmek için ellerim başının üstünde tutmuş. Akbabalar dönüp cesetlerin üstünde kavgaya tutuşmuş. Soma Kral akbabanın kızı gelmiş. Kral akbabanın kızı ne yapmış dersiniz? Maitchaule'nin göğsüne

> yerleşmiş. Akbaba kız tam onu parçalamak üzereyken Maitchaule onu yakalamış. Diğer akbabalar uçup gitmişler. Kral-akbabanın kızma demiş ki, ‘Kendini bir kadına dönüştür. Burada çok yalnızım ve bana yardım edecek hiç kimsem yok.’ Akbaba kızı boş bir eve götürmüş ve onu orada evcil bir hayvan gibi terbiye etmiş. Ona demiş ki, ‘Şimdi balığa gidiyorum, döndüğüm zaman seni bir kadına dönüşmüş bulmak istiyorum.’”

Önce, kurtulmak için ölülerin arasına uzanır ve fark edilmemek için kendini onlardan birine benzetir. Sonra sağ kalan tek kişinin kendisi olduğunu keşfeder, üzülür ve korkuya kapılır. Ölü arkadaşlarının araşma tekrar uzanmaya karar verir. Başta onların kaderini paylaşmaya kararlıdır, ama bu konuda gerçekten samimi olamaz; çünkü az önce güzel bir kız düşlemiştir. Etrafında akbabalar dışında canlı hiçbir şey göremediği için, karısı olması için bir akbabayı yakalar. Onun dileği üzerine kuşun kadına değiştiğini de eklemek gerek.

Dünyanın her yerinde ne kadar çok kabilenin, kökenlerini büyük bir felaketten sonra tek başlarına hayatta kalan bir çifte atfettiği kayda değer bir konudur. İncil’deki bildik tufan örneğinde mitin sertliği Nuh’un bütün ailesini istemesiyle yumuşatılır. Ailesi ve kendisiyle birlikte her canlı türünden bir çifti de gemisine almasına izin verilir. Ama Tanrı’nın gözünde merhamet bulan Nuh’un kendisiydi; hayatta kalmak için gereken nitelik, bu durumda dindarlık, *ona* ait bir nitelikti ve yalnızca onun sayesinde diğerleri de kurtuldu. Aynı öykünün daha aşırı örnekleri; bir tek ata çifti dışında bütün insan ırkının yok olduğu masallar da vardır. Bu öyküler her zaman tufan kavramıyla bağlantılı değildir. Sıklıkla salgın hastalık hakkındadır; salgında bir kişi hariç herkes ölür; o bir kişi gelişigüzel dolaşır, arar, sonunda daha sonra evlenip yeni bir ırk kuracağı bir ya da belki iki kadın bulur.

Bir zamanlar sağ kalan tek insan olması bu atanın kuvvetinin ve şöhretinin bir parçasını oluşturur. Bu kadar sözcükle dile getirilmese bile, diğer herkesle birlikte yok olmadığı için ona bir paye verilir. Kendisinden sonra gelen herkesin atası olmasının prestijine, hayatta kalmasında görülen kuvvet ve talihe gösterilen saygı eklenir. Arkadaşları arasında yaşarken, kendisini özel olarak ayırt etmemiş olabilir; o da diğerleri gibi bir adamdır. Ama sonra aniden tamamen yalnız kalır. Yalnız dolaştığı dönem, ayrıntılarıyla tasvir edilir; bunun büyük kısmı hâlâ sağ olabilecek insanları aramaya ayrılmıştır, onların yerine her yerde cesetler bulur. Kendisinden başka hiç kimsenin olmadığının giderek kesinleşmesiyle umutsuzluğa

kapılır. Her zaman açıkça fark edilebilen ikinci bir unsur vardır; bu da onun cesaretidir. İnsanlık onunla tekrar başlar ve yalnızca onun üzerine kurulur. Eğer tekrar kendi başına başlama cesareti olmasaydı insanlık hiç var olmayacaktı.

Bu geleneğin en saf çeşitlemelerinden biri Kutenayların[39] kökenine ilişkin, şimdi kelimesi kelimesine aklatacağım öyküdür.

> “İnsanlar orada yaşıyordu ve birdenbire bir salgına yakalandılar. Öldüler. Hepsi öldü. Sonra yer değiştirdiler. Birbirlerine haberi anlattılar. Bütün Kutenayların arasında hastalık vardı. Bir kasabaya geldiler ve haberi birbirlerine anlattılar. Her yerde durum aynıydı. Bir kasabada hiç kimseyi görmediler. Hepsi ölmüştü. Yalnızca bir kişi kalmıştı. Bir gün geriye kalan iyileşti. Bu bir erkekti. Yalnızdı. Düşündü: ‘Dünyayı dolaşıp birilerinin yaşadığı bir yer var mı, bakayım. Hiç kimse kalmamışsa, geri gelmeyeceğim.
>
> 'Hiç kimse yok. Hiç kimse hiçbir zaman ziyarete gelmez.’ Kanosuyla yola koyuldu ve Kutenayın son kampına geldi. Eskiden insanların bulunduğu su kenarına geldiğinde, orada kimse yoktu; yola devam edince, yalnızca ölüleri gördü. Hiçbir iz yoktu. Hiç kimsenin kalmadığım anladı. Orada hiçbir iz yoktu. Canlı hiçbir şey görmeden oradan ayrıldıktan sonra, kanosuyla yoluna devam etti. Bir zamanlar bir kasabanın bulunduğu bir yere geldi. Kanosundan indi, etrafta yalnızca ölüler vardı. Kasabada hiç kimse yoktu. Dönmek üzere yola koyuldu. Sonra Kutenayların yaşadığı son yere geldi. Kasabaya gitti, çadırların içinde ölü bedenler yığılıydı. Hep dolaştı ve bütün insanların ölmüş olduğunu öğrendi. Yola devam ederken bir yandan da ağlıyordu. Düşündü: ‘Bu ülkede tek kalan benim, çünkü köpekler bile ölü.’ En uzaktaki köye gelince, dolaştı ve bazı insanların ayak izlerini gördü. Bir çadırları vardı. Hiç ölü beden yoktu. Uzakta bir köy alanı vardı. Orada iki ya da üç kişinin (sağ) olduğunu anladı. Hatta ayak izleri gördü, büyük ve küçük ayak izleri. Üç kişi olup olmadıklarını bilmiyordu. Birilerinin kurtulduğunu biliyordu. Kanosuyla yola devam etti ve düşündü: ‘O yöne doğru kürek çekeceğim. Burada yaşayanlar eskiden o yöne giderlerdi. Sağ kalan bir erkekse, göç etmiş olabilir.’ Sonra kanosuyla yola koyuldu.
>
> “Kanosuyla yoluna devam etti ve yukarıda ağaççileği yiyen iki siyah ayı gördü. Şöyle düşündü: ‘Gidip onları vuracağım. Onları vurursam, yerim. Etlerini kurutacağım. Sonra gidip başka kimsenin kalıp kalmadığına bakacağım. Etleri kuruttuktan sonra onları arayacağım, insanların ayak izlerini gördüm. Bu insanlar aç erkekler ya da kadınlar olabilir. Yemeleri gerekecek.’ Sonra işe koyuldu ve ayıların olduğu yere gitti. Oraya vardı ve orada ayıların değil, kadınların bulunduğunu gördü. Yaşlı bir kadın ve kız gördü. Düşündü: ‘İnsan gördüğüme sevindim. O kadını karun olarak alayım.’ Sonra gitti ve kızı yakaladı. Kız konuştu ve annesine, ‘Anne bir adam görüyorum’ dedi. Annesi baktı. Kadın kızının doğru söylediğini anladı. Adamı kızım tutarken gördü. Soma kadın, kız ve genç ağladılar; çünkü bütün Kutenayların öldüğünü anladılar. Birbirlerini görünce hep beraber ağladılar. Yaşlı kadın dedi ki: ‘Kızımı alma. O hâlâ küçük. Beni al. Benim kocam olman gerek. Daha sonra, kızım büyüyünce o senin karın olacak. Sonra çocukların olur’. Sonra genç adam yaşlı kadınla evlendi. Çok geçmeden kadın dedi ki: ‘Artık görüyorum ki kızım büyüdü. Artık senin karın olabilir. Çocukların olursa iyi olur. Onun bedeni artık kuvvetli.’ Sonra genç adam kızı, karısı olarak aldı. Sonra Kutenaylar oradan çoğaldılar.”

Kimi zaman salgınların ve savaşların ardından gelen üçüncü bir tür felaket *kitlesel intihardır* ve onun da hayatta kalanları vardır. Rodezya'da yaşayan bir Bantu halkı olan Bailaların, bu noktayı örnekleyen bir efsaneleri vardır. Bu efsanede iki klan, "Keçiler" ile "Eşekanlan" arasındaki bir anlaşmazlık anlatılır.

> "Bir zamanlar 'Keçiler'in bir başka klanla, 'Eşekarıları'yla aralarında, şeflik sorunu yüzünden bir tartışma çıkmıştı; bundan zararlı çıkan ve birincil konumdan atılan 'Keçiler' kendilerini gölde yok etmeyi planladılar. Kadın, erkek, çocuk, hep birlikte işe koyulup çok uzun bir halat bükmeye başladılar. Sonra gölün kenarında toplandılar, sırayla halatı boyunlarına doladılar ve hepsi sonsuz derinliklere atladılar. 'Aslanlar' adındaki bir başka klandan bir adam 'Keçiler'den bir kadınla evlenmişti ve onu intihardan vazgeçirmeyi başaramayınca onunla birlikte ölmeye karar vermişti. Bu ikisi halata en son bağlananlardı; diğerleriyle birlikte sulara sürüklendiler ve tam boğulacakken adam pişmanlık duyarak ipi kesti ve kendisini de karısını da kurtardı. Kadın ondan kaçmak için 'Bırak gideyim! Bırak gideyim!' diye çığlıklar atarak mücadele etti, ama adam azimle devam etti ve onu karaya çıkardı. Bu nedenle bugüne kadar 'Aslanlar' 'Keçiler'e, 'Sizin neslinizi tükenmekten kurtaran biziz' derler."

Son olarak dikkati, hayatta kalanların kasıtlı kullanımına, özellikle tarihsel ve doğruluğu onaylanmış bir vakaya çekmek istiyorum. İki Güney Amerika Kızılderili kabilesi arasındaki bir imha savaşında yenilen taraftan tek bir adam, düşmanlarınca sağ bırakıldı ve kendi halkına geri gönderildi. Onlara gördüklerini anlatacak ve daha fazla savaşmak için cesaret göstermelerini önleyecekti. Humboldt bu dehşet habercisinin öyküsünü aktarır.

> "Cesur bir liderin başkanlığında birleşmiş olan Cabrelerin Caraiblere karşı sürdürdükleri uzun direniş, 1720 yılında Cabrelerin yok edilişiyle sona ermişti. Cabreler düşmanlarını nehrin ağzında yenmişlerdi; çok sayıda Caraib kaçarken şelaleyle ada arasında öldürüldü. Tutsakları yediler, ama Güney ve Kuzey Amerika halklarının tipik inceltilmiş zulmü ve kurnazlığıyla *bir* Caraib sağ bırakıldı. Bir ağaca tırmanmaya ve bütün barbarlıklara tanıklık etmeye zorlandı ve sonra derhal yenilen tarafa olanları anlatmaya gönderildi. Cabre şefinin zafer sevinci uzun sürmedi. Caraibler öyle büyük sayılarda döndüler ki birkaç açması örnek dışında bütün insan yiyen Cabreler yok edildi."

Önemsenmeyerek sağ bırakılan bu tek adam bir ağaca tırmanmaya ve kendi halkının yenişini izlemeye zorlanır. Birlikte savaşa girdiği bütün savaşçılar çarpışarak ölmüş ya da tutsak alınıp kendilerini düşmanların karınlarında bulmuştu. Zorla hayatta kalan olarak, tanıklık ettiği dehşet gözbebeklerine iz bırakmış bir şekilde kendi halkına geri gönderildi.

Götürdüğü mesajın özü, düşmanlarının düşündüğü şekliyle şöyledir; “Yalnızca biriniz kaldı. Ne kadar güçlü olduğumuzu görüyorsunuz. Bizimle tekrar savaşmaya asla cüret etmeyin.” Ne var ki bu bir adamın gördüklerinin etkisi o kadar büyük ve zorla tek başına bırakılması o kadar etkileyicidir ki, tersine, halkının intikam duygularını kabartır. Bütün Caraibler birleşerek bir kitle oluştururlar ve Cabrelerin ebediyen sonunu getirirler.

Türünün tek örneği olmayan bu öykü, ilkel halkların hayatta kalanı net bir biçimde kavradıklarını kanıtlar. Onun konumunun tekilliğinin bütünüyle farkındadırlar ve bunu hesaba katar ve bundan kendi amaçları için yararlanmaya çalışırlar. Ağaca tırmanmaya zorlanan Caraib gerek dostlarına gerekse düşmanlarına hizmet etmiştir. Cesaret edebilirsek, bu ikili rolden çok şey öğrenebiliriz.

ÖLÜLERİN HINCI

Herhangi bir dinin özgün belgelerini inceleyen hiç kimse ölülerin iktidarı konusunda hayrete kapılmadan edemez. Varoluşlarında hemen hemen bütünüyle ölülerle bağlantılı ritlerin egemen olduğu halklar vardır.

İnsana çarpıcı gelen ilk şey ölülerden duyulan genel *korkudur.* Ölüler hoşnut değillerdir ve arkalarında bıraktıklarını kıskanırlar. Bazen yaşadıkları süre içinde onlara yapılan haksızlıklar için; ama çoğu zaman yalnızca artık kendileri hayatta olmadıkları için, onlardan intikam almaya çalışırlar. Yaşayanların en çok korktuğu şey ölülerin hasedidir; dalkavuklukla ve yiyecek sunarak onların teveccühünü kazanmaya çalışırlar. Uzaklara gitsinler, yaşayanlara zarar vermek ve eziyet etmek üzere asla dönmesinler diye onlara ölülerin ülkesine yapacakları yolculuk için gereksindikleri her şeyi sağlarlar. Ölülerin ruhları hastalık gönderir ya da hastalıkları kendi yanlarında getirirler; av hayvanlarının ve tahılın artışı üzerinde güçleri vardır ve hayatı altüst etmenin yüz yolunu bilirler. Yaşayanları ele geçirmeyi sürekli bir tutkuyla isterler.

Ölüler, geride bırakmak zorunda kaldıkları, günlük yaşam nesnelerini yaşayan insanlardan kıskandıkları için, yaşayanların, bir zamanlar ölenlerin sahip oldukları şeylerden hiçbirini ya da olabildiğince az şeyi ellerinde tutması ta baştan beri âdetti. Her şey mezara konur ya da ölenle birlikte yakılırdı. İçinde yaşadıkları kulübeler terk edilir ve bir daha asla kullanılmazdı; ya da hiç kimsenin onları elinde tutmak istemediğini kanıtlamak için, ölenler bütün sahip oldukları şeylerle birlikte kendi evlerine gömülürdü. Ancak bu bile ölülerin öfkesini bütünüyle yatıştırmazdı; çünkü ölülerin daha derinlerdeki kıskançlığı yeniden yapılabilecek ya da edinilebilecek nesnelere değil, yaşamın kendisine yönelikti.

Aynı duygunun ölülere her yerde ve çok değişik koşullar altında bile atfedilmesi kesinlikle önemli bir özelliktir. Öyle görünüyor ki bütün halklarda ölülere karşı aynı duygu egemendir. Hâlâ hayatta olanların gözünde ölen herkes, bir yenilginin acısını çekmiştir; bu da *hayatta*

kalmayan olmasıdır. Ölüler kendilerine verilen bu cezayı kabullenmezler ve bu yüzden bu cezayı başkalarına vermek istemeleri doğaldır.

Demek ki, ölen her adam, bir *hayatta kalmayan*'dır. Durum ancak o herkesin ya da hemen hemen herkesin yok olduğu büyük ve ender felaketlerde değişir. Bireysel, yalıtılmış ölüm dediğimizde ailesinden ve grubundan koparılıp ayrılan, *bir* adamdır. Hayatta kalan çok sayıda insan vardır ve ölü adam üzerinde herhangi bir hakkı olanların hepsi onun yasını tutmak için ağıt sürüsü oluşturur. Onun ölümüyle kendilerini güçsüzleşmiş hissederler ve onu hâlâ sevmektedirler; gerçekten de bu duygulardan birini diğerinden ayırmak çoğu zaman imkânsızdır. Tutkuyla ağıt yakarlar ve aslında gözyaşlarının hakiki olduğuna şüphe yoktur. Bu yasın dışavurumları dışarıdan bakanlara kuşkulu görünse de bunun nedeni durumun karmaşık ve bu yüzden de müphem olmasındandır.

Çünkü ağıt yakmak için nedenleri olanlar aynı zamanda hayatta kalanlardır. Kayıplar için ağıt yakarlar, ama kendilerinin hayatta kalmasından da bir tür tatmin duyarlar. Bunu normalde kendi kendilerine bile itiraf etmezler; çünkü bu durumda tatmin duymayı uygunsuz bulurlar, ama ölen adamın hissettiklerinin ne olduğunun her zaman çok iyi farkındadırlar. Ölen, yaşayanlardan nefret etmek zorundadır; çünkü onlar ölenin yitirdiği şeye, yaşama, hâlâ sahiptirler. Öleni, ölmesini istemediklerine ikna etmek için ruhuna geri dön çağrıları yaparlar. Ona aralarındayken ne kadar iyi davrandıklarını hatırlatırlar. Onun, yapmalarını isteyebileceği her şeyi yaptıklarını gösteren pratik kanıtları sayıp sıralarlar. Ölenin son dilekleri vicdan borcu olarak yerine getirilir; pek çok yerde bu son dilekler kanun kuvvetindedir. Kalanların yaptıkları her şeyin arkasında, ölenin hayatta kaldıkları için ondan nefret etmesi gerektiğine ilişkin sarsılmaz bir inanç vardır.

> “Demerara’daki[40] bir Kızılderili çocuk, sonunda erken ölümüne neden olan, kum yeme alışkanlığı edinmişti. Çocuğun ölü bedeni, babasının civardaki bir Creole marangozdan temin ettiği açık tabutta yatarken, tam definden önce çocuğun büyükannesi başına dikilip yaslı bir tonla ona şunları dedi:
>
> “‘Yavrum, sana hep kum yememeni söyledim. Sana hiç kum vermedim, çünkü senin için iyi olmadığını biliyordum: onu hep sen kendin arayıp buldun. Sana kumun kötü olduğunu söyledim. Bak gördün işte, seni öldürdü. Benim rahatımı bozma, çünkü bu senin hatandı; kötü bir şey, kum yemeyi akima soktu. Bak, oyalanman için okunu ve yayım yanına koyuyorum. Ben sana hep iyi davrandım: iyi ol ve benim rahatımı bozma.’

Sonra anne ağlayarak geldi ve ezgili bir sesle dedi ki: ‘Yavrum, seni, bütün iyi şeyleri görüp tadını çıkarman için dünyaya getirdim. Bu meme (memesini tutup kaldırdı) onu almak istediğin sürece seni besledi. Sana giysiler ve güzel gömlekler yaptım. Sana baktım ve besledim; seninle oynadım ve seni asla dövmedim. İyi olmalısın ve bana kötülük yapmamalısın.’

“Çocuğun babası da benzer bir biçimde yaklaştı ve dedi ki: ‘Oğlum, kumun seni öldüreceğini söylediğimde beni dinlemedin ve bak şimdi öldün. Gidip sana güzel bir tabut aldım. Onun parasını ödemek için çalışmak zorunda kalacağım. Mezarını, oynamayı sevdiğin güzel bir yere yaptım. Seni rahatça yerleştireceğim ve yemen için biraz kum koyacağım; çünkü artık sana zarar veremez; kumu sevdiğini biliyorum. Bana kötü şans getirmemelisin; ama sana kum yedirenin kim olduğunu araştır.’”

Büyükanne, anne ve baba bu çocuğu seviyorlardı. Ama sevgilerine ve bu kadar küçük olmasına rağmen onun öfkesinden korkarlar, çünkü onlar hâlâ hayattadır. Onun ölümünden sorumlu olmadıkları itirazında bulunurlar. Büyükanne yanında götürmesi için ona bir ok ve yay verir; baba ona pahalı bir tabut alır ve yemesi için mezarına kum koyar, çünkü kumu sevdiğini bilir. Çocuğa gösterdikleri bu yalın şefkat etkileyicidir, yine de bunda huzursuzluk veren bir şey vardır; çünkü korkuyla bütünleşmiştir.

Bazı halklarda ölülerin sürekli var olması bir *ecdat kültü* şeklinde gelişmiştir. Bu nerede katı bir biçim aldıysa, orada insanlar sanki ölüleri ya da onlar için önemli olanları uysallaştırmanın bir yolunu öğrenmiş gibidirler. Arzuladıkları şeylerin, yani övgü ve yiyeceğin düzenli olarak sunulması onları hoşnut tutar. Geleneksel kurallara göre bakıldıklarında ölüler müttefik haline gelirler. Bu hayatın içinde ne idiyseler, eski konumlarım doldurmaya devam ederek, bundan sonra da öyle kalırlar. Yeryüzünde güçlü bir şef olmuş bir adam mezarda da hâlâ şef olmaya devam edecektir. Kurban verilirken ya da dua edilirken ilk olarak onun adı geçer. Ölenin duyarlılıkları dikkatle ele alınır, çünkü incitilirse çok tehlikeli olabilirler. Kendi soyundan gelenlerin refahıyla ilgilenir ve onun kendi soyundan gelenlere iyi tanıtılması çok önemlidir, çünkü ölene bağlı olan çok şey vardır. Soyundan gelenlere yakın olmayı sever, bu yüzden onu uzaklaştıracak hiçbir şey yapılmamalıdır.

Güney Afrika’daki Zulular arasında yaşayanlarla ecdatları arasındaki ilişki özellikle yakındı. İngiliz misyoner Callaway’in yüz yıl kadar önce topladığı ve daha sonra yayımlanan anlatımlar Zuluların ecdat kültünün en özgün dökümünü vermektedir. Callaway güvenilir kişileri konuşturur, sözlerini onların dilinde kaydeder. *The Religious System of the Amazulu* (Amazuluların Dini Dizgesi) isimli kitabı nadir rastlanan bir kitaptır ve bu

nedenle de çok az tanınır. Bu kitap, insan soyunun temel dokümanları arasındadır.

Zuluların ecdattan yılan halini alır ve toprağa girerler, ama sanıldığı gibi, hiç kimsenin görmediği mitsel yılanlar değillerdir. Kulübelerin yanında oynayan ve sık sık da içeriye giren tanıdık bir hayvan türüdürler. Bu yılanlardan bazıları kendilerine özgü fiziksel özellikleriyle belirli atalara benzerler ve yaşayanlar tarafından da öyle oldukları kabul edilir.

Ama yalnızca yılan değillerdir; çünkü canlılara düşlerinde insan kılığında görünür, onlarla konuşurlar. İnsanlar bu rüyaları görmeyi umar ve görmezlerse huzursuzlaşırlar. Ölüleriyle konuşmak ve onları rüyalarında “parlak ve net” olarak görmek *isterler.* Bazen ecdadın imgesi bulanıklaşır ve kararır; o zaman tekrar netleşmesi için bazı ritlerin uygulanması gerekir. Zaman zaman, ama özellikle önemli olaylarda, onlara kurbanlar sunulur; keçiler ve sığırlar kesilir ve ölüler de ciddi bir biçimde bu kurbanlardan pay almaya davet edilirler. Çok kıymet verdikleri “namlarıyla” yüksek sesle anarlar. Onurlandırılmayı severler ve bu namlar unutulur ya da sessizce geçiştirilirse kendilerini hakarete uğramış hissederler. Onların da duyabilmesi için kurban edilen hayvanların böğürmesi çok yüksek sesli olmalıdır. Ecdat bu böğürmeleri sever. Sessizce ölen koyun, kurban olarak işe yaramaz. Kurban, ölülerin yaşayanlarla paylaştığı bir yemek gibi görülür; bu, yaşayanlarla ölülerin bir tür komünyonudur.

İnsanlar ecdadının eskiden yaşadığı gibi yaşarlarsa, eski örf ve âdetleri izler ve değiştirmezlerse, ecdatları hoşnut olur ve soylarından gelenlerin refahını artırır. Biri hastalanırsa, ecdadından birinin halinden hoşnutsuz olduğunu bilir ve bunun nedenini ortaya çıkarmak için elinden gelen her şeyi yapar.

Çünkü ölüler hiç de her zaman adil değillerdir. Bir zamanlar tanınan insanlardır; hataları da güçsüzlükleri de eşit derecede hatırlanacaktır. Rüyalarda karakterlerine uygun bir biçimde görülürler. Callaway’in uzun uzun anlattığı gibi, bir vakada, ölüler onurlandırılıp iyi beslendiklerinde bile onlar ölürken hayatta kalanlara karşı, yalnızca hâlâ hayatta oldukları için şiddetli bir kine kapılırlar. Bizim kendi terimlerimize aktarıldığında, bu türden bir kin tehlikeli bir hastalığın seyrine denk düşer.

Bir büyük erkek kardeş ölmüştür. Ona ait şeyler, özellikle bu insanlar için servet anlamını taşıyan sığırları küçük kardeşine kalır. Bu normal bir durumdur ve bu yüzden küçük kardeş âdet olan kurbanları layıkıyla vermiş

olarak, ölen adama karşı herhangi bir kabahatin farkında olmaksızın mirasını alır. Ama aniden ciddi bir biçimde hastalanır ve ağabeyi ona rüyasında görünür.

> “Rüyamda onu beni döverken ve şunları söylerken gördüm: ‘Nasıl oluyor da benim kim olduğum artık bilmiyorsun?’ Ben şöyle cevap verdim: ‘Seni tanıdığımı görebilmen için ne yapabilirim? Benim kardeşim olduğunu biliyorum.’ Ölü ağabey sordu: ‘Öküz kurban ettiğin zaman niye beni çağırmıyorsun?’ Ben şöyle cevap verdim: ‘Seni çağırıyorum ve seni namın olan adlarınla andım. Seni anmadan öldürdüğüm öküzü söyle bana.’ Şöyle cevap verdi: ‘Et istiyorum.’ Onu reddettim: ‘Hayır, kardeşim, benim hiç öküzüm yok; ağılda hiç öküz görüyor musun?’ ‘Bir tane bile olsa’ dedi, ‘onu istiyorum’. Uyandığımda, yan tarafımda bir sancım vardı; nefes almaya çalıştım alamadım; nefesim kesilmişti.
>
> “Adam inatçıydı ve bir öküzü öldürmeyi kabul etmiyordu. Dedi ki, ‘Gerçekten hastayım ve yakalandığım hastalığın ne olduğunu biliyorum.’ İnsanlar ona dedi ki, ‘Hastalığının ne olduğunu biliyorsan, neden ondan kurtulmuyorsun? İnsan kendisini hasta eden şeye kasten sebep olur mu? Derdinin ne olduğunu biliyorsa, ölmek ister mi? Çünkü ruh bir insana kızınca, onu yok eder.’
>
> “Adam şöyle cevap verdi: ‘Öyle değil, beyler; ben bir insan tarafından hasta edildim. Onu yatarken uykumda görüyorum; et istediği için bana oyunlar ediyor ve öküz öldürdüğüm zaman onu çağırmadığımı söylüyor. Bu yüzden şahsen çok şaşırdım, çünkü çok sığır öldürdüm ve onu çağırmadan öldürdüğüm bir tane bile yok. Et istiyorsa, bana yalnızca ‘Kardeşim, et istiyorum’ diyebilirdi. Ama onu hiç övgüyle anmadığımı söylüyor. Ona çok kızgınım ve beni öldürmek istiyor sanırım.’
>
> “İnsanlar dediler ki: ‘Ruhun konuşmayı hâlâ bildiğini mi söylemek istiyorsun? Nerede, biz de onu azarlayalım? Çünkü senin sığırları kestiğin bütün zamanlarda biz de vardık; ve sen onu övgüyle andın ve onu cesareti nedeniyle aldığı namıyla andın; ve biz duyduk. Ve eğer senin o kardeşin ya da zaten ölmüş olan başka herhangi bir adam tekrar kalkacak olursa, biz onu azarlayıp şunu sorabiliriz: Niye böyle şeyler söylüyorsun?’
>
> “Hasta adam cevap verdi: ‘Eh! Kardeşim böyle böbürleniyor; çünkü en büyüğümüz, çünkü ben ondan gencim. Merak ediyorum ne zaman bütün sığırları yok etmemi isteyecek. Ölüp arkasında sığır bıraktı ya!’ “İnsanlar dediler ki: ‘Adam öldü. Ama biz gerçekten seninle konuşuyoruz ve sen gerçekten hâlâ bizim gözümüzle bakıyorsun. Bu yüzden o adamla ilgili olarak diyoruz ki, onunla yalnızca sessizce konuş; ve eğer yalnızca keçin varsa ona keçi kurban et. Gelip seni öldürmesi çok ayıp. Niçin sürekli rüyanda kardeşini görüyor ve hastalanıyorsun? İnsanın kardeşini rüyasında görmesi ve sağlıklı bir bedenle uyanması gerekir.’
>
> “Küçük kardeş dedi ki: ‘Eh, beyler, şimdi ona sevdiği eti vereceğim. Et istiyor; beni öldürüyor. Bana haksızlık ediyor, her gün rüyamda onu görüyorum ve sonra acı çekerek uyanıyorum. Ben diyorum ki, o bir erkek değil, insanlarla dövüşmeyi seven bir alçaktı. Bir laf yüzünden kavga çıkaran bir adamdı. Bir insan onunla konuşunca hemen dövüşmek isterdi; sonra bir kavga çıkardı. Bu kavgaya o sebep olurdu ve sonra dövüşürdü. O bunu anlamaz ve şunları söylemezdi: ‘Bu hatayı yapan benim; bu insanlarla dövüşmemeliyim.’ Ruhu da kendisi gibi; ruhu da aşağılık; sürekli kızgın. Ama ona benden istediği eti vereceğim, Beni bıraktığını ve iyi olduğumu görürsem sabahleyin birkaç sığır öldüreceğim. Eğer bu ruh oysa, iyileşip bir nefes alayım ve nefesim artık şu anda olduğu gibi kesilmesin.’
>
> “İnsanlar onayladı: ‘Evet, evet, sabahleyin iyi olursan, bunun gerçekten de erkek kardeşinin ruhu olduğunu anlarız. Ama sabah hâlâ hasta olursan, onun erkek kardeşinin ruhu olduğunu söylemeyeceğiz; o zaman bunun yalnızca bir hastalık olduğunu bileceğiz.’

“Güneş battığında o hâlâ sancıdan şikâyetçiydi. Ama inekleri sağma zamanında, ‘Bana biraz yiyecek verin de yiyeyim’ dedi. Yiyecek katı değil, suluydu ve o biraz yutabildi. Sonra, 'Bana biraz bira verin, susadım’ dedi. Kanları ona bira verdiler ve yüreklerine su serpildi. Çok sevindiler, çünkü çok korkmuşlardı ve ‘Yemediğine göre bu büyük bir hastalık herhalde’ demişlerdi. Sevinçten konuşamadılar, ama yalnızca birbirlerine baktılar. Adam birayı içti ve ‘Bana biraz da enfiye verin çocuklar; sadece biraz alayım’ dedi. Ona biraz enfiye verdiler, enfiyeyi çekip uzandı ve uykusu geldi.

“Gece yansı erkek kardeşi geldi ve dedi ki: ‘Nasıl, sığırları seçtin mi? Sabahleyin onları öldürecek misin?’

Uykudaki adam dedi ki: ‘Evet, evet, bir tane öldüreceğim. Kardeşim, ben her sığır öldürüşümde seni namınla çağırırken niçin bana seni hiç çağırmadığımı söylüyorsun: Sen cesur biriydin yoksa kuşkuya mı kapıldın?’ “Kardeşi cevap verdi: ‘Et dilediğim zaman bunu söylememin bir sebebi var. Gerçekten de öldüm ve sana bir köy bıraktım. Büyük bir köyün oldu.’

“‘Evet, evet kardeşim bana bir köy bıraktın. Ama bana onu bırakıp öldüğünde bütün sığırları öldürmüş müydün?’

“‘Hayır, hepsini öldürmemiştim.’

“‘Peki öyleyse, babamın çocuğu, *bana* onların hepsini yok etmemi mi söylüyorsun?’

“‘Hayır, sana hepsini yok etmeni söylemiyorum. Ama sana köyünün büyük olması için öldürmeni söylüyorum.’

“Adam uyandı ve artık iyi olduğunu, yan tarafındaki sanemin orada olmadığını hissetti. Doğruldu ve karısını dürttü. ‘Uyan ve bir ateş yak.’ Karısı uyandı ve büyük bir ateş yaktı. Adama nasıl olduğunu sordu. Adam cevap verdi: ‘Ah! Sadece sessiz ol; uyanırken vücudum hafiflemişti. Kardeşimle konuşuyordum; uyandığımda oldukça iyiydim.’ Biraz enfiye çekti ve uyudu. Kardeşinin ruhu tekrar geldi. Dedi ki, ‘Bak, artık seni iyileştirdim. Sabahleyin sığırları öldür.’

“Sabahleyin kalktı ve sığır ahırına gitti. Kendisinden küçük erkek kardeşleri vardı; onları çağırdı, onlar da onunla birlikte gittiler. ‘Sizi çağırıyorum, çünkü artık iyiyim. Ağabeyim beni iyileştirdiğini söylüyor.’ Sonra onlara bir öküz getirmelerini söyledi. Öküzü getirdiler. ‘O kısır ineği de getirin.’ Kardeşleri ikisini de getirdiler. Ağılın üst kısmına, onun yanına gelip orada durdular. Adam şunları söyleyerek dua etti:

“‘Öyleyse yiyin, siz evimizin insanları. İyi bir ruh bizimle olsun, bu çocuklar iyi olsunlar ve insanlar sağlıklı olsun! Soruyorum, sen kardeşim olduğuna göre, nasıl oluyor da uykumda bana tekrar tekrar geliyorsun, ben seni rüyamda görüyorum ve sonra hastalanıyorum? İnsana gelip iyi haberler veren ruh iyidir. Ben hep sürekli hasta olduğumdan şikâyet ediyorum. Sahibinin midesine indirdiği, hastalığı yüzünden midesine indirdiği sığır nasıl bir sığırdır? Dur, diyorum; beni hastalandırmayı bırak. Diyorum ki, ben uyurken bana gel ve bana meseleyi söyle ve örneğin, kardeşim, şunu şunu diliyorum, de. Sen beni öldürmek için geliyorsun. Hayattayken kötü biri olduğun doğru: Toprağın altında da hâlâ kötü müsün? Eskiden ruhunun bana iyilikle geleceğini ve iyi haberler vereceğini düşünmezdim. Nasıl oluyor da, köyün sahibi olduğuna göre köye kötülük değil iyilik getirmesi gereken sen, benim büyük ağabeyim kötülükle geliyorsun.’ “Sonra sığırlar hakkında şu sözleri söyledi ve teşekkürlerini sundu: ‘Burada sana sunduğum sığırlar var. Burada kırmızı bir öküz, burada kırmızı beyaz bir inek var. Öldür onları. Diyorum ki, bana bir şeyi iyilikle söyle ki uyanınca bedenim sancılardan kurtulmuş olsun. Diyorum ki, evimizin insanlarının bütün ruhları birlikte buraya sana, eti seven sana gelsinler.’

“Ve sonra ‘Bıçaklayın onları’, dedi. Erkek kardeşlerinden biri hafif mızraklardan birini alıp kısır ineğe saplar, hayvan yere düşer. Öküzü bıçaklar, ikisi de böğürür; onları öldürür -ölürler.

> Adam kardeşlerine onların derilerini yüzmelerini söyler. Derilerini yüzerler, deriler çıkarılır; hayvanları ağılın içinde yerler. Bütün insanlar yiyecek istemek için toplanırlar. Eti parça parça alıp götürürler. Yiyip tatmin olurlar ve şunları söyleyerek teşekkürlerini sunarlar 'Falancanın oğlu sana teşekkür ederiz. Bir ruh seni hastalandırınca, onun senin aşağılık kardeşin olduğunu anlayacağız. Senin o çok şiddetli hastalığın sırasında, seninle tekrar et yiyeceğimizi bilmiyorduk. Artık seni öldürmekte olanın o aşağılık olduğunu biliyoruz. Seni iyi gördüğümüze memnunuz.'"

"Gerçekten de ölüyüm" der büyük kardeş ve bu cümle anlaşmazlığın, tehlikeli hastalığın ve bütün olay akışının özünü içerir. Ölü adamın tutumu ve talepleri ne olursa olsun, o gerçekten de ölüdür ve bu, acımasız kötülük için yeterli bir nedendir. "Ben sana bir köy bıraktım" der ve şunu ekler: "Büyük bir köyün var." Bu köy diğerinin hayatıdır ve bu yüzden şunu da ekleyebilirdi: "Ben ölüyüm, ama sen sağsın."

Yaşayan adamın korktuğu sitem budur ve bunu rüyasında görmekle ona hak verir: o *gerçekten* de *hayatta kalmıştır.* Yanında diğer bütün haksızlıkların solgun kaldığı bu haksızlığın boyutu ölü adama kendi kötülüğünü diğeri için ciddi hastalığa dönüştürme gücü verir. Küçük kardeş "O beni öldürmek istiyor" der ve kendi kendine şunu ekler: "Çünkü o ölü." Böylece ondan niçin korktuğunu bilir ve sonunda kurban konusunda taviz vermesinin nedeni onu teskin etmektir.

Görüldüğü şekliyle hayatta kalma, beraberinde, hayatta kalanlar için kayda değer bir huzursuzluk taşır. Düzenli onurlandırma biçimleri gerçekleştirildiğinde bile, ölülere tam olarak asla güvenilmez. Bir insan burada, yeryüzünde ne kadar güçlüyse, daha sonraki garezi de o kadar büyük ve tehlikeli olur.

Uganda Krallığı'nda ölen kralın, ruhunu sadık tebaası arasında tutmanın bir yolu bulunmuştu. Ruh ne uzağa gönderilir ne de ortadan kaybolmasına izin verilirdi; tersine bu dünyada kalmaya zorlanırdı.

Kralın ölümünden sonra, ruhunun içinde ikamet edeceği bir medyum yani bir *mandwa* tayin edilirdi. Bir rahibin işlevine sahip olan bu medyum ölen kralın görüntüsünü, jestlerini ve tam olarak dilini, hatta bir keresinde güvenilir bir şekilde sınandığı gibi, söz konusu kralın yaşadığı 300 yıl öncenin artık kullanılmayan bir konuşma tarzına kadar yeniden üretirdi. Hatta medyumun, hiç kimsenin, meslektaşlarının bile anlamadığı sözcükleri kullanması söz konusu olabilirdi. Çünkü bir *mandwa* öldüğünde, kralın

ruhu aynı klanın bir başka üyesine inerdi. Bir mandwa bir diğerinden görevi devralırdı ve böylece kralın ruhu yersiz kalmazdı hiç.

Ancak medyumun sürekli kral rolü oynadığı düşünülmemelidir. Zaman zaman, bir deyişte geçtiği gibi, “kral onu başından yakalar.” Medyum kendinden geçercesine, ölü adamı bütün ayrıntılarıyla vücuda getirirdi. *Mandwaları* temin etmekten sorumlu olan klanlarda her bir kralın öldüğü zamanki karakteristik özellikleri sözel ve mimiksel olarak aktarılırdı. Kral Kigala çok ileri bir yaşta ölmüştü; medyumu oldukça genç bir adamdı, ama “kral onu başından yakalayınca” yaşlı bir adama dönüyordu; yüzü kırışıyor, topallayarak yürüyor, ağzından salyalar akıyordu.

Ruhun bir medyumu ele geçirmesi huşuyla izlenirdi. Bu sırada orada bulunmak bir şeref olarak değerlendirilirdi; insan ölü kralın huzurunda olur ve onu *tanırdı*. Kralın, kendisini tek görevi bu olan bir insanın bedeninde gösterebildiği için, kendisi ölüp de başkalarının hayatta kalması karşısında, yaşayanların dünyasından tamamen çıkarılmış olanlara göre daha az hınç duyması beklenebilir.

Ecdat kültüne ilişkin en önemli gelişme Çinliler arasında yer alır. Ecdat derken neyi kastettiklerini netleştirmek için onların ruh kavramını kısaca açıklamalıyım.

Her insanın iki ruhunun olduğuna inanırlardı. Bunlardan biri olan *po*'nun kökeni spermdi ve bu yüzden ana rahmine deşme anından itibaren mevcuttu. Bellek bu ruhun bir parçasıydı. Diğer ruh olan *hun'un* kökeni doğduktan sonra solunan havaydı ve bu ruh daha sonra yavaş yavaş şekil alırdı. Bu ruh can verdiği bedenin şeklini alırdı, ama gözle görülmezdi. Zekâ bu ruha aitti ve onunla birlikte büyürdü. Bu üstün ruhtu.

Ölümden sonra nefes-ruh gökyüzüne yükselirken, sperm-ruh mezarda cesetle birlikte kaindi. En çok korkulan, bu aşağı konumdaki ruhtu; hain ve kıskançtı ve canlıları kendisiyle birlikte ölüme sürüklemek isterdi. Beden çürüdükçe sperm-ruh da yavaş yavaş çözülür ve böylelikle sonunda zarar verme gücünü yitirirdi.

Öte yandan üstün nefes-ruh var olmayı sürdürürdü. Yiyeceğe ihtiyacı vardı, çünkü ölülerin dünyasına yapılan yolculuk uzundu ve kendi soyundan gelenler ona yiyecek vermezse çok kötü acılar çekerdi. Yolunu kaybederse çok mutsuz olurdu ve sperm-ruh gibi tehlikeli olurdu.

Cenaze ritlerinin amacı ikiliydi. Ritlerin yapılmasındaki amaç canlıları ölülerin faaliyetlerinden korumak ve aynı zamanda ölülerin ruhları için hayatta kalmayı güvence altına almaktı. Ölülerle iletişim kurmak, eğer bu iletişimi başlatan onlarsa tehlikeliydi; ama geleneğin gerekleri izlenip uygun zamanlarda yapılarak, bir ecdat kültü biçimini alırsa, hayırlı olurdu.

Ruhun hayatta kalması, yeryüzündeki yaşamı boyunca edindiği fiziksel ve ahlâki kuvvetine bağlıydı. Bu kuvvet de *yiyecek* ve *eğitim* yoluyla edinilirdi. Et yiyen ve bütün hayatı boyunca iyi beslenmiş olan bir lordun ruhuyla, ucuz ve kötü beslenen sıradan bir köylünün ruhu arasındaki fark özel bir önem taşırdı. “Yalnızca lordların” diyor Granet,

> “sözcüğün uygun anlamıyla bir ruhu vardı. Ve bu ruh yıllar içinde tükenmez, zenginleşir. Bir lord ölüme, kendisini enfes yemekler ve hayat veren içeceklerle doldurarak hazırlanır. Yaşamı boyunca çok sayıda özü içine alır ve mülkü ne kadar büyük ve bereketliyse, bu özlerden de o kadar fazla olacaktır. Kendilerini et ve av etleriyle doldurmuş olan ecdadının zengin tözünü artırır. Öldükten sonra, ruhu sıradan bir ruh gibi çözünmez, tersine kuvvetle dolu bir biçimde bedeninden kurtulur.
>
> “Eğer bir lord bulunduğu mevkinin kurallarına göre yaşamışsa, ölümünden sonra ruhu cenaze ritleriyle daha da soylulaşmış ve saflaşmış olarak, yüce ve parlak bir iktidara sahip olacaktır. Bu ruhta koruyucu bir ruhun hayırlı kuvveti bulunur, aynı zamanda dayanıklı ve kutsal bir kişiliğin bütün özelliklerini kazanır. Bir ecdat-ruh olmuştur.”

Ona, belirli bir tapınakta özel bir kült adanmıştır. Bütün mevsimsel törenleri, kırlardaki yaşamı ve insanların yaşamını paylaşır. Av eti bolsa iyi yer; hasat kötüyse açlıktan ölür. Ecdat-ruh kendi yuvası olan malikâneye ait toprakların tahılı, eti ve avlarıyla beslenir. Ama, birikmiş ve yoğunlaşmış kuvvetiyle var olmayı sürdürdüğü sürece böyle bir ruhun kişiliği zengin olsa bile, onun da çözüldüğü ve yok olduğu bir an gelir. Dört ya da beş kuşak sonra ritüel olarak bağlı olduğu “ruh-kita-besi” özel bir kutsal yer olma iddiasını kaybeder ve bireysel anılan zaten kaybolmuş olan daha eski bütün ecdadın kitabeleriyle birlikte taştan yapılmış bir sandığa kaldırılır. Temsil ettiği ve adını taşıdığı ecdat artık bir lord olarak onurlandırılmaz. Bugüne kadar ayrı bir nitelik taşıyan güçlü bireyselliği kaybolur. Onun dönemi geçmiş, bir ecdat olarak rolü sona ermiştir. Ona ithaf edilen ritler epey uzun yıllar boyunca sıradan ölülerin yazgısından kaçmasını sağlamıştır. Artık ruhu diğer bütün ölülerin oluşturduğu kitleye katılır ve onlar gibi anonimleşir.

Ecdadın hiçbiri dört ya da beş nesil kadar uzun yaşamaz. Kitabelerinin bu kadar uzun süre konumunu koruyup korumaması ve ruhlarının yiyecek kabul etmeleri için çağrılması onların mevkisine bağlıdır. Bu süre ne kadar uzun ya da kısa olursa olsun, var olmayı sürdürdükleri olgusu kimi bakımlardan hayatta kalmanın karakterini değiştirir.

Oğul artık babası ölüyken hayatta kalmanın gizli zaferini hissetmez; çünkü babası bir ecdat olarak mevcut kalır. Oğul sahip olduğu her şeyi ona borçludur ve babasına iyi bakmalıdır. O öldükten sonra bile ona yiyecek temin etmelidir ve ona karşı küstahça davranmaktan dikkatle kaçınmalıdır. Oğul hayatta olduğu sürece her durumda, babasının ecdat-ruh var olacaktır ve gördüğümüz gibi ayrı ve fark edilebilir bir kişi olarak bütün özelliklerini elinde tutacaktır. Babası, kendi açısından, beslenmek ve hürmet görmek ister. Bir ecdat olarak yeni varoluşu için oğlunun hayatta olması gerekir; kendi soyundan gelenler olmazsa ona hürmet edecek kimse kalmaz. Oğlunun ve onu takip eden nesillerin kendisi ölüyken hayatta kalmalarını ister. Onların refah içinde olmalarını ister, çünkü kendisinin bir ecdat olarak varlığı onların refahına bağlıdır. İnsanların, onu hatırlamaya hazırlıklı oldukları sürece yaşamaya devam etmelerini ister. Böylece ecdadın keyfini çıkardığı hayatta kalmanın geliştirilmiş biçimiyle ona bu keyfi sağlayan ve onun soyundan gelenlerin gururu arasında yakın ve karşılıklı ödüllendirici bir bağ vardır.

Ecdadın kimi nesiller boyunca ayrı ve ayırt edilebilir bireyler olarak kaldığı olgusu da önemlidir. Ecdat birey olarak tanınır ve öyle hürmet görür; sadece uzak geçmiştekiler bir kitle oluşturarak birbiriyle kaynaşırlar. Yaşayan her insanla bu kitle arasında, baba ve büyükbaba gibi, ayrı ve açıkça tanımlanmış bireyler bulunur; o insanla bu bireyler arasındaki ilişkinin doğası şudur: o insanın var olması nedeniyle hissettiği ve ecdadına duyduğu hürmeti artıran zafer duygusu çok ılımlı ve ölçülüdür; bu duygu ölülerin sayısını artırmaya yönelik hiçbir eğilim taşımaz. Kendi ölümü bu sayıyı bir gün artıracaktır, ama doğal olarak o bunu olabildiğince uzun süre ertelemek ister. Hayatta kalma, kitle karakteristiğini yitirir; sürükleyici bir tutku olarak saçma ve kavranamaz bir nitelik taşıyacağı için, artık öldürücü olamaz. Ölülere duyulan hürmetle kendinin farkında olma durumu işbirliği içindedir. Biri diğeriyle karışıp birleşir, ama her ikisinin de en iyi yanları korunur.

İnsan, Çin tarihi ve düşüncesi içinde şekillendiği haliyle, ideal yönetici figürü üzerinde düşünürse, bu figürün insani niteliğinden etkilenir. Bu imgede gaddarlığın bulunmamasının, belirli bir ecdada tapma biçimine bağlı olması muhtemeldir.

SALGIN HASTALIKLAR

Bir veba salgınının en iyi tasviri, bunu kendisi de çekmiş ve iyileşmiş olan Thukydides tarafından yapılmıştır. Thukydides'in çalışmasında bu fenomenin temel bütün yönleri özlü ve doğru bir biçimde bulunur. Biraz farklı bir düzen içinde de olsa, bu çalışmanın en önemli kısımlarını alıntılamak istiyorum.

> "İnsanlar sinek gibi öldüler. Ölenlerin bedenleri birbirinin üstüne yığılmıştı; sokaklarda sendeleyerek yürüyen ya da susuzluktan yanarak çeşmelerin etrafına üşüşen yarı ölü yaratıklar görülebilirdi. Sığındıkları tapınaklar, orada ölmüş insan cesetleriyle doluydu.
>
> "Kimi aileler yaşadıkları felaketin ağırlığının altında öylesine ezilmişlerdi ki ölülerin arkasından alışıldık ağıt yakma âdetinden fiilen vazgeçmişlerdi.
>
> "Eskiden beri görülen bütün cenaze törenleri artık karmakarışık olmuştu; yine de ölüleri ellerinden gelen en iyi biçimde gömmeye çalışıyorlardı. Ailelerinde zaten çok sayıda ölüm olduğu için gömme işlemi için gereken araçlardan yoksun bulunan pek çok insan, en utanmazca yöntemleri benimsediler. Başkalarının, ölülerini yakmak için hazırladığı odun yığınına ilk onlar varır, bu yığının üstüne kendi ölülerini koyup ateşe verirler ya da yanan başka bir odun yığını bulup taşıdıktan cesedi diğerinin üstüne atıp giderlerdi.
>
> "Ne Tanrı korkusunun ne de insanların koyduğu yasa korkusunun kısıtlayıcı bir etkisi vardı. Tanrılara gelince, insan iyilerle kötülerin ayrımsız öldüklerini görünce, onlara ibadet etse de etmese de fark etmez gibi görünürdü. İnsanların yaptığı yasalar karşısındaki suçlara gelince, hiç kimse mahkemeye çıkarılıp cezalandırılacak kadar uzun yaşamayı beklemiyordu; bunun yerine herkes kendisine çok daha ağır bir cezanın zaten verildiğini; bu ceza her an infaz edilebileceği için, o an gelmeden önce hayattan biraz zevk almanın doğal olduğunu düşünüyordu.
>
> "Hastalara ve ölenlere en çok acıyanlar, kendileri de bu salgın hastalığa yakalanıp iyileşmiş olanlardı. Bunun nasıl bir şey olduğunu biliyorlardı; ayrıca kendilerini güvencede hissediyorlardı; çünkü hiç kimse hastağa iki kez yakalanmıyordu, yakalansa da ikinci atak asla öldürücü değildi. Bu gibi insanlar her taraftan göklere çıkarılıyordu ve kendileri de iyileştikleri zaman öylesine bahtiyar oluyorlardı ki artık başka hiçbir hastalıktan ölmeyeceklerini safça hayal ediyorlardı."

İnsanoğlunun başına gelmiş olan talihsizlikler arasında büyük salgınlar özellikle canlı bir anı bırakmıştır. Salgınların başlangıcı bir doğa felaketi kadar anidir, ama örneğin deprem genellikle birkaç kısa sarsıntıdan sonra sona ererken, bir salgın hastalık aylarca ya da bütün bir yıl sürebilir. Deprem yapacağı en büyük kötülüğü bir darbede yapar, bütün kurbanları aynı anda yok olur. Öte yandan, vebanın *biriktirici* bir etkisi vardır.

Başlangıçta yalnızca birkaç kişi hastalığa tutulur, sonra vakaların sayısı artar. Ölüler her yerde görülür; kısa sürede yaşayanlardan çok göze çarpar. Bir salgının nihai sonucu depreminkiyle aynı olabilir, ama salgında insanlar ölümün yaklaştığını *görürler,* ölüm tam gözlerinin önünde yer alır. İnsanlar sanki bilinen bütün savaşlardan daha uzun süren bir savaşta yer alan kişiler gibidirler. Ama düşman saklanmıştır; düşman hiçbir yerde görülemez ve ona vurulamaz. İnsan yalnızca onun vurmasını bekleyebilir. Bu savaşta yalnızca düşman etkindir; o istediği yere darbe vurur ve o kadar çok insanı devirir ki insan kısa sürede hiç kimsenin kurtulamayacağından korkmaya başlar Bir salgının varlığı kabul edilir edilmez, bunun yalnızca bir tek sonunun olabileceği hissedilir; bu da herkesin ölümüdür.

Bunun hiçbir tedavisi olmadığından bu hastalığa tutulanlar kendilerine biçilen cezanın infazını beklerler. Yalnızca hastalığa yakalananlar bir *kitle* oluştururlar. Kendilerini bekleyen yazgı bakımından *eşittirler,* sayıları artan bir hızla büyür; birkaç gün içinde ulaşacakları ortak hedefe doğru hareket etmektedirler; sonunda insan bedenleri için olası en büyük yoğunluğa ulaşarak, cesetlerin oluşturduğu bir yığın haline gelirler. Ölülerin oluşturduğumu durgun kitlenin yalnızca geçici olarak ölü olduğuna ve belirli bir anda tekrar ayağa kalkıp Tanrı’nın önünde sıkı sıralar halinde durarak Kıyamet Günü’nü bekleyeceklerine inananlar vardır. Ne var ki ölülerin bundan sonraki yazgısını hesaba katmasak bile -çünkü bütün dinler bu yazgıyı aynı şekilde kavramazlar- kesin bir şey kalır: Salgın sonuç olarak ölmekte olanların ve ölenlerin oluşturduğu bir kitle yaratır. “Sokaklar ve tapınaklar” ölülerle doludur. Çoğu zaman kurbanları gerektiği gibi tek tek gömmek artık mümkün olmaz; ölüler, binlercesi aynı mezarda olmak üzere, kütlesel mezarlarda üst üste yığılırlar.

Cesetlerin oluşturduğu bir yığını yaratan üç önemli ve bildik fenomen vardır. Bunlar birbirleriyle yakından ilişkilidir; bu yüzden de farklılıklarını çözümlemek özellikle önemlidir. Bu fenomenler şunlardır: savaş, kitlesel intihar ve salgın.

Savaşın hedefi düşman ölülerden bir yığın oluşturmaktır. İnsanın kendi halkının sayısı karşılaştırmalı olarak daha büyük olsun diye yaşayan düşmanların sayısı azaltılacaktır. Kendi halkını oluşturan insanların bazılarının da bu süreç sırasında yok olması kaçınılmazdır, ama arzulanan bu değildir. Hedef, düşman ölülerinin oluşturduğu bir yığındır ve her savaşçı bu hedefe ulaşmak için kendi kol kuvvetiyle etkin bir çaba gösterir.

Kitlesel intiharda bu faaliyet insanın kendi halkına karşı döner. Erkekler, kadınlar ve çocuklar, sonunda kendi ölülerinin yığınlarından başka hiçbir şey kalmayıncaya kadar, birbirlerini öldürürler. Bu yok etme eyleminin tamamlanması ve düşmanın eline geçecek hiçbir şeyin kalmaması için ateş kullanılır.

Salgında sonuç kitlesel intiharınkiyle aynıdır, ama salgın istemli değildir ve bilinmeyen bir güç tarafından dışarıdan dayatılmış gibi görünür. Hedefe ulaşmak daha uzun zaman alır; insanlar sıradan bütün ilişkileri feshederek korkunç bir beklentinin eşitliği içinde yaşarlar.

Bir salgında çok büyük rol oynayan bulaşma unsuru, insanları birbirinden ayırır. En emin yol başka herkesten uzak durmaktır, çünkü hastalık herhangi bir insanda olabilir. Kimileri şehirden kaçıp kır evlerine dağılırlar; diğerleri kendilerini evlerine kapatır ve içeriye kimseyi almazlar. Her insan kendisini diğer herkesten sakınır; son umudu uzak durmaktır. Yaşama ümidi ve yaşamın kendisi, hastalardan uzak oluşla ifade edilir. Hastalığa yakalananlar ölü bir kitle oluşturarak sona ulaşırlar; o zamana kadar hastalıktan kurtulmuş olanlar herkesten, hatta en yakın akrabalarından, ebeveynlerinden, kocalarından ya da kanlarından ve çocuklarından uzak dururlar. Hayatta kalma umudunun insanları nasıl yalıttığını, her birinin kurbanlar kitlesiyle karşı karşıya kalan tek tek bireyler haline geldiklerini görmek tuhaftır.

Ama genel felaketin ortasında, hastalığa tutulan herkes gözden çıkarılmışken en şaşırtıcı şey olur: Az sayıda, çok az sayıda insan iyileşir. Bu gibi insanların duygularının ne olduğunu tahayyül etmek zor değildir. Bunlar yalnızca hayatta kalmakla kalmamışlardır, aynı zamanda kendilerini yaralanmaz hissetmektedirler; böylelikle kendilerini çevreleyen hastalara ve ölmekte olanlara acıyabilmektedirler. “Bu gibi insanlar” diyor Thukydides, “iyileştikleri zaman o kadar bahtiyar oluyorlardı ki artık başka hiçbir hastalıktan ölmeyeceklerini safça hayal ediyorlardı.”

MEZARLIKLAR

Mezarlıkların ve gömütlüklerin çekiciliği o kadar kuvvetlidir ki insanlar, orada bir yakınları gömülü olmasa bile ziyaret ederler. Yabancı şehirlerdeki gömütlüklere hac ziyareti yaparlar ve orada sanki bu, özellikle onlara sunulmuş bir keyifmiş gibi dolaşırlar. Onları oraya çeken her zaman ünlü bir zata duyulan hürmet değildir. En baştaki dürtü bu olduğunda bile söz konusu ziyaret her zaman daha fazla bir şey halini alır. Gömütlük kısa sürede özel bir ruhsal durumun ortaya çıkmasına sebep olur. Bu ruh hali hakkında kendimizi aldatmak gibi dindarca bir alışkanlığımız vardır. Aslında, hissettiğimiz korku ve daha fazla da sergilediğimiz huşu gizli bir tatmini gözden saklar.

Kendisini bir gömütlükte bulan bir insan gerçekten ne yapar? Nasıl hareket eder; orada düşüncelerini meşgul eden nedir? Şu ya da bu taşa bakarak, üzerlerindeki isimleri okuyarak ve kendisini bunların bazılarına doğru çekilmiş hissederek, mezarların arasında bir aşağı bir yukarı dolaşır. Sonra isimlerin altına kazman yazıları fark etmeye başlar. Uzun bir süre birlikte yaşamış ve şimdi, olması gerektiği gibi, bütün zamanlar boyunca birlikte yatan bir çift bulur; ya da oldukça küçük yaşta ölen bir çocuk; on sekizinci yaş gününe henüz erişmiş bir kız. Ziyaretçiyi daha da büyüleyen, zaman aralıklandır. Bu isimler giderek mezarların başucundaki taşların üstündeki dokunaklı yazıtlardan olmaktan çıkıp basit zaman aralıkları olurlar.

Burada otuz üç yaşına kadar yaşayan bir adam vardır; şurada kırk beşinde ölmüş bir başkası. Ziyaretçinin yaşı her ikisinkinden de büyüktür, ama onlar çoktan yarışın dışına çıkmışlardır. Kendisi kadar yaşamamış pek çoğunu bulur; ama özellikle genç yaşta ölmemişlerse, onlar için hiçbir üzüntü duymaz. Ama onun o anki yaşını geçen, kendisinin hâlâ yapabileceği gibi, yetmiş yıl, ya da zaman zaman, seksen yıldan fazla yaşamış olan pek çoklarını bulur. Öyleleri, onda bu insanları geçme arzusu doğurur. Kendisi için her şey hâlâ mümkündür; kendi ömrü henüz belirlenmemiştir ve onun üstünlüğü de burada yatar; çaba göstererek onları geçebilir bile. Her halükârda onlarla aynı yaşa kadar yaşama şansı vardır, çünkü ne de olsa bir avantaja sahiptir: onlar hedeflerine ulaşmışlardır; artık yaşamamaktadırlar.

Onlar ziyaretçiyle rekabet etmek için oradadırlar, ama bütün kuvvet onun tarafındadır; onların hiç kuvveti yoktur, yalnızca kayda geçmiş bir hedefleri vardır; en uzun yaşayanlar bile artık ölüdür. Onun gözlerine insanın insana baktığı gibi bakamazlar ve ziyaretçi, mezarlarda yatanlardan, onların olduklarından *daha fazla* olma ve sonsuza kadar öyle kalma kuvvetini alır. Orada yatmakta olan seksen dokuz yaşındaki yaşlı ölü onun üzerinde mahmuz etkisi yapar. *Ziyaretçinin* doksan yaşına kadar yaşamasını önleyecek ne vardır?

Ama sıra sıra mezarların arasında duran adamı meşgul eden tek karşılaştırma türü bu değildir. Gömülmüş olanların bazılarının ne kadar süredir orada yatmakta olduklarını fark etmeye başlar. Onu onların ölümünden ayıran zaman bir şekilde güven tazeleyici ve canlandırıcıdır: Kendisi dünyayı bu kadar uzun süredir bilmektedir. 17. ve 18. yüzyıla kadar uzanan eski anıtları barındıran mezarlıklarda, ziyaretçi yansı silinmiş yazıtların önünde, onları deşifre edinceye kadar kıpırdamaksızın durur. Normal olarak yalnızca pratik amaçlarla kullanılan kronoloji, onun için birdenbire parlak ve anlamlı bir canlılık kazanır. Bildiği bütün yüz yıllar onundur. Mezardaki adam, yanında duran ve kendi yaşamının kısalığı üzerinde düşünen adam hakkında hiçbir şey bilmemektedir. Onun için zaman, öldüğü yıl sona ermiştir; diğeri içinse şimdiki zamana kadar sürmüştür. Çoktan ölmüş olan o, ziyaretçinin yanında durabiliyor olmak için neler vermezdi! O öldüğünden beri 200 yıl geçmiştir; diğeri, sanki ondan 200 yaş daha büyüktür. Bu yıllar boyunca olan pek çok şey onun tarafından bilinmektedir; bu olaylar hakkında okumuş, insanları onlardan bahsederken dinlemiş ve kimileri de kendi başından geçmiştir. Üstünlük duymaması zor olan bir konumdadır ve doğal bir insan bu üstünlüğü duyumsar.

Ama o bundan fazlasını hisseder. Mezarların arasında dolaşırken yalnız olduğunu hisseder. Ayağının dibinde yan yana tanımadığı ölüler yatmaktadır ve bunların sayısı çoktur. Sayılarının kaç olduğu bilinmiyor, ama bu sayı çok büyük ve onlardan daha da fazlası olacaktır. Ölüler hareket edemezler, ama birlikte kitle oluşturmuş olarak orada kalmalıdırlar. O yalnız başına dilediği gibi gelip gidebilir; yalnız başına dik durabilir.

ÖLÜMSÜZLÜK

Yazınsal ya da başka herhangi bir tür kişisel ölümsüzlük üzerinde düşünmeye en iyi Stendhal gibi bir adamla başlanabilir. Dine ondan daha çok karşı olan ve dinin vaatleri ve yükümlülüklerinden onun kadar arınmış biri zor bulunur. Stendhal'ın düşünce ve duyguları bütünüyle bu hayata yönelmişti; o, bu hayatı tam ve derin bir biçimde yaşadı. Ona haz verebilecek şeylerin keyfîni çıkararak, kendisini bütünüyle hayata verdi; bunu yaparken sığ ya da bayağı olmadı; çünkü sahte birlikler yapılandırmaya çalışmak yerine, ayrı olan her şeyin ayrı kalmasına izin ' verdi. Çok düşündü, ama düşünceleri asla soğuk değildi. Onu harekete geçirmeyen her şeyden kuşku duyardı. Kaydettiği ve şekillendirdiği her şey ateşli yaradılış anına yakındı. Pek çok şeyi sevdi ve bunların bazılarına inandı da ama hepsi onun için mucizevi bir biçimde somut kaldı. Bunların hepsi orada, onun içindeydi ve onlara, sahte düzene sokma numaralarına başvurmaksızın derhal ulaşabilirdi.

Hiçbir şeyi mutlak addetmeyen, her şeyi kendisi için keşfetmek isteyen; hayat his ve ruhtan ibaret olduğu sürece, hayatın kendisi olan; her durumun merkezinde olan ve bu yüzden de dışarıdan bakabilen; söz ve tözün tek bir şey olduğunu sezdiğinden, dili arındırmayı tek başına kendine vazife edinmiş gibi görünen bu adamın, bu nadide ve gerçekten özgür adamın gene de, bir sevgiliden söz edercesine yalın ve doğal olarak söz ettiği bir *inancı* vardı.

Stendhal, kendisine acımaksızın, birkaç kişi için yazmaya razıydı; ama yüz yıl içinde pek çok kişi tarafından okunacağından da emindi. Yazınsal ölümsüzlüğe duyulan inanç, modern zamanlarda hiçbir yerde daha açık, daha saf ve daha az gösterişli bir biçimde bulunamaz. Bu inanca sahip olan bir insan ne demek ister? Onunla aynı zamanda yaşamış insanlar artık burada değilken kendisinin hâlâ burada olacağını söylemek ister. Böyle olmakla yaşayanlara karşı herhangi bir husumet besliyor değildir; onlardan kurtulmaya ya da onlara herhangi biçimde zarar vermeye de çalışmaz. Hatta onları kendine rakip olarak bile görmez. Sahte ün kazananları hakir görür; eğer onlarla onların silahlarıyla savaşmış olsaydı kendisini de hakir görürdü. Onlara kin gütmez; çünkü onların nasıl tamamen yanılgı içinde

olduklarını bilir, ama o bir gün ait olacağı topluluğu, yapıtları hâlâ yaşayan, ona hitap eden ve onu *besleyen,* eski çağların insanlarının oluşturduğu, kendisinin de bir gün ait olacağı topluluğu seçer. Onlara duyduğu şükran, hayatın kendisine duyduğu şükrandır.

Hayatta kalmak için öldürmek, böyle bir insan için anlamsızdır; çünkü onun hayatta kalmak istediği zaman *şimdiki* zaman değildir. O ancak yüz yıl içinde, artık yaşıyor olmayacağı ve öldüremeyeceği zaman raflara girecektir. O zaman bu, kendisine yapacak hiçbir şey kalmayacağından, yapıt yapıta bir mücadele olacaktır. Önemli olan, gerçek rekabet, rakipler artık orada yokken başlayandır. Bu yüzden o bu kavgayı izleyemez bile. Ama *yapıt* orada olmalıdır ve orada olacaksa, hayatın en büyük ve en saf ölçütünü içermelidir. Stendhal öldürmeyi kesin olarak reddetmekle kalmaz, aynı zamanda burada onunla birlikte yaşamakta olan herkesi kendisiyle birlikte ölümsüzlüğün içine çeker ve ancak o zaman bunlar, en büyüğünden en küçüğüne kadar gerçek anlamda canlı kalır.

Stendhal, kendisi öldüğü zaman, yeryüzünde alışık oldukları her şeyi ölüler dünyasında bulabilmeleri için, bütün çevresi de ölmesi gereken o yöneticilerin tam zıddıdır. Bu yöneticilerin nihai iktidarsızlıkları bundan başka hiçbir şeyde daha berbat bir biçimde açığa vurulmaz. Hayatta öldürdükleri gibi, ölümde de öldürürler; bir dünyadan diğerine giderken katledilenin maiyeti onlara eşlik eder.

Ama Stendhal’in kitaplarını açan kim olursa olsun, onu ve ayrıca onu çevreleyen her şeyi bulacaktır; bunu *burada*, bu hayatın içinde bulacaktır. Böylelikle ölüler kendilerini, yaşayanlara besin olarak sunar1ar; onların ölümsüzlüğü yaşayanlara yarar. Ölümsüzlükleri, hem ölülere hem de yaşayanlara yarayan, ölülere verilen kurbanın tersidir. Ölülerle yaşayanlar arasında artık garez yoktur ve hayatta kalmak artık *sızıya* neden olmaz.

İktidarın unsurları

GÜÇ VE İKTİDAR

“Güç” sözcüğü, etkisi bakımından doğrudan ve burada olan bir şeyi, iktidardan daha dolaysız bir biçimde zorlayıcı bir şeyi getirir akla. “Fiziksel güç” deyişi, gerçekte aynı fikrin yalnızca daha açık bir ifadesidir; çünkü daha aşağı ve kaba dışavurumların içindeki iktidar, her zaman güç olarak daha iyi betimlenmiştir; örneğin avın yakalanıp ağza götürülmesi güç aracılığıyla gerçekleştirilir. Güç kendisine zaman tanıdığında iktidar haline gelir, ama kriz anı, geri dönüşsüz karar anı gelince güç çıplak güç haline geri döner. İktidar daha geneldir ve güçten daha geniş bir uzam üzerinde işler; iktidar çok daha fazlasını içerir, ama daha az dinamiktir. İktidar daha törenseldir, hatta belirli bir sabır ölçüsü vardır. Güç ve iktidar arasındaki ayrım kediyle fare arasındaki ilişkiyle çok basit bir biçimde örneklenebilir.

Kedi, gücü, fareyi yakalamak, onu ele geçirmek, pençelerinin arasında tutmak ve nihai olarak da öldürmek için kullanır. Ama fareyle *oynamasında* bir başta etken daha vardır. Kedi farenin gitmesine izin verir, birazcık kaçmasına, hatta arkasını dönmesine fırsat tanır; bu süre boyunca fare artık güce maruz değildir. Ancak hâlâ kedinin iktidar [alan]ının içindedir ve her an tekrar yakalanabilir. Derhal uzaklaşırsa, kedinin iktidar alanından kaçar; ama, artık ulaşılamayacak olduğu noktaya varana kadar hâlâ kedinin iktidar alanının içindedir. Kedinin egemen olduğu uzam, fareye yaşattığı umut anlan, bir yandan da bütün bu zaman zarfında onu yakından izlemeyi sürdürmesi ve onu yok etmeye gösterdiği ilgiyi ve yok etme niyetini asla elden bırakmaması; bunların hepsine, yani uzam, umut, dikkatle izleme ve yok etme niyetine iktidarın fiili bedeni, ya da daha basit bir biçimde, iktidarın ta kendisi denebilir.

Bu yüzden, gücün aksine, iktidara içkin olarak uzamda ve zamanda belirli bir genişleme vardır. Daha önce ağzın, hapishanenin bir prototipi olduğunu öne sürmüştüm. Her durumda, bu ikisi arasında, güçle iktidar arasındaki ilişkiyi örneklemeye hizmet edecek bir ilişki vardır. Bir kez düşmanın ağzına girince, kurbanın hiçbir umudu kalmaz çünkü manevra yapmak için ne zamanı ne de yeri vardır. Bu iki bakımdan hapishane ağzın bir uzantısı gibidir. Tıpkı kedinin gözünün önündeki fare gibi, tutsak biraz ileri geri yürüyebilir, gardiyanlarına arkasını dönebilir; önünde, kaçmayı ya

da serbest bırakılmayı umacağı zamanı vardır. Kapatıldığı hücrenin bulunduğu hapishanenin bütün mekanizması onun yok edilişine ayarlanmış gibidir ve bu mekanizma fiilen işlemekte değilken bile tutsak bunun her zaman bilincindedir.

Güçle iktidar arasındaki ayrım oldukça farklı bir başka alanda, bir dine çeşitli düzeylerde tabi olmakta görülebilir. Tanrı'ya inanan herkes sürekli O'nun iktidarı altında olduğuna inanır ve bu iktidarla kendi tarzında uzlaşmıştır. Ancak bunu yeterli bulmayan insanlar vardır. Bu insanlar, Tanrı'nın kesin bir müdahalesini; tanrısal gücün tanrısallığını fark edip hissedecekleri doğrudan bir edimini beklerler. Tanrı'nın vereceği emirlerin beklentisi içinde yaşarlar; onlara göre Tanrı, yöneticinin özelliklerinin daha açık bir türüne sahiptir. Her özel vakada, O'nun etkin iradesi ve bu insanların etkin ve bariz tabiyeti dinin özü haline gelir. Bu türden dinler kadercilik öğretisine yatkındır; bu dine inananlar başlarına gelen her şeyin Tanrı'nın iradesinin doğrudan bir ifadesi olduğunu her zaman hissedebilirler. Böylece bütün hayatları boyunca boyun eğmek için yeni vesileler bulurlar. Sanki, az sonra ezilmek üzere çoktan Tanrı'nın ağzına girmiş gibidirler. Ama bütün hayatlarını bu berbat yerde, cesaretlerini kaybetmeksizin ve hâlâ doğru olanı yapmaya çabalayarak yaşamak zorundadırlar.

İslamiyet ve Kalvinizm, bu eğilimin en kuvvetli biçimde sergilendiği dinlerdir. Bu dinlere inananlar, Tanrı'nın gücü için yanıp tutuşurlar; sadece O'nun gücü onları tatmin etmeye yetmez. Çünkü Tanrı'nın gücü çok uzaktadır ve onları fazla serbest bırakır. Küçük yaşlarda kendilerini sonsuza değin teslim ettikleri sürekli emir beklentisi, onlarda derin izler bırakır, ayrıca diğer insanlara karşı tutumları üzerinde de ciddi bir etki yapar. Bu sürekli emir beklentisi, askerlerinkine benzeyen bir inanan türü, kendileri için hayatın en gerçek temsilcisi savaş olan ve hayatı savaştan ibaret gördükleri için gerçek savaşlardan korkmayan insanlar yaratır. İleriki bölümlerde bu türden inananlardan, *emirle* ilişkilendirerek daha ayrıntılı olarak söz edeceğim.

İKTİDAR VE HIZ

İktidarla ilgili olan hız, peşinden koşma hızı ve *yakalama* hızıdır. Her iki hızda da insan, hayvanları kendine model almıştır. Avının arkasından koşan kurtlardan ve diğer hayvanlardan, avının peşinden koşmayı ve ona yetişmeyi öğrenmiştir. Kedi soyundan, avının üzerine atlamayı öğrenmiştir; bu konuda takdir ettiği ve gıpta ettiği ustaları aslan, leopar ve kaplandır. Alıcı kuşlar her iki hareketi de birleştirir; herkesçe görülebilecek biçimde tek başına uçan ve yüksekten avının üstüne çullanan bir kartal ya da şahin bu ikili işlemin mükemmel bir örneğidir. Bu kuşlar insana uzun süre sahip olduğu en büyük hız olan oku verdi. İnsanlar avlarının üstüne bir ok biçiminde çullandılar.

Böylelikle bu mahluklar eski çağlardan itibaren iktidar simgeleri oldular. İnsanlar onları bazen tanrı, bazen de kendi yöneticilerinin ecdadı olarak düşündüler: Cengiz Han bir kurdun soyundan geliyordu ve Horus şahini Mısır firavunlarının Tanrısıydı; Afrika krallıklarında aslanlar ve leoparlar kraliyet klanının kutsal hayvanlarıydı; ve Romalı imparatorun ruhu, bedeninin yakıldığı odun yığınından çıkan alevlerden göklere bir kartal olarak uçmuştu.

Ancak hepsinin en süratlisi yıldırımdı; hâlâ da öyledir. Yıldırıma karşı kendini savunmanın hiçbir yolu yoktur ve yıldırımın doğurduğu batıl korku evrenseldir. St. Louis’nin Moğollara elçi olarak gönderdiği Fransisken keşişi Rubruck, Moğolların hiçbir şeyden, gök gürültüsü ve yıldırımdan korktukları kadar korkmadıklarını kaydetmişti. Fırtına olduğunda Moğollar bütün yabancıları çadırlarından dışarı çıkarıp kendilerini kara keçelere sararak fırtına geçene kadar saklanırlardı. Moğolların hizmetinde bulunan Pers tarihçi Raşid yıldırım çarpmasıyla ölen bütün hayvanların, yanlarına bile gitmeye cüret etmeksizin, etinden nasıl uzak durduklarını anlatır. Bütün yasak türleri onların yıldırımı yatıştırma girişimlerinden çıkardı; yıldırımı üzerlerine çekebilecek her şeyden kaçınılması gerekirdi. Diğer halklarda ise yıldırım, Tanrı’nın silahıdır.

Karanlıkta ani bir yıldırım vahiy gibidir; hem çarpar hem de aydınlatır. Ama her zaman aynı değildir ve insanlar tanrılarının iradesini keşfetme

umuduyla onun her dışavurumunu inceler: Ne türden bir yıldırım olduğunu, gökyüzünün hangi çeyreğinde bulunduğunu, nereden geldiğini ve nerede yok olduğunu araştırırlar. Etrüskler arasında yıldırımın yorumlanması, görevleri Romalıların *fulguratore*'lerince[41] sürdürülen özel bir rahip grubunun göreviydi.

Eski bir Çin metninde şöyle yazar: "Bir yöneticinin iktidarı, gücü çok daha az da olsa, yıldırım parıltısı gibidir." Yıldırım çarpan yöneticilerle ilgili kaç tane öykünün bulunduğu kayda değer bir konudur. Bu öykülerin tamamı birebir doğru olamaz, ama bu bağlantı kendi içinde aydınlatıcıdır. Bu gibi öyküler her ikisi de, üstün bir gök-Tanrıya inanan ve iktidara yönelik kuvvetli duygular beslemiş halklar olan Romalılar ve Moğollar arasında özellikle yaygındı. Bu halklar yıldırımı doğaüstü bir emir, çarptığı yeri de, çarpmaya *niyet ettiği* yer olarak düşünürlerdi. Yıldırım bir krala çarpmışsa, bu kraldan da kudretli bir yöneticinin eseriydi. Yıldırım, cezalandırmanın en hızlı, en ani ve aynı zamanda en açık biçimiydi.

İnsanlar yıldırımı silahlarıyla taklit ettiler: Ateşli silahların ve özellikle de ağır silahların saçtığı ışık ve gürültü her zaman bunlara sahip olmayan halkları dehşete düşürmüştür; onlara göre bu silahlar gök gürültüsü ve yıldırımdır.

Ancak bundan bile önce, insanlar kendi hayvansal hızlarını artırmanın yollarını aradılar: Atın ehlileştirilmesi ve atlı orduların mükemmelleştirilmesi, Doğu'dan büyük istilaların gerçekleştirilmesine yol açtı. Moğollara ilişkin her anlatımda hızlarının üzerinde önemle durulur: Aniden ortaya çıkarlar, bir an için yeniden kaybolurlar ve başka bir yerde yine ortaya çıkarlardı. Kaçış hızını bile rivayete çevirirlerdi; nadiren de olsa düşmanları Moğolların kaçtıklarına inanmışken, kendilerini onlar tarafından kuşatılmış bulurlardı.

O zamandan beri fiziksel hız, iktidarın daha da önemli bir parçası haline gelmiştir. Hızın bizim kendi makinelere dayalı uygarlığımızda oynadığı rolü burada büyütmek gereksiz.

Rakibin *maskesinin aniden düşürülmesi* kimi bakımlardan yakalama ya da ele geçirme hızıyla işbirliği içinde olsa da, bunlardan farklıdır. Zararsız ve itaatkâr oldukları açıkça görülebilen kimi yaratıklar birinin önünde durur; o kişi onun maskesini yutar ve bir düşmanın yüzünü ortaya çıkarır. Yeterince etkili olması için maskenin düşürülmesi ani ve süratli olmalıdır. Bu, daraltılmış ve küçük bir yere yoğunlaştırılmış bir peşinden koşma

eylemidir; burada hız piyese dönüşmüştür. Daha sonra göreceğimiz gibi, bir maskenin hızla başka bir maskenin yerini alması çok eski bir aldatma yöntemidir. Her yeni maske iktidarın başka bir dışavurumudur ve kendi özel etkisini yapar. Birbirine zıt baş kişilerin olduğu yerde birinin başka şekilde görülmesi, diğerinin başka şekilde görünmesiyle eşleşir. Bir rakibin maskesini çıkarması da bu işlemin karşılığıdır. Bir yönetici, sivil ya da askeri erkânı yemeğe davet eder ve sonra aniden, düşmanlık edimini hiç beklemedikleri anda hepsini katlettirir. Bir davranış biçiminden diğerine geçiş tam tamına maskelerin hızlı değişimine tekabül eder. Bu gösteri, olası en büyük hızla gerçekleştirilir; çünkü bütün başarısı hıza bağlıdır. Bir despot her zaman daimi ikiyüzlülüğünün bilincindedir ve bu yüzden de her zaman başkalarından aynısını bekler. Erken davranıp, bunun etkilerinin önüne geçmenin her biçimi, ona izin verilebilir hatta zorunlu görünecektir. Kendi hızıyla masumları ezebileceği gerçeği onun için sorun yaratmaz; maskelerin karmaşık dünyasında hatalar her zaman olacaktır. Onu derinden rahatsız eden şey, yeterince hızlı hareket edemeyip düşmanın kaçmasına fırsat vermektir.

SORU VE CEVAP

Soru sormak zora dayalı müdahaledir. Bir iktidar aracı olarak kullanıldığında, kurbanın etini kesen bir bıçak gibidir. Soran, bulunacak şeyin ne olduğunu bilir; ama ona fiilen dokunmak ve onu açığa çıkarmak ister. İç organlar üzerinde çalışan bir cerrahın kendinden eminliğiyle işe girişir. Ama soran, özel türden bir cerrahtır; hakkında daha çok şey öğrenmek için kurbanını canlı tutan ve bedenin geri kalanı hakkında bilmek istediklerini öğrenmek için, uyuşturmak yerme, belirli organlarda kasten acıya neden olan bir cerrah.

Sorular cevaplanmak içindir; cevaplanmayanlar havaya atılan oklar gibidir. En zararsız sorular, yalıtılmış kalan ve başka sorulara yol açmayanlardır. Yolda birini durdurur, belirli bir binanın ne binası olduğunu sorarız ve sorunun cevabı bize söylenir ve yolumuza tatmin olmuş bir şekilde devam ederiz. Bir an için yabancıya hızla sahip olmuş ve onun dikkatini zorlamışızdır. Cevabı ne kadar net ve ikna ediciyse, gitmesine o kadar çabuk izin veririz. O isteneni sağlamıştır ve bizi tekrar görmesi hiç gerekmez.

Ancak, bazen soran bununla yetinmez ve daha fazla soru sorar. Bu soruların ardı kesilmezse, soruların muhatabı olan kimse kısa sürede usanır: Yalnızca fiziksel olarak alıkonmuş olmakla kalmaz, aynı zamanda verdiği her cevapla, kendisine ait daha çok şeyi açığa vurmaya zorlanır. Açığa vurdukları oldukça yüzeysel ve önemsiz bir şey olabilir, ama bunları ondan alan bir yabancıdır ve söyledikleri onda daha derinlerde yatan ve çok daha önemli olan başka şeylerle bağlantılı olabilir. Böylelikle cevaplayanın usanması kısa sürede kuşkuya dönüşür.

Bu sürecin soran üzerindeki etkisiyse artan bir iktidar duygusudur. Bundan hoşlanır ve sonuç olarak daha çok, daha çok soru sorar; aldığı her cevap bir boyun eğme edimidir. Kişisel özgürlük, büyük oranda, sorulara karşı bir savunmaya sahip olmayı içerir. En güçlü tiran en güç soruları sorandır.

Daha fazla soru sorulmasını önleyecek cevaplar bulmak mümkündür. Alternatif olarak, konumu buna uygun olan herhangi bir kimse kendi

sorularıyla karşı durabilir: Eşitler arasında bu, kabul edilmiş bir kendini savunma yöntemidir. Bu yolu kullanmayan biri ya kendisiyle konuşanın istediği gibi, soruya tam ve ciddi bir cevap vermelidir ya da kurnazlıkla onun daha fazla araştırmayı istemesini engellemelidir. Örneğin diğerini methederek onun üstünlüğünü teslim etmişse, diğeri bunu kendisi yapma ihtiyacı hissetmeyebilir; ya da onu, soru sorulması daha ilginç ya da kârlı olacak başka insanlara yöneltebilir. Kendi gerçek kimliğini maharetli bir ikiyüzlülükle bulandırabilirse, soruyu sanki başkasına yöneltilmiş ve bu yüzden de kendi yetkinliğinin dışındaymış gibi ele alabilir.

Soru sormanın nihai amacı, inceden inceye tetkik etmektir; ama bu işlem bir dizi noktaya kibarca sondaj yapmakla başlar ve sonra direncin zayıf göründüğü yerlerden giriş zorlanır. Bulguların hepsi derhal kullanılmayabilir, aranan belirli bir şey bulununca, daha sonrası için bir kenara konabilir. Gerçek her sorunun arkasında her zaman kasıtlı bir amaç vardır; bir çocuğun ya da budalanınkiler gibi amaçsız sorular kolaylıkla saptırılabilir.

Kısa ve öz cevaplar istendiğinde, sorgulanan insan için durum en tehlikeli halini alır; birkaç kelimeyle ikna edici bir biçimde ikiyüzlülük etmek, imkânsız değilse de zordur. Savunmanın en bariz biçimi sağırmış ya da anlamamış gibi yapmaktır; ama bu yalnızca eşitler arasında işe yarar. Kuvvette eşitsizlik olduğu zaman soru başka bir şekilde ifade edilebilir ya da yazıya dökülebilir; o zaman verilen her cevap çok daha bağlayıcı olacaktır, çünkü soruyu soran bu cevabı daha sonra kullanmak üzere elinde tutabilir.

Dışsal olarak savunmasız olan biri, geri çekilip içsel silahına sarılabilir. Sır, bedenin içinde korunan ikinci bir beden gibi olduğu ve daha iyi savunulduğu için, sorulara karşı içsel bir zırhtır. Ona yaklaşan herhangi birinin nahoş bir sürprizle karşılaşması ihtimal dahilindedir. Sır onu çevreleyen maddeden daha yoğundur, onunla birlikte süreklilik taşımaz ve neredeyse delinmez bir karanlığın içinde saklanır. İçeriği ne olursa olsun sır her zaman tehlikelidir. Sırla ilgili en önemli şey, yoğunluğu, yani sorulara karşı bir savunma olarak etkililiğidir.

Sessizlikle karşılaşan bir soru, bir kalkan ya da zırhtan geri tepen bir silah gibidir. Sessizlik, avantajları ve dezavantajları neredeyse eşit bir biçimde dengelenen aşın bir savunma biçimidir. Konuşmayı reddeden bir insanın kendisini ele vermediği doğrudur, ama öte yandan olduğundan daha

tehlikeli de görünebilir; onun sessizliği, saklayacak çok şeyi olduğu, gerçekte sahip olduğundan daha fazla şeyi olduğu şeklinde anlaşılır ve bu da onun gitmesine izin vermemenin daha da önemli görünmesine neden olur. Israrlı sessizlik sorgu ve işkenceye yol açar.

Ancak her zaman, normal koşullarda bile, cevap, cevap vereni bağlar; cevabı veren ona itaat etmek zorundadır; cevap onu sabit bir tavır almaya ve orada kalmaya zorlar, oysa sorgucusu, kendi işine geldiği gibi yer değiştirerek, ona her yandan saldırabilir. Sorgucusu onun etrafında dönebilir, şaşırtabilir ve böylelikle onu karmaşaya itebilir. Zeminini değiştirebilir olması, ona diğerinden esirgenen bir özgürlük verir. Soran, cevaplayanın savunmalarım sorularla derinleştirir ve savunmaları yıkmayı, yani onu cevap vermeye zorlamayı başardığı zaman, onu yerine mıhlamış, kıpırdayamaz hale getirmiş olur. “Kimsin?” “Ben falancayım.” Bu andan itibaren cevaplayan kendisi olmalıdır yoksa yalanları elini ayağını dolaştırır. Artık kendisini dönüştürerek kaçamaz. Sorgulama bir süre devam ederse, cevaplayan sonunda kendini prangalanmış bulur.

İlk soru kimlikle ilgilidir, İkincisi yerle. Her iki soru da konuşmayı varsaydığına göre, insan bu sözel sorgulamadan önce gelen ve ona denk düşen orijinal bir durum olup olmadığını bilmek ister. Böyle bir durum varsa, yer ve kimlik bu durumla çakışmış olmalıdır, çünkü biri olmadan diğerinin olması anlamsızdır. Böyle bir durum var olmuştur ve hâlâ vardır; bu durum avın tereddütle incelenmesi durumudur. “Kimsin? Yenebilecek bir şey misin?” Sürekli yiyecek arayışında olan bir hayvan, bulduğu her şeye dokunur, her şeyi koklar ve burnunu her şeye sokar: “Bu nedir? Yenecek bir şey midir? Tadı nasıldır?” Cevap bir koku veya bir hareket ya da yaşamdan yoksun bir katılıktır. Yabancı beden aynı zamanda bir yerdir; hayvan bu bedeni koklayarak ve ona dokunarak, onunla tanışır; bizim anladığımız şekle tercüme edecek olursak, onu adlandırır.

Erken çocukluk, birbirini artan bir hızla izleyen iki farklı; ama bağlantılı olaylar dizisiyle karakterize edilir. Bir yanda ebeveynden çıkan emirler demeti, öte yanda çocuğun sayısız sorusu vardır. Çocukların ilk sorulan, çok daha gelişmiş bir biçimde de olsa, yiyecek isteyen bir ağlama gibidir. Bu sorular zararsızdır, çünkü ebeveyninin sahip olduğu tüm bilgiyi çocuğa vermediğinden onların üstünlüğünü korur.

Çocukların sormaya başladığı sorular nelerdir? En erken ortaya çıkanlar arasında yere ilişkin olanlar vardır: “Falan şey nerede?” Diğer erken sorular

şunlardır: “Bu nedir?” “Şu kimdir?” Yerin ve kimliğin çocuk için önemi bellidir. Bir çocuğun ilk sorduğu şeyler bunlardır. Ancak daha sonra, üçüncü yaşın sonuna doğru, soruları “Niçin?”le başlar; ve çok daha sonra “Ne zaman?” ve “Ne kadar süre?” gibi zamanla ilgili soru sözcükleri gelir. Çocuğun herhangi bir gerçek süre kavrayışına sahip olması için uzun bir zaman gerekir.

Gördüğümüz gibi, ilk soru tereddütlü bir dokunuştur, ama kısa sürede içeri nüfuz etmeyi ister. Bir bıçak gibi keser; örneğin, küçük çocukların seçenekli sorulardan hoşlanmamalarının nedeni budur. Hangisini, elma mı yoksa armut mu tercih ettiği sorulduğunda, çocuk ya cevap vermeyecek ya da yalnızca duyduğu son sözcük olduğu için “armut” diyecektir. Gerçek bir karar; elmayı armuttan ayırt etmeyi gerektirecek bir karar onun için çok zordur, çünkü canı her ikisini de istemektedir.

Bir soru, en yalın iki cevaptan, evet ve hayır’dan yalnızca biri olası olduğunda en keskin biçimde [bıçak gibi] keser. Bunlar aradaki her şeyi dışlayan kesin zıtlar olduğundan, icap eden ayrımın özel olarak son ve önemli olduğu hissedilir.

Çoğunlukla ne düşündüğümüzü bize bir soru sorulana kadar bilmeyiz. Soru kibar olduğu sürece bir şeyden yana ya da ona karşı karar vermekte bizi serbest bırakır, ama bizi taraflardan biri ya da diğerini savunmaya zorlar.

Platon’un diyaloglarında Sokrat sorunun yüce ustası olarak görünür. Sokrat iktidarın bütün sıradan biçimlerini hakir görür ve onları andıran her şeyden ısrarla kaçınır. Üstünlüğünü yapılandıran bilgelik onu isteyen herkesin hizmetindeydi, ama Sokrat’ın bu bilgeliği paylaşma yöntemi özenli nutuklar atmak değil soru sormaktı. *Diyaloglar* sorularla doludur ve bu soruların, önemli olanlarının hepsi Sokrat’tan gelir. Sokrat, dinleyicilerini yerlerine mıhlarken ve onları olası her türden seçim yapmaya zorlarken gösterilir. Sokrat dinleyicilerine sadece soruları aracılığıyla egemendi.

Sorular uygarlık biçimleriyle bir dereceye kadar kısıtlanır. Örneğin, insanın bir yabancıya sormayacağı belirli şeyler vardır. Sorarsa, bu ona fazla yaklaşmak olur; bu bir müdahaledir ve muhatabın kendisini saldırıya uğramış hissetmesine sebep olur. Öte yandan sınırlama, dinleyeni ona duyulan saygı konusunda ikna etme niyeti taşır. Yabancıya sanki o daha kuvvetli olanmış gibi davranılır, bu, karşılık verilmesi beklenen bir övgü

biçimidir. İnsanlar ancak bu yolla, aralarındaki mesafeyi koruyarak, soruların tehdidinden uzak bir biçimde ve yalnızca kuvvetli değil; aynı zamanda eşit derecede kuvvetliymiş gibi davranarak, kendilerini güvencede hisseder ve birbirini rahat bırakırlar.

Belki de hepsinden önemli olan soru *gelecek* hakkındadır; gelecekle ilgili soru kesinlikle müthiş bir ivedilikle yüklüdür. Ancak sorunun yöneltildiği tanrılar bunu cevaplamak zorunda değildir ve böylelikle, soru ne kadar ivediyse, o kadar da umutsuzdur. Tanrılar kendilerini asla bağlamazlar, sorgulanmaya asla tahammül edemezler; hiçbir güç onların niyetlerine nüfuz edemez. Tanrıların sözceleri çok anlamlıdır ve çözümlenmeye karşı koyar. Onlar hakkında sorulan sorular insanı hiçbir yere götürmez, çünkü ne sorulursa sorulsun, verilen cevap *tektir.* Bu cevap çoğu kez yalnızca bir işaret olabilir ve bu gibi çok sayıda kehanet, pek çok ulustan rahiplerce kaydedilmiştir; örneğin bunların binlercesi bize Babillilerden gelmiştir. Ancak bu kehanetler bir dizge oluşturmaz; bunların hiçbirinin arasında içsel hiçbir bağlantı yoktur, her biri kendi başına yalıtılmış olarak durur. Bir araya toplanarak listeler oluştururlar, hepsi bu kadar; bunları bilen biri bile onları ancak tek tek geleceğin birbiriyle bağlantısız parçalarıyla ilişkilendirebilir.

Sorgu bunun tam zıddıdır. *Geçmişle,* gerçekliğinin bütünlüğü içinde onu yeniden yaratarak uğraşır ve sorgulayandan daha güçsüz olan birine yöneltilmiştir. Yargılamaların önemine geçmeden önce, bugün çoğu ülkede yerleşmiş bir işlem olan *polis kayıtları* dizgesi hakkında bir şey söylemek istiyorum. Her yerde aynı olan ve temel amacı emniyet ve düzene hizmet etmek olan bir grup soru şekillenmiştir. Devlet, her insan hakkında, bu insan tehlikeli olursa diye ya da olduğunda onunla baş edebilmek için, mümkün olduğunca çok bilgi sahibi olmak ister. Bir insana sorulan resmi ilk soru adı; İkincisi de adresidir. Daha önce gördüğümüz gibi, kimliği ve yeri ilgilendiren bu sorular, en eski iki sorudur. Bir sonraki soru olan, iş, o insanın faaliyet alanını ve sahip olduklarının olası miktarını açığa çıkarır; bundan ve yaşından prestiji ve etki alanı, aslında ona nasıl muamele edilmesi gerektiği çıkarsanabilir. Adamın verdiği karşılıklar onun insan olarak sahip olduklarını da içerir: Karısının ve çocuklarının olup olmadığını belirtmek zorundadır. Doğum yeri ve uyruğu olası inançlarını belirtir; fanatik milliyetçilik çağında, artık eskiden olduğu kadar önemli olmayan

dininden çok daha fazla aydınlatıcı nitelik taşır. Fotoğrafı ve imzası da dahil olmak üzere bütün bunlarla pek çok şey kesinleşmiş olur.

Adamın bu sorulara verdiği cevaplar kabul edilir; cevaplar o an için bir kuşku doğurmaz. Sorular ancak belirli amaçla yürütülen sorguda kuşkuyla yüklüdür. Her bir soru kendi başına savuşturulabilir, ama bir araya geldiklerinde cevapları denetleyen bir çerçeve oluşturur. Yargılanan adam sorgucusuyla düşmanlık ilişkisi içinde durur; kendisi ondan çok daha güçsüz olduğundan, ancak onu kendisinin bir düşman olmadığına ikna etmede başarılı olursa kurtulabilir.

Hukuki sorgulamalarda, sorgulama, zaten daha muktedir olan sorgucuya *geriye dönük* bir her şeyi bilme hakkı verir. Sanığın gelip gittiği yerler, girdiği odalar, şu ya da bu saati nasıl geçirdiği, o zaman özgür ve izlenmiyormuş gibi görünen her şey birdenbire tetkike maruz kalır. Önceki özgürlüğünden olabildiğince az özgürlük kalana değin aynı yerlere gidip gelmek, her odaya yeniden girmek ve her saati yeniden yaşamak zorundadır. Yargıç bir yargıya varmadan önce sayılamayacak kadar çok olguyu bilmek ister; yargıcın iktidarının temelinde kesin olarak her şeyi bilmek yatar. Bu amaçla şu soruları sorma hakkı vardır: “Neredeydin?” “Ne zaman oradaydın?” “Ne yapıyordun?” Sanık, elinden gelirse, bir yer adının karşısına başka bir yer adı, kimliğin karşısına başka bir kimlik koyarak suçun işlendiği tarihte başka yerde olduğunu kanıtlar: “O sırada orada değil başka bir yerdeydim. Bunu yapan ben değil başka bir insandır.”

Eski bir Wend[42] efsanesinde şöyle denir:

> “Bir varmış bir yokmuş, Dehsa’da, gün ortasında çayıra yatıp uyuyan bir köylü kız varmış. Nişanlısı yanında oturmuş, kızdan nasıl kurtulabileceğini düşünüyormuş. Sonra öğle kadını gelip onu sorgulamış. Adam onu her cevapladığında kadın ona yeni sorular sormuş. Saat bir olunca adamın kalbi durmuş. Öğle kadını onu ölümüne sorgulamış.”

GİZLİLİK

Gizlilik iktidarın ta özünde yatar. Ava pusu kurma edimi özü gereği gizlidir. Saklanan ya da çevrenin renklerine bürünen, hareket edip de kendini açık etmeyen yaratık, kendisini ikinci bir deri gibi gizlilikle örterek bütünüyle gözden kaybolur. Uzun zaman sürebilen bu durum, kendine özgü bir sabır ve sabırsızlık karışımıyla karakterizedir ve ne kadar uzun sürerse, başarı anının beklentisi o kadar şiddetlenir. Ama sonunda başarıya ulaşmak için gözleyen sonsuz sabır gösterme kapasitesine sahip olmalıdır. Bu sabır gereğinden bir an bile önce bozulursa, her şey boşa gitmiş olur ve gözleyen, hayal kırıklığıyla çökmüş bir şekilde en baştan yeniden başlamak zorunda kalır.

Avın, sonunda ele geçirilişi açık bir eylemdir; çünkü dehşet hedeflenen etkinin parçasıdır, ama yiyip yutma anından sonra, her şey yine karanlıkta gerçekleşir. Ağız karanlıktır, mide ve bağırsaklar daha da karanlıktır. Onun içinde neler olup bittiğini hiç kimse bilmez ve hiç kimse düşünmez. Bu mutlak anlamda kökten yiyip yutma işleminin en büyük kısmı gizli kalır. Bu işlem, pusuya yatmanın etkin ve istemli gizliliğiyle başlar ve bedenin gizli iç taraflarındaki bilinmeyen ve istemsiz bir şey olarak sona erer. Yalnızca ele geçirmenin müdahale edici anı, kendi kısa geçidini aydınlatan bir yıldırım gibi parlar.

En büyük giz bedenin içinde gerçekleşendir. Bedensel işlemlere ilişkin bilgisini kullanarak çalışan bir büyücü hekim,[43] mesleğini uygulamasına izin verilmeden önce, kendi bedeni üzerinde özel operasyonlardan geçmek zorundadır. Avustralya'daki Arandalar arasında, büyücü hekim olmak isteyen bir erkek, ruhların ikamet ettiği mağaranın ağzına doğru gider. Burada öncelikle, dili ruhlardan biri tarafından bir bir kargıyla delinir. Tamamen yalnızdır ve mesleğe alınma ritüelinin bir parçası olarak ruhlardan çok korkması gerekir. Üstelik özellikle tehlikeli olan bu yerde, yalnızlığa dayanma cesareti, mesleğinin yeterliliklerinden biridir. Daha sonra, ikinci bir mızrağın kafasını bir kulaktan diğerine delip geçtiğine inanılır. Düşüp ölür ve ruhlar tarafından, yaşadıkları mağaraya taşınır. Bizim dünyamız açısından baygındır; ama öteki dünyada bütün iç organları çıkarılır ve yerlerine tamamıyla yeni ve muhtemelen daha iyi, ya yaralanmaz ya da her halükârda büyünün saldırılarına karşı daha dirençli

organlar konur. Böylelikle rolü için *içinden* kuvvetlendirilir; yeni iktidarı bağırsaklarından kaynaklanır. İktidarını kullanmadan önce ölmüş olması gerekir, çünkü ölüm bedeninin bütünüyle içine girilmesini ve keşfedilmesini mümkün kılar. Gizi yalnızca kendisi ve ruhlar tarafından bilinir; bu giz bedeninin içinde yatar.

Özel bir işlem de, ruhların genç büyücü hekime küçük kristaller vermesidir. Bu kristaller mesleği için vazgeçilmez niteliktedir ve büyücü hekimin bunları bedeninin etrafında taşıyacağı düşünülmüştür. Herhangi bir hastanın tedavisi bu kristallerle gerçekleştirilecek büyük bir oyunu içerir. Büyücü bunları hastasına verir ve sonra hastanın bedeninin rahatsız kısımlarından bunları tekrar çekip çıkarır: Hastanın bedenindeki yabancı maddenin sert parçacıkları, hastalanmasına sebep olmuştur. Bu parçacıklar, değişim değeri yalnızca büyücüler tarafından bilinen alışılmamış bir hastalık parası gibidir.

Ancak hastaların bu yakından, tedavisi dışında, büyü her zaman belli bir mesafeden işler. Her türden "sivri-uçlu sopalar" gizlice hazırlanır ve sonra, uzak bir mesafeden, hiçbir şeyden kuşkulanmaksızın sihrin korkunç iktidarına boyun eğen kurbana nişan alınır: Bu, pusuya yatmanın gizemliliğini örneklemektedir. Ya da bazıları gökyüzünde kuyrukluyıldızlar gibi beliren küçük mızraklar düşmanca atılır. Burada eylemin etkisi hissedilene kadar biraz zaman geçse bile, eylemin kendisi hızlıdır.

Herhangi bir Aranda insanlara zarar vermek için sihri kullanabilir, ama kötülüğü yalnızca büyücü hekimler savuşturabilir; büyücü hekimler mesleğe girme töreni ve pratikler sayesinde diğerlerinden daha iyi korunmaktadır. Kimi çok yaşlı büyücü hekimler yalnızca tek tek insanlarda değil, kadın ve erkeklerin oluşturduğu grupların bütününde de hastalığı dize getirebilirler. Dolayısıyla en muktedir insanın pek çok insana aynı anda hastalık getirebildiği üç iktidar derecesi vardır.

Uzaklarda yaşayan yabancıların büyüsünden çok çekinilir. Yabancılardan, kendi insanlarından daha çok korkulmasının nedeni belki de onların yaptıktan sihrin panzehirlerinin yeterince bilinmemesidir. Buna ek olarak, suç işleyenler kendi grupları içinde yapılmış kötü hareketler için duyulduğu kadar sorumluluk duymayacaklardır.

Kötülüğe karşı korunmada ve hastalığın tedavisinde büyücü hekimin iktidarının iyi olduğu kabul edilir; ama bu iktidar; aynı zamanda büyük çapta kötülük yapmayla eşleşir. Kötü hiçbir şey kendiliğinden olmaz; her

şeye her zaman kötü niyetli bir insan ya da bir ruh sebep olur. Bizim *sebep* adını verdiğimiz şey onlara göre *suç*'tur. Her ölüm bir cinayettir ve bir cinayet olarak intikamı alınmalıdır.

Bütün bunlar bir *paranoyağın* dünyasına şaşırtıcı bir biçimde benzer. Bu kitabın sonundaki *Schreber* vakası üzerine yazılan iki bölümde bunu daha açık bir biçimde göreceğiz. O bölümlerde iç organlara yapılan saldırıyı bile ayrıntılarıyla betimlenmiş bulacağız. İç organlar bütünüyle yok edildikten ve uzun acılar çekildikten sonra yeniden türer ve sonra yaralanmaz olur.

Gizlilik ikili karakterini iktidarın daha üstün bütün dışavurumlarında korur. İlkel büyücü hekimden paranoyak insana ve her ikisinden tarihin despotuna yalnızca bir adım vardır. Despotta gizlilik birincil olarak etkindir. Despot gizliliğe iyice aşinadır ve verili herhangi bir durumda gizliliğin değerini nasıl tayin edeceğini ve kullanacağını bilir. Pusu kurarken neyi izlediğini ve canlılarından hangilerini kendisine yardım etmesi için kullanabileceğini bilir. Pek çok gizi vardır, çünkü çok arzusu vardır; bu gizleri, birbirlerini korusunlar diye organize eder. Bir adama bir şey, diğerine başka bir şey açıklar ve bunları birleştirme şanslarının olmamasını sağlar.

Bir şey bilen insan, tam olarak neyi izlediği kendisine söylenmeyen ikinci bir kişi tarafından izletilir. Bu ikinci bir kişi her sözcüğü ve hareketi kaydetmek, eksiksiz ve sık raporlarla yöneticinin, kuşku altındakilerin sadakatini değerlendirmesini sağlamak zorundadır. Ne var ki bu izleyenin kendisi de izlenmektedir ve verdiği rapor bir başkasınınkiyle düzeltilmektedir. Böylelikle yönetici gizlerini açıkladığı kanalların kapasitesi ve güvenilirliği konusunda devamlı bilgilendirilir ve hangisinin çatlak vermesinin ya da taşmasının muhtemel olduğu konusunda bir yargıya varabilir. Anahtarı yalnızca kendisinde bulunan, gizleri dosyalama dizgesi vardır. Bu anahtarı bütünüyle bir başkasına emanet etseydi kendisini tehlikede hissederdi.

İktidara nüfuz edilemez. İktidara sahip olan insan başka insanların *içini okur,* ama onların kendi içini okunmalarına izin vermez. İktidar sahibi herkesten ketum olmalıdır; niyetlerini ve fikirlerini hiç kimse bilmemelidir.

Klasik bir örnek, on beşinci yüzyıl İtalyası'nda büyük bir iktidar kuran Milano'daki Viskonti düklerinin sonuncusu Filippo Maria'dır. Düşüncelerini maskeleme kapasitesi bakımından eşi bulunmaz biriydi. Ne istediğini asla açık bir biçimde söylemez, her şeyi kendi anlaşılmaz ifade

biçimiyle gizlerdi. Örneğin artık hoşlanmadığı bir insanı övmeye devam ederdi ya da birini şeref ve armağanlarla taltif ettiyse, onu aynı zamanda şiddet ve aptallıkla suçlar, ona iyi talihini hak etmediğini hissettirirdi. Birini kendi maiyetine isterse, ona uzun tavsiyelerde bulunur, onu yanlış umutlarla doldurur sonra da bırakırdı. Adam unutulduğuna inanır inanmaz, onu hatırlardı. Kendisinden iyi bir şey hak eden birine bir iyilik bahşettiği zaman, sanki kendisi bundan habersizmiş gibi bu konuda başkalarını sorgulamak şeklinde alışılmadık bir kurnazlık gösterirdi. Genel bir kural olarak her zaman, kendisinden istenenden farklı bir şey verir ya da isteneni istendiği biçimde vermezdi. Bir armağan ya da şeref bahşetmeye niyetlendiyse, o adamı önceden günlerce her türden ilgisiz konularda öyle sorgulardı ki, adamın onun aklındakinin ne olduğu konusunda hiçbir fikri olmazdı. Niyetlerini saklamak için, sık sık kendisinin şahsen ihsan ettiği iyilikler ya da kendisinin şahsen dayattığı idam cezaları hakkında şikâyet ederdi.

Bu son durumda, sanki gizlerini kendisinden bile saklamaya çalışıyormuş gibi görünmektedir. Gizler bilinçli ve etkin niteliklerini kaybedip diğer, asla bilinemeyecek olan saklı kasada, bedenimizin karanlık oyuklarında iş gören ve bizim tarafımızdan bile unutulan daha edilgen biçimiyle karışıp birleşir.

“Gizlerini anne, baba, kardeşler, eşler ve arkadaşlardan saklamak kralların ayrıcalığıdır.” İran’ın Sasani krallarının eski geleneklerinden pek çoğunu kaydeden orijinal Arapça yazılmış *Book of the Crown*'da (Taht Kitabı) böyle yazar.

Muzaffer Pers Kralı II. Chosroes kullanmak istediği insanların ağzı sıkılığını sınamak için özel yollar icat etti. Saray mensuplarından ikisinin yakın arkadaş olduklarını ve her konuda birlikte tavır aldıklarını öğrenince kendisi ikisinden biriyle bir odaya çekilir, ona diğerini idam ettirmeye karar verdiği sırrım açıklar ve bunu ona söylemesini cezalandıracağı tehdidiyle yasaklardı. O andan itibaren tehdit ettiği adam saraya gelip gittikçe davranışlarını, huzurunda durduğu zaman yüzünün rengini, hal ve tavırlarını izlerdi. Davranışlarının hiçbir biçimde değişmediğini görürse, konuştuğu adamın, sırrına ihanet etmediğini anlar ve onu daha da çok sırdaş kabul eder, ona özel bir ayrımla muamele eder, rütbesini yükseltir ve genellikle de onu beğendiğini hissetmesine izin verirdi. Daha sonra onunla yalnızken şöyle derdi: “Onunla ilgili olarak bana ulaşan bazı haberlerden dolayı o adamı idam ettirmeye niyetlenmiştim; ama daha yakından

soruşturunca, bu söylentilerin yanlış olduğu ortaya çıktı.” Ama tehdit edilen adamın korkup uzak durduğunu ya da yüzünü çevirdiğini görürse, sırrına ihanet edildiğini anlar ve bu insana iyilik yapmayı keser, rütbesini düşürür ve ona sert davranırdı; bu arada asıl kuşkulandığı şahsın, bir giz vererek yalnızca arkadaşını sınamak istediğini anlamasını sağlardı.

Böylelikle bir saray mensubunun ağzı sıkılığına ancak onu en iyi arkadaşına ölümcül bir ihanette bulunmaya zorlayabildiği zaman güvenirdi; en yüce ağzı sıkılık kendi hizmetine adanmış olmalıydı. “Krala nasıl hizmet edeceğini bilmeyen bir insanın” derdi “kendisine de bir hayrı olmaz ve kendisine hayrı olmayanın kimseye hayrı olmaz.”

Suskunluğun yarattığı iktidara her zaman çok değer verilir. Suskunluk, konuşma yönündeki sayısız kışkırtmaya direnebilmek, sorulara sanki hiç sorulmamış gibi muamele etmek ve başkalarının söylediklerinin haz ya da tersi duygular uyandırıp uyandırmadığının anlaşılmasına asla izin vermemek anlamına gelir. Bu gönüllü bir dilsizlik halidir; sağırlık değildir. Stoacı soğukkanlılık erdemi, aşırıya götürülürse, sessizliğe yol açar.

Kasıtlı olarak suskunluğunu koruyan insan tam olarak neyin söylenmemesi gerektiğini bilir. Pratikte, hiç kimse sonsuza kadar suskun kalamayacağından, neyin söylenebileceğine ve neyin söylenemeyeceğine kendisinin karar vermesi gerekir. Asıl bildiği neyin söylenemeyeceğidir. Söylenemeyen şey daha kesin ve ayrıca daha değerlidir. Suskunluk söylenemeyecek olanın yalnızca muhafızlığını yapmaz, aynı zamanda ona daha büyük bir yoğunluk katar. İnsan söylenemeyecek olanı saklamak zorunda kaldığı her defasında onun hakkında düşünmeye zorlanır. Her durumda çok az şey söyleyen bir insan her zaman diğerlerinden daha konsantre olmuş *görünür*; sessizliği, onun saklayacak çok şeyi olduğu, gizli bir şey düşündüğü varsayımına götürür.

Suskunluk içinde saklanan giz asla unutulmamalıdır. Bu gize sahip olana, bu giz içinde büyüyüp onu daha çok yakmasına rağmen onu ele vermediği için saygı duyulur.

Suskunluk yalıtır. Suskun kalan bir insan konuşanlardan daha yalnızdır. Böylelikle kendine yeterlilik iktidarı da ona atfedilir. O bir hâzinenin bekçisidir ve hazine *onun içindedir.*

Suskunluk *kendini-dönüştürmeye* engel olur. Konuşmayan insan olduğundan başka şekilde görünebilir, ama bunu ancak katı bir biçimde

yapabilir; bir maske takabilir, ama bu maskeye sımsıkı tutunmak zorundadır. Dönüşümün *akışkanlığı* ondan esirgenir; dönüşümün sonuçları fazla belirsizdir; dönüşüme kendisini teslim ederse onu nereye götüreceğini bilemez. İnsanlar dönüşümden korktukları zaman suskunlaşırlar. Suskunluk, dönüşüme vesile olan olaylara karşılık vermelerini önler. Bütün insanların hareketleri konuşma içinde dışavurulur; suskunluk hareketsizdir.

Suskun insanın, insanların onun sözcelerini beklemesi ve bu sözcelere özel anlamlar yüklemesi avantajı vardır. Bu sözceler telaffuz edildiğinde veciz ve yalıtılmıştır; kulağa emir gibi gelir.

Emir verenle bu emirlere uymak zorunda olan arasındaki insan-yapımı ayrım aralarında ortak hiçbir dilleri olmadığını ima eder. Bu insanlar sanki birbirleriyle konuşamaz ve birbirlerini anlayamazlarmış gibi davranmak durumundadırlar; emirlerden ayrı olarak, bu kurgu bütün koşullarda korunur. Emir verenler, kendi çevresinde bile, sözcükleri sakınmaya yatkındırlar ve bu nedenle diğer suskun insanlar ağızlarını açtıkları zaman, kulağa emir gibi gelen sözceler beklenir.

İnsanların görece özgür yönetim biçimleri hakkında duydukları, sanki bunlar doğru düzgün işlev göremezlermiş gibi, sık sık bir tür hakir görmeye varan kuşkunun nedeni bu özgür yönetim biçimlerinin gizlilikten yoksun olmalarıdır. Parlamentodaki tartışmalar yüzlerce insanın önünde yapılır; kamuya açık olmak bunların özünü oluşturur. Bütünüyle karşı fikirler alenen söylenir ve birbiriyle karşılaştırılır. Sözde gizli oturumlar bile her zaman gizli kalmaz, çünkü basının mesleki merakı ya da herhangi bir grubun mali çıkarları sık sık gizliliğin bozulmasına yol açar.

Yalnızca bir tek bireyin ya da Tanrı'nın yarattıkları içinde çok küçük bir grubun giz saklama kapasitesine sahip olduğu varsayılır ve bu yüzden müzakerelerin, gizlilik göz önünde tutularak ve gizliliğin bozulması çok ağır cezalarla ilintilendirilerek oluşturulmuş, oldukça küçük gruplarla sınırlanmasının en iyi yol olduğu düşünülür. Kararın bir kişiye kalmasının gerektiği söylenir; o insan bile bu kararı vermeden önce karan bilemez ve bir kez o karan verdikten sonra hızla bir emir olarak uygulanır.

Diktatörlüklerin prestijinin büyük bir kısmı, yoğunlaşmış gizlilik iktidarlarının olmasına dayanır. Demokrasilerde bir giz pek çok insan arasında dağılmıştır ve gizin iktidarı da bu yüzden zayıflar. İnsanlar tepeden bakarak her şeyin konuşularak *paramparça* edildiğini, herkesin sözünü söyleyebildiğini, söze karışabildiğini ve her şeyin önceden bilindiği için

hiçbir şeyin yapılmadığını söylerler. Bu şikâyetler yüzeysel olarak kararlılık yoksunluğuna, gerçekte ise gizlilik yoksunluğuna denk düşer.

İnsanlar yeni ve heyecan verici olduğu ve onlara otoriterce sunulduğu sürece pek çok şeye katlanırlar. İnsanın kendisi hiçbir şeyse, iktidarın kucağına düşmekten anlaşılmaz bir kölece zevk alır. İnsanlar ne olacağını da bunun ne zaman olacağını da bilmezler; diğerlerinin canavarla karşılaşmada bir öncelikleri olabilir. Boyun eğerek, titreyerek bekler ve kurban seçilmeyi umarlar. Bu tutum gizin yüceltilmesine yol açar. Her şey gizin kutsallaştırılmasına tabi kılınmıştır. Volkan patlamasının vahşi birdenbireliği içinde, beklenmedik ve karşı konulmaz bir biçimde olduğu sürece, *ne* olduğu o kadar önemli değildir.

Ama uzun vadede, belli bir kesime ya da daha iyisi, bir insana söylenen bütün gizler, yalnızca gizi taşıyana değil -ki bu kendi içinde önemli olmayabilir- aynı zamanda gizin ilgilendirdiği herkes için felakete neden olur; bu da son derece büyük bir önem taşır. Her giz, kendi iç ısısıyla genişlediğinden patlayıcıdır. Gizin tıpası olarak kullanılan yer, gizin açığa çıkacağı yerdir de.

Gizliliğin ne denli tehlikeli olabileceğini ancak bugün bütünüyle fark edebiliyoruz. Farklı ama bariz bir biçimde bağımsız alanlarda, gizlilik giderek daha da çok iktidar yüklenmiştir. Bütün dünyanın karşısında savaşmak için birleştiği bir diktatör daha henüz ölmüştü ki giz, her zamankinden daha da tehlikeli, potansiyel olarak türevleri bakımından daha tehlikeli olan atom bombası şeklinde yeniden karşımıza çıktı.

Gizin *kesafetini*, gizi ilgilendiren insanların sayısıyla ona sahip olanların sayısı arasındaki oran olarak tanımlayalım. Bu tanımdan, bugüne kadar var olanların en yoğunlaşmış ve tehlikeli olanının modern teknik gizler olduğu görülebilir. Modern teknik gizler *herkesi* ilgilendirir, ama çok az sayıda insan gerçekten bunlar hakkında bilgiye sahiptir ve bu gizlerin fiili kullanımı yalnızca bir avuç insana bağlıdır.

YARGILAMA VE MAHKÛM ETME

Bu konuya hepimiz için bildik olan bir şeyle, hoş olmayan bir hükmü ilan etmenin hazzıyla başlayalım. Biri “kötü bir kitap” der ya da “kötü bir resim”; nesnel bir şey söylüyormuş gibi görünür. Oysa, yüzü sözcüklerinden aldığı keyfi ele verir. Cümlesinin ilk çeşitlemesi yanıltıcıdır ve kısa süre sonra kişiselleşir. Sonra “kötü bir yazar” ya da “kötü bir ressam” der ve sanki “kötü bir insan” diyormuş gibi gelir kulağa. Arkadaşları, yabancıları hatta kendimizi, sürekli bu yargılama işinin içinde yakalarız ve hoş olmayan bir hükmün verdiği haz her zaman su götürmez niteliktedir.

Bu zalimce bir hazdır; nesnesinin kendisini aldatmasına asla izin vermez. Hüküm neredeyse doğal olmayan bir güvenle dile getirildiğinde hüküm olur. Ne merhamet ne dikkat tanır ve üzerinde düşünmeksizin verildiğinde bu hüküm kendi doğasıyla en iyi uyumu sağlamış olur. İçinde barındırdığı tutkuyu ele veren hükmün hızıdır. Hükmü verenin yüzünde görülen hazzı yaratan şey koşulsuz ve hızlı yargılamadır.

Bu hazzı oluşturan nedir? Bu hazzı oluşturan, kendimizin de mensup olduğu bir üst grubu varsayarken, kendimizinkinden daha aşağı bir gruba bir şey göndermektir. Başkalarını alçaltırken kendimizi yükseltiriz. Değerleri bakımından farklı, iki karşıt türün varlığının doğal ve kaçınılmaz olduğu kabul edilir. İyi olan her neyse, kötüyle karşılaştırılmak için vardır. Neyin iyi neyin kötü olduğuna biz karar veririz.

Burada benimsediğimiz şey, bir *yargıcın* iktidarıdır. Çünkü bir yargıç, yalnızca görünüşte iki kampın *arasında,* iyiyle kötüyü ayıran sınır çizgisinde durur. Aslında, kendisini şaşmaz bir biçimde iyilerin arasında kabul eder; görevindeki temel iddiası, sanki doğuştan iyilere aitmiş gibi, iyilerin dünyasına duyduğu sarsılmaz sadakatidir. Verdiği karar bağlayıcıdır. Yargıladığı şeyler oldukça kesin ve olgusaldır, iyi ve kötüye dair engin bilgisi uzun pratik deneyiminden gelir. Ne var ki yargılama görevi, yargıç olmayan, hiç kimsenin görevlendirmediği ve aklı başında hiç kimsenin böyle bir göreve tayin *etmeyeceği* insanlar tarafından sürekli gasp edilir. Bu görev için özel hiçbir bilgi gerekli değildir; yargılamaktan kaçınma

kapasitesine sahip olanlar bir elin parmakları kadardır. Yargılamak bir hastalık, üstelik en yaygın hastalıktır; hemen hemen hiç kimsenin bu hastalığa bağışıklığı yoktur. Bu hastalığın köklerini keşfetmeye çalışalım.

İnsanın, tanıdığı ya da düşleyebildiği bütün insanları gruplar halinde düzenleme ve yeniden düzenlemeye gereksinimi vardır; bu gevşek, şekilsiz kitleyi iki zıt gruba bölerek ona bir tür *yoğunluk* kazandırır. Bu grupları sanki bir savaş düzeniymiş gibi tanzim eder; onları birbirinden ayırır ve birbirine karşı düşmanlıkla doldurur. Onlar, düşlediği ve olmalarını dilediği gibi, ancak düşmanlıkla dolu *olabilirler.* İyi ve kötüye ilişkin yargılar, ikili sınıflandırmanın çok eski; ama hiçbir zaman bütünüyle kavramsal ya da bütünüyle barışçıl olmayan araçlarıdır. Önemli olan gruplar arasındaki gerilimdir ve bu gerilim yargı edimiyle yaratılır ve sürekli yenilenir.

Bu işlemin kökünde, sonunda kaçınılmaz olarak fiili savaş sürülerine yol açacak olan düşman sürüleri oluşturma isteği yatar. Pek çok farklı alanlara uygulanmak suretiyle, bu işlem hafifler ama bu açıkça yalnızca sözel yargılarla sonuçlanarak barışçıl bir biçimde işlese bile, bunu sonuca, iki sürünün etkin ve kanlı düşmanlığına itme isteği ruşeym halinde hep vardır.

Hayatın binlerce ilişkisinin ağına düşmüş herhangi bir insan, sayısız “kötü” grupların karşısında duran aynı sayıdaki “iyi” gruba aittir. Bu gruplardan birinin ya da diğerinin, diğeri aynı şeyi yapmadan önce bir sürü oluşturmak için yeterli iç ısıyı üretip üretememesi tamamıyla koşullara bağlıdır. Böylece görünürdeki barışçıl yargılar düşmanlar hakkındaki idam kararları haline gelir, iyiliğin sınırları kesin olarak işaretlenir; bu sının geçen kötülerin vay haline. Kötülerin, iyilerin arasında işi yoktur ve bunlar yok edilmelidirler.

AFFETME İKTİDARI. MERHAMET

Kendisine karşı kabahat işleyen birini affetmenin yarattığı iktidarı, her bireyin kendisine sakladığı, hepimizin sahip olduğu bir iktidardır. İnsanın kendine yapma izni verdiği affetme edimlerinden bütün bir hayat yapılandırmak, büyüleyici olurdu. *Paranoid* yapıdaki bir insan asla affetmeyen ya da ancak büyük zorluklarla affeden, bunu düşünerek uzun zaman geçiren, affedilecek bir şeyi asla unutmayan ve affetmemek için kendisine karşı yapılmış düşmanca edimler icat eden bir insan olarak tanımlanabilir. Bu gibi insanların duyumsadığı çok kuvvetli iç direnç, her türden affetmeye karşı durur. Eğer iktidar elde ederler ve zaman zaman bu iktidarı korumak için affetmek *zorunda kalırlarsa,* bu yalnızca gösteri olarak yapılır; bir despot asla gerçekten affetmez. Kendisine gösterilen her bir düşmanlık işareti kesin olarak kaydedilir, saklanır ve daha sonrası için depoya kaldırılır. Bazen bu kayıt, gerçek boyun eğme karşılığında silinir; Despotların bariz yüce gönüllülüğünün başka hiçbir anlamı yoktur. Onlara karşı çıkan her şeyin kendilerine tabi olmasını öylesine ateşli bir biçimde isterler ki bunun için sık sık çok yüksek bir fiyat öderler.

Kendisinin hiçbir iktidarı olmayan ve despotu son derece kuvvetli gören bir insan, despot için kelimenin tam anlamıyla herkesin ona boyun eğmesininin ne kadar önemli olduğunu fark etmez. Değerlendirebileceği tek şey, o da buna ilişkin bir duygu taşıyorsa, iktidarın gerçek artışlarıdır; bir kralın uyruklarının en alçak, en değersiz mensuplarının hürmet göstermesinin, o kralın şerefi için ne anlam taşıdığını asla anlayamaz. İncil'deki Tanrı'nın işaret ettiği her bir ruha gösterilen ilgi, her birini hatırlayıp ilgilenişindeki sebat, iktidar kullanan herkes için model olabilir. Affetme konusunda Tanrı da karmaşık bir değiş tokuş içindedir; Ona boyun eğen günahkâr, merhamet görür. Ne var ki Tanrı onu dikkatle izler ve her şeyi bilmesi sayesinde, günahkâr onu aldatırsa, bunu kolayca anlar.

Pek çok yasaklamanın, yalnızca, kendi koydukları sınırları aşanları cezalandırabilen ya da affedebilenlerin iktidarını artırmak için var olduğuna şüphe yoktur. *Merhamet* edimi, iktidarın çok yüksek ve yoğunlaşmış bir ifadesidir. Önce mahkûmiyet olmadıkça merhamet olamaz. Merhamet aynı zamanda *seçimi* de ima eder; Af çoğunlukla sınırlı sayıdaki mahkûma bahşedilir. Ceza veren kişi çok fazla yumuşak olmaktan sakınır ve idamın

keskinliğinden kaçınıyormuş izlenimi verse bile, kutsal cezalandırma görevinde bunun için anlaşılabilir bir bahane bulur; eylemlerini belirleyecek olan da budur. Ama, bazen kendisi bir af bahşederek ve bazen bu affı, eğer affetme ayrıcalığı olan daha yüksek bir otorite varsa ona önererek, kapıyı her zaman merhamete açık bırakır.

İktidarın en üstün dışavurumu, son dakikada af bahşetmektir. İdam cezasının infazı kaçınılmaz olunca, darağaçlarında ya da idam mangasının önünde, af yeni bir hayat demektir. İktidarın zayıf tarafı, ölüleri tekrar hayata getiremez oluşudur; uzun süre bekletilen bağışlama edimlerinde, kudretli olanlar kendilerini bu zayıflığı aşmış tahayyül edebilirler.

Emir

EMİR, KAÇIŞ VE SIZI

“Emir, emirdir.” Emirler doğaları gereği nihai ve kategoriktir; konunun bu kadar az düşünülmesinin nedeni bu olabilir. Emirler, gerekli oldukları için bize doğal görünürler ve biz onları her zaman var ölmüş bir şey olarak kabul ederiz. Çocukluktan itibaren emirlere alışığızdır, emirler bizim eğitim dediğimiz şeyin önemli bir kısmını oluşturur ve ister iş ya da savaş, isterse din alanında olsun erişkin hayatımızın bütününe nüfuz etmiştir. Bu yüzden emrin gerçekte ne olduğu sorusu neredeyse hiç sorulmamıştır: Göründüğü kadar basit midir; yoksa normal olarak hedefini, yani boyun eğdirmeyi gerçekleştirmesindeki kolaylık ve çabukluğa rağmen, itaat eden kimsede aslında, düşmanca hisler mi uyandırır?

Emirler dilden eskidir. Böyle olmasaydı, köpekler emirleri anlamazdı. Hayvanlar dili anlamaksızın kendilerinden istenenin ne olduğunu anlamaları için eğitilebilirler. Eğiten kişi isteğini onlara kısa ve net emirlerle bildirir; bu emirler öz olarak insanlara yöneltilen emirlerden hiç farklı değildir; hayvanlar insanın yasaklamalarına uyarlar. Bu nedenle emrin kökenlerini çok eskilerde aramak için her türlü neden bulunmaktadır. En azından, insan toplumunun dışında şu ya da bu biçimde, varlığını sürdürdüğü açıktır.

Emrin en eski sonuçlarından biri *kaçıştır.* Kaçış, bir hayvana, daha kuvvetli bir başka hayvan tarafından, kendisinin *dışındaki* bir şey tarafından dikte edilir. Kaçış yalnızca görünürde kendiliğinden ortaya çıkar; tehlikenin her zaman bir şekli vardır ve hiçbir hayvan bunun farkına varmadıkça kaçmaz. Kaçış emri, bakış kadar güçlü ve doğrudandır.

İki hayvan arasındaki kuvvet eşitsizliği kaçışın doğasına içkindir. Daha kuvvetli olan, diğerini avlama ve yeme niyetini belli eder, böylece kaçış bir ölüm kalım meselesi olur. Gerçekten kovalansa da kovalanmasa da, “emir” daha zayıf olanı kaçmaya zorlar. Yalnız başına tehditten, bakıştan, sesten, dehşet veren görünüşlerin hepsinden kaçar.

Bütün emirler, önerdiğim terimle *kaçış emrinden* türer. Orijinal biçimiyle emir, biri diğerini tehdit eden, farklı türlerden iki hayvan arasında gerçekleşen bir şeydir. Bu ikisinin kuvvet bakımından gösterdiği büyük

farklılık, birinin alışıldığı üzere diğeri tarafından avlandığı gerçeği ve ilişkinin her zaman var olduğu duyumsanan değiştirilemez doğası, bunların hepsi, olan bitenin mutlak ve değiştirilemez görünmesine neden olur. Kaçış, bu idam cezası karşısında başvurulacak nihai ve tek yoldur. Çünkü aslanın kükreyişi *gerçekten de* bir idam cezasının ilanıdır. Bu aslanın dilinde, bütün kurbanlarının anladığı bir sestir; başka bakımlardan çok büyük farklılıklar gösterseler de, bu tehdit onlar için ortak olan tek şey olabilir. İnsandan çok daha eski olan, en eski emir idam cezasıdır ve bu emir kurbanı kaçmaya zorlar. İnsanların verdiği emirleri tartışırken bunu hatırlamalıyız. Bütün emirlerin altında ölüm cezasının acımasızlığı parıldar. İnsanlar arasında emirler o kadar sistemleşmiştir ki, ölümden normal olarak kaçınılır ama ölüm tehdidi ve korkusu bütün emirlerin içinde her zaman vardır; gerçek idam cezalarının devamlı ilan ve infaz edilmesi her emir tekinin ve genel olarak emirlerin korkusunu canlı tutar.

Ancak, bir an için emirlerin kökeni konusunda öğrendiklerimizi unutalım ve emirleri önyargısız, sanki ilk kez ele alıyormuşuzcasma bakalım.

Emirle ilgili olarak insanın dikkatini çeken ilk şey, emrin bir eylemi başlatmasıdır. Belirli bir yönü işaret ederek uzatılmış bir parmağın, emir etkisi olabilir: Burada söz konusu olan tek şey verili bir yöndeki hareketle, belirli bir eylemin başlatılmasıdır. Parmağı gören bütün gözler aynı yöne çevrilir. Sanki emir için en önemli şey, yönü belirlenmiş harekettir. Yönün belirlenmesi özellikle önemlidir; yönün iptaline ya da değiştirilmesine izin verilemez.

Hiçbir itiraz kabul etmemek emrin doğası gereğidir. Emir ne tartışılmalı, ne açıklanmalı, ne de sorgulanmalıdır. Kısa ve nettir, çünkü anında anlaşılmalıdır. Anlaşılmasındaki her gecikme, emrin gücünü azaltır ve arkasından uygulamanın gelmediği her tekrarıyla canlılığını yitirir ve sonunda tükenir, iktidarsızlaşır; bu emri yeniden canlandırmaya kalkışmak boşunadır. Bir emirle başlatılan eylem belirli bir ana bağlıdır. Daha sonrası için sabitlenebilir, ama emrin uygulanacağı zaman ya birçok sözcükle ya da emrin tözünün hata götürmez bir kısmıyla *belirlenmelidir.*

Bir emirle gerçekleştirilen eylem, diğer bütün eylemlerden farklıdır. Böyle bir emir *yabancı* bir şey, gerçekten bizim olmayan bir şey olarak deneyimlenir ve hatırlanır. Bir emrin talep ettiği uygulama hızı, eylemimizi yabancı bir şey olarak hatırlamamızın nedeninin bir kısmını oluşturabilir; ama bu, nedenin bütünü değildir. Emirlerin önemli bir özelliği de, *dışarıdan*

gelmeleridir; emirler hayatın bize *dayatılan* bileşenlerinden biridir, kendi içimizde gelişen bir şey değildir. Zaman zaman ortaya çıkan, yeni dinler bulmak ya da eskilerini yenilemek isteyen o münzeviler bile, bütün bir emirler cephanesiyle birlikte, omuzlarına yabancı bir yük binmiş insan görünümünü korurlar. Asla kendi adlarına konuşmazlar; diğerlerinden talep ettikleri şey, talep etmeleri kendilerine emredilmiş olan şeydir ve başka ne yalanlar söylerse söylesinler, bu konuda dürüsttürler: Kendilerinin *Gönderilmiş* olduklarına inanırlar.

Emrin kaynağı yabancı bir şeydir; ama aynı zamanda kendimizden *daha kuvvetli* bir şey olarak kabul edilmesi gerekir. Savaşıp kazanma ümidi görmediğimiz için tabi oluruz; emir verenler geleceğin galipleridir. Bir emrin arkasındaki iktidar kuşkuya yer bırakmamalıdır; bu iktidar bir süre için hükümsüz kalırsa mücadele ederek kendisini yeniden kanıtlamaya hazır olmalıdır. Yeni kanıtlara ne kadar seyrek başvurulduğu, en baştaki kanıtın ne denli uzun süre yeterli olduğu çok şaşırtıcıdır. Kuşkulu bir hal alan başarının devamını emirler sağlar; boyun eğilen her emir, yeniden kazanılmış bir zaferdir.

Emir verenlerin iktidarı her zaman büyür. Ne kadar önemsiz olursa olsun, her emir bu iktidara bir şey ekler; genellikle emir yalnızca emri veren kişiye yarar sağladığı için değil, emirlerin tam da doğası gereği -yani etkilediği alanın bütünündeki kesin açıklık ve kabul gerektirmesi- iktidarı her biçimde artırıp güvence altına alır. İktidar, emirleri büyülü bir ok yağmuru gibi boşaltır; bu emirlere hedef olanlar kendilerini teslim etmek zorundadırlar. Emir onları yaralar, iktidar makamına teslim olmaya çağırır ve yol gösterir.

Ne var ki emrin ilk bakışta mutlak ve sorgulanamaz görünen yalınlığı ve homojenliğinin, daha yakından bakıldığında yanıltıcı olduğu anlaşılır. Bir emir parçalara ayrılabilir ve gerçekten anlaşılacaksa *ayrılmalıdır* da.

Her emir bir *moment* ve bir *sızıdan* oluşur. Moment, emri alanı eylemde bulunmaya, emrin içeriğine uygun olarak eylemde bulunmaya zorlar; sızı da emre uyanın içinde kalır. Emir normal olarak ve beklendiği gibi işlevini gördüğünde, *sızıya* dair gözle görülebilen hiçbir şey yoktur; *sızı* saklıdır, orada olduğu sezilmez; varlığını yalnızca, emre uyulmadan önce açığa çıkan belli belirsiz gönülsüzlükle açığa vurur.

Ancak sızı, emri uygulayan kişinin yüreğine oturur ve onun içinde değişmeden kalır. İnsanın bütün psikolojik yapısında sızı kadar değişmez bir şey yoktur. Emrin içeriği -gücü, derecesi ve tanımı- verildiği andan

itibaren yarattığı sızıda ebediyen sabitleşir ve bu sızı ya da emrin kesin imgesinin minyatürü emri alanda sonsuza kadar kaim; tekrar gün ışığına çıkana kadar yıllar, on yıllar boyunca gömülü kalabilir. Ancak bu sızının asla kaybolmayacağını anlamak çok önemlidir. Bir emir yerine getirilmesiyle sona ermiş sayılmaz; emir sonsuza kadar saklanır.

Emirlere en çok maruz kalanlar çocuklardır. Bu baskıya dayanabilmeleri, ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin verdiği emirlerin yükü altında çökmemeleri bir mucizedir. Buna karşılık onların da kendi çocuklarına, aynı derecede zalim bir biçimde aynı türden emirler vermeleri, çiğneme ya da konuşma kadar doğaldır. Şaşırtıcı olan, emirlerin çocukluğun erken dönemlerinden itibaren eksiksiz ve değişmeksizin, yeni nesil kurbanları elde edilir edilmez kullanılmak üzere hazır bodurumda elde tutulmasıdır. Emirler asla değişmezler; gerçekte ilk telaffuz edildiğinden bu yana yirmi, otuz yıl geçmiş olsa da, henüz bir saat önce verilmiş gibidir. Emirlerin çocuklar üzerinde yaptığı etkinin derinliği, konmuşlarındaki sağlamlık ve sadakat, çocuğun bireysel niteliklerine hiçbir şey borçlu değildir; zekânın ya da istisnai yeteneklerin bununla hiçbir ilgisi yoktur. Hiçbir çocuk, en sıradan çocuk bile kendisine verilen emirlerin bir tekini bile ne unutur ne de affeder.

Bir insanın görünümü, başını taşıyışı, ağzının ifadesi, karşısındakine bakışı, onu tanınabilir kılan her şey, onun içine bir sızı olarak saplanan ve onu kendisi yeniden üretene kadar değişmeden kalan emre uygun olarak değişir. Ancak elverişli bir durum olmalıdır; daha önce alınmış bir emrin bu kez verilmesini sağlayan yeni durum, bu emrin alındığı durumun birebir kopyası olmalıdır. Daha önceki durumların bu yeniden üretimi, ancak bu kez *tersine* üretimi, enerjinin başlıca kaynaklarından biridir. İnsanı başarı yönünde mahmuzlayan şey, bir zamanlar ona verilmiş olan emirlerden kurtulmak için duyulan derin istektir.

Yalnızca *yerine getirilmiş* olan emir, boyun eğen kişide sızılarını saplanmış olarak bırakır. Savuşturulmuş emirlerin depolanmasına gerek yoktur; "özgür" insan kendisini emirlerden, o emirleri aldıktan sonra kurtaran insan değildir, bu emirleri nasıl savuşturacağını bilendir. Ancak kendisini bunlardan kurtarmak için en uzun zamanı harcayan ya da kurtulmayı hiç başaramayan insan hiç kuşku yok ki en az özgür olandır.

Hiçbir normal insan, kendi dürtülerine uyduğu için kendisini bağımlı hissetmez. Bu dürtüler en kuvvetli halindeyken ve verdikleri tatmin

kesinlikle tehlikeliyken bile, eylemlerinin kendisinden kaynaklandığını hisseder. Ancak kendisine dışarıdan dayatılmış bir emre karşı gelmeyen hiçbir insan yoktur; bu durumda herkes baskıdan söz eder ve intikam ya da isyan hakkını saklı tutar.

EMRİN EVCİLLEŞTİRİLMESİ

Bir ölüm tehdidi içeren kaçış emri, alan ve veren arasında iktidar bakımından büyük bir farklılığı varsayar: Diğerini kaçırtan onu öldürebilir. Doğadaki temel durum pek çok hayvan türünün diğer hayvanlarla beslendiği gerçeğinden doğar. Ancak beslendikleri hayvanlar kendinden farklı bir türe aittir ve böylece çoğu hayvan *farklı* türden yaratıklar tarafından tehdit edilmiş hisseder kendini; onlara kaçma emrini veren yabancılar ve düşmanlardır.

Ancak bizim normal olarak emir adını verdiğimiz şey, *insanlar* arasında olan bir şeydir: Efendi kölelerine, anne çocuğuna emir verir. Bildiğimiz şekliyle emir, biyolojik kökeninden [yani kaçış emrinden] sonra uzun bir gelişim göstermiştir; bir bakıma evcilleştirilmiştir. Emir genel sosyal yapımızın ve çok daha mahrem insan ilişkilerimizin bir parçasını oluşturur; aile için emir, devlet için olduğu kadar önemlidir.

Emir çoğunlukla, kaçış emri olarak tanımladığımız şeyden oldukça farklı görünür. Efendi kölesini çağırır ve köle bir emir alacağını bilmesine rağmen gelir. Anne çocuğunu çağırır ve çocuk illaki kaçıp gitmez; anne ona her türden emri sağanak gibi yağdırsa da çocuk genelde ona güvenmeyi sürdürür; onun yanında kalır ve ona doğru koşup durur. Aynı şey bir *köpek* için de geçerlidir: Efendisinin yakınında durur ve efendisi ıslık çalınca hemen ona gelir.

Emir nasıl evcilleştirildi? Ölüm tehdidini zararsız gösteren neydi? Bu gelişmenin açıklaması aşağıdaki üç temel ilişkide bir tür rüşvetin uygulandığı gerçeğinde yatar: Efendi kölesini ya da köpeğini, anne de çocuğunu besler. Bir diğerine tabi olan bir canlı alışıldık bir biçimde yiyeceğini yalnızca ondan alır. Köleleri ve köpekleri, efendileri dışında hiç kimse beslemez; başka hiç kimse onları besleme yükümlülüğü altında değildir ve fiilen hiç kimse onları beslemek zorunda değildir. (Elbette bir çocuk kendisini *besleyemez* ve annesinin memesine yapışmak *zorundadır.)*

Böylelikle emirlerle yiyecek verme arasında yakın bir bağ gelişir. Bu hayvanların eğitilmesinde barizdir: Bir at yapması gerekeni yapınca, eğiticisi ona bir parça şeker verir. Emri evcilleştirmek, emri yiyecek

vaadiyle bağlantılandırmak demektir. Ölümle tehdit edip kaçmak zorunda bırakmaktansa, bir canlıya bütün canlıların istediği bir şey vaat edilir; bu vaade sıkı sıkı uyulur. Efendiye bir yiyecek olarak hizmet vermek yerine, kendisine yemesi için yiyecek verilir.

Biyolojik kaçış emrinin safiyetinin böyle bozulması insanları ve hayvanlan, her türden, her düzeyde gönüllü esaret için eğitir; ama genel olarak emirlerin doğasını bütünüyle değiştirmez. Her emir hâlâ aynı tehdidi içerir. Bu geliştirilmiş bir tehdittir, ama emirlere uymamayla ilişkili olarak belirtilmiş cezalar vardır ve bunlar çok ağır olabilir. Bu cezaların hepsinin en ağın orijinal ceza, yani ölümdür.

GERİ TEPME. EMİR VERME KAYGISI

Emir bir ok gibidir. Bir yaydan atılır ve hedefi vurur. Emir veren insan atışı yapmadan önce nişan alır; tıpkı bir ok gibi emri belirli bir insanı hedefler. Ok vurduğu insanın etinde saplı kalır ve okun taşıdığı tehditten kendisini kurtarmak için insanın oku çekip çıkarması gerekir. Başkasına bir emir verdiği zaman, insan sanki kendisini vuran oku çekip çıkarmış, aynı oku kendi yayına yerleştirip tekrar atmış gibi olur. Vücudundaki yara iyileşir, ama bir iz bırakmıştır. Her yara izinin bir öyküsü vardır; yara izi belirli bir okun işaretidir.

Emri *veren,* oku atan insan, hafif bir *geri tepme* hisseder. Burada okla yapılan benzeşim sona erer, çünkü gerçek geri tepme psikolojiktir ve nişancı bunu, hedefini vurduğunu gördüğü zaman hisseder. Bunun tam olarak ne olduğunu ortaya çıkarmak çok daha önemlidir.

Başarılı bir emri izleyen tatmin duygusu aldatıcıdır; birçok başka şeyi gözden saklar. Bunun arkasında her zaman bir geri tepme vardır, çünkü emir yalnızca hedefini değil vereni de vurur. Bu gibi geri tepmelerin birikiminden özel bir tür endişe, benim *emir verme kaygısı* dediğim şey doğar. Emirleri yalnızca başkasına aktaran insanda bu hafif bir kaygıdır, otoritenin gerçek kaynağına yaklaştıkça bu kaygı artar.

Bu emir verme kaygısının nasıl biriktiğini anlamak zor değildir. Yalıtılmış bir mahluku vuran bir atış arkasında bir tehlike bırakmaz: ölü bir mahluk kimseye zarar veremez. Ölümle tehdit eden ve sonra öldürmeyen bir emir, ardında tehdidin anısını bırakır. Kimi tehditler hedefi kaçırır ama başka ya da ona taviz veren herhangi biri, zamanı gelince mutlaka intikamını alacaktır. Tehdit eden insan her zaman bunun bilincindedir ve böyle bir karşıtına dönmeyi imkânsızlaştırmak için yapabileceği her şeyi yapacaktır.

Emir verdiği, ölümle tehdit ettiği herkesin hâlâ yaşadığını ve onu *hatırladığını* duyumsar. Bunların hepsi ona karşı birleştiğinde yaşayacağı tehlikenin her zaman bilincindedir ve -belleğin ne zaman eyleme tercüme edileceğini de, bunu kaç kişinin yapacağını da bilmediğinden- bütünüyle haklılaştırılmış; ama gene de belirsiz ve doğuştan sınırsız olan bu korku, bu

tehlikenin farkında olmanın sonsuz işkencesi benim emir verme kaygısı dediğim şeydir.

Bu kaygının en kuvvetli görüldüğü insanlar en kudretli olanlardır. Emirlerin kaynağı olan, emirleri üreten ya da bunları kendi üzerindeki hiç kimseden almayan insanda kaygının yoğunluğu en üst düzeydedir. Bir yönetici bu kaygıyı uzun bir süre saklı ya da kontrol altında tutabilir; ama bu kaygı yaşam süresince, bazı Romalı imparatorlarda olduğu gibi, delilik olarak dışavurulana kadar artabilir.

BİRDEN FAZLA BİREYE YÖNELTİLEN EMİRLER

Tek tek *bireylere* ve *çoğunluğa* yöneltilen emirler ayırt edilmelidir. Bu ayrım orijinal biyolojik emirde zaten barizdir. Kimi hayvanlar tek başına yaşar ve düşmanlarının tehdidine tek başlarına karşı koyar; kimisi de kolektif olarak tehdit altındaki sürüler halinde yaşar. Birinci durumda hayvan tek başına kaçar ya da saklanır; İkincisinde ise bütün sürü aynı şeyi yapar. Normal olarak sürü içinde yaşayan, ama tesadüfen düşman tarafından tek başınayken sürprizle karşılaşan bir hayvan, sürüsüne doğru kaçmaya çalışacaktır. Bireysel kaçış ve kitlesel kaçış temelden farklıdır. Kaçış halindeki bir sürünün kolektif korkusu, kitle durumunun en eski belki de en yaygın örneğidir.

Kurbanın bu kitlesel korku durumundan köken alması olası görünmektedir. Kendisinden korkarak hep birlikte kaçan bir ceylan sürüsünü kovalayan aslan, içlerinden birini ele geçirir geçirmez kovalamaktan vazgeçer. Mağdur olan bu hayvan, sürüdeki arkadaşlarının infazını geçici bir süre ertelemeyi sağlayan bir tür kurbandır. Diğerleri, kitle kaçışından normal bir sürü durumuna dönerler; her bir hayvan kendi başına otlayıp istediği şeyi yapar. Ceylanların bir dini olsaydı ve aslan onların Tanrısı olsaydı, onun iştahını doyurabilmek için, gönüllü olarak içlerinden birini ona teslim edebilirlerdi. İnsanlar arasında olan tam da budur: Dini kurban, kitlesel korku durumundan çıkar. Kovalamayı durdurmaya ve bir süre için düşman iktidarın açlığını gidermeye hizmet eder.

Bir kitle, korku durumunda *bir arada* kalmak ister; kitleyi oluşturanlar, akut bir tehlikeden yalnızca arkadaşlarının yakınlığıyla korunabileceklerini hissederler. Onlar özellikle kaçışlarının yönünün aynı olması sayesinde bir kitle olmuşlardır. Farklı bir yönde sıçrayacak olan bir hayvan diğerlerinden daha çok tehlike altındadır; kendisini, olduğundan daha da büyük bir tehlikede hisseder; yalnız olduğu için korkusu da daha büyüktür. Birlikte kaçan hayvanların ortak yönüne onların “inancı” adı verilebilir. Onları bir arada tutan ve ileriye iten şey budur. Kendilerini yalnız hissetmedikleri, her bir hayvan bir sonrakiyle aynı şeyi yaptığı, hepsi tam tamına aynı

hareketleri yaptığı sürece paniğe kapılmazlar. Birbirine koşut baş, boyun ve bacak hareketleri sayesinde bu kitlesel kaçış, insanlarda *nabazan* ya da *ritmik* kitle dediğim şeyi andırır.

Ne var ki kaçmakta olan hayvanların etrafı kuşatılır kuşatılmaz görüntü değişir. Artık ortak bir kaçış yönü imkânsızlaşmıştır ve kitlesel kaçış *paniğe* dönüşür: Her bir hayvan ayrı ayrı kaçmaya çalışır ve her biri diğerinin yoluna çıkar. Etraflarındaki çember daralır. Süren katliam sırasında her bir hayvan arkadaşının güvenliğe giden yolunu tıkadığı için, onun düşmanıdır.

Ama artık emre geri dönelim. Tek tek bireylere yönelen emirlerin çok sayıda olanlara yönelenden farklı olduğunu söylemiştim. Bu cümlenin genel doğruluğunu kabul etmeden önce bunun en önemli istisnasından söz etmem gerek.

Ordu insanların yapay biçimde bir araya getirilmesiyle oluşur, doğası bu ayrımın iptalini gerektirir. İster bir ya da birkaç insana ister çoğunluğa yöneltilsin, emrin etkisi aynıdır. Bir ordu ancak bütün emirlerin geçerliliği eşit olduğu sürece var olabilir. Bütün emirler yukarıdan gelir ve her bir emir kendi içinde bozulmadan ve yalıtılmış olarak kalır. Bu yüzden bir ordu asla bir kitle olmamalıdır.

Bir kitlede emir yatay olarak yayılır. Orijinal olarak yukarıdan bir tek bireye verilmiş olabilir, ama kendisi gibi olanlar yanında durduklarına göre emri derhal onlara aktarır. Korku içinde onlara yaklaşır ve bir saniye içinde hepsi emirden etkilenmiş olur. Önce birkaçı, sonra daha fazlası ve sonunda hepsi hareket etmeye başlar. Aynı emrin bir anda yayılması onları bir kitleye döndürür ve kısa süre sonra hepsi birlikte kaçış içine girerler.

Emir derhal yayıldığı için hiçbir sızı oluşmaz. Bunun için vakit yoktur; aksi takdirde kalıcı olan bir anda çözülür. Kitleye verilen emir ardında sızı bırakmaz. Kitlesel kaçışı başlatan tehdit aynı kaçış içinde çözülür.

Sızıların oluşmasına yol açan emirler yalnızca *yalıtılmış* emirlerdir. Bu gibi emirlerin içindeki tehdit bütünüyle *çözünemez.* Birey olarak bir emri yerine getiren herhangi bir kimse orijinal direncini, bir sızı olarak, sert bir hınç kristali olarak korur. Bundan ancak aynı emri bir başkasına vererek kurtulabilir. Sızı, bir zamanlar aldığı ve derhal başkasına aktaramadığı emrin saklı bir kopyasından başka bir şey değildir. Yalnızca bu özdeş biçimle kendisini emirden kurtarabilir.

Çok sayıda insana yöneltilen bir emrin bunun için çok özel bir karakteri vardır. Bu emir bu insanlardan bir kitle oluşturma niyetini taşır ve bunu başarabildiği kadarıyla, korku yaratmaz. İnsanları belirli bir yöne çeken demagogun sloganının işlevi tam olarak aynıdır; bu slogan çok sayıda insana yöneltilmiş bir emir olarak kabul edilebilir. Hızla var olmak ve kendisini bir birim olarak korumak isteyen kitlenin bakış açısından, bu gibi sloganlar yararlı ve hatta vazgeçilmez niteliktedir. Bir hatibin sanatı, bütün hedeflerini sloganların içine sıkıştırmaktan ibarettir. Bunları biçimlendirerek bir kitle meydana getirir ve bu kitlenin varlığını korumasına yardım eder. Yukarıdan emirler yağdırarak kitleyi *yaratır* ve onu canlı tutar. Bunu bir kez başardıktan sonra, ne talep ettiği neredeyse hiç önemli değildir. Bir hatip bir araya toplanmış insanları en, kötü biçimde aşağılayabilir, tehdit edebilir ve eğer bunu yapmakla onları bir kitleye dönüştürmeyi başarmışsa, onu hâlâ severler.

EMİR BEKLENTİSİ

Görev başındaki asker yalnızca emirlere göre hareket eder. Çeşitli şeyler yapmayı istiyor olabilir; ama asker olduğuna göre, onun eğilimleri hesaba katılmaz ve askerin bunlardan vazgeçmesi gerekir. Asla bir yol ayrımında duramaz çünkü, dursa bile hangi yola gireceğine karar veren o değildir. Faaliyeti tamamıyla sınırlanmıştır. Ne yaparsa, bütün asker arkadaşlarıyla *birlikte* yapar; kendisine yapılması söyleneni yapar. Diğer insanların iddia ettikleri gibi kendi özgür iradeleriyle gerçekleştirdiği bütün eylemleri engellemek, askeri yapmak *zorunda* olduğu eylemlere aç bırakır.

Kıpırdamaksızın saatlerce bekleyen bir nöbetçi, bir askerin ruhsal durumunun en iyi örneğidir. Çekip gitmemeli, uyumamalı ve ona emredilmiş olanlar gibi tam olarak tanımlanmış hareketler dışında hiçbir hareket yapmamalıdır. Askerin gerçek başarısı, hangi biçimde ortaya çıkarsa çıksın, görev yerini terk etme yönündeki bütün kışkırtmalara direnmektir. Bu *negativizm* olarak adlandırılabilecek şey askerliğin belkemiğidir. Kendi içindeki, insan hayatının temel olarak içerdiği, arzu, korku ya da huzursuzluk gibi eyleme yönelik gelip geçici dürtüleri bastırır; bunlarla en iyi, varlıklarını kendi kendisine bile itiraf etmeyerek savaşır.

Gerçekleştirdiği her eylem bir emirle kutsanmış olmalıdır; bir insanın *etkin olmadan* kalması çok zor olduğundan, yapmasına izin *verilen* şeylerin beklentisi, içinde büyür ve birikir; eylem arzusu sürekli artar. Ancak bütün eylemlerinden önce emirler geldiğinden, beklentisi bu emirlere odaklanır: İyi bir asker her zaman bilinçli bir *emir beklentisi* durumundadır. Bu beklenti, askere verilen eğitim içinde olası bütün yollarla artırılır ve askeri tutumlar ve formüllerle de açık bir şekilde ifade edilir. Almanların formülü *Zu Befehl'de* (Emret Komutanım) olduğu gibi, bu durum sözcüklere dökülse de, söylenmeden kalsa da, askerin aşın gerilimine ve pasifliğine neden olanın ne olduğu açıktır.

Bir askerin eğitimi, sıradan insanların yapmasına izin verilen pek çok şeyin *yasaklanmasıyla* başlar ve bu yasakların en ufak bir ihlaline ağır cezalar verilir. Herkes, daha çocukluğun ilk dönemlerinde yasak şeyler alanının farkına vardırılır; ama askerinki müthiş büyük bir alandır. Etrafına

duvar üstüne duvar dikilir; bu duvarlar, büyüklüklerini görsün diye ışıklandırılır. Bu duvarlar, dış hatlarının net bir biçimde belirlenmesinin yanı sıra yüksek ve kuvvetlidir de. Asker duvarları bilmezden gelemesin diye sürekli bunlardan söz edilir. Asker sanki etrafında hep bu duvarları hissetmiş gibi hareket etmeye başlar. Bedeninin katılığı bu duvarların sertliğinin ve pürüzsüzlüğünün yansıması gibidir; asker giderek stereometrik[44] bir figürü andırır. Bir asker, kendisini çevreleyen duvarlara kendisini uyarlayan bir mahkûm, tutsak olmayı umursamayan bir mahkûm gibidir; kapatılmış olması karşısında o kadar az mücadele eder ki hapishanenin duvarları fiilen onun şeklini etkiler. Diğer mahkûmların tek düşüncesi, bu duvarlara tırmanmak ya da bir şekilde onları delip geçmek iken, asker bu duvarları doğanın bir parçası, kendisini uyarladığı ve sonunda onun parçası olacak olan doğal çevre olarak kabul eder.

Bütün bu yasaklar yığınını topluca içselleştirene ve bir günün ve her günün bütün rutini içinde yasaklanan her şeyden nasıl kaçınacağını tam olarak bildiğini kanıtlayana kadar, hiç kimseye gerçekten asker denemez. Böyle bir kişi için emrin özel bir değeri vardır. Emir, insanın uzun zaman kaldığı bir kaleden aşağıya uçmak gibi ya da yasaklar duvarım yaran bir yıldırım, ancak bazen de öldüren yıldırım gibidir. Askeri çevreleyen çok geniş yasaklar çölünde, emir bir kurtuluş olarak gelir; Stereometrik figür hayata döner ve hareket etmeye başlar.

İki türden emre itaat etmeyi öğrenmek askerin eğitiminin parçasıdır: yalnız başına hareket etmek ve başkalarıyla birlikte hareket etmek. Talim, başkalarıyla birlikte hareket etmeye alıştırmanın aracıdır. Talimde her bir asker aynı hareketleri diğerleriyle tam tamına aynı biçimde ve aynı zamanda yapmak zorundadır. Asıl mesele, yalnız başına değil de başkalarının taklit edilmesiyle daha iyi öğrenilen bir tür kesinliktir. Bu talim aracılığıyla, asker onlar gibi olur. Bir vesile olduğunda asker kütlesini bir kitleye çevirmede kullanılabilecek bir eşitlik kurulmuştur. Ne var ki genellikle hedeflenen bunun tam tersi, yani askerlerin kitle *oluşturmaksızın* olabildiğince tektip olmasıdır.

Askerler bir birim gibi işlev görürken, kendilerine ortaklaşa verilen emirlere ortaklaşa uyarlar; ama onları ayırmak, içlerinden birini ya da ikisini *ayırmak*, ikiye bölmek ya da üstlerinin istediği sayıda bölmek her zaman mümkün olmalıdır. Birlikte uygun adım yürümeleri ya da talim yapmaları yalnızca görünüşte önemli olmalıdır. Askeri bir birim, büyük

oranda, bölünme kabiliyeti olduğu için yararlıdır; bir emir, birliği oluşturan insanlardan arzulanan sayıdakini, ister bir, iki ya da bütün birimi etkilemelidir. Emrin etkili oluşu, yöneldiği insan sayısından bağımsız olmalıdır. Emrin etki gücü bir *sabite'dir* ve içlerinden birini de hepsini de ilgilendirse aynı kaim Bu nitelik en önemli şeydir. Bir emri, kitle etkisine karşı bağışık kılan şey bu niteliktir.

Bir orduda emir vermek zorunda olan herhangi biri, mevcut ya da anımsanan, bütün kitlelerden kendisini kurtarmak zorundadır. Ona bunu nasıl yapacağını öğreten, emir beklentisi içindeki eğitimidir.

ARAFAT’TAKİ HACILARIN EMİR BEKLENTİSİ

Mekke’ye yapılan haccın en önemli anı ve gerçek doruk noktası, Mekke’den uzak bir mesafede yer alan *Vukuf* ya da “Arafat’ta Durma”dır. Devasa sayıdaki hacı, kimi zaman 600. 000-700. 000 kişi orada toplanır, çıplak tepelerle çevrili bu düzlükte “Allah’ın huzurunda durur”; hepsi, düzlüğün ortasında dikilen “Merhamet Dağı”na doğru yığılırlar. Bir zamanlar Peygamberin kendisinin durduğu bu tepenin zirvesinden, bir vaiz dini bir söylev verir.

Kitle *“Lebbeyk ya Rab, lebbeyk”* diye haykırır: “Emirlerini bekliyoruz ya Rab, emirlerini bekliyoruz.” Bu haykırış gün boyunca tekrarlanarak taşkınlık düzeyine çıkar. Sonra, sel anlamına gelen ve *Ifadha* adı verilen bir tür ani kitle-korkusuyla birlikte, herkes vecd içinde, bir sonraki yer olan Müzdelife’ye varana kadar koşar; Müzdelife’de geceyi geçirip, ertesi sabah oradan Mina’ya yola çıkarlar. Paldır küldür, birbirlerini iterek ve üstlerine basarak koşarlar; genellikle bir kısmı hayatını kaybeder. Mina’da çok sayıda hayvan kurban olarak kesilir ve etleri derhal paylaşılıp yenir. Toprak kurbanların kanıyla yıkanır ve üstü etrafa saçılmış hayvan artıklarıyla kaplanır.

Bu “Arafat’ta Durma” dini bir kitle tarafından açığa vurulan *emir beklentisinin* en şiddetli haline ulaştığı andır. “Emirlerini bekliyoruz ya Rab, emirlerini bekliyoruz.” Kitle tarafından, hem de bu denli yoğun bir kitle tarafından tekrar tekrar yinelenen bu formül durumu açıkça ifade eder. “Allah’a teslimiyet” olarak İslam, burada en basit haline, insanların Tanrı’nın emirlerinden başka hiçbir şeyi düşünemedikleri ve bu emirler için tutkuyla yalvardıkları bir duruma indirgenmiştir. Verilen işaretle birlikte onları saran ani korkunun inandırıcı bir açıklaması vardır: İnananlar bunun bilinçli olarak farkında olmasalar da, burada emrin orijinal karakteri -kaçmaya zorlanma- ortaya çıkar. Toplu beklentilerinin şiddeti kutsal emrin etkisini, emrin orijinal olarak taşıdığı niteliğe, kaçma emrine geri döndürecek kadar artırır. Tanrı’nın emri insanları kaçışa yöneltir. Hacıların

geceyi Müzdelife’de geçirmelerinden sonra, olayın ertesi gün de sürdürülmesi, emrin etkisinin hâlâ tükenmediğini gösterir.

İslami inançlara göre, insanlara ölüm Tanrı’nın dolaysız emriyle gelir. Bu, hacıların kaçışlarının sonunda Mina’da kestikleri hayvanlara devrederek kaçmaya çalıştıkları Ölümdür. Bu hayvanlar, pek çok dinde bildik olan bir yer değiştirmeyle, insanların yerine yok olurlar: İbrahim ile İshak’ın[45] öyküsünü anımsayabiliriz. Böylelikle hacılar, Tanrı’nın onlar için düşündüğü ölümden kaçarlar. Kendilerini onun emrine teslim ederler, öyle ki önünden kaçmışlar ama ondan istediği kanı sakınmamışlardır; toprak kesilen hayvanların kanıyla yıkanmıştır.

Emrin doğasını, bu *Vukuf*, “Arafat’ta Durma”, ardından gelen *Ifadha* ya da kitlesel kaçış kadar güçlü bir biçimde örnekleyen başka hiçbir dini gelenek yoktur. İslam, her halükârda, emirlerin orijinal doğrudanlığının çoğunu koruyan kuralları olan bir dindir, emir beklentisi ve genel olarak emir en saf ifadesini *Vukuf ve Ifadha’da* bulur.

DİSİPLİN VE EMRİN NEDEN OLDUĞU SIZI

Orduyu yapan disiplindir. Ancak iki çeşit disiplin vardır, açık ve gizli disiplin. Açık disiplin, emir disiplinidir. Emirlerin kaynağının daralmasının o en tuhaf yaratığın ya da stereometrik figür olan askerin oluşumuna nasıl yol açtığım göstermiştim. Bir askere ilişkin en karakteristik şey, kalıcı bir emir beklentisi içinde yaşamasıdır ve bu, askerin tavrında ve şeklinde ifadesini bulur. Bu durumun dışına çıkınca artık asker olmaktan çıkar ve üniforması yalnızca bir dış görünüş olur. Gerçek bir asker kolayca fark edilir; hiçbir şey onun durumundan daha açık olamaz.

Ancak her şey bu dışavurulmuş disiplinle sınırlı değildir. Buna ek olarak, askerin sözünü etmediği ve görülmesi amaçlanmayan gizli bir disiplin daha vardır. Kalın kafalılar ancak nadiren bunun bilincinde olabilir ama, saklı olmasına rağmen, çoğu askerde, özellikle günümüzün askerlerinde bu disiplin tetikte bekler. Bu, *terfi* disiplinidir.

Terfi gibi evrensel boyutlarda bilinen bir şeyin gizli olduğunu söylemek tuhaf gelebilir. Ne var ki terfi, nasıl işlev gördüğü asla birkaç kişiden fazla kimse tarafından anlaşılmamış olduğundan, gizli kalan, çok daha derin bir şeyin tek açık dışavurumudur. Terfi, emrin sebep olduğu sızıların gizli işleyişinin dışavurumudur.

Bir askerde bu sızıların devasa derecelerde birikmek zorunda olduğu aşikârdır. Askerin yaptığı her şey bir emre karşılık olarak yapılır; asker başka hiçbir şey yapmaz ve yapmamalıdır da. Ordunun açık disiplininin ondan talep ettiği şey budur. Askerin bütün kendiliğinden dürtüleri bastırılmıştır. Emirleri üst üste yutar ve emirler hakkında ne hissederse hissetsin, bunları yapmayı sürdürmek zorundadır. Yerine getirdiği her emir -ki bunlar çok sayıdadır- arkasında, onun içinde bir sızı bırakır.

Bu sızılar hızla birikir. Söz konusu kişi sıradan, askeri hiyerarşinin en alt basamağındaki bir askerse, bu sızılardan kurtulmaya ilişkin bütün fırsatlar ondan sakınılır; çünkü kendisi hiç emir veremez. O ancak kendisine yapılması söyleneni yapabilir. Buna boyun eğer ve bunu yapmakla, giderek daha da katılaşır.

Bu zora dayalı koşuldaki bir değişiklik ancak terfi yoluyla ortaya çıkabilir. Asker terfi ettirilir ettirilmez, kendisinin de emir vermesi gerekir ve bunu yaparak, kendi sızılarının bazılarından kurtulmaya başlar. Çok sınırlı bir dereceye kadar da olsa, konumu karşıtına dönmüştür. Daha önce kendisinden talep edilmiş olan diğer şeyleri talep etmek zorundadır. Durum bir bütün olarak tam tamına aynı kalır; değişen tek şey onun bu durumdaki yeridir. Askerin sızılan, emir olup, bir boşluğu doldurur. Üstünün bir zamanlar ona verdiği emirleri artık diğerlerine verir. Kendi sızılarından nasıl kurtulacağının seçimi ona bırakılmaz, ama bunun kaçınılmaz olduğu bir duruma konur: emir vermek *zorundadır.* Astlan yüzlerini ona dönmüş, onun eski tavrıyla durmaktadırlar; daha önce onun duyduğu, aynı tonda söylenen ve aynı güçle yüklü tam tamına aynı deyişleri duyarlar. Durumların birbirine bu kadar benzemesi neredeyse esrarengizdir; sanki bu durum onun emir sızılarının gereksinimleri için icat edilmiş gibidir. Daha önce *onun* hissettiği şeyleri diğerlerine hissettirir.

Terfi etmiş olan, aldığı emirlerin neden olduğu sızılar yalnızca ifade edebileceği değil, ifade etmek zorunda olduğu bir konuma ulaşmasına rağmen, kendisi de hâlâ yukarıdan emir almaya devam eder. Bu süreç artık ikili bir karakter edinir: Eski emir sızılarından kurtulurken, yenilerini biriktirir. Bunlara katlanmak öncekilere göre daha kolaydır, çünkü yeni terfilerin bunlardan kurtulmasın: sağlayacağını bilir; bu konuda haklılaştırılmış bir umudu vardır.

Özetleyecek olursak, bir ordunun açık disiplininin kendisini fiili emir vermede dışavurduğunu söyleyebiliriz; gizli disiplin, daha önce verilmiş emir sızılarının birikimiyle işler.

MOĞOLLAR, AT VE OK

Moğolların tarihindeki en çarpıcı şeylerden biri, emrin at ve okla yakınlığıdır. Moğolların iktidarının ani ve hızlı yükselişinin nedenlerinden biri bu bileşimde bulunur. Bu konuyu kısaca ele almak bizim açımızdan çok önemlidir.

Gördüğümüz gibi, emirlerin biyolojik kökeni kaçış emrinde bulunur. Benzeri bütün toynaklı hayvanlar gibi at da kaçış için yaratılmıştır. Neredeyse, kaçışın, atın orijinal varlık tarzı olduğu söylenebilir. At sürüler halinde yaşardı ve bu sürüler *birlikte kaçmaya* alışıktı. Kaçma emri onlara, yaşamak için ava çıkan tehlikeli hayvanlarca verilirdi. Kitlesel kaçış, atın en yaygın deneyimlerinden biriydi ve doğasının parçası oldu. Tehlike geçer geçmez ya da geçmiş görününce, at sürü yaşamının kaygısız durumuna döner, her hayvan yine canının istediği gibi davranırdı.

İnsan, atı mülkiyetine alıp ehlileştirerek, onunla yeni bir *birim* oluşturdu; atı, rahatlıkla emir olarak görülebilecek bir dizi işlemle eğitti. Bunlardan birkaçı seslerden; ama çoğu, ata sürücüsünün isteğini ileten, -baskı ve dizginleri çekmek gibi- hareketlerden oluşur. At, sürücüsünün dileklerini anlar ve bunlara uyar. Binici halklar arasında at o kadar gerekli ve efendisine o kadar yakındır ki aralarında çok kişisel bir ilişki gelişir; bu bir boyun eğme ilişkisidir ama söz konusu olan, ancak bu koşullarda mümkün olabilecek bir mahremiyete boyun eğmektir.

Bu ilişkinin içinde, bir emri verenle alan arasındaki, örneğin efendiyle köpeği arasındakiler dahil olmak üzere, normal fiziksel mesafe yok edilir. Atın bedenine sürücünün bedeni yön verir. Emrin *uzamı* böylelikle en aza indirgenir. Emrin orijinal karakterinin parçası olan uzak, yabancı nitelik gözden kaybolur. Emir oldukça özel bir biçimde evcilleştirilir ve canlılar arasındaki ilişkilerin tarihine yeni bir fail sunulur: efendisinin fiziksel ağırlığına maruz kalan ve onun bedeninin baskısına dayanan, üzerine oturulan binek hayvanı.

Atıyla bu ilişkisi, binicinin emir konusundaki tutumunu nasıl etkiler? Söylenecek ilk şey, binicinin kendisinden üst konumda bulunan birinden aldığı emirleri atına aktarabileceğidir. Ona bir hedef belirlenmişse, bu

hedefe kendisi koşarak değil, atını koşturarak ulaşır. Bunu derhal yaptığından, emir onda hiçbir sızı bırakmaz; emri atına aktararak bu sızıdan kurtulur. Bunu yeterince hissetmeden önce emrin ona dayatacağı özel gerilimden kurtulur. Görevini ne kadar çabuk yerine getirirse, atına ne kadar çabuk binerse, atını ne kadar hızlı sürerse o kadar az sızı kalır. Binicilerin gerçek sanatı, askeri bir karakter edinir edinmez, kendi üstlerinden aldıkları her şeyi doğrudan aktarabilecekleri, daha büyük bir emir alan kitlesini eğitebilmelerinde yatar.

Moğolların orduları çok katı olan disiplinleriyle karakterize edilirdi. Bu disiplin, üstüne saldırdıkları, fethettikleri ve yakın yerleşim yerlerindeki onları izlemeye mecbur kalan halklara o güne kadar karşılaştıkları en heybetli ve şaşırtıcı şey olarak görünürdü. Bunlar ister İranlı, Arap, Çinli, Rus ister Papa'nın yolladığı Fransisken keşişler olsunlar, hepsine, insanların bu kadar mutlak bir biçimde itaat edebilmeleri aynı derecede anlaşılmaz gelirdi. Ne var ki Moğollar ya da genellikle isimlendirildikleri gibi Tatarlar bu disiplini kolayca taşıyorlardı; çünkü bunun asıl yükünü taşıyan kesim *atlardı.*

İki ya da üç yaşındaki Moğol çocuklar bile at sırtına bindirilir, hatta ata binmesi öğretilir. Yetiştirilişinin en başından itibaren, bir çocuğun, ilk önce annesinin; daha sonra, daha uzak bir mesafeden, babasının; eğitiminin emanet edildiği insanların; aslında çevresindeki bütün erişkin ya da yaşlı kimselerin verdiği emirlerin neden olduğu sızılarla nasıl dolu olduğunu daha önce konuşmuştuk. Bunlar, çocuğa durmaksızın talimatlar, emirler ve yasaklar dayatmaktan hoşlanırlar. Hayatının ilk dönemlerinden itibaren aldığı emirlerin neden olduğu her türden sızı birikir ve bunların etrafında daha sonraki yaşamının zorlamaları ve baskıları şekillenir. Kendi sızılarını boşaltacak başka canlılar aramaya itilir. Hayat, bunlardan kurtulmaya yönelik uzun gayretlerden oluşur; bunlardan kurtulmak *zorundadır.* Onu aksi koşulda açıklanamaz olan şu ya da bu işe veya anlamsız ilişkilere sürükleyen bu sızılardır. *

Daha ileri, yerleşik uygarlıkların çocuklarıyla karşılaştırıldığında, at binmeyi çok küçük yaşlarda öğrenen bir Moğol ya da Kırgız çocuk, özel bir özgürlüğün keyfini çıkarır. Bir atı idare edebilmeyi öğrenir öğrenmez, kendisine emredilen her şeyi atına aktarabilir. Çok küçük yaşlarda sızılarından kurtulabilir, bu sızılar çok daha küçük ölçüde de olsa onun eğitiminin bir parçasıdır. At, bir çocuğun isteklerini başka herhangi bir

insandan çok daha önce yerine getirir. Çocuk kendisine itaat edilmesine giderek alışır ve bu yüzden hayatı kolaylaşır, ama daha sonra ele geçirdiği insanlardan da aynı mutlak fiziksel itaati bekler.

Atla kurulan bu ilişki insanın emir konusundaki tutumunda belirleyici bir rol oynar, ama Moğollar arasında önemli başka bir etken daha vardır. Bu, orijinal, evcilleştirilmemiş emrin kesin imgesi olan, *ok*'tur.

Ok düşmancadır; öldürmek için vardır. Doğrudan uzamın içinde yolculuk yapar. Savuşturulabilir; ama insan savuşturmayı başaramazsa, ok ona girer. Ok, dışarı çıkartılabilir, ama kırılmasa bile ucunu içeride bıraktığından yara kalır. *The Secret History of the Mongols* (Moğolların Gizli Tarihi) adlı yapıt ok yaralarına ilişkin pek çok öykü içerir.) Atılabilecek ok sayısı sınırsızdır. Ok, Moğolların temel silahıydı. Moğollar belli bir mesafeden öldürürlerdi; ayrıca atlarının sırtında, hareket halindeyken de öldürürlerdi. Her emrin, biyolojik kökeninden gelen idam cezası karakterinde bir şeyi koruduğunu görmüştük. Kaçamayan her şey yakalanır ve yakalanan her şey paramparça edilir.

Moğollarda emirler olası en yüksek niteliğini, idam cezası karakterini korumuştur. Moğollar insanları, hayvanları katlettikleri gibi katletmişlerdir. Öldürmek onların üçüncü doğasıydı, tıpkı at binmenin ikinci doğaları olduğu gibi. İnsanları katledişleri bir tür sürek avıydı; en küçük ayrıntılarına kadar hayvanları katledişlerini andırıyordu. Savaşa gitmedikleri zaman ava giderlerdi; avlanma onlar için bir *tatbikattı*. Çok çeşitlilik gösteren seferlerinde, yaşamın her türünün kutsallığından söz eden Budist ya da Hıristiyan rahiplerle karşılaştıklarında çok şaşırmış olmalılar. Bundan daha büyük bir karşıtlık hiç görülmemiştir: çıplak emrin ustaları, emrin içgüdüsel olarak vücut bulmuş örnekleri, emri, ölümcüllüğünü yitirip *insancıllaşsın* diye inanç yoluyla güçsüzleştirmenin ya da dönüştürmenin yollarını arayanlarla yüz yüze geliyorlardı.

DİNİ HADIMLAŞTIRMA, SKOPSİLER

Özel bir yoğunlukla kutlanan dini kültler arasında kastrasyona yol açan birçok kült betimlenmiştir. Eskiçağda Ana Tanrıça Kibele'nin rahipleri bu özellikleriyle tanınırdı. Bir vecd anında kendilerini tanrıçalarının onuruna hadım eden binlercesi vardı. On bin kadarı Kibele'nin Pontus'taki ünlü mabedinde hizmet vermişti. Kendilerini bu şekilde adayan yalnızca erkekler değildi. Aşın inançlarını ifade etmek isteyen kadınlar göğüslerini kesip tamının hizmetine girerlerdi. *On the Syrian Goddess* (Suriyeli Tanrıça) adlı makalesinde Lukian tanrıçaya inananların toplantılarında patlak veren çılgınlığı ve kanıtlama sırası ona gelince kendisini nasıl kastre ettiğini betimler. Bu, hayatın geri kalanındaki başka her tür sevgiyi dışarıda bırakarak, bir defada tanrıçaya adanmışlığın bir kanıtı olarak ona sunulan bir kurbandı.

Aynı işlemin, bir Rus mezhebi olan Skopsi, "Beyaz Güvercinler"de de bulunduğu kaydedilmiştir; Skopsilerin kurucusu Selivanov, II. Katerina döneminde verdiği vaazların başarısıyla bir sansasyon yaratmıştı. Onun etkisiyle, inançları için yüzlerce, belki binlerce erkek kendilerini kastre etti ve kadınlar göğüslerini kesti. Bu iki dini hareket arasında tarihi bir bağ kurmak neredeyse imkânsızdır. Skopsiler, Rus Hıristiyanlığı içinde, Frigya ve Suriye rahiplerinin aşırılıkları sona erdikten tam 1500 yıl sonra ortaya çıktı.

Skopsiler çok az sayıda emir ve yasağa yoğunlaşmaları ve ayrıca hepsi birbirini iyi tanıyan küçük inanan gruplarıyla ayırt edilir. Bütün disiplinleri, aralarında yaşayan, canlı bir İsa'yı kabul etme ve ona tapınmaya yönelikti.

Kitapların dikkatlerini dağıtmasından korkar ve neredeyse hiç okumazlardı. Incil'in bile birkaç sayfasına önem verirlerdi.

Skopsiler pek çok gizli yeminle korunan çok kapalı bir cemaatti. En büyük önemi gizliliğe verirlerdi; her şey gizliliğe bağlıydı. Dini yaşamları dış dünyadan ayrı olarak ve gizlice, *geceleri* sürerdi. Yaşamlarının merkezi olan, her şeyin üstünde gizli tutmak zorunda oldukları *kastrasyon* edimine "aklama" adını vermişlerdi.

Bu özel işlemin onları saf, beyaz ve melekler gibi yapması gerekiyordu. Sanki çoktan cennetteymişler gibi yaşarlardı. Birbirlerine gösterdikleri törensel hürmet, saygı, övgü ve tapınma edimleri meleklerin kendileri arasındakiler gibiydi.

Kendilerini sakatlamaları bir emrin kesin niteliğini taşırdı. İsa'nın Incil'deki ve Tanrı'nın peygamber İsaiah'a[46] söylediği belirli sözlerden türetilmiş olan, yukarılardan gelen bir emirdi.

Bu emir onları müthiş bir güçle etkilerdi ve onlar da bunu aynı güçle başkasına aktarmak zorundaydılar. Bizim sızı kuramımız buna çok iyi uygulanabilir. Burada emir, emri alanın kendisi üzerinde gerçekleştirilir. Aynı zamanda başka ne yaparsa yapsın, yapmak zorunda kaldığı asıl şey kendisini kastre etmekti. Bunu anlamak için bunun gibi özel türden bazı emirleri incelemeliyiz.

Skopsilerde emirler katı bir disiplin çerçevesinde verildiğine göre, bunlar *askeri* emirlerle karşılaştırılabilir. Asker de kendisini tehlikeye atmaya eğitilir. Yaptığı bütün talimlerin nihai amacı, düşmanın karşısında *durması* emredildiğinde, düşman onu ölümle tehdit etse de, sağlam durmaktır. Sağlam durma kapasitesi, düşmanını öldürmek için gösterdiği çabalar kadar önemlidir. Biri olmadan diğerini asla yapamaz.

Asker de Skopsiler gibi kendisini bir kurban olarak sunar. Her ikisi de hayatta kalmayı umar ama yaralan, acıyı, kan ve sakatlanmayı göze almışlardır. Asker, savaşarak, muzaffer olmayı umar; Skopsiler kendilerini kastre ederek, cennette hak iddia eder ve melek olurlar. Bunu yaptığı için aslında şimdiden cennettedir.

Ne var ki burada bizi ilgilendiren şudur: Bu mezhebin disiplini içinde işleyen emir *gizli bir emirdir,* bu yüzden inananın durumu gizli bir emri, başka kimse bu konuda hiçbir şey bilmeden, kendi başına yerine getirmek zorunda olan, askeri disiplin altındaki adamınkini andırır. Bunu yapabilmek için bir üniformayla tanınabilir olmaması, kılık değiştirmesi gerekir. Skopsilerin, onları arkadaşlarıyla eşit kılan *üniforması* onun kastrasyonudur ve bu tam da doğası gereği, asla açığa vurulmamak üzere saklı kalır.

Skopsilerin, ürkünç Haşhaşin mezhebinin, şefin asla açığa vurmaması gereken bir cinayet sun verdiği bir üyesini andırdığı söylenebilir. Bu sun tutmayı başardığı ve kendinden bile sakladığı zaman bile hiç kimse ne olup bittiğini tam olarak asla anlamamalıdır. Aldığı emir kendi idam cezası

anlamına gelir ve böylelikle emir biyolojik kökenine çok yakınlaşır. Belirli bir ölüme gönderildiğini bilir, ama bunun sözü bile edilmez. Çünkü özgürce kabul ettiği kendi ölümü bir başkasını, adı verilen kurbanı vurmak için kullanılır. Buradaki emir böylece *ikili* idam cezası olur. Ölümlerden biri beklense de dile getirilmeden kalır; diğeri bütünüyle ve açıkça amaçlanmıştır. Böylelikle onunla birlikte yok olacak olan birinci adamın sızısı, bir diğerini öldürmek için ölmeden önce *kullanılır.*

Moğolların, birinin kendisi öldürülmeden önce telaşla bir başkasını öldürmesine ilişkin canlı ifadeleri vardır. Onların *Gizli Tarihi'ndeki* kahramanlar son anlarında, öldürmek istedikleri düşman için şunları söyler: “Onu yanımda yastık olarak götüreceğim.”

Haşhaşinlere attığımız bu bakış bize Skopsiler hakkında bir şeyler öğretmiş olsa da, gerçek pozisyonlarını henüz tam olarak açıklamaz. Çünkü bir Skopsinin saldırması ve sakatlaması gereken kişi *kendisidir.* Kabul ettiği emir kendi vücudu üzerinde uygulanmalıdır ve ancak bu yapıldıktan sonra kendi gizli ordusunun bir üyesi olabilir.

Bu işlemin genellikle başka biri tarafından yapıldığı gerçeği bizi yanıltmamalıdır. Bunun önemi, insanın kendisini teslim etmesindedir. Bir kez kendi gönüllülüğünü gösterdikten sonra bunun nasıl yapıldığı çok önemli değildir. Her halükârda, emri dışarıdan aldığına göre, hissettiği sızı aynı olacaktır ve daha sonra bunu başkasına iletmek isteyecektir.

Muhtemel göründüğü gibi, bu sakatlamalar kendisini kastre etmiş olan bir adamla başlamışsa dahi, o varsayılan emirle, cennetten gelen emirle hareket etmiştir. Buna kesin olarak inanmıştır. O şahsen, daha sonra başkalarının dinini değiştirmeye çalışırken kullanacağı İncil pasajlarıyla ilk başta kendi kendinin dinini değiştirmiştir; başkalarına aktardığı şey yalnızca aldığı şeydir.

Buradaki sızı besbellidir ve fiziksel bir yara izi biçimini alır. Emir sızılarından çoğunlukla çok daha az önemlidir, ama mezhebe bağlı olanlar dışındaki herkesten saklanır.

ŞİZOFRENİDEKİ NEGATİVİZM

İnsan, emirleri kulaklarını kapayarak savuşturur; onları yerine getirmeyerek de savuşturabilir. Sızı -ki bu ne kadar vurgulansa azdır- yalnızca *bir emrin gerçekleştirilmesinin* sonucunda ortaya çıkar. Sızı, insanlarda oluşumuna yol açan dış, yabancı baskının sonucunda gerçekleştirilen eylemin ta kendisidir. Yerine getirilen bir emir, kesin şeklini emri uygulayanın üzerine damga gibi basar. Bu damganın ne kadar derine ve ne kadar sıkı bir şekilde basıldığı, emrin verildiği güce, söze dökülüşüne, emri verenin üstünlüğüne ve elbette, emrin gerçek içeriğine bağlıdır. Her halükârda bir şey orijinal emir kadar ayrı ve *yalıtılmış* olarak kalır. Benim sızı adım verdiğim şey budur. Sonunda her insanın çok sayıda sızıyı kendi içinde taşımasının nasıl kaçınılmaz olduğunu artık anlayabiliriz. Bu sızıların ısrarcılığı dikkate değer niteliktedir; hiçbir şey insanoğlunun içine bu kadar derine nüfuz edici ve hiçbir şey bu kadar sabit nitelikte değildir. Bir insan sızılarla öylesine kalbura dönebilir ki artık bu sızılardan başka hiçbir şeye ilgisi kalmaz ve hiçbir şey hissedemez.

O zaman yeni emirlere karşı kendisini savunması bir ölüm kalım meselesi olur. Bunları kabul etmek zorunda kalmamak için duymamaya çalışır. Emirleri duymamak elinden gelmezse, onları anlamayı reddeder. Anlamaya zorlanırsa, kendisinden yapması istenenin tersini yaparak, bariz bir biçimde onları savuşturur: İleri adım atması söylendiğinde geri adım atar ve geri adım atması söylendiğinde de ileri adım atar. Böyle yapmakla emirden kurtulduğu söylenemez. Onunki beceriksizce ve güçsüzce bir tepkidir; ama gene de, kendi tarzında, emrin içeriğiyle belirlenmiştir. Psikiyatride, *negativizm* adı verilen bu reaksiyon, şizofrenide özellikle önemli bir rol oynar.

Şizofrenlerle ilgili olarak en çarpıcı şey *irtibattan* yoksun olmalarıdır; şizofrenler diğer insanlardan çok daha yalıtılmıştır. Sık sık, sanki anlayamıyorlarmış ve anlamak da istemiyorlarmış gibi, sanki kendileriyle diğer insanlar arasında hiçbir bağlantı olamazmış gibi kendi içlerinde felç olmuş görünümü verirler. İnatçılıklarıyla heykelleri andırırlar; taşlaşamayacakları hiçbir tutum yoktur. Ne var ki aynı insanlar, hastalığın başka aşamalarında birdenbire tam tersi biçimde davranırlar.

Fantastik ölçülere ulaşabilen bir kolaylıkla *etki altında kalma* hali sergilerler. Onlara gösterilen ya da onlardan talep edilen bir şeyi o kadar çabuk ve mükemmel bir biçimde yaparlar ki sanki insan onların içindeymiş ve onların yerine bunu kendi yapmış gibi olur. Ani hizmetçilik nöbetlerine, birinin kendisini isimlendirdiği gibi "telkin edilen köleliğe" yenik düşerler. Birer heykelken gereksiz yere hizmet aşkıyla dolu köleye döner, onlardan istenen her neyse yaptıklarını çoğunlukla aptalca görünen bir tarzda abartırlar.

Bu iki tutum arasındaki karşıtlık o kadar büyüktür ki anlamak çok zordur. Ancak, bu tutumların şizofrenin kendisine nasıl göründüğüne ilişkin anlatımları geçici olarak bir kenara bırakacak ve bunları, bir bakıma, dışarıdan değerlendirecek olursak, "normal" insanların da sık sık bu gibi tavırlar sergilediklerini kabul etmek zorunda kalırız. Ancak bu tutumlar normal insanlarda belirli bir amaca hizmet eder ve dışavurumları bu kadar aşırı değildir.

Bütün provokasyonlara direnen, konduğu yerde kaskatı ve dimdik duran, görev yerini asla terk etmeyen, normalde yapmaktan hoşlandığı ve sık sık yaptığı bir şeyi yapması için bile baştan çıkarılamayan, iyi eğitilmiş bir nöbetçi asker, negativizmin yapay bir durumudur. Bazen edimde bulunabileceği, yani üstünün emriyle harekete geçebileceği doğrudur; ama aksi takdirde asla hareket etmez. Onu yalnızca emirle eyleme geçer hale getirmek için, bir negativizm durumuna eğitilmiştir. Ancak bu, manipülasyonu açık bir negativizmdir; çünkü üstü, isterse, onu tamamen tersi duruma geçirebilir. Bir askere uygun bir otorite tarafından bir şey yapması emredilir emredilmez, bir şizofrenin buna denk bir durumda davrandığı kadar itaatkâr olur.

Bir askerin neden böyle davrandığım çok iyi bildiğini eklemeliyiz. Asker itaat eder, çünkü ölümle tehdit edilir. Daha önceki bir bölümde, nasıl giderek kendi durumuna alıştığını ve doğasının bu duruma nasıl uyum sağlar hale geldiğini anlatmıştım. Burada yalnızca bir şeyi vurgulamak istiyorum: nöbetçi askerle şizofren arasındaki şaşmaz *dışsal* benzerliği...

Ancak burada, bana hiç de önemsiz gelmeyen, bir başka ve çok farklı fikir işin içine girer. Aşırı bir biçimde telkine açık durumdaki bir şizofren, bir *kitle* üyesinin davranacağı gibi davranır. Dışarıdan ona ulaşan her dürtüden tıpkı bir kitle üyesi kadar etkilenebilir ve kendini yine o kadar bu dürtüye kaptırır. Ne var ki şizofreni bir kitle mensubu olarak düşünemeyiz,

çünkü o *yalnızdır.* Etrafında hiçbir kitle görünemeyeceğinden, onun, kendi bakış açısından, kendisini sanki bir kitle içindeymiş gibi hissedebileceği kimsenin aklına gelmez. Şizofren *kitleden kopmuş bir parçadır.* Bu iddia yalnızca şizofrenlerin kendi düşlemelerine bakılarak kanıtlanabilir. Bunların sayısız örneği alıntılanabilir. Bir kadın "bütün insanların kendi bedeninde bulunduğunu" iddia etmiştir; bir başkası "sivrisinekleri konuşurken duyduğunu." Bir adam "729. 000 kızı duyduğunu", bir başkası "bütün insanlığın fısıldayan sesini." Pek çok kılıkta her türden kitle, şizofrenlerin düşlemelerinde belirir. Bunları kitlelerin doğası üzerine yapılan bir araştırmanın başlangıç noktası kılmak mümkündür. Şizofrenlerin kitle kavrayışlarını başka bir yerde ele almak istiyorum. Yapılacak sınıflandırma, bu kavrayışların ne denli olağanüstü bir mükemmelliğe ulaştığını gösterecektir.

Burada betimlenen iki zıt durumun şizofrenler için neden gerekli olduğu sorulabilir. Bunu anlamak için bir kitlenin parçası olduğu zaman bireye neler olduğunu hatırlamamız gerek. Bireyin mesafenin yüklerinden kurtuluşunu betimledim ve buna *deşarj* adını verdim. Şimdi bu mesafe yüklerinin bir kısmının her bireyde biriken emir sızılarından oluştuğunu eklemeliyim. Bir kitlenin içinde herkes eşittir; hiç kimsenin bir başkasına emir verme hakkı yoktur; ya da herkesin herkese emir verdiği söylenebilir. Yalnızca yeni sızılar oluşmamakla kalmaz, aynı zamanda bu süre içinde eskilerin hepsinden o an için kurtulunur. Sanki insanlar, sızılarını evlerinin bodrumlarında bırakıp dışarı çıkmış gibidirler. Onları kapatan, bağlayan ve üzerlerinde yük oluşturan bu her şeyin *dışına çıkma,* insanların kitle içinde hissettikleri sevincin asıl nedenidir. Birey kendisini başka hiçbir yerde daha özgür hissetmez; bir kitlenin parçası olarak kalmaya umarsızca çalışıyorsa, bu, kendisini daha sonra neyin beklediğini iyi bildiğindendir. Evine, *kendisine* dönünce, hepsini, sınırlan, yükleri ve sızıları yine orada bulur.

Sızıların yükünün aşın bir biçimde, öyle ki zaman zaman bunların yüzünden felç olacak kadar altında kalmış olan şizofren, bu eziyet ve çaresizlik anıtı, karşıt durumun, bir kitle içinde olmanın yanılsamasına yenilir. Bu yanılsamanın içinde kaldığı sürece emirlerin neden olduğu sızıları hissetmez. Kendisinin dışına çıkmıştır ya da kendisi böyle zanneder ve bunun gerçekleşme biçimi belirsiz ve sorgulanabilir olsa da, bundan en azından sızıların eziyetinden geçici bir kurtuluş türetmiş gibidir; yine diğerleriyle bağlantı kurmuş olma duygusu yaşar. Tabii ki bu kurtuluş bir

yanılsamadır, çünkü tam özgürlüğüne kavuştuğu noktada onu yeni ve daha kuvvetli zorlamalar beklemektedir. Ne var ki biz burada şizofreninin bütün yönleriyle ilgilenmiyoruz. Bir sonuçla yetinelim: Hiç kimsenin kitleye, sızılarla sarılmış olan ve bunlar yüzünden kendisini boğulmuş hisseden şizofrenden çok ihtiyacı yoktur. Kitleyi dışarıda bulamaz ve bu yüzden *kendi içindeki* bir kitleye teslim olur.

KARŞITINA DÖNME

“Çünkü insan bu dünyada hangi yiyeceği yerse, öteki dünyada o yiyecek tarafından yenir.” Bu gizemli ve şaşırtıcı cümle, kurbanlar hakkındaki eski bir Hint kitabı olan, *Şhatapatha-Brahmana*'dan alınmıştır. Aynı kitapta daha da tuhaf bir öykü, Kâhin Brigu’nun öteki dünyaya gezisine ilişkin bir öykü vardır.

Brigu tanrı Varuna’nın oğlu bir azizdi ve büyük Brahman bilgisini edinmişti. Gururu kibre dönüştü ve kendisini kutsal babasının üstünde görmeye başladı. Babası, oğluna ne kadar az şey bildiğini göstermek için, ona cennetin dört parçasına, doğuya, güneye, batıya ve kuzeye peş peşe gezinti yapmasını tavsiye etti. Orada görülecek her şeye dikkatlice bakıp dönüşünde gördüklerini aktaracaktı.

> “Brigu önce, doğuda, diğer insanların uzuvlarını kesen ve parçaları aralarında, ‘Bu senin, bu benim’ diyerek bölüşen insanlar gördü. Brigu bunu görünce dehşete kapıldı. Diğerlerini parça parça kesen insanlar ona durumu anlattılar: ‘Öteki dünyada onlar da bize böyle yaptılar ve bu yüzden biz de onlara bu dünyada aynı şeyi yapıyoruz.’
>
> “Sonra Brigu güneyi gezdi ve diğer insanların uzuvlarını kesen ve bunları aralarında, ‘Bu senin, bu benim’ diyerek paylaşan insanlar gördü. Onlara bunu sorunca, yine aynı cevabı aldı: ‘Öteki dünyada onlar da bize böyle yaptılar ve bu yüzden biz de onlara bu dünyada aynı şeyi yapıyoruz.’ Batıda Brigu sessizce diğer insanları yiyen insanlar gördü, yenmekte olanlar da sessizdi. ‘Onlar’ dediler Brigu’ya, ‘öteki dünyada bize böyle yaptılar, bu yüzden biz de onlara bu dünyada aynı şeyi yapıyoruz.’ Ama, kuzeyde, diğerlerini yerken yüksek sesle çığlıklar atan insanlar gördü ve yenmekte olan insanlar da çığlık atıyorlardı. Onlara da öteki dünyada aynı şey yapılmıştı.”

Döndüğünde, babası Varuna, Brigu’dan dersini bir öğrenci gibi tekrarlamasını istedi. Ama Brigu, “Ne anlatayım?” dedi, “Hiçbir şey yok.” Gördüğü şeyler o kadar kötüydü ki her şey Ona hiçbir şey olmamış gibi gelmişti.

Sonra Varuna, Brigu’nun bütün bu şeyleri gördüğünü anladı ve açıkladı: Doğuda başkalarının uzuvlarını kesen insanlar, ağaçlardı. Güneyde başkalarının uzuvlarını kesenler, sığırlar. Batıda sessiz insanları sessizce

yiyenler, bitkilerdi. Kuzeyde yüksek sesle çığlık atarak çığlık atan insanları midelerine indirenler, sulardı.

Varuna bütün bunların çaresini biliyordu. Oğluna açıkladığı şeyleri kurban etmek suretiyle insan, bu dünyada yaptıklarının cezasını ahirette çekmekten kurtulabilirdi.

Kurban verme üzerine bir başka tez olan *Jaiminiya-Brahmana'*da, Brigu'yla ilgili aynı öykü farklı bir biçimde anlatılır. Brigu cennetin dört bölümünde değil, bir dünyadan ötekine dolaşır. Dört yerine üç sahne vardır. Önce Brigu bu öteki dünyada insan şeklini almış olan ve insanları parçalara ayırıp yiyen ağaçları görür. Sonra, çığlık atan adamı yiyen birini görür. Bu ona şöyle açıklanır: Orada katledilip yenen sığırlar insan şeklini almış, bir zamanlar adamın sığırlara yaptığını ona yapıyorlar. Gördüğü üçüncü şey sessiz duran bir adamı yiyen biridir. Pirinç ve arpa insan şeklini almış, böylece çektikleri acıyı geri ödetmektedirler.

Bu çeşitlemede de belirli kurbanlar salık verilir. Bunları doğru dürüst uygulayanlar öteki dünyada ağaçlar, sığırlar ya da pirinç ve arpalar tarafından yenmekten kurtulacaklardır. Ne var ki burada bizi ilgilendiren, bu yazgıdan kaçınmanın yolları değil; bu rahiplere yakışır kılık değiştirmenin ardında saklı olan halk-kavramıdır. Bir insan bu dünyada ne yaparsa, öteki dünyada ona aynı şey yapılacaktır. Cezayı ölçüp vermek için hiçbir özel adalet görevlisi tayin edilmez, herkes kendi kurbanı tarafından cezalandırılır. Ancak cezanın kesinleştiği tek görev türü bir başka şeyin yenmesidir. "Tıpkı bu dünyada insanların hayvanları yemesi gibi, öteki dünyada da hayvanlar insanları yer."

Bir başka *Brahmana*'da geçen bu cümle, bölümün başında alıntılanana benzer bir biçimde, *Laws of Mam*'da (Manu Yasaları) tuhaf bir onay bulur. Bu yapıtta et yemenin günah olmadığı, çünkü bunun bütün yaratıklar için doğal olduğu belirtilir; fakat et yemekten kaçınan herkes için bir ödül vardır. Sanskrit dilinde et karşılığı olarak kullanılan *mamsa* sözcüğünün anlamı İki heceye ayırdığımızda netleşir: mam "ben", sa ise "o" anlamına gelir. Böylelikle mamsa "ben-o" anlamına gelir: "Ben-o *(mam sa)* öteki dünyada, bu hayatta yediğim şeyi mideye indirecek. Bu, bilgelerin dediğine göre, 'et' sözcüğünün gerçek anlamıdır."

Burada *karşıtına dönme* et bakımından kavranır ve olası en öz formüle indirgenir: Ben onu yerim, o da beni. İnsanın yaptıklarının sonuçlarına, işlemin ikinci kısmına ilişkin sözcük, et karşılığındaki gerçek sözcüktür.

Yenen hayvan kendisini yiyenin kim olduğunu anımsar. Ruhu yaşamaya devam eder ve öteki dünyada bir insana dönüşür ve orada kendisini mideye indireni sabırla bekler. O insan ölüp öteki dünyaya varır varmaz ilk konum tersine döner: Kurban kendisini mideye indireni bulur, onu yakalar, parçalar ve yer.

Bizim emir kavramımızla arkasında bıraktığı sızının bağlantısı oldukça bariz olsa gerek. Ne var ki burada bu öylesine aşırı uçlara taşınmış ve öylesine somutlaştırılmıştır ki en başta bizi dehşete düşürür. Karşıtına dönme bu hayatta gerçekleşmez, öteki dünyaya kadar ertelenir. Yalnızca ölüm tehdidi içeren ve böylece her türlü hizmeti yaptıran bir emir yerine, burada en uç biçimiyle öldürme ve öldürülen şeyin yenmesi söz konusudur.

İnsan sonunda bütünüyle sızıları tarafından yönetilir. Bir karşıtına dönmeyi başaramayabilir, ama bunun için çaba göstermekten asla vazgeçmez. Kurtuluşu elde etsin ya da etmesin, sızıları onu şekillendirir; sızılar onun alınyazısıdır. Ancak artık öteki dünya kavramını ciddiye almayan bugünkü görüşümüze göre, kurban hayatta olduğu sürece bir ölüm tehdidi olarak sızının varlığı sürer. Bir başka hayata ilişkin kesinliği içeren Hint kavrayışına göre, ruhun sert çekirdeği olarak sızı, ölümden sonra var olmaya devam eder ve karşıtına dönme her halükârda olur; karşıtına dönme öteki dünyada hayatın asıl işi olur. Orada her bir mahluk kendisine burada yapılanın tam olarak aynısını yapar; hem de bunu kendi elleriyle yapar.

Şekil değişikliğinin karşıtına dönmeyi engellemediği olgusu özellikle önemlidir. Öteki dünyada beni ele geçirip, kesip yiyen, yediğim gerçek hayvan değildir; o hayvanın ruhunu taşıyan bir insandır. Yaratığın dış şekli bütünüyle değişmiştir, ama sızı aynı kalır. Brigu’nun gezintisi sırasında karşılaştığı bütün dehşet sahnelerinde, sızı ruhun asıl kaygısı olarak belirir. Ruhun bundan ibaret olduğu bile söylenebilir. Emir üzerine yapılan bu araştırmada hakkında bu kadar çok şey söylenen sızının gerçek doğası -mutlak değişmezliği ve gayret ettiği karşıtına dönmenin kesinliği- en etkili ifadesini bu Hint düşüncesinde, yenenlerin yiyenlerle beslenmesinde bulur.

SIZININ KAYBOLUŞU

Sızı, emrin yerine getirilmesi *esnasında* oluşur. Kendisini emirden koparır ve emrin net bir imgesi olarak, kendisini uygulayanın üzerine bir damga gibi iz bırakır. Sızı küçük, saklı ve fark edilmezdir; daha önce gördüğümüz gibi en temel karakteristik özelliği, değişmezliğidir. İlgili insanın içinde, onun etine yerleşmiş yabancı bir cisim olarak yalıtılmış kalır. Ne kadar derinde saklanmış olarak yatarsa yatsın, ne kadar sarılıp sarmalanmış olursa olsun, her zaman bir yük olarak kalır.

Sızıdan kurtulmak çok zordur. Aslında kendisini yerinden sökmesi gerekir ve bunu ancak, orijinal olarak o vücuda girmesini sağlayan güce eşit bir gücü yeniden edinirse ve edindiği zaman yapabilir. İndirgenmiş emir durumundan, ergin emir durumuna yeniden kavuşmalıdır. Çünkü bunun olması için orijinal emir durumunun tamı tamına tekrarı, ama *karşıtına dönmüş* bir tekrarının olması gerekir. Sızının aylar, yıllar ve on yıllar boyunca beklediği budur. Sanki her sızının kendisine ait bir belleği var gibidir, ama bu yalnızca bir tek şeyin anısıdır: oraya yerleştiği durumun. Bu durum tekrar edince, sızı bunu fark etmemezlik edemez; çünkü bu onun tek içeriğidir, fark *edebileceği* tek şeydir. Birdenbire her şey önceki halini alır; yalnızca aktörlerin rolleri tersine dönmüştür. O an gelince, sızı, fırsatını yakalar ve kurbanının üstüne atlamak için harekete geçer. Karşıtına dönme sonunda gerçekleşmirtir.

Bu, saf durum denebilecek bir şeydir; ama olası tek durum değildir. Aynı emir, aynı kişi tarafından aynı kurbana defalarca verilebilir, böylece özdeş çok sayıda sızı oluşabilir. Bunlar yalıtılmış olarak kalmaz, hissedilebilecek ölçüde büyüyen ve içine yerleştiği insan tarafından asla unutulamayacak yeni bir varlık oluşturmak için birleşebilirler. Bu varlık hep oradadır, dimdik durur ve istenmediği halde sürekli kendini dayatır.

Ancak bir insanın tek ve *aynı* emri çeşitli farklı kaynaklardan alması da söz konusu olabilir. Bu yeterince sık olursa ve emir üstüne emir gelirse, sızı dış hatlarının netliğini kaybeder ve hayati tehlike yaratan bir canavara dönüşür. Ev sahibinin asıl özünün şeklini alana kadar büyür. Ev sahibi, onu asla unutamaz ve ondan kurtulmanın bir fırsatını arayarak onu hep yanında

taşır. Orijinal durum gibi görünen, böylelikle de karşıtına dönmeye uygun olan sayısız durum bulur. Ama bu durumlar uygun değildir. Emir o kadar sık ve o kadar çok açıdan tekrarlanmıştır ki orijinal durum gölgelenmiştir ve artık ev sahibi onun anahtarını bulamaz. Tıpkı peş peşe sızılar gibi, *bir* anı diğerinin üzerine binmiştir. Ne yaparsa yapsın durumu değiştiremez. Artık tek başına kendisini bu yükten kurtarma kapasitesine sahip değildir.

Vurgu *tek başına* sözcüğündedir, çünkü en canavarca ve en karmaşık olanı dahil bütün sızılardan kurtulmanın yolu bulunabilir; kurtuluş ancak bir kitlenin içinde yaşanabilir. Sık sık *karşıtına dönme kitlesinden* söz ettik; ama emirlerin işleyiş tarzını inceleyene kadar, bu kitlenin doğasını açıklamak gerçekten mümkün değildir.

Karşıtına dönme kitlesi, çok sayıda insanın, tek başına kurtulma umutlarının olmadığı emir sızılarından birlikte kurtulmaları için var olur. Bu kitleyi oluşturan insanlar, bu kadar süredir taşıdıkları bütün emirlerin yaratıcısı olarak gördükleri başka insanların oluşturduğu gruba cephe alırlar. Eğer bu insanlar askerse, emri altında oldukları subayların yerini herhangi bir subay tutabilir; işçiyseler, gerçekten emrinde çalıştıkları işverenleri herhangi bir işveren temsil edebilir. Böyle anlarda sınıf ve kast yalnızca kavram olmaktan çıkıp, sanki fiilen eşitlerden oluşuyormuş gibi işleyen, gerçeklik olur. İsyan halinde olan alt sınıf birbirine tutunmuş tek bir kitle oluşturur; tehdit edilen, sayıca üstün kişilerce etrafı sarılan üst sınıf ise kaçmaya yatkın, korkmuş bir sürü oluşturur.

Artık kitleyi oluşturmuş olanlarda her bir sızının, karmaşık olsa da, pek çok ayrı vesileyle ortaya çıkmış olsa da, önünde birçok olası suçlusu vardır. Kitlenin saldırdığı insanlar, ya ayrı ayrı ya da birbirlerine yapışmış durumda önlerindedir ve niçin korkmaları gerektiğini çok iyi bilirler. Herhangi özel bir sızının fiili kaynağı olmalarına gerek yoktur, ama öyle olsalar da olmasalar da, o kaynakları temsil ederler ve kesinlikle, sanki onlarmış gibi muamele göreceklerdir. Burada karşıtına dönme aynı anda çok sayıda insana karşı yönelmiştir ve bu yüzden en baskıcı sızı bile sona erebilir.

Kitlenin deneyimlediği şey, bu türden son derece yoğunlaşmış bir vakada -isyan edilen şey kral gibi tek bir birey olduğunda- çok açık bir şekilde görülür. Burada *bütün* emirlerin nihai kaynağı, kral ve onun emirlerini iletmenin ve uygulamanın failleri oldukları için kralın görevlileri ve soylulardır. İsyankâr kitleyi oluşturan bireyler, tehditlerle, yasaklar zoruyla gösterdiği itaatle uzun yıllar belli bir mesafede tutulmuşlardır. Artık, bir tür

tersine çözülmeyle daha önce onlara yasaklanmış olan saraya zorla girerek bu mesafeyi ortadan kaldırırlar. İçindekileri olabildiğince yakından görürler: odaları, mobilyaları ve orada yaşayanları. Kraliyet emirleriyle onlara dayatılan kaçış, çok yakın bir aşinalık kazanır. Eğer kral korkudan, bunun olmasına bile bile izin verirse, her şey bir an için durabilir, ama bu uzun sürmez. Sızılardan kurtulma işlemi bir kez başladı mı, karşı konmaz bir biçimde devam eder. Bu insanları itaatkâr tutabilmek için nelerin yapılmak zorunda kalınacağı, bu yıllar boyunca onlarda ne kadar çok sızının birikeceği hatırlanmalıdır.

Başlarının üzerinde sallanan gerçek tehdit ölümdür. Bu tehdit zaman zaman idamlarda tazelenmiştir ve özgünlüğü bütün kuşkuların ötesinde kanıtlanmıştır. Bu tehdidi telafi etmenin bir tek yolu vardır; daha önce onların kafasını uçurabilecek olan kralın kafasını uçurmak. Bu yolla, en büyük, en kapsamlı sızı, diğer bütün sızıları içeriyor gibi görüneni, bunu birlikte taşımak zorunda olanlardan esirgenir.

Karşıtına dönmenin ne demek olduğunu o kadar açık bir biçimde anlamak her zaman mümkün değildir. Bir isyan başarısız olursa ve sonunda insanlar sızılarından gerçekten kurtulmazlarsa, yine de kitle oldukları zamanı hatırlarlar. Her halükârda o süre için sızılardan kurtulmuşlardır ve bu yüzden geriye dönüp o süreye nostaljiyle bakacaklardır.

EMİR VE İDAM. HOŞNUT CELLAT

Özel *bir* vaka buraya kadar bu araştırmanın kasıtlı olarak dışında bırakıldı. Emir bir ölüm tehdidi olarak gösterildi ve emrin orijinal olarak kaçış emrinden türediği söylendi. Bildiğimiz evcilleştirilmiş emirler, bu tehditle ödülü birleştirir. Yiyecek vaadi tehdidin etkisini zenginleştirir, ama karakterini değiştirmez. Tehdit, muhatap aldığı kimse tarafından asla unutulmaz. Bu insan, emri, bir başkasına geçirerek bundan kurtulma fırsatı doğana kadar orijinal biçiminde saklar.

Ama emir aynı zamanda bir öldürme görevi de olabilir. Böyle olduğu zaman sonucu idamdır; aksi koşulda yalnızca tehdit olarak söylenen gerçekten olur. Ne var ki bu iş iki insan arasında paylaştırılır: Biri emri alır, diğeri idam edilir.

Cellat, ölüm tehdidi altında bir emre boyun eğen herhangi biriyle aynı konumdadır. Ama kendisi bu tehditten, öldürerek kurtulur. Kendi olası yazgısını derhal aktarır ve böylece kendi üzerinde sallanan nihai cezadan önce davranır. Ona öldürmesi söylenir, o da öldürür. Böyle bir emre direnecek bir konumda değildir; çünkü bu emir ona, kendisinin de onayladığı üstün bir kuvvet tarafından verilir. Bu emir çabuk uygulanmalıdır; genellikle derhal uygulanmalıdır. Bir sızının oluşması için zaman yoktur.

Ne var ki, zaman olsaydı bile, bir sızının oluşması için *neden* yoktur. Bir cellat kendisine dayatılmış olan şeyi tamı tamına aktarır. Korkacak hiçbir şeyi yoktur ve bu yüzden cellattan geriye hiçbir şey kalmaz. Onun ve yalnızca onun durumunda, kefeler eşittir; emrin temel doğası ortaya çıkardığı eylemle çakışır. Üstelik emrin gerçekleştirilmesi onun için kolaylaştırılmıştır; yoluna hiçbir engel konmaz ve kurbanın kaçması muhtemel değildir. Bütün bu koşullar cellat tarafından en başından bilinir. Böylelikle emri sükûnetle değerlendirebilir; emre güvenebilir. Bu emri uygulamanın kendisinde hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini bilir. Sanki ona hiç zarar vermeden, doğruca onun içinden geçer. Cellat, bütün insanların en hoşnut olanı, sızılardan en az etkilenenidir.

Bu, korkunç ve gerçekten asla yüz yüze gelinmemiş bir durumdur. Bu durum, ancak emirlerin gerçek doğası hatırlanırsa kavranabilir. Her emir ölüm tehdidiyle ayakta kalır ya da devrilir; bütün gücü bu tehditten türer. Bu güç neredeyse değişmez bir biçimde, arzulanan eylemi ortaya çıkarmak için kullanılması gerekenden fazladır; emrin sızıya yol açmasının nedeni bu fazlalıktır. Bütün emirler içinde, gerçekten öldürmeyi içeren, öldürmeye kasteden ve fiilen ölüme yol açan emirler, emri alanda en az iz bırakan emirlerdir.

Cellat, yalnızca kendisinden öldürmesi istenenleri öldürüyor olsa da, öldürmesi için ölümle tehdit edilen insandır. Eğer emirlere tam olarak uyarsa ona hiçbir şey olamaz. İşini yaparken, farklı zamanlarda yaşadığı diğer tehditlerden etkilenmesi mümkündür. Görevinin başına doğal olarak biriktirdiği başka kökenlerden sızılarla gelir. Ama görevinin temel mekanizması her zaman aynı kalır: Başkalarını öldürmek kendisini ölümden kurtarır. Onun için bu, şoke edici ve doğal olmayan hiçbir yanı bulunmayan temiz bir iştir. Kendisinde, başkalarında uyandırdığı dehşetin izi bulunmaz. Bu konuda net olmak gerekir: Görevli katiller, kendilerine verilen emirler doğrudan ölüme yol açtığı için nispeten hoşnutturlar. Bir hapishane gardiyanının hayatı bir celladınkinden çok daha zordur. Toplumun, celladı, işinden aldığı tatmin nedeniyle toplum dışına iterek cezalandırdığı doğrudur; ama bu bile onun için bir olumsuzluk değildir. Aslında o bir araçtan başka bir şey değildir, ama yine de kurbanları ölürken o yaşar ve bu yüzden hayatta kalma prestijinin birazı ona düşer ve toplum dışı bırakılışını telafi eder. Kendisine bir eş bulur, çocukları olur ve normal bir aile hayatı sürer.

EMİRLER VE SORUMSUZLUK

Emir altında hareket eden insanların, en dehşet verici görevleri yerine getirmeye muktedir olduğu iyi bilinir. Bu insanların emir kaynağı engellendiğinde ve geriye dönüp yaptıklarına bakmaya zorladığında, kendilerini tanıyamazlar. “Böyle bir şeyi asla yapmadım” derler ve yalan söylediklerini hiçbir zaman açıkça fark etmezler. Tanıklarla yüzleştirilip tereddüt etmeye başladıklarında, onlar hâlâ, “Ben öyle değilim. Böyle bir şeyi yapmış olamam” derler. Görevlerinin izlerini kendileri ararlar ve bunları bulamazlar. Bundan etkilenmemiş görünmeleri hayret vericidir. Sonradan sürdürdükleri yaşam *gerçekten de* daha önceki eylemlerinden hiçbir biçimde etkilenmemiş başka bir hayattır. Pişman olmazlar ve kendilerini suçlu bile hissetmezler. Yaptıkları gerçekten onların içlerine işlememiştir.

Bunun dışında kendi eylemlerini mükemmel bir biçimde yargılamaya muktedir insanlardır. Kendi iradeleriyle yaptıkları şey onlarda beklenen izi bırakır. Tanımadıkları, savunmasız, onları tahrik etmemiş birini öldürmekten utanç duyarlar ve herhangi bir kimseye işkence yapmak onlara iğrenç gelir. Aralarında yaşadıkları insanların çoğundan daha iyi olmadıkları gibi, daha kötü de değildirler. Günlük yaşam içinde onları iyi tanıyanlar, bu insanların haksız bir biçimde yargılandıklarına dair yemin etmeye hazırdırlar.

Ancak, görgü tanıkları -neden söz ettiklerini kesinlikle bilen kurbanlar- uzun sıralar halinde öne çıkınca, peş peşe suçlananları tanıyıp bir an içinde davranışlarını ayrıntılarıyla hatırlayınca ve bunun sonucunda suçluluğundan kuşkulanmak anlamsızlaşınca, o zaman çözümsüz bir muammayla yüz yüze gelmiş gibi olunur.

Ama bu bizim için artık bir muamma değildir, çünkü emirlerin nasıl işlediğini biliyoruz. Gerçekleştirilen her emir, bu emri gerçekleştiren insanda bir sızı bırakır. Ama bu, onun *içinde* olsa bile, ona emrin kendisinin, verildiği andaki hali kadar yabancı kalır. Bu sızı onun içinde ne kadar uzun süre kalırsa kalsın, asla özümlenmez, yabancı bir cisim gibi kalır. Daha önce gösterdiğim gibi, çeşitli sızıların birbiriyle kaynaşıp yeni bir yumak oluşturması gerçekten mümkündür, ama bu yumak da diğerlerinden oldukça ayrı kalır. Sızı hiçbir şekilde istenmeyen, yabancı ve

insanın kurtulmak isteyeceği bir şey olarak kalır. *Sızı insanın yaptığı şeydir* ve gördüğümüz gibi, verilen emrin yapısına sahiptir. Sahibinin içinde bir yabancı gibi, onun otoritesine tabi olmadan yaşar ve böylelikle onda hiçbir suçluluk duygusu yaratmaz. İnsan kendini değil, sızıyı suçlar; o, daima içinde taşıdığı gerçek suçludur. Orijinal emir, uygulayanın gerçek doğasına ne kadar yabancıysa, uygulayanın kendisine yaptırdığı şey konusunda o kadar az suçluluk duyar, sızının varlığı da o kadar özerk ve ayrı kalır.. Sızı insanın, hata yapanın kendisi olmadığının kalıcı tanığıdır. İnsan *kendisini* kurban olarak hisseder ve böylelikle gerçek kurban için hissedecek duygusu kalmaz.

Bu yüzden, emir altında hareket eden insanların kendilerini bütünüyle suçsuz hissettikleri doğrudur. Bunu takip eden durumlarıyla gerçekten yüz yüze gelmeye muktedirseler, belki bir zamanlar bu kadar bütünüyle emirlerin elinde oldukları gerçeği karşısında şaşkınlık gibi bir şey hissedebilirler. Ama bu içgörülerin heyecanı bile değersizdir; çünkü bu ancak her şeyin bitişinin üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra olur ve yalnız geçmişle ilintilidir. O gün olan bugün de olabilir; bu insanların, yüz yüze geldikleri yeni durum eskisine tam olarak benzese bile, yine aynı şekilde davranmayacaklarının garantisi yoktur. Bu insanlar emirler karşısında, emir tehlikesinin yalnızca belli belirsiz bir biçimde bilincinde olarak, eskisi kadar savunmasız kalırlar.

Neyse ki, çok azı bunu mantıksal sonuçlarına kadar götürür: Onlar için emir alın yazısı olur ve emirlere körü körüne teslim olmayı, sanki insanın kendisini körleştirmesi yiğitlikmiş gibi, şeref sayarlar.

Emri hangi perspektiften ele alırsak alalım, bugün bildiğimiz gibi, uzun tarihi boyunca edindiği tümleşik ve mükemmelleşmiş biçimi içinde, emrin insanoğlunun toplumsal yaşamındaki en tehlikeli unsur olduğunu artık görebiliyoruz. Onun karşısına çıkacak ve egemenliğini yıkacak cesaretimiz olmalıdır. İnsanlığın büyük bölümünü ondan uzak tutacak araç ve yollar bulunmalıdır. Baskısının bütün ağırlığı kaldırılmalıdır; deriden içe işlemesine izin verilmemelidir. İnsanın, hissettiği sızılar, bir dokunuşta yok edilebilecek şeyler haline getirilmelidir.

Dönüşüm

BUŞMANLAR[47] ARASINDA ÖNSEZİ VE DÖNÜŞÜM

İnsana diğer bütün canlıların üstünde bu kadar iktidar sağlayan dönüşüm yeteneği üzerinde henüz neredeyse hiç düşünülmemiş ya da anlaşılmaya başlanmamıştır. Bu yeteneğe herkesin sahip olmasına, kullanmasına ya da mutlak addetmesine karşın, yine de en büyük gizemlerden biridir ve çok az insan kendilerindeki en iyi şeyi bu yeteneğe borçlu olduğunun farkındadır. Dönüşümün gerçek doğasını anlamak son derece zordur. Bunu anlamak için en çok umut veren yaklaşım, konuya çeşitli açılardan bakmaktır. [4]

Buşman folkloru üzerine yazılmış, benim insanlığın erken dönemlerine ilişkin en değerli kayıt olarak gördüğüm ve Bleek'in malzemesini yüz yıl önce topladığı, elli yıldır piyasada olmasına rağmen, hiçbir zaman bütünüyle kullanılmamış olan bir kitap vardır. Bu kitap, Buşmanların, dönüşüm konusuna önemli bir ışık tutan *önsezileri* üzerine bir bölüm içermektedir. Bu önseziler, göreceğimiz gibi, çok basit türde dönüşümlerin *ilk aşamalarıdır.* Buşmanlar insanları görmeseler de seslerini duymasalar da uzaktan yaklaştıklarını hissederler. Ayrıca avlanacak bir hayvan yakında olunca, bunu hissederler ve kendi bedenlerindeki, avın yaklaştığını anlamalarım sağlayan belirtileri de betimlerler. Bunun bazı örnekleri, onların ifadeleriyle aşağıda verilmiştir.

> "Bir adam bir başkasının geldiğini hisseder. Çocuklarına şöyle der: 'Etrafınıza bakın, çünkü bana kalırsa büyükbabanız geliyor. Onun bedenindeki eski yaranın yerini hissediyorum.' Çocuklar etrafa bakarlar. Adamın geldiğini algılarlar ve babalarına, 'Bir adam bu tarafa geliyor' derler. Babaları onlara der ki: 'Büyükbabanız bu tarafa geliyor; bana geliyordur. Onun eski yarasının yerinde gelişini hissettim. Onun gerçekten geldiğini görmenizi istedim. Çünkü siz benim, gerçeği söyleyen önsezime inanmıyorsunuz.'

Burada olağanüstü bir basitlik söz konusudur. Çocukların büyükbabası olan yaşlı adam belli ki uzaklardadır. Bedeninde eski bir yaranın izi vardır; bu yaranın tam yeri, yetişmiş oğlu yani çocukların babası tarafından iyi bilinir. Bu, zaman zaman acıyan türden bir yaradır ve yaşlı adam bundan sık sık söz etmiştir. Bu acı onun "ayırt edici işareti" olarak adlandırılabilir.

Oğul babasını düşündüğü zaman, onun eski yarasını düşünür; ama bu yalnızca düşünmekten öte bir şeydir. Yalnızca bu yarayı tam olarak gözünün önüne getirmekle kalmaz, kendi bedeninde buna denk düşen yerde *hisseder.* Bu yarayı hisseder hissetmez, bir süre görmediği babasının yaklaştığını varsayar, geldiğini, varsayar çünkü o eski yarayı hissetmektedir. Bunu, inanmadıkları belli olan çocuklarına söyler: Çocuklar böyle önsezilere güvenmeyi henüz öğrenmemiş olabilirler. Onlara gelmekte olan birini gözlemelerini söyler ve kısa süre sonra adamı görürler. Bu ancak büyükbabaları olabilir ve gerçekten de gelen odur. Babaları haklı çıkmıştır; bedeninde hissettiği duyu onu yanıltmamıştır.

Bir kadın, omzundaki deri askıda bir çocukla kulübesinden ayrılır. Kulübedeki adam sessizce oturarak orada kalır. Kadın uzun süre dışarıda kalır. Birdenbire adam omzunda kadının askısını hisseder. Omzunda askının verdiği his vardır. Sanki çocuğu kendisi taşıyor gibidir. Askıyı hisseder hissetmez, karısının çocukla birlikte dönüş yolunda olduğunu anlar.

Hayvanlarla, en azından insanın avladığı, beslendiği hayvanlarla ilgili, aynı türden önseziler vardır; bu hayvanlar Buşman için en yakın ilişkileri kadar önemlidir ve bunlara neredeyse "en yakın hayvanlar" adı verilebilir.

Sıcak güneşin altında bir devekuşu yürür. Buşmanların devekuşu biti adını verdikleri siyah bir böcek ensesini ısırır ve devekuşu orayı ayağıyla kaşır. Buşman ensesinin alt kısmında, devekuşunun kaşıdığı yerde bir şey hisseder. Hafif bir vurma hisseder ve bu ona devekuşunun yakında olduğunu anlatır.

Ceylan, Buşmanlar için özellikle önemli bir hayvandır ve onun çeşitli karakteristik özelliklerine ve hareketlerine gönderme yapan, çeşitli önseziler vardır.

"Ayaklarımızda bir duyarlılık vardır. Ceylanın ayaklarının çalılıklarda hışırdadığını hissederiz." Ayaklardaki bu duyarlılık ceylanların geldiği anlamını taşır. Buşmanlar onları işitiyor değillerdir; çünkü ceylanlar hâlâ çok uzaklardadır, ama kendi ayaklarında ceylanların uzaklarda çıkardıkları hışırdama sesini hissederler. Ne var ki hayvandan insana iletilen tek şey bu değildir. Buşmanlar şöyle derler: "Ceylanın yüzündeki çizginin siyahlığı nedeniyle yüzümüzde bir duyarlılık olur." Bu siyah çizgi alnın ortasından aşağıya iner ve burnun ucunda sona erer. Buşman bunu kendi yüzünde hisseder. Bir de şunu söylerler: "Ceylanın gözlerindeki siyah lekeler nedeniyle gözlerimizde bir duyarlılık olur."

Bir adam kaburgalarında hafif vurumlar hisseder ve bunu çocuklarına söyler: “Ceylan geliyor olsa gerek, çünkü ceylanın yanlarındaki siyah tüyleri hissediyorum. Şuradaki tepeye tırmanın da etrafa bakın, çünkü bir ceylanın duyarlılığını hissediyorum.” Ceylanın böğründe siyah tüyler vardır ve Buşman için kaburgalarındaki hafif vurma hissi hayvanın böğründeki siyah tüyleri belirtir.

İkinci bir adam konuşmacıyı onaylar. O da ceylanı hisseder, ama aynı biçimde değil; kesilen hayvanın kanını hisseder. “Ceylanın kanı baldırlarından akacağı zaman, baldırlarımda bir duyarlılık hissediyorum. Bir ceylan öldürmek üzereyken, her zaman kan hissediyorum. Sırtımda, bir ceylan taşırken kanın aktığı yerde bir duyarlılık hissederek oturuyorum. Ceylanın tüyleri sırtımda uzanıyor.” Yine, “Ceylanın boynuzlarını kesmek üzere olduğumuzda başlarımızda bir duyarlılık hissederiz.” Ve yine, “Kulübenin gölgesinde yatarken önce sayısız şey gelirdi. Onlar belki bizi öğle uykusu uyuyoruz sanıyorlar. Çünkü biz gerçekten öğle uykusu uyumak için yatarız. Ama gelen şeylerin yürümesini, bacaklarını hareket ettirmesini hissederken böyle yatamayız.” “Avı taşıyarak giderken üzerine kanın damladığı diz altı boşluklarında bir duyarlılık hissederiz.”

Bu Buşman ifadelerinden, onların bu gibi önsezilere ya da önceden bilmeye verdikleri önemi görebiliriz. Belirli olayların gerçekleşeceğini bedenlerinde hissederler. Onlara bunları anlatan tenlerinin bir tür vurumu vardır. Söylediklerine göre harfleri bedenlerindedir. Bu harfler konuşur, hareket eder ve onların bedenlerini hareket ettirir. Bir insan diğerlerine sessiz olmalarını emreder ve o bedeninin içinde hafif vurumu hissettiğinde kendisi oldukça hareketsizdir. “Önsezi gerçeği söyler.” “Aptal olanlar bu öğretileri anlamazlar; bu önsezilere itaat etmezler ve başları derde girer; mesela bir aslan tarafından öldürülürler. Bu vurumlar, onları anlayanlara hangi yöne gitmemeleri gerektiğini ve hangi oku kullanmamalarının daha iyi olacağını söyler ve ayrıca onları eve yük arabasıyla kaç kişinin gelmekte olduğu konusunda uyarır. İnsanlara aradıkları insanı nerede bulacaklarını, onu başarılı bir şekilde aramak için hangi yöne gitmeleri gerektiğini bildirir.

Burada, bu önsezilerin doğru olup olmadığıyla ilgilenmiyoruz. Buşmanlar bizim kaybetmiş olduğumuz kabiliyetleri geliştirmiş ve günlük yaşamlarında uygulamış olabilirler ya da bazen bu önseziler onları aidatsa da bunlara inanmaya devam etmek için nedenler bulabilirler. Ne olursa olsun, Buşmanların, bu önsezilerin kendilerini duyurdukları biçime ilişkin

betimlemeleri, *dönüşümün* doğası üzerine sahip olduğumuz en değerli malzemeler arasındadır; bunlarla karşılaştırılabilecek hiçbir şey yoktur; çünkü mitler ve peri masalları bize bu konu hakkında her ne öğretebilirse, bunların hepsi "icat edilmiş" şeyler oldukları itirazına açıktır; oysa burada gerçek yaşam içindeki bir Buşmanın, uzaktaki devekuşu ya da ceylanı düşündüğü zaman ne hissettiğini, ona ne olduğunu, kendisinden başka bir yaratığı düşünmenin onun için gerçekten ne anlam taşıdığını öğreniriz.

Buşmanların bir hayvanın ya da başka bir insanın yaklaştığını fark etmelerini sağlayan işaretler kendi bedenlerindedir. Söylediğim gibi onların önsezileri *dönüşümlerin ilk aşamalarıdır.* Dönüşümün çözümlenmesi için bu önsezilerin bir değeri olacaksa, bunları oldukları kadar basit ve somut bırakma, Buşmanın dünyasına yabancı bir şey katmama konusunda dikkatli olmalıyız. Bunları alıntılarımızın bağlamından çıkarıp tek tek bakalım:

1. Bir oğul babasının yarasını kendi bedeninde tam olarak aynı yerde hisseder.

2. Bir adam omuzlarında karısının çocuk taşımak için kullandığı askıyı hisseder.

3. Bir devekuşu, ensesinin bir böceğin ısırdığı yerini kaşır. Buşman, devekuşunu görememesine rağmen, kendi ensesinde aynı yerde bir şey hisseder.

4. Bir adam ayaklarında, çalılıklardaki ceylanın hışırtılarını hisseder. Kendi yüzünde, ceylanın alnından burnuna uzanan siyah çizgiyi hisseder. Kendi gözlerinde ceylanın gözlerindeki siyah lekeleri hisseder. Hayvanın böğründeki siyahlık, adamın kaburgalarında bir duyarlılık oluşturur.

5. Bir adam baldırlarında ve sırtında kan hisseder. Bu, öldüreceği ve sırtında taşıyacağı ceylanın kanıdır. Ceylanın boynuzlarını keseceği zaman başında bir duyarlılık hisseder. Avı eve taşırken kanın damlayacağı dizinin çukurunda kan hisseder.

Son başlık altındaki her şey ölü hayvanla ilintilidir ve hayvanın kanına duyulan arzu dönüşümün karakterini belirler. Bu diğer vakalardan daha karmaşıktır ve bu yüzden bunları ayrı ayrı değerlendirmek daha iyi olur. Hepsiyle ilgili olan ilk şey, *bir bedenin diğeriyle eşitlenmesidir.* Oğulun bedeni *gerçekten* babanın bedenidir ve böylece yarayı aynı yerde hisseder. Kocanın bedeni karısının bedenidir ve böylece kadının çocuğu taşırken kullandığı askı adamın omzuna da baskı yapar. Buşmanın bedeni

devekuşunun bedenidir. Böcek ensesinde aynı yeri “ısırır” ve o da orayı kaşır.

Bu vakaların her birinde iki bedenin eşitlenmesi, her biri tür bakımından diğerlerinden farklı bir tek madde aracılığıyla olur: Yara bedenin, kendisini zaman zaman öne çıkaran eski bir özelliğidir; askının baskısı sabit ve dışsal bir şeydir; kaşıma yalıtılmış bir harekettir.

Ama hepsinin en ilginci ceylan vakasıdır. Burada dört ya da beş hususiyet birleşip iki bedenin eşitlenmesini tamamlar. Önce ayakların hareketini görürüz, sonra kaburgaların üstündeki siyah tüyleri, alından burna uzanan siyah çizgiyi ve son olarak da kafadaki, sanki Buşmanın kendisi boynuz taşıyormuş gibi, boynuzların büyüdüğü yeri. Böylelikle, devekuşu vakasındaki kaşınmanın yerini alan ayakların hareketine, tamamlanmış bir maskeyi andıran bir şey eklenmiştir. Hayvanın kafasının en çarpıcı yeri, yani boynuzlan, olası en basit maskeyi oluşturmak için siyah kısımlarla -burundan inen çizgi ve gözlerdeki lekelerle- birleşir. Bu Buşmanın kendi kafasıdır, ama aynı zamanda hayvanınkidir de. Adam siyah tüyleri, sanki hayvanın derisini giyiyormuş gibi hisseder; ama bu onun kendi derisidir.

Bir tek ve aynı Buşmanın bedeni sırasıyla babasının, karısının, de vekuşunun ve ceylanın bedeni olabilir. Farklı zamanlarda hepsi olduğu ve sonra tekrar kendisi haline gelebildiği olgusu son derece önemlidir. Peş peşe gelen dönüşümler dış nedenlerle tahrik edilir. Bunlar *bariz* dönüşümlerdir; Buşmanın geldiğini hissettiği her yaratık kendisi olarak kalır; Buşman onu kendisinden ayrı ve uzakta tutar, yoksa önsezisi anlamsızlaşır: Yarası olan adam, askısı olan kadın da değildir, devekuşu da, ceylan da. Buşmanın vazgeçtiği bireysel kimlik dönüşümde korunur. Şu ya da bu olabilir, ama “şu” ve “bu” birbirinden ayrı kalır; çünkü dönüşümlerin arasında Buşman her zaman tekrar kendisi olur.

Her dönüşümü belirleyen yalıtılmış, çok basit özellikler dönüşümün boğumları olarak adlandırılabilir. Babanın eski yarası, kadının deri askısı ve ceylanın kafasındaki siyah çizgi bu gibi boğumlardır. Bunlar diğer yaratık hakkındaki en çarpıcı, sık sık hakkında konuşulan ve her zaman kolayca fark edilen karakteristiklerdir. Bunlar insanın, hayvanın yaklaşmasını beklerken gözlediği şeylerdir.

Ancak bir av olarak avlanan hayvan özel bir vakadır. Avcının gerçekten istediği onun eti ve kanıdır. Hayvanı öldürüp evine taşıdığı zamanki ruh hali

özellikle mutlu bir haldir. Sırtında ganimet olarak asılı duran ölü, onun için yaşayan hayvanın bedeninden daha önemlidir. Kanı baldırlarından aşağıya akarken, dizlerinin altındaki çukurda, sırtında hisseder; orada hayvanın tüylerini de hisseder. Taşıdığı ölü beden, kendi vücudu değildir ve olamaz da çünkü onu yemek ister.

Böylelikle Buşmanların ceylan hakkındaki önsezileri iki farklı aşamaya bölünür. Betimlediğim biçimlerde, gözleyerek ve hareket ederek, yaşayan hayvanı hisseder, bedeni o hayvanın bedeni olur. Ne var ki Buşman, ölü hayvanı, kendi vücuduna bastırılmış ve artık ondan kaçamayacak durumda bir yabancı beden olarak da hisseder. Bu iki aşama karşılıklı yer değiştirebilir. Bir adam kendisini önce erken aşamada bir başkası daha sonraki bir aşamada hissedebilir; ya da kısa süre içinde birbirlerini izleyebilirler. Bu iki aşama birlikte Buşmanın hayvanla ve hışırtıdan kana kadar avın bütün işlemleriyle ilişkisini içerir.

KAÇIŞ DÖNÜŞÜMLERİ. HİSTERİ, MANİ VE MELANKOLİ

Kaçış için, yani düşmandan kaçmak için dönüşüm, dünyanın her yerindeki mitlerde ve peri masallarında bulunduğundan, evrenseldir. Bu dönüşümün alabileceği farklı biçimleri göstermek için dört örnek vermek istiyorum.

İki ana biçim *doğrusal* ve *dairesel* olarak betimlenebilir. Doğrusal olan, *avda* dışavurulur ve çok yaygındır. Bir yaratık diğerinin peşinden gider; aralarındaki mesafe, avlanacak olan hayvanın ele geçirileceği anda, hayvan kendisini farklı bir şeye dönüştürene kadar sürekli azalır. Av devam eder ya da tekrar başlar. Peşinden kovalanan şeyin maruz kaldığı tehlike yeniden büyür ve kovalayan onu yakalamayı bile başarabilir; ama son anda, kovalanan kendisini bir başka şekle dönüştürür ve böylelikle yeniden kaçar. Aynı süreç bulunabilecek yeni metamorfoz sayısı kadar çok kere tekrarlanabilir. Bu dönüşümler, kovalayanı şaşırtmak için beklenmedik olmalıdır. Kovalayan belirli, tanıdık bir şeyi kovalamaktadır. Onun kaçış tarzını öğrenir, şeklini bilir, onun nasıl ve ne zaman ele geçirilebileceğini bilir. Dönüşüm anı onu bir karmaşanın içine atar; kovaladığı şeydeki değişikliğe uyacak yeni bir avlanma tarzı düşünmek zorundadır; kendisini dönüştürmek zorundadır. Teorik olarak dönüşümler dizisinin sonunun gelmemesi gerekir ve peri masallarında bu süreç olabildiğince sık tekrarlanır, sempati genellikle kovalanandan yanadır ve tercih edilen, sonunda kovalayanın yenilmesi ya da yok olmasıdır.

AvustralyalIların Loritja miti, doğrusal kaçış dönüşümünün görünüşe göre basit bir örneğini içerir. “Yaratılmamış Ebedi Varlıklar” yani totemlerin ecdadı olan *Tukutitalar* topraktan insan şeklinde çıkıverir. Bir gün, onlar hakkında birtakım niyetleri olan azman, siyah-beyaz bir köpek belirip onları kovalayıncaya kadar insan şeklinde kalırlar. Kaçarlar, ama yeterince çevik olmamaktan korkarlar. Bunu telafi etmek için kendilerini her türden yaratığa dönüştürürler; kangurular, emular ve kartallar özellikle sözü edilenlerdir. Ancak, her birinin yalnızca *bir* tür yaratığa dönüştüğü ve kaçışı boyunca o şekli koruduğu belirtilmelidir. İlkine benzeyen iki ecdat

daha belirir, ama bunlar ya daha kuvvetli ya da daha cesurdur. Köpeği kovalayıp öldürürler, bundan sonra tehlike geçtiğinden diğer Tukutitaların çoğu, eski insan şekillerini alırlar. Ne var ki isteyince kendilerini, adlarını taşıdıkları, kaçışları sırasında dönüştükleri hayvanlara dönüştürme maharetlerini ellerinde tutarlar.

Bir tek hayvan metamorfozuyla sınırlanma, bu ikili figürlerin, totem ecdadın tam da özüdür. Bunları başka bir bağlamda uzun uzadıya tartışacağım; burada yalnızca deneyimledikleri, her zaman tekrarlayabilecekleri, ilk olarak *kaçış* sırasında ortaya çıkan dönüşümü belirtmek istiyorum.

Doğrusal dönüşüm *Usta ve Çırağı* adlı Gürcü masalında bol bol bulunur. Şeytanın ta kendisi olan günahkâr usta, erkek çocuğu çırak olarak almış ve ona her türden büyüyü öğretmiştir. Onun gitmesine izin vermek istemez; sonsuza kadar hizmetinde tutmak ister. Çocuk kaçar, ama ustası onu tekrar yakalar ve karanlık bir ahıra kilitler. Orada çocuk kaçmayı düşler, ama nasıl kaçacağını bilemez. Zaman geçtikçe çocuk daha da mutsuzlaşır.

Bir gün ahırın içinde bir güneş ışığı huzmesi fark eder. Onu dikkatle seyreder ve kapıda ışığın girdiği çatlağı bulur. Çabucak kendisini bir fareye dönüştürür ve o çatlaktan kaçar. Ustası onun gitmiş olduğunu fark eder, kendisini bir kediye dönüştürür ve farenin peşinden koşar.

Daha sonra bunu vahşi bir dönüşüm sıralaması izler. Kedi, fareyi öldürmek için çenelerini açar, ama fare bir balığa dönüşür ve suya atlar. Usta derhal bir ağ olur ve balığın peşinden gider. Onu neredeyse yakalayacakken, çocuk sülüne dönüşür. Usta bir şahin şekline girerek onu kovalar. Sülün, doğrudan kralın kucağına düşen kırmızı yanaklı bir elma olduğunda, ustanın pençeleri çoktan onun bedenindedir. Usta kralın elindeki bir bıçağa dönüşür. Kral tam elmayı parçalar halinde kesecekken, elma gider ve onun yerine bir darı yığını gelir. Önünde bir tavukla civcivleri durmaktadır; yine usta. Dan tanelerini bir tanesi kalıncaya kadar yutarlar. Bu dan, son anda bir iğneye dönüşür. Tavukla civcivleri, iğnenin gözündeki ipliğe döner. İğne alevlere bürünür ve iplik yanar. Usta ölmüştür. İğne tekrar çocuğa dönüşür; o da evine, babasına gider.

Çift metamorfozların akışı şöyledir: fare ve kedi, balık ve ağ, sülün ve şahin, elma ve bıçak, dan ve tavukla civcivleri, iğne ve iplik. Her bir çiftte, ister canlı bir yaratık ister bir nesne olsun, her biri daima diğeriyle ahenklidir. Ustayı temsil eden, her defasında çocuğu temsil edenin;

kendisini dönüştürerek hep son dakikada kaçanın peşindedir. Bu çılgın bir avdır ve seçilen metamorfozun doğası nedeniyle birdenbire gelip geçen bir avdır. Yeri, figürleri kadar sık değişir.

Dairesel biçime dönecek olursak, *Odysseia'daki* haliyle Proteus'un klasik öyküsünü hatırlarız. Denizin Yaşlı Bilge Adamı Proteus, fokların efendisidir ve foklar gibi yılda bir kez karaya çıkar. Önce foklar gelir, sonra Proteus. Foklar onun sürüsü olduğu için hepsini dikkatle sayar ve sonra uyumak için aralarına uzanır. Menelaos Troya'dan evine dönerken, ters rüzgârlarla rotasından sapar ve arkadaşlarıyla birlikte, Proteus'un yaşadığı Mısır sahillerine savrulur. Yıllar geçer ve onlar hâlâ yelken açamazlar ve Menelaos ümitsizlik içindedir. Proteus'un kızı ona acır ve kehanette bulunabilen babasını ele geçirmesi ve onu konuşmaya zorlaması için yapması gerekenleri ona anlatır. Menelaos ve üç arkadaşına fok derisi temin eder, içine saklanmaları için kumda delikler açar ve onları fok derileriyle örter. Kötü leş kokusuna rağmen, foklar gelene kadar orada sabırla beklerler ve sonra masum görünen kılık değişikliği içinde aralarında yatmaya devam ederler. Proteus denizden çıkagelir, sürüsünü sayar ve güvenini tazelemiş bir şekilde uykuya dalar. Menelaos ve arkadaşlarının onun üstüne atlayıp, ele geçirecekleri ve onu sımsıkı tutacakları an budur. Proteus her tür şekle girerek onlardan kaçmaya çalışır. Önce aslana döner, sonra yılana; ama onlar onu hâlâ sımsıkı tutmaktadırlar. Panter olur, sonra dev bir yabani domuz olur; ama onu bırakmazlar. Suya dönüşür, sonra da yapraklar içinde bir ağaca; ama onu hâlâ sımsıkı tutmaktadırlar. Kaçmak için girdiği bütün dönüşümler onların ellerinin arasında gerçekleşir. Sonunda Proteus yorulur, eski Proteus, Denizin Yaşlı Adamı haline döner, onlara ne istediklerini sorar ve sorularım cevaplar.

Bu türden dönüşüm kaçışını *dairesel* olarak betimlemenin nedeni açıkça ortadadır. Her şey bir noktada olur. Her bir dönüşüm başka bir şekle, adeta farklı bir biçime bürünmek için bir girişimdir; ama bu girişimlerin her biri verimsizdir ve başladığı yerde, Menelaos ve arkadaşlarının avucunun içinde sona erer. Artık bir av sorunu yoktur; av bitmiştir, avlanan ele geçirilmiştir ve dönüşümler *tutsağın* kaçmak için giriştiği sıkıntılı girişimler dizisinden ibarettir. Sonunda kaderini kabul etmek ve kendisinden talep edileni yapmak zorunda kalır.

Son olarak, daha sonra Akhilleus'un ünlü olacak olan ebeveyni Peleus'la Thetis'in öyküsünü aktarmak istiyorum. Peleus bir ölümlüdür, Thetis ise bir

tanrıça. Thetis Peleus'u kendisine layık bulmayarak, onunla birleşmeyi reddeder. Bir mağarada uyurken Peleus onu şaşırtarak ele geçirir ve sımsıkı tutar. Proteus gibi, Thetis de her türden metamorfozu dener; ateşe ve suya döner, aslana ve yılana da; ama Peleus onu hâlâ tutmaktadır. Thetis devasa, kaygan bir mürekkep balığına dönüşür ve ona mürekkep fışkırtır. Ama bunların hiçbiri işe yaramaz; Thetis ona taviz vermek zorunda kalır ve daha sonra, kamında taşıdığı çocuğundan kurtulmak için yaptığı çeşitli girişimlerin ardından, Akhilleus'un annesi olur.

Proteus gibi, Thetis de kendisini, gitmesine asla izin vermeyen bir saldırganın elinde tutsak bulur ve geçirdiği dönüşümler Proteus'unkilere çok benzer. Dönüşümlerin her biri kaçabileceği bir yön bulma girişimidir. Bir kaçış noktası bulmaya çalışarak bir dairenin içinde hareket eder. Ne var ki, hiçbir yerden çemberi kırmayı başaramaz ve böylece tutsak olarak kalır ve sonunda bütün dönüşümlerin merkezi, Thetis'in kendisi olarak teslim olur.

Thetis'in öyküsü Proteus'un öyküsüne gerçekten yeni bir şey eklemez. Öyküyü burada aktarmanın nedeni taşıdığı erotik renktir. Bu bakımdan bana çok yaygın ve iyi tanınan bir derdi, yani *histeriyi* hatırlatır. Büyük histeri krizleri, bir dizi şiddetli kaçış dönüşümünden başka bir şey değildir. Histeriden mustarip olan kişi kendini üstün bir iktidar tarafından ele geçirilmiş gibi hisseder. Bir kadın söz konusuysa, bu kaçmak istediği bir erkek -ona sahip olan ya da Peleus gibi, sahip olmak isteyen bir erkek-olabilir. Bu üstün iktidar, birini tanrı adına tutsak tutan bir rahip olabilir; bir ruh ya da gerçek bir tanrı olabilir. Her durumda önemli olan kurbanın, onu hemen ele geçirecek olan üstün gücün fiziksel yakınlığını hissetmesidir. Kurbanın yaptığı her şeyin, özellikle de başardığı her metamorfozun amacı bu ele geçirmenin baskısını gevşetmektir. Çoğu başlangıç aşamasından öteye taşınmasa da, şaşırtıcı sayıda metamorfoz girişiminde bulunulur. Bunların en yaygınlarından biri *ölü* bir yaratığa dönüşmektir: Bu çok iyi bilinir ve hayvanlarda açıkça görülebilir. Kovalanan ölü olunca kendisinden vazgeçilmesini, düşmanı uzaklaşmasını ve yerde yatarken bırakılmayı umar. Bu dönüşüm dairenin *merkezine*, sabit duran noktaya en yakın olan dönüşümdür. Özne sanki gerçekten ölüymüş gibi, diğer yaratık uzaklaşana kadar her hareketten kaçınır. Thetis ve Proteus'un ölü taklidi yapabilmesinin ne kadar yararlı olacağını anlamak kolaydır; Thetis sevilemezdi, Proteus da kehanette bulunmaya zorlanmazdı. Ne çare ki her

ikisi de tanrı olarak, dolayısıyla ölümsüz olarak tanınırlar. Ne kadar becerikli bir şekilde ikiyüzlülük yapsalar da, onların ölümü hiç kimsenin inanmayacağı tek şeydi.

Kaçış dönüşümlerinin bu daireselliği, histeriye karakteristik rengini veren şeydir. Dairesellik, histerinin en çarpıcı özelliklerinden birini, erotik doğaya sahip süreçlerden dini süreçlere geçişin sıklığını da açıklar. Her türden ele geçirme, her türden kaçış dönüşümünü başlatabilir; saldırganın tutmak için kuvveti varsa, kaçma girişimi daima sonuçsuz kalır.

Kaçış dönüşümünün tersi *Şamanların* geçirdiği nöbetlerde bulunur. Şamanlar da bütün seans boyunca, kendilerini izleyen insanların oluşturduğu bir çemberle çevrili olarak tek bir noktada kalırlar. Ruhlarında ne olursa olsun, bedenleri olduğu yerde kalmalıdır. Bazen, bedenlerinin ruhlarıyla birlikte dolaşmasından korkarak, bağlanmak isterler. Gösterilerinin dairesel doğası, hem dünyevi bir merkeze kök salmış olarak kalma gereksinimiyle hem de onları seyreden insanlar çemberinin varlığıyla vurgulanır. Dönüşümler birbirini büyük bir hızla takip eder ve büyük, biriken bir güç yaratır. Ne var ki hiçbir biçimde kaçışa yardım etmeyi hedeflemezler; dönüşümlerle normal histeri krizleri arasındaki temel fark da budur. Şaman kendisine itaat eden *yardımcı ruhları* arayıp bulabilmek için kendisini dönüştürür. Bu yardımcı ruhları ele geçirir ve onları girişimlerinde kendisine yardım etmeye zorlar. Dönüşümleri, kendisinden daha güçlü birinden kaçışa değil; kendi iktidarının artışına hizmet ettiğinden, Şaman *etkindir.* Ruhunun yaptığı yolculuklarda, bedeni orada bariz bir biçimde bilinçsiz yatarken, ruhu cennetin ve yeraltındaki dünyanın en uzak kısımlarına nüfuz eder. Bir kuş gibi kanatlarını çırparak, dilediği kadar yükseklere uçar; denizin dibine varana kadar, dilediğince derine dalar; acil bir ricada bulunmak için tanrıçanın denizin dibindeki evine zorla girer. Ama her zaman, endişeli bir biçimde getireceği haberleri bekleyen müritlerinin beklediği yere, kendi merkezine döner. Bazen kurtulmak için kaçışa itildiği ya da dönüşümü kullanmaya zorlandığı zamanlar olabilir; ama etkinliğinin genel karakteri genişleyici ve ustacadır, yalnızca birden çok dönüşüm işleminin daireselliği bakımından Proteus ve Thetis’in etkinliğini andırır.

Bu noktada, Gürcülerin ustayla çırak masalında sergilenen doğrusal türdeki dönüşüme dönmeye değer. Okur, ustanın, bir fare olarak kaçan çırağını yakalamak için kediye dönüştüğünü hatırlayacaktır. Usta daha sonra, bir ağa, şahine, bıçağa ve civcivleriyle bir tavuğa dönüşür. Bu

metamorfozlardan her biri yeni bir türden avı olanaklı kılar. Usta söz konusu olduğunda, olan biten, yalnızca avın izlendiği yol bakımından değil, aynı zamanda konumu bakımından da, saldırgan dönüşüm ve değişikliklerin hızlı ardışıklığıdır. Olaylar aniden gelişir, bağlantısızdır ve uzamda geniş bir alana saçılmıştır ve düşmanca bir niyetten ortaya çıktıkları gerçeğiyle bağlantılı olarak ele alındığında, bu, olaylara, bir başka ruhsal hastalığın, Mani'nin süreciyle çarpıcı bir benzerlik kazandırır. Manik insanın dönüşümlerinin müthiş bir kolaylığı vardır; bu dönüşümler avcının doğrusal ve başıboş karakterini, ayrıca istediği şeyi elde etmeyi başaramadığı, ama buna rağmen ava devam ettiği her zaman değişen amaçlarının bağlantısızlığını paylaşır. Manik aynı zamanda coşku içindeki avcıyı da andırır; kendisini nerede bulursa bulsun ruh hali her zaman şiddetli ve kararlıdır; her zaman *bir* amacı vardır. Öyküdeki çocuk herhangi bir şey olabilen, ama özü itibarıyla her zaman avlanacak şey olan avı temsil eder. Mani, ava duyulan şiddetli arzu nöbetidir. Onun için önemli olan kovaladığı şeyi görmek, birden karşısına çıkmak ve ele geçirmektir; içe alınma, yani kurbanın yenmesi o kadar önemli değildir. Öyküdeki av ahudan kaçan çocuğa dayanır. Eğer usta çocuğu tekrar tutsak almayı başarsaydı, öykü - sanki mani nöbeti geçmiş gibi- sona erebilirdi.

Çocukla ilk kez karanlık ahuda karşılaştık. "Kaçmayı düşler, ama nasıl kaçacağını bilemez. Zaman geçtikçe çocuk daha da mutsuzlaşır." Maninin tamamlayıcısı olan durumun başlangıcını, yani melankoliyi yaşamaktadır. Birini tartışırken, hakkında belki de bir şeyler söylemem gereken diğeridir. Kaçış dönüşümleri, yararsız oldukları hissedildiği için terk edilince melankoli başlar. Melankoli durumundaki bir kişi kovalamacanın bittiğini ve çoktan ele geçirildiğini hisseder. Kaçamaz; yeni metamorfozlar bulamaz. Girişimde bulunduğu her şey boş çıkar; kaderine razı olur ve kendisini bir av olarak görür; önce bir av olarak, sonra yemek olarak ve son olarak da leş ya da dışkı olarak. Kendi kişiliğini giderek daha değersiz kılan kıymetten düşme süreci mecazi olarak suçluluk duygusu diye ifade edilir. Suçluluk duygusu orijinal olarak borçla aynı şeydi (Almanca'da hâlâ her ikisi için bir tek sözcük vardır), insan birine borçluysa, borcun büyüklüğü kadar o kişinin iktidarı altındadır. Kendini suçlu hissetmek ve bir av olarak düşünmek böylelikle temelde aynı şeydir. Melankolik insan *yemek* istemez ve yemeği reddetme gerekçesi olarak da bunu *hak etmediğini* söyleyebilir. Ama asıl neden kendisini yenmiş hissetmesidir; yemeye zorlanırsa bunu hatırlar. Kendi ağzı kendisine karşı döner; sanki önüne bir ayna tutulmuştur

ve bu aynada bir ağız görmüş, bir şeyin yendiğini görmüş gibidir. Ama bu bir şey kendisidir. Her zaman yemiş olmanın berbat cezası birdenbire ve kaçınılmaz bir biçimde önüne çıkar. Yenen bir şeye dönüşüm bütün kaçışı sona erdiren son dönüşümdür. Bu dönüşüm, hangi şekli alırsa alsın, yaşayan şeylerin kaçmasını önleyecektir.

KENDİNİ ARTIRMA VE KENDİNİ TÜKETME. TOTEMİN İKİLİ YAPISI

Genç Strehlow'un Orta Avustralya'daki Kuzey *Arandaları* arasında kaydettiği mitlerden ikisi bizi özel olarak ilgilendirmektedir. Bunlardan ilki bandicoot[48] mitidir:

"En başta her şey ebedi karanlığa gömülürdü: gece yeryüzünün tamamını, içine girilmez bir sık çalılık gibi ezerdi. İsmi Karora olan ecdat, sonsuz gecede, İlbalintja bataklığının ta dibinde yatıp uyuyordu; henüz içinde yeterince su olmadığından her yer kupkuru topraktı. Üzerindeki toprak çiçeklerden kıpkırmızıydı ve boy vermiş pek çok otla kaplıydı; üzerinde de büyük bir kamış sallanıyordu. Bu kamış, İlbalintja bataklığının üzerinde yetişen mor çiçeklerin ortasından çıkmıştı. Kökünde Karora'nın başı dinleniyordu: kamış oradan gökyüzüne doğru sanki cennetin tam da kubbesine çarpacakmış gibi tırmanırdı. Kamış, bir insanın derisi gibi yumuşak bir deriyle kaplı, canlı bir yaratıktı.

"Ve Karora'nın başı büyük kamışın köküne uzanmıştı: Karara ta başından beri böyle dinleniyordu.

"Ve Karara düşünüyordu; dilekler ve arzular zihninde yanıp sönüyordu. Bandicootlar onun göbeğinden ve koltukaltlarından çıkmaya başladı. Üstteki çimen parçasından fırlayıp hayata sıçradılar.

"Ve artık şafak sökmeye başlıyordu. Her köşeden insanlar yeni bir ışığın belirdiğini gördüler: Güneş doğmaya başladı ve her şeyi ışığıyla sardı. Sonra ecdat, artık güneş yükseldiği için kalkma zahmetinde bulundu. Üzerini kaplayan kabuktan fırladı; arkasında bıraktığı açık çukur İlbalintja bataklığı oldu, içi hanımeli goncalarının tatlı ve koyu suyuyla doldu. Ecdat kendisini aç hissederek ayağa kalktı, çünkü bütün büyülü güçler bedeninden çıkmıştı.

"Henüz gözleri kamaşmaktadır; gözkapakları yavaş yavaş kırpıştırmaya başlar; sonra onları biraz açar. Gözleri kamaşmış durumda el yordamıyla yürür; etrafında hareket eden bir bandicoot kitlesi hisseder. Şimdi ayaklarının üstünde daha sağlam durmaktadır. Düşünür, arzu eder. Büyük bir açlıkla iki yavru bandicootu ele geçirir; biraz uzakta, güneşin durduğu noktaya yakın bir yerde, güneşin ısıttığı beyaz, sıcak toprakta onları pişirir: Güneşin parmakları ona yalnızca ateş ve sıcak küller sunmaktadır.

"Açlığı yatışınca, düşünceleri bir arkadaş aramaya yönelir. Ama artık akşam yeryüzüne yaklaşmaktadır; güneş yüzünü saç tellerinden bir peçeyle saklar, Karora'nın bedenini saç-telinden süslerle örter, insanların gözünün önünden kaybolur. Ve Karara kollarını her İki yana uzatarak uykuya dalar.

"O uyurken, koltukaltından bir gürültü (bull-roarer)[49] çıkar. İnsan şeklini alır ve bir gecede yetişkin genç bir adam olarak büyür: Bu onun ilk doğan oğludur. O gece Karara uyanır; çünkü koluna ağır bir şeyin, ağırlığıyla baskı yaptığım hisseder: İlk doğan oğlunun yanında, başını babasının omzuna dayamış yattığını görür.

"Şafak söker. Karara kalkar; tiz bir ses çıkarır. Oğul bu sayede hayata katılır. Ayağa kalkar; kan ve kuş tüyüyle işlenmiş eksiksiz tören giysileriyle oturan babasının etrafında törensel bir

dans yapar. Oğul yalpalar ve tökezler; hâlâ yalnızca yan uyanıktır. Baba bedenini ve göğsünü şiddetli bir titreyişe sokar; sonra oğlu ellerini onun üzerine koyar. İlk tören sona ermiştir.

“Oğul şimdi babası tarafından yakınlardaki gölgelikte huzur içinde oynamakta olan bandicootlardan biraz daha öldürmeye gönderilir. Oğul onları babasına getirir, baba da onları, daha önceki gibi, güneşte kızan toprakta pişirir ve pişen eti oğluyla paylaşır. Yine akşam olmuştur ve kısa süre sonra her ikisi de uyur. Gece babanın koltukaltlarından iki oğul daha doğar, ertesi sabah onları daha önce yaptığı gibi tiz bir ses çıkararak hayata katar.

“Bu işlem günlerce ve gecelerce tekrarlanır. Oğullar avlanır; baba da her gece giderek artan sayıda oğlan dünyaya getirir -kimi geceler elli kadar oğul. Ama son, çok fazla ertelenemez: Kısa bir süre sonra baba ve oğullar orijinal olarak Karora’nın bedeninden Mayan bandicootların hepsini mideye indirmeyi başarırlar. Hepsi aç kalınca, baba oğullarım, büyük ovayı silip süpürmeleri için üç günlük bir ava gönderir. Saatlerce yüksek beyaz otların arasını, neredeyse sınırsız yayılmış mülga ağaçlarının alacakaranlığında sabırla ararlar. Ama engin mülga çalılıklarında bandicootlar yoktur; geri dönmek zorunda kalırlar.

“Bu üçüncü gündür. Oğullar büyük sessizliğin içinden aç ve yorgun olarak dönmektedirler. Birdenbire uğultulu bir gürültü işitirler. Dinlerler; bunu çıkaran adamı aramak için ilerlerler. Ararlar, ararlar ve ararlar. Sopalarını bütün bandicoot yuvalarına ve dinlenme yerlerine sokarlar. Birdenbire siyah ve tüylü bir şey fırlar gider. Bir bağrış yükselir -‘İşte bir kum-tepesi vallabisi[50] gidiyor’. Sopalarım arkasından fırlatıp bacağım kırarlar. Ve sonra yaralı hayvanın söylediği şarkının sözlerini duyarlar:

Ben, Tjenterama, artık topal oldum,
Evet, topal; ve sonsuza kadar var olan parlak şeyler
bana sıkıca yapışıyorlar.

“‘Ben de sizin gibi biriyim; ben bir bandicoot değilim.’ Topal Tjenterama bu sözleri söyleyip topallayarak gider.’

“Hayrete düşen kardeşler babalarına doğru evlerinin yoluna devam ederler. Kısa süre soma babalarının yaklaştığım görürler. Babaları onları bataklığa doğru yönlendirir. Bataklığın kenarına daireler şeklinde, durgunluğu bozulan sudaki genişleyen dalgacıklar gibi iç içe daireler halinde otururlar. Ve soma hanımeli goncalarının tatlı balının oluşturduğu büyük sel doğudan gelip onları sarar ve tekrar İlbalintja bataklığına sürükler.

“Burada yaşlı Karora kalır; ama oğullar selle çalılıkların altındaki bir noktaya, yerin altına taşınırlar. Burada sopalarıyla farkında olmadan bacağını kırdıktan büyük Tjenterama’ya tekrar katılırlar. Tjenterama onların yeni şefi olur. Karora arkada kalır: Karora İlbalintja bataklığının dibindeki ebedi uykusunda yatmaktadır.”

İkincisi Lukara mitidir:

“Ünlü Lukara’da, büyük su çukurunun kıyısında, başlangıçta, Witchetty çalılıklarının dibinde yaşlı bir adam derin bir uykuda yatıyordu. Üzerinden çağlar geçmişti; orada, daimi bir yarı-düş durumundaki adam rahatsız edilmeden yatmaktaydı. Başlangıçtan beri yerini değiştirmemiş, hareket etmemişti; hep sağ kolunun üstüne yaslanmıştı. Bu ezeli uykusunda, üzerinden çağlar geçmişti.

“Yaşlı adam, daimi uyuklayışı içinde başını önüne düşürürken, beyaz tırtıllar üzerinde yürüyordu. Tırtıllar hep bedeninin üzerinde olmuşlardı. Yaşlı adam kıpırdamadı, uyanmadı da; orada derin bir düş içinde yattı. Tırtıllar onun bütün bedeninde bir karınca sürüsü gibi hareket

ettiler; ve yaşlı adam ara sıra birkaçını, uyuklama halini bozmadan, hafifçe silkeledi. Ancak, tırtıllar döndüler; bedeninin üzerine sokuldular, oyarak yollarım açtılar; adam uyanmadı; çağlar devrildi.

“Ve sonra bir gece, yaşlı adam sağ koluna yaslanmış uyurken, sağ koltukaltından bir şey, Witchetty tırtılına benzer şekilli bir şey düştü. Yere düşen şey, insan şekline büründü ve süratle büyüdü; sabah olunca, yaşlı adam gözlerini açtı ve ilk doğan oğluna hayretle baktı.”

Bu mit büyük bir tırtıl adamlar soyunun nasıl aynı şekilde “doğduğunu” anlatarak sürer. Babaları hiç kıpırdamadı: Verdiği tek bilinçlilik işareti gözlerini açmaktı; oğullarının ona sunduğu yiyecekleri bile reddetti. Ancak, oğulları yakınlardaki çalılıktan Witchetty tırtıllarını kazıp çıkarmaya giriştiler; bu tırtılları pişirip yediler. Bazen kendileri de tekrar tırtıl olma arzusu duydular; o zaman bir büyü yapıp kendilerini tırtıla dönüştürür ve tekrar Witchetty çalılarının köklerine girerlerdi. Oradan tekrar yüzeye çıkar ve bir kez daha insan şekline bürünürlerdi.

“Ancak, bir gün uzaklardaki Mboringka’dan bir yabancı geldi. Yabancı, Lukara’nın erkek kardeşleri tarafından toplanmış olan büyük, şişman ve sulu tırtıl yığınını gördü ve ağzının suyu akarak onları arzuladı. Yabancı sulu Lukara tırtıllarının karşılığında kendi tırtıl yığınını önerdi. Ne var ki yabancının tırtılların in hepsi uzun, zayıf ve zavallı yaratıklardı. Lukara erkekleri bunları küçük görerek, teklif edilen yığını kazmada kullandıkları çubuklarla bir kenara ittiler; tek kelime konuşmadılar. Ziyaretçi kendisini hakarete uğramış hissetmişti; Lukara erkeklerinin yığınım cesaretle kaptı ve onu engellemelerine fırsat vermeden hızla kaçtı.

“Lukara erkekleri keder içinde, uyuyan babalarına döndüler. Babaları daha onlar gelmeden yığınlarını yitirdiklerini anlamıştı: Soyguncu tırtılları kaptığında, baba bedeninde keskin bir ağrı hissetti. Yavaşça ayağa kalktı ve hırsızın peşinden sarsak adımlarla gitti. Ama tırtıl yığınını geri alamadı; hırsız, yığını uzaklardaki Mboringka’ya taşıdı. Baba yere çöktü, bedeni canlı bir tjurunga’ya (taş ya da ağaçtan yapılmış kutsal bir nesneye) dönüştü; oğulların hepsi tjurunga’ya dönüştü; çalman tırtıl yığını da tjurungaya dönüştü.”

Bu iki mit biri bandicootların babası, diğeri Witchetty tırtıllarının babası olan, bütünüyle farklı iki atayla ilgilidir. Her ikisi de, ritlerini ta efsanelerin kaydedildiği güne kadar kutlamayı sürdüren Arandaların iki önemli totemidir. Her iki mitte de ortak olan bazı çarpıcı özelliklere dikkat çekmek istiyorum.

Bandicootların babası olan Karora önce uzun süre tek başınadır. Bataklığın dibindeki kabuğun altında uyuyarak, daimi karanlığın içinde yatar. Bilinçsizdir ve o ana kadar hiçbir şey yapmamıştır. Birdenbire bedeninde çok sayıda bandicoot oluşur ve göbeğinden ve koltukaltlarından

ortaya çıkar. Güneş doğar ve güneşin ışığı kabuğu kırıp çıkmasına neden olur. Karnı açtır, ama hâlâ gözleri kamaşmaktadır. Bu gözleri kamaşmış durumda etrafta el yordamıyla yürür ve hissettiği ilk şey *etrafını sarmış canlı bandicoot kütlesidir.*

Diğer mitte tırtılların babası Witchetty çalılıklarının dibinde uyumaktadır. Uykusu çağlar boyu sürmüştür. Beyaz tırtıllar bütün bedeninin üzerinde sürünür. Tırtıllar, karınca sürüsü gibi, her yerdedir. Zaman zaman birkaçını, uyanmaksızın silkeler. Ancak, tırtıllar dönerler ve bedenini oyarak yollarım açarlar. Baba, kaynaşan tırtıl kitlelerinin altında uyumaya devam eder.

Her iki mit de uykuyla başlar ve her ikisinde de diğer yaratıkların ilk farkına varılışı kitle-duyumu aracılığıyla olur ve bu duyunun olası en yoğunu ve dolaysızı *derinin* üstünde hissedilir. Karora bandicootları, yarı uyanık bir halde kollarını ilk olarak uzattığında hisseder. Yaşlı adam uyurken, tırtılları derisinde hisseder ve onları silkeler, ama onlardan kurtulamaz; çünkü onlar geri gelir ve bedeninin içinde yollarını açarlar.

Küçük böceklerin oluşturduğu devasa sürülerle kaplı olmanın duyumsanışı, elbette, evrensel olarak bilinir. Bu hoş bir duygu değildir. Bu duygu yaygın olarak sanrılarda, örneğin *delirium tremens*[51] adı verilen titremeli hezeyanlarda görülür; bu yaratıklar böcek değilse, sıçan ya da faredir. Derideki gıdıklanma ya da kemirilme hissine böcekler ya da küçük kemirgenlerin neden olduğu düşlenir. Bir sonraki bölümde bu konu daha bütünlüklü olarak ele alınmakta ve “derideki kitle duyusu” deyişi açıklanıp gerekçelendirilmektedir. Ne var ki burada ele aldığımız vakalarla bir sonraki bölümde ele alacaklarımız arasında önemli bir fark vardır. Aranda mitlerindeki duyu hoştur; ecdadın hissettiği şey, ona dışarıdan saldıran düşman bir şeyden değil, kendisinden kaynaklanan bir şeydir.

İlk mitte, bandicootlar ecdadın göbeğinden ve koltukaltlarından çıkarlar. Ecdat gerçekten de çok tuhaf bir varlıktır. Babadan da öte, sanki kitlelerin *anasıdır.* Bedeninden, normal olarak doğumla ilişkilendirilmeyen bölümlerinden de olsa, sayısız yaratık aynı anda fırlar; bir kanatlı karınca kraliçesi, ama yumurtalarım bedeninin farklı kısımlarından üreten bir kanatlı karınca kraliçesi gibidir. İkinci mitte tırtılların orada, hep orada olduğu söylenir. Başlangıçta tırtılların ecdadın bedeninden fırlamış olduklarından söz edilmez; ya onun bedenine sürünerek gelirler ya da içine girerlerdi. Ne var ki öykü ilerlerken, tırtılların orijinal olarak ondan

fırladığını ya da ecdadın bütünüyle tırtıllardan ibaret olduğunu düşünmemize yol açan şeylerle karşılaşırız.

Bu doğumlar onun yalnızca doğuran baba, kitleler doğuran bir baba olması nedeniyle değil, aynı zamanda bu sürecin doğmuş olmaktan oldukça farklı bir şeyle sonuçlanması bakımından kayda değer niteliktedir.

Bandicootların babası Karora kendi açlığını giderdikten sonra, gece olur ve yine uykuya dalar. Koltukaltından bir gürültü (bull-roarer) çıkar, insan şeklini alır ve bir gecede genç bir adam olarak büyür. Karora kolunda bir şeyin ağırlığını hisseder; uyanır ve ilk-doğan oğlunu yanında bulur. Takip eden gecelerde koltukaltından iki oğlu daha doğar. Bu işlem pek çok gece tekrarlanır ve her defasında daha çok oğul doğar; kimi geceler elli oğul üretir. Bütün bu süreç kelimenin tam anlamıyla Karora’nın *kendilik-artışı* olarak adlandırılabilir.

İkinci mitte çok benzer bir şey olur. Yaşlı adam hâlâ, sağ kolunun üstüne yaslanmış, uyumaktadır ki bir gece birdenbire sağ koltukaltından Witchetty tırtılı gibi bir şey düşer. Yere düşer ve insan şekline bürünüp çabucak büyür. Sabah olunca yaşlı adam gözlerini açar ve hayretle ilk doğan oğluna bakar. Bu işlem, aynı şekilde çok sayıda “tırtıl-adam” doğana kadar tekrarlanır. Bu adamların, istedikleri zaman, kendilerini Witchetty tırtıllarına sonra tekrar insana dönüştürebilmeleri önemlidir.

Böylelikle her iki mitte de kendilik-artışı vardır ve her iki doğum türünde de iki tür varlık aynı atadan çıkmıştır. Bandicoptların babası önce çok sayıda bandicoot, sonra çok sayıda insan çıkarmıştır ortaya, her iki tür de aynı biçimde türemiştir. Bunlar zorunlu olarak kendilerini yakından ilişkili kabul ederler, çünkü babaları *aynıdır.* Her iki tür de kendilerine bandicoot adını verir. Bu, bir totem adı olarak bu adı taşıyanların ilk doğan bandicootların küçük erkek kardeşleri olduğunu gösterir.

Aynı şey kesinlikle Witchetty tırtıllarının atası için de geçerlidir. Bu ata babadır, bu tırtılların ve insanlar tırtılların küçük kardeşleri olduğundan, aynı zamanda insanların ilkidir. Bunlar birlikte totemin muhteşem atalarının üretkenliğinin gözle görülür bir biçimde ete kemiğe bürünmüş halidir. Bu önemli mitleri kaydettiği için büyük bir şükran borçlu olduğumuz Strehlow, bunu çok iyi ortaya koyar. “Ata” der,

> “gerek hayvan gerekse insan olarak bir bütün kabul edilen Witchetty tırtıllarının hepsinin canlı özünün toplamını temsil eder. Bunu böyle ifade etmemize izin verilirse, orijinal atanın bedenindeki her hücre ya canlı bir hayvan *ya da* canlı bir insandır. Ata bir ‘tırtıl adam’ olunca, bedenindeki her hücre potansiyel olarak ya ayrı bir canlı Witchetty tırtılı ya da Witc-hetty tırtılı toteminin ayrı bir canlı insanıdır.”

Totemin bu iki yönü, insanoğullarının bazen tekrar tırtıl olma arzusu duyması olgusunda kendisini açıkça dışavurur. Sonra bir büyü yaparlar, kendilerini tırtıla dönüştürüp, bu tırtılların ilk olarak yaşadığı Witchetty çalılıklarının kökleri arasında sürünürler. İstedikleri zaman, oradan tekrar ortaya çıkıp insan şekline bürünebilirler. İster tırtıl, ister insan olsun, ayrı olan biçimler bütünüyle farklı kalır; ama kendilerini diğer biçime dönüştürebilirler. Bir tek metamorfozla *sınırlanma* -çünkü her şeyden önce sayısız başka metamorfoz olasıdır- bir totemin doğasını oluşturan şeydir. Bu iki türden yaratığı ortaya çıkaran atanın her ikisiyle de hiçbir alakası yoktur. Ata, diğerlerini dışarıda bırakacak şekilde, çok eski akrabalığı cisimleştirir. Oğulları şu ya da bu şekilden birine bürünme arzusu duyarlar. Büyüye başvurarak bu arzularını tatmin edebilir ve bu eşsiz, doğuştan gelen dönüşümü gerçekleştirebilirler.

Totemin ikili figürünü ne kadar vurgulasak azdır. Bu totemde dönüşüm ya da daha doğrusu dönüşümün *belirli bir örneği,* kristalize olmuştur ve böylelikle yeni nesillere devredilebilir. Totemin artışına hizmet etsin diye tasarlanan önemli törenlerde bu devir dramatik olarak temsil edilir ki bu da totemin ete kemiğe büründürdüğü metamorfozun da temsil edildiği anlamına gelir. Tırtılların insana, insanların tırtıla dönme arzusu, atalar tarafından totem klanının bu arzuyu drama şeklindeki törenlerle tatmin etmeyi kutsal bir görev olarak değerlendiren üyelerine miras olarak bırakılmıştır. Artış ritlerinin başarılı olması için bu özel dönüşümün doğru düzgün, her zaman kesinlikle aynı biçimde gerçekleştirilmesi temel önem taşır. Tırtılların hayatında temsil edildiği zaman, törende yer alanların her biri temsil ettiği ya da temsil edilişini izledikleri kişinin kim olduğunu tam olarak bilir. Bu kişi tırtılın adını taşır, ama aynı zamanda o da tırtıl *haline gelebilir,* onun adını taşıdığı sürece geleneksel dönüşümü gerçekleştirecektir. Bu dönüşümün onun için taşıdığı önem çok büyüktür: Tırtılların ve aynı zamanda kendisinin de artışı buna bağlıdır, çünkü biri diğerinden ayrılamaz. Klanının hayatının her cephesi, dönüşümlere tutunmayla belirlenir.

Bu efsanelerde, benim *kendilik-tüketimi* adını vermek istediğim, çok önemli bir başka unsur daha vardır. Bandicootların atası ve oğulları bandicootlarla beslenir; tırtıl atasının oğulları tırtıllarla beslenir. Sanki başka hiçbir tür yiyecek yokmuş gibi ya da en azından, sanki başka hiçbir yiyecekle ilgilenmiyormuş gibidirler. Neyin yendiği, geçirilen dönüşümün belirli biçimi tarafından belirlenir. Her iki süreç de aynı nesneyi içerir. Bedeninde hem bandicoot hem de insan oğullar barındıran ata adeta kendisiyle beslenir.

Bu süreci daha yakından inceleyelim. Karora, bandicootları meydana getirip güneş parlamaya başladıktan sonra, üzerindeki kabuğu kırar, ayağa kalkar ve açlık hisseder. Kamı aç, gözleri kamaşmış bir durumda el yordamıyla etrafta yürür, etrafını sarmış hareketli bandicoot sürüsünü hissetmesi bu ana denk düşer. Sonra ayaklarının üstüne daha sağlam basmaya başlar. Düşünür, arzu eder. Büyük bir açlık içinde iki genç bandicootu yakalar ve onları biraz ilerideki, güneşin ısıttığı kızgın toprakta pişirir. Açlığını bastırınca, ancak o zaman, düşünceleri bir arkadaşa yönelir.

Etrafında bir kütle olarak hissettiği bandicootlar kendisinden çıkmıştır; onlar bedeninin bir parçasıdır, etleri kendi etidir. Aç olduğu için onları yiyecek olarak görür. İkisini yakalar -bunların yavru bandicootları olduğu söylenmektedir- ve pişirir. Sanki kendi iki küçük oğlunu yemiş gibidir.

Ertesi gece ilk *insan* evladını üretir. Sabahleyin tiz bir sesle çağrı yapar; bu çağrı oğluna hayat verir ve onu ayağa kaldırır. Birlikte, baba oğul ilişkilerinin kurulduğu bir tören gerçekleştirirler. Hemen sonra baba oğulu daha çok bandicoot öldürmeye yollar. Bandicootlar onun, daha önce doğmuş olan çocuklarıdır ve yakınlardaki gölgelikte huzur içinde oynamaktadırlar. Oğul, öldürdüklerini babasına getirir, baba da bunları, önceki gün yaptığı gibi, güneşte pişirir ve eti oğluyla paylaşır. Oğulun yediği, kendi kardeşlerinin ve aslında babasının etidir; öldürmeyi ve pişirmeyi ona öğreten de babasıdır. Bu oğulun ilk yemeğidir, tıpkı babasının olduğu gibi. Burada, bütün efsanede, başka hiçbir türden yiyeceğin sözü geçmez.

Bir sonraki gece Karora'nın iki oğlu daha olur. Sabahleyin onlara hayat kazandırır ve üç oğlunu da bandicoot avlamaya yollar. Oğullar av etlerini getirirler, baba da bunları pişirip onlarla paylaşır. Her gece daha fazlası ve bir gece de ellisi birden doğduğu için, oğulların sayısı artar. Hepsi avlanmaya gönderilir. Ne var ki, oğulların sayısı artmaya devam ederken,

artık Karora başka bandicoot üretmez. Bunların hepsi başlangıçta aynı anda doğmuştur. Böylelikle bütün bandicootların tükendiği gün gelir; baba ve oğulları hepsini yemişlerdir. Artık açtırlar ve baba oğullarını üç günlük bir ava yollar. Oğullar yalnızca bandicoot bulmak için sabırla her yeri ararlar, ama hiçbir şey bulamazlar. Dönerken hayvan zannettikleri bir yaratığın bacağını kırarlar. Birdenbire onun, “Ben sizin gibi biriyim. Ben bir bandicoot değilim” diye şarkı söylediğini duyarlar. Sonra bu yaratık topallayarak gider ve artık çok fazla sayıda olan kardeşler babalarına dönerler. Av sona ermiştir.

Böylelikle baba, ilk olarak, kendisi için ayrı bir yiyecek türü ortaya çıkarır ve sonraki oğulları doğar; bu yiyecek bandicootlardır. Bu, efsanede bir daha asla tekrarlanmayan eşi benzeri olmayan bir edimdir. Sonra, giderek insanoğulları dünyaya gelir, babalarıyla birlikte bu yiyeceği yiyip bitirirler. Baba onlara başka yaratıkları yakalamayı öğretmez, olası başka hiçbir yiyecek de göstermez. Onları yalnızca kendi etiyle, kendisinden çıkmış olan bandicootlarla besleme eğiliminde olduğu izlenimini ediniriz. Başka hiçbir şeye itibar edilmemesinde, her şeyin kendisinden ve oğullarından uzak tutulmasında kıskançlık gibi bir şey sezilebilir. Efsanede beliren başka tek varlık, bacağını oğulların yaraladığı ve aynı zamanda bir insan ve kendisi de büyük bir ata olan, oğulların sonunda döndükleri yaratıktır.

Tırtılların babasıyla ilgili olan ikinci mitte yiyecekle yeni nesiller arasındaki bağlantı özdeş olmasa da benzer niteliktedir. İlk oğul babanın koltukaltından bir tırtıl olarak düşer ve toprağa değer değmez insan şeklini alır. Baba kıpırdamaz, oldukça hareketsiz kalır. Oğuldan hiçbir şey talep etmez ve ona hiçbir şey öğretmez. Aynı şekilde peşpeşe pek çok başka oğul doğar ve babanın bütün yaptığı gözlerini açıp onları seyretmektir. Oğullarının sunduğu yiyeceği geri çevirir. Ancak oğullar, yakınlardaki çalılıkların köklerinden Witchetty tırtıllarını kazıp çıkarmakla meşguldürler; bunları pişirip yerler. Ne var ki tuhaf olan, bazen beslendikleri türden tırtıllara dönüşmeyi arzulamalarıdır. Bu tırtıllara dönüşürler, çalıların köklerinin arasında sürünerek yürürler ve orada tırtıl olarak yaşarlar. Bazen bir yaratıktırlar, bazen diğeri; bir insan, bir tırtıl. Ama insan olarak yalnızca bu tırtılları yerler, başka hiçbir çeşit yiyecekten söz edilmez.

Burada gördüğümüz, *oğullar açısından* kendilik-tüketimidir. Yaşlı adam, kendi eti olduktan için, kendisini onların babası hissettiğinden, bu tırtılları

yemeyi reddeder. Bu kendilik-tüketimi, oğullara kolay gelir. Onlar için yiyecekle dönüşümün yakın bir işbirliği içinde olduğu izlenimini ediniriz; tırtıla dönme arzuları, bunları yemekten duydukları hazdan çıkmış gibi görünmektedir. Tırtılları bulmak için yeri kazarlar, onları pişirip yerler ve sonra kendileri de yine tırtıla dönerler. Bir süre sonra tekrar ortaya çıkıp insan şekline bürünürler. O zaman tırtılları yediklerinde, sanki kendilerini yiyormuş gibi olurlar.

Bandicoot babayla, tırtıl oğulların bu iki öyküsüne, yine kendilik-tüketimi, ama oldukça farklı bir biçimde ele alan üçüncü bir öykünün eklenmesi gerekir. Strehlow bu efsanenin yalnızca kısa bir özetini verir.

Bu, kendi oğulları olan tırtıl adamları öldürmek için düzenli olarak gezmeye çıkan, Mboringkalı başka bir tırtıl atanın öyküsüdür; Bu oğulların insan şekline sahip olduğu açık bir biçimde söylenir. Ata oğullarını pişirir ve zevkle yer, onların tatlı etinin tadına varır. Ancak, bir gün oğullarının eti bağırsaklarda tırtıla dönüşür. Bunlar babalarını içeriden yemeye başlar ve bu yüzden baba sonunda kendi öldürdüğü oğulları tarafından yenip yutulmuş olur.

Bu kendilik-tüketimi vakasının tuhaf bir doruk noktası vardır: *Yenen şey dönüp kendisini yiyeni yer.* Baba oğullarını yer ve aynı oğullar, baba daha onları sindirme sürecindeyken onu yerler; bu ikili ve karşılıklı bir yamyamlıktır. Ama bunun en olağanüstü yanı karşılığın *içeriden,* babanın bağırsaklarından gelmesidir. Bunun mümkün olması için oğulların dönüşüm geçirmesi gereklidir; babaları tarafından insan olarak yenirler, ama onu tırtıl olarak yerler. Bu uç nitelikli ve kendi tarzında bütünlüklü bir vakadır. Burada yamyamlık ve dönüşüm yakın bir işbirliğine girmiştir. Yiyecek sonuna kadar canlı kalır ve hâlâ yemek istemektedir. Babanın bağırsaklarında tırtıla dönüşmesi bir tür hayata dönüştür ve bu babasının etine duyduğu arzuyu tatmin etmesini mümkün kılar.

İnsanı yediği hayvanlara bağlayan dönüşümler çok kuvvetlidir. Kendisini hayvana dönüştürmeksizin beslenmeyi asla öğrenemezdi. Bu mitlerin her biri temel bir deneyimle uğraşır: Daha sonra yiyecek olarak hizmet gören belirli bir hayvan türünün denetlenmesi; dönüşüm yoluyla, özel bir tür yiyeceğin kökeni; yiyeceğin tüketilmesi ve bundan arta kalanın yeni bir hayata dönüşümü. Daha sonraki toplumlarda yiyeceğin orijinal olarak elde edildiği tarzın yani dönüşümün anısı, kutsal komünyonlarda hâlâ

korunmaktadır. Komünal olarak yenen et göründüğü şey değildir; başka bir etin yerini tutar ve yenirken o et *olur.*

Ancak, tartışmakta olduğumuz kendilik-tüketiminin, Aranda efsanelerinde yaygın olmasına rağmen, onların gerçek yaşamında gerçekleşmediğini belirtmek gerek. Bir totem klanı üyelerinin, adını taşıdıkları hayvanla fiili ilişkisi efsanelerdekinden oldukça farklıdır. Totem hayvanlarıyla beslenmeleri yasak olanlar özellikle klanın üyeleridir; bu hayvanı öldürmeleri ve yemeleri yasaklanmıştır; onu büyük kardeşleri olarak kabul etmeleri gerekir. Yalnızca totemin artışına hizmet eden törenlerde, eski mitler gerçekleştirilip klan üyeleri kendi ataları olarak belirince, totemin etinden küçük bir parça, kutsal bir tarzda onlara sunulur ve yenir. Klan üyelerine bu etten *çok az* yiyebilecekleri söylenir; tam bir besin olarak bu etten uzak durması gerekenler özellikle onlardır. Hayvan ellerine düşerse, onun kanını dökmemelidirler; onu ailelerinin ya da hordalarının *başka* totemlere ait üyelerine devretmeleri gerekir, o insanların totem hayvanı yemelerine izin verilir.

Böylelikle, ataların çağını izleyen ve yaşayan Arandaların bakış açısıyla bugün olarak tanımlanan dönemde, kendilik-tüketiminin yerini temel olarak bir *kaçınma* ilkesi almıştır. İnsanlar kendileriyle yakından ilişkili olan hayvanları kendi insanlarını yiyecekleri kadar az yerler; totem yamyamlığı olarak adlandırılabilecek dönem sona ermiştir: yalnızca başka klana ait olan insanların bu klana ait birinin hayvan akrabalarını yemesine izin verilir, tıpkı bu klandan birinin onların totem hayvanlarını yemesine izin verildiği gibi. Aslında her klanın verdiği, izinden öte bir şeydir; kendi totem hayvanının artışını sağlayarak süreci kolaylaştmr. Bu artışa hizmet eden ritler gelenekle aktarılır ve bunları yerine getirmek bir görevdir. Çok fazla avlanmış olan hayvanlar uzaklara gitme ya da ortadan kaybolma eğilimi gösterir. İlk efsanede yakın uzak bütün bandicootların yok olduğu anı hatırlıyoruz; Karora'nın sayısız oğlu tarafından o kadar etkili bir biçimde avlanmışlardır ki üç günlük yolculuğun uzamında bir tane bile bulunamamıştır. O açlıktan ölme anında, yeni bandicootların ortaya çıkarılabilmesi gerekirdi. Kendilik-tüketimi çok ileriye götürülmüştü; bütün büyük kardeşler, Karora'nın *ilk* oğulları yenip bitirilmişti. Kendilik-tüketimi artık bütün sürecin başlatıldığı kendini artırmaya döndürülmeliydi.

Totem hayvanının artışı için yapılan daha sonraki ritlerde bulduğumuz tam da bu karşıtına dönmedir. Bir insanın kendi totem hayvanıyla akrabalığı

o kadar yakındır ki onun artışı insanın *kendi* artışından ayırt edilemez. Kimi zaman insan kimi zaman hayvan olan ataların temsili, ritlerin temel ve tekrarlanan kısmıdır. Atalar istedikleri gibi kendilerini birinden ötekine dönüştürebilirler ve bu dönüşümde ustalaşılmışsa, atalar ancak drama biçimi içinde temsil edilebilir. Çift figürler olarak görünürler ve dönüşüm süreci, onların temsil edilişinin temel kısmını oluşturur. Bu doğru düzgün bir biçimde gerçekleştirildiği sürece, akrabalık gerçek kalır ve insanın kendisi olan hayvan çoğaltılabilir.

DELİRİUM TREMENS'TE DÖNÜŞÜM VE KİTLELER

Alkoliklerin halüsinasyonları bize, bireylerin zihinlerinde belirdiği şekliyle kitleleri inceleme fırsatı verir. Bu fenomenlerin bir tür zehirlenmeye bağlı olduğu doğrudur, ama bu herkesin başına gelebilir ve belirli bir noktaya kadar yapay olarak da meydana getirilebilir. Bu halüsinasyonların evrenselliği inkâr edilemez; çeşitli köken ve eğilimlerden insanların tüm halüsinasyonları bazı temel karakteristikleri paylaşır. En büyük güç ve yoğunluğa delirium tremens'te ulaşırlar. Bu durumun incelenmesi iki bakımdan yararlıdır; hem kitle-süreçlerinin hem de dönüşüm süreçlerinin anlaşılmasına yardımcı olur, ama bu ikisi öylesine iç içe geçmiştir ki birini diğerinden ayırt etmek zordur. Dönüşüm hakkında bilgi edindikçe kitleler hakkında da bir o kadar şey öğrendiğimizi anlarız ve böylece sonunda bu ikisini ayırmamanın ya da en azından olabildiğince az ayırmanın en iyisi olduğu sonucuna varırız.

Okura bu halüsinasyonların doğası hakkında bir fikir verebilmek için, önce Krâpelin'in verdiği tanımlamayı, ardından da Bleuler'inkini alıntılamakla işe başlayacağım. Bu ikisinin bakış açısı pek aynı sayılmaz, bu yüzden ortak olan yanlar daha da ikna edicidir.

"Delirium Tremens halüsinasyonları arasında" diyor Krâpelin,

> "görüntü halüsinasyonları ağır basma eğilimindedir. Sanrılar (delüzyonlar) çoğunlukla açıkça algılanabilen farklılıktadır ve yalnızca nadiren gölge gibi ya da belirsizdir. İçerik bakımından sık sık ürkütücü ve nahoşturlar. Bundan mustarip olanlar bunları bazen gerçek, bazen de yapay olarak değerlendirirler; onları eğlendirmek ya da korkutmak için hazırlanmış büyülü bir fanus ve sinematografik bir şov gibi. Sık sık, toz, hayvan sürüsü, bozuk paralar, kadehler, şişeler, çubuk gibi küçük ya da büyük nesneleri *kitle* halinde görürler. Hemen hemen her zaman görüntüler az çok canlı bir devinim içindedirler.... Çifte görüntüler de bulunur. Halüsinasyonların sabit olmayışı belki de kayan ya da sürünen yaratıkların görüldüğü sıklığı açıklar. Bu dertten mustarip olanın bacaklarının arasındaki izdiham, havada pır pır edip yiyeceklerini kaplar; her yerde "altın kanatlı" örümcekler, hamamböcekleri, böcekler, yılanlar, uzun iğneli haşarat, sıçanlar, köpekler, av hayvanları kaynamaktadır... Büyük insan, jandarma ya da düşman atlıları kitleleri, hatta kimileri 'sırık ayaklı' kitleler hastanın üzerine yürür ya da yanından uzun, tuhaf bir biçimde gruplanmış bir gösteri alayı olarak geçerler; tek tek gulyabani, canavarımsı fetus ölüleri, cüceler, şeytanlar ve "baca temizleyicileri" görür; hayaletler başlarını kapıdan uzatır, mobilyanın

üzerinden atlar ve merdivenlere tırmanırlar. Daha nadir olaylarda kahkahalar, boyalı kızlar, şehvetli sahneler, karnaval şakaları, tiyatro gösterileri vardır....

“Derideki çeşitli kendine özgü duyulardan, bu dertten mustarip olan üzerinde karıncaların, kurbağaların ya da örümceklerin sürünüyor olduğu fikrine kapılır.... Kendisini, sanki ince ipliklerin oluşturduğu bir ağa yakalanmış, üstüne su fışkırtılmış, ısırılmış, bir hayvan tarafından sokulmuş ya da silahla vurulmuş hisseder. Etrafında yığınlar halinde durduğunu gördüğü parayı toplar ve elinde paranın varlığını hisseder, ama para elinden civa gibi kayar. Dokunduğu her şey yok olur, başka bir şeyle birleşir ya da devasa boyutlarda büyür, sonra tekrar parçalara ayrılır, yuvarlanır ya da kayıp gider.

“Yatak çarşafının dokusundaki küçük pürüzler ya da kıvrımlar pireler, bir masadaki çatlaklar iğneler gibi görünür; duvarlarda gizli kapılar açılır....

“Hasta, herhangi bir düzenli faaliyet gerçekleştirme kapasitesini tamamen yitirmiştir; bütünüyle halüsinasyonlarıyla meşguldür. Bunlar nadiren basit bir biçimde gelip geçer, genellikle de bunlar onda canlı tepkilere yol açar. Yatakta kalmaz, kapıdan dışarıya fırlar, çünkü idam zamanı gelmiştir ve herkes onu beklemektedir. Tuhaf hayvanlar onu eğlendirir, pır pır eden kuşlardan irkilir, haşaratı uzaklaştırmaya ve hamamböceklerini ezmeye çalışır; uzattığı parmaklarıyla pireleri yakalar, her yere yayılmış olan paraları toplar, kendisini sarmış olan ağı yırtmaya çalışır ve titiz bir dikkatle, yerde gerilmiş olan tellerin üzerinden atlar.”

Krapelin, başka bir yerde konuyu toparlarken: “Delirium tremens, *homojen halüsinasyonların kitleselliği* ve bunların belirme, yok olma, birbirinin içinde erime şeklindeki kalabalık canlı devinimleri bakımından kayda değerdir” der.

Bleuler’in delirium tremens tanımı da eşit biçimde çarpıcıdır:

“Oldukça ayırt edici karakteri olan lıalüsinasyonlar ağır basar. Bunlar birincil olarak görüntü ve *temastır.* Görüntüler *çok kalabalık* devinimli ve genellikle de renksizdir, küçültmelere eğilimlidir. Üstelik, gerek görüntü gerek temas halüsinasyonlarında çok sık tel, iplik, su fışkırması ve diğer uzatılmış şeyler vardır. Kıvılcımlar ve gölgeler gibi başlıca görüntülere çok sık rastlanır. İşitsel lıalüsinasyonlar varsa hasta çoğunlukla diğer psikozlarda çok nadir görülen (özellikle de çok kesin vurumlu) müzik duyar. Hastalık sürecinin bütününde delirium hastalarının hepsi sözden yoksun, yüzlerce hayal edilmiş insanla görsel ilişki kurabilirler....

“Küçük, hareketli ve kalabalık şeyler gerçek yaşamda çoğunlukla fareler ve böcekler gibi hayvanlardır; bu nedenle bunlar alkoliklerin en sık gördüğü halüsinasyonlardır. Bunların yanı sıra çok çeşitli başka hayvan görüntülerine de sık sık rastlanır; ya küçültülmüş ya da gerçek hayattaki büyüklükleriyle, domuzlar, atlar, aslanlar ve develer görünebilir. Bazen ‘var olmayan’ hayvanlar, fantastik, karışık hayvanlar olur. Kesinlikle aynı biçimde, çarpıcı bir sıklıkla, her türden hayvanın oluşturduğu gösteri alaylarının, duvara sabitlenmiş hayali bir tahtaya yansıtıldığını duydum. Bunlar genellikle büyük hayvanlardır, ama kimi durumlarda yaklaşık kedi kadar küçültülmüşlerdir; hasta bunlardan hoşlanır. İnsanlar da sık sık boyut bakımından küçülür, ama aynı zamanda gerçek hayattaki kadar büyük de görünebilirler.

“Farklı duyuların halüsinasyonları kolayca birleşebilir. Fareler ve böcekler görülmekle kalmaz, hasta onları tuttuğunda ya da bu hayvanlar onun bedenine süründüğünde onlara *dokunulur* da; para toplanır ve hayali bir cebe konur; hasta önünden geçen askerler görür ve

bandolarının sesini duyar; ona ateş eden birini görür ve işitir; seslerini duyduğu hayali saldırganlarla dövüşür ve daha da nadir olarak, onlara dokunur.”

Birkaç gün içinde “lıalüsinasyonlar tedricen bulanıklaşır ve azalır. Ancak genellikle ilk olarak gerçeklik özelliğini yitirirler; kuşlar artık canlı değil, doldurulmuştur; sahneler özel olarak oynanmıştır ve son olarak da sihirli fanustan fırlamış gibi, yalnızca görsel yansımalar haline gelirler.” Sinema delirium hastaları için yeni bir şey değildir.

Kendileri söz konusu olduğundaysa: “Bütün saf delirium vakalarında yönelim (orientation) bozulmadan kalır. Kim olduklarını, dünyada bulundukları konumu, sahip oldukları aileyi ve nerede yaşadıklarını bilirler.”

Bu betimlemeler tek tek incelenmiş pek çok vakanın kısa bir özetidir. Vurgulamak istediğim ilk önemli nokta *taktil* (dokunmayla ilgili) ve *görsel* lıalüsinasyonlar arasındaki bağlantıdır. Derinin üstünde hissedilen kaşıntı ve karıncalanmaya çok sayıda küçük yaratık aynı anda neden olur. Bunun fizyolojik açıklaması bizi ilgilendirmiyor; önemli olan alkoliğin böcekleri -örneğin karıncalan- düşünmesi ve derisinin bu küçük yaratıkların binlercesinin saldırısına uğradığını hayal etmesidir. Bu hayvanlar büyük ordular halinde üstüne üşüşürler ve hasta bunların kendi üzerinde hareket ettiklerini hissettiğinden, bu hayvanların her yerde var olduğunu varsayma eğilimindedir. Dokunduğu her yerde onlar bulunur; ayağının altındaki döşeme ve etrafını saran hava bunlarla ya da çok miktarda olduğu hissedilebilecek herhangi bir şeyle kesifleşmiştir.

Deri üzerindeki bu kitle duygusu delirium tremens’e özgü değildir; böcekler ya da herhangi bir tür iritasyonla ilgili bu duygu herkesin başından geçmiştir. Bazı Afrikalı halklarda bu, belirli türden suçların geleneksel cezalandırılışı olarak uygulanır; çıplak insanlar karınca yığınlarının içine canlı olarak gömülür ve ölene kadar orada bırakılır. Delirium sırasında bu duygu yalnızca karıncalanmadan daha şiddetli olabilir; deri üzerindeki saldırı daha ısrarlı olup bedenin daha geniş bir alanını kaplayınca ve daha derine inince, karıncalanma *kemirilmeye* döner. O zaman sanki sayısız küçük diş insanın bedeninde çalışıyormuş gibi hissedilir; böcekler alkoliklerin sözünü ettikleri başlıca şey olan kemirgenler şeklinde değişir. Bu duygu kemirgenlerin çevikliklerini, dişlerinin bilinen kullanma

biçimleriyle birleştirir; ayrıca kemirgenlerin doğurganlığı kavramını da içerir. Kemirgenlerin büyük sayılarda ortaya çıktığı bilinmektedir.

Taktil halüsinasyonların daha çok görüldüğü kokain zehirlenmesine bağlı deliriumda, bu hayvanlar *deride* yerleşir ve hasta onları kesip çıkarmak ister. Görsel lıalüsinasyonlar sık sık “mikroskobik” olur; sayısız minik ayrıntılar ifade edilir; mikroskobik hayvancıklar, duvarlardaki delikler, noktalar. Bir hastanın “hücresinde zıplayan, bacaklarını kemiren kediler, fareler ve sıçanlar” gördüğü kaydedilmiştir. “Hasta, bu hayvanların dişlerini üzerinde hissedip çığlık çığlığa bağırarak, havaya zıplıyordu. Bu ruhçuluktu (spiritizm); bu hayvanlar hipnozla duvardan gelmişlerdi.” Sıçanların ya da farelerin kedileri kendilerine çektiği ve sonra bunların varlığı nedeniyle daha da hızlı hareket ettikleri varsayılır.

Deri üzerindeki bu kitle duygusu ilk duyumsanan şeydir; bu his aslında bazı görsel halüsinasyonları tahrik eder gibi görünüyor. Fark edilmesi gereken ikinci, belki de birinciyle bağlantılı olan nokta *küçültmenin* sıklığıdır. Sadece *gerçekten* küçük olan her şey algılanıp hissedilmez; sadece küçük oldukları bilinen şeylerin baskın olduğu bir dünya oluşmaz, aynı zamanda büyük şeyler de bu dünyaya girebilmeleri için küçültülür. İnsanlar cüce olarak görülür ve hayvanat bahçesinin koca hayvanları kedi boyutlarına indirilir. Her şey *çoğaltılır* ve her şeyin boyutu *küçültülür.* Ama bu hastalıktan mustarip kimse normal boyutlarını korur ve delirium’da bile kim ve ne olduğunu bilir. Onu çevreleyen şeyler radikal bir değişim geçirirken, kendisi aynı kalır. Birdenbire yakalandıkları korkunç akış, çoğunu canlı olarak gördüğü küçücük şeylerin oluşturduğu kütlelerden biridir. Olası her biçimde, etrafında daha çok canlı şey vardır, ama bu onun üzerinde sanki kendisi bir *devmiş* gibi etki yapar. Bu tam olarak *Liliput etkisidir;* ama Gulliver’in nakledildiği dünya çok daha yoğun, daha kalabalık ve akışkandır.

Bu değişen orantılar ilk bakışta göründüğü kadar hayret verici değildir: İnsan bedenini oluşturan hücrelerin ne kadar çok sayıda ve ne kadar küçük olduğu hatırlanmalıdır. Bu hücreler çok farklı türdendir ve birbirlerini sürekli etkilerler. Aralarına yerleşen ve canlı oldukları için her zaman kendi tarzlarında etkin olan bakteri ve diğer minik yaratık ordularının saldırısına uğrarlar. Alkoliklerin halüsinasyonlarının bedenin bu temel durumuna ilişkin belirsiz bir farkındalığını ifade ettiği kuşkusu bütünüyle göz ardı edilemez. Alkolikler, delirium’ları sırasında çevrelerinden hemen hemen

bütünüyle kopukturlar; kendilerine yönelmişlerdir ve kendilerine özgü duygularla doludurlar. Beden bütünlüğünün ayrışma duygusu başka hastalıklarda iyi bilinir. Delirium tremens'in somut ve küçük (kokain delirium'unda genellikle mikroskobik küçüklükteki) şeylere doğru değişmez gidişatı bedenin kendisini oluşturan hücrelere ayrışmasını bir şekilde andırır.

Halüsinasyonların sinemasal karakteri, gördüğümüz gibi, sık sık vurgulanmıştır. Halüsinasyonların *içeriğine* bir şey eklemek isterim. Alkoliğin gördüğü şey, kendi bedenindeki ilişkilere ve süreçlere, temel olarak da, zaten aşina olduğu kavramlara aktarılmış olan, bedenim oluşturan çok küçük parçaların kitle fenomenidir. Bu tespit, elbette bir tahminden öteye gidemez, ama kimi zamanlar o “dev” adamın bütün hayatının, bütün niteliklerinin ve kalıtsal olarak aldığı her şeyin küçük tek tek hücrelerde yoğunlaştığını hatırlamak gerek; bu yoğunlaşmış tek hücreler kütle halinde hareket ederek kitle oluşturur: Burada sözünü ettiğim şey *sperm hayvancıklarıdır.*

Bu yorum hakkında ne düşünürsek düşünelim, asıl delirium durumu - yani kendisini sayısız minik saldırganların ordusu karşısında gören tek bir büyük birey- gerçekten mevcuttur ve insanlık tarihi boyunca giderek daha belirginleşmiştir. Delirium durumu, bütün memelileri (yalnızca onlardan söz edeceksek) rahatsız eden, *haşarat* duyusuyla başlar. Bunlar ister sivrisinek, bit, çekirge ister karınca olsun her zaman insanın zihnini meşgul etmiştir. Oluşturdukları tehdit büyük kitleler halinde ve birdenbire belirmelerine dayanır. Çoğunlukla kitle simgesi olmuşlardır. İnsanoğlunu büyük kitleler anlamında ilk kez *düşündürenin* haşarat olması kuvvetle muhtemeldir, belki de insanın ilk “binler”i ve “milyonlar”ı *böceklerdi.*

İnsan bakterilerle karşılaştığında, iktidarı ve benlik kavramı, devasa boyutlarda genişlemişti. Bu keşif, karşıtlığı ölçülemeyecek kadar büyüttü. Kendisine ilişkin gelişkin fikirleri olan ve kendisini giderek artan bir biçimde diğer yaratıklardan kopmuş bir birey olarak gören insan, birdenbire haşarattan çok daha küçük, çok daha hızlı çoğalan ve çıplak gözle görünmeyen varlıklarla yüz yüze geldi. Bir yanda öncekinden daha büyük ve yalıtılmış olan kendisi vardı, öte yanda daha önce tahayyül edemediği kadar küçük yaratıkların oluşturduğu büyük bir kitle.

Bu kavramın önemi ne kadar vurgulansa azdır. Bunun oluşumu insanın düşünce tarihindeki merkezi önem taşıyan mitlerden biridir. *İktidar*

dinamiklerinin kesin modelidir. İnsan kendisine karşı çıkan her şeyi *haşarat* olarak görmeye kendisini ikna etmiştir; yararlanamadığı hayvanların hepsini böyle değerlendirmiş ve onlara buna göre davranmıştır. İnsanları hayvana indirgeyen ve onları ancak daha aşağı bir türe ait kabul ederek yönetmeyi beceren despot, yönetilecek niteliği bile olmayanları haşarata *indirger* ve milyonlarcasını yok ederek ortadan kaldırırlar.

Alkolik halüsinasyonlarla ilgili olarak üçüncü önemli nokta bu halüsinasyonlarda bulunan dönüşümlerin karakteridir. lıalüsinasyonlar her zaman hastanın dışındadır; bunları gerçeklik olarak yaşarken bile bunlar *onu* dönüştürmezler. Tercihen bunları belli bir mesafeden izler. Onu tehdit etmedikleri ve böylelikle de onu, onlarla ilişkisi içindeki konumunu tanımlamaya zorlamadıkları sürece, bunların akışkanlıklarından ve hareket kolaylıklarından hoşlanır. Ama bazen görünüşte de olsa yönelim duygusunun imkânsızlaştığı bir noktaya ulaşırlar; etrafındaki *her şey* akışkan ve geçici olunca, hasta doğal olarak kendisini çok rahatsız hissetmeye başlar.

Çok farklı türden iki dönüşüm gözlemlenebilir: Birincisi, başka *kitlelere dönüşen kitleler* vardır, karıncalar hamam böceklerine, hamamböcekleri toplandıklarında civa gibi birbirine koşan madeni paraya dönüşür. (Çoğul bir şeyin farklı, ama eşit derecede çoğul bir başka şeye dönüştüğü bu sürecin örnekleri daha sonra verilecektir.) ikinci türden dönüşüm korkunç melezlere yol açar. *Bir* tek yaratık yeni bir şey oluşturmak için, sanki iki şey birbirinin üzerine fotoğraflanmış gibi, bir başkasıyla çakışır. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi hastanın önünden geçen hayvan alaylarında gerçek hayatta "var olmayan, fantastik, birleşik yaratıklar" vardır. Hilkat garibeleri ve "baca temizleyicileri", Grünewald'ın yaptığı *Temptation of St. Anthony* (Aziz Anthony'nin Şeytana Uyması) tablosunu ya da Hieronymus Bosch'un resimlerini dolduran yaratıkları anımsatır.

Dönüşümlere ilişkin daha açık bir tablo oluşturmak için bir ya da iki vakanın bütün gidişatını izlememiz gerekir. Ancak o zaman tam olarak *neyin neye* dönüştüğünü anlayabilir ve hatta bunun nasıl ve niye olduğunu tasavvur edebiliriz. Bir delirium'un bütün gidişatının incelenmesi ayrıca, ikinci örneğimizin özellikle netleştirdiği gibi, kitle süreçlerinin doğasına ilişkin daha derin bir içgörü geliştirmemize yol açabilir.

Birinci vaka Krapelin'in tedavi ettiği bir hancı vakasıdır. Hancının altı gün kadar süren delirium'u aşağıda özetlenmiştir:

“Hancı bunun, etrafta Şeytan’ın bulunduğu özel bir gün olduğunu hissetti. Birdenbire başını bir mermer sütuna çarptı. Bu sütundan kaçıp kurtulmak istedi; ama dar sokağın karşısında, tam kendi karşısında dev bir mermer blok ve arkasını dönmek istediğinde de onun gibi bir tane daha vardı. Her iki blok çökerek tehlike yarattı. İki küstah tip onu at arabasıyla Öküz Hanına götürdü ve ölüm yatağına yatırdı. Bir tören ustası, ateşten kızarmış bir makasla ağzına sıcak ışınlar yöneltti, öyle ki hayati kuvveti giderek yok oldu. Ricası üzerine ona bir bardak kırmızı şarap verildi; ikinci bir bardak Şeytan tarafından bir sırıtışla reddedildi. Sonra hancı, her türden dindar öğütle etrafında duran insanlara elveda dedi ve öldü; aynı anda üç kızının cesedi onun yanına yatırıldı. Öteki dünyada, yeryüzünde işlediği günahlar kendisine uygulanmak suretiyle cezalandırıldı; sürekli berbat bir susuzluk hissetti, ama eline aldığı sürahi ya da bardak yok oldu.

“Ertesi sabah yine canlıydı, Han’daki tabutunda yatıyordu; çocukları da beyaz tavşan şeklinde oradaydılar. Bir Katolik alayı vardı ve bu sırada, şarkılarını söylerlerken, Crown Inn’in arka odasında yerdeki sayısız altın gözlüğün üstüne basmak zorundaydı; bunu her yaptığında bir el ateş ediliyordu. *Katolik alayında yer alanlar* onun yalnızca dövülmesi mi yoksa ölene kadar mı dövülmesi gerektiğini *tartışıyorlardı*. Crown’un sahibesi her zaman onunla kalması koşuluyla kurtarmaya gelen ilk kişiydi. Ama o kaçıp kurtulmak istiyordu, çünkü ona bira verilmiyordu. Sonra bir polis memuru onu kurtarmaya geldi. Crown’ın sahibi olan adam ona bir tabancayla ateş etti ve hapishaneye götürüldü.

“Bir başka akşam *bütün Protestan cemaati* özel bir tören için kilisede toplandı. Ortada duran bir öğrenci, tören başlamadan önce, küçük atlara binmiş elli öğrenci arkadaşıyla birlikte bir tür *sirk gösterisi* sundu. Daha sonra, hasta karısını akrabalarından biriyle kilisedeki oturulacak yerlerden birine girerken gördü; kendisi bir Merhamet Rahibesiyle birlikte orgun arkasına saklanmıştı ve oradan bu ikisini mabedin kutsallığına tecavüz ederken gördü. Bundan sonra kendisini kiliseye kilitlenmiş gördü; sonunda bir camcı pencerede bir delik açtı, öyle ki en azından oradan bira uzatabiliyordu. Giyindiği zaman elbisesinin kollarının ve bütün açıklıkların dikildiğini gördü. Cepler sökülmüştür. Banyoda kendisini suyun altında yüzen, sürekli su sıçratıp onu kemiren yedi tavşanla çevrili buldu.”

Hastanın, delirium sırasında hakkında hiçbir şey bilmediği, karşısında gerçekten başını çarptığı gerçek yaşam çevresi kendisini mermere aktarır. Adam, halüsinasyon durumunda kendisini, dikkatlerinin ve hatta tehditlerinin nesnesi olarak *çok sayıda* insanın arasında bulur. Öküz Hanı’ndaki ölüm yatağında yavaş yavaş hayati kuvvetinden mahrum bırakılır. Bu, onun etrafına izleyici toplamak için kullandığı, dindar öğütlerle orada kalmalarını sağladığı, uzun süreli bir idam gibidir. Susuzluk onun bütün kişisel arzularını temsil eder; öteki dünyada Tantalus[52] cezasını çeker. Yanına ceset olarak yatırılan üç kızı ertesi sabah kendisi gibi hayata döner; ama beyaz tavşan olarak. Bu onların masumiyetini ifade eder, ama aynı zamanda adamın onlar adına hissettiği ve sarhoş kalbini kemiren vicdan azaplarını içerir.

Kareliklerin gösterisi ilk fiili kitle olayıdır. Adam bunda gerçekten kitleden biri olmaksızın rol almaya zorlanır. Kendisinin bulunduğu arka odadaki altın gözlükler, gösteriye katılanlar kadar çok sayıdadır. Bunlara her bastığında bir silah sesi duyulur; bu genel şenliği artırmak için atılan selamlama atışları olabilir; ama o tescilli bir günahkâr olduğundan, sanki Katolikleri vuruyormuş gibi hisseder. Gösteriye katılanlar onun içini görürler ve nasıl cezalandırılacağını düşünmek için bir tür toplantı yaparlar. Bu, ölüm yatağı durumunun bir uzantısıdır, bu kez onu yargılamak için çok sayıda insan bulunmaktadır. Bu adamın Katolikler hakkında iyi şeyler düşünmediği varsayılabilir; ama o bir başka akşam, özel bir tören için toplanmış Protestan cemaatine de büyük bir saygı göstermez. Burada bir kitleden diğerine geçişin çarpıcı bir örneğiyle karşı karşıyayız: *Cemaat kendisini bir sirke dönüştürür.* Belki din adamlarını temsil eden öğrencinin yanında elliden fazla öğrenci vardır, bekleneceği üzere, atların boyutları küçülmüştür. Hastanın, at nallarının yere vuruşunu hissetmesi mümkündür.

Delirium'daki gözlemcilik eğilimi, karısının kutsallığa tecavüz edişini izleyişiyle ortaya konur. Adamın giysileriyle ilişkisi kendine özgü bir nitelik taşır; giysiler de dönüştürülmüştür, kollar ve bütün açıklıklar dikilmiş ve cepler sökülmüştür. Giysiler şekli bozulmuş canavarlara dönmüştür, organları artık olması gereken işlevleri görmemektedir. Bir delirium'da dönüşmüş giysilerin hayvanlar geçit alayı oluşturması kesinlikle olasıdır; böyle bir geçit alayı hayvanlarınkinden o kadar uzak da olmazdı. Son olarak, banyodaki yedi tavşanın yeter sayıda dişi vardır ve onu oldukça etkili bir biçimde kemirirler.

Uzunca alıntılamak istediğim ikinci vaka Bleuler tarafından tedavi edilmişti. Şizofren olan hasta bir delirium tremens krizi sırasında başından geçenlerin 36 sayfalık bir tasvirini vermiştir. Bu hastanın tipik olmadığı, bu nedenle de delirium'unun da tipik olmadığı şeklinde bir itirazda bulunulabilir. Tersine, bana öyle geliyor ki, bu türden bir delirium içindeki kitle kavramları hakkında en çok şeyi özellikle bu vakadan öğrenebiliriz. Buradaki lıalüsinasyonlar bir şekilde daha bağlantısız ve dönüşümler de daha az karışık sayılır. Aslında bütün tasvirde şiirsel bir söyleyiş karakteri vardır; burada verilen kısa alıntılarda bile bu türden bir şey hissedilebilir.

> "Orada aniden gördüğüm şey tüylerimi diken diken etti. Daha önce insan gözünün görmediği her türden korkunç hayvan ve insan figürüyle, içinde korkunç ruh figürlerinin çalıştığı *her meslekten işlik*, yer değiştiren *ormanlar, nehirler* ve *okyanuslar* durmaksızın hızla dönüyordu.

Her iki yanda duvarlar, üzerinde *binlerce küçük gemi* bulunan bir tek okyanustan başka bir şey değildi; yolcuların hepsi, müziğe uygun olarak kendilerini şehvete kaptırmış *çıplak erkekler* ve *kadınlardı*. Ne zaman bir çift doyuma ulaşsa, bir figür arkalarından uzun bir mızrakla onları katlediyordu, öyle ki okyanus kandan kıpkırmızı olmuştu. Ama her zaman onların yerine alacak *yeni kalabalıklar* vardı....

"*Pek çok insan* bir trenden indi. Aralarında babamın ve beni kurtarmaya gelen kız kardeşim K.'nin seslerini işittim. Açıkça birbirleriyle konuştuklarını işittim. Sonra kız kardeşimin yaşlı bir kadınla fısıldaştığını işittim. Bana vereceği değerli yaşamı istemek için seslendim ona. Bana seslenerek vereceğini söyledi, ama yaşlı kadın, bunu yaparsa bütün ev halkına uğursuzluk getireceğini ve bana hiçbir şeyin olmadığını söyleyerek uyarıyor ve gitmesine izin vermiyordu bir türlü.... Dualar ve gözyaşları içinde ölümümü bekledim. Bir ölüm sessizliği kapladı her yeri ve *ruh figürleri kümeleri* etrafımı sardı. Sonunda ruhlardan biri geldi ve saatini gözlerimin önünde tutarak, işaretlerle henüz saatin üç olmadığını işaret etti, çünkü figürlerden hiçbirinin konuşmasına izin verilmiyordu."

Sonra hastanın, onu kimileri küçük kimileri büyük miktarlarda kefaretle kurtarmak isteyen çeşitli akrabaları arasında uzun görüşmeler oldu. Başka sesler hastayı nasıl yok etmeleri gerektiği konusunda tartıştılar. Sonra akrabalar merdivenlere çıkarıldı; oradan hendeğe atıldılar; hendekten ağlama ve hıçkırma sesleri geliyordu. Hapishanecinin karısı gelip hastanın etini, ayaklarından başlayıp göğsüne doğru çıkarak parça parça kesti, kızarttı ve yedi. Yaralarına tuz döktü. Vahşi bir biçimde sallanan darağacı iskelesinin üzerinde *ününü ilan eden trompetler korosunu* geçerek, göklerin sekizinci katına kadar çıkarıldı. Sonunda, yanlışlıkla yeryüzüne geri getirildi... İnsanlar bir masaya oturup şahane kokusu olan şeyler yiyip içtiler; ama ona bir bardak uzatıldığında, bardak hiçliğin içinde görünmez oldu ve o büyük bir susuzluk çekti. Bunun üzerine hasta yüksek sesle saatlerce saymak ve hesap yapmak zorunda kaldı. Ona küçük bir şişede kutsal içecek verildi, ama tam alırken şişe kırıldı ve içindekiler parmaklarının arasından yapışkan iplikçikler gibi aktı. Daha sonra ona eziyet edenlerle akrabaları arasında *büyük bir savaş* başladı; bu savaşla ilgili hiçbir şey görmedi ama vuruş seslerini ve inlemeleri işitti.

Burada beliren "ormanlar, nehirler ve okyanuslar"ı zaten kitle simgeleri olarak tanıyoruz, ama sanki bunlar burada yalnızca simge *olma* süreci içinde bulunuyorlarmış gibi daha sonra temsil edecekleri kitlelerden henüz tam olarak kopmuş değillerdir. Hâlâ "daha önce insan gözünün görmediği her türden korkunç hayvan ve insan figürü nedeniy-le" canlıdırlar. Yeni, üstelik çok büyük sayılarda yaratıkların, mevcut olanlarla birleşerek yayılması dönüşümün işidir. Yine, delirium hastasının kendisi bu dönüşümlere kapılmaz; bu yüzden onun dünyasındaki bileşimler ve yer

değişmeler çok daha belirgindir; bu yeni yaratıkların hepsi halihazırda çok büyük sayılarda mevcuttur. Bu hastanın, içinde yeni hayatın doğal kökenini barındıran orman, nehir, okyanus gibi bildik varlıkları "her mesleğin işliğiyle" nasıl değiştirdiği kayda değer bir noktadır. Hasta *üretimle dönüşümü* eşitleme nosyonunu pek çok ilkel halkla paylaşır. Çeşitli ticaretler farklı türler kadar birbirinden ayrıdır, ama ürünlerinin tümü o anda dev sayılarda oradadır; insan, işliklerin yalnızca nesne kütlelerini olası en hızlı biçimde var etmek için orada bulunduklarını düşünmeden edemez. Burada gördüğümüz, çalışma sürecinin, sonuçlarıyla birlikte soyutlamalarıdır; bunlar belirsiz ruh figürleriyle gerçekleştirilir.

Sonra duvarlar tek bir okyanus olarak geri gelirler; ama artık, hayvan ve insan figürleri yerine, binlerce küçük gemi nedeniyle canlıdır. Yolcular çıplak erkekler ve kadınlar, hepsi cinsiyet farkı dışında çıplaklıkları ve aynı zamanda müziğin vuruntuna bağımlılıklarıyla *özdeştirler.* Buradaki kitle, *çiftleşen çiftler* kitlesidir. Çiftler halinde mızraklanırlar ve hepsinin kanı denize akıp onu kırmızıya boyar. Ama onları izleyen yeni kalabalıklar her zaman vardır.

"Pek çok insanın indiği tren"in daha fazla açıklanması gerekir. Tren deyince insan, uzun mesafede aynı yöne birlikte yolculuk etmekte olan, kompartımanlarının duvarlarıyla ayrılmış oldukları gerçeğine rağmen istasyonlar dışında birbirlerine eşlik etmekten bütünüyle kopamayan çok sayıda insan tahayyül ediyor. Demiryolunun sonu, farklı yerlerden yola çıkmış olsalar bile, hepsinin ortak hedefidir. Tam oraya varmadan önce, yolculuklarının sonuna yaklaştıklarını hissettikleri zaman, ayağa kalkarlar, koridora yığılır ve pencerelerin yanında yer alırlar. Bu noktada çok ılımlı bir kitle heyecanı biçimi sergilerler; en azından hedeflerine birlikte ulaşmışlardır. Trenden inip yolculuklarının son aşamasını, platformun çıkışına kadar uzunluğuna *yürüyerek* tamamladıkları anki hareket, birlikte yaptıkları kısa yürüyüş bu ılımlı kitlenin çözülüşüdür.

Pencerelere ve kapılara yaklaşmış, tanınmayan pek çok yüzün görüntüsünün hemen ardından trenin boşalması, izleyen üzerinde yolculuk yapanınkinden çok farklı bir kitle etkisi yapar. Bütün bu yabancı yüzlerin arasından, beklemekte olduğu bir ya da iki tanıdık yüzü bulmak zorundadır. "Pek çok kişinin indiği tren" böylelikle fiilen, burada tartışmakta olduğumuz şeylerden biri olan, delirium'lunun "gözlemciliği" için *çok*

uygundur. İnsanın bu olayı pek çok hattın buluştuğu büyük bir istasyonda gözünün önüne getirmesi de önemlidir.

Daha sonra ortaya çıkan “ölüm” sözcüğünün ardından “ölüm sessizliği” gelir. Ama *biz* bunu özellikle derin bir sessizlik anlamında alırken, *hasta* için “ölü”ler kendilerini sözcükten koparıp onun etrafını ruhlar kümesi olarak sararlar.

Hasta göklere çıkarılırken, onun *ününü* ilan eden *trompet korolarının* yanından geçer. Ünün doğasını bundan daha iyi ifade eden bir şey yoktur. Ün arzulayan insan tam olarak bunu ister: alkışlayarak onu ilan etmekten başka hiçbir şey yapmayan yaratıklar korosu. Bu yaratıklar elbette insan olmalıdırlar. Bu da bir bakıma ılımlı bir kitledir. Koro bir kez yerini aldıktan sonra orada kalır ve ne kadar çok gürültü yaparsa yapsın nesnesine adından daha çok yaklaşamaz.

Bütün bu akış boyunca iki düşman grup arasında bir tartışma sürer: Bir yanda hastanın fidye ödeyip onu kurtarmak isteyen akrabaları, diğer yanda onu öldürmek isteyen düşmanları vardır; hasta, daha doğrusu hastanın *bedeni* bu insanların üzerinde kavga ettikleri nesnedir. Önce uzun görüşmeler yapılır, akrabaları onun karşılığında küçük, sonra da büyük meblağlar önerirler; hasta akrabaları için giderek daha değerli olur. Hastanın yakınları bir hileyle hendeğe atılır, onların ağlayış ve hıçkırışlarını duyar (*ölmekte olanların ve ölülerin* oluşturduğu yığınlar hakkında savaş tartışmalarımız sırasında bilgi edinmiştik). Hasta bir tutsak olarak işkence görür ve yamyamlar tarafından yenir. İşkencecileriyle akrabaları arasındaki çelişki büyük bir savaşa yol açar; hasta vuruş seslerini ve yaralıların inlemelerini işitir. Böylelikle, başka her şeye ek olarak, bu delirium bildik *çifte kitleyi* ve bu kitlenin savaştaki deşarjını içerir. Savaşın çıkmasına neden olan olaylar insana ilkel savaşlarının aşamalarını kuvvetle anımsatır.

Tartıştığımız kitle olgularından hemen hemen hiçbiri bu anlatımda eksik değildir. Bu olgular bu denli açık seçik ve yoğun biçimde nadiren bir arada bulunur.

TAKLİT VE SİMÜLASYON

“Taklit” ve “dönüşüm” aynı gibi görünebilir, ama bu ikisinin ayrı tutulması uygun olur; çünkü farklı şeyleri anlatırlar ve bunları kesin olarak ayırt edebilmek, kendi başına, fiili dönüşüm sürecini aydınlatmaya yardımcı olabilir.

Taklit, *dışsaldır.* İnsanın gözünün önünde kopyalanacak bir şey olmalıdır. Seslerin taklidi işitilen seslerin yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir; taklit edenin *iç* durumu hakkında hiçbir şey açığa vurulmaz. Maymunlar ve papağanlar taklit ederler ama, bildiğimiz kadarıyla, bu işlem sırasında kendi *içlerinde* değişmezler. Taklit ettikleri şeyin ne olduğunu bilmedikleri söylenebilir; taklit ettikleri şeyi hiç içeriden yaşamamışlardır. Bir şeyden diğerine atlayabilmelerine rağmen, bunu yaptıkları *sıranın* onlar için anlamı yoktur. Kalıcılığının olmaması taklidi kolaylaştırır; taklit çoğunlukla bir tek özellik üzerine odaklanmıştır. Nesnelerin doğasında, bunun özellikle çarpıcı bir nitelik olması muhtemel olduğundan, taklit çoğu kez, aslında kesinlikle bulunmayan “karakterizasyon” sanılır.

Bir insan sık kullandığı belirli ifadelerle tanınabilir ve bunları taklit eden papağan yüzeysel olarak o insanı anımsatabilir. Ne var ki bu ifadeler ille de o insanın karakteristik özellikleri olması gerekmez ve hatta yalnızca papağana söylediği sözler bile olabilir. Bu durumda papağan oldukça önemsiz bir şeyi, o belirli deyişi işitmemiş olan hiç kimsenin, taklit edilen insanı tanıyamayacağı bir şeyi taklit etmektedir.

Taklit, tek sözcükle, dönüşüm yönünde atılmış ilk adımdan, kısa kalan bir hareketten başka bir şey değildir. Bu gibi hareketler peş peşe yapılabilir ve nesnelerin en aykırı dizilişi arasında mantıksal bir bağ kurabilir. Maymunlar buna iyi bir örnektir; bir şeyi taklit etmelerindeki kolaylık bunu gerçekten kavramalarını önler. Öte yandan, dönüşüm taklidin iki boyutlu yapısıyla karşılaştırıldığında katı bir beden gibidir.

Ayrıca, taklitle dönüşüm arasındaki orta noktada bile bile kalmaktan oluşan geçici bir aşama da vardır. Buna *simulasyon* [-mış gibilik] adını vermeyi öneriyorum. Vurgu insanın olmadığı şeymiş gibi görünmesinden ziyade ne olduğunu saklama üzerine olunca, kullanılan yaygın terim,

elbette, dissimülasyondur [değilmiş gibilik]; ama pratikte bunlar genellikle ayrılamaz.

Dost kılığında ama gerçekte düşmanca niyetlerle birine yaklaşmak, çok eski ve önemli bir dönüşüm türüdür ve iktidarın daha sonraki bütün biçimlerinin parçası haline gelmiştir. Bu dönüşüm yüzeyseldir ve yalnızca, deri, boynuzlar, ses ve hareket gibi dış görünümlerle ilintilidir. Bunun altında, ölümcül amacı bakımından etkilenmeyen, soğukkanlı bir avcı saklanır; burada görünüm ve gerçeklik birbirlerinden olabildiğince farklıdır. Bu büyük farklılık tam olarak maskede gerçekleşir. Her avcının kendisi ve silahı üzerinde denetimi vardır. Ama maskeli bir avcı ayrıca temsil ettiği hayvanın dış görünümünü de denetler; bu her ikisi üzerinde de sürekli uyguladığı bir iktidarı vardır. Maskeli avcı, aynı anda adeta iki yaratıktır, amacına ulaşana kadar da her ikisini de sımsıkı elinde tutar. Gerçekleştirebildiği dönüşümlerin akışı durdurulmuştur, biri diğerinin içinde olan, keskin bir biçimde etrafları çevrilmiş iki alanın üzerinde durur. Her ikisi de açık bir biçimde sınırlanmıştır, ama dışarıdakinin içeridekini bütünüyle ve tutarlı bir biçimde örtmesi çok önemlidir. Zararsız ve dost yaratık *dışarıdadır* ve kendisini ancak son sahnede açığa vuracak olan düşman ve ölümcül olan *içeridedir.*

Bu ikiyüzlülük dissimülasyonun aşırı biçimidir. Bu sözcüğün gerçek anlamı durumu çok iyi ifade eder, ama daha önemsiz bağlamlar içinde o kadar sık kullanılıyor ki sözcük ifade gücünün çoğunu kaybetmiştir. Bu sözcüğü yine dar anlamıyla sınırlandırmak ve bunu düşman figürün dost figür içine saklanması olarak kullanmak istiyorum.

> “Çamaşırcı bir adamın, alışılmışın dışında yükleri taşıyabilen bir eşeği vardı. Çamaşırcı adam onu beslemek için üstüne bir kaplan postu örtüp gece olunca onu başka insanların mısır tarlalarına götürdü; eşek onların mısırlarını doya doya yiyip tadını çıkardı. Kimse yaklaşmaya ve kovalamaya cesaret edemedi, çünkü herkes onu kaplan zannetti. Ama bir gün bir gözcü ona pusu kurdu. Üstünü toz grisi bir cüppeyle örtmüştü ve elinde bu av hayvanım öldürmek için yayını tutuyordu. Eşek onu uzaktan görünce, aşkla harekete geçti ve adamı dişi bir eşek zannetti. Bu yüzden anırarak ona doğru koştu. Gözcü eşeği sesinden tanıdı ve onu öldürdü.”

Bu, kaplan postu giymiş eşeğe ilişkin kısa Hint masalı küçük bir dissümilasyon ders kitabının bütününü içerir. Henüz hiç kimse bu konuda bu kadar az sözcükle bu kadar çok şey anlatmayı başaramamıştır. Bu masalın dissimülasyonun kökeniyle değil, yalnızca uygulamasıyla

ilgilendiği; ama bunların insanın zannettiği kadar birbirinden uzak olmadığı kabul edilmelidir.

Masal çamaşırcı bir adamla, görevi çamaşır yıkamak olan biriyle başlar; giysiler insanın ikinci *derisidir.* İyi bir çamaşırcıdır ve onun için ağır yükler taşıyabilen bir eşek bulmuştur. (Eşeğin sahibinin yıkadığı çamaşırları taşıdığını ve ayrıca belki de öyküde gerekli olan kaplan postunun, çamaşırcı adamın işiyle ilgili giysilerin arasında bulunduğunu varsayabiliriz.)

Bu kadar iyi çalışan eşek acıkır ve bol yiyeceğe ihtiyaç duyar. Sahibi ona kaplan postu giydirir ve başkalarının mısır tarlasına götürür. Orada eşek canının istediği kadar yiyebilir, çünkü insanlar onu kaplan zannettikleri için korkarlar. Burada zararsız bir yaratık çok tehlikeli bir hayvanın kılığına bürünmüştür. Ne var ki eşek kendisine ne yapıldığını bilmez; sebep olduğu dehşet onun kavrayışının ötesindedir. Barışçıl bir biçimde ve canının istediği kadar yer. Ona yaklaşmaya korkan insanlar onun ne yaptığını bile bilmezler. Duydukları korku daha fazla iktidar sahibi bir varlıktan duyulan korkudur; bu korku, içinde dini bir huşu barındırır. Bu da onların kaplanın maskesini düşürüp eşeği ortaya çıkarmalarını engeller. Ondan uzak dururlar ve hayvan sessiz durduğu sürece otlamaya devam edebilir. Ne var ki artık hiç de sıradan biri olmayan bir gözcü çıkar ortaya; onda bir avcının cesareti vardır ve kaplanı öldürmek için yayını elinde hazır tutar. Onu daha yakına çekmek için bir kaplanın ilgisini çekebilecek bir av kılığına girer. Toz grisi bir cüppe giyer, bu bir eşek derisi olabilir de olmayabilir de ama her halükârda sözde kaplan tarafından bir eşek sanılmak ister. Gözcünün dissimülasyonu zararsız görünmeye çalışan tehlikeli bir yaratığın dissimülasyonudur. Bu, en eski avcıların avlarına yaklaşmakta kullandıkları yöntemlerden biridir.

Şimdi öykünün ortaya koyduğu şeye bakalım. Açlığını bastırmış olan eşek kendisini yalnız hisseder. Uzakta bir eşeğe benzeyen şeyi derhal görür, bunun *dişi* bir eşek olmasını ister. Bu sözde dişi eşeğe doğru anırır ve dörtnala gider. Sesinden eşek olduğu anlaşılır ve gözcü tarafından öldürülür. Gözcü, bir kaplanın yemek isteyeceği bir av etkisi yapmak yerine, bilmeden de olsa dişi bir eşek etkisi yapmıştır. Eşek istediği aşk yerine ölüm bulmuştur.

Bu öykü bir dizi kandırmaca üzerine kurulmuştur. Bir yaratık olmadığı bir yaratığı simüle ederek başka bir yaratığı kandırır. Her simülasyonun peşinden niyetlenilenden farklı bir etki gelir. Simülasyonu kasıtlı olarak

kullanan yalnızca insandır. Gözcünün yaptığı gibi kendisi başka bir kılığa bürünebilir ve çamaşırcı adamın eşeğine yaptığı gibi bir başka hayvanın kılığını değiştirebilir. Ama bir hayvan ancak edilgen bir kılık değiştirme öznesi olabilir. Bu öyküde insanlarla hayvanlar arasındaki ayrılık kesinleşmiştir. İnsanların gerçekten hakiki hayvanlar gibi davrandığı, hayvanların insanlar gibi konuştuğu mit çağı geçmiştir. Tam da bu mitsel deneyimlerle insan kendisine nasıl uygun geliyorsa her hayvandan öyle yararlanmayı öğrenmiştir; insanın dönüşümleri dissimülasyonlar haline gelmiştir. İnsan, kılık değiştirmede kullandığı maskeler ve postların altında kendi amaçlarının net bir şekilde farkındadır; kendisi olarak, hayvanların efendisi olarak kalır. Kaplan gibi, boyun eğdiremediği hayvanlara hürmet eder. Ama bazı olağanüstü cesur insanlar dissimülasyon yoluyla kaplanla bile uğraşmaya çalışır; gözcü bu hilesiyle bir kaplanı bile öldürmede başarılı olabilirdi.

Kısa bir öykünün bu kadar temel nitelikli bir ilişkiyi dile getirmesi olağandışı bir şeydir. Öykünün mitlerde bu kadar sık dönüşüm aracı olan hayvan derilerinin cansız ardılları gibi olan giysilerle ilgilenen biriyle, bir çamaşırcıyla başlaması önemsiz değildir. Çamaşırcı adamın, insanları kandırmak için kullandığı kaplan postu normalde zararsız çamaşır yığınına hayat katar.

Sınırlı bir dönüşüm biçimi olan simulasyon, her zaman bir yöneticinin güvenle kullanabildiği bir biçim olmuştur ve hâlâ olmaktadır da; bir despot simülasyonu daha öteye *götüremez*. Despot ancak içinden diğerlerine duyduğu düşmanlığın bilincinde kaldığı sürece despottur. Bu onun özüdür ya da belki de buna onun gerçek şekli demek gerekir. Despotun dönüşümleri, bu özü ya da gerçek yapısını her zaman mükemmel bir biçimde işler halde tutacak olan dönüşümlerle sınırlıdır. Gerçek yapısından yayılan dehşeti saklamak bazen despotun işine gelebilir ve bu amaçla çeşitli maskelerden yararlanabilir. Ama bu maskeleri yalnızca bir süre için takacaktır ve bu onun gerçek doğası olan iç yapısında en ufak bir değişikliğe asla neden olmayacaktır.

FİGÜR VE MASKE

Dönüşümün aldığı son biçim, benim *figür* adını verdiğim bir şeydir. Bu, daha fazla dönüşüme yatkın olmayan ve kendisini ancak dönüşüm tamamlandıktan sonra dışavuran bir kategoridir. Şekli her bakımdan net ve sınırlıdır. Bu doğal bir nesne değil, insanın yarattığı bir şeydir, figür insanın durmak bilmeyen dönüşüm akışından kaçışıdır. (Bu, modern bilimdeki "familya" ya da "tür" ile karıştırılmamalıdır.)

Figürün doğasını anlamaya, çok eski dinlerin kutsal imgelerini, örneğin Mısır tanrılarını gözümüzün önüne getirerek başlayacağız. Tanrıça Sehmet[53] dişi aslan başlı bir kadındır; Anubis[54] çakal başlı bir adam; Tot[55], balıkçıl başlıdır; tanrıça Hathor'un[56] inek başı vardır ve tanrı Horus[57] şahin başlıdır. Bu figürler, -hayvan ve insan şekliyle iki yönlü olan- net ve değiştirilemez biçimleriyle Mısırlıların dini kavrayışlarına binlerce yıl egemen olmuştur. Her yerde bu biçimleriyle tasvir edilmişlerdi ve insanlar bu biçimleriyle onlara taptı. Süreklilikleri özellikle çarpıcıdır; ama bu gibi hiçbir katı kutsallık dizgesi evrilmeden önce bile, ikili hayvan-insan figürleri, dünyanın her yerinde, birbiriyle oldukça bağlantısız olan halklar arasında bulunuyordu.

Avustralya yerlilerinin mitsel ataları aynı anda hem insan hem hayvan ya da bazen hem insan hem de bitkidir. Bildiğimiz gibi, bu fıgürlere totem adı verilir: Kanguru, oppossum[58] ve devekuşu totemleri vardır. Bunların her biri aynı zamanda insan ve hayvandır; hem insan hem de belirli bir hayvan olarak edimde bulunur ve her ikisinin de ecdadı olarak kabul edilir.

Bu arkaik figürleri nasıl yorumlamalıyız? Temsil ettikleri şey gerçekte nedir? Bunları anlayacaksak, bunların mitler çağma, metamorfozun bütün yaratıklara bahşedilmiş bir nitelik olduğu ve sık sık uygulandığı bir döneme ait varlıklar olarak kabul edildiklerini anımsamalıyız. O zamanlar dünyanın ne kadar *akışkan* olduğuna sık sık dikkat çekilmiştir. İnsan yalnızca kendisini herhangi bir şeye çevirebilmekle kalmazdı, aynı zamanda başkalarını da dönüştürme iktidarına sahipti. Evrensel akış içinde sabitleştirilmiş ve kalıcı kılınmış belirli metamorfozlardan başka şey olmayan belirli figürler öne çıkar. İnsanın tutunduğu, defalarca

gerçekleştirilen ve hayat veren gelenek haline gelen figür, hayvan türünün soyutlaması değil, kanguru ya da devekuşu değil, aynı zamanda insan olan bir kanguru ya da istediği zaman devekuşu olabilen bir insandır.

Bu yüzden bu en erken döneme ait figürler dönüşüm *sürecinin* temsilleridir. Olası sayısız dönüşümün oluşturduğu sonu gelmez akıştan *biri* seçilir ve buna kalıcı bir biçim verilir. Dönüşüm sürecinin kendisi ya da dönüşümün belirli *bir* örneği sonsuza kadar güvence altına alınır ve böylelikle, dışarıda bırakılanların hepsiyle karşılaştırıldığında, özel bir önem kazanır. İnsandan kanguruya, kangurudan insana metamorfozu içeren ve onaylayan, değişmez çifte totem figürü bütün figürlerin en eski prototipidir.

Bu *özgür* figür diyebileceğimiz bir figürdür. Önem bakımından özgür figürün iki yönü de eşittir; hiçbiri diğerinden daha üstün bir konuma oturtulmaz ya da diğerinin arkasına saklanmaz. Bu figür uzak geçmişe uzanır, ama öylesine düşseldir ki hâlâ bugünü etkiler. İnsanlar için kolay bulunur niteliktedir; insanlar, içinde bulunduğu mitleri gerçekleştirerek ondan pay alabilirler.

Bizim için de bu en eski figür çeşidinin içyüzünü kavramak önemlidir. *Figürün* basit bir şey olarak değil, bize karmaşık görünen ve böylelikle de modern figür kavramımızdan oldukça farklı bir şey olarak ortaya çıktığını anlamamız gerekir. Orijinal olarak figür, hem dönüşüm *sürecini hem de sonucunu* ifade ederdi.

Maske, dönüşümün diğer bütün sonuç durumlarından esnek olmaması sayesinde ayırt edilir. Çeşitlilik gösteren ve sürekli değişim halinde olan yüzün yerine maske tam zıddını, mükemmel bir sabitlik ve aynılığı sunar. İnsanın dönüşüme daimi hazır olma hali, mimiklerinde açıkça ifadesini bulur. Yüz ifadelerinin oyunu, bütün mahlukattan çok daha zengin ve çeşitlidir ve dönüşüme ilişkin en zengin deneyime sahip olan da insandır. Bir yüzün bir tek saat içinde kaç değişim geçirebileceği tasavvur edilemez. Yüzün bütün hareketlerini ve hallerini incelemeye insanın vakti yetseydi, yüzün açığa vurduğu dönüşüm potansiyellerinin sayısı karşısında hayrete düşerdi.

İnsanların, yüz ifadelerinin oyunu karşısındaki tutumu çeşitlilik gösterir. Kimi uygarlıklarda yüzün özgürlüğü büyük oranda kısıtlanmıştır; acıyı ve hazzı açıkça *göstermek* uygunsuz görülür; insan bunları kendi içine atar ve yüzü sakin kalır. Bu tutumun gerçek nedeni kişisel özerklik arzusudur:

İnsan kendisine hiçbir şekilde karışılmasına izin vermez, kimse de başkasına karışmaz. Bir insanın tek başına ayakta duracak ve kendisi olarak kalacak kuvvete sahip olması gerekir. Bu iki şey el ele gider, çünkü sonu gelmeyen dönüşüm sıralanışım harekete geçiren, bir insanın diğeri üzerindeki etkisidir. Bu etkiler jestler ve mimiklerle ifade edilir ve bunların baskılandığı yerde bütün dönüşümler zorlaşır ve sonunda imkânsızlaşır.

Bu gibi doğal olmayan “stoacıların” katılığına ilişkin biraz deneyim, kısa sürede insanın maskenin genel önemini anlamasına yol açar: maske bir *sonuçtur;* doğal insan yüzünün bu kadar mucizevi bir biçimde ifade ettiği net olmayan ve tamamlanmamış metamorfozların bütün mayası bu sonuca akar ve orada sona erer. Maske bir kez yerleşince artık hiçbir başlangıç, yeni hiçbir şey aramak söz konusu olamaz. Maske *açık seçiktir,* oldukça belirli bir şeyi, olduğundan ne fazla ne de az olarak ifade eder. Maske *sabittir;* ifade ettiği şey değişemez.

Bir maskenin ardında başka bir maskenin bulunabileceği doğrudur: Bir aktörün ilk maskesinin altına bir İkincisini takmasını önleyecek hiçbir şey yoktur. Pek çok toplumda özel çifte maskeler kullanılır. Bir maske iner inmez diğeri arkadan görünür. Ama o da bir maske, ayrı bir *sonuçtur.* Bu sonuca bir *sıçrayışla* ulaşılır: Bir maskeyle diğeri arasında yer alan ne varsa bertaraf edilir; *yüzde* olduğu gibi bir geçiş hazırlığına maskede gerek yoktur. Yeni, farklı olan şey birdenbire, diğeri kadar net ve sabit olarak *oradadır.* Maskelerin değiştirilmesiyle herhangi bir şey etkilenebilir, ama bu her zaman sıçramayla, tek bir ani ve yoğunlaşmış hareketle olur.

Maskenin asıl işleyişi *dışa* yöneliktir, maske bir *figür* yaratır. Dokunulmazlık taşır ve kendisiyle izleyicisi arasına mesafe koyar. İzleyicisi ona, bazen dans ederken olduğu gibi, yaklaşabilir ama her zaman olduğu yerde durmalıdır. Biçimsel sabitliğine bir de mesafenin sabitliği eklenir. Maskeye o yasaklayıcı niteliği veren asla değişmemesi olgusudur.

Maskenin ardındaki her şey gizemlidir. Burada tartıştığımız vakalardaki gibi, maske ciddiye alınınca, hiç kimsenin onun arkasında neyin bulunduğunu bilmemesi gerekir. Maske çok şey ifade eder, ama daha da fazlasını saklar. Her şeyden önce, maske *ayırır.* Tam olarak bilinmemesi gereken bir tehditle yüklü olduğundan -tehdidin bir unsuru gerçekten de *bilinemez* olması olgusudur- izleyiciye yaklaşır; ama bu yakınlığa rağmen, ondan açık bir biçimde ayrı durur. Arkasında duran gizle izleyiciyi tehdit

eder. Yüzün aksine, yorumlanabileceği geçici değişiklikleri yoktur ve bu yüzden izleyici, maskenin sakladığı bilinmeyenden kuşkulanır ve korkar.

Seslere aktarıldığında, bu deneyim hepimiz için bildik bir deneyimdir. İnsan yabancı bir ülkeye, dili hakkında hiçbir şey bilmeden varır ve o dili konuşan insanlarla çevrilir. İnsan konuşulanları ne kadar az anlarsa, o kadar çok tahayyül eder; konuşmalara her türden şeyi yakıştırır, düşmanlıktan kuşkulanır ve bu sözler kendi diline tercüme edildiğinde inanmaz, rahatlar, hatta biraz hayal kırıklığına uğrar. Bu konuşmalar ne kadar zararsız, ne kadar masumdur aslında! Hiç bilinmeyen her dil, bir tür *akustik* maskedir; insan bu dili öğrenir öğrenmez, maske *yüz* olur, anlaşılabilen ve kısa sürede aşina olan bir yüz.

Gerçek maske asla değişmeyen, kalıcı ve hata götürmez bir biçimde kendisi olarak kalan, metamorfozun sürekli akışı içinde sabit bir şeydir. Maskenin yarattığı etkinin kuvvetinin bir kısmı, arkasında ne bulunduğuna dair hiçbir şeyi açığa vurmamasında yatar. Maske mükemmeldir, çünkü arkasındaki her şeyi gölgede bırakarak tek başına durur; ne kadar farklıysa, başka her şey o kadar karanlıkta kalır. Maskenin arkasından neyin patlayacağını hiç kimse bilmez. Maskenin görünümüyle, sakladığı giz arasındaki karşıtlıkla yaratılan gerilim aşırı olabilir. Maskenin uyandırdığı *dehşetin* gerçek nedeni budur. “Ben tam olarak gördüğün şeyim” diye ilan eder “ve korktuğun her şey benim ardımda.” Maske büyüler ve aynı zamanda mesafe koyar. Hiç kimse maskeye el uzatmaya cüret edemez; maskeyi, takan dışında biri yırtarsa ölümle cezalandırılır. Maske kullanım halindeyken ona dokunulamaz: dokunulmaz ve kutsaldır. Maske net ve kesindir, ama belirsizliğin dehşetiyle yüklüdür. İktidarı, örttüğü şey asla bilinmezken kendisinin biliniyor olması olgusundan doğar. Maske yalnızca dışarıdan ya da adeta *cepheden* tanınır.

Maskenin gerçek kullanımı yalıtılmışlık içinde değil, törenlerdedir; o zaman bildik ve beklenen tarzda davranırsa, rahatlatıcı bir etkisi de olabilir. İşte burada arkasındaki tehlikeli iktidarla izleyici arasında durmaktadır. Maskeye doğru düzgün davranılırsa, bu iktidarı izleyenden uzak tutabilir. Tehlikeyi kendisinde toplar ve tutar, bunun yalnızca bir biçimde, kendi şekline denk düşen tarzda dışarı taşmasına izin verir. İzleyici bir kez maskeyle ilişki kurduğunda, uygun bir biçimde davranabilir. Maske kendine özgü davranışları olan bir *figürdür.* Bir kez bunlar öğrenildikten, bir kez

insan maskenin ne kadar mesafe talep ettiğini bildikten sonra, maske içinde taşıdığı tehlikeli iktidara karşı bir koruma olarak edimde bulunur.

Figür haline gelmiş maske hakkında söylenmesi gereken çok daha fazla şey var: Piyes maskeyle başlar ve maskesiz var olamaz. Ne var ki burada yalnızca maskenin kendisiyle ilgileniyoruz. Artık maskeye diğer yanından bakmamız gerek; çünkü maske yalnızca, ne taşıdığını bilmeyenleri etkileyerek *dışa yönelik* işlemez; maske bir insan tarafından takılan bir şeydir ve bu insan maskenin *içindedir.*

Maskeyi takan gerçekte kim olduğunu pekâla bilir; ama onun görevi maskeyi *oynamaktır.* Bunu yaparken, taktığı maskenin doğasına denk düşen, belirli sınırlar içinde kalması gerekir.

Maske, takılan, dışsal bir şeydir. Fiziksel bir nesne olarak, onu takan insandan oldukça ayrı kalır. İnsan maskeyi üstünde yabancı bir şey, hiçbir zaman bütünüyle kendi parçası olmayan bir şey olarak hisseder; maske onu engeller ve kısıtlar. Maskeyi taktığı sürece insanın iki şeyi vardır: kendisi ve maskesi. Maskeyi ne kadar sık takar ve onu ne kadar iyi tanırsa, kendisinden o kadar çok şey maskenin temsil ettiği figüre akar. Ne var ki her zaman ille de maskeden ayrı kalan bir parçası vardır: *keşfedilmekten* korkan kısmı, yaydığı dehşetin geçerli olmadığını bilen kısmı. İnsanın, maskeyi dışarıdan görenlere temsil ettiği gizin, maskenin içinde olan kendisi üzerinde de bir etkisinin bulunması gerekir; ama bu açıkça aynı etki olamaz. *Onlar* bilinmeyenden korkarlar; *maskeyi takan* ise maskenin düşürülmesinden korkar. Kendisini tamamen maskeye bırakmasını önleyen şey bu korkudur. Dönüşüm çok ileri gidebilir, ama asla tamamlanmaz. Maske sınırlı bir dizi dönüşümdür. Yırtılabileceği için, onu taşıyan bundan korkmak durumundadır. Maskeyi kaybetmemeye dikkat etmelidir; maske asla düşürülmemeli ve asla çıkarılmamalıdır. Maskeyi takan ona ne olabileceği konusunda, her tür endişeyi duyar. Maske, onu takanın dönüşümünde rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda takanın kullanması gereken bir silah ya da alettir de. Takan insan, günlük benliğinde kalarak, onu manipüle etmelidir ve aynı zamanda bir gösterici olarak maskeye dönüşmelidir. Maskeyi takarken, böylece *iki insan olur* ve bütün gösterisi boyunca böyle kalması gerekir.

MASKE DÜŞÜRME İKTİDARI

Bir despot kendi içindeki kötü niyetinin her zaman farkındadır ve bu yüzden kötü niyetli değilmiş gibi davranmak zorundadır. Ama herkesi böyle kandıramaz. İktidar sahibi olmayı arzulayan ve despotun iktidarını kabul etmeyen, kendilerini despotun rakipleri olarak gören başkaları hep vardır. Despot bunlara karşı her zaman tetiktedir, çünkü onun için potansiyel bir tehlike oluştururlar. Onların yüzündeki maskeyi yırtmak için uygun anı bekler; bu maskenin ardında kendi içinde çok iyi tanıdığı kötü niyeti bulacaktır. Bu insanların maskesini indirerek onları zararsız hale getirebilir. İşine gelirse, hayatlarını o an için bağışlayabilir, ama yeniden "öyle değilmiş" gibi yapmamalarına dikkat edecektir; onların gerçek yüzünü imgeleminde açıkça korur.

Başkalarındaki, kendisinin zorlamadığı bütün dönüşümlerden nefret eder. Yararlı bulduğu insanları terfi ettirebilir ama gerçekleştirilen sosyal dönüşüm, mutlak surette ayrı olmalıdır; orada durmalı ve bütünüyle onun iktidarının altında kalmalıdır. İnsanları ister yükseltsin ister alçaltsın, yerlerini *o* belirler; hiç kimse kendi başına hareket etme cüreti göstermemelidir.

Bir yönetici kendiliğinden ve denetimsiz dönüşüme karşı sürekli savaş açar. Bu savaşta kullandığı silah, dönüşümün tam zıddı olan *maske düşürme* işlemidir. Bu, okurun daha önce karşılaştığı bir işlemdir: Menelaos, denizlerin yaşlı adamı Proteus'un maskesini, onun kaçmak için büründüğü bütün biçimlerden korkmayı reddedip, o tekrar Proteus olana kadar onu sımsıkı tutarak indirmişti.

Maskeyi düşürenin, maskenin ardında ne bulacağını kesinlikle bilmesi, bu işleminin doğasının bir kısmını oluşturur. Maskeyi düşüren bu işe, içine girdiği bütün metamorfozları konu dışı şeyler olarak küçük görerek, korkunç bir güvenle girişir. Yalnızca Proteus'un danışmanlığını isteyen Menelaos'ta olduğu gibi, bu ancak bir olayda gerçekleşebilir ya da sonunda maske düşürme bir tutku olana kadar tekrarlanabilir.

Maske düşürme sık sık uygulamrsa bütün dünya daralır. Görünümlerin zenginliği hiçbir anlam taşımamaya başlar; bütün çeşitlilikler kuşku yaratır.

Ağaçlardaki bütün yapraklar aynıdır ve hepsi kuruyup toz olur; her ışık huzmesi kuşkuların gecesinde söner.

Süreçleri iktidarın işleyişini andıran bir zihinsel hastalıkta, görünümlerin maskesini indirmeye duyulan kuvvetli istek bir tür tiranlık haline gelir. Bu hastalık *paranoyadır,* bu hastalığın diğerlerinden ayırt edilmesinde kullanılan başka özelliklerin yanında, iki karakteristik özellik vardır; bunlardan birine psikiyatride *dissimülasyon* adı verilir. Bu terimi tam tamına aynı anlamda kullandım: Paranoyaklar kendilerini olduklarından farklı göstermede o kadar beceriklidirler ki çoğu böyle teşhis edilemez. Diğer karakteristik özellik ise düşmanların maskelerini indirmeye duyulan sürekli istektir. Paranoyak düşmanlarını her yerde, en barışçıl ve zararsız kılıklarda bile görür: Görüntülerin arkasını görme yetisi vardır ve her görüntünün ardında tam olarak neyin bulunduğunu bilir. Her yüzün maskesini düşürür ve o zaman bulduğu şey her zaman öz olarak aynı düşmandır. Maske düşürme rutininin müptelası olmuştur ve bu konuda tam bir despot gibi davranır, ama paranoyak boşluktadır. Yer aldığını düşlediği konum ve kendisine atfettiği önem, başkaları açısından kesinlikle kurgusaldır; ama o yine de bunları, sürekli iki bağlantılı işlem olan “öyle değilmiş gibi yapma” ve maske düşürmeyi uygulayarak savunur.

Maske düşürme işleminin işleyişini kesin ve geçerli bir incelemeden geçirmek, ancak gerçek bir paranoya vakası bağlamı içinde olasıdır. Okur bunu kitabın Schreber vakasını ele alan son bölümlerinde bulacaktır.

DÖNÜŞÜM YASAKLARI

Dönüşüm yasakları büyük önem taşıyan ve üzerinde hiçbir zaman doğru dürüst düşünülmemiş ve kesinlikle hiç anlaşılmamış olan sosyal ve dini bir fenomendir. Burada yazılanlar, konuya yalnızca deneme niteliğinde bir yaklaşımdır.

Arandalarda yalnızca o totemin üyelerinin totem törenlerinde yer alma hakkı vardır. Mitsel atanın ikili figürüne dönüşme, belirli insanlara tanınan bir ayrıcalıktır; yalnızca buna hakkı olanlar bir miras olarak devredilen metamorfozdan pay alabilir. Dönüşüm, onunla bağlantılı kutsal ilahilerin sözleri ve ezgisi kadar özenle korunur. Figürün evrildiği tamamen kesin ve belirli biçim onu korumayı kolaylaştırır. Onu gasp etmenin yasaklanması katı bir biçimde dini müeyyidelerle sağlanır. Genç bir erkek ancak uzun ve karmaşık katılma törenleriyle, dönüşüme belirli olaylarda izin verilenlerin grubuna alınır. Kadınlar ve çocuklar için bu yasak kalıcı ve mutlaktır. Bazen diğer totemlerin katılma törenleri için özel bir nezaket edimi olarak yasak kaldırılır, ama bu özel bir vesiledir ve bir kez bittikten sonra bütün eski yasak gücünü yeniden kazanır.

Bu dinden, *Şeytan*'ın benzer biçimde herkes için yasaklanmış bir figür olduğu Hıristiyanlık gibi bir dine çok uzun bir yol vardır. Şeytanın tehlikeli olduğu gerçeği, olası her biçimde vurgulanır; Şeytan'la ilişki kuran insanların başına nelerin geldiğine ilişkin sayısız uyarıcı öykü vardır ve bu insanların ruhlarının cehennemde nasıl eziyet çektiği bütün korkunç ayrıntılarıyla tasvir edilir. Bu yasağın gücü çok büyüktür ve insanların buna karşı hareket etme itkisini hissettikleri yerlerde çok çarpıcıdır da. Şeytan tarafından ele geçirilip sonra birdenbire sanki şeytan, hatta birden çok şeytan içlerine girmiş gibi hareket edenler hakkında pek çok öykü vardır. Bazıları kendi itiraflarını bırakmışlardır; bunların en ünlülerinin arasında Loudun'daki Ursuline manastırının baş rahibesininkiler; Şeytan *kendi içine* girene kadar ondaki şeytanı çıkarmaya çalışan Peder Surin'inkiler yer alır. Bunlar hayatlarını Tanrı'nın hizmetine sunmuş insanlardı; Şeytan'a dönüşmek bir yana, ona yönelik herhangi bir yaklaşım onlara sıradan insana olduğundan daha da vurgulu bir şekilde yasaklanmıştı, ama gene de Şeytan onları ele geçirdi; yasaklanan metamorfoz onları bütünüyle iktidarı altına

aldı. Dönüşüme duyulan kuvvetli isteği, bu konudaki yasağın kuvvetiyle ilişkilendirirsek hiç de yanılmış olmayız.

Dönüşüm yasağının cinsel yönü *cadı* kavramında görülebilir. Cadıların gerçek günahının Şeytan'la cinsel ilişkide bulunmaları olduğu düşünülürdü. Bunun yanı sıra ne yaparlarsa yapsınlar, giz dolu varoluşlarının en yüksek noktası Şeytan'ın katıldığı orjilerdi. Bunlar cadıydılar, çünkü Şeytan'la birlikte olmuşlardı; onların metamorfozunun temel nitelikli bir kısmı, Şeytan'a cinsel olarak teslim olmalarıydı.

Cinsel ilişki yoluyla dönüşüm kavramı gerçekten de çok eskidir. Her yaratık normal olarak yalnızca kendi türünün karşı cinsiyle cinsel ilişkiye girdiğine göre, bu kuraldan her sapmanın bir dönüşüm olarak hissedilmesi mümkündür. Durum böyleyse, en eski evlilik yasaları, izin verilmiş ve arzulanır olanlar dışındaki bütün dönüşümlerin yasaklanma biçimi olarak görülebilir. Dönüşümün bu cinsel yönü ayrıntılarıyla araştırılmalıdır. Böyle bir araştırma pekâlâ çok önemli sonuçlara götürebilir.

Belki de dönüşüm üzerindeki yasakların en önemlisi *sosyal* olanlardır. Bir sınıfın üyelerinin kendilerini daha üst sınıfın üyeleriyle eşit ya da ilişkili hissetmesini imkânsız kılan yasaklar olmaksızın hiçbir hiyerarşi korunamaz. Bu, ilkel toplumların *yaş grupları* için bile geçerlidir. Bir kez bölünmeler oluştuktan sonra, bunlar giderek daha belirginleşir ve alt sınıftan üsttekine yükselmek buna denk olarak zorlaşır. Bu sınıf atlama ancak özel bir katılma töreniyle başarılabilir ve bu da kelimenin tam anlamıyla bir dönüşüm olarak yaşanır. Çoğunlukla adayın alt sınıfta ölmekte olduğu, üst sınıfta yeniden hayata geleceği düşünülür: Ölümün kendisi sınıfları birbirinden ayırır. Dönüşüm, o sınıfa yeni giren kimsenin her türlü sınav ve korkulardan geçtiği, uzun ve tehlikeli bir yolculuk haline gelir; bu tehlikelerin hiçbirinden sakınılmaz. Bir erkek çocuk olarak acısını çektiği her şey, daha sonra, üst sınıfın bir üyesi olarak, *onun* sınadığı yeni girenler üzerine yansır. Üst sınıf böylelikle, kendisine ait net bir kimliğe ve eksiksiz bir hayata sahip bir şey olarak kavranır. Kutsal ilahi ve mitlere ilişkin bilgiler bununla bağlantılıdır ve bazen özel bir dil söz konusudur. Alt sınıfın üyeleri ile üst sınıfın daima dışında bırakılan kadınlar, ürkütücü maskeler ve tuhaf seslerle korku içinde tutulur ve itaate zorlanırlar.

Sınıf ayrımı *kast* dizgesinden de katıdır. Hindistan'daki gibi, bir kastın üyeliği herhangi bir türden sosyal dönüşüme engel olur. Üstte olanla altta olan arasında kılı kırk yaran bir ayrım vardır; daha altta olan biriyle temas,

katı bir biçimde yasaklanmıştır. İnsanlar yalnızca kendi kastlarının içinden biriyle evlenebilir ve insanın yaptığı iş nedeniyle dönüşümü başarması mümkün olmasın diye, kastın bütün üyeleri aynı mesleği sürdürür. Bu dizgenin uygulanışındaki tutarlılık öyle şaşırtıcıdır ki yalnızca bunun araştırılması bile olası bütün sosyal dönüşümleri açığa çıkartabilir; dönüşümlerden kaçınılması gerektiğinden, bunların hepsi dikkatlice listelenmiş, tanımlanmış ve araştırılmıştır. Bunun gibi eksiksiz bir yasaklama dizgesi ele alınıp, olumsuzların yerine olumlular konarak tersine çevrilse, alt sınıftan üsttekine dönüşümün tam olarak neleri gerektirdiği anlaşılabilirdi. Kastları dönüşümle ilişki içinde ele alan bir makale çok değerli olurdu, ama böyle bir makale henüz yazılmadı.

Ne var ki dönüşüm yasaklarının *sınırlı*, yani toplumun başında duran tek bir bireye dayatılan bir türü vardır. Bu, *krallığın* erken biçimlerinde bulunur. Şaşırtıcı görünse de, daha eski uygarlıkların bildiği, en iyi eklemlenmiş iki iktidar biçimi, öncelikle dönüşümle ilişkileri karşılaştırılarak ayırt edilmiştir.

Bir kutupta istediğinde gerek hayvanların, hayvan ruhlarının, gerekse ölülerin ruhlarının şekline bürünebilen *usta dönüşümcü* bulunur. Herkesi kandıran *hilekâr,* Kuzey Amerika Kızılderililerinin mitinde bildik bir figürdür. Bu adamın iktidarı bürünebileceği sayısız şekle dayanır. Yaptığı her şey şaşırtıcıdır; beklenmedik bir biçimde görünür ve gözden kaybolur, bir şeyleri kapıp kaçar ya da bunları olağandışı yollarla ele geçirir ve ancak yeniden kaçabileceğini bildiği zaman kendisini yakalamalarına izin verir. Onu bu hayrete düşürücü maharetlerini gerçekleştirmeye muktedir kılan temel yetenek, dönüşümdür.

Usta dönüşümcü gerçek iktidarına bir *Şaman* olarak ulaşır. Seansında kendisine tabi kıldığı ruhları çağırır; onların dilini konuşur, onlardan biri gibi olur ve onlara anladıkları bir tarzda emreder. Gökyüzüne seyahat ettiği zaman kuş olur, denizin dibine daldığı zaman bir deniz yaratığı olur; onun için her şey mümkündür. Geçirdiği titreme nöbetleri, amacı için kendisine gerekeni aralarından seçene kadar onu sarsmaya devam eden hızlı dönüşüm sıralamasının sonucudur.

Usta dönüşümcü en çok dönüşüm yapabilen kişidir. Onu yüzlerce kısıtlamaya tabi olan, bir yerde kalmak ve hep aynı olmak zorunda olan, kimsenin yaklaşamayacağı ve kimse tarafından çok sık görülmemesi dahi gereken kutsal bir kralla karşılaştırırsak, o zaman ikisinin arasındaki temel

farklılığın dönüşümle tam olarak zıt ilişkilerinde yattığını görürüz. Birinde, yani Şamanda dönüşüm en uç noktasına taşınır ve ondan bütünüyle yararlanılır; diğerinde, yani kralda, dönüşüm yasaklanır ve sanki kral bütünüyle felç olana kadar engellenir. Kral öylesine aynı kalmak zorundadır ki yaşlanmamak, her zaman sağlığının ve kuvvetinin zirvesinde olmalıdır. Gerçekten de yaşlılığın ilk izleri, örneğin kır saç ya da erkekliğinde en küçük bir azalma belirir belirmez, kral çoğunlukla öldürülür.

Bu türden, kendisi başkalarını dönüştüren emirlerin sürekli kaynağı olmasına rağmen, kendini dönüştürmenin bütünüyle yasaklandığı kralın durağan niteliği, iktidarın özünün bir parçasını oluşturmuş ve modern iktidar kavramının bütünü üzerinde belirleyici bir etki yapmıştır. Dönüşmeyen, sabit bir yükseklikteki belirli ve daimi bir yere oturtulmuştur. Bu yükseklikten aşağıya asla inmemelidir, herhangi biriyle buluşmak için yarı yola kadar bile gelmemeli ya da kendi asaletini asla unutmamalıdır. Ancak, başkalarını şu ya bu konuma tayin ederek yükseltebilir; onları hem yükselterek hem de alçaltarak dönüştürebilir. Kimsenin, hatta kendisinin bile kendisine yapamayacağı şeyleri başkalarına yapmak onun işidir. Kendisi bütün dönüşümlerden mahram bırakılan insan, başkalarını istediği gibi dönüştürebilir.

Hâlâ söylenmesi gereken her şeyi dışarıda bırakan, bu birkaç dönüşüm yasağı örneğinin kısaca sıralanması bile, insanı yasağın gerçekte neyi gösterdiğini sorgulamaya zorlar. İnsan dönüşümü neden yasaklar? Derinlerdeki hangi ihtiyaç bunu tekrar tekrar kendisine ve başkalarına dayatmaya iter onu? Bu sorana ancak deneme kabilinden yaklaşabiliriz.

İlk insan, doğasının artan akışkanlığıyla, aslında tam da bu dönüşüm yeteneğiyle huzursuz edilmiş ve bu da onu sabit ve kıpırdatılamaz engeller aramaya itmiş gibi geliyor insana. Bedeninin içinde işleyen yabancı bir şey olarak deneyimlediği o kadar çok duyu vardı ki -Buşmanların vuruş seslerini anımsıyoruz- kendisini sanki ona teslim edilmiş gibi hissedip kendini o olmaya *zorladı*. Dönüşüm olmadan yiyeceğini elde edemezdi, ama bu ona dayatılmış ve açlığını tatmin ettikten sonra bile ona dayatılması sürdürülen bir şeydi de. Kendisini her yerde sanki hareketten başka bir şey yokmuş ve kendi varlığı da sürekli bir akış durumundaymış gibi hissetti; bu kaçınılmaz bir biçimde onda, yalnızca dönüşümler üstündeki yasaklarla durdurulabilecek bir süreklilik ve katılık arzusu doğurdu.

Belki bu bağlamda AvustralyalI yerlilerin taşlara ve kayalara verdiği önemi anımsamamız gerek. Ecdadının yaptığı ve yaşadığı her şey, bütün gezintiler ve başlarından geçen her şey doğanın bir parçası -kalıcı, değişmeyen işaretler- oldu. Orada belirli bir yaratığın bir zamanlar yaşadığını ve büyük işler yaptığına işaret etmeyen bir kaya neredeyse yoktur. Doğadaki bu, kıpırdatılamaz anıtsal özelliklere ek olarak, yerlilerin nesne olarak sahip oldukları ve kutsal yerlerde sakladıkları daha küçük taşlar vardır. Bunlar bir kuşaktan diğerine devredilir ve bunların her birine özel bir önem atfedilir. Taş, efsanenin elle tutulur bir dışavurumudur; taş aynı kaldığı sürece o efsane değişmez. Bizlerin arasında hiç de bütünüyle bilinmez olmayan bir şey, taşın kalıcılığı üzerine bu yoğunlaşma, dönüşümün yasaklanmasına yol açan aynı derin arzuyu, aynı ihtiyacı ifade ediyor gibi geliyor bana.

KÖLELİK

Bir köle, cansız bir şeyin mülk olması anlamında mülk değildir, sığırın mülk olması anlamında mülktür. Köle, otlamasına ve fırsat düştükçe doğurmasına ya da yavrularım büyütmesine izin verilen bir hayvanla kabaca aynı özgürlüğe sahiptir.

Bu şey'in temel özelliği içine nüfuz edilemez olmasıdır. İtilebilir ya da çekilebilir; ama şey, emri alamaz ve depolayamaz. Köle yasal olarak sahip olunan bir şey sayılabilir ama bu yanıltıcıdır; köle sahip olunan bir *hayvandır.* Bir köle en iyi, evcil bir köpekle karşılaştırılabilir. Köpek, sürüsünden koparılmıştır; *yalıtılmıştır* ve sahibinin emirlerine amadedir. Kendi peşinde koştuğu şeyler bu emirlerle çatışınca, bunlardan vazgeçirtilir ve bu vazgeçişin karşılığında sahibi tarafından beslenir.

Gerek köle, gerekse köpek için emirler ve yiyecek *aynı* kaynaktan gelir; bir bakıma küçük bir çocuğu andırırlar. Bir çocuktan öz olarak farklı oldukları nokta dönüşümlerle ilişkileridir. Çocuk oynarken, daha sonra kullanabileceği bütün dönüşümlerin pratiğini yapar; ebeveyni ona bu konuda yardım eder ve sürekli yeni dönüşümler edinmesini teşvik eder. Çocuk pek çok değişik alanda büyümeye devam eder ve dönüşümlerinin ustası haline gelince erişkin statüsüne terfi ettirilerek ödüllendirilir.

Bu, bir köleye olanın tam tersidir. Tıpkı sahibinin köpeğin istediği her şeyi kovalamasına izin vermemesi, onun avcılığını kendi ihtiyaçları ya da dilekleriyle sınırlaması gibi, kölenin efendisi de dönüşümleri kölenin ulaşamayacağı şekilde uzaklaştırır. Kölenin başka bir şeye yetkin bir dönüşüm yapmasını engeller. Köle şunu yapmamalıdır, bunu yapmamalıdır ama *bazı* şeyleri tekrar tekrar yapmalıdır; bunlar ne kadar basit ve kısıtlı olursa, efendisinin ondan bunları talep etmesi o kadar kolaydır. Çeşitli işlemleri sürdürmesine izin verildiği sürece, işbölümü insandaki dönüşüm dengesine hasar vermez ama yalnızca bir işlemle sınırlanıp, üstelik olası en kısa zamanda olabilecek en fazlanın elde edilmesi -yani, "üretken" olması- beklenir beklenmez, o insan, köle olarak tanımlamadan edemeyeceğimiz şey olur.

En başından itibaren iki ayrı tür köle var olmuş olsa gerek: efendisine bir köpek gibi bağlanmış tek bir köle ve gerçekten de insanın en eski köleleri olan, çayırdaki sığırlar gibi, çok sayıda bir arada bulunan köleler.

İnsanları hayvana döndürme arzusu, köleliğin yayılmasının başat dürtüşüydü. Bu arzunun kuvvetini abartmak, zıddı olan arzunun, hayvanları insana döndürme arzusunun kuvvetini abartmak kadar zordur. (Yalnızca Darwinizm ve metempsychosis[61] doktrini gibi büyük entelektüel yapılan değil, aynı zamanda gösteri yapan hayvanların halka açık bir biçimde sergilenmesi gibi popüler eğlenceleri de “hayvanları insana döndürme” arzusuna borçluyuz.)

İnsanlar bir kez çok sayıda köleyi, hayvanları sürüler halinde topladıkları gibi toplamayı başarınca, devletin tiranlığının temelleri atıldı. Bir yöneticinin bütün bir halka köle ya da hayvan gibi sahip olma arzusunun, halkın sayısıyla arttığı konusunda en ufak bir kuşku dahi duyulamaz.

İktidarın özellikleri

İNSANIN DURUŞ BİÇİMLERİ VE BUNLARIN İKTİDARLA İLİŞKİSİ

Ayakta dik durabilmesiyle övünen insan, yerinden ayrılmadan oturabilir, uzanabilir, çömelebilir ve diz çökebilir. Bütün bu duruşların ve özellikle de bir duruştan diğerine geçişin özel anlamları vardır. Mevki ve iktidar geleneksel olarak belirli duruşlarla bağlantılanır; ayrıca insanların kendilerini gruplama biçimlerinden her birinin sahip olduğu otoritenin miktarını çıkarabiliriz. Bir insanın etrafındaki herkes ayakta dururken yüksek bir yerde oturmasının, biri içeriye girerken odadaki herkesin ayağa kalkmasının, bir insanın diğerinin önünde dizlerinin üstüne çökmesinin, yeni gelen birinin oturmasının istenmemesinin ne anlama geldiğini biliriz. Böyle bir gelişigüzel döküm bile kaç tane sessiz iktidar şekillenmesi bulunduğunu göstermektedir. Bizim amacımız için bunlara daha yakından bakmak ve bunların önemini tek tek belirlemeye çalışmak önemlidir.

Bir insanın benimsediği her yeni duruş, bir önceki duruşla ilişkilidir ve bu duruş ancak önceki duruş biliniyorsa doğru anlaşılabilir. Ayakta duran bir insan, yataktan daha yeni fırlamış olabileceği gibi, bir sandalyeden ayağa kalkmış da olabilir. İlk durumda tehlikeden kuşkulanmış olabilir; İkincisinde birine saygı göstermek istemiş olabilir. Bütün pozisyon değişiklikleri görece anidir. Bu değişiklikler aşina, beklenen ve belirli bir cemaatin âdetlerine uygun olabilir; ama her zaman beklenmedik, bu nedenle de çok daha önemli bir pozisyon değişikliği de olasıdır. Kilisedeki bir ayinde çok kez diz çökülür; insanlar buna alışıktır ve bundan hoşlananlar bile buna büyük bir önem atfetmezler. Ama sokakta biri aniden, daha biraz önce kilisede diz çökmüş olan birinin önünde diz çökerse, bunun etkisi çok büyük olur.

Buradaki çeşitli anlamlara rağmen, gene de insan duruşlarını sabitleştirme ve "anıtlaştırma" şeklinde belli bir eğilimin varlığı yadsınamaz. Oturan ya da ayakta duran bir insan, uzamsal ya da zamansal koşullarına aldırmaksızın *böyle durarak* bir etki yapar. Anıtsal heykellerde bu duruşların bazıları o kadar boş ve basmakalıp hale gelmiştir ki onlara

neredeyse hiç dikkat etmeyiz, ama bu duruşlar günlük hayatımızda çok etkili ve anlamlıdır.

Ayakta durma

Ayakta durmaktan övünmemiz, ayaktayken hiçbir desteğe ihtiyaç duymadığımız için kendimizi bağımsız hissetmemizden kaynaklanır. İster insanın çocukken ilk kez ayakta durmasının anısı, ister doğaları gereği, neredeyse hiçbiri iki ayağı üstünde duramayan hayvanlar karşısındaki üstünlük duygusu buna katkıda bulunmuş olsun, ayakta duran bir insanın kendinden *emin ve kendine yeterli* olduğunu hissetmesi olgusu sabittir. İnsanın oturma ya da yatma pozisyonundan ayağa kalkması özel bir çabanın sonucudur ve ayağa kalkışı kendisini olabildiğince uzun boylu kılar. Uzun süre ayakta duran biri ya bir ağaç gibi yere sımsıkı bastığı için ya da korkmadan ve saklanmadan kendisini bütünüyle gösterdiği için, dayanıklılığını ve direnç kapasitesini sergiler. Ne kadar sabit durursa, dönüp etrafına ne kadar az bakarsa, o kadar etkileyici olur. Göremediği halde arkasından gelecek bir saldırıdan bile korkmadığını gösterir.

Ayakta duran adamla etrafındakiler arasında bir mesafe varsa, duruşunun etkisi artar. Kendi başına yalıtılmış bir biçimde, başkalarına yüzünü dönmüş; ama bir şekilde onlardan ayrı ayakta duran bir insan özellikle etkileyicidir. Sanki kendisi tek başına hepsinin yerine *ayakta duruyor* gibidir. Onlara yaklaştığında, onlardan daha yüksekte durmaya özen gösterir; aralarına girerse, bu insanlar onu omuzlarına alıp taşıyarak, üstünlüğünü yeniden kurarlar. Bağımsızlığını kaybetmiştir; ama artık, adeta hepsinin üzerinde *oturuyordur.*

İnsanlar normal olarak yürümeye ya da koşmaya başlamadan önce ayakta dururlar; ayakta durma böylelikle bütün hareketlerin öncülü olduğundan, ayakta duran bir insan henüz kullanılmamış bir enerji izlenimi yaratır. Ayakta durma, diğer her duruşa doğrudan geçilebilen ve her harekete başlanabilen *merkezi* bir duruştur. Bu yüzden, aslında o bunu hissetmese bile, ayakta duran birine, görece yüksek düzeyde bir gerilim yakıştırırız. (Bu insan, örneğin, yatmak ve uyumak üzere olabilir.) Ayakta duran insanı her zaman gözümüzde büyütürüz.

İki kişinin tanışmasında her zaman bir ciddiyet unsuru bulunur. Ayakta durarak birbirlerine adlarını söylerler ve yine ayakta durarak tokalaşırlar. Ayakta durarak birbirlerine saygılarını gösterirler, aynı zamanda

karşısındakini tartarlar. Bu ilişki nasıl gelişirse gelişsin, gerçek ilk temas ayakta gerçekleşir.

Kişisel bağımsızlığa en yüksek değerin verildiği ülkelerde, insanlar başka yerdekilerden daha sık ve daha uzun süreler için ayakta durur. Örneğin İngilizler, içki içme eyleminin çoğunun ayakta yapıldığı, pub'lara özellikle düşkündürler. İçki içen kimse herhangi bir zamanda, merasimsiz oradan ayrılabilir. Küçük ve göze çarpmayan bir hareketle arkadaşlarına veda eder; böylelikle resmi bir biçimde masadan kalkmış olmasından çok daha az kısıtlanmış hisseder kendisini. Kalkmak, gitme niyetini duyurmakla aynı şey olurdu ve bunu yapmak zorunda olmak onun özgürlüğünü sınırlardı. İngilizler özel partilerde bile, uzun kalmaya niyetlerinin olmadığını belirtecek şekilde ayakta dururlar. Odanın içinde serbestçe dolaşırlar ve ayakta duruyor oldukları için bir başkasıyla konuşmak için bir insandan en az formaliteyle ayrılabilirler. Bunda olağandışı hiçbir şey yoktur ve bu davranışı yüzünden hiç kimse kendini hakarete uğramış hissetmez. İngiliz yaşamının en önemli ve yararlı uydurmalarından biri olan, sosyal grup içindeki *eşitlik*, hepsinin benzer bir biçimde ayakta durma avantajına sahip olduğu ya da olabildiği durumlarda özellikle vurgulanır. Hiç kimse başka birinin "üstüne çıkmaz." Herkes tanışmak istediği insanları aramakta özgürdür.

Oturma

Oturduğumuz zaman, üzerinde durmaktan vazgeçtiğimiz iki bacağın yerini alması için yabancı bacaklardan yararlanırız. Bugün bildiğimiz şekliyle sandalye, tahttan türemiştir; taht, işlevi yöneticiyi taşımak olan yöneticiye tabi hayvan ya da insanların varlığını gerektirir. Sandalyenin dört bacağı bir hayvanın -atın, öküzün ya da filin- bacaklarını temsil eder ve böyle yükseltilmiş bir yerde oturmak, oldukça farklı bir anlama gelen, yere oturmak ya da çökmekten kesin olarak ayırt edilmelidir. Bir sandalyeye oturmak orijinal olarak bir *ayrım* belirtisiydi. Sandalyeye oturan insan, uyrukları ya da köleleri olan diğerlerine dayanırdı. *O* oturabilirken, *diğerleri* ayakta durmak zorundaydı. O rahat olduğu sürece onların ne kadar yorulduğu önemli değildi. Önemli olan, korunması gereken kendisi ve kutsal kuvvetiydi; çünkü başka herkesin iyiliği ona bağlıydı.

Oturan her zaman, savunmasız ve karşı baskı kapasitesi olmayan bir şeyin üstüne, aşağıya doğru baskı uygular. Oturmanın bu yönü ata binmekten türer, ama *ata binmede* bu yön kılık değiştirmiştir; çünkü söz konusu hareket, amacın böyle bir baskı uygulamak değil, yalnızca, belirli bir hedefe olabildiğince hızlı ulaşmak olduğu izlenimini verir. Hareket unsuru kaldırılır, ata binme oturma haline gelirse, oturanla üzerine oturduğu şey arasındaki ilişki kendi başına bağımsız bir varoluş edinir; sanki oturmanın amacı tam da bu ilişkiyi ifade etmektir. Üzerine oturulan şey artık canlı bile değildir. İşlevi sonsuza kadar belirlenmiştir ve köleden bile az iradesi vardır; durumu köleliğin özüdür. Oturulan şeyi kullanan, ona her istediğini yapabilir. Gelip oturabilir ve istediği kadar orada kalabilir ya da hiç düşünmeden kalkıp gidebilir.

Oturmanın itibarı devamlılığın *itibarıdır.* Ayakta duran biri herhangi bir şey yapabilir ve ona duyduğumuz saygı kısmen onun birçok olasılığa açık olduğu, onun tetikte ve her an harekete geçebilir olduğu olgusundan türer. Ama oturan birinin oturmuş durumda *kalmasını* bekleriz. Ağırlığının aşağıya doğru yaptığı baskı, otoritesini onaylar ve oturan insan bu otoriteyi ne kadar uzun süre hissettirirse, o kadar kendinden emin görünür. Konumunu korumak, kuvvetlendirmek için bu olgudan yararlanmamış hiçbir kurum yoktur.

Bir insanın oturduğu zaman sergilediği şey *fiziksel ağırlıktır* ve bunun etkisini tam olarak göstermesi için, yerden yükseltilmiş bir şeyin üzerinde oturması gerekir. Sandalyenin bacakları için o gerçekten *ağırdır.* Yere otursa, bütünüyle farklı bir izlenim bırakırdı, çünkü toprak kendi üzerindekilerden o kadar ağır ve katıdır ki onların uygulayabilecekleri baskı bununla karşılaştırılınca önemsiz kalır. İktidarın en basit biçimi, bir insanın kendi bedeninden türeyendir ve insan bunu ayakta durduğunda *boyla* ya da gözle görülür bir baskı uyguladığında *ağırlık* olarak ifade eder. Oturma pozisyonundayken ayağa kalkmak her ikisini de yapmaktır. Bunun en çarpıcı örneği, duruşma sırasında oturmuş ve hareketsiz durumda kalan yargıcın, karan bildirmek için ayağa kalkmasıdır.

Çeşitli oturma biçimleri, temelde baskı uygulamanın değişik biçimleridir. Döşenmiş bir sandalye yalnızca *yumuşak* değildir, aynı zamanda oturana belli belirsiz oturduğu şeyin *canlı* olduğu hissini verir. Minderin yumuşaklığı, esnekliği ve geriliminde canlı et niteliğinde bir şey vardır; bu da pekâlâ, hem pek çok insanın çok yumuşak sandalyelerden tiksinmesinin, hem de genellikle rahatına düşkün olmayan başkalarının bu türden rahata yükledikleri olağanüstü önemin nedeni olabilir. İkinci türden insanlar, iktidara sahip olmayı, ikinci doğaları haline getirmiş insanlardır; oturmak, bu işlemin tadını çıkarmanın günlük olarak tekrarlanan simgesel ve hafifletilmiş bir biçimidir.

Yatma

Yatan bir insan silahlarından arınmıştır. Normal olarak o kadar zahmetine katlandığı ve dimdik ayakta durduğunda onu olduğu şey yapan hali tavrı, alışkanlıkları ve bütün etkinlikleri giysi gibi bir kenara bırakılmıştır; sanki bunların onun parçası olmasından vazgeçmiş gibidir. Bu dışadönük süreç uyumanın içe dönük sürecinin ayna hayalidir, çünkü uykuda da uyanıkken vazgeçilmez görünenlerin çoğunu -zihnin giysileri olan, düşüncenin sabit, zorlayıcı biçimlerini- üzerimizden atarız. Yatan herhangi bir insan kendisini o kadar silahsız bırakır ki insanın uykunun ardından *hayatta kalmayı* nasıl becerdiğini anlamak imkânsızdır. İnsanların ilkel aşamada bulabildikleri mağaralarda yaşadıkları doğrudur, ama orada bile güvenlikte değillerdi; yetinmek durumunda oldukları, yaprak ve dallardan yapılmış berbat barınaklar da hiçbir koruma sağlamıyordu. İnsanoğlunun hâlâ var olması mucizedir. İnsanoğlunun çok önce, dünya üzerinde çok daha az insan varken, birbirlerini karşılıklı yok etmek için sıraya girme noktasına gelmeden çok önce yok olmuş olması beklenirdi. Uykuyla ilgili bu gerçek -savunmasızlığı, tekrar edişi ve sürekliliği- açıklanamayan pek çok şeyin açıklaması olarak öne sürülen, çevreye uyum teorilerinin hepsinin uygunsuzluğunu gösterir.

Ne var ki burada insanların uykuya rağmen nasıl hayatta kaldığına ilişkin daha derin ve zor bir soruyla değil; yalnızca yatma ve yatmanın, insan bedeninin diğer duruşlarıyla karşılaştırıldığında, iktidarla nasıl bir ilişkisinin olduğuyla ilgileniyoruz. Gördüğümüz gibi bir uçta, iktidarı yükseklik ve bağımsızlıkla ifade eden ayakta durma, ağırlık ve süreklilikle ifade eden oturma vardır. Yatma, özellikle de uykuyla birleşince, tam bir iktidarsızlık ifade eden diğer uçtur. Ama bu etkin, mücadeleci bir iktidarsızlık değildir. Yatan bir insan çevresiyle bütün ilişkilerinden vazgeçer ve kendi içine çekilir. Durumunda dramatik hiçbir şey yoktur; gerçekten de yetersiz de olsa göze çarpmamakla bir güvenlik elde eder. Bütün istediği, altında bir şeyin olmasıdır. Boylu boyunca yatar ve bütün bedenini destekleyen ya da koruyan bir şeyle olabildiğince temas halinde olmasına dikkat eder. Ayakta duran bir insan özgür ve destekten bağımsızdır; oturan bir insan ağırlığını bir şey üzerine baskı uygulamak için

kullanır. Boylu boyunca uzanmış bir insan kesinlikle bağımsız değildir, çünkü kendisini destekleyecek her şeyi kullanır; bir baskı uyguladığı da söylenemez, çünkü ağırlığı o kadar dağılmıştır ki bunun neredeyse hiç farkında değildir.

Yatmayla ayakta durma arasındaki karşıtlık o kadar büyüktür ki bir duruştan diğerine aniden geçerek başkalarını ürkütmek her zaman caziptir. Yerden ya da yatağından bir anda sıçrayabilen bir insan, ne kadar canlı olduğunu, uykuya ne kadar az teslim olduğunu, uyurken bile önemli her şeyi nasıl işitip fark ettiğini gösterir ki hiçbir zaman gafil avlanmasın. Pek çok yönetici bunu ve bu geçişi yıldırım hızıyla yapabildiklerine ilişkin haberleri bile bile yayarlar. Bu geçişin yarattığı etkinin bir kısmı kesinlikle, belirli bir yaştan sonra mahrum bırakıldığımız sürekli fiziksel büyümeye duyulan arzuya dayanır. Bütün yöneticiler, olduklarından daha uzun boylu olmayı ya da daha iyisi, istedikleri zaman boylarım uzatabilme kapasitesine sahip olmayı isterlerdi. Başka insanları dehşete düşürmek ve onlara egemen olmak için, birdenbire ve beklenmedik bir şekilde büyüyebilmeyi ve bir sonraki uygun durumda bu gösteriyi tekrarlayabilmek için, bunu yaparken kimse onları görmeden tekrar küçülebilmeyi isterlerdi. Annesinin karnında kıvrılmış gibi uyuyan ve sonra uyanınca yataktan fırlayan bir insan, bu ani hareketle büyümesinin bütün sürecini yineler. Buna esef duyarak, kendisini olduğundan daha uzun boylu yapamadığına üzülse bile en azından boyu kadar, uzunluğa erişir.

İnsanlar dinlenmek için yatarlar; ama bir de ayakta *duramayanlar,* incinmiş ya da yaralı olup, istemeseler de yatar durumda kalmak zorunda olanlar vardır. Bu insanların talihsizlikleri, ayakta duranlara yaralı bir hayvanı hatırlatmalarıdır. Bu insanlar damgalanmıştır. Ölüme doğru yokuş aşağı uzun bir adım atmışlardır. Yaralı bir yaratığa *coup de grâce* (öldürücü darbe) vurulmuştur. Eğer canlıyken tehlikeli idiyse, ölünce bir nefret nesnesi olur. Artık kendini koruyamadığı için, insanlar onu ayaklar altına alır ve bir yana fırlatıp atarlar. Öldüğü zaman hâlâ insanların yoluna çıkmakla suçlanır; onun bir hiç olması, hatta boş bir beden bile olmaması gerekirdi.

İnsan hayvandan daha çok düşer ve bu yüzden, düştüğü zaman, daha da çok küçümseme ve antipatiye neden olur. Aslında, darbe yemiş bir insanın görüntüsü aynı anda iki duygu doğurur: avlanmış bir hayvana ilişkin içgüdüsel ve alışkanlığa dayalı zafer duygusu ve bir hemcinsinin düşüşü

karşısında duyulan huzursuzluk. Burada, hâlâ ayakta durabilen bir insanın, birini yerde görünce ne hissetmesi *gerektiğini* değil, gerçekten ne hissettiğini tartışıyoruz; hiç kuşku yok ki zafer unsuru hep oradadır ve belirli koşullarda bu unsur çok kuvvetlenir. *Çok sayıda* can çekişen insan ve cansız beden görüntüsünün yaşayan insan üzerinde korkunç bir etkisi vardır: insan sanki hepsini kendisi devirmiş gibi hisseder ve iktidar hissi hızla ve denetlenemeyen bir biçimde artar. Ölmekte olanların ve ölenlerin oluşturduğu bütün yığını kendisine mal eder; yalnızca kendisi hayattadır ve etrafındaki her şey onun ganimetidir. Hiçbir zafer duygusu bundan daha tehlikeli değildir. Bu duyguya bir kez kendini kaptıran insan bunu tekrarlamak için her şeyi yapacaktır.

Bu kısımda çok önemli olan bir şey de ayakta duranlarla yatanlar arasındaki sayısal eşitsizliktir; bunların karşılaştıkları koşullar da önemlidir. Örneğin (daha önce kitle olayları olarak tartışılan) savaş ve çarpışmanın kendi ritüelleri vardır ve bunlarda söz konusu ettiğim dürtünün kendi seyrini yaşamasına izin verilir. Düşmanın ölümüyle ilişkili hiçbir kısıtlayıcı yaptırım yoktur; herkesin hayvanca içgüdüsüne göz yumulabilir.

Barış zamanında kalabalık bir yerde düşen ve ayağa kalkamayan bir insanın onu gören pek çok kişi üzerinde farklı bir etkisi olur. İçinde bulunduğu ana ve kendi tarzına göre hepsi kendisini onunla farklı oranlarda özdeşleştirir. Belki biri, içinde vicdan azabıyla da olsa, oradan çekip gider; bir diğeri ona yardım etme zahmetine katlanır. Eğer kısa zamanda ayağa kalkabilirse, ona bakanlar, aslında kendileri olan bu insanın tekrar ayaklarının üstünde olmasından hoşnutluk duyarlar. Eğer bunu başaramazsa, uygun kurumun bakımına devredilir ve her zaman, en uygar insanların arasında bile, başına bu durum gelen insana karşı hafif bir küçümseme hissedilir. İhtiyacı olan yardımı yaparlar, ama bunu yapmakla onu dik duranların toplumundan uzaklaştırırlar. Bir süre için bu insan tamamen erişkin olarak kabul edilmez.

Yere oturma

Yere oturmak ya da çömelmek, ihtiyacın yokluğunu, insanın kendi içine dönmesini belirtir. Beden yuvarlanmıştır ve sanki dünyadan hiçbir şey beklemiyormuşçasına sağlamdır. Karşılıklılık gerektiren her faaliyet terk edilir. Hiçbir şey yapılmadığından, buna karşılık verecek kimse yoktur. Bu vaziyette oturan bir insan barışçıl ve hoşnut görünür; kimse ondan şiddet geleceği korkusunu yaşamaz. Ya ihtiyacı olan her şeye sahip olduğu için ya da ne kadar az olursa olsun, sahip olduklarıyla yetindiği için hoşnuttur. Çömelmiş bir dilenci ona verilebilecek her şeyi kabul etmeye hazır olduğunu ilan eder; hiçbir ayrım yapmaz ve herhangi bir şeyle hoşnut olur.

Doğu ülkelerinde yere oturan yalnızca fakirler değil, aynı zamanda yanlarında eşlik eden biri olduğunda, zenginlerdir de; yere oturma mülkiyete karşı özel bir tutumu da dile getirir. İnsanlar sanki mülklerini içlerinde taşıyorlarmış ve bundan bütünüyle eminmiş gibi davranırlar. Bu pozisyonda kalarak, onu çaldırma ya da başka bir biçimde kaybetme derdi ya da endişesi yaşamadıklarını gösterirler. Kendilerine hizmet ettirmekten geri kalmazlar, ama sanki hizmet edilen zenginlikleridir. Böylelikle efendiyle köle arasındaki ilişkinin keskinliği ılımlılaştırılır. Sandalye kullananların tersine, Doğulular oturunca, istese kendisi gibi yaratıkların üstünde oturuyor olabileceği gerçeğinin gösterişini yapmazlar. İnsan sanki güzel bir kumaştan yapılmış bir çuvaldır; sahip olduğu her şey bu çuvalın içindedir ve hizmetkârların hizmet ettikleri şey bu çuvaldır.

Ne var ki çömelmek ya da yere oturmak olabilecek her şeyi kabullenmeyi de ima eder. Zengin bir adam yoksullaşsaydı bile aynı şekilde oturmaya devam ederdi ve bunu yapmakla, kendisinin aslında hâlâ aynı adam olduğunu söylemiş olurdu. Bu duruş hem zenginliği hem de yoksulluğu içerir ve bunun, Doğu'yu bilen herkesin aşina olduğu tefekkür duruşu olmasının nedeni, ihtiyaçların yokluğu konusunda söylediklerimize ilaveten hem zenginliği hem de yoksulluğu içermesidir. Bu duruşu benimseyen insan kendisini bu dünyadan özgürleştirmiştir. Kendi kendisine dayanır ve hiç kimseye yük olmaz.

Diz Çökme

İktidarsızlığın, yatmanın edilgenliğinin yanı sıra, etkin bir biçimi de vardır. Bu duruş, mevcut bir iktidarla yüz yüze gelir ve kendisini ifade ediş tarzı bu iktidarı olduğundan daha büyük gösterir. *Diz çökme* bir yalvarış jestidir. İdama mahkûm edilen insan darbeyi yemek için boynunu uzatır; öleceği gerçeğini kabul etmiştir ve bunu önlemek için hiçbir şey yapmaz, ama bedeninin pozisyonuyla başkalarının iradesinin gerçekleştirilmesine yardımcı olur. Ama birleştirilmiş ellerini kaldırır ve bu son anda bile bağışlanmasını diler. Diz çökme her zaman bir anlamda son anın başlangıcıdır. Bu bir tür dalkavukluktur ve aşırıdır, çünkü dikkat çekmek zorundadır. Görünüşte öldürülmeye boyun eğen insan, önünde diz çöktüğü kişiye olası en büyük iktidarı, ölüm kalım üzerindeki iktidarı atfeder. Bu kadar büyük birinin elinde büyük şeyler bahşetme iktidarı olması gerekir; onun merhameti yalvaranın savunmasızlığına denk olmalıdır. Aralarındaki uçurum ancak onun büyüklüğüyle kapanabilecek kadar abartılır. Bunu yapmazsa, sonradan, kendi gözünde sonsuza kadar öyle küçülecektir ki ona yalvaran önünde diz çöktüğü zaman bile bu kadar küçülmemiştir.

ORKESTRA YÖNETİCİSİ

İktidarın, orkestra yöneticisinin yaptığı işten daha bariz bir ifadesi yoktur. Onun halk önündeki davranışının her bir ayrıntısı iktidarın doğasına ışık tutar. İktidar hakkında hiçbir şey bilmeyen biri, bir orkestra yöneticisini dikkatle gözlemleyerek, iktidarın bütün niteliklerini, birbirinin peşi sıra keşfedebilir. Bunun hiç yapılmamış olmasının nedeni açıktır: Orkestra yöneticisinin ortaya koyduğu müziğin önemli olan tek şey olduğu düşünülür, insanlar konserlere senfoni dinlemeye gittikleri fikrini mutlak addederler ve hiç kimse buna orkestra yöneticisinden daha çok inanmaz. Orkestra yöneticisi işinin müziğe hizmet etmek ve onu sadık bir biçimde yorumlamak olduğuna inanır.

Bir orkestra yöneticisi kendisini müziğin hizmetkârları arasında birinci sırada görür. Kendisini bu fikre o kadar kaptırmıştır ki kendi faaliyetinin bir başka, müzikle ilgili olmayan anlamı olduğu fikrini aklı almaz. İşinin aşağıdaki yorumu karşısında hiç kimse ondan daha çok hayrete kapılamaz.

Orkestra yöneticisi *ayakta durur:* İnsanın ilk ayağa dikilmesinin taşıdığı anlama ilişkin eski anılar hâlâ iktidarın her temsilinde önemli bir rol oynar. Bu durumda, ayakta duran tek birey odur. Önünde orkestra oturur, arkasında da izleyiciler. Orkestra yöneticisi bir kürsünün *üzerinde* durur ve hem önden hem de arkadan görülebilir. Hareketleri önde orkestranın üzerinde, arkada da izleyiciler üzerinde etkili olur. Fiili talimatlarını verirken yalnızca ellerini ya da elleriyle birlikte bir değnek kullanır. Şu ya da bu enstrümanı canlandırmak için ya da istediğinde susturmak için oldukça küçük hareketlere ihtiyacı vardır. Enstrümanların sesleri üzerinde ölüm kalım iktidarına sahiptir; uzun bir sessizlik onun emriyle yeniden bozulur. Enstrümanların çeşitliliği insanların çeşitliliğinin yerini tutar; bir orkestra farklı türden insanların bir araya gelmesi gibidir. Orkestra üyelerinin ona itaat etmedeki gönüllülükleri, yöneticinin onları daha sonra vücuda getirdiği bir birime dönüştürmesini mümkün kılar.

Yöneticinin ortaya koyduğu işin karmaşıklığı onun tetikte olması gerektiği anlamını taşır. Soğukkanlılık onun temel niteliklerindendir; yasayı ihlal edenler anında engellenmelidir. Yasanın notalar şeklindeki şifresi onun

elindedir. Bunu elinde tutan başkaları da vardır ve bunun yürürlüğe konuşunu kontrol edebilirler, ama orkestra yöneticisi yasanın ne olduğuna tek başına karar verir ve yasaya karşı her riayetsizliği süratle cezalandırır. Bütün bunların halkın önünde vuku bulması ve her ayrıntının görülebilir olması, yöneticiye özel bir tür kendine güven verir. *Görülmeye* giderek alışır ve onsuz edemez olur.

İzleyicilerin hareket edemez oluşu orkestranın itaatkârlığı kadar yöneticinin tasarımının da bir parçasıdır. Bu insanlar sessiz durmaya zorunludurlar. Orkestra yöneticisi görünene kadar hareket ederler ve aralarında serbestçe konuşurlar. Müzisyenlerin varlığı kimseyi rahatsız etmez; gerçekten de hemen hemen hiç fark edilmezler. Sonra orkestra yöneticisi görünür ve herkes olduğu gibi kalır. Yönetici kürsüye çıkar, hafifçe öksürür ve değneğini kaldırır, sessizlik çöker. O orkestrayı yönetirken hiç kimse kıpırdayamaz ve o bitirir bitirmez alkışlamak zorundadırlar. Müzikle uyarılan ve yükselen bütün hareket etme arzuları bu işin sonuna kadar engellenmelidir ve ondan sonra zincirlerinden boşalmalıdır. Orkestra yöneticisi alkışlayan elleri eğilerek selamlar; onlar için platforma, onlar istediği sürece tekrar tekrar döner. Onlara ve yalnızca onlara kendini teslim eder; gerçekte yalnızca onlar için yaşar. Aldığı alkış muzaffer olana verilen o eski selamdır ve zaferinin büyüklüğü alkışların sesinin yüksekliğiyle ölçülür. Yengi ve yenilgi, içinde onun ruhsal ekonomisinin düzenlendiği bir çerçeve halini alır. Bunların dışında hiçbir şeyin önemi yoktur; başka insanların hayatlarının içerdiği her şey, onun için zafer ve yenilgiye dönüştürülmüştür.

Bir konser boyunca ve salonda toplanmış olan insanlar için, yönetici bir liderdir. Onlara sırtını dönmüş olarak başlarında durur. Onun peşinden giderler, çünkü o önde gidendir. Ama, onlara önderlik eden ayakları değil elleridir. Onun ellerinin ortaya çıkardığı müziğin temposu, ilk olarak onun ayak basacağı patikayı temsil eder. Salondaki kitle onunla ileri taşınır. Bir eserin bütün sunumu sırasında onun yüzünü hiç görmezler. O merhametsizdir; dinlenmek için hiç ara vermez. Onun sırtını, sanki hedefleriymiş gibi, hep önlerinde görürler. Bir kez bile yüzünü dönseydi bütün büyü bozulurdu. Birlikte gittikleri yolun varlığı birdenbire son bulur ve ortada hareketten ve hızdan yoksun, yanılsamanın etkisinden kurtulmuş insanlarla dolu bir salondan başka hiçbir şey kalmazdı. Ama yöneticinin yüzünü dönmeyeceğine güvenilebilir; çünkü, izleyici kitlesi onu arkadan

izlerken, önde denetlemesi gereken profesyonel müzisyenlerden oluşan küçük bir orduyla yüz yüzedir. Bu amaçla da ellerini kullanır; ama eller, arkasındakiler için yaptığı gibi yalnızca yolu işaret etmez, aynı zamanda emirler de verir.

Bütün orkestrayı göz hapsinde tutar. Her müzisyen yöneticinin kendisini şahsen gördüğünü, dahası işittiğini hisseder. Enstrümanların sesleri, yöneticinin yakından izlediği fikirler ve inançlardır. *O her şeyi bilendir;* çünkü müzisyenlerin önlerinde yalnızca kendi çalacakları kısımlar varken, onun aklında ya da kürsüsünde notaların bütünü vardır. Verili herhangi bir anda her bir müzisyenin ne yapıyor olması gerektiğini kesin olarak bilir. Dikkati aynı anda her yerdedir ve otoritesinin büyük kısmını buna borçludur. O her müzisyenin beyninin içindedir. Yalnızca her birinin ne yapması *gerektiğini* bilmekle kalmaz, aynı zamanda onun her an ne *yapıyor* olduğunu da bilir. Orkestra yöneticisi, gerek olumlu gerekse olumsuz anlamda yasanın bütününün canlı, ete kemiğe bürünmüş halidir. Elleri hüküm verir ve yasaklar. Kulaktan yasanın kutsallığına saygısızlık yapılıp yapılmadığını araştırır.

Böylelikle orkestrada, yönetici, seslerin eşzamanlılığının yanı sıra sıralanışı da dahil çaldıkları eseri, kelimenin tam anlamıyla vücuda getirir; gösteri sırasında bu eser dışında hiçbir şeyin var olmaması gerektiğinden, yönetici o süre boyunca dünyanın yöneticisidir.

ŞÖHRET

Şöhret, kendisini yayan ağızlar konusunda müşkülpesent değildir. O tek *ismi tekrarlayacak* ağızlar olduğu sürece, bu ağızların kime ait olduğu hiç fark etmez. Şöhret peşinde koşan için bu ağızların birbirinden ayırt edilemez nitelikte olduğu ve hepsinin eşit sayıldığı gerçeği, bu tutkunun kökeninin kitle manipülasyonu deneyiminde yattığını gösterir. İsimler kendi kitlelerini toplarlar. İsimler açgözlüdür ve bu isimleri taşıyan insanların gerçek doğalarıyla neredeyse bağlantısız olarak kendi hayatlarını yaşarlar.

Şöhret peşinde koşanın zihninde canlandırdığı kitle gölgelerden, yani bir tek şeyi yapabildikleri, onun ismini tekrarlayabildikleri sürece canlı bile olması gerekmeyen yaratıkların gölgelerinden oluşur. Onların ismini sık sık tekrarlamalarını ve olabildiğince çok insan ismini öğrensin ve kendi başlarına söylemeyi öğrensinler diye, başkalarının önünde tekrarlamalarını ister. Ama bu gölgelerin bunun dışında ne oldukları -boyları, görünümleri, nasıl yaşadıkları ve çalıştıkları- şöhreti yayılan insanın kesinlikle umurunda değildir. Bir insan bu ağızların ait olduğu insanlarla ilgilendiği sürece, onları kazanmaya çalıştığı, onlara rüşvet verdiği ya da kandırdığı sürece, gerçekten şöhret sahibi değildir. Ancak bütün bunları yapmamayı göze alabiliyorsa şöhrete ulaşmış demektir.

Zengin bir insan, bir *yönetici* ve *ünlü kişi* arasındaki fark şudur:

Zengin bir insan sığır ve tahıl ya da bunların yerini tutacak para biriktirir. İnsanları sorun etmez; biriktirdikleri onları satın almaya yeter.

Yönetici insan biriktirir. Tahıl, sığır ya da paraya, insanları elinde tutmak için bunlara ihtiyacı olması dışında, hiçbir değer vermez. Üstelik kendisinden önce var olabilecek ya da onunla birlikte varolan canlı insanlar ister. Kendi zamanından önce yaşamış ya da kendisinden sonra doğanlarla ancak dolaylı olarak ilgilenir.

Ünlü kişi sesler korosu biriktirir. Bütün istediği onların kendi ismini tekrarladıklarını duymaktır. İsmini tekrarlayan yeterince ses olduğu sürece bu seslerin ölülere mi, yaşayanlara mı, yoksa henüz doğmamış olanlara mı ait olduğu önemli değildir.

ZAMANIN DÜZENLENMESİ

Hiçbir boyuttaki hiçbir siyasi yapı *düzenden* vazgeçemez ve düzenin temel uygulamalarından biri zamanla ilgilidir, çünkü *zaman* olmadan hiçbir ortak insan faaliyeti gerçekleşemez. Gerçekten de, her tür yönetimin birincil niteliğinin zamanın düzenlenmesi olduğu söylenebilir. Kendisini kabul ettirmek isteyen yeni bir iktidar yeni bir kronoloji de dayatmalıdır; kendisini sanki zaman onunla başlamış gibi göstermelidir. Böyle bir iktidar için daha da önemli olan *dayanıklı* olmak zorunda olmasıdır. Kendi büyüklüğüne ilişkin tahminleri, iddiasını yaydığı gelecek zamanın uzunluğundan çıkarsanabilir: Hitler'in Reich'ı en az bin yıl sürecekti. Julian takvimi bundan daha uzun süre dayandı ve bugün bile Julius Sezar'ın adının verildiği ay[59] hâlâ onun adıyla anılır. Tarihsel şahsiyetler arasında yalnızca Augustus adını, kesintisiz olarak bir aya vermeyi [Ağustos] başarmıştır. Diğerleri de bunu başarmaya çalışmışlar, ama isimleri heykelleriyle birlikte unufak olmuştur.

Zamanın hesaplanmasındaki en etkileyici işaret İsa ile konmuştur. Bu konuda, Yahudi düşüncesine göre, dünyanın yaratılmasına denk düşen zamanı başlatmak açısından Tanrı'yı bile geride bırakmıştır. Romalılar, Etrüsklerden aldıkları, Roma'nın dünya çapındaki muhteşem yazgısında hiç de önemsiz olmayan bir rol oynayan bir yöntemle, zamanı kendi şehirlerinin kuruluşuyla başlattılar. Kimi fatihler, isimlerini takvimde bir yere sokarak tatmin bulurlar. Napolyon'un 15 Ağustos'a[60] ilişkin umutlarının olduğu söylenir. İnsanın adını düzenli olarak tekrarlanan bir tarihe bağlama fikrinde karşı konulmaz bir çekicilik vardır. İnsanların büyük bir çoğunluğunun bu gibi isimlerin kökeninden habersiz olmasının, yöneticilerin kendilerini bu yolla ölümsüzleştirme arzularının üstünde en ufak bir etkisi olmamış gibi görünüyor. Bir hanedan adıyla bilinen bütün bir yüzyıl olmasına karşın, hiçbir insan, adını bir mevsime vermeyi başaramamıştır. Gerçekten de Çin tarihi hanedanlarla sayılır; Han ya da Tang dönemlerinden söz edilir. Unutulması daha iyi olacak kısa ömürlü ve zaferlerle dolu olmayan hanedanlar bile bundan yararlanır. Çinlilerde zaman dilimlerini uzun tutmak alışılmış bir yöntem olmuştur ama bu zaman dilimlerinin ölümsüzleştirdiği tek tek bireyler değil, ailelerdir.

Ancak bir yöneticinin zamanla ilişkisi, adının çok beğenilmesinden kaynaklanmaz. Yönetici, zamanın *düzenlenmesiyle* ilgilenir, ama bunu yalnızca adını var olan zaman birimlerine vererek yapmaz. Çin tarihi bu şekilde başlar. Efsanevi Çinli yöneticiler saygınlıklarını büyük oranda, onlara atfedilen zamanı etkili bir şekilde düzenlemeleri sayesinde kazanırlar. Bu düzenlemeyi denetlemek için özel görevliler tayin edilir ve görevlerini ihmal ettiklerinde bu insanlar cezalandırılırdı. Çinliler ancak ortak bir takvim oluşturmayı başardıktan sonra ilk kez bir ulus haline gelmişlerdir.

Uygarlıklar belki de en iyi, zaman ayarlamalarıyla birbirlerinden ayırt edilebilir. Uygarlıklar, organize etme kapasitelerini süreklileştirerek kendilerini kanıtlar ve bunu yapmayı bırakınca ortadan kalkarlar. Bir uygarlık, insanlar artık onun kronolojisini ciddiye almadığı zaman son bulur. Bir tek bu noktada insan yaşamıyla yapılacak kıyaslamaya izin verilebilir. Artık kaç yaşında olduğunu bilmeyen ya da bunu umursamayan insanın hayatı bitmiştir; bunu *bilemediği* zaman ölse de fark etmez. Bir birey için olduğu gibi, bir uygarlık için de zamanın farkındalığının kaybolduğu dönemler, olabildiğince çabuk unutulan *utanç* dönemleridir.

Zamanın düzenlenmesinin kazandığı ezici önemin bariz pratik nedenleri vardır. Zaman birbirinden uzak yaşayan ve yüz yüze gelemeyecek olan insan gruplarını birbirine bağlar. Belki elli kişilik küçük bir grupta herkes herkesin ne yaptığını bilir. Ortak faaliyete katılmak onlar için kolaydır. Hayatlarının ritmi sürünün içinde atar. Pek çok başka şeyin dansını yaptıkları gibi, grubun *sürekliliğinin de dansını* yaparlar. Sürünün bir faaliyetiyle diğer faaliyeti arasındaki zaman uçurumu önemli değildir, çünkü insanlar yakın mesafelerde yaşadıklarından ihtiyaç duyduklarında birbirlerini her zaman uyarabilirler. Fiziksel çevrenin her genişlemesi zaman konusunda girişimde bulunmayı daha da önemli hale getirir. Mesafeler arasında köprü kuran tamtam ve duman işaretleri bu amaca hizmet eder.

Tek tek bireylerin yaşamlarıyla büyük insan gruplarına farklı bir birlik türü verilmiştir: *Krallar* hüküm sürdükleri bütün dönemi ete kemiğe büründürürdü. İster kuvvetten düşmeleri nedeniyle, ister daha sonra olduğu gibi, doğal ömürlerinin sonuna gelmeleri dolayısıyla olsun, ölümleri zamanda bir kesinti yaratırdı. Zaman onlar *idi.* Bir kralla bir sonraki

arasında zaman dururdu. Zamanın içinde, insanların olabildiğince kısa tutmak istediği bir boşluk -kralsız bir devre- vardı.

SARAY

Bir saray en başta bir merkez, insanların kendilerini ona göre konumladıkları bir nokta olarak düşünülür. Merkezi bir noktanın etrafında dönüp durma eğilimi çok eskidir; gerçekten de bu davranış şempanzelerde bile gözlemlenebilir. İlk başta bu merkezi nokta hareketliydi; her yerde olabilirdi; etrafında hareket eden insanların yer değiştirmesiyle o da hareket ederdi. Ancak giderek konumu *sabidendi.* Kayalar ve ağaçlar kalıcı olan her şeyin prototipidir; dayanıklı olması hedeflenen binalar kayalar ve ağaçlarla inşa edilmiştir. Zaman içinde, kalıcılık unsuruna giderek daha çok vurgu yapıldı. Böyle bir merkezi inşa etmenin, uzak mesafelere taş blokları taşımanın zorluğu, işin içindeki insan sayısı ve hatta bunun tamamlanmasının gerektirdiği süre; bunların hepsi binaların kalıcılığını borçlu olduğu saygınlığın artmasına yardım etti.

Küçük bir dünyanın, ona bir tür *düzen* veren bu sabit merkezi henüz saray değildi. Saray, saray binasıyla bağlantıları, binanın gerçek bölümleri kadar organik ve sıkı sıkıya tanımlanmış olan bir insan kitlesinin varlığını gerektirir. Bu insanların görevleri kesin olarak ve bütün ayrıntılarıyla ortaya konmuştur; tam olarak şu kadar iş yapmalıdırlar, asla daha fazlasını değil. Zaman zaman toplanmalı ve kimliklerinden vazgeçmeden ya da konumlarını unutmadan ve üzerlerindeki kısıtlamaların bütünüyle bilincinde olarak, yöneticiye gösterdikleri saygıda birleşmelidirler.

Onların saygısı, yüzleri yöneticiye dönük, ona çok fazla yaklaşmadan etrafında toplanmış, gözleri onunla kamaşmış halde, ondan korkarak ve ona her şeyin kaynağı olarak bakarak, *orada bulunmalarından* ibarettir. İhtişam, dehşet ve iyilik umudunun karıştığı bu eşsiz atmosferde hayatlarını tüketirler. Onlar için başka hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey yoktur. Sanki güneşe yerleşmiş gibidirler, diğer insanlara güneşin yerleşilebilir bir yer olduğunu gösterirler.

Saray mensuplan, sanki büyülenmiş gibi, gözlerini yöneticiden ayırmazlar. Hepsinde ortak olan başka bir şey yoktur, ama en üsttekinden en alttakine kadar bu bakımdan hepsi aynıdır. Bakışlarındaki aynılık ve farksız yönelimde belirli bir kitle-benzeri nitelik vardır, ama bu çok gelişmemiş bir

niteliktir; çünkü baktıkları şey yani yönetici, zihnine herbirini, özel işleviyle, onu diğerlerinden ayıran özellikleriyle yerleştirir.

Bir saraylının tavrı ve davranışı, tam da amaçlandığı gibi, yöneticinin diğer tebaasına bulaşır. Saray mensubunun sürekli yaptığı şeyleri onlar zaman zaman ve özel durumlarda mutlaka yapmak için uğraşmalıdırlar. Örneğin kral bir şehre girince, saray mensuplarının âdet olduğu üzere sarayda yaptığı gibi, o şehrin sakinleri ona katılmalıdır; saygılarını da çok daha hevesli bir biçimde göstermelidirler, çünkü uzun zamandır bunu beklemişlerdir. Sarayın varlığı, yöneticinin bütün tebaasını başkente çekmelidir; bütün tebaa burada saray mensuplarının oluşturduğu iç halkanın etrafında, iç içe halkalar halinde gruplanırlar. Başkent sarayın etrafında inşa edilir; başkentin evleri, ayakta duran saygı edimidir. Kral kendi devlet binalarının ihtişamıyla buna cömertçe karşılık verir.

Saray *kitle kristalinin* iyi bir örneğidir. Onu oluşturan insanların hepsinin ayrı işlevleri vardır ve birbirlerini oldukça farklı görürler. Ama saraylılar diğer insanlar tarafından, bir tek birimin, paylaştıkları saygıyı etrafa yayan özdeş parçaları olarak görünürler.

BİZANS İMPARATORU'NUN YÜKSELEN TAHTI

Ani büyüme insanlar üzerinde her zaman güçlü bir etki yaratmıştır. Büyüklük kendi başına bir hayranlık kaynağıdır ve bir insanın oturma ya da yatma pozisyonundan bir anda boyu uzunluğuna ulaşabilme yeteneği de bir başka hayranlık kaynağıdır, ama küçük bir şeyin bakanın gözleri önünde birdenbire devleşmesi daha da büyük bir hayranlığa sebep olur. Bu gibi figürler, elbette pek çok halkın mitlerinde ve peri masallarında sık sık ortaya çıkar, ama boyut değişikliğinin iktidar amacıyla bilinçli olarak kullanılmasına onuncu yüzyıl Bizansı'nda rastlıyoruz. I. Otto'nun elçisi, Cremonalı Liudprand, Bizans İmparatoru tarafından kandırılışına ilişkin aşağıdaki öyküyü bırakmıştır:

> "İmparatorun oturduğu yerin önünde yaldızla kaplı bronz bir ağaç; dallarında, her biri kendi türüne özgü farklı sesler çıkaran, yaldızla kaplı bronz kuşlar vardı. Tahtın kendisi o kadar muhteşem bir şekilde süslenmişti ki bir an için alçak bir yapı gibi, biraz sonra da havaya yükselmiş gibi görünüyordu. Tahtın boyudan çok büyüktü ve altın kaplı bronzdan ya da altın kaplı ahşaptan yapılmış, kuyruklarıyla yeri döven, ağzını açmış, sallanan diliyle ürkütücü bir şekilde kükreyen aslanlar tarafından korunuyordu. İki hadımın arasında imparatorun huzuruna getirildim. Ben yaklaşınca aslanlar kükremeye, kuşların her biri türüne göre ötmeye başladı; ama ben ne dehşete düşmüş ne de şaşırmıştım, çünkü bunları bilen insanlara sorup bütün bunlar hakkında bir araştırma yapmıştım. Bu yüzden üç kez yüzüm yere dönük olarak hürmetle eğildikten sonra, başımı kaldırdım ve işte! daha az önce mütevazı bir biçimde yüksek bir yerde oturmakta olduğunu gördüğüm adam şimdi giysisini değiştirmiş ve tavan hizasında bir yerde oturuyordu. Bunun nasıl olduğunu anlayamadım; belki de bizim üzüm sıkma kütüğünü kaldırmakta kullandığımız türden bir araçla kaldırıldı. O durumda bana kişisel olarak hitap etmedi; çünkü bunu yapmayı isteseydi bile aramızdaki uzak mesafe anlaşmamızı imkânsız kılardı, ama bir aracıyla benim efendimin işlerini soruşturdu ve sağlığını sordu. Uygun bir karşılık verdim ve sonra, çevirmenin baş hareketi üzerine onun huzurundan ayrıldım ve kaldığım odaya çekildim."

Elçi, alnı yere değecek şekilde yere kapanırken, imparatorun tahtı *yukarıya doğru büyüdü.* Birinin *alçaltılması* diğerinin *yükseltilmesi* için kullanılmıştı. Elçinin kabul edilmesiyle kısalan aralarındaki mesafe böylece dikey olarak yeniden kurulmuştu. Öten yapay kuşlar ve kükreyen yapay aslanların ardından, kuşlarla aslanları gölgede bırakan, büyüyen bir taht

mekanizması sergilenmişti. Bu, bütün iktidarlarda içkin olan *artış* isteğini simgeliyordu. İktidarın yarattığı tehdit, yabancı bir iktidarın elçisine sergilendiği biçimiyle, çok barizdir.

GENEL PARALİTİKLER VE BÜYÜKLÜK NOSYONLARI

“Büyüklük”ten gerçekte ne anlıyoruz? Bu sözcük o kadar farklı biçimlerde kullanılıyor ki, açık bir anlam vermekten sonsuza kadar ümit kesilebilir. “Büyük” sıfatı yakıştırılmamış ne var? Onlar olmaksızın insana layık hiçbir varoluşun düşlenemeyeceği başarıların yanı sıra, gülünç ve korkunç olanları da buluyoruz. Bu karmaşa içinde insan büyüklük kavramının temsil ettiği şey olmaksızın yaşayamaz. Bu kavramı bütün belirsizliği içinde kavramaya çalışmalıyız; belki de bunu yapmanın en iyi yolu, kavrama, özel olarak bu konuda becerisi olmayan insanların zihninde, bariz ve incelikten yoksun bir biçimde görüldüğü yerde yaklaşmakta yatar.

Bütün ayrıntılarıyla araştırılmış yaygın bir hastalık bu konuda iyi bir fırsat sunar. Genel paralizinin farklı biçimleri vardır; klasik biçimi, özellikle birbirini izleyen en çılgın çeşitlilikler ve kafa karışıklığı ve dış olaylarla kolayca ortaya çıkarılan büyüklük nosyonlarının çoğalmasıyla ayırt edilir. Bu hastalığın, bu fikirlerin yerini değersizlik ve küçüklük sanrılarının aldığı depresif biçimlerinin de olduğu doğrudur. Her ikisinin de birlikte bulunduğu vakalar da vardır. Ama biz burada böyle hastalıklarla ilgilenmiyoruz. Bizim ilgilendiğimiz şey belirli, bütünüyle belgelenmiş örneklerdeki büyüklük nosyonlarının somut birikimidir. “Büyüklük” kavramını böylesine şaşırtıcı bir biçimde aydınlatabilmelerinin nedeni bunların bolluğu, naifliği ve ortaya çıkarılmalarındaki kolaylıktır (ki bu, bu hastaların normal insanlara tuhaf görünmesine neden olur). Okur aşağıdaki uzun alıntılar konusunda sabırlı olmalıdır. Aşağı yukarı eksiksiz bir biçimde verilmezlerse, gerçek önemi anlaşılamaz. Burada tartışılan iki vakanın İmparatorluk Almanyası’nda yaşandığını eklemeliyim ki bu bazı kişilerin anlatılanları gözlerinde canlandırmalarında etkili olabilir.

Krâpelin, kliniğine getirilen orta yaşlı bir işadamıyla ilgili aşağıdaki bilgileri vermiştir:

> “Bitkinlik ve persekusyondan[62] çılgına dönmüştü. Zihinsel olarak oldukça iyileşmişti, yalnızca biraz sinirliydi. Klinikte gördüğü bakımla, çalışma kapasitesi öylesine artmıştı ki artık

> her şey yapabilirdi; aslında çok parlak bir istikbali vardı. Kısa bir süre sonra, taburcu edilince, büyük bir kâğıt fabrikası kurma fikrini ortaya attı; bir arkadaşı ona gerekli parayı verecekti. Üstelik aynı arkadaşını da iyi tanıyan Krupp, Metz yakınlarında kendi tasarrufundaki bir mülkü büyük çaplı bahçecilik yapmak için kullanmasını önerdi; bu yöre ayrıca bağ için de çok uygundu. Ekip biçme işi için on dört at ve ayrıca bir su değirmeni verecekti ve bütün bunlar ona oldukça büyük bir kazanç getirecekti. Her şeyin bu kadar pürüzsüz gitmeyebileceği ve bütün bu işlerin önemli bir sermaye gerektirdiğine dikkat çekilince, adam güvenle, onun kadar çalışma kapasitesi olan bir insanın zorlukları yenmenin yolunu bildiğini ve bu mükemmel kâr garantisiyle asla parasız kalmayacağını söylüyordu. Aynı zamanda, Kayzer'in onunla ilgilendiğinin ve büyükbabasının bu unvanı taşıyacak araçlardan yoksun olduğu için vermekten vazgeçtiği soyluluk unvanını ona yeniden verdiğinin bilinmesinde bir sakınca görmedi; zaten bu unvanı taşıma hakkı ona verilmişti. Bütün bu bilgiler oldukça alelade bir ses tonuyla veriliyordu ve davranıştan baştan sona oldukça normaldi."

Onun için planlarını genişletmek kolaydı. Biri kümes hayvanları yetiştirmenin kârlı olduğunu öne sürecek olsa, onu derhal, kendisinin hindi, hinttavuğu, tavuskuşu ve güvercin besleyeceğine, kazları besiye çekip sülün üreteceğine temin ederdi.

Hastalığı ilk olarak göz alıcı projeler ve satın almalar yoluyla barizleşti. Kliniğe geldiğinde,

> "kendisine çalışma şevki gelmişti, fiziksel ve ruhsal olarak kendisini her zamankinden daha iyi hissediyordu. Klinikteki her şey onu memnun etti ve orada, Goethe, Schiller ya da Heine'den daha iyi yapabildiği bir işi yapmak, şiir yazmak istedi.... Sayısız yeni makine icat etmek, kliniği yeni binalarla çevirmek, Köln'dekinden daha yüksek bir katedral inşa etmek ve bütün kliniği camdan bir zırhla kaplamak istedi. O, dünyanın bütün dillerini konuşabilen bir dâhiydi. Dökme demirden bir kilise yapacak, Kayzer'den en yüksek madalyaları alacak, delileri denetlemenin bir yolunu keşfedecek, kurumun kütüphanesine çoğu felsefi çalışmalardan oluşan bin kitap verecekti. Bütün düşünceleri tanrısaldı. Bu büyüklük hayalleri bir anda ortaya çıkarak, kısa sürede yenileriyle aşılarak, sürekli değişti.... Durmaksızın konuştu, yazdı ve resim yaptı, gazetede reklamını gördüğü -yiyecek, ev, giysi, mobilya gibi- her şeyin siparişini oracıkta verdi. Kısa sürede kont, sonra hemen orgeneral oluyordu. Kayzer'e bütün bir topçu alayı sunuyordu. Kliniği bir dağın tepesine nakletmeyi önerdi."

Bu rengârenk karmaşayı geçici bir düzene sokmaya çalışalım. Her şeyden önce yükseklikle meşguliyet söz konusudur. Köln katedralinden daha yüksek bir katedral inşa etmek ve kliniği bir dağın tepesine nakletmek istiyor. Ortaya koyduğu yükselme kendi kişiliğinde, rütbe artışıyla gerçekleşir; büyükbabası bir asilzadeydi, kendisi de bir kont, askeri hiyerarşide ise bir orgeneral; Kayzer onunla ilgileniyor ve madalya

dağıtımında onun tavsiyelerini alıyor; son olarak, imparatorundan bile yüksek olmak istediğini ima eder biçimde, Kayzer'e bütün bir alay *veriyor.*

Aynı yükseklik arzusu zihinsel alanda da ifadesini bulur. Bir dâhi olduğu için dünyanın bütün dillerini konuşur; sanki kendisi yönetici, diller de onun tebaası gibidir; Goethe, Schiller ve Heine gibi, bildiği, tanıdığı en büyük şairleri geçer. İnsan bu yükseklik özleminin yüksekte olma *durumuyla* değil, oraya hızla çıkma *süreciyle* ilgili olduğu izlenimini ediniyor. Bu yükseliş tekrar tekrar, birdenbire ve çabucak, her fırsatta gerçekleştirilmelidir. Şimdiye kadar elde edilebilecek en büyük yükseklikler kolayca aşılabilir ve yeni rekorlar kırılabilir gibi gelir ona. Bu insana, gerçek rekabet alanının *büyüme* olduğunu akla getiriyor.

Bu hastanın ikinci ve hiç de daha az çarpıcı olmayan niteliği *sahip olma* isteğidir. Bir kâğıt fabrikasından, sebze bahçesinden, atlardan, bağlardan ve bir yel değirmeninden söz ediyor. Ama kümes hayvancılığı önerisini ele alış tarzı, ondaki sahip olma isteğinin hâlâ ilkel niteliklerini koruduğunu gösteriyor. Sahip olma isteği, her türden *artışa*, özellikle doğası gereği artmayı isteyen canlı yaratıkların artışına duyulan arzu anlamına gelir. Hindiler, hinttavukları, tavus kuşlan, kazlar ve sülünler ayrı türler olarak sayılır ve her defasında arkaplandaki fikir, bunların üremeleri ve böylelikle çoğalıp sayılamayacak hale gelmelerdir. Buradaki sahip olma orijinal niteliğindedir; insanın kendisinin de faydalanacağı doğal kitlelerdeki artışın teşvikidir.

Bu hastanın üçüncü özelliği *israftır.* Gazetelerde reklamı olan yiyecek, giyecek, ev ve mobilya gibi her şeyi sipariş eder. Bunun için gereken özgürlüğe ve paraya sahip olsaydı, bunları fiilen *satın alırdı.* Ama bu, onları *istifleyeceği* anlamına gelmez. Bunlara da parasına yaptığı gibi özgürce davranacak ve önüne gelen herkese verecektir. *Biriktirmek* onun doğasında *sahip olmaktan* daha büyük bir yer tutmaz. Satın almak istediği şeyleri yığınlar halinde, sanki önündeymiş gibi gördüğü doğrudur; ama ancak onları almadığı sürece böyledir. Servetin sağladığı hareket, onu servetin kendisinden daha çok ilgilendirir. *İki* tipik jesti var gibi görünmektedir, avuç avuç kapmak ve savurmak; ama gerçekte bu jestler *tektir.* Bu büyüklük jestidir.

Şimdi ikinci vakaya geçelim: yine orta yaşlı bir işadamı, ama paralizinin çok daha ajite bir biçiminden mustarip. Onda da her şey gözalıcı planlarla başladı. Hiçbir mali destek olmaksızın, birdenbire bir lokanta açmak için,

35. 000 marka bir kaplıca satın aldı ve 14. 000 marklık şampanya ve 16. 000 marklık beyaz şarap siparişi verdi. Klinikteyken sürekli böbürleniyordu:

> "210 kilo çekene kadar şişmanlatılmasını, kollarına çelik çubuklar sokulmasını istiyordu; 100 kiloluk demir madalyalar takmak en büyük arzularındandı. Kendisi için 50 zenci kadın yapacağı demir bir makinesi vardı ve daima 42 yaşında kalacaktı; 600 milyon marklık çeyizi olan ve iffet gülünü Papa'dan almış on altı yaşında bir kontesle evlenecekti. Hiç yulaf yemeyen atlan, kurşun geçirmez zırhlı balinalar ve kuğularla dolu yüz altın şatosu vardı. Büyük bir mucitti ve birbirlerine ilk isimleriyle hitap edecek kadar yakın olduğu Kayzer için, kendisine 100 milyon marka mal olan bir şato inşa etmişti. Grandükten 124 madalya almıştı ve ülkedeki her bir dilenciye yarım milyon mark veriyordu. Aynı zamanda persekusyon sanrıları vardı. Hayatına beş kez kastedilmişti ve her gece kalçalarından iki kova kan alınıyordu; hizmetkârlarının kafasını kestirecek ve onları köpeklere parçalatacak olmasının nedeni buydu; kendisi bir de buharlı giyotin imal ediyordu."

Bu vakada her şey çok daha ham ve barizdir. Ağırlığının 210 kilo gelmesiyle ölçülen büyümeyle, çıplak bir biçimde sürecin kendisiyle ve kuvvetle ilgilenir: Kollarına sokulmuş çelik çubukları vardır; üstünlükle ilgilenir: en ağır en dayanıklı metalden yapılmış ve 100 kilo ağırlığında madalyalar takabilir; son olarak da cinsel güç ve zamanı durdurma yeteneğiyle ilgilenmektedir: kendine ait 50 zenci kadın için hep 42 yaşında kalacaktır; ona ancak en genç, en zengin ve en erdemli gelin yakışır. Yulaf onun atları için çok sıradandı; 100 altın şatosundaki kuğular belki aynı zamanda kadındır ve zenci kadınlarla bir karşıtlık sunuyordun Bütün yaratıkların en büyüğü olan balinaları vardır. Aynı zamanda yaralanmaz olmak ister: Balinalarla bağlantılı olarak sözü geçen kurşun geçirmez zırhların yanı sıra bol bol metallerden de söz edilir. Onun denetiminde olan 100 milyon, Kayzer'e verdiği şatonun maliyetidir. Bu milyonlar sayesinde onunla ilk adıyla konuşabilir. Milyonlarca fakir dilenci vardır. Bunlar adeta yarım-insandır; her birine yarım milyon vermesinin nedeni belki de budur. Bu yükseltilmiş konumunda doğal olarak düşmanları vardır, ama bu kadar önemli bir insan için canına bir kez kastedilmesi yeterli değildir. Onun kanını alan hizmetkârlar, bunu arkasından yaparak aşağıladıklarını göstermektedirler ve onun da bu kötü işleri yaptıkları için kafalarını kesme ve onları köpeklere parçalatma hakkı vardır. Ama bu yavaş, eski moda bir yöntemdir, bu yüzden toplu idamlar için buharlı giyotin imal etmektedir.

Bir şey ne kadar pahalıysa, fiyatı ne kadar yüksekse ve ondan söz ederken ne kadar çok bin telaffuz ediliyorsa, bu şey onun için o kadar çok çekicidir. Para orijinal kitle karakteristiğini yemden kazanır; artış, rakamlar milyonlara varana kadar zorunlu olarak sıçramalar gösterir; o noktadan sonra belirleyici rolü oynayacak olan bu milyonlardır. Bu kavram para birimine olduğu kadar insanlara da gönderme yaptığından, belirsizdir ve bu durumda, paranın insan kitlesinin en önemli niteliği olan *artma isteğini* devraldığı açıktır. Büyük insan milyonları kullanan insandır.

Daha önce gördüğümüz gibi, kazanç ve israf tek bir hareketin iki yönüdür; satın almak ve armağan vermek, insanın yaptığı başka her şey gibi, kendi yayılmasının araçlarıdır. Burada onu ilgilendiren, daha önce sözünü ettiğimiz yükseklik takıntısıyla karşılaştırıldığında, *yatay büyüme* denebilecek bir şeydir. *Satın almakla armağan vermek* onun için farklı şeyler değildir. Milyonları kullanarak nesneleri içine çekip onları kendinin kılar; hem para hem de nesneleri kullanarak insanları içine çekip onları kazanır.

Burada naif ve tam da bu yüzden de inandıncı bir biçimde anlatılan şey, peri masallarından ve tarihten de bildiğimiz cömertliğin, krallığın eski ve geleneksel niteliklerinden biri olduğudur: 14. yüzyılda Mekke'ye hacca giderken, unutulmaz bir savurganlıkla, bütün Kahire şehrini satın alan Batı Afrikalı Zenci Kral hakkında anlatımlar vardır. Dikkat çekmek için satın almak bugün hâlâ yaygındır ve dikkat çekmek için harcamak da eşit derecede yaygındır. Bugün çoğu kez şüpheyle baktığımız para krallarının büyüklük gösterileri arasında en çok kabul göreni, yaptıkları bağışların boyutudur. Hasta, 100 milyon marklık şatoları dağıtır ve gönüllü alıcısını Kayzer'de bulur.

Bu adamın büyüklük kompleksleri sürekli değişir, ama insan onun da bunlarla birlikte değiştiği izlenimini edinmez. O, ağırlığı 210 kiloya ulaştığında, erdemli kontesle evlendiğinde ya da Kayzer'e ilk adıyla hitap ettiğinde bile hep aynı kalır. Tersine, dışarıdan ulaşan her şey onun amacına dönüşür. O, evrenin sabit ve durağan merkezidir. Dünyayı, yediği ve büyüdüğü için fetheder; ama her zaman aynı insan olarak kalır. Kendi hezeyanlarının çoğalmasıyla beslenir ve bunların çeşitliliği onun için elbette önemlidir (çünkü akla gelen her yönde büyümek ister); ama bu, yiyeceklerinin çeşitliliğinden başka bir şey değildir. Bu çeşitlilik yanıltıcıdır; bu, iştahın çeşitliliğidir, başka bir şey değil...

Onun büyüklük fikirlerinin çokyönlülüğü ancak, hiç *birinin* üzerinde ısrar etmeye gerek duymamasıyla mümkün olur; her biri aklına gelir gelmez gerçekleşir ve böylelikle bir başkasına yer açmak üzere terk edilebilir. Peki ama, fikirlerine karşı çıkılabileceğini neden hiç tahayyül edemez? Bir sözcüğün içerdiği bütün iktidar potansiyellerinin, servetin ve kişisel itibarın elinin altında olduğuna inanması için gerçek sözcüğün bir kez söylenmesi yeter. Bu inanç, *kitlenin* her zaman ondan yana olduğu duygusuyla bağlantılı gibi görünmektedir. Kitlenin her tezahüründe, bu tezahür ister gelinin çeyizinin 600 milyon markı olsun, ister 100 altın şato ya da makinesiyle yapacağı 50 zenci kadın olsun, kitle her zaman onun *içindir.* Bir şeye, örneğin klinikteki görevlilere kızdığı zaman, derhal, onun emriyle görevlilerin peşine düşüp onları parçalayacak olan bir köpek sürüsü çağırabilir. İdam fikri akima gelir gelmez, toplu idamlarda kullanılacak buharlı bir giyotin icat eder. Kitle her zaman onunladır ve asla ona karşı değildir. Duyduğumuz tek düşman kitle kesilmiş kellelerin oluşturduğu kitledir.

Önceki vakada hastanın bütün projelerinin, özellikle de tarımla bağlantılı olanların nasıl da onun için gelişmeye açık olduğunu görmüştük. Her türden kuş yalnızca onun için çoğalmayı ve sayıca artmayı bekliyordu ve o birdenbire kurumun kütüphanesi için bir şey yapmak isteyince elinin altında derhal bin kitabı hazır buluyordu. Her iki hasta da, ister satın alıyor ister armağan veriyor olsunlar, her türden binler ve milyonlar ellerinin altında hazır duruyordu.

Genel paralitiğin hezeyanlarında kitleye biçilen etkin ve olumlu rolü vurgulamak gerekir. Kitle asla ona karşı çıkmaz, ona planları için gereken malzemeyi sağlar, aklına esen her arzusunu onun için gerçekleştirir. Bu hastanın arzuları asla aşın olamaz, çünkü kitlenin büyüme kapasitesi hastanınki kadar sınırsızdır. Hiçbir yöneticinin bu kadar sadık ve bu kadar yumuşak başlı uyrukları olmamıştır. Göreceğimiz gibi, *paranoyaklarda* kitle oldukça farklı ve kesinlikle *düşmancadır.* Paranoyakların hayali büyüklüğü her zaman tehdit altındadır ve nosyonları da giderek daha çok kemikleşme eğilimindedir. Düşman kitle, üstünlüğü ele alınca, bunlar persekūsyon sarınlarına döner.

Paralitiklerdeki megalomaniden öğrendiklerimizi özetleyecek olursak, onların büyüklük nosyonlarının merkezinin, süreklilik gösteren ya da tekrar tekrar başlayan büyüme olduğunu söyleyebiliriz; bu büyüme iki türlüdür.

Bir yanda, bedeninin daha büyük ve daha ağır olmasını isteyen, fiziksel sınırlarına ulaştığı gerçeğini kabul etmek istemeyen ve ayrıca sadece onun büyümekte kullanacağı her bir özel kuvvet türünü de isteyen bir *bireyin* büyümesi vardır. Diğer yanda, *kitlelerin* büyümesi vardır; bu kitlelere, efsanevi milyona ulaşana kadar sayıca artmaya hizmet eden her şey katılabilir. Gelen ya da giden bu milyonlar "büyük adam"ın ellerinden akar; ona boyun eğerler.

İnsanların düşlediği *büyüklük* hem bireysel büyümeyi hem de kitleleri niteleyen güçlü artışı içerir. Kitlenin *türü* belirlenmemiştir, çünkü kitlenin türü gerçekten önemli değildir; herhangi bir kitle bu amaca hizmet edebilir.

Yöneticiler ve paranoyaklar

AFRİKALI KRALLAR

Bu bölümün konusu olan Afrikalı krallarda, iktidarın buraya kadar ayrı ayrı tartıştığımız yönlerini ve unsurlarını birleşik halde buluruz. Bu krallarla ilgili her şey o kadar tuhaf ve alışılmadık görünür ki, insan önce bunları egzotik tuhaflıklar olarak bir kenara bırakma, sonra da bunlar hakkındaki aşağıda verilen türden anlatımlar üzerinde durunca, üstünlük duygusuna hak verme isteği duyar. Ama biraz sabır ve alçak gönüllülük gösterip haklarında daha çok şey öğrenene kadar beklemek daha akıllıca olur. Kendisini vahşiliğin ötesinde görmek, yirminci yüzyıl Avrupalısı için söz konusu değildir. Avrupalı despotlar daha etkili araçlar kullanabilirler; ama amaçlan, çoğu kez Afrikalı kralların amaçlarından hiçbir farklılık göstermez.

Du Chaillu’nun Gabon’daki yaşlı kralın ölümü ve ardılının seçilmesiyle ilgili tasvirleri aşağıda verilmiştir.

“Ben Gabon’dayken eski Kral Glass öldü. Kabile, kralından bıkmıştı. Gerçekten de onun kudretli ve kötü niyetli bir büyücü olduğunu düşünüyorlardı ve bu mesele açıkça konuşulmasa da gece olduktan sonra onun evinin önünden geçen ancak birkaç yerli vardı. Sonunda kral hastalanınca, herkes çok üzgün göründü; ama pek çok arkadaşım bana gizlice, bütün kasabanın onun ölmesini dilediğini söyledi; gerçekten de öldü. Bir sabah erkenden ağıt dolu ağlamalar ve feryatlarla uyandım. Bütün kasaba gözyaşlarına boğulmuş görünüyordu; ağıtlar ve feryatlar altı gün sürdü. İkinci gün yaşlı kral, kabilenin en güvenilir birkaç adamı tarafından gizlice, yalnız kendilerinin bildiği ve bütün diğerlerinden ebediyen saklanacak olan bir yere gömüldü. Yas günleri boyunca köyün yaşlıları yeni bir kral seçmekle meşgul oldular. Bu da gizli bir işlemdir. Seçim mahremiyet içinde yapılır ve halka ancak yedinci gün, yeni krala taç giydirileceği gün açıklanır. Ama kral olacak olan, kendi şansı konusunda son ana kadar bilgisiz kalır.

“Benim iyi bir arkadaşım olan Njogoni kral seçiliverdi. Seçim ona isabet etti; bunun nedeni kısmen iyi bir aileden gelmesiydi ama asıl, halkın gözdesi olduğu için en çok oyu almıştı. Bu yükselişin, Njogoni’nin aklının ucundan bile geçtiğini sanmıyorum. Yedinci günün sabahı sahilde yürürken, birdenbire taç giyme için zorunlu olan bir törene, tahta göz dikmeye yeltenen herkesi, ama özellikle en hırslı olanları vazgeçirmesi gereken bir törene gitmekte olan halkın tamamı Njogoni’nin üzerine çullandı. Etrafını yoğun bir kitle olarak sardılar ve sonra ancak en kötü çapulcu sürüsünün düşünebileceği her hakareti etmeye başladılar. Kimileri yüzüne tükürdü; kimileri ona yumruklarıyla vurdu; kimileri onu tekmeledi, diğerleri ona iğrenç nesneler attılar; dışarıda duran ve zavallı adama ancak sesleriyle ulaşabilen talihsizler, ona, babasına, anasına, kız ve erkek kardeşlerine ve en uzak kuşaklardan atalarına sürekli küfrettiler. Bir yabancı, o anda taç giydirilecek olan bu adamın hayatı için bir kuruş dahi vermezdi.

“Bütün bu hayhuyun ortasında, bana bütün bunları açıklayan sözleri yakaladım; çünkü her birkaç dakikada bir özellikle şiddetli bir yumruk ya da tekme atan biri şöyle bağırıyordu: ‘Henüz

> kralımız değilsin; bir süre için sana istediğimiz her şeyi yapacağız. İleride, senin istediklerini yapmak zorunda kalacağız.'
>
> "Njogoni kendisini bir insan ve müstakbel kral olarak gördü. Sinirlerine hâkim oldu ve bütün hakaretleri gülümseyen bir yüzle karşıladı. Bu hakaretler yarım saat kadar sürdükten sonra, onu eski kralın evine götürdüler. Orada yere oturtuldu ve kısa bir süre daha insanların küfürlerine maruz kaldı.
>
> "Sonra hepsi sustu; halkın yaşlıları ayağa kalkıp ciddi bir sesle şunları söyledi (insanlar onların arkasından bu sözleri tekrarladılar): 'Artık seni kralımız olarak seçiyoruz; seni dinlemeye ve itaat etmeye söz veriyoruz.'
>
> "Sessizlik devam etti ve kraliyetin simgesi olan ipek şapka hemen getirildi ve Njogoni'nin başına yerleştirildi. Sonra kırmızı bir cüppe giydi ve az önce onu aşağılayan insanlardan en büyük saygıyı gördü.
>
> "Artık, göreviyle birlikte öncülünün adını da almış olan zavallı kralın uyruklarını kendi evinde kabul etmek zorunda olduğu ve etrafta dolaşmasına izin verilmeyen altı günlük bir şölen başladı; bu altı gün tarif edilemez miktarda yiyecek ve kötü romu oburcasına yutmayla, hayvani sarhoşluk ve gürültülü eğlencelerle geçti. Çevre köylerden bazı yabancılar saygılarını sunmaya geldiler; hepsi daha çok rom, daha çok palmiye şarabı ve daha fazla yiyecek getirdi. Eğlenceye katkısı olacak her şeye izin veriliyor, gelen herkes buyur ediliyordu.
>
> "Altı gün boyunca, uğruna durmaksızın gözyaşı dökülen eski Kral Glass artık unutulmuştu; *yeni* Kral Glass, zavallı adam, bitkinlikten hasta düşmüştü; çünkü gece gündüz gelen herkesi kabul etmek ve onlara kibar davranmak zorundaydı.
>
> "Sonunda, bütün rom içilmiş, belirlenen günler geçmişti ve sessizlik bir kere daha hüküm sürmeye başladı. Artık, ilk kez, yeni majestenin dışarıda yürüyüp egemenlik alanını görmesine izin verildi."

Kitle olaylarının sırası burada özellikle önemlidir. Her şey ölen kralın yasını tutan *ağıt sürüsüyle* başlar. Bu altı gün sürer. Sonra, yedinci gün, oldukça ani bir şekilde, yeni kral seçilen adama şiddetli bir saldırı başlar. Yalnızca ölen kralın sebep olduğu düşmanlık ardılına yöneltilir. Ardılın etrafında oluşan *mütecaviz kitle* aynı zamanda bir *karşıtına dönme* kitlesidir; ama bu ona değil ölü krala karşıdır; bu, insanların, onları böylesine uzun süre yöneten ve sonunda yalnızca korkacakları insana duydukları nefretten kurtulmalarıdır. Yeni rejim her yöneticinin en çok korktuğu durumla başlar: etrafının, giderek üzerine kapanacak kadar yaklaşan isyankâr uyruklarla çevrili olma durumuyla. Ama buna rağmen Njogoni sakin kalır, çünkü olan bitenin *aktarılmış* bir düşmanlık olduğunu bilir; bu düşmanlık kendisine yöneltildiği sürece, yalnızca rol yapılıyordur. Yönetiminin sancılı başlangıcı, gene de belleğine her an başına nelerin gelebileceğinin bir işareti olarak yerleşir. Burada kral görevini bir devrimin ortasında devralır; ama bu, göründüğü gibi kralın ardılına değil, zaten ölmüş olan krala karşı bir ölüm sonrası devrimdir.

Üçüncü hayati olay, tıpkı ağıt dönemi gibi altı gün süren şenliktir. Yiyecek ve içeceklerin paylaşılması ve bunlardan alman bastırılmamış genel keyif, yeni yöneticinin getirmesi beklenen *artışı* ifade eder. Eğer, hükümdarlığının başında, elinden rom ve palmiye şarabı akarsa, ileride de böyle olur; sonra da, şimdiki gibi, herkesin ihtiyacından fazla yiyecek ve içeceği olur. Yeni kralın makamına getirilmesi böyle bir artışı sağlamak içindir. Yeni bir hükümdarlığın başlangıcı olarak şölen kitlesi, gelecekteki artışı *garanti* altına alır.

Du Chaillu'nun raporu yüz yaşındadır. Bu rapor fazla ayrıntıya girmeden, her şeyi dışarıdan tasvir etme hüneri taşır, ama Afrikalı krallar hakkında çok daha fazla şey bildiğimize göre daha yakın zamanlı kayıtlardan birine bakmak yararlı olabilir.

Nijerya'daki Jukun Kralı kutsal bir varlık olarak kabul ediliyordu ve bütün hayatı sıkı bir şekilde denetlenen kısıtlamalarla bağlanmıştı. Savaşta halkına önderlik etmek ya da ülkesini akıllıca yöneterek sivrilmek onun işi değildi. Büyük bir şahsiyet olması beklenmezdi; ama dünyayı doğurgan kılan, tohumları serpilten ve böylelikle insanlara hayat ve refah getiren güçlerin canlı bir deposu olarak görülüyordu. Bu güçlerin muhafaza edilmesi kralın günlerinin ve yıllarının seyrini belirleyen törenlerle güvence altına alınıyordu.

Kral halkın önüne nadiren çıkardı. Onun çıplak ayağı yere asla değmemeliydi; çünkü değerse, tahıllar mahvolurdu; yerden herhangi bir şey alması da yasaktı. Daha önceki dönemlerde, atından düşecek olursa, derhal ölüme gönderilirdi. Onun hastalandığı asla söylenemezdi; herhangi bir ciddi hastalığa yakalanmışsa, "hasta kralın iniltileri duyulursa, halkın arasında karışıklığa yol açacağı" gerekçesiyle sessizce boğulurdu. Hapşırmasına izin verilirdi; kral hapşırınca, orada bulunanların hepsi saygıyla baldırlarını tokatlardı. Kralın bedeninden söz etmek ya da onun sıradan bir insan bedenine sahip olduğunu ima etmek doğru değildi. Bunun yerine, krala yakışır bir kişiliği gösteren özel bir sözcük kullanılırdı. Kralın her eylemi için aynı sözcük kullanılırdı. Bu sözcük gerçek anlamıyla kralın ağzından çıkan kraliyetle ilgili bir karar ya da sözcük için kullanılırdı.

Kral yemeğini yemek üzereyken, diğerleri baldırlarını on iki kez tokatlar, özel görevliler yüksek sesle bağırırlardı. Kraliyete ait yerin her tarafında, hatta bütün şehirde kesin bir sessizlik olmalıydı; bütün konuşmalar ve bütün ev işleri dururdu. Kralın yiyeceği kutsal kabul edilirdi ve önüne çok özenli

bir törenle, tanımın önüne konur gibi konurdu. Kral yeni bağrışlar ve baldır tokatlamaları bitirdiği zaman, sarayın dış görevlileri çalışmanın ve konuşmanın yeniden serbest olduğunu ilan ederlerdi.

Kralın öfkeye kapılması, parmağını bir adama uzatması ya da yere hiddetle vurması felakete yol açardı. Bunları yaparsa bütün topraklar bitkileri mahveden bir afetten etkilenirdi, bu yüzden onu zamanında yatıştırmak için olası bütün araçlar kullanılmak zorundaydı. Kralın tükürüğü kutsaldı; saçı ve kestiği tırnaklan, öldüğünde onunla birlikte gömülmek üzere bir torbada kendisi tarafından saklanırdı. Kralın bereketlilik iktidarına gönderme yapılarak ona büyük bir ciddiyetle “Darımız! Yerfıstığımız! Fasulyemiz!” diye hitap edilirdi. Yağmuru ve rüzgârları denetleyebildiğine inanılırdı. Peş peşe gelen kuraklıklar ve kötü hasat onun kuvvetinin zayıfladığına işaret ederdi ve geceleyin gizlice boğulurdu.

Yeni seçilen kral bir toprak yığınının etrafında üç kere döndürülürdü ve bunu yaparken ileri gelenler tarafından bir güzel yumruklanırdı. Daha sonraki bir olayda bir köleyi öldürmek ya da bazen yalnızca yaralamak zorunda kalırsa, bir başkası o adamı kralın mızrağı ve bıçağıyla öldürürdü.

Taç giyme töreninde kraliyet klanının lideri ona şöyle derdi: “Bugün sana babanın evini verdik. Bütün dünya şenindir. Sen bizim darımız, fasulyemiz, ruhlarımız ve Tanrılarımızsın. Bundan böyle baban ya da annen yok. Ama sen her şeyin babası ve annesisin. Atalarının ayak izlerini takip et ve hiç kimseye kötülük yapma, halkın sana itaat etsin ve sen saltanatının sonuna kadar sağlıkla kal.” Sonra hepsi yeni kralın önünde yere çöker ve “tahılımız, yağmurumuz, sağlığımız, refahımız,” diyerek başlarına toz atarlar.

Kralın mutlak bir iktidarı vardı, ama aşırı tiranlığına karşı korumalar da vardı. Danışmanlarının, yani başında *Abo* bulunan bir asilzade kastının ya da daimi başbakanın tavsiyelerini göz önüne almaya zorlanırdı. Yöneticinin aşırılıkları ülkeye zarar verme tehdidi taşıyorsa ya da kötü hasatlar ya da başka herhangi bir ulusal felaket olursa, kralın sayısız ritüel görevlerinde bir tabu gediği keşfetmek ve böylelikle, haddini bildirmek her zaman mümkündü. *Abo* krala her zaman ulaşabilirdi; krala öğüt verebilirdi; saraydan uzun süre yok olduğunda, kralı oldukça zor durumda bırakabilecek bir konumdaydı.

Kral çoğunlukla askeri seferlere katılmazdı, ama yağmalanan her şey onun mülküydü. Ancak pratikte, yağmalanan her şeyin yansını ya da üçte birini, bir takdir işareti ve adamın gelecekte de görevini aynı şekilde iyi yapacağı umudunun bir ifadesi olarak, onu elde edene verirdi.

Eski dönemlerde, eğer kral değerini kanıtlamışsa, yedi yıl hüküm sürer sonra hasat festivalinde öldürülürdü.

Westermann, türünün ilk ciddi çalışması olan *History of Africa* (Afrika'nın Tarihi) adlı yapıtında "bu krallıkların arasındaki şaşırtıcı yapı ve kurum benzerliklerinden" söz eder ve ortak özelliklerini sıralar. Bunlardan en önemlisini, basit temellerine indirgeyerek alıntılayacak ve bunları, bu kitapta ulaştığımız genel sonuçların ışığında yorumlamaya çalışacağım.

"Kral toprağa bereket veren güçlere sahiptir; tahılların kuvvet bularak serpilmesi ona bağlıdır. Kral çoğunlukla yağmur yapandır." Burada kral, bir *artırıcı* olarak görünür; bu onun en büyük niteliğidir. Gerçekten de, krallık kurumunun bu nitelik uğruna geliştiği söylenebilir. Her türden emir kraldan çıkar, ama emrin en karakteristik biçimi büyümeye yönelik oluşudur. "Sen her şeyin annesi ve babasısın" diyor Jukun halkı; bu yalnızca kralın hepsini beslediği anlamına gelmez, aynı zamanda onları ve başka her şeyi büyüten odur anlamına da gelir. Burada kralın iktidarı, artış *sürüsünün* iktidarıdır. Bu bileşik varlığın bütün amacı ve tözü, tek olması sayesinde sürekliliği garanti edebilecek olan bir tek bireye aktarılır; pek çok bireyden oluşan sürü sık sık dağılmak zorunda olduğundan sürekliliği sağlayamaz. Kral, içinde bütün artış güçlerini taşıyan canlı bir kaptır. Güçlerin kaçmasına izin vermemek onun kutsal görevidir. Bu erdem sayesinde aşağıdaki niteliklere de sahip olur.

"Kralın büyümeyi teşvik etme iktidarının ve şahsının korunması için, kral, bazen onu hiçbir şey yapamaz hale getiren, büyük sayıda kural ve tabuyla engellenir." Kralın şahsının değeri aslında içerdiği şeyin değeridir; onun *hareketsizliğine* yol açan da budur. Kral ağzına kadar dolu, içinden hiçbir şeyin dökülmemesi gereken bir kaptır.

"Kral asla göze görünmez ya da ancak belirli zamanlarda görünür. Kendi saray alanını asla terk etmemelidir ya da yalnızca geceleri ya da özel durumlarda terk edebilir. Yerken ya da içerken asla görülmez." Yalıtılmışlığı, kralı ona zarar verebilecek her şeyden korur. Seyrek görülmesi onun çok özel amaçlarla var olduğu anlamına gelir. Kralın bir şey

yemesi, içmesi uygun görülmez; çünkü bunlar artması gerekenleri azaltır: Kralın yalnızca içindeki güçlerle yaşayabilmesi gerekir.

Kralla ilgili en önemli şey onun biricikliğidir: Pek çok tanrısı olabilen bir halkın yalnızca *bir* kralı vardır. Gördüğümüz gibi kralın yalıtılması önemlidir. Kralla uyrukları arasında yapay bir mesafe yaratılır ve bu mesafe olası bütün araçlarla korunur. Kral halka nadiren görünür ya da hiç görünmez; bazen de kimliğini, şahsını ya bütünüyle ya da büyük oranda saklayacak şekilde kılık değiştirerek görünür. Kralın değerli oluşu olası her yolla, öncelikle onu değerli şeylerle kaplamayla ya da etrafını çevirmeyle, sonra da görülebilirliğinin nadirliğiyle vurgulanır. Ona körü körüne kendisini adamış bir muhafız birliği ve ayrıca her zaman geniş tutulan mesafeler tarafından korunur. Saraya ait alanın genişlemesi ve içinde daha büyük odaların yapılması onu korumaya olduğu kadar mesafeler oluşturmaya da hizmet eder.

Biriciklik, yalıtılma, mesafe ve değerlilik böylelikle ilk bakışta farkedilebilen önemli bir nitelik grubu oluşturur.

"Öksürme, hapşırma ya da burnunu silme gibi fiziksel dışavurumlar taklit edilir ya da alkışlanır." Bir Monomotapa Kralı hangi iyi ya da kötü özelliğe sahip olursa olsun, zaafları, erdemleri, hataları ya da bedensel kusurları ne olursa olsun, adamları ve uşakları onu taklit edebilmek için ellerinden geleni yaparlardı; kral topalsa adamları da topallardı. Etiyopya'nın eski krallarından biri bedeninin herhangi bir yerinden sakatlanmışsa, bütün saray mensuplarının aynı sakatlığı çekmek zorunda olduğunu, Strabo ve Diodorus'tan öğreniyoruz. Geçen yüzyılın başında Darfur sarayını ziyaret eden bir Arap seyyah, saray mensuplarının görevlerinin şunlar olduğunu bildirir: Sultan, sanki konuşmaya başlayacakmış gibi öksürünce, herkes, dadıların çocukları susturmak için yaptıkları gibi 'hişt, hişt' sesini çıkarır, hapşırınca, orada toplananların hepsi, atını süren bir adamın çıkardığı sesi andıran, kertenkele (gecko) çığlığını taklit eder. Sultan ata binerken düşecek olursa, ardından gelenlerin hepsinin de aynı şekilde düşmesi gerekir. Eyerinde kalan biri, rütbesi ne kadar yüksek olursa olsun, yere yatırılıp dövülür. Uganda sarayında, kral gülünce, herkes gülerdi; kral hapşırınca herkes hapşırırdı; üşütmüşse, herkes üşüttüğünü söylerdi; kral saçını kestirirse, herkes saçını kestirirdi. Kralın taklit edilmesi Afrika'yla sınırlı değildir. Celebes'teki Boni sarayında, kral ne yaparsa, saray mensupları da onu yapmak zorundadır; kral ayağa kalkarsa, onlar da kalkmalıdır; oturursa,

onlar da oturur; kral atından düşerse, onlar da benzer şekilde düşmelidir; yıkanıyorsa, onlar da yıkanırlar ve oradan geçmekte olanlar da üstlerinde iyi, kötü hangi giysi olursa olsun, onlarda suya girmelidir. Bir Fransız misyonerinin bildirdiğine göre, Çin'de imparator güldüğü zaman, hazır bulunan yüksek rütbeli memurlar da gülerler; kral gülmeyi kesince, onlar da keser. Kral mutsuz olunca, onların da yüzü asılır. İnsan bunların yüzlerinin yaylı olduğunu ve imparatorun istediği zaman dokunup keyfine göre harekete geçirebileceğini düşünürdü.

Kralın böyle *model alınması* evrenseldir. Bazen bu yalnızca takdir ve saygı ile sonuçlanır: Yaptığı hiçbir şey önemsiz ya da anlamsız değildir. Ama bazen durum bundan ileriye gider ve insanlar onun her hareketini ve sözcesini *emir* kabul ederler: Böyleleri için hapşırmak "Hapşır!" demektir; attan düşmek "Atından düş!" anlamını taşır. Bu insan emrin gücüyle öylesine doludur ki yaptığı her şey bunun ifadesi olmak zorundadır. Sözcükleri bir kenara bırakınca, emirler yine eyleme dönüşür; bu defa eylemler taklide zorlar. Üstelik, kralın bütün varlık nedeni artış olduğundan, kendi hareketleri ve fiziksel gariplikleri de aynı çoğalma sürecini geçirecektir. Saray mensuplarının, kralı taklit ettikleri zaman bir tür artış sürüsü oluşturduğu söylenebilir. Kendilerini artış sürüsü olarak hissetmeseler bile, kesinlikle öyleymiş gibi davranırlar. Herkes aynı şeyi, yani ilk olarak kralın yaptığı şeyi yapar. Kitle kristali haline gelmiş olan saray, kökenine, artış sürüsüne geri döner.

Kutlama ve alkışlama da artış isteğinin ifadeleri olarak kabul edilebilir. Model alınan hareketler ve sözceler, sanki alkışla kuvvetlendirilir ve tekrarlanma olasılığı böylelikle arttırılır. Konserde birbirine vuran bin elin zorlayıcılığına çok az insan dayanabilir; alkışlanan bir eylem mutlaka tekrarlanacaktır.

"Kral yaşlanmaya başlarsa, sihirli kuvveti tehdit altında kalır; bu kuvvet zayıflayabilir, yok olabilir ya da kötü güçler bunu tersine çevrebilirler, bu yüzden yaşlanan kralın hayatına son verilmelidir ve sihirli kuvveti ardılına aktarılmalıdır." Kralın şahsı yalnızca sağlam olduğu sürece önemlidir: kral yalnızca dokunulmamış bir kap olarak artış güçlerini taşıyabilir. En ufak bir kusur, kralı tebaasının gözünde kuşkulu duruma düşürür; çünkü bu, ona emanet edilen tözün bir kısmını yitirebileceği ve bu yüzden halkının refahını tehlikeye atabileceği anlamına gelir. Bu krallıkların yapısı, kralın kendisinin fiziksel yapısıdır. Kral, sanki, kuvvetli ve sağlıklı olmaya yemin

etmiştir. Saçlarına ak düşen, görüşü bozulan, dişlerini yitiren ya da iktidarsız olan bir kral öldürülür ya da kendisinin intihar etmesi gerekir; zehir içer ya da boğulur. Bunlar alışılmış ölüm biçimleridir, çünkü kan dökülmesi yasaktır. Bazen kralın hükmedeceği süre en baştan belirlenir: Gördüğümüz gibi, Jukun kralları orijinal olarak yedi yıl hüküm sürerdi. Bambaralarda yeni seçilen kral geleneksel olarak kendi hükümdarlık süresini belirlerdi. “Boynuna bir keten şerit sarılırdı ve iki kişi karşıt yönlerden bu şeridin uçlarını çekerlerdi; bu arada kral oyulmuş bir sukabağından eline alabildiğince çok çakıltaşı alırdı. Bu çakıltaşları hüküm süreceği yılların sayısını gösterirdi; bu süre dolunca boğulurdu.”

Ne var ki kralın hayatının yapay olarak kısaltılışı, onun değerli artış tözünün bekçiliğini yapmasının yanı sıra, ikinci bir amaca da hizmet ederdi. Bu yapay kısaltmayla, kralın, aksi koşulda hükümdarlığı sırasında tehlikeli oranlara varabilecek olan hayatta kalma tutkusu ta baştan köreltilip denetlenirdi. Kral ne zaman öleceğini bilir; ömrü uyruklarından pek çoğunun ömründen daha kısadır. Kralın öleceği an hep net bir biçimde gözünün önündedir ve bu bakımdan yönettiği kişilere göre kendisini aslında aşağı hisseder. Onlarla bir tür anlaşma yapar. Kral, görevi kabul etmekle, bir despotun ne pahasına olursa olsun başkaları ölürken hayatta kalma iddiasından vazgeçmiş olan bir yönetici olur. Başardığı şeref gerçekte bir yüktür. Belirli bir süre geçtikten sonra hayatını teslim etmeye hazır olduğunu bildirir.

Görevine başlamadan önce maruz kaldığı hakaretler ve darbeler, sonunda onu bekleyen şeyi ima eder. Onlara boyun eğerken, kendi nihai kaderine de boyun eğer. Ölümü önceden bilinir. Ya ölümünün tekrarlanan olabilirliğiyle onu tehdit ederek ya da ölümünü fiilen önceden belirlenmiş bir şey olarak kabul ederek, etrafında oluşan mütecaviz kitle kendi çıkarını düşünemeyeceğini sancılı bir açıklıkla ona gösterir. Yoruba’nın müstakbel krallarının önceden dövüldüğü ve bu acıya sakin bir biçimde dayanamayanların reddedildiği söylenir. Seçilenin sessizce kendi hayatını yaşayan ve tahta ilişkin hiçbir tasarımı olmayan, yoksul prenslerden biri olması mümkündür. Bu prensin ortaya çıkması emredilir ve sonra, şaşkınlık içinde, vahşice kötü muamele görür. Sierra Leone’da kral, kral ilan edilmeden önce zincire vurulur ve iyice dövülürdü. Okur Du Chaillu’nun, Gabon’daki kraliyet seçimine ilişkin tasvirini anımsayacaktır.

Kralın ölümüyle, yeni kralın seçilmesi arasına *yasasız* bir dönem girer. Bu, gördüğümüz gibi, seçilen kralın kötü muamele görmesinde anlamlı bir ifade bulur. Ama aynı yasa tanımazlık güçsüz ve çaresiz olanlara karşı dönebilir. Wagadugu Masilerinde bütün suçlular, kralın ölümünden sonra hapishanelerden çıkarılmıştı. Cinayete, soyguna ve her türden başıbozukluğa izin verildi. Asanti'de anarşi döneminden yararlananlar, kraliyet klanının üyeleriydi; sıradan her insanı öldürmelerine ve soymalarına izin verildi. Uganda'da kralın ölümü önce gizli tutuldu. Sonra, belki iki gün sonra, kraliyet alanının önünde yanan kutsal ateş söndürüldü ve büyük bir feryat başladı. Davullar ölüm ritmini vurunca insanlar ne olduğunu anladılar. Ama hiç kimsenin ölümden söz etmesine izin verilmedi; söyledikleri tek şey, "ateş söndü" idi. Bunu vahşi bir anarşi dönemi izledi. Herkes herkesi soymak istedi ve yalnızca ardında kuvvetli bir grubu olan şefler kendilerini güvenlikte hissedebildiler. Daha düşük rütbeli şefler, bu yasasız ara dönem sırasında, istediğini yapan daha kuvvetli şefler tarafından öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bu gibi koşullarda, en çok acı çekenler açık ki güçsüz ve çaresiz olanlardı. Yeni kralla birlikte düzen geri geldi; kral, düzeni fiilen kendi şahsında ete kemiğe büründürdü.

Kralın *ardılının* kim olacağı her zaman açık bir şekilde belirlenemezdi; belirlendiğinde bile, insanlar onu ancak zorlamayla kabul ederlerdi. Hima devletlerinde tuhaf bir ardıllık kavramı vardı. Oberg bu konuyu, Ankole Krallığı'na ilişkin mükemmel çalışmasında kolay anlaşılır bir biçimde açıklar.

Burada da kral, eşleri ve yandaşları onda güçsüzlük işaretleri görür görmez zehir almak zorunda kalmıştı. Kralın kuvveti çok önemseniyordu; bu aynı zamanda ardılının seçimini de belirliyordu. Yöneten Hima azınlığı için, kralın pek çok oğlundan en kuvvetlisinin tahtı devralması çok önemliydi. Oğulun kuvveti ancak dövüşte sınanabilirdi. Bu yüzden taht kavgası kaçınılmazdı, ama bu kavga sürerken krallık boş kalamazdı. Bu yüzden, ölen yönetici için yas törenleri yapıldıktan sonra, kralın ağılındaki, sıradan çobanlar arasında, kazananın sahte kral ilan edileceği sahte bir savaş yapılırdı. Meşru vârisler bu savaşı izler ve ondan sonra her biri kendi yandaşlarını toplayıp kraliyet davullarını aramaya çıkarlardı. Yolda biri diğerine rastlayınca dövüşür, birbirlerini öldürmeye çalışırlardı.

> “Bir kardeşin diğerinden az yandaşı varsa genellikle öldürülür ya da başka bir ülkeye kaçardı. Öte yandan, strateji genellikle yandaş yoksunluğunu telafi ederdi. Kardeşler, gece gizlice diğerini gafil avlamak için birbirleri hakkında casusluk yaptılar. Birbirlerinin yemeklerine zehir koydular ve uykularında bıçakladılar. Büyüye ve yabancı müttefiklerin yardımına başvuruldu. Her oğula, düşmanlarına karşı büyü yapan ve onu öldürdüğü düşmanlarının ruhlarından koruyan annesi ve kız kardeşi yardım ediyordu.”

Eski kralın gözde oğlu, ardılı olarak seçtiği oğul bu savaş sırasında saklandı.

Taht savaşı, bütün ülkeyi bir kaos durumunda bırakarak, aylar boyunca sürebilir.

> “Bütün insanlar korunmak için akrabalarına sığındı. Çok fazla sığır hırsızlığı vakası yaşandığı ve bir meselesi olanların ülkenin kaotik koşullarından yararlanarak düşmanlarından intikam aldığı söylenir. Ne var ki Ankole’nin sınırlarını koruyan büyük şefler taht savaşında yer almadılar. İç düzeni olabildiğince sürdürmeye ve ülkeyi yabancı işgalcilerden korumaya büyük gayret gösterdiler.
>
> “Prensler, yalnızca bir tanesi kalana kadar birer birer ya öldürüldüler ya da sürgüne yollandılar. Son kralın gözdesi olan oğul saklandığı yerden çıktı ve kardeşlerinden galip gelenle kraliyet davullarının sahipliği için çarpıştı. Her zaman kazanmazdı, ama çoğunlukla en güçlü büyücüler ve çok sayıda yandaş ondan yanaydı.”

Bütün kardeşler ölünce, hayatta kalan, kraliyet alanına kraliyet davulları, annesi ve kız kardeşiyle döndü. Sahte kral öldürüldü ve muzaffer kardeş yeni kral ilan edildi.

Bütün rakipleri yok edilmişti. Zafer kazanarak hayatta kalanın enkuvvetli olduğu düşünüldü ve herkes tarafından alkışlandı. Taht savaşlarının böyle kural haline geldiği diğer Hima eyaletlerinin köklerinde aynı ilkenin yattığı varsayılabilir. İnsanlar *hayatta kalanın* kral olmasını istiyorlardı; bu kadar çok düşmanı öldürmüş olması, onların gözünde, hayatta kalana sahip olmasını istedikleri iktidarı kazandırıyordu.

Ama taht vârisliği için gerçek yarışma, yeni kralı hayatta kalanın kuvvetiyle donatmanın tek aracı değildi. Ankole’nin kuzey sınırlarındaki Kitara Krallığı’nda taht kavgası, yeni kralın taç giyme törenlerinin bir kısmını oluşturan inanılmaz bir ritte özetlenirdi. 8u son kez 1871’de Kral Kabarega’nın tahta geçmesi sırasında gerçekleştirildi. O zaman olanlar aşağıda tasvir edilmektedir.

Prensler arasında, her zaman, bu mücadelede yer alamayacak kadar genç olan birkaç oğlan çocuğu olurdu. Böylelikle muzaffer olanın yanı sıra, büyük ağabeyleri birbirlerini yok ettiğinde onlar da sağ kalırlardı. Bu genç kardeşlerden biri, bir tür kral naibi olarak davranan şef tarafından bir kenara çekildi ve kral seçildiği söylendi. Orada bulunan bütün şefler bunu onayladı. Ancak, çocuk niyetlerinin ne olduğunu anlayarak, “Beni kandırmaya çalışmayın. Ben kral değilim ve siz beni yalnızca öldürmek istiyorsunuz” dedi. Ama bu emre boyun eğmek zorunda olduğundan tahta oturdu. Şefler gelip ona armağanlar getirip sadakat gösterdiler. Onlarla birlikte, aslında taç giyme törenin asıl sahibi muzaffer Kabarega da geldi. Kabarega basit bir prens gibi giyinmiş ve armağan olarak yanında bir inek getirmişti. Kral naibi ona, “İneğim nerede?” diye sorunca, Kabarega, “İneği yasalara uygun birine, krala getirdim” dedi. Kral naibi bunu kendisine hakaret olarak kabul etti ve Kabarega’nin koluna bir şeritle vurdu; bunun üzerine Kabarega öfkeyle gitti, savaşçılarını toplayıp geri geldi. Kral naibi onları görünce tahttaki çocuğa, “Kabarega dövüşmeye geldi” dedi. Bunun üzerine çocuk kaçmak istedi; ama kral naibi onu yakaladı, taht odasının arkasına götürüp boğdu. Çocuk o binaya gömüldü.

Kral naibiyle yeni yönetici arasındaki kavga sahteydi. Çocuk kralın kaderi önceden belirlenmişti: Taç giyme törenlerinde bir çocuk kral hep seçilir ve “aldatmacalı bir ölümle” öldürülürdü. Savaş yapılmış ve karar verilmiş olurdu; kazananın rakiplerinin hepsi ölmüştü; ama yeni kral, taç giyme töreni sırasında bile, bir kardeşi ölürken *hayatta kalmak* zorundaydı ve kurban sarayın, tahtın ve kraliyet davullarının bulunduğu en iç kısımdaki odaya gömülürdü.

Yine bu Kitara Krallığı’nda, kraliyet *yayının* simgesel bir önemi vardı; her taç giyme töreninde, bu yayın yeniden gerilmesi gerekirdi. Bunun için gereken sinirleri kendi bedeninden temin edecek bir adam seçilirdi. Bu adam bu işi bir şeref kabul eder ve sağ tarafındaki sinirlerin çıkarılma işlemini şahsen yönlendirirdi; bu adamın her zaman, sinirleri çıkarıldıktan kısa bir süre sonra öldüğü söylenirdi. Yeni gerilen yay dört okla birlikte yeni krala verilirdi; kral da bunları, her biri gökyüzünün dört tarafına olmak üzere atarken şöyle derdi: “Milletleri yenmek için onlara ok atıyorum” ve her bir oku atarken o yönde yaşayan milletlerin adını söylerdi. Oklar aranır, bulunup tekrar kullanılmak üzere geri getirilirdi. Her yılın başında kral bu “milletlere ok atmayı” tekrarlardı.

Komşu krallıkların en güçlüsü ve her zaman Kitara'yla savaş halinde olan Uganda'ydı. Orada, kral tahta geçince, onun "Uganda'yı yediği" ya da "davulları yediği" söylenirdi. Davullara sahip olmak makam ve otoritenin göstergesiydi. Kraliyetin ve şeflerin davulları vardı; her görev davullarının vurmasıyla ilan edilirdi. Taç giyme törenlerinde kral şöyle derdi: "Ben Uganda'nın kralıyım. Ben atalarımdan daha uzun yaşayacak, milletleri yönetecek, isyanları bastıracak olan kralım."

Yeni kralın ilk görevi kendisinden önceki kralın yasım tutmaktı. Yas döneminin sonunda davulları çaldırırdı ve ertesi gün bir av tertiplenirdi. Kralın peşine düşmek zorunda olduğu bir ceylan getirilip serbest bırakılırdı. Sonra, yoldan geçen sıradan insanlardan iki adam yakalanırdı; biri boğularak öldürülür diğerinin hayatı bağışlanırdı. Aynı akşam kral eski kraliyet taburesine çıkardı ve yüksek mevkiden biri ona ant içirirdi. Sonra iki güçlü kuvvetli adam kralı omuzlarına alıp sarayın kapalı alanı içinde insanların ona sadakat göstermesi için dolaştırırdı.

Daha sonra gözleri bağlanmış iki adam kralın önüne getirilirdi. Bunlardan birini kral bir okla hafif yaralar ve düşmanları olan Kitara'ya bir günah keçisi olarak yollardı. Diğer adam serbest bırakılır ve iç saray mensuplarının başına bir idareci ve kral eşlerinin koruması olarak tayin edilirdi. Sekiz tutsakla birlikte bu yeni idareci kurban yerine götürülürdü. Orada adamın gözleri tekrar bağlanır ve önünde diğer yedi tutsak sopayla öldürülürdü; sekizincinin öldürülüşünü izlemesine izin verilirdi. Bu ölümlerin krala kuvvet vermesi beklenirdi; idareciye kuvvet ve sadakat kazandırdığı kesindi.

Kral iki ya da üç yıl hükmettiği zaman önüne yine iki adam getirildi; bunlardan birini yaralayıp diğerinin hayatını bağışladı. Yaralı olan, saray alanının ana girişinin dışında öldürüldü; diğeri idareciye yardımcı tayin edildi; ilk görevi öldürülen adamın cesedini alıp en yakın nehre atmaktı.

Bu iki adam da kralı *kuvvetlendirmek* için öldürülürdü. Kralın saltanatının başladığını göstermek için cinayetler işlenirdi; tekrar tekrar *hayatta kalan* olması için yeni cinayetlere gerek vardı. Ona iktidar sağlayan şey fiili hayatta kalma süreciydi. Burada çarpıcı olan, belki de Uganda'ya özgü olan şey, kurbanların çift çift, biri öldürülen diğeri hayatı bağışlanan iki kişi olarak sunulmasıdır. Kral aynı anda iki hakkı birden kullanır. Birinin ölümünden kuvvet kazanır, ama diğerini affetmekten de yararlanır. Çünkü bu adam arkadaşının kaderinin görgü tanığıdır; kendisi de hayatta kalan ve

bağışlanmak üzere seçilen olarak kuvvet kazanır ve kralın daha da sadık bir hizmetkârı olur.

Bütün bunlardan sonra bir Uganda kralının ölebilmesi şaşırtıcıdır. Onun için hayatların kurban edildiği bunun benzeri çok olay vardı. Kralın hayatta kalarak iktidarını artırabileceği fikri, düzenli insan kurban etmelere yol açtı. Ama bunlar, şu ya da bu kralın özel isteğinden bağımsız, dini bir kurum oluşturuyordu. Her kralın kendi hissiyatı, kaprisleri vardı; bunların tehlikeli olması onun doğasının parçasıydı.

Afrikalı bir kralın belli başlı özelliklerinden biri hayat ve ölüm üzerindeki mutlak iktidarıydı. Etrafına yaydığı dehşet çok büyüktü. "Sen şimdi Ata'sın, hayat ve ölüm üzerinde iktidarın var. Senden korkmadığını söyleyen herkesi öldür"; Igara Kralı'nın resmen göreve atama formülü buydu. Canının istediği gibi öldürürdü ve bunun için hiçbir sebep öne sürmezdi. Onun istemesi yeterliydi; açıklama yapmak zorunda değildi. Pek çok vakada onun şahsen kan dökmesine izin verilmezdi, ama onun yerine öldüren cellat saray mensupları arasında vazgeçilmez bir görevliydi. Bu makamda bulunan insan ister sonunda, Dahomey'de olduğu gibi Başbakan olsun; ister Asanti'deki gibi, bir kast oluşturan yüzlerce cellat bulunsun; ister idamlar sık sık yapılsın ya da nadir olaylarla sınırlı olsun, idam cezasının ilan edilmesi her zaman kralın tartışılmaz göreviydi ve bunu uygulamadan uzunca zaman geçirirse, iktidarı için temel önem taşıyan dehşet yitirilirdi; artık ondan korkulmazdı ve küçük görülürdü.

Bu hayvanın onun atası olduğu düşünüldüğünden mi yoksa yalnızca, doğrudan onun soyundan gelmese de onun niteliklerim taşıdığından mı bilinmez, ama kral bir *aslan* ya da *leopar* olarak kabul edilirdi. Kralın aslan ya da leopar doğası taşımasının anlamı onun, bu hayvanlar gibi, öldürmek zorunda olmasıydı. Onun öldürmesi, bu hayvanlar gibi dehşet saçması doğru ve uygundu; kralın öldürme eğilimi yaradılışından geliyordu.

Uganda Kralı tek başına *yemek yerdi* ve hiç kimsenin onu yemek yerken görmesine izin verilmezdi. Eşlerinden biri ona yemek getirmek ve o yerken arkasını dönmek zorundaydı. "Aslan yalnız yer" denirdi. Yemeği beğenmezse ya da yemek yeterince çabuk getirilmezse, ona bu hakareti yapanı çağırır ve mızrakla öldürürdü. Ona hizmet eden karısı, o yemek yerken öksürürse, o da öldürülürdü. Elinin altında her zaman iki mızrak bulunurdu. Kral yemek yerken yanlışlıkla içeriye girip kralın karşısına çıkan kişi oracıkta mıhlanırdı. Bunun üzerine insanlar, "aslan yemek yerken

şunu ya da bunu öldürmüş” derlerdi. Kralın bıraktığı yiyeceklere hiç kimsenin dokunmasına izin verilmezdi. Bu artıklar kralın en sevdiği köpeklere verilirdi.

Kitara Kralı aşçısı tarafından beslenirdi. Aşçı yemeği getirir, çatalı bir parça ete saplar ve bunu kralın ağzına sokardı. Bunu dört kez yapardı ve kazayla kralın dişlerine çatalı değdirirse ölüme gönderilirdi.

Her sabah, inekler sağıldıktan sonra, Kitara Kralı tahta oturup kendisine anlatılan vakaları dinlerdi. O saraydayken konuşmalar olursa ve o da sessizlik isterse, her zaman onun yanında duran uşağın taşıdığı iki yanı keskin kılıcını eline alırdı. Uşak sağ omzunun üstüne, başı önde sallanıp kılıcı saklayan bir aslan postu atardı. Kral kılıcını isteyince, yalnızca elini uzatırdı, uşak da kılıcı eline koyardı ve kral o zaman sarayda birini öldürürdü. Kralın hızlı adalet uyguladığı başka olaylar da olurdu. Kraliyet alanı içinde yürürken yanında her zaman kılıcı taşıyan uşak bulunurdu ve hoşuna gitmeyen bir şey olunca, elini uzatırdı, kılıç eline konurdu ve o da mütecavizi oracıkta yere devirirdi.

Bütün emirlerine mutlak surette uyulması zorunluydu; emirlerinin herhangi birini önemsememek ölüm anlamına gelirdi. Burada emir, aslanın bütün daha güçsüz hayvanları tehdit etmede kullandığı ölüm cezası gibi, kendisini en eski, en saf biçimiyle dışavurur. Kralın karşısındakiler düşman olsalardı, kralın önünden daima kaçış halinde olurlardı; tebaa iseler ona hizmet etmeye zorlanırlardı. Kral insanlarına istediği gibi emirler verirdi ve bu insanlar ona itaat ettikleri sürece, hayatlarını bağışlardı. Ama öz olarak o hep bir aslandı; istediği zaman öldürürdü.

BİR DELHİ SULTANI: MUHAMMED TUĞLUK

Şans eseri, bu Sultan'ın, çoğu Doğulu yöneticininkinden çok daha açık ve ayrıntılı bir tablosu var elimizde. Zamanında Fas'tan Çin'e kadar bütün İslam dünyasını gezmiş olan ünlü Arap gezgini İbni Battuta Delhi Sultanı'nın sarayında ve hizmetinde yedi yıl geçirdi ve bu yılların,

Sultan'ın ve yönetim biçiminin canlı bir tasvirini bıraktı. İbni Battuta kayda değer bir süre Sultan'ın teveccühünden yararlanabildi ve daha sonra, gözden düşünce, ondan ölümcül bir biçimde korkarak yaşamanın ne demek olduğunu öğrendi. O zamanlar sık sık olduğu gibi, bir süre için kendisini sevdirmeyi başardı ve sonra bir münzevi hayatı sürdürerek kendisini Sultanın öfkesinden korumak zorunda kaldı.

"Bu kral armağan vermekten ve kan dökmekten herkesten çok hoşlanan bir insandır." İbni Battuta sultanın sarayında iktidarın iki yüzünü fark etmeyi öğrendi; iktidarın, o güne kadar çok az insanın bildiği, hem aşın cömertliğini hem de öldürücülüğünü öğrendi. Anlattıklarının psikolojik kesinliği kuşku götürmez; çünkü onunkiyle karşılaştırılabilecek, onunkinden bağımsız bir başka anlatım daha var. Muhammed'in ölümünün üstünden çok geçmeden, onun döneminin tarihi, Sultan'ın sarayında on yedi yıldan fazla yaşamış üst düzey bir görevli olan Ziyaeddin Barani tarafından Farsça yazıldı. Türünün en iyi örneklerinden olan bu tarih, başka şeylerin yanı sıra, yazarın Sultan'la yaptığı üç konuşmayı içerir; bu konuşmalarda Sultan yönetim ve kendi tebaası hakkındaki düşüncelerini açığa vurmuştu. Aşağıdaki bölüm bu kaynaklara dayanır ve bütünüyle bu kaynaklardan, çoğu zaman harfi harfine alıntılanmıştır.

Muhammed Tuğluk zamanının en kültürlü prensiydi. Gerek Arapça gerekse Farsça yazılmış olan mektupları, ölümünden çok sonra bile zarafeti nedeniyle takdir edilmeyi sürdürdü. Üslubunda olduğu gibi, hat sanatında da en başarılı ustaları geride bıraktı. Kayda değer bir düş gücü vardı ve mecaz kullanımında mahirdi; Fars şiirinde çok bilgiliydi; olağanüstü belleği sayesinde, pek çok şiiri ezbere biliyordu, bu şiirleri hem sık sık hem de yerinde alıntılardı. Fars edebiyatının geri kalanı hakkında da mükemmel bilgisi vardı. Matematik, fizik, mantık ve Yunan felsefesi onu eşit derecede

büyülüyordu. “Filozofların, kalbi kayıtsız ve katı yapan dogmalarının onun üzerinde güçlü bir etkisi vardı.” Ama onda aynı zamanda bir doktorun merakı da vardı; ilgisini çeken farklı semptomlar gösteren hastalarla kendisi ilgilenirdi. Kendi uzmanlık konusunu tartışmak için bile Sultan’ın karşısına çıkabilecek, çıkmaya cüret edebilecek hiçbir bilim adamı, hattat, şair ya da doktor yoktu. Sultan dindardı, dininin kurallarına sıkı sıkıya bağlıydı ve şaraptan kaçınırdı. Saray mensupları namaz saatlerine dikkat ederlerdi; bunu yapmayanlar şiddetle cezalandırılırdı. Adalete çok değer verirdi; İslamın yalnızca ritüellerini değil; ahlâki kurallarını da ciddiye alır, başkalarının da ciddiye almasını beklerdi. Savaşta cesareti ve inisiyatifiyle dikkat çekerdi; babasının ve babasından önceki hükümdarın komutası altında gösterdiği yiğitlikler hâlâ evrensel üne sahiptir. Sultanın doğasının karmaşıklığına dikkat çekmek gerekir. Onu, çağdaşları için korkunç ve anlaşılmaz kılan bütün özellikleriyle keskin bir karşıtlık gösteren özellikleri, takdir edilen ve sonuna kadar koruduğu diğer parlak niteliklerdi.

Bu adil ve son derece başarılı prensin sarayı neye benziyordu? Sarayın içine ulaşabilmek için insanın üç kapıdan geçmesi gerekirdi. İlk kapının dışında birçok muhafız ve müzisyen vardı. Bir Emir ya da başka önemli bir zat gelince, müzisyenler enstrümanları çalıp “Falanca geldi. Falanca geldi” derlerdi. Kapının dışında cellatların oturduğu platformlar da vardı: Sultan bir adamın idam edilmesini emredince, hüküm burada gerçekleştirilirdi ve ölenin bedeni üç gün üç gece yattığı yerde bırakılırdı. Böylelikle saraya yaklaşan herhangi biri önce cesetleri görürdü; tepecikler halinde yığılmış cesetler hep orada dururdu; mahkûmu sürükleyip öldürmek zorunda olan görevlilerle cellatlar bu ağır ve sonu gelmeyen işten bitkin durumdaydılar. İkinci ve üçüncü kapının arasında halk için büyük bir toplantı salonu vardı. Üçüncü kapının dışında, “kapı yazmanlan”nın oturduğu bir platform vardı. Sultan’ın özel izni olmadan hiç kimsenin bu kapıdan geçmesine izin verilmezdi. Biri gelince yazmanlar “Saat birde falanca geldi” diye yazarlardı; duruma göre bu saat değişebilirdi. Akşam namazından sonra bu rapor Sultan’a verilirdi. Herhangi birinin saraydan, mazereti olsun ya da olmasın, üç ya da daha fazla gün uzak kalması durumunda, artık Sultan’ın haberi olmadan içeriye girmesine izin verilmezdi. Hastalanmışsa ya da başka bir mazereti varsa, Sultan’a, rütbesine uygun bir armağan sunardı. Üçüncü kapının arkasında “Bin sütun” adı verilen çok büyük bir toplantı salonu bulunurdu; sütunlar, harikulade oymalı ve boyalı ahşap bir çatıyı desteklerdi.

Toplantılar çoğunlukla öğleden sonraları, bazen de sabah erkenden yapılırdı. Sultan tahtının üzerinde, beyaz halıyla kaplanmış bir kürsüde otururdu; arkasında büyük bir minder, iki yanında kolunu yaslaması için iki büyük minder olurdu. Vezir önünde, ayakta dururdu; vezirin arkasında yardımcılar, sonra mabeyinciler ve diğerleri, önem sırasıyla dururlardı.

> "Sultan otururken, mabeyinciler ve yardımcılar çoğunlukla en yüksek sesleriyle '*Bismillah!* ' derler. Sağda yüz kadar zırhlı asker, solda da bir o kadarı, kalkanlar, kılıçlar ve yaylar taşıyarak dururdu. Diğer görevliler ve ileri gelenler, Sultan'ın onları görebileceği şekilde salon boyunca sağ ve sol tarafta dururlardı. Sonra, yine Sultan'ın görebileceği şekilde yarısı sağda yarısı solda sıralanacak olan, kraliyet bayraklı altmış at ve sonra ipek kumaşlarla süslenmiş elli fil getirilirdi; suçluları öldürmede daha etkili olmaları için fillerin dişlerine demir çakılmış olurdu. Her filin boynunda, elinde fili cezalandırmak ve yapması gerekenlerin talimatını vermek için kullandığı bir tür demir balta taşıyan fil seyisi bulunurdu. Her filin sırtında, hayvanın büyüklüğüne göre aşağı yukarı yirmi savaşçıyı içine alabilen, bir tür büyük sandık bulunurdu. Bu filler Sultan'a hürmetle eğilmeleri, başlarını indirmeleri için eğitilirler ve bunu yaptıklarında mabeyinciler yüksek sesle *'Bismillah!'* diye bağırırlardı. Filler de bekleyen insanların arkasında, yansı sağda yansı solda olmak üzere yerleştirilirlerdi. Sağ ya da sol tarafta kendisi için belirlenmiş bir yeri olan her insan içeriye girdiğinde, mabeyincilerin yerine ulaşınca hürmetle eğilir ve mabeyinciler, seslerinin yüksekliğini söz konusu insanın rütbesine göre ayarlayarak '*Bismillah!* ' derlerdi; bu insan ötesine asla geçmediği, kendisine ayrılmış yere çekilirdi. Hürmetle eğilen kişi, o kâfir Hindulardan biriyse, mabeynciler ona 'Tanrı sana doğru yolu göstersin' derlerdi."

İbni Battuta, Sultan'ın başkente girişini tasvir eder.

> "Sultan bir yolculuktan dönünce filler süslenir ve on altısının üzerine, kimileri simli, kimileri mücevherler işlenmiş on altı güneşlik yerleştirilir. Çok katlı ahşap köşkler inşa edilip ipekli kumaşlarla kaplanır ve her katta aralarında dans eden kızların da bulunduğu, harikulade elbiseler giymiş, ziynetler takmış şarkı söyleyen kızlar olur. Her köşkün ortasında, hinthurması yaprakları ve hurma taneleri ikram edilen yerli yabancı bütün halkın içebileceği şırayla dolu, deriden yapılmış büyük bir kap bulunur. Köşklerin arasında kalan, üzerinden Sultan'ın atının yürüdüğü yer ipek kumaşlarla kaplanır. Şehrin kapısından sarayın kapışma kadar, Sultan'ın geçtiği sokak boyunca duvarlara ipek kumaşlar asılır. Sultanın önünde birkaç bin piyade köle yürür, arkasından da ayaktakımı ve askerleri gelir. Sultan'ın kente girişlerinden birinde, kente girdiği andan saraya varana kadar, fillerin üstüne yerleştirilmiş, insanlara doğru altın ve gümüş paralar atan üç ya da dört küçük mancınık gördüm."

Muhammed, özellikle yabancılara karşı eli açık davranırdı. Sultan'ın istihbarat servisi, imparatorluğunun sınır kentlerinden birine giren herhangi biri hakkında ona derhal bilgi veriyordu. Kurye servisi örnek teşkil edecek nitelikteydi; seyyahların elli günde kat ettiği bir mesafeyi onun kuryeleri beş günde kat ediyordu; her milin üçte biri kadar mesafede yeni bir kurye

görevi devralırdı. Böyle taşıman yalnızca onun mektupları değildi; Horasan'dan özel meyveler masasına böyle gelirdi ve koşucuların başlarının üstünde taşıdıkları bir sedyeye yerleştirilen, devlete karşı suç işleyen kişiler de ona mektuplar ve meyveler kadar çabuk getiriliyordu. Sınırı geçen yabancılara ilişkin raporlar çok ayrıntılıydı. Bu raporlarda her bir yabancının görüntüsü ve giysisi, grubunun içindekilerin sayısı, köleleri, hizmetkârları, hayvanlan, gerek eylem halindeyken gerekse dinlenirkenki davranışları ve bütün yaptıkları azami bir dikkatle, hiçbir şey atlanmadan tasvir edilirdi. Sultan bu raporları dikkatle incelerdi. Her yabancı sınır bölgesinin merkezinde, Sultan'dan, yolculuğuyla ve kendisine gösterilecek saygıyla ilgili bir emir gelene kadar beklemek zorundaydı. Her yabancı, davranışı konusunda ayrıntılı olarak değerlendirilirdi; çünkü uzaktaki, Hindistan'daki ailesi ya da soyu hakkında hiçbir şey bilinemezdi. Muhammed yabancılarla özellikle ilgilenir ve onlara idarecilik gibi devletin yüksek payelerini bahşederdi: Saray mensuplarının çoğu, saray görevlileri, bakanlar ve yargıçlar hep yabancıydı. Özel bir kararla hepsine "Şerefli" unvanı verilmişti; geçinmeleri için büyük masraflar yapar ve onlara şahane hediyeler verirdi. Bu yabancılar onun cömertliğini bütün dünyaya yaydılar. Ama sertliği daha da ünlüydü.

> "İster okumuş, ister din adamı, ister üst konumdan biri olsun, kim olduğuna bakmaksızın küçük büyük bütün hataları cezalandırırdı. Her gün, zincirlenmiş, eli kolu bağlanmış ve prangaya vurulmuş yüzlerce insan onun huzuruna getirilir ve idam edilecekler idam edilir, işkence edileceklere işkence edilir, dövülecekler dövülürdü. Cuma günleri hariç hapishanesindeki bütün insanların onun huzuruna getirilmesi onun âdetidir; Cuma günü temizlenip dinlendikleri tatil günüdür."

Sultan'a karşı en ağır ithamlardan biri, Delhi sakinlerini kentlerini terk etmeye zorlamasıydı. Kendisine bakılırsa, onları cezalandırmak için iyi bir nedeni vardı. Delhililer ona hakaret ve yergi dolu mektuplar yazmayı âdet edinmişlerdi. Bu mektupları mühürledikten sonra üzerine "Dünyanın Efendisine. Bunu ondan başka hiç kimse okumasın" yazıp gece toplantı odasına atıyorlardı. Sultan mühürleri açınca, içinde hakaret ve küfürden başka bir şey bulmuyordu. Sonunda Delhi'yi harabeye çevirmeye karar verdi. Delhililere evlerinin ve yaşadıkları yerlerin tam değerini ödedi ve kendine başkent yapmak istediği Daulatabad'a taşınmalarını emretti.

“Delhililer reddedince Sultan’ın habercisi gidip üç gece sonra kentte kimsenin kalmaması gerektiğini duyurdu. Çoğunluk bu emre uydu, ama bazıları evlerine saklandılar. Sultan kentte kalan kimse olup olmadığının aranmasını istedi; köleleri sokakta biri sakat diğeri kör iki kişi buldular. Bu iki kişi onun huzuruna getirildi ve Sultan sakatın mancınıktan atılması, körün de Delhi’den Daulatabad’a kadar, yaklaşık kırk günlük yolda sürüklenmesi emrini verdi. Adam yolda parçalandı ve Daulatabad’a ulaşan tek parçası bacağıydı. Sultan bunu yapınca herkes, eşyalarını ve sahip oldukları diğer şeyleri bırakıp kenti terk etti; kent bütünüyle terk edilmiş olarak kaldı. Güvendiğim biri bana Sultan’ın bir gece sarayının çatısına tırmanıp, ne bir ateş ne bir duman ne de lamba ışığı görünmeyen Delhi’ye baktığını ve ‘Artık zihnim dingin ve öfkem yatıştı’ dediğini anlattı. Daha sonraları, diğer kentlerin sakinlerine yazarak onlara Delhi’ye yerleşip nüfusunu yenilemelerini emretti. Sonuçta kendi kentleri harabeye döndü, Delhi büyüklüğü nedeniyle yeterince nüfus kazanmamıştı; çünkü Delhi dünyadaki en büyük kentlerden biridir. Geldiğimizde Delhi’yi işte bu durumda, birkaç kişi dışında yerleşik nüfustan yoksun, bomboş bulduk.”

Sultan’ın tebaasına hiddet duymasının nedeni uzun süre hüküm sürmüş olması değildi. (Delhi’yi boşaltma emri hükümdarlığının ikin- İÜ ci yılında verildi.) Aralarında en başından beri var olan gerilim zamanla büyüdü. Toplantı salonuna atılan mektupların içeriği konusunda ancak tahminde bulunulabilir, ama Sultan’ın tahta geliş tarzına gönderme yaptıklarına inanmamız için yeterli neden var. Muhammed’in babası, Tuğluk Şah, yalnızca dört yıl hüküm sürmüşken bir kazada hayatını kaybetti; gerçekte nasıl öldüğünü, sırrı paylaşan birkaç kişiden başka hiç kimse bilmese de, kuşku duymamak imkânsızdır. Eski Sultan, bir seferden döndükten sonra, oğluna bir köşk yaptırmasını emretti. Köşk üç gün içinde, her zamanki gibi ahşaptan yapıldı, ama öyle inşa edildi ki belirli bir noktadan itilince derhal çökebilirdi. Sultan, yanında genç ve gözde oğluyla birlikte köşke yerleşince, Muhammed bir fil geçit töreni yapılması için izin istedi. Bu izin verildi ve filler öyle bir biçimde yürütüldü ki ahşap yapının altından geçerken o hassas noktadan binayı ittiler. Köşk çöktü ve Sultan’la en sevdiği oğluna mezar oldu. Muhammed kurtarma operasyonunu çok geç oluncaya kadar erteledi. Kurbanlar sonunda bulunduklarında her ikisi de ölüydü ve kimilerinin iddia ettiğine göre, oğlunun üstüne eğilmiş olan Sultan hâlâ nefes alıyordu; belki de ikinci bir hamleyle öldürüldü. Muhammed hiçbir itiraz olmadan tahta çıktı, ama söylentileri durdurmaya muktedir değildi. Hükümdarlığının en başından itibaren, babasının katili olmasından kuşkulanıldı.

Delhi Sultanlığı en büyük boyutlarına Muhammed Tuğluk zamanında ulaştı. Hindistan’ın bu kısmının tekrar tek yönetim altına, Akbar’ın yönetimi altına girmesinden önce iki yüz yıldan fazla zaman geçti. Ama

Muhammed ona tahsis edilmiş olan yaklaşık iki düzine eyaletle yetinmeden çok uzaktı. Üzerinde yaşanabilir olan bütün dünyayı yönetimi altına almak istiyordu ve bu projenin gerçekleştirilmesi için çeşitli haris planlar yapıyordu. Dostlarının ya da danışmanlarının hiçbirinin bu planların gizine ulaşmasına izin verilmiyordu; bu planları, tıpkı kendi başına tasarladığı gibi, kendisine sakladı. Kendisine ait her fikir onu memnun ediyordu. Kendisinden ya da hedefinden hiç kuşku duymadı; ona göre bu hedef açıkça ortadaydı ve ona ulaşmak için kullandığı araçlar en uygun olanlardı.

Fetih planlarının en hırslısı Horasan ve Irak'a bir sefer, sonra da Çin'e bir sefer yapmaktı. İlk sefer için 370. 000 süvarilik bir ordu toplandı ve tehdit edilen şehirlerin ileri gelenlerine devasa miktarlarda rüşvet verildi. Ne var ki saldın hiç yapılamadı ya da daha başlangıç aşamasında başarısızlığa uğradı ve ordu dağıtıldı. Muhammed için bile devasa sayılacak miktarda para tamamıyla ziyan edildi. Çin'in fethedilmesine ilişkin diğer plan, Himalayalar geçilerek gerçekleştirilecekti. 100. 000 süvari en yüksek dağlara gönderildi, orada bütün dağ silsilesine ve yerlilerine boyun eğdirip Çin'e giden geçitleri güvence altına alacaklardı. On adam hariç bu ordunun tamamı yok oldu. Delhi'ye dönebilen on kişi ise hayal kırıklığına uğrayan Sultan tarafından idam ettirildi.

Dünyanın fethi, muazzam ordular ve böyle ordular da daha çok, daha çok para gerektiriyordu. Muhammed'in varidatının çok büyük olduğu doğruydu. Uyruğu olan Hindu krallarının vergileri her taraftan akıyordu ve babasından, başka şeylerin yanı sıra, dökme altın kütlesiyle dolu bir depo miras kalmıştı. Ama bütün bunlara rağmen, kısa sürede parasız kaldı ve tipik bir biçimde bu eksikliği bir hamlede temin etmeye yönelik bir yöntem aradı. Çinlilerin kâğıt parası olduğunu duymuştu ve benzer bir şeyi bakırla yapma fikrini edindi. Değerleri keyfi bir biçimde gümüş paralara göre belirlenmiş çok miktarda bakır paraları vardı; altın ve gümüş yerine bunların kullanılmasını emretti. Kısa süre sonra her şey bakır karşılığı alınıp satılmaya başladı. Bu kararı yüzünden, her Hindunun evi özel bir darphane haline geldi; her eyalette milyonlarca bakır para yapıldı ve insanlar bunlarla vergilerini ödeyip at ve benzeri şeyler aldılar. Prensler, köy şefleri ve toprak sahipleri bu bakır para sayesinde zenginleştiler ve devlet yoksullaştı. Kısa süre sonra paranın değeri hızla düştü, bu arada çok nadir oldukları için eski paraların değerleri dört, beş katı arttı. Sonunda bakır paralar çakıl taşlarından daha değersiz hale geldi. İnsanlar mallarını ellerinde

tuttuklarından ticaret durakladı. Sultan emrinin sonuçlarını fark edince büyük bir öfkeyle uygulamayı durdurdu ve bütün bakırın hâzinesine getirilmesini, orada eski türden parayla değiştirilmesini emretti. Böylece, her yerden, binlerce insanın hor görerek attığı bakır her köşeden çıkarıldı ve karşılığında altın ve gümüş verilerek hâzineye toplandı. Tuğlukabad'da bakır dağları oluştu; hazine büyük miktarda para kaybetti ve para kıtlığı vahim hale geldi. Sultan bakırın hâzinesine neye mal olduğunu kavrar kavramaz, tebaasına daha da hiddetlendi.

Para bulmanın bir başka yolu vergilendirmeydi. Kendisinden önceki yöneticilerin döneminde zaten vergiler çok yüksekti; şimdi daha da yükseltilip amansız bir zulümle toplandı. Köylüler meteliksiz kaldılar. Toprak sahibi olan her Hindu toprağını terk etti ve küçük büyük gruplar halinde her yerde bulunan asilere katılmak için vahşi ormana kaçtı. Topraklar işlenmeden kaldı; giderek daha az tahıl yetişti; merkezi eyaletlerdeki açlık özellikle uzun bir kuraklıktan sonra imparatorluğun her yerine yayıldı. Bu kuraklık yıllarca sürdü, aileler parçalandı, kentlilerin tamamı açlıktan öldü ve binlerce insan yok oldu.

İmparatorluğun kaderindeki gerçek değişimi ortaya çıkaran belki de bu açlıktı. İsyanlar sıklaştı ve eyaletler peş peşe Delhi'den koptular. Muhammed hiç durmadan taşradaki isyanları bastırıyordu. Zulmü arttı. Bütün bölgeyi yakıp yıkıyordu; ormanlık yerler kuşatıldı ve orada yakalanan herkes -erkek, kadın ya da çocuk demeden- kılıçtan geçirildi. Yaydığı dehşet o kadar büyüktü ki, nerede görülse, insanlar henüz kaçmamışlarsa, kendilerini yere atıyorlardı. Ama bir yerde daha yeni düzeni sağlamış ya da orayı bir çöl haline getirmişken, ülkenin başka bir yerinde yine isyan patlak veriyordu. Ondan kopan eyaletlerin yöneticilerinin derilerini yüzdürmüştü; deriler samanla doldurulmuş ve bu korkunç kuklalar dehşet yaratmak için ülkenin her tarafına taşınmıştı.

Muhammed yaptığı zulüm yüzünden hiçbir vicdan azabı duymuyordu; aldığı bütün önlemlerin meşru olduğuna kesinlikle inanmıştı. Bu konuda tarihçi Ziyaeddin Barani'yle yaptığı aydınlatıcı konuşmaların alıntılanması gerekir:

"Kaç isyanın patlak verdiğini görüyorsun" dedi Sultan, Barani'ye. "İnsanlar bütün bunların sebebinin benim sertliğim olduğunu söyleyecek olsalar dahi, bundan hiç hoşlanmıyorum. Ama ne çıkan söylentiler ne de isyanlar yüzünden idam cezasından vazgeçecek değilim. Sen pek çok tarih

kitabı okudun. Kralların hangi koşullarda idam cezasını uyguladıklarına dair bir şeye rastladın mı?”

Barani cevabını verirken, idam cezasına yedi koşulda izin verilebileceği kanaatinde olan yüksek bir İslam otoritesinden alıntı yaptı. Yoksa idam cezası rahatsızlık, sıkıntı ve ayaklanma doğuruyor ve ülkeye zarar veriyordu. Bu yedi koşul şunlardı:

Gerçek dinden dönme; kasıtlı cinayet; evli bir erkeğin başka bir erkeğin karısıyla zina yapması; krala suikast; isyana önderlik; kralın düş inanlarıyla işbirliği ve onlara bilgi aktarma; devlete zarar verebilecek itaatsizlik, ama *başka bir itaatsizlik* değil. Peygamberin kendisi bu üç suçlamadan ilk üçünü, yani din değiştirmeyi, bir Müslümanın öldürülmesini, evli bir kadınla zinayı mahkûm etmişti. Diğer dört suçun cezalandırılması, daha çok bir siyasa ve iyi yönetim meselesiydi. “Ama otoriteler,” dedi Barani, “kralların, kuralların çerçevelerini oluşturmaları ve ülkeyi, kralın elini kana bulamasına gerek kalmayacak kadar iyi bir düzen içinde tutmaları için, vezirler tayin edip onları yüksek makamlara yükselterek krallıklarının yönetimini onların eline bıraktıkları gerçeğini de vurgulamışlardır.”

Buna Sultan şöyle cevap verdi: “Salık verilen bu cezalar dünyanın eski dönemlerine uygundu, ama şimdi daha çok karmaşa ve kötü insan var. İsyankârca ya da hain planlarından kuşkulanarak ya da bu zanla onları döverek cezalandırıyorum ve en ufak bir itaatsizliğe ölüm cezası veriyorum. Ölene kadar ya da insanlar dürüstçe davranıp isyandan ve itaatsizlikten vazgeçene kadar da böyle yapmayı sürdüreceğim. Kan dökmeyi gereksiz kılacak kurallar yapacak türden vezirlerim yok. İnsanları cezalandırıyorum, çünkü hepsi birden düşmanım ve muhalifim oldular. Onlara büyük bir refah verdim, ama onlar dost ve sadık olmadılar. Onların huyunu iyi bilirim ve onların bana sevgisinin soğuduğunu ve muhalif olduklarını görüyorum.”

Daha sonraki bir konuşmada, isyanlarıyla onun başına bu kadar sorun çıkaranları zamanında öldürtmediğine pişman olduğunu söyledi. Bir başka olayda, en önemli kentlerinden birini -Delhi’nin bütün sakinlerinin zorla gönderildiği kenti- yeni kaybetmişken, Barani’yi çağırttı ve ona, önceki kralların bu gibi durumlarda hangi çarelere başvurduğunu sordu: Krallığı hastaydı ve hiçbir tedavi onu iyileştirmiyordu. Barani şöyle cevap verdi: “Bazı krallar, halklarının güvenini koruyamadıklarını ve genel bir hoşnutsuzluğun nesnesi olduklarını algılayınca, çekilip yönetimi oğullarının en değerlisine devrederlerdi. Bazılarıysa bütün işlerini ve devlet idaresini

vezirlerine ve görevlilerine bırakarak, kendilerini avlanmaya, hazza ve şaraba verirlerdi. İnsanlar bununla tatmin olurlarsa ve kral intikama kurban gitmezse, devletteki bozukluklar tedavi edilebilirdi. Bütün siyasi hastalıkların içinde en büyüğü ve en meşumu, halkın bütün düzeylerindeki genel bir tiksinti hissi ve güven ihtiyacıdır.” Ama Barani’nin bu cüretkâr ve doğrudan tavsiyesinin bile Sultan’ın üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Sultan, krallığının meselelerini kendi istediği gibi halletmesi koşuluyla, idareyi üç kişiye teslim edip kendisi de Mekke’ye hacca gideceğini söyledi. “Ama şu anda tebaama kızgınım ve onlar da bana kızgınlar. İnsanlar benim duygularıma aşinalar, ben de onların ıstıraplarının ve perişanlıklarının farkındayım; ama uyguladığım hiçbir tedavi bir işe yaramıyor. İsyankârlar, başkaldıranlar, muhalifler ve sevgisi azalmış insanlar için tek çarem kılıcım. Ben ceza uyguluyor ve kılıç kullanıyorum ki acıyla tedavi sonuç versin. İnsanlar ne kadar direnirse, ben o kadar ceza vereceğim.”

Ne var ki imparatorluğunun her tarafındaki isyanların sayısının ve genel sevgi yitiminin Sultan’ın zihninde tek *bir* etkisi oldu. Sarayının önündeki ve ziyaret ettiği bütün kent ve eyaletlerdeki ceset tepecikleri konusunda değil, ama yönetiminin meşruiyeti konusunda vicdanı rahatsız oldu. Artık yeterince açık olduğu üzere, dindar ve ahlâklı bir adamdı ve kral olarak konumunun İslamın en yüksek ruhani otoritesi tarafından kutsanmasını istiyordu. Daha önceki yüzyıllarda, karargâhı Bağdat’ta bulunan Abbasi Halifeleri böyle otoriteler olarak kabul ediliyorlardı. Ama onların imparatorluğu artık mevcut değildi: 1258’de Bağdat Moğollar tarafından fethedilmiş ve son Halife öldürülmüştü. Tahta 1325 yılında çıkan ve yaklaşık 1340 yılında imparatorluğun eyaletleri peş peşe kopmaya başlayınca vicdanı sızlayan Muhammed Tuğluk için, makamına resmen tayin edilme hakkının nerede meşrulaşabileceğim keşfetmek hiç de kolay değildi. Dikkatli araştırmalar yaptırdı; İslam ülkelerinin batısından sarayına gelen bütün gezginler, sonunda Sultan, Mısır’daki Halifenin kendi “Papa”sı olduğu sonucuna varana kadar hararetle sorgulandılar. Mısır’daki Halifeyle görüşmeler yaptı, özel görevliler gitti geldi; Halife’ye yazdığı mektuplar öylesine yontulmamış iltifatlar içeriyordu ki yazışmaları yaparken bunlara epey alışmış olan Barani bile bunları tekrarlayamıyordu. Halifenin elçisi gelince Muhammed bütün soyluları ve bilim adamlarıyla onu karşılamaya gitti ve oldukça uzun bir mesafeyi ona doğru çıplak ayakla yürüdü. Paraların üstünden kendi adını çıkarıp yerine, İslamın en yüce yöneticisi olarak gördüğü Halife’ninkini koydurmuştu. Halifenin adı Cuma hutbesinde

geçiyordu, ama bu Muhammed'i tatmin etmek için yeterli değildi: Halife tarafından kutsanmamış bütün öncüllerinin adları duadan çıkarıldı ve otoriteleri geriye dönük olarak geçersiz ilan edildi. Halifenin adı azametli binalara kazındı ve yanında başka hiçbir ismin bulunmasına izin verilmedi. Yıllarca süren karşılıklı yazışmalardan sonra, Mısır'dan içinde Muhammed'in resmen Halifenin Hindistan vekili olduğunu belirten ciddi bir belge geldi. Bu belge Muhammed'e o kadar haz verdi ki saray şairlerine bu belgeyi mahirane bir biçimde şiire dönüştürttü.

Muhammed'in sertliği başarısızlıklarıyla arttı, diğer bütün açılardan sonuna kadar aynı kaldı. Bir katilin elinden ölmedi. Yirmi altı yıl hüküm sürdükten sonra, bir cezalandırma seferinde yakalandığı hummadan öldü.

Muhammed paranoyak bir yöneticinin en saf örneğidir. Yaşam tarzı bir Avrupalı için yabancı ve bilinmediktir; hakkındaki her şey çarpıcıdır bu yüzden onu bir bütün olarak görmek daha kolaydır; doğasının olağandışı tutarlılığı aşikârdır.

Onun zihni dört tür kitleyle doluydu: ordusu, hâzinesi, cesetleri ve sarayı (ve onunla birlikte kenti). Bu kitlelerle durmaksızın oynadı, ama birini ancak diğeri pahasına artırmayı başarabildi. Devasa ordular geliştirdi, ama bunu yaparken hâzinesini tüketti. Başkentinin bütün nüfusunu kovdu ve birdenbire kendisini geniş bir kentte yalnız buldu, sarayının çatısından boş büyük kenti incelerken öfkesi yatıştı. Hayatta kalan olma sevincinin tam olarak tadına vardı.

Ne yaparsa yapsın, her zaman korumayı başardığı bir *kitle* vardı. Hiçbir koşulda öldürmekten vazgeçmedi. Bütün tutsakları her gün önüne getiriliyordu: İdam adayları onun en değerli mülküydüler. Saltanatının yirmi altı yılı boyunca açlık ve vebanın yardımıyla, imparatorluğunun her eyaletinde ceset yığınları yükseldi. Bunun sonucundaki gelir kaybı kesinlikle canını sıktı; ama kurbanlarının sayısı arttığı sürece, gelir kaybı kendine güvenini ciddi bir biçimde sarsamazdı.

Emirlerinin gücünü -ki bu emirler idam hükümlerinden başka bir şey değildi- en üst düzeyde korumak için, konumunu daha yüksek bir otorite tarafından onaylatmak istedi. Dindar bir Muhammedinin inandığı Tanrı onun için yeterli değildi. Tanrı'nın yasal temsilcisinden de onay istiyordu.

Muhammed Tuğluk modern Hint tarihçilerince savunulmuştur. İktidar hiçbir zaman, profesyonel olarak zihinleri sürekli iktidarla meşgul olan,

(dalkavukluklarını bilim adamlığı kılığına sokan) her şeyi ya *zamanla* ya da onların elinde herhangi bir şekli alabilen *zorunlulukla* açıklayabilen methiyecilerden ve tarihçilerden yoksun kalmamıştır.

Bize Muhammed Tuğluk'tan daha yakın olan yöneticiler örneğinde de aynı şeyin olmasını beklemeliyiz. Bu yüzden, çok şükür ki iktidara yalnızca hayallerinde sahip olan bir insan örneğiyle de olsa, iktidarın içsel süreçlerini çıplak bir şekilde sergilemek önleyici bir tedbir olarak yararlı olabilir.

SCHREBER VAKASI: I

Bir zamanlar Dresden'de Yargıtay Başyargıçlığı yapan Daniel Paul Schreber'in *Anılar* adlı yapıtından daha zengin ya da daha eğitici bir belge olamaz. Schreber mesleği gereği sözcükleri doğru kullanma eğitimi almış, kültürlü ve zeki bir insandı. Dünyanın sanrısal dizge adını vermesi gereken şeyi bütün ayrıntılarıyla yazmaya karar verdiği zaman akıl hastanelerinde bir paranoyak olarak yedi yıl geçirmişti. *Memoirs of a Nervous Illness* (Bir Sinir Hastasının Anıları) bütünlüklü bir kitap oldu. Kendi yarattığı dinin doğruluğuna ve önemine öylesine katı bir biçimde inanmıştı ki, akıl hastanesinden taburcu edildikten sonra kitabım yayımlattı. Onun emrindeki dil, yaşadıklarında temel öneme sahip hiçbir şeyi karanlıkta bırakmayacak kadar kavramasını sağlayarak, bu tekil entelektüel yapının tasvir edilebilmesi için yaratılmış olabilirdi. Kendi vakasını savunur; ama neyse ki şair olmadığından, insan onun düşüncelerini, bu düşünceler tarafından baştan çıkarılmadan izleyebiliyor.

Sınırlı bir alanda olabildiği kadarıyla onun dizgesinin en çarpıcı karakteristiklerinden bazdan üzerinde durmak istiyorum. Bunun, bizim paranoyayı anlamaya çok yaklaştıracağına inanıyorum. *Anılar'* ı inceleyen başkaları farklı sonuçlara varacak olursa, bu yalnızca söz konusu malzemenin zenginliğinin bir kanıtı olabilir.

Schreber'in öne sürdüğü iddianın büyüklüğü, bunu kısıtlamaya çalıştığında barizleşir. Neredeyse en başta, “Her şeyden önce,” der, “ben de yalnızca bir insanım ve bu yüzden insanın kavrayışıyla sınırlanmışım.” Ama bir noktada, gerçeğe diğer insanlardan çok daha fazla yaklaştığından hiç kuşku duymaz. Ondan sonra derhal sonsuzluğa geçer. Sonsuzluk fikri bütün kitaba nüfuz etmiştir; onun için sonsuzluk, sıradan insan için olduğundan çok daha fazla anlam taşır. Schreber sonsuzluğu yadırgamaz ve onu yalnızca hak gereği kendisine ait bir şey olarak görmekle kalmaz aynı zamanda kendi parçası olan bir şey olarak kabul eder. Devasa zaman dilimlerinde düşünür; deneyimleri yüzyıllara yayılır. Ona “geceler yüzyıllar uzunluğundaymış” gibi gelir, ki böylece bu süre içinde bütün insanlıkta, yerkürenin kendisinde ve bütün Güneş sisteminde en kökten değişiklikler ortaya çıkmış olabilir pekâlâ.” Tüm uzayda, sonsuzlukta olduğu kadar

rahattır. Cassiopeia[63], Vega[64], Capella[65] ve Pleiades[66] gibi belirli takımyıldızlar ve tek tek yıldızlar ona özellikle yakındır; bu yıldızlardan sanki bunlar köşe başındaki otobüs duraklarıymışçasına söz eder. Ama bunların dünyadan gerçek uzaklıklarının da bütünüyle farkındadır; biraz astronomi bilgisi vardır ve evrenin boyutlarını küçültmez. Tersine, bu kadar uzak oldukları için gök cisimleri onu çekmektedir. Uzayın sonsuz büyüklüğü onu çeker; kendisinin uzay kadar geniş olmasını ister, böylelikle uzayın ötesinde genişleyebilir.

İnsan, onun için bu kadar önemli olanın *büyüme* süreci değil, fiili *genişleme* olduğunu hissediyor. Uzaya, içinde kendi konumunu belirlemek ve korumak için ihtiyacı vardır. *Konum*, kendi başına önemli olan bir şeydir ve onun için konum hiçbir zaman yeterince sonsuz ve azametli olamaz. Ona göre en yüce ilke "Evrenin Düzeni"dir. Bunu

Tanrı'nın üstünde görür ve eğer Tanrı buna ters davranmak isterse, zorluklarla karşılaşır. Schreber kendi insan *bedeninden* sık sık sanki bir *gök cismiymiş* gibi söz eder ve tıpkı diğer insanların kendi ailelerinin bakımıyla meşgul olması gibi, o da gezegen sisteminin yönetimiyle meşguldür. Gezegen sisteminin parçası olmak ve oraya demir atmak ister. Takımyıldızların binlerce yıllık değişmezliği, onu özellikle yıldızlara çeken şey olabilir: Onların arasında bir yer sonsuza kadar sahip olunacak bir yer anlamına geliyordu.

Bu kişisel yer ya da *konum duygusu* paranoyak için çok büyük önem taşır: Her zaman savunulacak ve emin olunacak yüceltilmiş bir konum vardır. Tam da iktidarın doğası gereği, aynı şeyin bir yönetici için de geçerli olması gerekir. Yöneticinin kendi konumuna ilişkin duygusu hiçbir biçimde paranoyağınkinden farklı değildir; yönetici, elinden gelse, etrafını askerlerle çevirir ve kendisini kalelere kapatır. Kendisini aynı şekilde pek çok bakımdan tehdit altında hisseden Schreber sımsıkı yıldızlara tutunur. Göreceğimiz gibi, onun dünyası bir karışıklık durumundadır. Onu tehdit eden tehlikeleri açıklamak için, bu dünyanın sakinleri hakkında bir şey söylemek gerekir.

Schreber'e göre insan *ruhu* bedenin *sinirlerinde* bulunur. İnsan canlıyken hem beden hem de ruhtur; ama ölünce, sinirler ruh olarak kalır. Tanrı hiçbir zaman beden değil, yalnızca sinirdir ve bu yüzden insan ruhuyla akrabalığı vardır; ama insan ruhundan son derece üstündür, çünkü Tanrı'nın sinirlerinin sayısı sonsuzdur ve başı sonu yoktur. Onun sinirlerinin

kendilerini ışına, örneğin Güneş ve yıldız ışınlarına dönüştürme yeteneği vardır. Tanrı kendi yarattığı dünyadan haz duyar, ama kural olarak bu dünyanın yazgısına doğrudan karışmaz. Yaradılıştan sonra dünyadan çekilmiştir ve şimdi çoğunlukla belli bir uzaklıkta durur. Tanrı'nın insanlara çok yaklaşmaması *gerekir,* çünkü yaşayan insanoğlunun sinirlerinin ona karşı öyle bir çekim gücü vardır ki bir daha onlardan kendisini kurtaramayabilir ve böylece kendi varoluşunu tehlikeye atabilir. Bu yüzden Tanrı canlılara karşı her zaman savunmadadır ve özellikle bütün kalbiyle dua eden biri ya da ilham gelmiş bir şair ona çok fazla yaklaşmaya kalkışacak olursa, o çok geç olmadan kendini hızla geri çeker.

"Tanrı'yla insanların ruhları arasında düzenli bir temas ancak ölümden sonra kurulabilir. Tanrı'nın, onların sinirlerini bedenlerinden çekip çıkarmak ve bunları kendine çekip cennet yaşamında yeniden uyandırmak için *cesetlere* yaklaşmasında hiçbir tehlike yoktur." Ne var ki insan sinirlerinin bir kutluluk durumuna yükseltilebilmesi için önce "elenmesi ve arınması" gerekirdi. Yalnızca temiz insan sinirlerinin Tanrı'ya yaran olur, çünkü ona tutunmak ve nihai olarak "cennetin ön bahçesi" olarak onun parçası olmak sinirlerin yazgısıydı. Schreber'in bile tam olarak tasvir edemediği karmaşık bir arınma işlemi gerekliydi. Bu işlemle bütünüyle temizlenen ruhlar cennete yükselirdi ve orada, aynı hızla olmasa da, yeryüzünde kim olduklarını zamanla unuturlardı. Goethe ve Bismarck gibi büyük adamların ruhları, kimliklerine ilişkin bilgiyi belki yüzyıllarca korurdu; ama hiçbiri, en büyüğü bile sonsuza kadar koruyamazdı. Doğrusu, Tanrı'nın parçası ("cennetin ön bahçesi") olduklarından başka hiçbir şeyin bilincinde olmaksızın, *diğer ruhlarla kaynaşmak ve daha büyük birlikler halinde bütünleşmek* bütün ruhların nihai kaderiydi.

Bütün ruhların tek bir *kitle* halinde kaynaşması kutluluğun en yüksek biçimi olarak takdir edilir; bu da bir bulut gibi ya da bazen bir bulut *olarak* bir araya üşüşen meleklerin ve azizlerin, ancak bir ikisinin o da çok dikkatli bir incelemeyle ayırt edilebileceği Hıristiyanlıktaki pek çok temsillerini anımsatır. Bu imge o kadar tanıdıktır ki anlamı üstüne hiç düşünmeyiz. Bu imge, kutluluğun yalnızca Tanrı'yla yakınlıktan değil; aynı zamanda eşitlerin yakın birlikteliğinden oluştuğu anlamını taşır. "Cennetin ön bahçesi" deyişi kutlulanmış ruhların oluşturduğu bu kitleye daha da büyük bir yoğunluk yakıştırma çabasıdır: Bu ruhlar gerçekten "daha yüksek birlikler" halinde bütünleşmiştir.

Tanrı canlı insanoğlu hakkında çok az bilgiye sahiptir. *Anılar*'ın daha ileriki bölümlerinde, Schreber Tanrı’ya, canlı insanoğlunu anlayamaması ve özellikle de kendi düşüncelerini değerlendirememesi nedeniyle sitem eder. Tanrı’nın körlüğünden ve insanın doğasına ilişkin bilgi yoksunluğundan söz eder; Tanrı yalnızca cesetlere alışıktır ve canlılara çok yaklaşmamaya özen gösterir. Tanrı’nın ebedi sevgisi temel olarak yalnızca yaratmaya yöneliktir. Pek çok dinin ona yakıştırdığı kadar mutlak bir mükemmeliyete sahip bir varlık değildir, yoksa Schreber’in hastalığının da nedeni olan, masum insanlara karşı *fesat tertipler* yapmak için kışkırtılmaya izin vermemesi gerekirdi. Çünkü, Schreber’in deyişiyle “Evrenin mucizevi yapısı” birdenbire yarılmıştır. “Tanrı’nın diyarında” patlak veren kriz, Schreber’in kişisel kaderiyle yakından bağlantılıdır.

Söz konusu olan şey bir ruh cinayeti vakasından hafif bir şey değildir. Schreber daha önce bir kez daha hastalanmış ve Leipzigli bir Psikiyatrist olan Profesör Flechsig tarafından tedavi edilmişti. Bir yıl sonra iyileşmiş olarak taburcu edilmiş ve işine dönebilmişti. O zamanlar Psikiyatriste son derece müteşekkirdi, karısı daha da müteşekkirdi. “Karısı, Profesör Flechsig’e kocasını ona iade eden adam olarak tapıyordu; bu yüzden profesörün resmini yazı masasının üzerinde yıllarca tuttu.” Schreber bundan sonra karısıyla sağlıklı, mutlu ve meşgul sekiz yıl geçirdi. Bu dönemin tamamı boyunca, Flechsig’in resmini karısının masasının üstünde görmek için sık sık fırsatı oldu; kendisi farkına varmadan bu resim onun zihnini epey meşgul etmiş olsa gerek. Çünkü ikinci bir kez hastalanınca ve (daha önce başarılı olduğu için) doğal olarak tekrar Flechsig’e başvurulunca, Schreber’in zihninde, profesörün gerçekten tehlikeli bir figür olduğu açığa çıktı.

Belki de Schreber’in, kendisi de bir yargıç olarak, belirli bir otoriteye sahip olduğu için ve bütün bir yıl boyunca psikiyatristin iktidarı altında kalmış olmasına içerliyordu. Kendisini tekrar iktidarı altına aldığı için, artık ondan kesinlikle nefret ediyordu. Flechsig’in onun üzerinde “ruh cinayeti” ya da “ruh hırsızlığı” yaptığına kanaat getirdi. Bir başka insanın ruhunu ele geçirmenin mümkün olduğu fikrinin çok yaygın ve çok eski olduğunu söylüyordu. Bu yolla, insan kurbanın entelektüel güçlerini ele geçirir ya da başka bir ruh pahasına kendi ömrünü uzatır. Flechsig, iktidar hırsı ve hevesiyle esinlenerek Tanrı’yla *entrika* çeviriyor ve ve Schreber’in ruhunun hiç önemli olmadığına onu inandırmaya çalışıyordu. Ayrıca iki aile arasında

belki de bir rekabet olabileceğini ekliyor; Bir Flechsig birdenbire, Schreber ailesinden birinin bir konuda kendisinden üstün olduğunu hissetmiş olabilir. Bu yüzden Schreber'leri Tanrı'yla daha yakın ilişkilere girmelerine yol açacak mesleklerden, örneğin sinir uzmanlığı mesleğinden dışlamaya çalışarak, "Tanrı'nın diyarının elementleriyle entrika çevirmeye" girişti. Sinirler, Tanrı'nın ve diğer bütün ruhların gerçek tözü olduğuna göre, bir sinir uzmanının ne kadar iktidara sahip olacağı aşikârdı. Bunun sonucunda hiçbir Schreber Psikiyatrist olamazken, bir Flechsig olmuştu. Ruh hırsızlığı yolu entrikacılara açıktı; Schreber, ruhunun katillerinin iktidarı altındaydı.

Bu noktada, belki bir paranoyak için planların ve entrikaların ne denli önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Planlar ve entrikalar sürekli onunladır ve bunlardan biriyle en ufak bir benzerliği olan herhangi bir şey bile gözden kaçmaz. Paranoyak kendisini *kuşatılmış* hisseder; baş düşmanı ona tek başına saldırmakla asla yetinmez, daima, uygun zamanda ona saldırtmak için kindar bir *sürüyü* kışkırtmaya çalışır. Bu sürünün üyeleri en başta saklanırlar; herhangi bir yerde ve her yerde olabilirler; ya da sanki pusuya yatmamışlar gibi, zararsız ve masummuş gibi görünürler. Ne var ki paranoyağın delici zekâsı bunların maskesini her zaman düşürür. Bir entrikacıyı bulup çıkarmak için yalnızca elini uzatması yeter. O anda fiilen etrafını sarmış olmasa da, sürü hep oradadır ve düşman niteliği değiştirilemez. Düşmanları bir kez ona yenildikten sonra, onun sadık köpeği olarak kalırlar; onlara istediği her şeyi yapabilir. Belli bir mesafedeyken bile onları kendi kötülük alanının dışında bırakmaz ve işine geldiği gibi yönetir. Tercihen bunları, kurbana her yandan ve son derece büyük sayılarda saldırabilecekleri biçimde seçer.

Schreber'e yönelik entrika oluştuktan sonra, ona yönelik fiili saldırı hangi biçimi aldı? Entrikacıların amaçları neydi ve bu amaçlara ulaşmak için hangi araçları kullandılar? Gerçek amaçlan, tek değilse de en önemli amaçlan, Schreber'in aklını yok etmekti ve bunda yıllarca sebat ettiler. Onu bir embesile çevirmek, sinirsel hastalığını ebediyen tedavi edilemez olacağı noktaya kadar itmek istediler. Onun kendisini zannettiği kadar yetenekli bir insan için bundan daha korkunç bir istikbal olabilir miydi?

Hastalığı, hiçbir şey yapılamayan, eziyetli bir uykusuzlukla başladı. Schreber, ta başından itibaren kendisinin uyumasını önlemek ve böylelikle onun ruhsal çöküşüne neden olmak için belirli bir kasıt olduğuna inanıyordu. Bu amaçla çok sayıda *ışın* ona yöneltilmişti. Önce bunlar

Profesör Flechsig’den kaynaklanıyordu, ama daha sonra henüz arınmaları tamamlanmamış ölmüş ruhlar (Schreber bunlara “sınanmış ruhlar” adını verir) onunla ilgilenmeye ve ona ışınlar halinde nüfuz etmeye başladılar. Tanrı bu operasyonda şahsen yer aldı. Bütün bu ışınlar başka insanlar tarafından işitilmeyecek şekilde onunla *konuştu.* Bu, insanın sessizce tekrarladığı, sözcükleri yüksek sesle söylenmeyen bir dua gibiydi. Ama acı veren farklılık şuydu: Dua ederken insanın söyledikleri kişinin kendi iradesine bağlıyken, ona dışarıdan zorlanan bu ışınlar *ruhların* söylemek istediklerini söyletiyordu.

> “Burada, ruh olarak benim sinirlerimle uğraşan binlerce değilse de yüzlerce isim alıntılayabilirim.... Bütün bu ruhlar benimle, her biri diğerlerinin varlığından habersiz, ‘sesler’ olarak konuştular. Başımdaki sürekli kargaşa kolaylıkla tahmin edilebilir....
>
> “Sinirliliğim sürekli arttı; bununla birlikte benim çekicilik gücüm de öylesine arttı ki giderek daha çok sayıda ölmüş ruh, başımda ya da bedenimde buharlaşmak üzere bana doğru geliyorlardı. Birçok defasında bu sürecin sonunda, söz konusu ruhlar, bütünüyle yok olmadan önce ‘küçük adamlar’ -insan şeklinde ama belki yalnızca bir kaç milimetre boyunda minik figürler- olarak başımda kısa bir varoluş sürdürdüler.... Bu ruhların yola çıktıkları ya da ‘altında asılı durdukları’ yıldızların ya da takımyıldızların adları bana çok sık söyleniyordu.... Bu ruhların, ‘küçük adamlar’ olarak, binlerce değilse de yüzlercesinin bir arada başıma damlamasıyla sona eren geceler vardı. Onları hep bana yaklaşmamaları konusunda uyardım; çünkü daha önceki olaylar, sinirlerimin çekim gücünün arttığının sürekli farkında olmama neden oluyordu, ama önce böylesine tehditkâr bir çekim gücüne inanmadılar.
>
> “Ruh dilinde bana ‘tinleri gören’, yani tinleri ve ölmüş ruhları gören ve onlarla temas içinde olan adam adı verildi.... Dünya var olduğundan beri, bir insanın, yalnızca *tek tek* ölmüş ruhlarla değil, bütün ruhların toplamıyla ve Tanrı’nın Kadiri Mutlaklığıyla sürekli temasa girdiği benimki gibi bir durum neredeyse hiç olmamıştır.”

Schreber’in tarif ettiği bütün bu olguların kitlelerle ilgili bir yanının olduğu aşikârdır. Uzay, uzak yıldızlara kadar ölmüşlerin ruhlarıyla doludur. Hepsinin, şu ya da bu bildik yıldızda kendilerine tahsis edilmiş yerleri vardır. Schreber, hastalığı aracılığıyla birdenbire onların merkezi haline gelir. Bütün uyanlarına rağmen, karşı konmaz bir biçimde onun çekiciliğine kapılarak, üstüne üşüşürler. Schreber’in onları etrafında bir kitle olarak topladığı ve ısrarla belirttiği gibi, onlar bütün ruhların toplamı olduklarına göre, düşünülebilecek en büyük kitleyi temsil ettikleri söylenebilir. Ne var ki bu ruhlar, basit bir biçimde liderinin etrafında toplanmış bir kitle olarak durmaya devam etmezler; bir halk söz konusu olduğunda ancak tedricen ve yıllar içinde olan şeyi onlar derhal ve anında deneyimlerler: Onunla temasa girerek yalnızca bir kaç milimetreye kadar hızla küçülürler. Aralarındaki

gerçek ilişki burada çok açık bir biçimde ortaya çıkar: Biri dev, diğerleri onun etrafında kaynaşan minik yaratıklar. Ama iş bununla kalmaz. Büyük adam cüceleri yutar; cüceler kelimenin tam anlamıyla onun içine girip bütünüyle gözden kaybolurlar. Schreber onları kendine çeker, etrafında toplar, boyutlarını küçültür ve sonunda onları tüketir. Daha önce sahip oldukları her şey artık onun bedenine eklenir. Ona iyilik etmek için gelmiş değillerdir. Amaçları aslında düşmancadır; en başta onun aklını karıştırmak ve böylelikle onu yok etmek için gönderilmişlerdir. Ama ona büyüme kuvveti veren de tam bu tehditti. Onlara nasıl efendilik edeceğini bir kez öğrendikten sonra kendi çekim gücüyle gurur duyar.

İlk bakışta Schreber, kendi hayali içinde daha erken dönemlerin bir insanı, tinlere inancın evrensel olduğu ve ölülerin ruhlarının yaşayanların kulaklarının dibinden yarasalar gibi geçtiği dönemlerin insanı olarak kabul edilebilir. Sanki tinlerin dünyasının içini dışını bilen, onlarla doğrudan iletişim kurabilen ve her türden insani amaçlar için onlardan yararlanabilen bir Şamandır; kendisine “tinleri gören” denmesinden hoşlanır. Ne var ki Şamanın iktidarı Schreber’inkine yaklaşacak kadar büyük değildir. Şamanın bazen tinleri kendi içinde alıkoyduğu doğrudur ama tinler asla orada çözünmezler, kendi ayrı kimliklerini yitirmezler; Şamanın onların gitmesine tekrar izin vermesi pazarlığın bir parçasıdır. Öte yandan Schreber’de, kendi başlarına sanki hiç var olmamışlar gibi gözden kaybolurlar. Evrenin tinlerin varlığını varsayan eski kavramlarından biri kılığına girmiş olan sanrısı, aslında *siyasi* iktidarın, kitleden beslenen ve tözünü kitleden türeten iktidarın kesin bir modelidir. İktidarın kavramsal bir çözümlemesine girişmek, yalnızca Schreber’in görüşünün netliğini bulandırır. Bu durumun bütün gerçek unsurlarını içerir: bir kitle oluşturacak olan bireyler üzerinde uygulanan kuvvetli ve uzun süren çekim; boyutlarının küçültülmesi yoluyla tabi kılınmaları; kendi kişiliğinde, kendi *bedeninde* siyasi iktidarı temsil eden insanın içine alınış tarzı; onun büyüklüğünün bu yolla kendisini sürekli *yenilemek* zorunda olduğu gerçeği; son olarak, buraya kadar değinilmemiş olan çok önemli bir nokta, bununla ilişkilendirilen felaket duygusu, ani ve hızlı artışından ve beklenmedik çekiciliğinden doğan, dünya düzeninin tehlikede olduğu duygusu.

Anılar'da bu felaket duygusuna ilişkin kanıtlara bol bol rastlanır. Schreber’in dünyanın sonuna ilişkin görüşlerinde, her zaman şimdi alıntılayacağım pasajdaki gibi, çekme gücüyle doğrudan ilgili olan belirli

bir ihtişam vardır. Ruhlar onun üzerine kitleler halinde gelirler ve kaynaklandıkları gök cisimlerini tehlikeye atarlar. Öyle görünüyor ki, yıldızlar aslında ruhlardan *oluşmaktadır* ve büyük sayılar halinde Schreber'e ulaşmak için, evreni terk ettikleri zaman bütün evren bir çözünme tehlikesi altında kalır.

> "Her taraftan felaket haberleri geldi: Artık şu ya da bu yıldızın ya da şu ya da bu takımyıldızın terk edilmesi gerekiyordu; artık Venüs'ü 'sel basmıştı'; artık çok kısa süre sonra bütün Güneş sisteminin 'bağlantılarının çözülmesi' gerekiyordu; artık kısa süre sonra Cassiopeia -bütün takımyıldız- bir tek Güneş haline getirilecekti; yakında belki yalnızca Pleiades kurtarılabilirdi."

Ancak, gök cisimlerinin sürekli var oluşu hakkındaki endişe, Schreber'in felaket tehdidine ilişkin duygularının yalnızca bir yönüydü. Bundan daha da önemlisi, hastalığın *başlama* noktası olan bir varsayımdı. İnsanların ruhlarına ilişkin varsayımı, bildiğimiz gibi, sürekli iletişimde olduğu ölmüş tinlerle değil, kendi insan dostlarıyla ilgiliydi. Bu insanlar artık mevcut değildi: *insanoğlu tamamen yok olmuştu.* Doktoru, akıl hastanesindeki görevliler ya da diğer hastalar gibi, hâlâ gördüğü çok az sayıdaki figürü yalnızca görüntüler olarak kabul erilim. yordu: Onlar, yalnızca onun aklını karıştırmak için imal edilmiş, "gelip geçici, eğreti insanlar"dı. Gölgeler ya da resimler gibi gelip gittiler ve doğal olarak onları ciddiye almadı. Bütün gerçek insanlar yok olmuştu; *sağ kalan tek insan oydu.* Onun bu gerçeği açığa vuran özel görüşleri vardı ve aynı zamanda bundan bütünüyle emindi de; buna yıllarca inandı. Dünyanın sonuna ilişkin bütün görüşleri bununla renklenmişti.

Flechsig'in akıl hastanesinin tamamının ve belki onunla birlikte Leipzig şehrinin "boşaltılmış" ve başka bir gök cismine taşınmış olmasının mümkün olduğunu düşünüyordu. Onunla konuşan sesler bazen Leipzig'in hâlâ durup durmadığını soruyorlardı. Gördüğü hayallerden birinde, bir asansörle yeryüzünün derinliklerine taşındı ve böylece bütün tarihöncesi ve jeolojik dönemleri yaşadı. Üst kısımlarda hâlâ yapraklı ağaçların oluşturduğu ormanlar vardı. Daha aşağıda her şey giderek daha karanlıklaştı ve karardı. Bir süre için "asansör"ü terk edince, bir mezarlıkta dolaşıyormuş gibi oldu. Leipzig sakinlerinin gömülü olduğu kısma geldi ve kendi karısının mezarının yanından geçti. Şu da eklenmelidir ki, karısı o sırada hayattaydı ve onu akıl hastanesinde sık sık ziyaret ediyordu.

Schreber, insanoğlunun yok oluşunun nasıl gerçekleştiğini çeşitli farklı biçimlerle resmetti. Güneş'in, Dünya'dan uzaklaşmasına ve bunun sonucunda genel buzlanmaya bağlı olarak ısısının azaldığını düşündü. Bir yer sarsıntısı düşündü: 1755 yılında Lizbon'da yaşanan yer sarsıntısının kendi gibi tinleri gören biriyle bağlantılı olarak gerçekleştiğine ilişkin haberler aldı.

> "Modern dünyada büyücü gibi birinin -Profesör Flechsig'in- belirmesinin ve benim, her şeyden önce geniş çevrelerce tanınan bir figürün, gözden kaybolduğuna dair haberin yayılmasının olabilirliğini tahayyül ettim. Bu da insanlar arasında dehşet ve korku saçarak, dinin temellerini yok etmiş ve evrensel bir sinir bozukluğuna ve ahlâksızlığa yol açmıştı. Bunu, insanoğlunu mahveden salgın hastalıklar takip etmiş. Artık Avrupa'da neredeyse bilinmeyen iki hastalık, cüzam ve vebadan söz ediliyordu."

Kendi bedeninde veba belirtileri fark etti. Vebanın farklı çeşitleri vardı: mavi, kahverengi, beyaz ve siyah veba.

Ama diğer herkes bu korkunç illetlerden can verirken, Schreber iyi huylu ışınlarca tedavi edilmişti. Çünkü iki tür ışın arasında bir ayrım vardı: "lanetli" ve "kutlulayıcı" ışınlar. Birincisi cesetlerin zehriyle ya da başka çürümüş malzemeyle yüklüydü ve bu yüzden bedene hastalık tohumu taşıyor ya da bedene bir başka hasar veriyordu. "Kutlulayıcı" ya da temiz ışınlar bu hasarı onarıyordu.

Bu felaketlerin insanoğlunun başına Schreber'in iradesine rağmen geldiği izlenimini edinmiyoruz. Tersine, Profesör Flechsig'in onu maruz bıraktığı persekusyonun bu kadar korkutucu sonuçlarının olduğu gerçeğinden belirli bir tatmin duyuyor gibi görünür. Bütün insanlık hepsi acı çekmekte ve yok olmaktadır, çünkü Schreber kendisiyle uğraşan birinin olduğunu düşünmektedir. Yalnızca o, "kutlulayıcı" ışınların sayesinde salgın hastalıklardan korunmaktadır.

Schreber hayatta kalan tek kişi olmuştur, çünkü o bunu istemektedir. Hayatta kalan, çok büyük bir ceset tarlasında tek başına ayakta duran insan olmayı istemektedir; bu ceset tarlasının kendisi hariç bütün insanları kapsamasını istemektedir. Burada kendisini açığa vuran yalnızca bir paranoyak değildir. Hayatta kalan tek kişi olmak, her "ideal" iktidar arayıcısının en derin isteğidir. Böyle bir insan diğerlerini ölüme yollar; kendisi ölümden kurtulmak için ölümü onların üstüne yöneltir. Yalnızca onların ölümüne kayıtsız kalmaz, ayrıca içindeki her şey onu, ölümlerine

sebep olmaya zorlar. Canlılar üzerindeki hâkimiyetine meydan okununca, bu radikal kitlesel ölüm çaresine başvurması özellikle olasıdır. Kendisini bir kez tehdit edilmiş hissedince, *herkesi* önünde ölmüş yatarken görmeye duyduğu tutkulu arzuya aklıyla hükmedemez.

Schreber'in bu "siyasi" yorumunun anlaşılmaz olduğu, vahiy şeklindeki görüşlerinin hiçbirinin içkin olarak dini olmadığı ve canlılar üzerinde hiçbir hâkimiyet iddiasının bulunmadığı; "tinleri gören"in iktidarının temel olarak siyasi iktidardan farklı olduğu ve bu hayaller bütün insanların ölü olduğu fikrinden *başladığına* göre ona dünyevi iktidara ilgisinin olduğunu yakıştırmanın hiçbir haklılığının olmadığı itirazlarında bulunulabilir.

Bu itirazların yanıltıcılığı kısa süre sonra netleşecektir. Şehreber'de, bizleri rahatsız edecek kadar bildik türden bir siyasal sistem bulacağız. Ama bunu tartışmadan önce, onun kutsal yönetim kavramı hakkında bir şeyi bilmemiz grek.

"Bana karşı sürdürülen politikanın bütün yönünü belirleyen" derken Tanrı'dan söz ediyor olsa gerek.

> Tanrı bütün zamanlarda, onu rahatsız eden her insanoğlunu, ona ölümcül bir hastalık vererek ya da ona yıldırımla çarparak yok edebilmiştir.... Çıkarları tek tek insanlar ya da insan gruplan, hatta bir gezegenin bütün nüfusuyla çatıştığı zaman, diğer canlılarda olduğu gibi, Tanrı'da da kendini koruma içgüdüsü harekete geçer. Sodom ve Gomora'yı düşün!... Tanrı'nın herhangi bir insanoğlundan ona düşen Kutluluğu esirgemesi oldukça anlaşılmaz bir şeydir, çünkü 'Cennetin ön bahçesine' her eklenen yalnızca onun iktidarını yükseltmeye ve insanoğluna yaklaşmasından doğan tehlikelere karşı tedbirleri sağlamlaştırmaya hizmet eder. İnsanlar Evrenin Düzeni'ne uygun davrandıkları sürece, onların çıkarlarıyla Tanrı'nın çıkarları arasında hiçbir çatışma olamaz. Böyle bir çıkar çatışmasının benim durumumda yine de olabilmesi dünya tarihinde bugüne kadar eşi görülmedik koşulların bir araya gelmesine bağlıdır ve umarım bu tekrarlanmaz."

"Tanrının Cennetteki mutlak yönetiminin yenilenmesinden" ve "Flechsig'in ruhuyla Tanrı'nın parçaları arasında" kendisine karşı yöneltilmiş "bir tür ittifaktan" ve "tarafların bugüne kadar temel olarak aynı kalan ilişkisinde bir değişikliğe" sebep olmaktan söz eder. "Tan-rının kadiri mutlaklığının yanındaki muazzam güçler"den ve kendi "umutsuz direnişi"nden söz eder. "Profesör Flechsig'in Tanrı'nın eyaletlerinden birinin yöneticisi olarak Amerika'ya kadar ulaştığını" zanneder. Hechsig ayrıca, İngiltere'yi de yönetiyor gibi görünmektedir. "Tanrı'nın bir başka eyaletinde, Avusturya'nın Slav kesimlerinde Tanrı'nın çıkarlarının bir tür

yöneticisi olan” Viyanalı bir sinir uzmanından söz eder. Onunla Profesör Flechsig arasında bir üstünlük mücadelesi doğmuştur.

Anılar'ın farklı kısımlarından alınmış olan bu özetler bize Tanrı’nın çok farklı bir tablosunu veriyor: Tanrı bir despottur ve despottan başka bir şey değildir. Tanrı’nın diyarında eyaletler ve çatışan kesimler vardır. Açıkça ve özlü bir biçimde belirtildiği şekliyle “Tanrı’nın çıkarları”, iktidarının artmasını talep eder. Hiçbir insanoğluna kendisine bağlı olan kutluluktan payını esirgememesinin nedeni yalnız ve yalnızca budur; Ona engel olan herkesi yok eder. Ağ gibi örülmüş politikası içinde örümcek gibi oturanın Tanrı olduğu inkâr edilemez. Schreber’in kendi politikasına buradan yalnızca bir adım vardır.

Belki bu noktada Schreber’in Saksonya Protestan geleneği içinde büyüdüğünü ve bu yüzden Katoliklerden ve onların insanları kendi dinlerine çevirme gayretinden son derece kuşkulu olduğundan söz etmek gerek. Almanlara ilk göndermesi Fransa karşısında muzaffer oldukları 1870-71 savaşıyla bağlantılıdır.

Kendisine, 1870-71 yılında sert geçen kış mevsiminin Tanrı’nın savaşı Almanların lehine çevirmek için yaptığı kasıtlı bir hareket olduğuna dair oldukça kesin ipuçları verildiğini iddia etti. Tanrı’nın Alman diline karşı da bir zaafı vardı.

> “Arındırmadan geçerken, ruhlar Tanrı’nın konuştuğu, biraz eski ama etkili bir Almanca olan ‘temel dili’ öğreniyorlardı.... Bunun Kutluluğun yalnızca Almanlara ayrılmış olduğu şeklinde anlaşılmaması gerek. Yine de daha yakın zamanlarda, belki Reformasyon’dan beri ve belki Kavimler Göçü’nden beri Almanlar, Tanrı’nın dillerini kullanmayı tercih ettiği *Tanrı’nın Seçilmiş Halkı* olmuşlardı. Tarih boyunca Tanrı’nın seçilmiş halkı (o dönemde en ahlâklı anlamında) sırasıyla, eski Yahudiler, Persler, ‘Greko-Romalılar’ ve son olarak da Almanlar olmuştur.”

Seçilmiş Alman halkı doğal olarak tehlikelerle karşı karşıyadır. Bu tehlikelerin ilki Katoliklerin oyunlarından kaynaklanır. Okur, Schreber’in sözünü etmiş olabileceği, onun sinirleriyle temas halinde olan ve onunla sürekli konuşan bütün ruhlara ait binlerce değilse de yüzlerce isim bahsini anımsayacaktır.

> “Bu isimleri taşıyanların çoğunun dine karşı özel bir ilgisi vardı; birçoğu Katolikliğin ilerlemesini, özellikle de Saksonya ve Leipzig’in Katolikleştirilmesini bekliyorlardı. Bunların

> arasında Leipzig’te Papaz S., ‘14 Leipzig Katolikleri’ (muhtemelen bir Katolik kulübü), Dresden’de Cizvit Peder S., Kardinaller Rampolla, Galimberti ve Casati, Papa'nın kendisi ve son olarak da sayısız keşiş ve rahibe bulunuyordu. Bir keresinde bir papazın önderliğinde 240 Benedikten keşişi başıma ruhlar olarak taşınıp orada yok oldular.”

Ama başka ruhlar da vardı; bunların arasında Viyanalı bir sinir uzmanı, Schreber aracılığıyla Almanya’yı Slavlaştırmak isteyen ve “aynı zamanda orada bir Yahudi yönetimi kurmak isteyen” vaftiz edilmiş Slavsever bir Musevi vardı.

Schreber Katolikliğin eksiksiz bir profilini alıntılar. Bu profilde yalnızca Leipzig’deki meşum kulüplere katılan basit inananlar yoktur, aynı zamanda bütün Katolik hiyerarşisi temsil edilir. Entrika ve hile yapmanın bir yolunu bulan bir Cizvit papazı ve kilisenin ileri gelenleri için adları kulağa hoş gelen İtalyan kardinalleri ve son olarak da şahsen Papa vardır. Keşişler ve rahibeler büyük sayılarda gelirler; Schreber’in yaşadığı binada bile haşarat gibi kaynarlar. Benim alıntılamadığım bir hayalinde, Schreber, Üniversite Nöroloji Kliniği kadınlar bölümünün, bir rahibe manastın olarak ve bir başka seferinde, Katolik şapeli olarak düzenlenişini gördüğünü anlatır. Akıl hastanesinin çatısının altındaki bir odada Merhamet Rahibelerini görür. Ama hepsinin en çarpıcısı 240 Benedikten keşişinin, bir papazın önderliğinde gösteri alayı düzenlemesidir. Hiçbir kendini ifade biçimi Katolikliğe bir gösteri alayından daha uygun değildir. Burada keşişlerin oluşturduğu kapalı grup, Katolik inanç sahiplerinin toplamı için bir kitle kristali gibi davranır. Bir gösteri alayının görüntüsü, izleyicilerin saklı inançlarını yeniden harekete geçirir ve izleyenler birdenbire bu gösteri alayının peşine takılma arzusu duyarlar. Böylelikle gösteri alayı, görenlerin katılmasıyla çoğalma eğilimi gösterir; ideal olarak bu gösteri alayının sonsuz olması gerekir. Schreber, gördüğü gösteri alayını yutarak simgesel olarak bütün Katolikliğin işini bitirir.

Schreber hastalığının, onun kutsal dönemi dediği, erken ajite döneminde, o zaman yaşadıklarının yoğunluğu nedeniyle belirli bir on dört günlük süre öne çıkar. Bu “İlk Kutsal Yargı” zamanıdır. “İlk Kutsal Yargı” gece gündüz devam eden ve kendi söylediğine göre hepsi genel bir fikre dayalı bir görüşler dizişiydi. Bu fikrin özü kendini kurtarıcı saymasıdır, ama bu öz temel olarak siyasidir.

> “Profesör Flechsig’le benim aramdaki fikir ayrılığı, Tanrı’nın diyarının varlığım tehlikeye atan bir krize yol açtı. Bu da Alman halkının, özellikle de Protestan Almanya'nın, Tanrı’nın seçilmiş halkı olarak lider konumunu yitirdiğini anlamını taşıyordu. Mücadeleci bir insan Alman halkı için öne çıkıp Almanların değerliliğinin sürdüğünü kanıtlamazsa, diğer yerkürelerden (insanların yaşadığı gezegenlerden?) dışlanabilirlerdi bile. Bazen bu mücadeleci insan, şahsen ben olayım istiyorum, bazen benim tarafımdan tayin edilmiş başka bir insan. Sinir teması içinde benimle konuşan seslerin ısrarı karşısında böyle bir mücadeleye uygun olduğunu düşündüğüm birkaç parlak insanın adını verdim. Daha önce sözünü ettiğim Katoliklik, Yahudilik ve Slavcılığın ilerlemesi, ilk Kutsal Yargının temel fikirleriyle bağlantılıydı.”

Bu sırada, gelecekteki reenkarnasyonlarda ne olacağıyla ilişkili olarak aldığı imalardan kayda değer ölçüde etkilenmişti.

> “Bana art arda birçok rol tahsis edildi.... ‘Osseg’de bir Cizvit papaz adaylığı’, ‘Klattau Belediye Başkanlığı’, ‘muzaffer bir Fransız subayına karşı şerefini korumak zorunda kalan Alsaslı bir kız’ ve son olarak bir ‘Moğol Prensi’. Bütün bu tahminlerde benim diğer görüşlerimden çıkan genel bir tabloyla bir bağlantı fark ettim. Osseg’de bir Cizvit papaz adayı, Klattau’ya Belediye Başkanı ve yukarıda belirtilen konumda bir Alsaslı kız olarak tayin edilmemi Protestanlığın Katoliklikle mücadelesinde ve Alman halkının Latin ve Slav komşularıyla mücadelelerinde ya zaten yenildiğine ya da kısa süre sonra yenileceğine ilişkin kehanetler olarak aldım. Benim istikbalimdeki nihai konum, Moğol Prensi olmak, bütün Aryen halkların, Tanrı’nın diyarının sütunları olmaya uygun olmadıklarını gösterdiklerinin ve son çarenin Aryen olmayan halkların arasından bulunması gerektiğinin bir işareti gibi göründü bana.”

Schreber’in “kutsal zamanı” 1894 yılına rastlar; zaman ve yerin kesinliğine dair bir tutkusu vardır; “İlk Kutsal Yargı” dönemi için kesin tarihler verir. Altı yıl sonra, 1900’de, sanrıları netleşip yerleşince, daha önce tuttuğu steno notlarından yararlanarak, *Anılar*'ı oluşturmaya başladı. 1904 yılında bunlar yayımlandı. Bugün hiç kimsenin inkâr edemeyeceği gibi, onun politik sistemine birkaç on yıl içinde büyük şeref atfedildi: Daha kaba ve daha az bilgili bir biçimde de olsa, bir “Moğol Prensin” önderliğinde, Avrupa’nın fethine çıkan ve dünyayı fethetmesine kıl payı kalan büyük bir milletin inancı haline geldi. Böylece Schreber’in iddialarının haklılığı, onun farkında olmadığı müritlerince, ölümünden sonra fiilen kanıtlandı. Bizim ona aynı takdiri atfetmemiz pek muhtemel değil; ama bu iki sistem arasındaki şaşırtıcı ve itiraz kabul etmez benzerlik, bu bir tek paranoya vakasına ayırdığımız zamanı haklılaştırmaya hizmet edebilir; bu bölümü henüz bitirmedik bile.

Schreber bazı noktalarda kendi yüzyılının daha ilerisindeydi. Başka meskûn gezegenlerin zorla alınması hâlâ yalnızca bir olasılık ve hiçbir seçilmiş halk henüz bu tehlikeli işten vazgeçmiş değil. Ama onun tarafından ismi verilmeyen, Katolikleri, Yahudileri ve Slavları onun hâlâ aynı kişisel tavır içinde düşman *kitleler* olarak algılayan, sadece var oldukları için onlardan nefret eden ve onlara bütün kitlelerin doğasında bulunan belirgin artma isteğini yakıştıran “son mücadele adamı”nı görmüş bulunuyoruz. Hiç kimse kitlenin özelliklerini -belki artık daha kolay kabul edileceği gibi- bir ve tek insan olan paranoyak ya da despottan daha iyi göremez. Ama *onun* (‘o’ zamiri her ikisini de göstermektedir) ilgilendiği kitleler sadece saldırmak ya da yönetmek istediği kitlelerdir; bunların hepsinde aynı özellikler vardır.

Schreber’in kendisi için seçtiği gelecekteki varoluş biçimleri dikkate değer. Sözünü ettiği beşinden (benim dışarıda bıraktığım) yalnızca ilkinin siyasi olmayan bir karakteri vardır. Diğer üç varoluş biçimi çok vahşi çelişkilerin odağını oluşturur. Kendisinin Cizvitlerin arasında bir papaz adayı olduğunu ima eder; Almanlarla Slavların savaştığı Bohemya’daki bir şehrin Belediye Başkanı olur ve bir Alsaslı kız olarak şerefini muzaffer bir Fransız karşısında korur: bu “şeref’ kuşkulu bir biçimde ardılının “ırksal şerefini” andırır. Ancak, hepsinden önemlisi, bir “Moğol Prensi” olarak yeniden hayata gelmesidir. Sanki bu “Aryen olmayan” varoluştan utanmış gibi, bununla ilgili olarak hafifçe af diler bir hali vardır ve bunu Aryen halkının delil gösterilen yenilgisiyle haklı çıkarmaya çalışır. Gerçekte aklındaki Moğol Prensi Cengiz Han’dan başkası değildir. Moğolların kafatası piramitleri karşısında büyülenmiştir. (Ceset yığınlarıyla ne kadar meşgul olduğunu okur hatırlayacaktır.) Moğolların düşmanlarıyla toptan uğraşmalarındaki doğrudan yöntemlerini takdir eder. Düşmanlarını yok eden bir insanın korkacak kimsesi yoktur ve onların savunmasız cesetlerinden şeytanca bir zevk duyabilir. Schreber’in zihninde canlandırdığı bu dört reenkarnasyondan dördünün içinde, en başarılı olduğu Moğol Prensi’ydi.

Paranoyak sanrının bu ayrıntılı incelemesinden doğrudan çıkarılması gereken bir sonuç var; paranoyak sanrıda din ve politika birbirinden ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir; Dünyayı Kurtaran ile Dünyayı Yöneten *tek ve aynı* insandır. Bunun özünde iktidar arzusu vardır. Paranoya sözcüğün tam anlamıyla bir *iktidar hastalığıdır* ve bu hastalığın keşfi

iktidarın doğasına ilişkin ipuçlarını, başka herhangi bir biçimde elde edilebilecek olandan açık ve daha eksiksiz olarak açığa çıkartır. İnsan, Schreber'inki gibi bir vakada, paranoyağın aslında açlığını çektiği korkunç konumu fiilen hiç elde etmediği gerçeğinin aklını karıştırmasına izin vermemelidir. Bunu başkaları *elde etmiştir.* Bazıları yükselişlerinin izlerini örtmeyi ve kendi mükemmelleştirilmiş sistemlerini korumayı başarmıştır. Diğerleri ya daha az talihli olmuş ya da zamanları yetmemiştir. Başka şeylerdeki gibi, burada da başarı bütünüyle rastlantılara dayanır. Bu rastlantıları, yasalarla yönetildiği yanılsaması altında yeniden yapılandırma girişimine tarih adı verilir. Tarihteki her büyük ismin yerine başka yüz ismin konması mümkün olabilirdi. Ne yetenekli ne de alçak adam kıtlığı vardır. Hepimizin yediği ve her birimizin sayısız hayvan bedeni üzerinden kuvvetlendiğini inkâr edemeyiz. Burada her birimiz ceset tarlasında bir kral olarak ayakta dururuz. Dürüst bir iktidar araştırması başarıyı ölçüt almamalıdır. İktidarın niteliklerini ve türlerini, görüldüğü her yerde aramalı ve sonra bunları bir araya getirerek karşılaştırmalıyız. Herhangi bir akıl hastanesinde günlerini alacakaranlık bir varoluş içinde geçiren, çaresiz, toplum dışına atılmış ve hor görülen bir çılgın, bize sağladığı içgörüler aracılığıyla, iktidarın lanetini ve ustalarını insanoğluna anlatmada Hitler ya da Napolyon'dan daha önemli olduğunu kanıtlayabilir.

SCHREBER VAKASI: II

Schreber’e karşı çevrilen entrika yalnızca ruh cinayeti ve aklın yok edilmesinden ibaret değildi. Düşmanları onu hemen hemen eşit derecede rezil edecek başka bir şey daha yapmak istediler: Bedenim bir kadının bedenine çevirmesini önerdiler. Bir kadın olarak “cinsel tacize maruz kalacak ve sonra öylece ‘orada yatarken bırakılacak’, başka bir deyişle çürümeye terk edilecekti.” Bir kadına dönüşme fikri, hastalığının sürdüğü yıllar boyunca onu sürekli meşgul etti. Dişi sinirlerin ışınlar olarak bedenine yollandığını ve giderek üstünlüğü ele geçirdiğini hissetti.

Hastalığının başında, bu kadar korkunç bir düşüşten kaçmak için hayatına farklı biçimlerde son vermeye çalıştı. Her banyo yapışında aklına boğulmak geldi ve defalarca zehir istedi. Ama kadına dönüşmesi fikrinin kederi sonsuza kadar sürmedi. İçinde, insanoğlunun sürekli varoluşunu güvence altına almanın en iyi yolunun bu olduğuna ilişkin bir inanç giderek büyüdü. Bildiğimiz gibi, bütün insanların bir felakette yok olduğunu ve hayatta kalan tek kişinin kendisi olduğunu düşünüyordu. Kadın olarak, yeni bir kuşağı ortaya çıkarabilirdi. Çocuklarının tek olası babası Tanrı’ydı, bu yüzden onun sevgisini kazanmalıydı. Tanrı’yla birleşmek büyük bir onurdu; onun uğruna giderek daha çok kadınlaşmak, onu çekebilecek şekilde giyinmek ve onu kadınca oyunlarla baştan çıkarmak, bu bir zamanlar yargıtayın başyargıcı olan, sakallı adama artık bir yüz karası gibi gelmiyordu. Üstelik bunun Flechsig’in planlarını bozacağını düşünüyordu; Tanrı’nın teveccühü kazanılacaktı; güzel kadın Schreber’in giderek daha çok çekici geleceği Kadiri Mutlak ona güvenmeye başlayacaktı. Onun da kabul ettiği gibi, başkalarına ne kadar tiksindirici gelirse gelsin, bu yolla, Tanrı bu bir şekilde alçakça kadere direnmeden teslim olmasa da, Schreber “Tanrı’yı kendisine bağlamayı” başardı. Zaman zaman Tanrı Schreber’den kendisini çekti ve kuşkusuz kendisini bütünüyle kurtarmak istedi. Ama Schreber’in çekiciliği artık çok kuvvetliydi.

Bu temaya yapılan göndermeler *Anılar*'ın pek çok yerinde bulunabilir ve başlangıçta okur Schreber’in kadına dönüşümünün, onun sanrı dizgesinin özünde olduğunu kabul etme eğilimi gösterebilir. Bu, en çok ilgiyi çekmiş olan ve Schreber’in hastalığının ve genel olarak da paranoyanın kökenini

baskılanmış eşcinsellikte bulmaya yönelik bildik girişimi de içeren bir noktadır. Ancak bundan daha büyük bir hata olamaz. Paranoyaya herhangi bir şey vesile olabilir; her vakanın özü sanrı dünyasının *yapısı* ve bu dünyanın *insanlarla doldurulma* tarzıdır. İktidar süreçleri her zaman bu dünyada hayati öneme sahip bir rol oynar. Schreber vakasında bile, kimi unsurlar sözünü ettiğim yorumu işaret etse de, daha ayrıntılı bir incelemede bu yorum kuşku yaratabilir. Ancak, Schreber'in eşcinsel eğiliminin kanıtlandığını kabul etsek bile, bu dizgede Schreber'in bu eğilimden yararlanış tarzı bu olgunun kendisinden çok daha önemli olurdu. Schreber'e göre bu dizgenin merkezi noktası aklına yapılan saldırıydı. Yaptığı ve düşündüğü her şey bu saldırıya karşı bir savunmaydı. Kendisini kadına dönüştürmek istemesinin nedeni Tanrı'yı *silahsızlandırmaktı*; onun uğruna kadın olmak, ona dalkavukluk etmek ve ona boyun eğmekti. Tıpkı diğerlerinin onun önünde diz çökmeleri gibi, Schreber de kendisini Tanrı'nın zevkine bıraktı. Onu kendi tarafına kazanmak, ondan emin olmak ve yaklaşmasını sağlamak için cezbetti; sonra onu orada tutmak için her aracı kullandı.

> "Tartışılan isnat yalnızca insanlık deneyimi içinde buna paralel başka örneği bulunmayan bir isnat olmakla kalmayıp aynı zamanda Evrenin Düzeninde önceden hiç tahmin bile edilmemiş bir isnattı. Böyle bir durumda kim gelecek hakkında tahminde bulunma cüretini gösterir? Bir tek şeyden eminim, Tanrı benim aklımı yok etme amacında asla başarılı olamayacak. Bu konu benim için yıllarca mutlak bir biçimde açıktı ve bu da hastalığımın ilk yılında beni tehdit etmiş gibi görünen başlıca tehlikeyi ortadan kaldırmaktadır."

Bu cümle *Anılar*'ın son bölümünde yer alıyor. Schreber bunları yazmakla, kendi iç huzurunu büyük oranda yeniden kazanmış görünmektedir. Bunları yazmayı bitirmiş olması ve elyazmalarını okuyanların bundan etkilenmesi sayesinde kendi aklına duyduğu inancı onardı. Artık onun yapacağı, kitabını yayımlatarak bir karşı atağa geçmekti. Bunu yapmakla kitabının genel olarak halka ulaştırabilecek ve böylece, tam da istediği gibi, onları *kendi* inancına çevirebilecekti.

Schreber'in aklı üzerindeki saldın gerçekte nasıl gerçekleştirildi? Hepsi onunla konuşan sayısız ışın tarafından kuşatıldığını biliyoruz. Ama onda yok etmeye çalıştıktan entelektüel yetenekleri ve savunmaları *hangileriydi*? Onunla konuştuklarında *neler* söylüyorlardı, saldırdıktan nesne tam olarak neydi? Bu soruların yanıtları daha yakından incelenmeye değer. Schreber

kendisini düşmanlarına karşı azami bir dirençle savundu. Düşmanlarını ve onlara karşı savunmasını tanımlayışı oldukça ayrıntılıdır. Bunu kendisinin yarattığı dünyanın bağlamından, âdet olduğu üzere bu olguya verdiğimiz adla, "sanrı"sından çıkarıp kendi daha sıradan dilimize tercüme etmeliyiz. Bu işlem sırasında kaçınılmaz olarak, eşsiz niteliğinin bir kısmı kaybolacaktır.

İlk sözü edilmesi gereken, onun terimini kullanacak olursak, "zorlayıcı düşünce"dir. Yalnızca yüksek sesle konuştuğu zaman "kafası huzura kavuşuyordu." Sonra başka her şey ölümcül bir sessizliğe bürünüyor, yürüyen cesetlerin arasında hareket ettiği izlenimine kapılıyordu. Etrafındaki bütün insanlar, görevliler ve hasta arkadaşları, konuşma becerilerini tamamen kaybetmiş görünüyorlardı. Kendisi sessizleşir sessizleşmez, sesler gelip onu sonsuz düşüncelere zorluyorlardı.

Amaçları bu yolla onun uyumasını ya da dinlenmesini engellemekti. Onunla durmaksızın konuştular ve onları işitmemek ya da duymazlıktan gelmek imkânsızdı. Onların merhametine kalmıştı ve söyledikleri her şeye dikkat göstermeye zorlanıyordu. Seslerin, sırasıyla kullandıktan farklı yöntemleri vardı. Bu yöntemlerin gözde olanlarından biri ona doğrudan bir soru sormaktı: "Şimdi ne düşünüyorsun?" Bu sorulara cevap vermek istemiyordu, ama sessiz kalırsa ona ne cevap vereceğini söylüyorlardı; örneğin, "Evrenin Düzenini düşünüyor olman gerek." Bu ona kasıtlı bir "düşünce tahrifi" dizgesi gibi görünüyordu. Sesler onu yalnızca engizisyonvari bir sorgulamaya tabi tutmakla kalmıyor, aynı zamanda düşüncelerini dikte etmek istiyorlardı. Onun gizli düşüncelerine girmeye çalıştıktan *sorular* bile onda muhalefet doğuruyordu ve yine de cevaplar ona dikte ediliyordu. Hem *sorular* hem de *emirler* onun kişisel özgürlüğüne bir tecavüzdü. Her ikisi de aşina iktidar araçtandır ve o, bir yargıç olarak, kendisi de bunlardan sık sık yararlanmıştı.

Schreber'in yargılanma biçimleri çeşitli ve yaratıcıydı. Önce sorgulandı; sonra ona çeşitli düşünceler dikte edildi; sonra kendi sözcük ve cümlelerinden daha ileri bir sorgulama yapıldı. Her bir düşüncesi denetleniyordu; hiçbirinin fark edilmeden geçmesine izin verilmiyordu; kullandığı her sözcük onun için tam olarak anlamının ne olduğunun belirlenmesi için inceleniyordu. Seslerle ilişkisinde mahremiyetin yokluğu mutlaktı; her şey inceleniyordu, her şey gün ışığına çıkarılıyordu. Her şeyi bilen olmakta ısrar eden bir iktidarın nesnesiydi. Ama bütün bunlara boyun

eğmek zorunda kalmasına rağmen gerçek anlamda hiç teslim olmadı. Savunmalarından biri kendi bilgisini tekrarlamaktı. Belleğinin ne kadar iyi işlediğini kendine ispatlamak için şiirler ezberledi, yüksek sesle Fransızca sayıları saydı ve bütün “Rus Vilayetlerinin ve “Fransa Eyaletlerinin adlarını tekrarladı.

Usunun korunmasından söz ederken, Schreber belleğinde depoladığı her şeyin bekçiliğini yapmayı kastediyordu; onun için en önemli şey *sözcüklerin* güvenliğiydi. Onun için bütün sesler insan sesiydi; evren sözcüklerle doluydu: Demiryolları, kuşlar ve buharlı gemiler *konuşuyordu.* Kendisi sözcükleri söylemediği zaman bunlar derhal başkalarından geliyordu. Sözcüklerin *arasında* hiçbir şey yoktu. Sözünü ettiği ve özlediği huzur *sözcüklerden kurtuluştu.* Ama buna ulaşamayacaktı. Başına ne geliyorsa eşzamanlı olarak, ona sözcüklerle de iletiliyordu. Yararlı ışınların yanı sıra zararlı ışınlar da konuşma yetisine sahipti ve tıpkı kendisi gibi, bu yetiyi kullanmaya zorlanıyorlardı. “Işınların konuşmak zorunda olduğunu unutma!” Bir paranoyak için sözcüklerin önemi ne kadar abartılsa azdır. Sözcükler, her zaman uyanık olan haşarat gibi her yerdedir. Kendisinin hariç hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan bir dünya düzeni oluşturmak üzere birleşirler. Belki de paranoyadaki en belirgin gidişat, sanki dil bir yumrukmuş ve dünya da onun içindeymiş gibi, dünyanın sözcükler aracılığıyla bütünüyle kavranması yönündedir.

Bu bir daha açılmayan bir yumruktur. Peki ama bu yumruk nasıl sıkılıyor? Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da paranoyağın, *nedensel ilişkiler* bulmaya aşırı düşkün olmasıdır; bu sonunda kendi içinde bir amaç haline gelir. Onun başına gelen hiçbir şey şans ya da rastlantı değildir; her zaman aranırsa bulunabilecek bir sebep vardır. Bilinmeyen her şeyin izi sürülerek bilinen bir şeye ulaşılabilir. Yaklaşan her yabancı nesnenin maskesi indirilebilir ve ardında insanın zaten sahip olduğu bir şey açığa çıkarılabilir. Her yeni maske bildik bir şeyi saklar ve insana gereken tek şey bu maskeyi yüreklilikle yırtıp arkasını görebilecek cesarete sahip olmaktır. “Sebep” bulmak bir tutku haline gelir ve her şeyin üzerinde uygulanır. Schreber, kendi zorlayıcı düşüncesinin bu yönünün tamamen farkındadır. Tanımladığı diğer bütün operasyonlardan acı acı şikâyet ederken bu düşkünlüğü kendisine yapılan yanlışın bir tür telafisi olarak görür. “Sinirlerine atılan” tamamlanmamış cümleler arasında sebep ilişkileri kuran bağlaçlar ve zarf yan tümceleri göze çarpacak biçimde yer alır:

“Niçin”, “-dığına göre, niçin...”, “Ben... -dığıma göre, niçin...” İşittiği başka her şey gibi, bunları da tamamlamak zorundadır ve bu yüzden bunlar onun üzerinde zorlama etkisi yapar. “Ama, çoğu insanın dikkatsizce üzerinden geçtiği pek çok şeyi düşünmeye zorladılar beni ve bu sayede düşüncelerimi derinleştirmeme katkıda bulundular.” Böylelikle Schreber genel olarak bu nedensellik düşkünlüğünü onaylar. Gerçekten de bu düşkünlük ona olumlu bir haz verir ve bunu haklılaştırmak için görünüşte makul savlar bulur. Orijinal yaratma edimini Tanrı’ya bırakır, ama dünyayla ilgili başka her şey onun özel sebepler ağına takılır ve onun kılınır.

Ama bu düşkünlük her zaman bu kadar makul değildir. Schreber sık sık görmüş olduğu bir adamla karşılaşır ve onu derhal bir Bay Schneider olarak tanır, Bay Schneider ikiyüzlülük yapmayan, ama masum bir şekilde genellikle olması gerektiği gibi görünen bir insandır. Ama basit bir tanıma işlemi Schreber’i tatmin etmez. “Bay Schneider’in” *arkasında* bir şey olmasını ister ve arkasında hiçbir şey olmadığı fikrine razı olamaz. Maske düşürme onun için bir alışkanlık olmuştur ve bunu yapacağı hiç kimsenin ve hiçbir şeyin olmadığı yerde kendisini kaybolmuş hisseder. *Maske düşürme* işlemi paranoyak için temel önem taşır, ama maske düşürmenin önem taşıdığı kişiler yalnızca paranoyaklar değildir, çünkü sebepleri bulma düşkünlüğü de maske düşürmeden türer; orijinal olarak bütün *sebepler kişilerde*[67] aranırdı. Bu kitapta maske düşürme işleminden çeşitli kereler söz edildi, ama bunu ayrıntılarıyla incelemenin en uygun yeri burası gibi görünüyor.

Hepimiz bir vesileyle, belki bir sokakta, yabancı yüzlerin arasından bize tanıdık gelen bir yüzü birdenbire seçmişizdir. Sık sık yanıldığımız ortaya çıkar; sözde tanıdık yaklaşır ya da biz ona doğru gideriz; karşımızdaki daha önce hiç görmediğimiz bir insandır. Hiç kimse bu yanılgı üzerinde çok durmaz. Yürüyüşündeki, saçındaki ya da başım tutuşundaki tesadüfi bir benzerlik bu benzetmeyi açıklar. Ama bu gibi karışıklıkların çoğaldığı zamanlar vardır. Belli bir insanı *her yerde görüyor* gibiyizdir. Girmek üzere olduğumuz lokantanın önünde ya da kalabalık bir sokağın köşesinde ayakta duruyordur; gün boyunca çeşitli defalar karşımıza çıkar. Bu elbette ki aklımızdaki, sevdiğimiz ya da daha çok nefret ettiğimiz biridir. Bir başka şehre taşındığını ya da yurtdışına gittiğini biliriz, ama yine de onu gördüğümüzü sanırız ve bu hatayı tekrar tekrar yaparız; bu hatada ısrar ederiz. Gördüğümüz her yüzün arkasında bu insanı bulmak *istediğimiz*

açıktır. Diğerlerinin gerçekliği saklayan aldatmacalar olduğunu düşünürüz. Bu sürece giren pek çok yüz olabilir ve hepsinin arkasında bizim için önemli olanın bulunduğundan kuşkulanırız. Burada kaçınılmaz bir şey vardır; yüz tane maske, birinin arkasından aradığımız yüz çıksın diye çıkartılır. Bu tek yüzle, yüz tane başkası arasındaki ana farklılık bize sorulsa şunu söylemek zorunda kalırız: yüz tanesi bize *yabancı*, o bir tane *tanıdık*. Sanki yalnızca tanıdık olan yüzü tanıyabiliyormuşuz gibi görünmektedir. Ama o yüz kendisini saklamıştır ve biz onu yabancılar arasında aramak zorundayızdır.

Paranoyakta bu işlem yoğunlaşmış ve yükseltilmiştir. Paranoyak, dönüşüm körelmesinden mustariptir; bu körelme kendi içinde, kendi şahsında başlar; burada en belirgin haldedir, ama tedricen bütün dünyayı etkiler. Paranoyak, gerçekten farklı olan şeyleri bile *aynı* görme eğilimindedir. En çeşitli figürlerde aynı *düşmanı* bulur. Ne zaman bir maskeyi yırtıp çıkarsa, orada, maskenin arkasına saklanmış o düşman vardır. Maskeyi indirme uğruna her şey onun için maske *haline gelir.* Ama o kanmaz; her şeyin *arkasını görür,* onun için *çoğunluk* tek *bir* şeydir.

Paranoyağın dizgesinin katılığı arttıkça dünya, yalnızca onun sanrısında rolü olanlar kalana kadar, gerçek sayılar bakımından gittikçe yoksullaşır. Her şeyin kökenine inebilir ve her şeyi açıklar. Sonunda yalnız kendisi ve yönettiği şey kalır. Burada olan, dönüşüm işleminin tam tersidir. Maske düşürmede herhangi bir yaratık kendi içine döner, bir tek kişiyle sınırlanır ve ona, sonra onun hakiki tek tutumu olduğu düşünülen bir tek tutum salık verilir. İnsan insanların kendilerini başka insanlara dönüştürmelerini izleyen bir izleyici olarak başlar. Bir süre böyle, onaylamadan ya da hoşlanmadan da olsa bu sahte tavırları izleyerek devam edebilir ama sonra birdenbire “Dur!” diye bağırır ve her şey duruverir. Bir sonraki emir “Maskeleri indirin”dir ve oyuncular, her biri kendi benliğiyle, bir daha değişmemek üzere dururlar. Oyun bitmiştir. Maskeler gerçekte oldukları şey olarak açığa vurulmuştur. Bu geriye alman dönüşüm işlemi nadiren saf bir biçimde bulunabilir. Genellikle bir düşman bulma umuduyla renklenmiştir. Paranoyak maskelerin aldatma niyetiyle tasarlandığını varsayar; dönüşümlerin bir amacının olduğunu, aktörler için en önemli şeyin saklanma olduğunu ve ne şeklinde değiştiklerinin ya da temsil etmeye niyetlendikleri şeyin onlar için ikincil bir önem taşıdığını, asıl dertlerinin kendilerini tanınmaz kılmak olduğunu varsayar. Aktörler bir tehdit olarak

duyumsanır ve bu yüzden onlara gösterilen tepki, maskelerin indirilmesi, insafsız ve kindarcadır; şiddet bakımından paranoyakta o kadar etkili olabilir ki bunu doğuran dönüşümler insanın gözünden kolayca kaçabilir.

Bu noktada Schreber'in *Anılar'* ı bizi meselenin odağına çok yaklaştırır. Schreber hastalığının başlangıcında, içindeki her şey hâlâ bir akış durumunda olduğu zamanı hatırlar. İlk yıl boyunca, onun "kutsal zamanı"nda, seslerinin "Şeytanın Mutfağı" adını verdiği küçük bir özel akıl hastanesinde bir iki hafta geçirir. Bunun "en çılgın mucize haylazlığı" yaşadığı zaman olduğunu söyler. Sanrıları netleşip katılaşmadan çok öncelerine denk düşen bu dönemdeki dönüşüm ve maske düşürme deneyimi benim savıma mükemmel bir örnek oluşturur.

> "Çoğunlukla günümü, diğer sözde hastaların sürekli girip çıktığı Ortak Oda'da geçirdim. Beni denetlemek için özel bir görevli atanmış gibiydi; bu görevlinin, muhtemelen rastlantısal bir benzerlikle Dresden'deki altı haftalık mesleki faaliyetlerim sırasında resmi kâğıtları evime getiren Yüksek Mahkeme memuru olduğunu sandım.... Yüksek Mahkeme'nin bu memurunun ara sıra benim giysilerimi giyme âdeti vardı. Zaman zaman, genellikle akşamlan, Kurumun Tıbbi Yöneticisi olması gereken bir beyefendi çıkagelirdi. O da, yine belirli bir benzerlikten, bana Dresden'de başvurduğum Dr. O.'yu hatırlattı bana.... Kurumun bahçesinde yalnızca bir kez yürüyüşe çıktım. O zaman aralarında, Fr. den Pastor W.'nin eşi Bayan W. ve kendi annem de bulunan pek çok hanımın yanı sıra Dresden'den bir Yüksek Mahkeme Yargıcı olan K. de dahil olmak üzere pek çok da beyefendi gördüm; ama artık görünümü değişmişti, başı genişlemiş.... Bu gibi benzerliklerin iki ya da üç kez olmasını anlıyorum; ama Kurumdaki neredeyse herkesin, yani en azından birkaç düzine insanın hayatım boyunca bana şu ya da bu düzeyde yakın insanlara benzedikleri olgusunu anlamıyorum."

Hasta olarak yalnızca

> "aralarında iş tulumları giymiş kuruma bulanmış kabadayılar bulunan tuhaf figürler" gördü.... "Gürültü yapmadan peş peşe Ortak Oda'ya geldiler ve aynı derecede gürültüsüzce ve belli ki birbirlerini hiç fark etmeden gittiler. Ortak Oda'da geçirdikleri sürede bazılarının *kafalarını değiştirdiklerini* tekrar tekrar gördüm, başka bir deyişle, ben onları seyrederken, odadan çıkmadan birdenbire arkalarına döndüklerinde kafaları değişmişti."

"'Kafeste' -Schreber'in mahkemede hava almaya çıktıkları yere verdiği ad- ve Ortak Oda'da bazen aynı anda bazen de peş peşe gördüğüm hastaların sayısı, binanın boyutlarıyla tamamen orantısızdı. Benim gibi kafese sürüklenmiş olan ve dön işareti verilince geriye, kapıya doğru sıkışmış olan kırk ya da elli kişinin hepsinin geceyi geçirmek için uyuyacak

yer bulmuş olmalarına inanmadım, hâlâ da inanmıyorum.... Çoğu zaman zemin katında insan şekilleri k*aynıyordu.”*

Kafeste bulunduğunu hatırladığı şekiller arasında, karısının “1887 tarihinde kendisini vurmuş olan” kuzeninden, “her zaman sanki dua ediyormuş gibi başını eğmiş, dindar bir duruş takınan ve o şekilde hareketsiz kalan kıdemli Kamu Savcısı B.’den” söz eder. Tanıdığı diğer insanlar bir Özel Meclis üyesi, bir Yargıtay Başyargıcı, bir başka Yüksek Mahkeme Yargıcı, Leipzig’den gençlik arkadaşı olan bir avukat, yeğeni Fritz ve Warnemünde’den sıradan bir yazlık arkadaşıdır. Bir keresinde pencereden Akıl Hastanesi’ne giden araba yolunda kayınpederini görmüş.

> ‘Tekrar tekrar olan bir başka şey de şuydu: Bütün bir grup (4-5) insanın, hatta bir keresinde kadınların Ortak Oda’nın içinden geçip yok olduklarını sandığını köşe odalara girdiklerini gördüm. Böyle zamanlarda tekrar tekrar ‘gelip geçici eğreti insanlar’ın çözünmesiyle bağlantılı olan o tuhaf ölüm çıngırağını tekrar tekrar işittim.
>
> “Büyülenenler yalnızca insan biçimleri değil, aynı zamanda cansız nesnelerdi. Şimdi anılarımı incelerken, anılarım konusunda ne kadar kuşkucu olmaya çalışsam da bazı izlenimleri belleğimden silemiyorum: İnsanların bedenlerindeki giysi parçaları gözlerimin önünde *dönüşüyordu;* benzer bir biçimde tabağımdaki yiyecekler de (örneğin domuz eti dana etine dönüşüyordu ya da tersi).”

Bu anlatımda çeşitli çarpıcı şeyler var. Schreber bir odanın alabileceğinden daha fazla insan görür ve bunların hepsi bir kafese sokulur. Onlarla birlikte kendisini (“kafes” sözcüğünün gösterdiği gibi) *bir hayvana indirgenmiş* hisseder. Bu, bir kitle deneyimine en çok yaklaştığı yerdir. Ama “kafes”te bile o, elbette, hiçbir zaman diğer hastalarla bütünüyle kaynaşmaz. Dönüşüm oyununu yakından, hatta eleştirel bir biçimde; ama gerçek bir düşmanlık duymadan izler. Yiyecekler ve giysiler bile dönüşüm geçirir. Ancak onu en çok meşgul eden kendi *tanıma* edimleridir. Herkes onun iyi tanıdığı biri çıkıverir: Orada gerçek yabancıların bulunmamasına özen gösterir. Ne var ki Schreber’in maske düşürmeleri henüz görece iyi huyludur; nefretle söz ettiği tek kişi (burada alıntılanmayan bir pasajda) kıdemli görevlilerdir. Çok sayıda birbirinden farklı insan tanır; “dizgesi” henüz sıkı ve yalnızca bir kesime özgü değildir. Maskelerini çıkarmak yerine insanlar basit bir biçimde kafalarını değiştirirler; maske çıkarmanın tasavvur edilebilecek en muhteşem ve eğlenceli yoludur bu.

Ama, Schreber'in deneyimlerinin ancak çok azı bu eğlenceli ve özgürleştirici türdendir. "Kutsal zamanı" sırasında tekrar tekrar tamamıyla farklı bir görüntü görür ve bu, sanırım, bizi doğrudan *paranoyanın prototipik durumuna* götürür.

Paranoyak kendisini hepsi onun peşinde olan *düşman sürüsüyle çevrilmiş* hisseder. Bu onun temel deneyimidir. Bu en açık biçimiyle *göz* hayallerinde ifade edilmiştir; her yerde, etrafında *gözler* görür; bu gözler yalnızca onunla ilgilenmektedir ve bu ilgileri de çok haincedir.

Bu gözlerin ait olduğu yaratıklar ondan intikam almaya niyetlidir. Uzun bir süre onlara acı çektirmiştir ve cezalandırılmadan kalmıştır; bunlar hayvansa, acımasızca avlanmışlar ve yok edilme tehdidi altında olduklarından şimdi birdenbire ona karşı ayaklanmışlardır. Paranoyanın bu prototipik durumu pek çok halkın büyük avcılarıyla ilgili efsanelerinde çizilmiştir.

Ne var ki hayvanlar her zaman insanların onları av hayvanı olarak tanıdıkları şekillerini korumazlar. İnsanın her zaman korktuğu daha tehlikeli yaratıklara dönüşürler; onu sıkıştırıp, odasını doldurup yatağını işgal ettiklerinde, duyduğu dehşet dayanılmaz olur. Schreber geceleri ayılar tarafından kuşatılmıştı.

Bu dönemde Schreber sık sık yataktan kalkıp üzerinde yalnızca bir gömlekle odasının döşemesine otururdu. Arkasından sımsıkı döşemeye bastırdığı elleri bazen algılanabilir bir biçimde ayı benzeri şekillerce -*siyah ayılarca*- kaldırılırdı; hem daha büyük hem daha küçük diğer "siyah ayılar" parıldayan gözlerle etrafına otururlardı; yatak çarşafları "beyaz ayılar" olurdu. Bazen, o hâlâ uyanıkken, akıl hastanesinin bahçesindeki ağaçlarda gözleri parlayan kediler görürdü.

Ne var ki bu *hayvan* sürüleri gördüğü tek sürü değildi. Schreber'in baş düşmanı, Psikiyatrist Flechsig'in ona saldıracak *göksel sürüler* oluşturmaya yönelik, özellikle haince ve tehlikeli bir alışkanlığı vardı. Bu, Schreber'in *ruhların taksimi* adını verdiği bir işlemle yapılırdı. Flechsig'in ruhunun, bütün gök kubbenin "ruh parçalarıyla" işgal edilmesi ve kutsal ışınların her yönde dirençle karşılaşması için bölündüğünü iddia ediyordu; semanın her tarafında gerilmiş sinirler vardı, kutsal ışınlara karşı mekanik, aşılması imkânsız bir engel oluşturuyordu. Bu sinirler düşman saldırısına karşı duvarlar ve hendeklerle korunan kuşatılmış kaleler gibiydiler. Flechsig'in

ruhunun çok sayıda “ruh parçasına bölünmesinin nedeni buydu. (Bir süre için aralarında minikleri de bulunan kırk ila altmış ruh parçası vardı.)

Görülen o ki, Flechsig’inkini model alan diğer “sınanmış ruhlar” da bölünmeye başladı. Parçalar giderek çoğaldı ve sürülerin doğası gereği, saldın ve tuzaklarla dolu bir hayat sürdürdüler. Bu ruhların büyük bir oranı neredeyse tamamen “tuzağa düşüren hareketlerle”, masumane yaklaşan kutsal ışınlara arkadan saldırıp onları teslim olmaya zorlamayı amaçlayan manevralarla meşguldüler. Bu “sınanmış ruh parçaları”nın çoğu sonunda Tanrı’nın Kadiri Mutlaklığı için bile bir sorun oldu. Bir gün, Schreber kayda değer sayıda ruh parçasını kendisine çekmeyi başardığında, Tanrı’nın Kadiri Mutlaklığı bunlara karşı bir hücum düzenledi ve hepsini yok etti.

Schreber’in zihninde bu “ruhların taksimi”yle, elbetteki bildiği, hücrelerin bölünerek çoğalması arasında bir bağlantı kurulmuş olabilir. Bu şekilde türeyen büyük sayıda bir göksel sürü olarak görev yapmak, onun hayallerinin en karakteristik kavramlarından biridir ve paranoya yapısı için *düşman sürülerinin* önemini daha açık ifade eden bir şey bulmak imkânsızdır.

Schreber’in Tanrı’yla ve kendisini kurbanı hissettiği “ruh politikası”yla ilişkisinin karmaşık ve belirsiz doğası onun Tanrı’nın Kadiri Mutlak oluşunu, sanki dışarıdan ve bir bütün olarak, *ihtişam* olarak deneyimlemesini önlememiştir. Ama hastalığı süresince bu deneyimi yalnızca bir kez, peş peşe birkaç gece ve gündüz yaşamıştır; bu deneyimin değerinin ve enderliğinin bütünüyle farkındaydı.

Yalnızca bir kez, bir tek gece, Tanrı kendini gösterdi. “Yatakta uyanık bir şekilde yatarken onun ışınlarının parlak imgesi benim tinsel gözüme göründü. Aynı anda sesini duydum. Bu yumuşak bir fısıltı değil; sanki doğrudan benim yatak odamın pencerelerinin dışından yayılan güçlü, bas bir sesti.”

Ertesi gün Tanrı’yı “bedensel gözü”yle gördü. Tanrı, alışılmış görüntüsüyle olmasa da, gökyüzünün yedinci ya da sekizinci katını örten gümüşten bir ışın deniziyle çevrili güneşti. Görüntü ihtişam ve harikuladelik bakımından o kadar karşı konmazdı ki, ona sürekli bakmaya cesaret edemedi, bakışlarını bu görüngüden çevirmeye çalıştı. O ışın saçan güneş onunla *konuştu.*

Bu ışınımın yalnızca Tanrı'dan değil, aynı zamanda kendisinden de geldiğini duyumsadı- ki bu, onun önemini ve Tanrı'yla yakın bağını düşünecek olursak hiç de şaşırtıcı değildi. "Işınların kütlesel izdihamı nedeniyle başım sık sık, resimlerdeki İsa'nın halesi gibi; ama onunla karşılaştırılamayacak kadar zengin ve parlak, 'ışın tacı' denen titrek ışıklarla çevriliydi."

Ne var ki Schreber başka yerlerde *iktidarın kutsal yönünü* daha da etkileyici bir biçimde tasvir eder. İktidarın kutsal yönüyle ilgili deneyimi doruk noktasına, kendisinin *hareketsizlik* dönemi dediği dönemde ulaşır.

Bu dönem şuasında dışadönük yaşamı son derece tekdüzeydi. Bahçedeki günlük sabah ve öğle yürüyüşlerinden ayrı olarak, pencereden dışarıya bakmak için bile kıpırdamaksızın, bütün gün masasında oturuyordu. Bahçedeyken bile aynı yerde oturup kalmayı tercih ediyordu. Bu mutlak edilgenliği bir tür dini görev kabul ediyordu.

Bu fikre onunla konuşan sesler sebep olmuştu. Tekrar tekrar "En ufak bir kıpırtı yok!" diye tekrar etmişlerdi. Schreber bu emri Tanrı'nın yalnızca cesetlerle uğraşmaya alışık olduğundan, canlılara nasıl davranacağını bilemediği şeklinde açıklamıştı; bu yüzden Schreber'in sürekli sanki bir cesetmiş gibi davranması istenmişti.

> "Bu hareketsizliği benim üzerimde hem kendimi koruma adına hem de Tanrı için, 'sınanmış ruhlar' yüzünden içine girdiği şaşkınlıktan kurtarmak için zorunlu bir görev olarak değerlendirdim. Ben çok hareket edersem ışınların kaybının daha büyük olacağı sonucuna varmıştım. O sırada hâlâ kutsal ışınlara karşı kutsal bir huşuyla dolu olduğumdan ve ayrıca sonsuzluğun gerçekten var olup olmadığından ya da ışınların birdenbire sona erip ermeyeceğinden emin olmadığımdan, ruhların ziyan olmasını her biçimde önlemek için elimden geleni yapmanın görevim olduğunu düşündüm."

Ayrıca, bütünüyle hareketsiz durursa, "sınanmış ruhları" aşağıya çekip bedeninde kendilerini harcamaya zorlamanın çok daha kolay olduğunu ekler. Ancak bu yolla Tanrı'nın Cennetteki mutlak yönetimi yeniden sağlanabilirdi. Bu yüzden haftalarca ve aylarca her hareketten uzak durma şeklindeki inanılmaz fedakârlığım yaptı. "Sınanmış ruhlar"ın gelmesi çoğunlukla uyku sırasında beklendiğinden, gece yatakta duruşunu değiştirmeye bile cüret etmedi.

Bu aylarca süren kendini *taşlaştırma,* Schreber'in anımsadığı şeyler arasında en olağandışı olandır. Öne sürdüğü sebep iki yönlüdür: hem Tanrı hem de kendisi için Tanrı aşkına bir ceset gibi kıpırtısız durmak bizim Avrupalı kulaklarımıza gerçekte olduğundan da tuhaf gelmektedir. Bunun temel nedeni bizim *ceset* karşısındaki sofuca tutumumuzdur. Bizim âdetlerimiz cesedin çabucak kaldırılmasını gerektirir; cesedin kendisine pek dikkat etmeyiz ve kısa sürede çürüyeceğini bilsek de bunu önlemek için nadiren bir şey yaparız. Cesedi biraz giydiririz ve kısa bir süre için gösterime çıkarabiliriz, ama bundan sonra ona ulaşmak imkânsızdır. Bir cenazenin azameti ne olursa olsun, cesedin kendisi hiç görünmez; cenaze töreni cesedin saklanmasının ve örtbas edilmesinin şölenidir. Schreber'i anlamak için, cesedin kişiliğinin korunduğu, aziz tutulup takdir edildiği, Mısırlıların mumyalarını düşünmeliyiz. Schreber aylarca Tanrı aşkı uğruna aslında bir ceset gibi değil, bir mumya gibi kaldı; bu durumda kullandığı sözcük gerçekte tam yerine oturmuyor.

Kıpırtısız kalmak için ikinci nedeni kutsal ışınları ziyan etme endişesiydi. Bu endişeyi iktidar kavramını kutsal bir şey olarak evrimleştiren pek çok değişik uygarlıkla paylaşıyordu. Kendisini içinde kutsal özün yavaşça toplandığı bir kap olarak deneyimler. En küçük bir hareket kutsal özün dökülmesine yol açabilir ve bu yüzden hiç hareket etmemesi gerekir. Burada iktidarı kelimenin tam anlamıyla elinde tutan insanın bunu yapmasının nedeni, bunun kullanılarak tüketilebilecek bir madde olduğunu hissetmesi ya da daha yüksek otoritenin ondan bu cimriliği bir hürmet edimi olarak beklemesidir. Değerli tözünü korumak için çok uygun olduğunu sandığı bu duruşta yavaş yavaş *taşlaşır,* her değişiklik tehlikeli olabilir ve bu olasılık endişeye sürükler. Her türlü hareketten insaf ölçüsünde kaçınmayla ancak korunabilir. Bazı durumlarda bu tözü koruma duruşları, yüzyıllar boyunca aynı kalmalarının erdemiyle, toplumun şeklini belirlemiştir. Pek çok halkın politik yapısının çekirdeği katı bir biçimde ve titizlikle emredilmiş bir *birey* davranışıdır.

Schreber ayrıca, kral değilse de daha çok onların "Ulusal Azizi" olarak hizmet ettiği, "bir halk" için hazırlık yapar. Uzak bir yıldızda "Schreber ruhu"ndan yeni bir insanlık dünyası yaratmak için nasıl bir girişimin gerçekten yapıldığını anlatır. Bu yeni insanoğlu dünyevi insandan çok daha küçük boydaydı. Ona, oldukça yüksek bir kültür düzeyine eriştikleri ve kendi boylarıyla orantılı küçük sığırlar yetiştirdikleri söylenmişti. Ayrıca

onların “Ulusal Azizi” olarak, sanki onun *fiziksel duruşunun* inançları için bir önemi varmış gibi, bir hürmet nesnesi olduğu da söylenmişti.

Burada belirli bir duruşun nasıl önemli olabileceğini açıkça görürüz. Bu insanlar Schreber’in tözünden yaratıldıkları gibi dinleri de Schreber’in duruşuna dayanır.

Hastalığı sırasında çok ince düşünülmüş her saldın türüne maruz kalan yalnızca Schreber’in *aklı* değildi. *Bedenine* de tarif olunmaz şekilde müdahale edilmişti. Bedeninin neredeyse hiçbir kısmı sakınılmamıştı. Işınlar hiçbir şeyi gözden kaçırmadılar, şuayla onun her parçasıyla uğraştılar. Işınlar ona o kadar ani ve beklenmedik bir biçimde müdahale ediyorlardı ki bunları ancak “mucize” olarak değerlendirebiliyordu.

Her şeyden önce gelecekte kadına dönüşecek olmasının dışavurumları söz konusuydu. Bu olguyu kabul etmiş ve direnmeyi bırakmıştı. Ama başına gelen diğer şeyler neredeyse inanılmaz niteliktedir. Akciğerlerine bir akciğer kurdu gönderilmişti. Kaburgaları geçici olarak ezilmişti. Sağlıklı doğal midesinin yerine yukarıda adı geçen Viyanalı sinir uzmanı; çok aşağılık bir “Yahudinin midesi”ni sokmuştu. Bunların yanı sıra midesindeki değişiklikler hayrete şayandı. Sık sık midesiz var olmak zorunda kalıyordu ve görevliye midesi olmadığı için yiyemediğini söylüyordu. Buna rağmen yerse, yedikleri karın boşluğuna oradan da uyluklarına inecekti. Ancak bu duruma alıştı ve midesiz de olsa tasalanmadan yemeye devam etti. Boğazı ve bağırsakları sık sık yırtıldı ya da yok edildi ve birkaç kere gırtlağının bir parçasını yuttu.

Omuriliğini boşaltmaları için ayaklarına “küçük adamlar” ekildi; bahçede yürüdüğü zaman omuriliği ağzından küçük bulutlar halinde çıkıyordu. Sık sık bütün kafatasının inceldiği hissine kapılıyordu. Piyano çaldığı ya da yazı yazdığı zaman, parmaklarını felç etmek için girişimlerde bulunuyorlardı. Kimi ruhlar, birkaç milimetre boyunda, minik insan figürleri oluşturuyorlar ve bedeninin hem içini hem de dışını harap ediyorlardı. Bunlardan bazıları kaşlarına yerleşip örümcek ağı benzeri ince iplikçiklerle istedikleri gibi göz kapaklarını aşağı yukarı oynatarak gözlerini açıp kapamakla uğraşıyordu. Hemen hemen her zaman başının üstüne toplanmış çok sayıda küçük adam vardı. Bunlar kelimenin tam anlamıyla başının üstünde yürüyor, yeni hasar olup olmadığını yüklüyorlardı. Hatta onun yediği her şeyden, doğal olarak küçük bir porsiyon olsa da, alarak yemeğini bile paylaşıyorlardı.

Topuk ve kuyruk sokumu bölgesindeki çürümeler nedeniyle büyük bir acı çekiyordu. Bunun amacı yürümesini, oturmasını, ayakta durmasını ve yatmasını imkânsız kılmaktı. Herhangi bir pozisyonda ya da herhangi bir uğraş içinde uzun süre kalmasına izin verilmiyordu. Etrafta yürüdüğü zaman yatmaya zorlanıyor, yattığı zaman da yatağından kovalanıyordu. "Işınlar, gerçek, var olan bir insanoğlunun *bir yerde olmak zorunda olduğum* anlamıyor gibiydiler."

Bu noktada bütün bu görüngülerde ortak olan bir şeyi fark etmek gerekir: Bunların hepsi bedeninin *içine girilmesiyle* ilgilidir. Maddenin içine girilmezliği ilkesi artık geçerli değildir. Tıpkı kendisinin yayılıp her yere, hatta yeryüzünün içine girmek istemesi gibi, aynı şekilde her şey onun içine girer ve üzerinde olduğu kadar *içinde* de ona oyunlar yapar. Kendisinden sık sık sanki göksel bir cisimmiş gibi söz eder, ama kendi sıradan insan bedeninden bile emin değildir. Genişleme dönemi, tam da iddialarını öne sürdüğü zaman, aynı zamanda içine girilebilen dönem gibi görünmektedir. Onun için *büyüklük* ve *persekúsyon* çok yakından bağlantılıdır ve her ikisi de onun *bedeni* aracılığıyla ifade edilir.

Ancak, ona yapılan bütün saldırılara rağmen yaşamaya devam ettiğine göre, aynı ışınların onu ayrıca *iyileştirdiği* sonucuna vardı. Bedenindeki saf olmayan bütün maddeyi emip çıkardılar; midesi olmamasına rağmen yiyebilmesinin nedeni buydu. Işınlar onun içine hastalık tohumları ektiler, ama onları çıkardılar da.

Böylece Schreber'in bedenine yapılan saldırıların gerçek sebebinin onun *yaralanmazlığını* kanıtlamak olduğundan kuşkulanmamak elde değil; bunların amacı ona ne kadar çok şeyi yenebileceğini göstermekti. Ne kadar yaralandıysa ve sarsıldıysa, sonunda o kadar sağlam oldu.

Schreber ölümlü olup olmadığından kuşkulanmaya başladı. Onun üstesinden geldiği yaraların yanında en kuvvetli zehirler neydi ki? Suya düşüp boğulacak olsa, kan dolaşımı ve kalbinin çarpışı yeniden başlar ve yeniden canlanırdı. Kafasına bir kurşun sıksa, kurşunun zarar verdiği iç organları ve kemikleri onardırdı. Hepsinden önemlisi, daha sonra tekrar büyüyen çeşitli hayati organları olmadan uzun süre yaşamamış mıydı? Sıradan hiçbir hastalık da onu tehlikeye atmazdı. Pek çok acı, ıstıraptan ve kuşkudan sonra yaralanmazlık özlemi yaralanmazlığı elde etmesiyle sonuçlandı.

Yaralanmazlık özleminin ve hayatta kalma tutkusunun nasıl birbirinin içinde kaynaştığını zaten göstermiştim. Burada da paranoyak, yöneticinin eksiksiz bir imgesidir. Aralarındaki tek fark dünyadaki konumlarındadır. İç yapıda özdeştirler. İnsan ikisi arasından paranoyağın daha etkileyici olduğunu düşünebilir, çünkü o kendisine yeter ve başarısızlıkla sarsılamaz. Dünyanın onun hakkındaki fikri onun için bir hiçtir. Onun sanrısı bütün insanlara karşı konumlanmışını

“Olan her şey,” diyor Schreber, “benimle ilişkilidir. Ben Tanrı için *tek* insan ya da olan her şeyin ilişkilendirilmesi gereken ve bu yüzden onun bakış açısından da her şeyi kendisiyle ilişkilendirmesi gereken *tek* insan oldum.”

Diğer bütün insanların yok olduğu fikri Schreber’de yıllarca egemen oldu ve bu elbette kendisinin tek insan olduğunu düşündüğü anlamına geliyordu. Ancak zamanla, daha az aşırı bir şeyle aşıldı: Yaşayan tek insan olmaktan, önemli tek insan olmaya geçti.

Paranoyanın arkasında, bütün iktidarın arkasında olduğu gibi, aynı derin dürtünün yattığından kuşkulanmamak elde değil: tek insan olabilmek için yoluna çıkan diğer insanlardan kurtulma arzusu; ya da daha ılımlı ve gerçekten de çoğunlukla kabul edilen biçimiyle, diğerlerinin, onun tek insan olmasına yardım etmelerini sağlamak.

Sonsöz

HAYATTA KALANIN SONU

Sanrıyı yaratan kişiden başka yandaşı olmayan bu paranoyak sanrının ayrıntılı olarak incelenmesinden sonra, genel olarak iktidar hakkında ne öğrendiğimizi düşünmenin zamanı geldi. Sağladığı ipuçları ne kadar değerli olursa olsun, her tekil vakada, içimizde aynı kuşku doğar. Onun hakkında ne kadar çok şey öğrenirsek, biricikliğinin o kadar bilincine varırız, öyle ki kendimizi birdenbire her şeyin yalnızca *bu* vakada böyle olduğunu, diğerlerinde farklı olabileceğini umut ederken yakalarız. Bu özellikle ruh hastalarının vakalarında doğrudur. Burada bizim sarsılmaz kendini beğenmişliğimiz onların dışsal başarısızlığına sıkıca yapışır. Örneğin Schreber'in kafasındaki her fikrin korkulan bir yöneticinin kafasındakilerle özdeş olduğunu kanıtlamak mümkün olsaydı bile, biz hâlâ bir şekilde ikisinin arasında kökten bir farklılık bulunduğunu ummaya devam ederdik. Bu dünyanın "büyük"lerine duyulan saygı kolay terk edilmez; insanın tapınma ihtiyacı sınırsızdır.

Neyse ki, kendimizi bir tek Schreber'le kısıtlamak zorunda kalmadık. Kimi noktalara yalnızca değinilmiş ve pekâlâ önemli olabilecek diğerlerinden hiç söz edilmemiş olmasına rağmen, kimileri, gerçekten de, bu araştırmada çok geniş bir alanın kapsandığını düşünebilir: Çalışmanın dışında bıraktığını noktaları bir gün sunmaya çalışacağım, ama gene de okur kanıtlanmış olarak kabul edilen şeyleri *şimdi* bilmek istediği için suçlanamaz.

Dört farklı sürü tipinden hangisinin zamanımıza egemen olduğu açıktır. Büyük ağıt dinlerinin iktidarı azalıyor. Çok fazla büyüdüler ve *artışla* boğuldular. Modern endüstriyel üretimde, artış sürüsünün eski tözü öyle devasa bir büyüme geçirdi ki, onunla karşılaştırılınca, hayatın diğer bütün unsurları azalıyor gibi görünüyor. Üretim burada, bu hayatın içinde gerçekleşiyor. Her zaman ve hep artan bir hızla büyüyor ve çoğalıyorlar, öyle ki durup düşünmek için bir dakikamız bile kalmıyor. Korkunç savaşlar üretimi durduramadı ve doğası ne olursa olsun, karşıt kampların hepsinde üretim şaha kalkmıştır. Artık bir inanç varsa, o da üretime, modern artış çılgınlığına olan inançtır; dünyanın bütün halkları ona birer birer yenilmektedir.

Üretimdeki bu artışın sonuçlarından biri giderek daha çok insanın istenmesidir. Ne kadar çok mal üretilirse, o kadar çok tüketiciye ihtiyaç vardır. Arz açısından önemli olan, olabildiğince çok tüketici kazanmaktır; ideal olarak da bütün insanları. Bu bakımdan, yalnızca yüzeysel olarak olsa da, her bir ruha talip olan evrensel dinleri andırır. Herkesin eşit derecede istekli ve ödeme gücü olan ideal alıcılar olmasını hevesle bekler. Ama aslında bu gerçekten yetmez, çünkü bütün potansiyel tüketiciler satın almaya ikna edilmiş olsa bile üretim hâlâ artmak isteyecektir. Bu yüzden asıl istediği *daha çok insandır.* Üretim malların çoğalmasından artışın orijinal anlamına, insanın kendisinin artışına döner.

Üretim özü gereği barışçıldır. Savaş ve yıkım azalma demektir ve üretime zarar verir. Bu noktada kapitalizm ve sosyalizm, aynı inancın ikiz rakipleri olarak birdir. Her ikisi için de üretim gözbebekleri ve asıl ilgilendikleri şeydir. Onların rekabetinin ta kendisi ilerlemenin vahşetine katkıda bulunmuştur. Giderek birbirlerine daha çok benziyorlar; sadece üretimdeki başarıyla sınırlı olsa da, her birinde diğerine karşı algılanabilir nitelikte artan bir saygı var. Kapitalizmin de sosyalizmin de istedikleri tek şey diğerini *geçmektir.*

Günümüzde, hepsi son derece verimli ve hızla büyüyen çeşitli büyük artış merkezleri vardır. Bunlar farklı diller ve kültürlere dağılmıştır; hiçbiri iktidarı tekeline alacak kadar kuvvetli değildir ve hiçbiri diğerlerinin oluşturacağı herhangi bir bileşime karşı tek başına ayakta durmaya cüret edemez. Adını yerkürenin her bir köşesinden -Doğu, Batı- alan devasa çifte kitle oluşumlarına doğru açık bir gidişat vardır. Bunlar kendi içlerinde o kadar çok şeyi taşımaktadır ki onların dışında kalanlar giderek azalıyor; kalanlar da güçsüz görünüyorlar. Bu karşıt çifte kitlenin katılığı, her birinin diğeri karşısında büyülenmesi, her ikisinin de tepeden tırnağa silahlanmış olduğu gerçeği ve Ay için rekabette olmaları dünyada mahşeri bir korku uyandırmıştır: Aralarında yapacakları bir savaş insanoğlunun sonu olabilir. Ama şu artık açıkça belli oldu: Artış trendi o kadar kuvvetlendi ki, savaş trendi karşısında üstünlüğü ele aldı. Savaş artık bir baş belasından başka bir şey değil; savaş, hızlı artışın bir aracı olarak tüketildi. Nasyonal Sosyalizm Almanyası bunun ilkel biçiminin nihai patlamasıydı. İnsan savaşın bir daha asla bu amaçla sürdürülmeyeceğim güvenle varsayabilir.

Günümüzde ülkeler, insanlarından çok üretimlerini koruma endişesi içindeler. Hiçbir şey üretimden daha meşru, hiçbir şey bu kadar herkesçe

onaylanmış değildir. Bu yüzyılda da insanların kullanabileceğinden daha fazla üretim yapılacaktır. Savaşın yerini başka çifte kitle sistemleri alacaktır. Parlamentolarda çifte kitlelerin etkinliklerinden ölümü dışlamanın mümkün olduğunu ve ulusların arasında da benzeri barışçıl ve düzenli sırayla iktidarı devretme sisteminin kurulabileceğini öğrendik. Eski Roma'da, sporun bir kitle olgusu olarak savaşın yerini nasıl alabileceği örneğine zaten sahibiz. Spor bugün aynı önemi, ama bu kez dünya çapında yeniden kazanma noktasında. Savaş kesinlikle ölüyor ve kısa bir süre sonra tamamen ortadan kalkacağı söylenebilir; ancak bu öngörüde *hayatta kalanın* durumu göz önüne alınmamıştır.

Peki ağıt dinlerinden geriye ne kaldı? Bugüne kadar yüzyılımızın ilk yansını belirlemiş olan yıkım ve üretimin kör ve karşıt uçlarında, ağıt dinleri, bir örgüt biçiminde kaldıkları sürece kesin bir çaresizlik tablosu sunmuşlardır. Zaman zaman istisnaları da olsa, gönülsüzce ya da isteyerek olan biten her şeyi takdis etmişlerdir.

Yine de ağıt dinlerinin mirası beklenenden büyüktür. Hıristiyanların, yaklaşık iki bin yıldır ölümüne ağıt yaktıkları İsa imgesi, insanoğlunun bilincinin bir parçası olmuştur. O ölmekte olan ve ölmemesi gereken bir adamdır. Dünyanın sekülerleşmesinin artmasıyla birlikte, İsa'nın tanrısallığı önemsizleşmiştir, ama acı çeken ve ölmekte olan bir *insan* olarak kalmıştır. Onun kutsallığının yüzyılları insana bir tür dünyevi ölümsüzlük bahşetmiştir. Bu yüzyıllar onu ve onda kendisini gören herkesi kuvvetlendirmiştir. Hangi sebeple olursa olsun zulme uğrayanlar arasında, zihninin bir köşesinde kendisini İsa olarak görmeyen kimse yoktur. Can düşmanları bile, ikisi de kötü ve insanlıkdışı bir sebeple savaşsalar dahi, işler kötü gitmeye başlar başlamaz aynı duyguyu yaşar. Acı çekenin ölüm anındaki imgesi, kazanan ve kaybedene göre birinden ötekine geçer ve sonunda daha güçsüz olduğu kanıtlanan, kendisini daha iyi olan olarak görebilir. Ama gerçek bir düşman edinemeyecek kadar güçsüz olanlar bile bu imgeden yararlanır. Bir hiç için ölebilir, ama ölmek onu önemli kılar, İsa ona kendi ağıt sürüsünü sunar. İnsanın artışını da içeren bütün artış çılgınlığımızın ortasında, bireyin değeri azalmamış, artmıştır. Yüzyılımızda meydana gelen olaylar tersini kanıtlamış gibi görünmektedir, ama bu olaylar bile insanın imgesini değiştirmemiştir. Ruhuna verilen değer insanın dünyevi değerine inanmasına yardımcı olmuştur. İnsan, yok edilemezlik arzusunu haklılaştırılmış bulur. Her biri kendisini ağıt yakılmaya değer bir

nesne olarak hisseder, her biri ölmemesi gerektiğine inatla kanaat getirmiştir. Bu anlamda Hıristiyanlığın mirası ve bir başka biçimde de olsa Budizmin mirası yok edilemez.

Ancak zamanımızda kökten değişen şey hayatta kalanın durumudur. Yok denecek kadar az okur, hayatta kalanla ilgili bölümleri nefret duymadan bitirebilmiş olsa gerek. Ama niyetim onu saklandığı bütün yerlerde avlayıp ortaya çıkarmak, şimdi ve geçmişte her zaman ne olduğunu göstermekti. Hayatta kalan bir kahraman olarak göklere çıkartılmış ve bir yönetici olarak ona itaat edilmiş olabilir, ama temel olarak o hep aynıdır. Hayatta kalanın en fantastik zaferleri zamanımızda, insanlık fikrini çok kıymetli sayan insanlar arasında gerçekleşmiştir. Nesli henüz tükenmiş değildir, hangi kılığa bürünür, hangi şeref halesini takarsa taksın onu açıkça görecek gücümüz olana kadar da tükenmeyecektir. Hayatta kalan, insanoğlunun en büyük belası, laneti ve belki de kıyametidir. Şimdi, şu son anda ondan kurtulmamız mümkün olabilecek mi acaba?

Günümüz dünyasında hayatta kalanın zulmü o kadar korkunç boyutlara ulaştı ki neredeyse bunlara bakmaya bile cüret edemiyoruz: Bir tek birey insanoğlunun büyükçe bir kısmını kolayca yok edebilir. Bunu gerçekleştirmek için kendisinin anlamadığı teknik araçları kullanabilir; kendisi bütünüyle saklı kalabilir; bu süreçte hiçbir kişisel riske girmek zorunda değildir. Onun tekliğiyle yok edebileceklerinin sayısı arasındaki karşıtlık o kadar büyüktür ki bunu ifade etmek için anlamlı bir imge bulmak çok zordur. Bugün tek bir insanın, bir darbede öncülü olan kuşakların hepsinden daha çok insan öldürürken kendisinin hayatta kalabilmesi mümkündür. Daha önceki yöneticilerin ilkeleri incelenmek üzere oradadır ve onlardan öğrenmek hiç de zor değildir. Yöneticiler, sanki bunlar özellikle onlar için bulunmuşçasına, bütün keşiflerimizden yararlanırlar. Bunlardan giderek daha çok yararlanılmaktadır. Eskiye oranla insan sayısı artmıştır ve hepsi çok daha sıkışık bir şekilde bir arada yaşamaktadırlar. Araçlar binlerce kat çoğalmıştır. Kurbanların, itaatleri değilse bile çaresizlikleri temelde hep aynı kalmıştır.

İnsanoğlunu cezalandırmak ve yok etmek için gelen bir doğaüstü gücün yarattığı bütün dehşet artık “bomba” fikriyle özdeşleşmiştir ve tek bir birey bile onunla oynayabilir. Bomba onun ellerindedir. Dünyevi bir yönetici artık Tanrı’nın Mısırlıların başına bela ettiği bütün veba salgınlarını aşan bir

yıkımı zincirlerinden serbest bırakabilir. İnsan Tanrısını çalmıştır. Onu ele geçirmiş ve onun kıyamet ve dehşet zırhını kuşanmıştır.

Hayatta kalmak kendileri için bir zaaf ya da suç olan eski yöneticilerin en cüretkâr hayalleri dahi bugün ufacık görünmektedir. Geriye dönüp bakıldığında tarih masum ve neredeyse huzurlu görünür. O dönemde her şey çok *uzun* sürdü ve henüz keşfedilmemiş dünyada yok edilecek çok *az şey* vardı. Bugün karar ile uygulama arasında yalnızca bir an vardır ve bizim potansiyellerimizle ölçüldüğünde Cengiz Han, Timurlenk ve Hitler acınası acemiler gibidirler.

Bu denli korkunç bir boyuta ulaşan hayatta kalanla baş etmenin bir yolunun bulunup bulunmadığı bugün en önemli sorudur, hatta insan bunun tek önemli soru olduğunu söylemek zorunda hissediyor kendini. Çağdaş yaşamın parçalılığı ve hareketliliği, bu temel sorunun basitliğini görmemizi ve bu sorun üzerinde yoğunlaşmamızı engellemektedir. Çünkü, insanın hayatta kalmaya yönelik tutkulu arzusuna tek çözüm ölümsüzlüğü hak eden yaratıcı yalnızlıktır; bu da, doğası gereği yalnızca çok az insan için bir çözüm olabilir.

Hepimizin iliklerinde hissettiği bu büyüyen tehlikeye karşı durmak için anımsanması gereken bir başka gerçek daha vardır. Hayatta kalanın kendisi de korkmaktadır. Her zaman korkmuştur; ama sahip olduğu engin potansiyelle, korkusu neredeyse dayanılmaz boyutlara dek büyümüştür. Kazandığı zafer yalnızca birkaç saat ya da birkaç dakika sürebilir. Çünkü dünyanın hiçbir yeri, onun için bile emniyetli değildir. Nereye sığınırsa sığınsın yeni silahların ulaşamayacağı hiçbir yer yoktur. Hayatta kalanın büyüklüğü ve yaralanmazlığı birbirine karşıt hale gelmiştir. Kendisi için bile çok fazla büyümüştür. Yöneticiler günümüzde, eskiden olduğu gibi yönetici oldukları için değil, başka herkesle eşit oldukları için titriyorlar. İktidarın eskil kaynağı, yöneticinin diğer bütün hayatlar pahasına korunması anlamsızlaşmıştır. İktidar her zaman olduğundan daha büyüktür, ama aynı zamanda daha *tehlikelidir.* Artık ya herkes hayatta kalacaktır ya da hiç kimse...

Ancak, gerçekten yapılması gereken şey, hayatta kalanın kendisiyle uğraşmaktır; bunun için son derece doğal göründüğü zaman bile yaptıklarının altında yatanı görmeyi öğrenmemiz gerek. Yaptığı en sorgulanmayan ve dolayısıyla da en tehlikeli şey emir vermektir. Emrin, herhangi bir cemaatte bulunabilecek en evcilleştirilmiş biçiminde bile,

ertelenmiş bir idam hükmünden daha hafif bir şey olmadığını gördük; sıkı ve etkili emir dizgelerinin her yerde yürürlükte olduğunu biliyoruz. Yukarıya fazla hızlı tırmanan ya da başka bir yolla böyle bir dizgenin kontrolünü birdenbire eline geçiren herhangi biri anormal ölçülerde bir emir endişesi edinecek ve kaçınılmaz olarak bundan kurtulmaya çalışacaktır. Sürekli kullandığı ve bu sistemin gerçek özünü oluşturan tehdit sonunda kendisine karşı döner. Gerçekten düşmanlarının yarattığı tehlikeyle karşı karşıya olsun ya da olmasın, kendisini her zaman tehdit altında hisseder. En büyük tehlike, âdet olduğu üzere sürekli emir verdiği, ona yakın olan ve onu tanıyan kendi insanlarından gelir. Kullanmakta tereddüt etse de bütünüyle vazgeçmediği, nihai kurtuluş aracı, aniden verilen kitlesel ölüm emridir. Bir savaş başlatır ve insanları öldürmeleri gereken yere yollar, ama bunların büyük bir çoğunluğu orada ölse bile buna pişman olmayacaktır. Ne kadar ikiyüzlülük yaparsa yapsın, kendi insanlarının saflarının seyreldiğini görmeye duyduğu derin ve gizli ihtiyaçtan kurtulamaz. Onu emir endişesinden kurtarmak için gerçekten gerekli olan yalnızca düşmanlarının ölmesi değil, onun için dövüşenlerin de ölmesidir. Korkularının ormanı o kadar yoğunlaşmıştır ki, soluk alamaz ve bunun seyreltilmesini ister. Çok beklerse gördüğü görüntü bulanır ve konumuna ciddi bir biçimde zarar verecek bir şey yapabilir. İçindeki emir endişesi, bir felaketle sonuçlanacak ölçüde artar. Ama felaket *ona* yetişmeden önce çok sayıda başka insanı yutmuş olacaktır.

Emirler dizgesi her yerde kabul edilmiştir. Belki en kolay anlaşılır olduğu yer ordudur, ama uygar yaşamda emirlerin ulaşmadığı bir alan ve etkilemediği bir birey neredeyse yoktur. Bu ölüm tehdidi iktidarın köşe taşıdır ve burada taş taş üstüne koyup büyük bir refah kütlesi oluşturmak çok kolaydır. İktidarı bütünüyle kavramak istiyorsak, emirle açıkça ve yüreklice yüz yüze gelmeli ve onu sızıdan yoksun bırakmanın araçlarını aramalıyız.

[1] - Bir’lik: Unity (İng.) karşılığı olarak kullandığımız kelimeyi “bir olmak" anlamını vurgulayıp grup anlamındaki “birlik” ile karışmasını önlemek amacıyla bu şekilde yazmayı uygun buldum (ç. n.).

[2] - Orijinal: Sözcük “ilk ortaya çıktığı şekliyle”, “kökensel” anlamlarını çağrıştıracak şekilde Latince köküne sadık kalınarak korunmuştur (ç. n.).

[3] - Rit (İng.: rite): Dini ya da diğer ciddi törenlerde izlenen, Kuralları önceden belirlenmiş biçimsel prosedür (ç. n.).

[4] - Marseillaise: Fransız ulusal marşı

[5] - Karmatiler: Ebu Saidiler ya da Karamita olarak da bilinir. Batıni ve İsmaili kökenli dinsel ve siyasal bir akımın üyeleri (ç. n.).

[6] - Horda (Moğ.): Göçebe ve ilkel olarak yaşayan, yağmacı topluluk (ç. n.).

[7] - Aurora Borealis: Kuzey yarımkürede geceleri gökyüzünde görülen renkli ışıklar (ç. n.).

[8] - Valhalla: İskandinav mitolojisinde ölmüş savaşçılar evi

[9] - Cistercian: Sessizlik, dua, kol işçiliği ve inziva ilkesine dayalı Katolik manastırı tarikatına bağlı kimse

[10] - Mütecaviz kitle (Alm. Hetzmassen, İng. baiting): Kan kokusuyla tahrik olup saldıran kitle anlamında kullanılmıştır (ç. n.).

[11] - Bu sözcük, Almanca metinde diken anlamına gelen Stachel; İngilizce metinde arı sokması, diken yarası, sızı anlamlarını taşıyan sting olarak geçmektedir. Bu sözcükle kastedilen, her emrin bir diken kadar somut ve bedene dışarıdan sokulan yabancı bir niteliği olduğu, bundan kurtulmanın tek yolunun dikeni bir başkasına batırmak olduğudur. Ancak emrin alınıp verilmesi batan bir dikenin çıkarılıp başkasına batırılması kadar mekanik bir işlem değildir. Emri verenin iktidarı her emirle büyür. Böylelikle “diken” bizleri küçük yaşlardan itibaren aldığımız emirlerden kurtulmak için sürekli bir iktidar büyütme süreci içine sokan daha içsel bir iz de bırakır. Emri

alandaki bu soyut izin ifadesi olan duygunun Türkçe'deki en yakın karşılığı ise sızıdır. Yazarın emir alıp vermenin mekanik bir işlemden ibaret olmayıp insanlarda kalıcı ve sürekli bir iktidar üretme mekanizması oluşturduğu savını vurgulayabilmek için çeviride sızı sözcüğü kullanıldı (ç. n.).

[12] - Etats Généraux: 1789’dan önce Fransa’da ruhban sınıfı, asiller ve tüccarların temsilcilerinden oluşan yasama organı (ç. n.).

[13] - Huguenot: 16. yüzyılda Fransa'daki Protestanlara verilen ad

[14] - Asurbanipal: İ.Ö. 688-627 yılları arasında hüküm sürmüş son büyük Asur kralı

[15] - Agni: Vedalar dininin en büyük tanrısı. Ateş Tanrısı

[16] - Sürü: Sürü: Almanca *Hetzmassen* İngilizce *pack* karşılığı olarak kullanılmıştır (ç. n.).

[17] - Emu: Avustralya’ya özgü bir çeşit devekuşu (ç. n.).

[18] - Komünyon/Aşai Rabbani: İsa'nın kanını simgeleyen şarabı ve bedenini simgeleyen ekmeği paylaşma töreni; Kutsal Sofra

[19] - Sopacı (İng.: beater): Avlanma esnasında çalılara vurarak avı ortaya çıkaran kimse (ç. n.).

[20] - Pangolin: Asya ve Afrika'ya mahsus karinca yiyen sırtı pullu bir cins memeli hayvan

[21] - Kapuçin Maymunu: Amerika'nın tropik bölgelerine özgü maymunların ortak adı

[22] - Janus başı: Eski Roma’da kapılar mabudu; başı iki yüzlü bir ilah (ç. n.).

[23] - Dahomey Krallığı: 18. ve 19. yüzyıllarda, bugunkü Benin'in güney kesiminde hüküm sürmüş bir krallık

[24] - Tevbe Suresi 5. ayet (ç. n.).

[25] - Korybantlar: Kibele'nin efsanevi hizmetkarı olan, yarı şeytan biçimli yabanil varlıklar

[26] - Whitsuntide - Paskalya'dan sonraki yedinci pazar Kutsal Ruh'un inişi anısına yapılan ayin

[27] - Katalepsi: Adalelerin kasılmasıyla, irade ve hissin birdenbire kaybolduğu bir hastalık

[28] - Sözlüğün Latince kökü *catholicus;* "evrensel", "genel" anlamına gelir

[29] - *Colosseum (Lat.): Spor olayları, gösteriler, vb. için kullanılan büyük bina veya stadyum (ç. n.).*

[30] - Fasces: Eski Roma'da bazı hakimlerin önü sıra taşınan ve ortasında cellat baltası bulunan değnek demeti. İtalyan faşizminin simgesi

[31] - Sieg-heil: (Alm.) Kelime anlamı “Yaşasın Zafer” olan Nazi selamı.

[32] - Zosa (Xhosa): Güney Afrika’nın doğusundaki kıyı bölgelerinde oturan Anguni grubundan Afrikanerler (ç. n.).

[33] - Domitianus; Hükümdarlığı sırasında yarattığı terör ortamıyla ünlenmiş Roma İmparatoru (ç. n.).

[34] - Dio Cassius(Lat): İ.S. 150-235 yılları arasında yaşamış Romalı yönetici ve tarihçi

[35] - Josephus: (İ.S. 37-95) Yahudi tarihçi

[36] - Flavyen Hanedanı: (İ.S. 69-96) Eski Roma'da Flavius'un soyundan gelen imparatorluk hanedanı. Vespasianus ve oğulları Titus'la Domitianus bu hanedandandır

[37] - Galile: Bugün İsrail'in kuzey kesiminde bulunan ülke

[38] - Tribün: Roma'da bir yıllık bir süre için, sırayla bir lejyonun komutasını alan altı görevli (ç. n.).

[39] - Kutenaylar: İngiliz Kolombiyası'nın güneydoğu kesimiyle Kuzey Idaho ve Montana’nın kuzeybatısında yaşayan Kuzey Amerika yerlileri (ç. n.).

[40] - Demerara: Guyana’nın doğusunda bulunan eski Felemenk kolonisi (ç. n.).

[41] - Fulguratore (İt.): Işık saçan, aydınlatan. (ç. n.).

[42] - Wend (İng.): Doğu Almanya'daki Slav kavimlerinden biri (ç. n.).

[43] - Büyücü hekim: Bazı yerli halklarda hastalıkları iyileştirecek, ruhlarla ilişki kurabilecek doğaüstü güçleri olduğuna inanılan kişi (ç. n.).

[44] - Stereometrik (İng.): Katı cisimlerin oylumuna dair (ç. n.).

[45] - Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmek üzereyken bir "kurbanlık" gönderilmesi öyküsü

[46] - Isaiah: M. Ö. 8. yüzyılda bir İbrani peygamberi (ç. n.).

[47] - Buşman (İng.): Güney Afrikalı ve zenci göçebe bir kabileye mensup kimse (ç. n.).

[48] - Bandicoot (Aim.: Beutelratte): Hindistan'da bulunan bir cins keseli fare (ç. n.).

[49] - Bull-roaer(Alm: Schwirrholz): Bazı kabile ritlerinde sallandığında kükremeye benzeyen bır ses çıkaran, ucuna ip bağlanmış tahta parçası

[50] - Vallabi (İng): Avustralya’ya özgü küçük bir kanguru (ç. n.).

[51] - Delirium tremens: Alkoliklerde görülen titremeli hezeyanlar (ç. n.).

[52] - Tantalus: Yunan mitolojisinde Zeus’un oğlu. Lanetlenerek suların içinde durmaya mahkûm edilmiştir. Susayıp su içmek için her uyandığında sular çekilir (ç. n.).

[53] - Sehmet: Eski Mısır dininde Güneş Tanrısı Ra'nın düşmanlarını yok eden korkunç görünüşlü Savaş Tanrıçası

[54] - Anibus: Eski Mısır dininde ölüler tanrısı

[55] - Tot: Eski Mısır dininde önceleri Ay, daha sonra genel olarak öğrenme ve bilgelik tanrısı

[56] - Hathor: Eski Mısır dininde gök tanrıçası

[57] - Horus: Eski Mısır dininde Aşağı Mısır'ın tanrısı

[58] - Opposum: Keseli-sıçangillerden bir memeli türü

[59] - July: Temmuz

[60] - 15 Ağustos: Napolyon'un zafer kazanmayı umduğu Waterloo(1815) kastediliyor

[61] - Metempsychosis: (İng) Ölümden sonra ruhun bir başka hayvan ya da insanın bedenine geçtiği varsayımı; ruh göçü (ç. n.).

[62] - Persecution (İng.): Kötülük görme sanrısı. Hastanın sürekli izlendiğini, hakkında komplolar kurulduğunu, kendisine eziyet edildiğini duyumsaması (ç. n.).

[63] - Cassiopeia (Lat): Koltuk takımyıldızı (ç. n.).

[64] - Vega: Kuzey takımyıldızlarından Çalgı'nın en parlak yıldızı

[65] - Capella: Arabacı takımyıldızının en parlak yıldızı

[66] - Pleiades: Ülker takımyıldızı (ç. n.).

[67] - Batı dillerinde “kişi” demek olan person sözcüğünün kökeni Latince maske anlamına gelen persona’dır. Yazar bir anıştırma yapmaktadır (ç. n.).